

מסכת

אבות דרבי נתן

בשתי נוסחאות

(א) הנוסחא המפורסמת בתיקון והגהה ע"פ הדוגמאות וכתבי יד שונים.
(ב) נוסחא אחרת עתיקה בכתב יד והוזכרה בקצת ספרים ולא נדפסה עדיין.

עם הערות עליהן בענין חילוף הגירסאות והדוגמאות בשני התלמודים והמדרשים ואיזה באורים בדרך קצרה.

ועם

מבוא

מדבר בהשתלשלות המסכת הזאת ושיבה ושת"י נוסחאותיה ושיב הכ"י הנמצאים ממנה ומפרשיה.

ונלוו לזה ארבע הוספות

מכילות לקוטי נוסחאות מכ"י שונים והשמטות ותיקונים כאשר יבואר בפנים.

ושלשה מפתחות

מפתח לפסוקי תנ"ך ומפתח לפרקי אבות ומפתח השמות.

מאת

שניאור זלמן שעכטער.

ווינא, תרמ"ז לפ"ק.

בהוצאות המוציא לאור

Im Commissions-Verlage von D. Nutt in London. Ch. D. Lippe in Wien
und D. Kauffmann in Frankfurt a M.

נדפס בדפוס מרכזי קנאפסלמאכער והמנהל אברהם ראבעס, וויען, לעאָפּאָלדשטאד, אָבערע-דאָנוושראססע 63.

מנחת תודה

לכבוד האברך המשכיל

כמהור"ר

יוסף קלויד גאלדשמיד מאנטעפֿיאָרע

בן לכבוד המנוח

כמ"ר נתנאל ז"ל ומרת חנה עממא מאנטעפֿיאָרע.

מאת

המוציא לאור.

אמר שניאור זלמן בן לכבוד אאמו"ר כמוהר"ר יצחק שויב בק"ק פאָקשאַן במדינת רומאניא. המסכת הזאת אשר אנכי מגיש בזה לפני חכמי ישראל ערוכה בשתי נוסחאות עם הערות והוספות ומפתחות היא פרי עמלי אשר עבדתי בה איזה שנים. ונתעוררתי אל המלאכה הזאת על ידי שיחת ת"ח עם הרב כמוהר"ר ישראל לוי נר"ו ר"מ בק"ק ברעסלויא. ובהיותו עוד בק"ק בערלין נדברנו יחד על מיב המסכת אדר"ג וחשיבותה אשר צפונות כתוכה כמה מרגליות יקרות מתורת התנאים אבל אדם אין בארץ לעבדה ולשמרה. ואנכי מאז מחריש ומשתאה לגורל המסכת הזאת אשר כן הרבו להרפס אותה כן פרצו שיבושיה ואשר כן רבו מפרשיה כן רבו סתימותיה. ועל ידי שיחה זאת גדלה התשוקה בלבי לנסות את כחי בדבר הזה אולי יצלח לי להפיץ אור על תעלומות דברי המסכת הזאת ולהכינה לכל קורא בה. ואקום ואחל ללמוד אותה בעיון עם כל המפרשים שבאו לידי. וה' היה עמדי כי כאשר שמעו חכמי ישראל החרדים עוד לתורת חז"ל הקדמונים העירו אותי על כמה כ"י מהמסכת הזאת וגם השתדלו להעתיקם למעני וקצתם מסרו בידי כתבי יד מכת יד אוצרות ספריהם אשר עוד אדבר עליהם. ועוד הוסיף ה' להפליא חסדו עמדי כי שלח לפני את תלמידי המופלא העוסק נ"כ בתורת ה' ה"ה כש"ת כמוהר"ר יוסף קלויד מַאָנְטְעֶפֶיֶרְע נר"ו — אשר גִּשְׁמוּ הקדשתי את החכור הזה — ויביאני אל ארצו היא ארץ בריטאניא המהוללה. ארץ אשר עיני כל חכמי ישראל צפות אליה ששם תורה מונחת באוצרות הספרים אשר באַקְסֶפֶאָרְד ובלאָנְדֶאָן עם כל פירושיה בכל פרטיה לכל סעיפיה וענפיה גם בכ"י וגם בספרי הדפוס עתיקים. וכל יקר ראתה עיני שם. כמה פירושים על אבות בכ"י וכן כמה קובצי הגדות ומדרישים אשר מכולם נעזרתי לתכלית המלאכה אשר לפני.

אחרי הודעתי זאת בקוצר מלים הנני פה עוד לדבר על כמה פרטים שונים הנוגעים לקורות המסכת הזאת בכלל ולאופן מלאכתי בהוצאה בשתי הנוסחאות בפרט. ולמען העביר לפני הקורא דבר דבור על אופניו יחדתי לכל פרט ופרט פרק בפני עצמו. ואלו הם:

- פרק א באסיפת הרעות הישונות אודות הזמן אשר בה נתחכרה מסכת זאת ומי היה מתכרה.
 פרק ב מן הכנויים השונים אשר כונה הראשונים ז"ל בהעתיקם דבריהם ואנכי יבואר נ"כ מי הם המחברים אשר השתמשו בנוסחא א' ומי הם אשר השתמשו בנוסחא ב'.
 פרק ג מדבר כיחם האדר"ג בשתי הנוסחאות לפרקי אבות בהמשנה.
 פרק ד מדבר במיב דברי פירוש אבות המיוחס לרש"י ז"ל בפ"א מ"ה שמביא שם שתי נוסחאות מאדר"ג נוסחת א"י ונוסחת צרפת אם יש לסמוך על דברים אלו או לא.
 פרק ה השערה במיב שתי הנוסחאות של האדר"ג וביחסן זו לזו ומעלתן.
 פרק ו השערה בערך האדר"ג לפרקי אבות בהמשנה ומעלתן.
 פרק ז השערה בקביעות הזמן שבו נתחבר האדר"ג.
 פרק ח מדבר בתכונת הכ"י והמפרשים שהשתמשתי בהם בעד נוסחא א' ודרכי בהגדתי והערותי.
 פרק ט מדבר בתכונת הכ"י של נוסחא ב'.
 פרק י ענין ההוספות לשתי הנוסחאות ומיב הכ"י שהבאתי שם.

וזה החלי בעזרת ה' צורי וגואלי.

מבוא

פרק ראשון

בקיבוץ הדיעות השונות אודות הזמן אשר בו נתחברה המסכת הזאת ומי היה מחברה.

הראש והראשון אשר נתעורר על מיד המסכת הזאת והקושי שיש ביחסה לר' נתן הוא ר' יעקב בר שמשון חד מחמי ציפת (ר' אלפים תתפ"ח) שנתקיים פירושו על אבות אצלנו בכ"י (ע' לקמן פ"ב). וזל בפירושו למשנת משה קבל. ובכריתא כך שנינו משה קבל תורה מסיני שנאמר ויתנם ה' אלי וכו' וכריתא זו קריין אותה אבות דר'נ ולא ידעתי על מה. אם מפני שהזכר בתחילתה דרי' ר' יוסי הגלילי הזכר ראשון שיני לו ר' עקיבא שלישי לו ר' נתן. וי"ל שכך מסורת בידם שר' נתן סדרה כמו שסדרו ר' חייא ור' אושעיא ובר קפרא ושמואל ולוי והרי היא משנת ר' נתן האמורה במדרש קהלת ומדרש איכה ד פסיקתא רבתי (עכ"ל א): והנה לא מצאתי זה ולא כעין זה בפסיקתא רבתי אבל מצאתי כעין זה בפתיחתא דאיכה רבתי סכ"ג. ובמרו על מדרש קהלת אין ספק שכיון להפיסקא הירועה בהמדרש הזה בפ"ה על פסוק ח' ויתרון ארץ בכל היא. וכבר האריכו בכימורה כמעט כל גדולי חכמי זמננו ואין מן הצורך לחזור עליהם. ויפסיק לענינינו פה שכבר הרגיש חד מן קמאי דקמאי בזרות יחוס מס' זאת לר'נ ושנשתכחה דעתו ע"פ המסורת שבידם. ועל מסורת זו נסמכו כפי הנראה כל חכמי ישראל הראשונים כמו הרשב"ץ דוראן בהקדמתו לפירושו מגן אבות על מסכת אבות. וכתב שם. ולא נמצא לזאת המסכת גמרא לא בבבלית ולא ירושלמית וכו' וכן לא נמצאת לה בריתא ולא תוספתא כי אם אדר'נ כי רבינו הקדוש שחיבר המשנה ור' נתן היו סוף התנאים כמו שזכר בפרק השוכר את הפועמים והיו דברי רבינו הקדוש יותר קצרים מרברי ר' נתן על כן נזכרו במשנה ליופי סידורם ולצחות לשונם עכ"ל. הרי לנו שסובר שר' נתן חבר את המסכת הזאת שאנו עוסקין בה. וכן נראית דעת המאירי שכתב בהקדמתו לאבות. ולא באה ממסכתא זאת גמרא לא בחיבור רבינא ורב אשי בתלמוד בבלי ולא בחיבור ר' יוחנן בתלמוד ירושלמי ולא בחיבור ר' חייא ור' הושעיא ובר קפרא ובריתא (אולי צ"ל ב בר ייתא) ותוספתא אלא שבאה עליה בריתא גדולה קראוה אבות דר' נתן עכ"ל. וכן כתב היוחסין בזכרון שם ר' נתן ועשה ספרים הרבה כמו משניות ואבות דר' נתן והאר"ך בהם ב). ואחריהם החזיקו גם האחרונים כמו הרב מוה"ר ננו שכתב ר' נתן הבבלי חבר אבות דר' נתן ג) והרב מוה"ר יחיאל היילפרין שכתב ועשה ספרים הרבה כמו משניות ואדר"ג). וזאת היא ג"כ דעת כמה מחברים אחרים מהאחרונים כמו מפרשי האדר"ג אשר אתנו וזולתם רבים אשר אין מהצורך לחזור על דבריהם אחרי שלא יצאו לדון בשום דבר חדש. והחזיקו במסורת הזאת כמו בשאר מסורות מתוארי ויחסי הספרים כדבר פשוט שאינו סובל וגם אינו צריך בדיקה.

ואמנם הראשון שלא נסמך על המסורת הזאת וברך אחריה הוא מונא ורבנא מהור"ר יום טוב ליפמאן צוניץ וזכרנו לחיי העולם הבא בספרו על הדרשות (גאטמטעסדיענסטליכע פארטראגנע). ואחרי אשר האריך שם בכמה הערות נפלאות מושכלות ומשכילות ומפסקות את לב הקורא להתבונן במיד המסכת הזאת מדותה ואיכותה יחוסה להמשנה אבות והפסקות הנופלות ביחסה להתנא ר' נתן העלה בצד ק"מ מספרו הנ"ל שגם ר' נתן יסד קובץ אשר אסף בו פתגמים שונים מהתנאים שקדמוהו וכי המסכת אבות דר' נתן היא מורכבת משלשה חבורים. והם: א) לקוטים מהברייתא אבות שחברה ע"י ר' נתן. ב) לקוטים מאת המ"ט מדות דר' נתן. ג) לקוטים שונים ונ"כ הוספות מוזן מאוחר. ושהמלקט של אלה ההוספות המאוחרות אשר אותו נחשוב למסדר כל המסכת חי אחר זמן בעלי התלמוד. וסיים ומהלקוטים המחברים ע"פ המ"ט מדות הוא ג"כ ראש פרק כ"ח המובא בשם ר' נתן והוא רק קיצור מאת הברייתא הזאת שמדיות בה כמה עשיריות אשר הובאה במקום אחר בשם ר' נתן (ע' ג"א פכ"ח ובהערות אות'ו שם). זה הוא תוכן דברי הרב ז"ל כפנה זאת.

א) ע"ע בספר מנתה חדשה להיר מיכל מרפטישיק פירוש על פרקי אבות מלקט מספרים קדמונים ברובו שכתב שם כעין זה בשם ספר ישן נושן ומסיום שם וזו משנת ר' נתן האמורה במסכת קהלת ובמדרש איכה ובפסיקתא רבתי ע"כ ובל"ס היה פירוש זה לפניו. וע"ע ברשימת הרמשי"ש עמוד 2032 בדבריו שם על האדר"ג. ובמחזור וישרי כ"י (בריש"ש מועדאום קובץ 27201) אשר גם בו נמצא הפירוש הזה הנוסחא וי"ל שר"נ סדרה וכן מסורת בידם כמו משנת ר' חייא ור' הושעיא ומשנת בר קפרא סכ"ב דע"ז ודשמואל ולוי. וכן תני לוי במתניתין בפי' דיבמות וזו היא משנת ר' נתן האמורה במדרש קהלת ומדרש פסיקתא רבתי: ב) יוחסין השלם דמוס לאנדאן צר כ"ז: ג) דמוס פראנקפורט דף ל' ע"א: ד) סדר הדרות דמוס ווארשא ה"ב צד 290.

והנה יש להעיר על דבריו שם כנמה פרטים נקלים א) אמנם מה שיש להעיר בכלל היא כי השערתו בדבר המ"ט מרות כבר נתבטלה אחרי שמשנת מ"ט מרות כבר היא בידינו וידענו שאין לה דבר עם מאמרים מוסריים וכל עסקה היא לא במדות הנדרפים לדעות רק במדות ממש עניינים הנדסים ב). וממילא מוכן שגם דברי הרב מהרש"ל ראפאפארט ג) ודברי הרב מרדכי פראנקל ד) אין להם על מה שיסמכו עוד כפי שהם נוגעים להשערה זאת. אבל עלינו לשנות עוד פה דברי מהרש"ל ראפאפארט במקום אחר וז"ל והנפלא כי באדר"ג שיש ג"כ סדר הקבלה של הנשיאים הראשונים לפני הלל הוא מסיים בהלל ושמיא ואחריהם תלמידים ריב"ז ותלמידיו ותלמידי תלמידיו תחת אשר במסכת אבות שבמשניות הוא מסדר מהלל ואילך את המאמרים מזרעו וזרע זרעו עד ר' הלל האחרון ואח"כ (פ"ב מ"ח) חזר לריב"ז תלמיד הלל הזקן ומבואר כי תלמידי ר' נתן שהיה בימי רשב"ג ורבי בנו לא סדרו עוד המאמרים מזרע הלל ואילך ורבינו הקדוש מובא שם פעם אחת (רפ"ח) ונקרא ר' יהודה הנשיא לא רבי שהיה מונה שבחן של חכמים הקודמים לו. ומסכת אבות שבמשניות הוא כמו קיצור מאבות דר' נתן רק יותר כלשון משנה הצחה וגם עם הוספת המאמרים מהנשיאים של זרע הלל ועוד מאיזה תנאים קודמים עכ"ל ה). והנה אעפ"י שדברים אלה אינם ברורים ככל הצורך מכל מקום יוצא מהם שדעת הרב הוא כי עיקר האדר"ג הוא מזמן קודם להמשנה. ומי שרחיב בזה הדיבור יותר הוא הרב מהר"ץ חיות בספרו אמרי בינה שו"ת סי"ג שאחרי שהאריך מאד בענין יחס המסכת הזאת להמשנה והשיג בכמה דברים על מהרש"ל צו"ג כתב סוף דבר גורל ברייתא זו דר"ג כגורל שאר ספרי חז"ל משנה וספרא וספרי ותוספתא כי יצאו מתוקנים כהלכתם מפי המחבר אשר מיוחסים אליו רק לבסוף ניתוסף אליהם עניינים קצרים מדור שאחריהם כמו במשנה וספרי וסדר עולם שהובאו שם איזה חכמים אחרונים כגן משפט ברייתא זו נתחברה כמו תוספתא למשנה אבות אולם לא למטבע מסכת אבות של רבינו הקדוש וכו' כי רבי היה צעיר לימים בזמן שירד ר' נתן מבלל לארץ ישראל וכו' רק סדר הבריתא ע"ד מטבע מס' אבות שהיתה קבוע קודם ששקעה רבי בסדר אחר וכו' ועיקר דברי הברייתא הללו היה ערוכים ומסודרים לפני חז"ל ומוכאה ברייתא זו ה' פעמים בתלמוד רק היה בברייתא נוסחאות משונות עכ"ל. הרי שהחזיק גם הוא בקריית המסכת הזאת. והרב ר' יחזקאל הלוי בספרו בקורת התלמוד האריך שם ג"כ בערך אדר"ג ודבריו שם הם מעורבבים קצת והיוצא מהם הוא כי מסכת אבות בהמשנה נסדרה ראשונה ע"י ר' נתן ופ"ה חבר הוא בעצמו וע"כ קראו את הפירוש למסכת זאת בשם אבות דר' נתן זהו שהכנתי מדבריו וע"ש עוד. וקרוי לדבריו של מהר"ע חיות כתב גם הרב מהר"י פ"רשט במאמרו קורות הספרות העברית כבכל א). והרב מהר"א גיינער השיג במאמר אחד על דברי הרב הזה ואחרי שהאריך במטולס העלה שהמסכת הזאת — המסכת בתכונתה לתכונת המדרשים המאוחרים — נתחברה בזמן מאוחר ע"י חכם אחד מחכמי ארץ ישראל ובענין יחוסה לר' נתן כתב שקשה הוא כעת לדון אם נתיחסה בכונה להתנא הזה או כי נקרה כי שם החכם המחברה היה ג"כ ר' נתן א). וכן כתב גם הרב מהרצ"ה גראטץ נר"ו בנוספות לכאורו על קהלת (ע"ד 154) שהאבות דרכי נתן נתחברו אחר חתימת התלמוד והאחרון שהיה דעתו בענין זה הוא מורי הרב מהר"א ווייס ג"כ בספרו דור דור ודורשיו שכתב. לחלק האגדה של התוספתא יש לחשוב ג"כ את האגדה אשר באדר"ג ע"ן שברור הדבר כי התוספתא מכוונת אל משנתנו וסדרה לפי המסכתות של המשנה ע"כ יש לשער כי התוספתא של אבות היא אדר"ג. ובפרט שתכונת החבור הזה ומשפטו ממש כתכונת התוספתא ומשפטה. ובשמו סדר המשנה ומשתדל לפרש ולהרחיב כל פ"סקא ופ"סקא. אבל אין להכחיש כי יש בה נוספות וכמעט יתר על העיקר וכו' ואמנם הנוספות רבו בה והתגברו על העיקר עד שנמחו מעליה רושמי תכונת התוספתא ותראה לעינינו כאחד מן המדרשים של אחרונים אחרונים וכו'. את הספר הזה יחסו לר' נתן הבבלי. אמנם מן הדברים המעטים אשר נאמרו עד הנה על אודותיו כבר נוכל לראות כי אינו כן. ואיך נוכל ליחס ספר כזה אשר בכמותו גדול יותר מהמשנה של כל סדר נשים לר"ג הבבלי אשר אמרו עליו משמת ר"ג אבדר חכמתו עמו (מכילתא יתרו פ"ב) וכו' ועתה אף שנגיח שאדר"ג הוא תוספתא למשנה אבות ככל זאר

א) גם בדבריו וגם בדבריו חכמים אחרים שאזכיר עוד פה ומצאו לפעמים איזה דברים שבטלים מעצמם ע"י הנוסחה. הישירות שלפנינו וגם כי חסרו להם כמה כפרים המצויים כעת ביד כל אדם ועל זה ועל כיוצא בזה (דברים התלויים בטציאות) לא אעיר רק לעיתים רחוקות כי לא להתוכח כונתי. ב) ע"י משנת המדות הוצאת הרמב"ם וע"י דבריו הרב מהר"א גיינער במ"ע שלו שנת 1847 צד כי והלאה ושנת 1864-5 צד 247. ג) ע"י דבריו מהרש"ל צונץ בספרו הגיל צד צ"א וצ"ב ובהערה 6. וע"י במ"ע כ"ס חמד חיו צד צ"ח וצד ק"יו. וע"י בראבי"ה המילוני בפיו מספרו. ד) ע"י במ"ע שלו שנת 1857 צד 519 וע"י בספרו דרכי המשנה צד 190. ה) כ"ס חמד מחברת ז' צד קס"ו ע"ש. ו) ליטראנטריבלאט דעם אָרענטס שנת 1846 צד 822. ז) במ"ע שלו שנת 1847 צד 20 והלאה.

מבוא פרק ב

צריכים אִנחנו להודות כי יש בו ענינים מזמן מאוחר מאד וקצת דברים אשר הם העתקות ממדרשים אשר כבר חזל להם טהרת לשון המשנה והתוספתא גם כתיספתא הואת יש ריששים שמחברו היה מבני ארץ ישראל ומגורו בבבל כי בכל מקום שיזדמן מלא פירו משבח אי ע"כ א':
 זה הוא מה שנודע לי מדברי הראשונים וגם האחרונים בפנה זאת. והנה כל אלה החכמים לא ראו את האדר"ג רק בנוסחא אחת והוא נוסחת הרפוס ואחרי אשר זכיתי אנכי לראות ב' הנוסחאות וגם עוד כמה ב' אשר לא היו לנגד עיניהם לכן נשאר עוד גם לתלמיד כמוני להתגדר בדבריהם. וככלל כל דברי החכמים האלה הם יותר בררך כלל לרגל מלאכתם אשר לפניהם. ואנכי לרגל מלאכת המיוחדת למסכת זאת עלי עוד לנתח את הדבר לפרטיו:

פרק ב

אבל טרם נבא לברר דבר זה עוד עלינו לתת לפני המעיין הכנויים השונים שכנו בהם המחברים את המסכת הזאת כהעתיקים את דבריה ועל ידי זה יעלה בידנו גם כן לדעת מי השתמש בנוסחא א' ומי בנוסחא ב'. ולקטתי את דבריהם מתוך כמה ספרים בדפוס ובכ"י עד מקום שיד הישערתו היתה מעתה. והנני מסדרם לפי סדר זמנם כפי היכולת:

רבינו נסים גאון בספרו המפתח למס' שבת מ"ז ע"כ כתב שם האך עיכרא דחמורו של ר"י בן דיוקרת משכחת עיקר דיליה באבות דר' נתן וזה המעשה מעשה בחמורו של ר"ח בן דוסא וכו' (ע' נו"א סוף פ"ח ובהערות שם אות מ"א):

רבינו נתן בעל הערוך ערך ב' תו ס"ן מפורש באבות דר' נתן ב' תלמידים (ע' נו"א פ"ה ובהערות שם אות מ'). ערך דמס ג' ובאבות דר' נתן בסוף פרק רבן יוחנן בן זכאי הוא אמר אלך לדומסית למקום נאה ומים יפים והם אמרו וכו' למקום שתי"ח מרובים ואוהבים את התורה ונגדל שבינו בתורה הוא נתמעט שמו בתורה והן נתגדל שמו בתורה (ע' נו"א סוף פ"ד). ערך כ כד א' מפורש באבות דר' ג' פרק יוסי אומר כבוד תלמידך ממש רבינו שאמר ליהושע תלמידו בחר לנו אנשים ולא אמר לי עשאו כמותו כבוד חבירך כמורא רבך מאהרן שאמר למשה כי אדוני אעפ"י שחבירו היה עשאו רבו. מורא רבך כמורא שמים מיהושע שאמר למשה אדוני משה כלאם שכלו נגד השכינה (ע' נו"א פכ"ז ובהוספות לפרק זה ע"ג ע"ב). ערך כלנס שוב באבות דר' נתן בפרק אלישע בן אבויה אדם שיש בו תורה וכו' ע"ש (וע"ע נו"א פכ"ד ובהערות שם אות י"א). ערך נקד י' נקודות בתורה מפורשות באבות דר' נתן בפרק י' נסים נעשו לאבותינו ככצרים (ע' נו"א פל"ד ובהערות שם אות כ'). ערך סח א' בפרק ג' דאבות שיחת הילדים גמרא ב' כיצד תלמד שלא יתכוין אדם וכו' (ע' נו"א פכ"א ובהערות שם אות י'): רש"י בפירושו לישעיה (מ"ד ה') ובשם ישראל יכונה אלו הנריים כך שנויה באבות דר' נתן (ע' נו"א פל"ז ובהערות שם אות ב'). חגי ב' מ"ז ובמשנת אבות דר' נתן כך שנינו מעם לא אמר ביין וכו' (ע' נו"א פ"ד ובהערות שם אות כ"א): איוב ל"ג א' ברית כרתי לעיני וגו' אפילו בפניה שמא לאחר ימים תנשא וכו' כך מפורש באבות דר' נתן (ע' נו"א פ"ב ובהערות שם אות ס"ח): בפירושו על הש"ס נ"מין סיו ע"א דיה נל של אנונים מפרש באבות דר' נתן מה נל וכו' וכו' וכו' אוצר בלום כך מפורש באבות דר' ג' למה היה ר"ע דומה (ע' נו"א פ"ח ובהערות שם אות כ'): בפירושו המיוחד לו על בראשית רבה פרשה מ"ב ס"א באדר"ג מפרש ציצית הכסף וכן כתוב שם ציצית הכסף וכו' (ע' נו"ב פ"ג ובהערות שם אות י"ז). בפירושו המיוחד לו על פרקי אבות לא נזכר שם האדר"ג בפירושו רק פעם אחת אבל ארמוז פה כסדר לכל המקומות שאין ספק שלקוחים הם מאת האדר"ג. אבות פ"א מ"א וכן הוא אומר גם אלה משלי שלמה וכו' (ע' נו"א פ"א) שם והעמידו תלמידים הרבה וכו' (ע' נו"א פ"ב): מ"ד ואל תרבה שיחה עם האשה לפי שאתה מתכבד מדברי תורה וכו' ותמצא מביאך לידו בזיון וכו' כך מפורש באדר"ג שהובאו מארץ ישראל וכו' ובאדר"ג של בני צרפת מוקים באישתו גדה וכדי שלא יבוא עמח לידו עכירה וכו' (ע' נו"א פ"ז ונו"ב פמ"ז ועוד נזכר בזה לקמן): מ"א הוי מתלמידיו של אהרן וכו' כשהיה אהרן רואה וכו' (ע' נו"א פ"ב קצת מזה): מ"ד אמור מעט וכו' שכן מציינו כאברהם וכו' (ע' נו"א פ"ג): פ"ג מ"ד שחכמתו מרובה וכו' וכל הלומד וכו' ואינו מקיים וכו' (ע' נו"א פ"ג ובהערות שם אות י"ג וע"ע להרב מר"ץ חיות בספרו אמרי בינה סימן י"ד):

א) ח"ב מספרו זה צד 224. וע"ע היטב כצד 168 עד צד 171 שם בדבריו על ר' נתן. ב) כן הוא גם בדפוס שנוצנו משנת רע"ז אבל הכי בקספאָר יש להם נוסחאות שונות ובקצתם איתא למלת גמרא ובקצתם ליתא.

בעד ילקוט שמעוני ילקוט תורה רמז י"ו אדם נברא מהול וכו' (ע' נו"א פ"ב ובהערות שם אות ס"ד) רמז שצ"ג ארבעה דברים עשה משה מדעתו וכו' רמז תש"מ ג' דברים עשה משה מדעתו וכו' (ע' נו"א פ"ב ובהערות שם אות י'). ילקוט נביאים רמז רס"א נמצאת אתה אומר אדה"ר נולד מהול וכו' (ע' נו"א ובהערות שם אות ס"ד). רמז שס"ז תשעה נכנסו בחיהם לנץ עדן וכו' א. רמז תקפ"ה ר' מאיר אומר מה ת"ל ורבים השיבו מעון מלמד שהיה אהרן וכו' (ע' נו"א פ"ב ובהערות שם אות ו'). רמז תתע"ד עשרה דברים נקראו חיים וכו' (ע' נו"א סוף פל"ד ובהערות שם אות מ"ד). רמז תתקס"ד שלח לחמך על פני המים מעשה באדם אחד וכו' מעשה בכניסת הצדיק וכו' (ע' נו"א פ"ב ובהערות שם אות נ' ואות ס"ב ע"ש) שם ר' דוסתאי ב"ר אומר בכרת וכו' (ע' נו"א ובהערות שם אות ט"ו):

רבי יהודה בר ברזילי הברצלוני ז"ל בפירושו על ספר יצירה צד 240 מביא שם את האדר"ג וז"ל ותניא באדר"ג שנקראו ת"ח בלשון אבנים אכן פנה אכן גזית אכן ספספ (ע' נו"א פכ"ח):

רבי יעקב ב"ר שמשון תלמידו של רש"י ורבו של רבינו תם (לפי עדותו של ר' משה תקן) בערך ד"א תפ"ח מביא את דברי האדר"ג נו"א כמה פעמים בפירושו על אבות אשר הזכיר בפנים כמה פעמים בשם פירוש אבות כ"י והוא מביא את דבריהם בהמלות כדמפורש בכרייתא או ובכרייתא כך שנינו או כמלות שנו וכותינו או בהשם "משנת ר' נתן" (ע' הוספה א' כ"פ). והנה כבר הודיע ברבים את מיב הפירוש הזה הרב ריש"ל ז"ל ב"ו. אבל נסתפק בשם מחברו ואנכי כתבתי דברי ע"פ דברי ראב"ן ברשימה שלו מספר 692 שהחליט זאת ע"פ השיר הנמצא שם בראשי איזה פרקים וחתום בראשי החרוזות השם יעקב. ב"ר שמשון. והעירני עוד הרב ר' ישראל לוי גר"ו ר"מ דק"ק ברעסליא על דברי ה"ר משה תקן בכתב תמים שכתב שם. וה"ר יעקב ב"ר שמשון שפירש מס' אבות כתב שם שמי שמפרש בצלמו בצלם אלהים כרא אותו חיישין שמא מין הוא כלומר מי שעושה פסק אצל בצלם משום שרוצה לומר שאין הקב"ה צלם. והוא היה תלמידו של רבינו שלמה ז"ל ורבו של רבינו יעקב ז"ל ע"כ (אויצר נחמד הוכרת ג' צד 59). וכן מצאתי בפירוש זה לאבות פ"ג מ"ד (חביב אדם שנברא בצלם) דברים כאלה באיזה שינוי. ועפ"י הדבר נעלה מעל כל ספק שפירוש זה הוא מאת ר"י בר שמשון אם שאין לספק ג"כ שעלו בו ג"כ כמה הוספות והכ"י השונים שראיתי מפירוש זה אינם מסכימים תמיד בהנוסחאות. והקובץ שהשתמשתי בו הוא באיזר הספרים באקספארד מספר 692 ברשימת ראב"ן (Opp. 317) והוא מחזיק עוד י"ב חבורים אחרים והכתב אינו שזה בכל הקובץ. אולם הפירוש לאבות הוא בכתיבה אשכנזית—רבנית ונכתב בשנת צ"ו לאלף השישי:

התוספות אינם מביאים את האדר"ג בפירוש אבל ע' בבא קמא דף כ"ה ע"א ד"ה ק"ו לשכינה י"ד יום ששמימים שם וכן מוכח בתוספתא דמסכת אבות ע"ש. וע"ע ב"ב ק"א ע"א ובתוספות שם ד"ה ק"ו לשכינה וזכיהם ס"ט ע"ב ובתוספות שם ד"ה ק"ו וע"ע הגהות הגרי"ב על הגליון שם כ"ב ו' נו"א פ"ט ובהערות שם אות ל"ה (וע"ע נו"ב פס"ד והוספה ב' לנו"א ע"ה ע"ב) ויוכל להיות שכווננו אל האדר"ג. וע"ע להרב לעברעכט כמאמרו על הדפוסים של התלמוד בבלי (בערלין 1862) צד ו'. ובדברי הרב מהר"י ברילי ומהר"ג ברילי בבית תלמוד שנה א' צד 144.

ר' אברהם ב"ר יצחק אבי"ד בספר האשכול ח"א (צד 53) כתב שם ובאגדה אך יש' אלהים שופטים כל השוקד על ד"ת מוסרים לו שקדנים כנגדו וכל המבטל מד"ת מוסרין בטלנים כנגדו ואלו הן זאב וארי וכו' גייסות וליסמים באים ונוטלים ונפרעים ממנו (ע' נו"א פכ"ט):

ר' יוסף קרא בערך ד"א תת"ם עד תת"ק (1100—1160 למפ"ה) בפירושו על איוב שנדפס בהמאנאטשויטש של מהר"ז פראנקל שנת 1856 צד 463 מביא שם לאיוב ל"א א' וכך היתה חסידותו של איוב שלא לתת עין אפילו בפנויה שמא לאחר ימים תנשא ונטשא כרוך אחריה כך מפורש כאבות דר' נתן (ע' נו"א פ"ב):

ר' יוסף בכור שורר ד"א תתק"ל (לערך 1170 למפ"ה) בפירושו על התורה ככ"י בכריטיש מזועאום קובץ Or. 2853 סוף פרשת מצורע (דף מ"ט ע"ב) מביא ותניא כאבות דר' נתן יכול יפייסנה וינשקה וידבר עמה דברים בטלים ת"ל לא תקרב יכול ישן עמה עם הבגדים על המטה ת"ל והוזה בנדתה כל ימי שהיא דוה תהא בנידוי מכאן אמרינן כל המנולת עצמה בימי נדתה רוח חכמים נוחה הימנה וכל המקשמת עצמה אין רוח חכמים נוחה הימנה עד שבא ר"ע ולמד א"כ יבא הדבר לידי איבה ויגרשנה ע"כ:

א) ליתא לא בנוסחא א' ולא בנוסחא ב'. (ב) ע' כרם חמד חוברת ג' צד 201 וחוברת ד' צד 201. ובכוכבי יצחק חוברת כ"ח (צד 15) וחוברת כ"ט (צד 11) וחוברת ל' (צד 16) פרסם את כל דברי הפירוש הזה לפקד ראשון.

מבוא פרק ב

רבינו שמואל בר מאיר (רשב"ם) בפירושו לכנא בתרא קמ"ו ע"ב ד"ח עם בת הכן וכו' וביתוסין ע"ש ביתוס באדר"ג (ע' ג"א פ"ה ונ"ב פ"ו):

רבינו אברהם ב"ר דוד בעל ההשגות בספרו בעל הנפש ג' ע"א (דפוס ווארשא) ותניא כאבות דר' נתן ז"ל ואל אשה בנדת טומאתה לא תקרב וכו' (ע' ג"א פ"ב):

בספר יחוסית תנאים ואמוראים לחד מחכמי אשכנז אשר היה "בן דורו וקרובו של ר' יהודה רחסד" וחי במאה האחרונה של אלף החמישי (לערך 1200 למס'ה"ג) והוא בכ"י באַקספּאָרד קובץ 2199 ברשימת ראב"ן ומחזיק שלשה כרכים (Opp. 391) ונדפס ראשיתו על ידי החברה מקיצי גרמנים עם מראה מקומות וכו' מאת הרב מהר"ג ראב"נאָוויטץ. ומביא שם האדר"ג כמה פעמים (ע' בהוספה א') כמו וכאבות דר' נתן מפרש (כרך ב' דף קכ"ז ע"ב) או שקורא את המסכת הזאת כרייתא דר' נתן כמו בכרך ג' דף ק"ז ע"א דאיתא התם ובכריתא שנקראת אבות דר' נתן. וכדף קפ"ה ע"ב איתא כמו ש מפרש באגדה כשם שהיו הראשונים חסידים כך היתה בהמתן וכו' (ע' ג"א סוף פ"ח) ולפעמים הוא מביא וגרס יגן באדר"ג (שם שע"ג ע"ח) או ובאדר"ג אמרו (שם ע"ב) או ותניא באדר"ג (שם ת"ז ע"א):

רבינו יצחק ב"ר משה מווינא בספרו אור זרוע ב' ע"ב ס"ו ק"ב) כתב וכן קבלתי ממורי הרב שמחה צ"ל שכל בעלי טבילות צריכין דתניא כאבות דר' נתן פ"ג מעשה כריבה אחת שנפדית וכו' (ע' ג"א פ"ח ובהערות שם אות ל"א):

רבינו אליעזר ב"ר יואל הלוי נפטר בשנת כ"ד לאלף השישי בספרו הנקרא ראביה ככ"ז בניחוד דק"ק לאַנדאָן קובץ מ' לפי רשימת ראב"ן מביא בסיומן תס"ד (דף ק"א ע"א) והכי אמרינן בכריתא דר' נתן ג' דברים נאמרו בכלי חרס וג' בכלי זכוכית. כלי חרס בולע ומפליט (ומשמט) ומשמרן כל מה שבתוכו משא"כ בכלי זכוכית ע"כ. וע"ע במדרכי הלכות פסחים סיומן תקע"ד שגם שם הביא לדברים אלו משם הראביה ע"ש:

ר' משה תקו. במאמר כתב תמים שנדפס במ"ע אוצר נחמד שנה ג' ע"י הרב מהר"ר רפאל קירכהיים מביא שם את האדר"ג איזה פעמים. צד ס' ובאדר"ג תניא אם אין ספוק כדי לידע מה דמות למעלה מוסרינן לו מפתחות וידוע מה דמות למעלה. צד צ"א דתניא באדר"ג שש מעלות בין צדיק לצדיק וכו' (ע' ג"א פ"יז) שם צד צ"ג וכן שנו עוה"כ אין בו לא אכילה ולא שתיה וכו' ואין זה הלשון בתלמודינו ולא באדר"ג (ע' ג"א פ"א ובהערות שם אות ע' וצ"ע). צד צ"ה שהרי באדר"ג ובתנחומא אמרו אדה"ר נולד מהול (ע' ג"א פ"ב):

ר' יוסף אבן עקנין מסופק חדרב אם הוא זה בעצמו שנודע לתלמיד הרמב"ם וכבר האריכו בזה הרמ"ש בהעניקלאפאדיע של ערש וגרוער II. XXXI צד 45 והלאה. והראב"ן במאנאמשריפ"ט לישות 1871 צד 348 והלאה. ומצא ממנו באוצר הספרים אשר באַקספּאָרד קובץ (רשימת ראב"ן 1273; Hunt. 618). בשפת ערבית בשם מרפא הנפשות על מדות ודעות כעין ספר מנות הכאיר והוא מביא שם דברים מהאדר"ג ג"א כמה פעמים (ע' הוספה א') אבל אינו מזכיר שמו והוא מביא בכל פעם וקאלוא (וואמרו) בן עזאי אומר וכו' (דף י"א ע"א) וקלוא ר' נהוראי אומר (ע' ע"ב) וקאלוא איצא (וואמרו) בן שם פ"ז ע"א):

רבינו אליעזר מגרמייזא בספרו הרוקח שורש התורה (דף ג' ע"ב) כאבות דר' נתן ר' יצחק בן פנחס אומר כל מי שיש בידו מדרש ואין בידו הלכות לא טעם מעמה של תורה וכל מי שיש בידו הלכות ואין בידו מדרש לא טעם מעמה של יראת חשא (ע' ג"א פ"ל). הלכות שבת סיומן ק"ד (י"ז ע"א) והא דאמרינן בירושלמי אמר ר' יהושע בן לוי קרא אנדתא הכתובה אין לו חלק וכו' זהו ספר שהיו קורין בגירסא אבל עתה אמרינן כאבות דר' נתן מי שלא ראה אנדה לא טעם מעם יראת חשא (ע' ג"א שם וצ"ע):

פירוש לאבות כ"י אחד מחכמי אשכנז אשר חי בתחילת אלף השישי ושיער ראב"ן ברשימתו שישם מהברו היה ר' שלמה בן אליעזר (ב) והוא באוצר הספרים שבאקספארד מספר 388 ברשימת ראב"ן (Opp. 246) ונכתב בכתיבה אשכנזית והוא מביא נמעט את דברי האדר"ג אבל אינו מזכיר שמו רק פ"א או ב' פעמים. וזה הוא הפירוש אשר רמזתי עליו כמה פעמים בשם ילקוט אבות (ע' הערות והוספה א.) וקראתיו כן כדי להבדילו מפירוש ר"י בר שמשון וגי' מצד כל דרכו כי בשם שנשתקעו בתוכו כמעט כל דברי האדר"ג כי עלו בתוכו ג"כ כמה מדרשים ידועים ושאינם ידועים. מדרש על האכנים טובות שבחושן. מדרש אבא גרין כמה פרקים בענין תשובה לקוחים מאת הפר"א וכדומה שסמך אותם להמשנה:

(א) העירנו הרב מהר"א עפשטיין שגם בספר ערוגת הבשם כ"י לר' אברהם ב"ר עזריאל מביא שם דברים אלו בשם האדר"ג וגם דברי הרבינו שמחה על זה ובהא"ז. (ב) וע"ע אוצר הספרים צד תל"ט סיומן 107.

מבוא פרק ב

רבינו יונה ביר אברהם בפירושו על אבות א' ע"ב כענין ששינוי בית שמאי אומרים אין מלמדין אלא לתלמיד הגון וכו' (ע' נו"א פ"ג ונו"ב פ"א ובהערות אות ג'). נ' ע"ב כאשתו אמרו ק"ו בשעת חבירו כמרו"ל כי באבות דרבי נתן אומר וכו' (ע' נו"א פ"ח וכל הלשון משובש וע' לקמן פ"ד שישם נביא כל הנוסחאות בזה). ד' ע"ב שכן הוא מפורש באדר"ג כל המדבק לרשעים וכו' (ע' נו"א פ"ל). ו' ע"א ומשלו משל למלך שנתן שדרו לעבדיו וכו' (ע' נו"א פמ"ז ונו"ב פ"ל). שם כמו שאמרו באדר"ג כל העושה תורתו עיקר וכו' (ע' נו"א פכ"ח). ט' ע"ב ואמרו באדר"ג וכן בדוד הוא אומר כי ממך הכל ומידך נתנו לך (וליתא לא בנו"א ולא בנו"ב וע' במגן אבות ועוד ברכינו יונה י"ז ע"א). י"ז ע"ב וכן מפורש באדר"ג דתנן התם כל שמעשיו מרובין מחמתו וכו' שנאמר נעשה ונשמע (נו"א פכ"ב). כ"ה ע"א ואם במלת מן התורה וכו' אלו הרשעים הדובים והאריות וכו' (ע' נו"א פכ"ט). בספרו שערי תשובה ישער ב' ס"י ואמר באבות של ר' נתן כל שמעשיו מרובין מחמתו וכו' (ע' נו"א פכ"ב) שם סכ"ז כי הוא ידע אצלו משל למלך שנתן לעבדיו שדה וכו' (ע' נו"א פכ"ב) ישער ג' סנ"א ואמרו רז"ל אל תהי חבר לרשע אפילו לרבר מצוה (ע' נו"א פ"ט ע"ש). מ"ד ע"ב ואמרו אם יש עליך רעים מקצתם משבחים אותך וכו' (ע' נו"א פכ"ט צ"ע):

ר' ישראל ממאלעדא בפירושו לאבות בשפת ערבית והוא בכ"י באוצר הספרים אשר באקספֿארד קובץ 2347 כרישית ראב"ן (Opp. Add. 4° 126) ומביא את דברי האדר"ג איזה פעמים (ע' הוספה א' והוספה ג') אבל אינו מזכיר את שמם עליהם:

ר' צדקיהו בן אברהם בספרו שבולי הלקט כ"י (קובץ 15437 בהכריש מוזעאום). מ"ג ע"ב אבל כל גילוחין שעורין כגילוח ב' שערות כדתניא בתוספתא אבות (בל"ס איזה מ"ס פה). דף רכ"ה ע"א ובים נמי לקו ע"ש מכות כמו ששינוי באבות עשרה מכות הביא הקב"ה על המצרים במצרים ועשרה על הים ומפורש באבות דר' נתן ובמכילתא וכו'. שם דף רע"ח ע"א ומצאתי בשם ה"ר שמחה משפירא זצ"ל בני אדם שטובלין בערב ראש השנה ויום הנפודים וכו' מברך ברכת מבילה וכו' לפי שכל השבין חייבין במבילה כדתניא בפרק ג' באבות דר' נתן מעשה בריכה אחת שנישנית והלכו שני חסידים לפדותה דוסיון ודוסיתין כול' לשהרית אמר להן המבילה כול' ריבה זו כמה חשדתוה אמר לו כל אותן שנים שהיתה בין הגימ' אוכלת משלהם ושותה משלהן עכשיו אמרת המבילה כדי שתמרה. א"ל העבודה כך היה המעשה א'. בספרו פירוש אלפביתין כ"י (בביהמ"ד דק"ק לאנדאן קובן ו' ברשימת ראב"ן) דף קנ"א ע"א כתב שם ועוד יש לפרשו על הים כדאיתא באדר"ג אמרו ישראל אין אנו יכולים לעבור וכו' (ע' נו"א פל"ג): רבינו שלמה בר אדרת בספרו תורת הבית בית ז' ישער כ' תניא באדר"ג ואל אשה בנדת טומאתה לא תקרב וכו' מעשה באדם אחד שקרא הרבה וכו' (ע' נו"א פ"ב):

רבי אברהם ביר נתן הירחי מביא את האדר"ג פעם אחד (ע' נו"א פ"ב ובהערות שם אות י"א): ר' יצחק ביר משה הפרחי בספרו כפתור ופרח דף פ"ה ע"א כתב האמנם באבות דר' נתן תניא ר' נתן אומר אין לך אהבה כאהבה של תורה. ר' יהודה הנשיא אומר כל המקבל עליו תענוג עוה"ז וכו' (ע' נו"א פכ"ח). וע"ע בקונטרס תיקוני השניאות שבראש הספר צד ל"ח):

קובץ 15299 בבירישיש מוזעאום והוא מחזיק כמה קונטרסים שונים בקבלה כמו ספר יצירה ופירושים ספר חנוך וכו' וכדומה. נכתב על קלף ומחזיק קניג דפים ודבר עליו בארוכה מהר"ל דוקעס ברשימה שלו בכ"י כאן. ומצאתי שם את הדברים האלה הנוגעים לחקירתנו והוא ברוך כ"ז ע"א מהקובץ הזה: אלו הם ה' ספרים וה' סדרים שגלה בן סירא לעזריאל בנו וליוסף נכדו ספר יצירה ספר הגף ספר דקדוק ספר פסיקתא רבתי בתרי אפי' ספר זרובבל ויש בו ה' פרקים פרק ר' שמעון בן יוחי פרק אבות דר' נתן פל (צ"ל פרק ל) אותיות דר' עקיבא פרק מעשה משכן פרק דרך ארץ. ה' סדרים סדר עולם סדר תקופות סדר שעות סדר עבור סדר הלכות וכשגלה כל הרוים האלה רעשו כל צבא מרום וכו'. ודוקעס שם משער כי במקום סדר הגף צ"ל ספר הגן (גן עדן) וג"כ כי כל פסקא זאת עד תומה היא היא הנמצאת ג"כ אצל אססעמאני ברוך רפ"ז בספרו:

ר' יצחק ביר שלמה נכד ר' ישראל הנ"ל (ע' רשימת הרב מהרש"ז זכס) בפירושו לאבות הנמצא בכ"י באקספֿארד קובץ שפ"ג לפי רשימת ראב"ן (Poc 202). מזכיר את האדר"ג כמה פעמים וע"פ הרוב נוסחא ב' אבל לפעמים הם דברים שלא נמצאו רק בנוסחא א' (ע' הוספה) והוא מעתיק דבריה או שאומר וכן מפורש בכרייתא הנקראת אדר"ג (לאבות פ"א מ"ב) או כמו למאמר העמידו תלמידים הרבה לפי שנפל מחלוקת בין ב"ש וב"ח כ ד ת נ נ ב"ש אומרים אין מלמדים וכו' (ע' נו"ב פ"ד ובהערות שם אות ב' וצ"ע) או שאומר סתם ואמרו או ואמרו ז"ל או כמאמרם ז"ל:

א ע' לעיל כערך האור ורעו.

רבינו מנחם לבית מאיר רמזתי עליו כמה פעמים בהערותי בקראי את שמו המאירי סתם. והריני נותן פה רשימה מכל המקומות אשר הזכיר בהם את האדר"ג בספרו בית הבחירה פירושו על פרקי אבות. והשתמשתי בהוצאת מהר"ז כוכב טוב ז"ל (ויוע"ז 1854). א' ע"ב וב אבות של ר' נתן הוסיפו בדבר שלא ברין לבד. נאמג כן אלא שיהא אדם נוחמתון (אוילי צ"ל נוח ומתון) בכל דבריו וכו' (ע' נו"א פ"א ונו"ב פ"א). ב' ע"א ובאבות דר"ג פ"ק פירשו עשה סייג לדברך כדרך שהקב"ה עשה סייג לדבריו (ע' נו"א פ"א ונו"ב פ"א). ש"ס והוא אימרו שם איוב עשה סייג לדבריו וכו' (ע' נו"א פ"ב ונו"ב פ"ב) והוא שאמר אדה"ר עשה סייג לדבריו וכו' (ע' נו"א פ"א ונו"ב פ"א) עשתה התורה סייג לדבריה וכו' שנאמר ואל אשה כנדת טומאתה וכו' משה עשה סייג וכו' כתובים עשו סייג וכו' חכמים עשו סייג וכו' (ע' נו"א פ"ב ונו"ב פ"ב) מה שאמר הקב"ה עשה סייג לדבריו וכו' גלוי וידוע לפני הקב"ה שעתידין וכו' (ע' נו"א פ"א). ג' ע"א והוזכר בכרייתא דאבות של ר"ג יהיו לזה החכם שני תלמידים וכו' והבינו מדבריו וכו' (ע' נו"א פ"ה וע"ע בהערות שם אות מ'). ד' ע"א וכן פירשוהו בדרך הפלגה יהא פתוח (הבית) לארבעה רוחות ואמר ויהיו עניים בני ביתך וכו' ובכרייתא שם פירשו שהוא מוסר על הכנסת אורחים וכו' ואמרו שם כשנפגעים זה את זה וכו' והיו שאמרו שם למד בני ביתך ענוה וכו' (ע' נו"א פ"ז). שם ע"ב ויש מפרשים כאשתו אמרו כאשתו נדה ואין צורך בכך ובכרייתא אמרו אדם בא מביהמ"ד וכו' ע"ש (ע' נו"א פ"ח). ה' ע"א ובכרייתא אמרו הלומד תורה מרב אחד וכו' (ע' נו"א פ"ח ונו"ב פ"ח). שם ע"ב פירשו בכרייתא של ר"ג אחד ישכן בבית ואחד ישכן בחוץ (ע' נו"א פ"ט ונו"ב פ"ח). שם ובדרש אמרו אל תתחבר לישע אפילו לדברי תורה (ע' נו"א פ"ט). ו' ע"א והוא שאמרו בכרייתא אל יתיאש אדם מן הפורעניות וכו' ובכרייתא של ר' נתן אמרו בזמן שרואה אדם את עצמו מצליח וכו' (ע' נו"א פ"ט). שם ע"ב ולשון הכרייתא היא אל תעש עצמך כעורכי הרעניים כיצד אם באת לבית המדרש וכו' (ע' נו"א פ"ט). ז' ע"א ובכרייתא אמרו דרך צלות אפילו אדם הראשון לא מעם כלום עד שעשה מלאכה וכו' (ע' נוסחא א' בכרייתא ונוסחא ב' פרק כ"א). וכן שם אמרו כשם שהתורה נתנה בכרית וכו' (ע' נו"א פ"ט) ובכרייתא אמרו איתכין אדם ליטול את הרשות וכו' (ע' נו"א פ"ט). שם ופירשו בכרייתא בענין שימת שלום וכו' אמרו ז"ל כשהיה אהרן רואה ב' בני אדם מריבים וכו' (ע' נו"א פ"ב ונו"ב פ"ד). שם אמרו עליו ז"ל כשהיה מהלך בדרך פגע באדם רע וכו' (ע' נו"א פ"ט). שם וכן בכרייתא פ"י שכל המשתמש בשם המפורש אין לו חלק לעוה"ב (ע' נו"א פ"ט). ח' ע"א ובכרייתא אמרו עוד עליו שהיה אומר אם אני כאן רכל כאן וכו' (ע' נו"א פ"ט). שם ובדרש אמרו ויש שגורסין הלל והוא חבירו של שמאי ולא אחר וראה לדבר שהרי למעלה הזכירו בו שאף הוא ראה גלגולת אחת (ע' במאירי שם בכריתא הכניחים וע"ע נו"א פ"ב ונו"ב פ"ז) ובהערות שם אות כ"ג). י"ג ע"א ובכרייתא אמרו קנקנא זפותה שמשמרת את יינה וכו' אלא שבכרייתא דאיתי שייחם עליו גרע שבמדבר וכו' (ע' נו"א פ"ד ובהערות שם אות ז'). י"ד ע"א וראה לדבר באדר"ג שלא הזכירו שם אלא שלש ראשונות אבל לא זו של הוי מתחמם וכו' אלא שבסוף ההלכה אמרו ר"י ב"ר אלעאי משום אביו שאמר משום ר"א דגדול שוב יום אחד וכו' (ע' נו"א פ"ז). שם ע"ב ובכרייתא פ"י בעין הרע כל שעינו רעה וכו' וכן האריכו בענין יצה"ר וכו' והוא אומרם ז"ל י"ב שנים יצה"ר גדול מיע"ט וכו' וז"ש שם בכרייתא למה יצה"ר דומה וכו' וכן אמרו בשנאת הכריות וכו' ולשונום בזה לא יאמר אדם אארוכ החכמים וכו' (ע' נו"א פ"ז). ט"ז ע"ב ומתוך כך שנו בכרייתא הסתכל בד' דברים וכו' (ע' נו"א פ"ט ונו"ב פ"ב) והוא אומרם למלך שכנה פלמ"ן וכו' (ע"ש נו"א). ט"ז ע"א ובכרייתא אמרו כל הנותן על לבו ד"ת וכו' (ע' נו"א פ"ב). י"ז ע"ב ובכרייתא קראו יראת חמא נמי אומנות אמרו שם שאלו לרביז' חכם וירא חמא מהו וכו' (ע' נו"א פ"ב). כ"ג ע"א ובכרייתא שם סמכו לזה דבר נאה והוא שאמרו שם הפסק פיך מאילך וכו' (ע' נו"א פ"ה). כ"ד ע"ב ובכרייתא אמרו כנסיה יהוא לשם שמים כנסית ישראל בהר סיני (ע' נו"א פ"ט ונו"ב פ"ז). כ"ה ע"א ובכרייתא של ר' נתן אמרו יהי כבוד תלמידך וכו' (ע' נו"א פ"ז). וכן אמרו שם כל המכבד את חבירו סחבת ממון וכו' (ע' נו"א פ"ט וע"ע נו"ב פ"ד). כ"ז ע"א ואמרו בכרייתא שאדם לומד לעצמו ולאחרים וכו' (ע' נו"א פ"ט). כ"ח ע"ב ואף בכרייתא של ר' נתן הזכירו ענין זה בלשון נידר ישן וכו'. ובכרייתא של ר' נתן אמרו הלמד תורה בילדותו וכו' (ע' נו"א פ"ג). ומ"ם הזהירו בכרייתא שאע"פ שלמד בילדותו וכו' והוא שאמרו יכול אדם ללמוד תורה (ע"ש פ"ד). ל"א ע"ב ואף בכרייתא של ר' נתן נכללו הדברים (ע' נו"א פרק ל"ד). ל"ה ע"ב ובאבות דר' נתן קראוהו גבור וכלי זיין בידו (ע' נוסחא א' פרק כ"ט) :

הרב ר' מכיר ב"ר אבא מרי ב"ר מכיר ב"ר טודרוס ב"ר מכיר בן הרב ר' יוסף ב"ר אבא מארי זל"ה בעל ילקוט המכירי (א) מביא בספרו את האדר"ג כמה פעמים וכללתי דבריו בהוספות ונס איזה פעמים

בהערות וספרו על תהלים הוא באקספארד כ"י קובץ 167 ברשימת ראב"ן (Opp. 22) וספרו על ישעיה הוא כ"י באוצר הספרים בק"ק ליידין (קובץ Scaliger 7). אשר כבר הודיע מיכו הרב רמ"ש ברשימה שלו מ"י ליידין (צד 342,48). והנה הקורא יראה בהוספה א' שהבאתי כמה ליקוטים מאת כ"י אחד מדרש תרי עשר קובץ Harl 5704 בהבריטיש מוזיאום והבאתי דבריו בסתם מפני שלא נודע לי שם המחבר. ועתה אנכי משער שגם קובץ זה הוא מאת בעל ילקוט המכירי שכן לשונו שם בהקדמתו לספרו על ישעיה. וקראתי שם הספר הזה ילקוט כי לקמתי אותו מן המדרש ומן הגמרא ירושלמי ותוספתא ספרי וספרא לא הנחתי דבר אשר לא כתבתי בספרים אלו תלים איוב ומשלי ירמיה יחזקאל ותרי עשר כפי יכלתי ע"כ. והוא הוא הילקוט תרי עשר המוזכר פה. הקובץ הזה הוא בתמונת פאליא ומחזיק קצ"ט דפים ומביא שם תלמוד נבלי ירושלמי תנהומא ילמדנו פסיקתא בשם הפטרות נחמו ספרי מדרש תהלים מכילתא אדר"ג מדרש ישמואל סדר עולם מדרש רבה (גם על ההמש מגילות) פדר"א ומקורות אלו הם מובאות גם בילקוט על תהלים ועל ישעיה. ובענין שמו מדרש תרי עשר הנה אין ספק שהסופר קרא לו שם זה (במקום ילקוט המכירי על תרי עשר) מפני שתחילתו חסר והסופר לא ידע עוד את מיכו שכן כתוב שם בראש הספר "זה ספר מדרש תרי עשר טוב וישר לא נמצא התחלתו מראש ועד סוף לכן אתחיל מהנמצא בעזרת המלמד לאדם דעת ישתכח שמו אמ"ן" (766°). וכן כתב במקום אחר "כאן חסר דף אחד שלא נמצא בהעתק שנאבד מפני זקנותו ועל זה המשלתי (766°) ע"כ. ואנו רואין מזה שקובץ חסר נודמן להסופר. ונכתב הקובץ הזה בעיד טיבולי אשר בתחומי רומי מאת הסופר יוחנן בכמר יעקב הרקחי מכני הגרשוני בשנת ר"ח'מ"ך' בעד הכומר "ידיאו מכת האגושטינו א". ויצא לנו מזה שנמצאים עוד כעת בידיו מאת בעל המכירי ספרי על תהלים ישעיה ותרי עשר. ומה שנוגע לזמן המחבר הנה נראה שיש לקבוע זמנו לכה"ס בהמחצה הראשונה של המאה ה' לאלף החמישי שכן נמצא שטר מכירה בראש כ"י ליידין הנ"ל משנת קע"ה ב):

ר' ישראל אלנקוה אשר נטרף על קדושת השם בשנת ה"א קנ"ב מביא בספרו מגורת המאור כ"י כמה פעמים את האדר"ג נו"ב אבל ע"ע הוספה א' ע"ב ע"א וע"ב והבאתי את דבריו בהערות וגם בהוספה ג'. והכ"י הזה הוא באוצר הספרים אשר באקספארד קובץ 1312 ברשימת ראב"ן (Opp. 146) וכבר דברתי על מיב הכ"י בהב"ע מאנאטישטיט (שנת 1885 צד 114 והלאה) ובירתי שם שהוא הוא ספר המוסר הנמצא בידיו מיוחס לר"י כ"ץ בקיצור וסידור דברי הכ"י:

ר' שמועון ב"ר צמח דוראן והבאתי דבריו כמה פעמים מספרו מן אבות פירוש על אבות והוא מהמעטים אשר היה לפנינו נו"ב. וארשום פה כולם. ונשתמשתי בהוצאת הרב מהר"א יעללינעקי. כ' ע"א ואמרו באדר"ג שקבלה מפי הגבורה ולא מפי מלאך (נו"ב ע"א). ג' ע"א שלא כדעת ב"ש שהיו אוטרים אין מלמדן תורה אלא לתלמיד הגון צנוע וכשר וירא שמים כמו שהוא נזכר באדר"ג ג' (ליתא כלשון הזה ממש לא בנויא ולא בנו"ב וע' נו"ב פ"ד ובהערות אות ב' שם). ו' ע"ב וכתוב בספר הערוך וכן הוא באדר"ג כי צדוק וכתום היו תלמידיו של אנטיגנוס וכו' (ע' נו"ב פ"י ונו"א פ"ה). ח' ע"ב ועל זה אמרו באדר"ג א"ל תהי חבר לרשע אפילו לדבר מצוה (ע' נו"א פ"ט). שם ובאדר"ג אמרו כל המודבק לרעים אעפ"י וכו' (ע' נו"א פ"ל). ט' ע"ב אבל באדר"ג פירשו בענין אחר שלא יהא התלמיד היושב לפני רבו וכו' (ע' נו"א פ"י ובנו"ב פ"ב ליתא). י' ע"א ובאדר"ג ישנו יהיו בעיניך כזבאין ע"מ שיתבעו את הדין (ע' נו"ב פ"ב). י"א ע"א ואמרו במדרש ר"י בן בתירה אומר הרי שאין לו מלאכה שיעשה וכו' (ע' נו"א פ"א וגם נו"ב פ"א ואין ספק שבנותו בזה להאדר"ג). יש ע"ב ובאדר"ג אמרו גדולה מלאכה שהרי הכל מתפארין בה שהרי הלכלך יוצא וכו' עוד שנו שם גדולה מלאכה שהרי הקב"ה הכתיב עליו מלאכה (ע' נו"ב שם). שם ובאדר"ג על זאת המשנה (וישנא את הרבנות) אוי לה לרבנות וכו' ומפני מה מת יוסף וכו' (ע' נו"ב פ"ב). שם ואל תתודע לרשות וכו' כי המתודע לרשות סופו לאבדון וכו' וכן פירשו באדר"ג (ע' נו"א פ"א ונו"ב שם). י"ב ע"א ובאדר"ג פירשו המים הרעים עכ"ם וכו' (ע' נו"ב פ"ב וע"ע נו"א שם). שם ופירשו באדר"ג כיצד היה אוהב שלום וכו' (ע' נו"ב פ"ד). יש ע"ב וכן אמרו באדר"ג אם אין אני לי ולא זכותי לעצמי מי יזכה לי לחיי העוה"ב (ע' נו"ב פ"ז). שם דומה למלך שבסר שדה לעבדיו וכו' (ע' נו"ב פ"ל ונו"א פ"ז). י"ג ע"א ובאדר"ג תניא העושה תורתו קבע (ע' נו"א פ"ג ובהערות שם אות ג'). שם ע"ב ובאדר"ג אמרו כי בלך אמר הרבה וכו' (ע' נו"ב פ"ג).

(ע' נויב פליב ופי"ח). כ"ג ע"א ורכינו יונה ז"ל כתוב כי באדר"ג כתוב עשה רצונו כרצונך וכן בדור הוא אומר כי ממך הכל ומיךך נתנו לך (ע' נויב פליב ול' שם הפסוק). כ"ה ע"א ובאדר"ג שנו אין ע"ה חסיד פרוש (ע' נויב פליג). שם ובאדר"ג אם נבלת בהתנשאות וכו' (ע' נויב פכ"ב). כ"ט ע"א ובאדר"ג שנו יוסי הכהן חסיד ישכדורו (ע' נויב פליד ונו"ב פכ"ט ובהערות שם אות ב'). שם ע"ב וכן אמרו באדר"ג (בענין ששכח ר"א בן ערך תלמידו) (וע' נויב פכ"ב ונו"א פ"ד). ל"ב ע"א וכן הוא פירושו יהי כבוד חבירך חביב עליך כשלך וכו' וכמו שיקשה עליך מי שיוציא עליך ככעסו שם רע וכן יהי כבוד חבירך חביב עליך וכן פירשו באדר"ג (ע' נויב פכ"ט ונו"א פרק מ"ז). יש ע"ב ואמרו באבות דר' נתן אל תהי נוח לבעוס כהלל וכו' (ע' נויב שם ונראה שחסר שם בנו"ב). ל"ג ע"א וכן אמרו באדר"ג שלא תהא עינו של אדם רעה במטונו של חבירו וכו' (ע' נויב פ"ל). שם ע"ב ובאדר"ג פירושוו בענין אחר וכן שנו שם יצה"ר ניתן באדם מ"שעה שנולד וכו' ע"ש (ע' נויב שם) וכן אמרו באדר"ג שיהיה חס על מטון חבירו וכו' (ע' נויב שם ונו"א פ"ז). ל"ד ע"א ובאדר"ג אמרו אינה ירושה לך שאם היתה ירושה היה משה מורישה וכו' (ע' נויב פ"ל). ל"ז ע"א ובהוריות וכן באדר"ג כפי שזרקתי נשמה באדה"ר (ע' נויב פכ"ז). מ"ד ע"ב וכן באדר"ג ובספרי פ' עקב לאדם שמסר לעברו צפור ררור וכו' (ע' נויב פכ"ד ונו"ב פ"ה). מ"ה ע"ב ודבר זה למדנו מאדר"ג דתני התם כל שמעשיו מרובין מחכמתו וכו' שנאמר נעשה ונשמע (ע' נויב פכ"ב). שם ובאדר"ג משלו משל למה"ד לאחד שהלך אצל חנוני וכו' (ע' נויב שם). מ"ז ע"א ואמרו באדר"ג כל הפורש מד' דברים אלו וכו' (ע' נויב פ"ד). מ"ז ע"א ובאדר"ג אמרו עונה בה לא אמרתי אלא בזמן שעונה בה. (לא מצאתי זה לא בנו"א ולא בנו"ב). נ" ע"ב וכן נראה מאדר"ג ששם שנו בלשון הזה שאם לא נכרא בעלם היה חביב (ע' נויב פמ"ד ונו"א פ"ט). נ"ח ע"ב ובילמדנו פ' ויקרא שנו רבותינו מצוה גוררת מצוה וכו' וכן הוא באדר"ג (ע' נויב פל"ג ונו"א פכ"ה). ס"א ע"ב הפירוש ר"ש ז"ל הוא משנה הגירסא וגורם (הלמד ע"מ ללמד) אין מספיקין כידו ללמד וללמד וכן מצאתיה באדר"ג (נו"ב פליב). ס"ד ע"א וכבר אמרו ז"ל באדר"ג כל מי שיש לו ביהמ"ד בעירו וכו' (ע' נויב פ"ז). ס"ז ע"ב למשנת דיהי כבוד תלמידך וכו' וכן הוא מפורשת באדר"ג (ע' נויב פליד ונו"א פכ"ט). ס"ט ע"ב ובאדר"ג אמרו שאעפ"י שריב"ז היה אומר על ר' אליעזר בן ערך שהוא מכריע וכו' (ע' נויב פכ"ט ונו"א פ"ד). ע' ע"א ובאדר"ג נראה כפירוש האחרון ששם שנו ר' ינאי אומר לשלוח הרשעים לא נכנסנו וכו' (ע' נויב פליג). ע"ב ע"ב וכן אמרו רשב"ג אומר הלמד תורה ילד וכו' ר' גהוראי אומר הלמד תורה וכו' ר"א בן עקיבא אומר וכו' דומה לאשה שהיא לשה בחמין רשב"א אומר הלמד תורה בילדותו וכו' (ע' נויב פכ"ג ובנו"ב ליתא). ע"ז ע"א ובאדר"ג לא מנה באמר בראשית והשלים העשרה וכו' (ע' נויב פ"ז). שם ע"ב וכן אמרו באדר"ג ללמדך שכל המאבד נפש אחת מישראל וכו' (ע' נויב פל"ו ונו"א פ"א). ע"ז ע"ב ובאדר"ג ג"כ מנו אותם (נסיונות דאברהם) בחילוף מועט (ע' נויב פל"ו ונו"א פליג). ע"ח ע"א ועשרה נסים שנעשו על הים מפורשים במדרש ר' ר' בחי"א ובאדר"ג בחילוף מועט (ע' נויב פל"ח ונו"א פ"ד). שם ע"ב ועשר מכות שהביא עליהם על הים וכו' ורכינו שלמה ז"ל כתבם מהמכילתא וכו'. וכן הוא באדר"ג בחילוף מועט (ע' נויב פל"ז). ע"ט ע"א וכן באדר"ג מנה תבערה וכו' וכן באדר"ג מנה משה וכו' (ע' נויב פליח ונו"א פליד אבל רק קצת מזה). פ' ע"ב וכל אחד רחוק מחבירו ד' אמות כדי שלא ישמע ידיו חבירו ותפילתו שלא יכלם כמו שנזכר במדרש חזית ובאדר"ג (ע' נויב פליח ונו"א פ"ה). פ"א ע"א ובאדר"ג גם כן נסים אחרים במקדש (שם). פ"ג ע"ב למשנת ד' דברים בגולם וכו' ובאדר"ג מסמך זה אל שלא נא ביד תשלח (ע' נויב פ"ט). שם פ"ד ע"א ובאדר"ג למדו דבר זה מהקב"ה שלא רצה ליכנס לתוך רברי אברהם וכו'. שם ובאדר"ג למדו דבר זה מאלוהו וכו' וכן נראה מאדר"ג כי הכל הוא דבר אחד וכו' ע"ש. שם ע"ב וכן שנו באדר"ג וכו' ובאדר"ג למדו זה מאנשי חרן וכו'. וכן אמרו באדר"ג וכו' (ע' נויב פ"ט ונו"א פל"ז). פ"ה ע"ב ובפרק כמה מדליקין מפורש כל זה מהמקרא וכו' וכן באדר"ג (ע' נויב מ"א ונו"א פ"ח). פ"ז ע"א אבל במשניות ישנות שבאו מארץ ישראל שהם וכו' יש גירסא יותר מדוקדקת והיא שלי שלך חסיד שלי ושלי שלי רשע וכן היא הגירסא באדר"ג (אינו מסכים לא עם נויב פ"ה ולא עם נויב פ"ט). פ"ח ע"ב ובאדר"ג שנו מספוג מדרש וכו' עוד אמרו מספוג תלמיד ותיק וכו' (ע' נויב פ"ט ויע' נויב פ"ה). צ" ע"א למשנת כל מי שיש כידו ג' דברים אלו מתלמידיו של אברהם אבינו ובאדר"ג פירשום באברהם כמו בכלעם וכו' ובאדר"ג סמכו אל זה הגה העם וכו' וכן נזכר זה באדר"ג וכו' ורוח נמיכה וכן נזכר זה באדר"ג ונפש שפלה באדר"ג למדו זה ממה שאמר ואנכי עפר ואפר וכו' (ע' נויב פ"ה). צ"ד ע"ב ובאדר"ג שנו משל לשוכר סוס וכו' (ע' נויב פכ"ז). בהשו"ת שלו (תשב"ץ) ח"ג שאלה ל"ז דף י"ב ע"ב ואעפ"י שהיו נדחקים עד אחר י"א אמות שאחורי בית

הכפורת בשעת ההשתחוויה היו כולם משתחווים כנגד פתחו של היכל כמיש כמדרש ויקרא רבה ובאבות דר' נתן וכו' וכן באבות דר' יש נסים אחרים שלא נזכרו בנמרא. וע' שם דף ל' ע"א ענין קל"ה והלאה. בפירושו לפיוט אישר אשש הנדפס בספר קובץ מטמונים דף פ"ז ע"א אבל המשורר לא הכניסו (למאמר בראשית) כי סמך כזה על אבות דר' נתן שלא הכניסוהו בענין הכאמות ע"כ (ע' נו"ב פל"ו). שם צ"א ע"א אבל מאבות דר' נתן נראה כי זה המאמר הוא ויאמר אלהים לא טוב היות האדם לבדו (ע' נו"ב שם):

מדרש הגדול בכ"י אשר הובא מארץ תימן והם הקובצים באקספאָרד 2338 ברישית ראב"ן (Opp. Add. 4° 124a. b. e. d.). והיו לנגד עיני ג"כ הקובצים אשר בהברימיש מוזעאום ונמצאים שם שתי העתקות ממדרש זה. והם הקובצים בראשית מספר Or. 2378 ומספר Or. 2213. שמות מספר Or. 2214 ומספר Or. 2352. ויקרא מספר Or. 2215 ומספר Or. 2353. במדבר מספר Or. 2354 ומספר Or. 2379. דברים מספר Or. 2216 ומספר 2355. ואחרי כן בא לידי ג"כ קובץ נתון לי מאת תלמידי המשכיל במד קלויד מאַנטעזיאָרע. במדרש מובאים זה דברים מהאדר"נ נו"א כמה פעמים ורומתי עליהם בההערות. ובנידון מחברו הנה הרמ"ש נר"ו בהמוכר חוברת עשרים צד 185 מביא שם דברים מאת כ"י אחד שיש לשער על פיהם כי מחברו היה ר' דוד אלעדני ויש לקבוע זמנו היא ר בערך. אבל רמ"ש בעצמו מביא עוד הרבה בצ"ע. ועלי להודיע עוד שהפירוש המובא שם על עשרת מונים בשם המדרש הגדול לא נמצא בהכ"י ישראיתי:

ר' אברהם זכות בספרו יוחסין (דפוס לאַנדראָן 1857) צד י"ג ובאדר"נ כל מעשה צדוק וביתום ושהיה משתמש בכלי כסף וזהב כל ימיו (ע' נו"א פ"ה). צד י"ח ובאבות דר' נתן שהיה (הלל) מדבר בלשון בבל וכו' ודאי משתמש בתנא חלף זה המשתמש בשם המפורש וכו' (ע' נו"א פ"ב). צד י"ט וקבל ר"י ב"ז את הנשיאות אז שנתן לחן ולחסד בעיני המלך כדאיתא פ' הניזקין ובאדר"נ (ע' נו"א פ"ה ונו"ב פ"ו). צד כ' ואעפ"י שבאדר"נ אומר שתלמידיו הלכו ליבנה וחזא לדמסת וכו' (ע' נו"א סוף פמ"ו ונו"ב פכ"ט). צד כ"א ובאדר"נ כי מת לו בן (לריב"ז) ונחמיהו תלמידיו (ע' נו"א שם). צד כ"ה ובפרק' ממסכת ישמות שנתפש רשב"ג ור' ישמעאל בן אלישע ביחד וכו' וכן בסוף אבות דר' נתן (ע' נו"א פל"ח ונו"ב פמ"א). צד כ"ו גם לפעמים כמדרש ובאדר"נ קורא גם כן רבי סתם לריב"ז (ע' נו"א ושם ר בן יוחנן אבל בנו"ב פכ"ט ר ב"י יוחנן אבל אפשר שהיה לפניו כך וצ"ע). צד כ"ח ומצאתי גם כן בספר מנורת המאור האחד שאינו של ר' יצחק אבהו גרסינן באדר"נ שנשבה ר' צדוק לרומי וכו' (ע' נו"א פמ"ו וברוספה לנוסחא א' ע"ב ע"ב). צד ל"ח ובאבות דר' נתן במשנת יוסף בן יועזר כשהתחיל ר'ע ללמוד היה בן ארבעים שנה וכו' (ע' נו"א פ"ו). צד ל"ט ובאדר"נ כמשנת יוס' בן יועזר בארוכה כיצד למד ר'ע בן ארבעים שנה היה וכו' (ע' נו"א שם). צד ס"ט ר' יונתן והוא כפ"ד דאבות ובאבות דר' נתן ר' יונתן בן יוסף וכן בתוספתא (ע' נו"א פ"ל וצ"ע ונו"ב פל"ה). צד ע"ז אע"ג כי באדר"נ גרסינן שנשבה ר' צדוק לרומי (ע' נו"א פמ"ז):

ר' יצחק אברבנאל כ"ג ע"א למשנת משה קבל והיתה דעת ב"ש שאין מלמדן תורה אלא לתלמיד הגון וכו' (לא נמצא לא בנו"א ולא בנו"ב וע' לעיל בשם רבינו יונה). שם באדר"נ אמרו שהקב"ה עשה סייג לבריו ואדה"ר עשה סייג וכו' (ע' נו"א פ"א ונו"ב פ"א). ל"ג ע"א למשנת נתאי הארכלי ואמרו באדר"נ המתדבק לרשע אעפ"י שאינו עושה כמעשהו נוטל שכר כיוצא בו שנאמר בהתחברך לרשע וגו' (ע' נו"א פ"ל וצ"ע וע' לעיל גבי רשב"ן). ל"ט ע"א למשנת שמאי אומר עשה תורתך קבע וכמו שאמרו העושה תורתו קבע וכו' עושין לו עיקר לעוה"ב וכו' (ע' נו"א פכ"ח וע' לעיל גבי רשב"ן). פ"ג על משנת ר"ח בן דוסא ע"ה ע"ב וכבר יראה מסכים לזה מה שקראו בכרייתא ליראת החטא כלי אמונות אמרו שם שאלו את ריב"ז חכם וירא חטא מהו וכו' (ע' נו"א פכ"ב). פ"ה למשנה דעשרה נסיונות נתנסה אברהם קניה ע"ב ובאבות דר' נתן מונים הנסיונות באופן אחר ב' מלך לך וכו' (ע' נו"א פל"ג ונו"ב פל"ו). למשנה דעשרה נסים וכו'. קנ"ז ע"ב ובאבות דר' נתן הוא במצרים הרעימו עליהם קולם וכו' (ע"ש וע' נו"א פל"ג):

ר' יוסף בכ"ר החכם השלם ההיר משה אלשקר וחי בערך ה"א רפ"ב בפירושו מרכבת המשנה כ"י הנמצא באקספאָרד קובץ 384 לפי רשימת ראב"ן (Opp. 244) שם דף ג' ע"ב להוציא מדעת ב"ש שאמרו אין מלמדן לכל אדם אלא לתלמיד הגון וכו' (ע' נו"א פ"ג ונו"ב פ"ד). דף ע"ב ע"א ובאדר"נ כתבו איהו כנסת זו כנסת הגדולה:

ר' עזריה מן האדומים בספרו מאור עינים מביא את האדר"נ בצד 18 (דפוס ווילנא שנת תרי"ז) וראיתי לו קצת סיוע באדר"נ פ"ט וז"ל באותה שעה נבקע ההיכל וכו' (ע' נו"א פ"ט וע' תנחומא ג"ח סוף סי' י"ג). צד 92 אמנם מה הנה שתי הכתות המכונות אצל חכמינו צדוקים וביתוסים ומאין באו נודע מן הנמצא להם ז"ל באדר"נ פ"ה. צד 208 ועליו אמרו באדר"נ פכ"ח כל מי שיש בידו מדרש ולא הלכות

לא טעם טעם חכמה הלכות ולא מדרש לא טעם טעם יראת חמא אי נמי מדרש ולא הלכות נכור ואינו מזוין הלכות ולא מדרש חלש וזוין כידו וכו' (ע' נו"א פכ"ח). צד 232 אשר מאדר"ג פל"ג וכו' לפי מה שזכר הערוך ערך נקד וכו' (ע' נו"א פל"ד ובהערות שם אות כ"ב). צד 404 וסוף פרק אחרון דאדר"ג איתא מכתשת אבטינס ושלחן ומנורה ופרוכת עדיין מונחין ברומי (ע' נו"א פמ"א ובהערות שם אית כ"ב וע"ע ירושלמי יומא פ"ד ה"ג וירושלמי תענית פ"ב ה"א וכנ"ש אות ח):

פרק ג.

ביחס האדר"ג להמשנה.

אחרי זאת מה שהצענו פה מדברי המחברים השונים יוצא לנו שגם הראשונים ז"ל לא היה להם מושג אחד שווה בכל פרטי מסכת אבות דרבי נתן ועל כן קראו אותה פעם בשם משנה פעם בשם ברייתא ופעם בשם דרש. ואולי עוד גם בשם גמרא או בשם אנדה סתם (ע"ע נו"א פ"ב אות נ"ט). וגם דברי אחרון חביבים עלי ה"ה מורי הרב ר"מ איש שלום שכתב בפ"ד בהקדמתו להספרי וכן אנדות שנדרשות עליהן דרך משל כל מילי דאבות שהן יסודות לשאר דרשות כמקרא מן המקראות עד שזכור עליהן מדרש שלם הנקרא אבות דר' נתן עכ"ל. אבל ג"ל שזה התואר לא יצדק רק על חלק מהאדר"ג לא על כולו. וכשנרד מעט לתוך פרטן של דברים ונציין סימני החלקים השונים שמהם מורכבת המסכת הזאת אם בהמשנה ואם באדר"ג נמצא כי כל דברי חכמים קיימין וכולהו התוארים איתניהו בה. ועפ"י נקבע גם כן יחסה להפרקי אבות אשר בה משנה. והנה חלקי המשנה בתוכה בעצמה הם ארבעה"א. והם חלק א' כולל פ"א עד משנה י"ב (ולא עד בכלל). וחלק זה מצוין ע"י סימן הזוגות שבתוכה שהם נושאי מאמריו. וגם ע"י הקיצור כי לא ימצא עוד בתוכו הכפלת המאמרים המתחילים בהוא היה אומר. חלק ב' כולל המשניות י"ב י"ג י"ד מ"ז מ"ז י"ז וי"ח מפ"א וכל פ"ב. והוא כולל דברי הלל (ושמאי) ותלמידו ריב"ז ותלמידי תלמידיו. ואם שחלק זה מחזיק עוד דברי הזוג האחרון (הלל ושמאי) מכל מקום הוא מצוין בתוכו ע"י הכפלת המאמרים שבתוכו שהוא היה אומר (פ"א מ"ג ומ"ד) וע"י הפסק סדר זמנים שמקדים דברי בית הנשיא וניניו ונכדיו קודם לדברי ריב"ז וגם כן ע"י זאת שמביא שם דברי ר"ט (סוף פ"ב) רק אנב דברי ר"א הוי שקוד ללמוד תורה. חלק ג' פ"ג ו"ד והוא מצוין וע"י העירוב זמנים שבתוכו ואין סדר להמשנה זו. חלק ד' הוא פ"ה הכולל המספרים עשרה. שבעה. ארבעה ושלשה. וקרוב לזה הוא ג"כ החלוקה באדר"ג חלק א' במאמרי הזוגות והוא כנ"א מפ"א עד סוף פ"א ובנו"ב מפ"א עד סוף פ"ג. ואמנם יחסו להמשנה הוא ביחס המדרש להמקרא או ביחס הגמרא להמשנה. כי נוסחאותיו מסכימות עם נוסחאות המשנה (חוץ מאיזה הילוף גירסאות נקלים) ותכליתו הוא לפרש דברי רתנאים בדרך מדרש ומאמרי הזוגות הם נדרשים בתוכו כמאמרי הכתובים באחד המדרשים הידועים. ואם אמנם ישכר כתבו כמה מגדולי חכמי ישראל שגם התוספתא דרכה לפרש המשנה. בכל זאת לא נוכל להחליט עליה שהיא רק פירוש ורק ע"י הקירה ובדיקה נמצא שגם פירושים עלו בתוכה. אבל הקורא באדר"ג ימצא מיד ע"י הלשונות כיצד. דבר אחר מלמד וכו' שבפירושו ומדרש עסקו. ולא עוד אלא "שהוא קושר נימא בנימא ומשיחה כמשיחה במאמר התנא כדי להסמך לו מאמרים ומעשיות שאין בהם מנושא הדרוש אלא בדרך רחוק". ולפעמים הוא נראה כדורש דברי התנא ג"כ בדרך אל תקרי (ע' נו"א פ"ח ובהערות שם אות י"ט). וע"כ אין ספק שעל החלק הזה לא יצדק לא השם משנה ולא השם ברייתא או תוספתא. אבל שמו היאות לו הוא מדרש בבחינת דרושיו או גם כן גמרא בבחינת פירושו או גם כן אנדה מצד כל ענינו:

חלק ב' הוא כנ"א מפרק י"ב עד סוף פ"ח. ובנו"ב מפרק כ"ג עד סוף פ"ל. והוא מסכים ג"כ במקצת לחלק ב' בהמשנה שמכפיל ג"כ מאמרי התנאים ע"י הוא היה אומר (ע' פ"ב נו"א ופכ"ז נו"ב). אבל

(א) מובן כמילא כי היו לנגד עיני דברי מהריטל צונץ ז"ל בספרו הנ"ל צד ק"ח וק"ט ודברי הרב מהר"ץ היות במאמרו על אדר"ג ודברי הרב מהר"ז פראנקל במאמרו על מ"ס אבת בסאנאטסטרופט שנת 1858 צד 419 והלאה ודבריהם של הרב מהר"ד האפמאן במאמרו על המסנה ראשונה והרב מהר"ג בריליל במאמרו בפ"ע השנתו שלו על מ"ס אבות (שהם שביעית) ולמדתו מדבריהם כמה הלכתא גבריותא, אבל לפעמים נשתו ג"כ מדבריהם ולרגל המלאכה אשר לפני אמרתו לקצר וע"כ לא הכאתי דבריהם תמיד ומה גם אחרי אשר נשתו מדבריהם בעיקר הקורטם וכאשר יראה הקורא לקמן פ"ז ונשענתו שכל מי שיעוסק בחקירות כאלה בודא קרא את דברי החכמים האלה או יקרא אותם ע"י הערתו זאת ולא יסתפק בקריאת דברי לכו.

מבוא פרק ג

ג"כ כבר נדבר מהמשנה על ידי זה ששומר סדר זמנים ואינו מפסיק בין הלל ותלמידו ריב"ז בשולשולתיה דהלל. וגם לא הביא בו מאמר ר' טרפון בדרך אנכ. וע"כ שנוסחת המשנה שלו היא עתיקה מנוסחת המשנה שבחלק זה אשר כבר שלחו בה יד להפסיק הסדר הישר. וכבר העירו על זה גדולי המחברים. בתכונתו הוא דומה לחלק א' וגם עליו יפלו התוארים מדרש פירוש וכו' :

חלק ג' הוא כנו"א מפרק כ' עד סוף פ"ל ובנו"ב מפרק ל"א עד סוף פרק ל"ה והוא ג"כ ניכר מתוכו ע"י העירוב הומנים שבתוכו. אבל בתכונתו הוא משונה מתכונת ח"א וח"ב שאין בו מדרש כמעט. והוא קרוב לתכונת המשנה שכל ענינה למסור לנו את התורה שבע"פ :

חלק ד' הוא כנו"א מפרק ל"א ועד סוף המסכת וכן בנו"ב מפרק ל"ז ועד סוף המסכת והוא חלק המספרים. תכונתו היא כעין חלק ג' ויפול עליו ג"כ השם משנה או תוספתא. נמצינו למדין לפי זה שיחס האדר"ג להפרקי אבות בהמשנה אינו שווה בכל חלקיו ועפ"ז נשתדל ג"כ לקבוע ערכו להמשנה ומעלתו. אבל אחרי שכעת שתי נוסחאות בידינו מהאדר"ג עלינו עוד לחקור על עיקר האדר"ג או עכ"פ אחרי הנוסחא הקרובה לעיקרו כי בלי ספק באו בתוכו כמה הוספות שאין לדון מהם כלל על מ"ב האדר"ג. ושרם לזה נקדים עוד :

פרק ד' מדבר כמיכ דברי פירוש אבות המיוחס לרש"י אבות פ"א מ"ה שהזכיר שם שתי נוסחאות מאדר"ג. נוסחת א"י ונוסחא בני צרפת. אם יש לסמוך על דברים אלו או לא.

והנה הראשון שנתעורר על דברי רש"י אלו הוא הרב ר' אברהם בר"ש ווישמונד בספרו אהבת חסד על האדר"ג בסוף פ"ז שכתב שם בד"ה דבר אחר הוא נמי הפירוש הברטנורא בלשון שני ולשון רש"י כמתניתין דאבות ולשני דעות דנמרא כאן אף באישתו מהורה אסורה והוא נוסחא דאבות דר"ג שהובא מארץ ישראל אבל באדר"ג של צרפתים אוקי שם דאירי באשתו גדה רש"י כמתניתין ע"כ. וכראש הפרק על בכא דיהי ביתך פתוח לרוחה כתב גם כן דהובא כמדורש שמואל בשם רש"י דמה שהוא לנו היא אדר"ג שכאז מ"א' ובאדר"ג של צרפת יש נוסחאות אחרים ע"כ. ומי שקבע מסמרות בדבר זה הוא הרב מהר"ץ חיות ז"ל בספרו אמרי בינה הנ"ל. וז"ל בשו"ת סימן י"ב שם (ל"ג ע"א) וביותר תראה ענין חדש אשר לא ראיתי לשום מבקר שיתעורר בזה כי רש"י ז"ל בפירושו לאבות פ"א מ"ה על מאמר אל תרבה שיחה עם האשה וכו' כתב בה"ל עם האשה אפילו אשתך לפי שאם תרבה עמה דברים מספר לה המחלוקת שעשית עם חבריך וכו' כך מפורש באדר"ג שהובא מארץ ישראל ובאדר"ג של בני צרפת מוקי לה באשתו גדה הרי דהיה לפני רש"י ז"ל ב' נוסחאות משונות זו מזו מברייתא דר' נתן. נוסחא אחת של בני ארץ ישראל ונוסחא אחרת אשר נתפשטה בצרפת מברייתא דר"ג. ודברי אדר"ג אלו של ארץ ישראל אשר העתיק רש"י ז"ל נמצא באמת באדר"ג אצלנו סוף פ"ז אבל הך דמוקי באישתו גדה לא נמצא אצלנו. ומזה מוכח דאדר"ג אשר אצלנו הוא נוסחא של א"י ונוסחא של בני צרפת נאבדה מאתנו ורש"י ז"ל השתמש פה בשתי הנוסחאות ע"כ. וקרוב לדברים אלו כתב גם מהר"ל פ"רמט ז"ל כמ"ע שלו ליטעראאטור-בלאטמט דעס אריענטס לשנת 1848 עמוד 822 בהערה שם. והר"ש זלמן טויסיג ז"ל בהקדמתו לספר גוה שלום המחזיק לקוטים מאת נוסחא ב' ע"פ כ"י אחד כמינכען מהר להחליט שנוסחא זאת היא האדר"ג שהובא כ"א' ובא אחרי כן ה"ר חיים הלוי הארוויטש (בית עקד אנדות מחברת א' ב' וג') שראה נוסחא זאת בכ"י פארנא וחלק עליו והחליט שזו היא נוסחת בני צרפת ושנוסחת הספרים היא נוסחת א"י (וכדעת ה"ר מהר"ץ חיות). והיחד שבו תלו את דבריהם גם שניהם הם דברי רש"י אשר כבר רמז עליהם הרב הנ"ל וע"כ לא ראיתי להעתיק דבריהם. אמנם ג"ל שדברי רש"י אלו אינם מספיקים לחתוך הדין על פיהם ולחומר הענין אנו מוכרחים להאריך בזה קצת. ומקודם נציע בזה דברי האבות דרבי נתן בשתי הנוסחאות.

נוסחא ב' פרק טו

- (א) אל תרבה שיחה עם האשה משל אדם הולך לביהמ"ד וכו' בן תורה נמצא בט"ל מתלמידו א' :
- (ב) ד"א אל תרבה שיחה וכו' באיזה צד הוא מבזה את אשתו וכו' מי גרם לו לבזות את אשתו וכו' :
- (ג) ד"א אל תרבה שיחה וכו' באיזה צד הוא מבזה את עצמו בשבת הראשונה נכנסה אצלו שמעה קולו נכנס לחצר וכו' מי גרם לו לבזות את עצמו וכו' :
- (ד) ד"א אל תרבה שיחה וכו' אצל באשת חבריך אלא באשתו ודאי שכן מצינו באשת שמשיון מי גרם לו שיבוא עליו הפורעניות על שדרכה שיחה עמה :

נוסחא א' פרק ז

- (א) ואל תרבה שיחה עם האשה ואפילו היא אשתו וכו' שכל זמן שאדם מרבה שיחה עם האשה גורם רעה לעצמו ובט"ל מדברי תורה וסופו יורש גיהנם :
- (ב) ד"א אל תרבה וכו' כיצד בזמן שאדם בא וכו' אל ילך ויאמר לאשתו וכו' מפני שבוזה את עצמו וכו' :

ובגניש הנוסחא בפסקא ב' ונ' מנ"ב. ד"א המרבה שיחה עם האשה הרי הוא מבזה עצמו כיצד היה דבר בינו לבין חבריו אמרו בתוך ביתו שמעה אשתו יוצאה בשוק והנה פנעה כאשת חבריו אמרה לה כך וכך היה בעלך עושה לבעלי כך וכך מצהיבו כך וכך מביישו העוברים והשבים התחילו לדבר עמהם מי גרם לו שהרבה שיחה עם אשתו. ד"א כשבת ראשונה נכנסה אצלו שמעה קולו נכנס למרקלין מן מרקלין נכנסה לחדר מן החדר לעליה פרעה ראשה לפניו והתחילה עמו והרבה שיחה עמה מי גרם לו שהרבה שיחה עמה. ע"כ. והנה אין ספק שנוסחא זאת אין לסמוך עליה שכבר שלטו בה ידי המעתיקים וקיימו ושינו בה וכנראה מהלשון והנה פנעה וכו'. אבל גם הנוסחא שהצגתי בפנים (והיא נוסחת כ"ר וכ"ה) קטועה היא כי מתחיל באיזה צד הוא כוזה את עצמו מבלי שקדם לו שכונה עצמו ע"י השיחה אשר על זה תצדק השאלה באיזה צד. וע"כ אין ספק שיש להשלימה ע"פ נוסחא א' פסקא א' דחשיב שם דנורם רעה לעצמו וכובל מדי'ת וכו' (וכוזה את אשתו ואת עצמו) וסופו יורש גיהנם וכל הדברים אחרי כן הם פירוש לכוזה את אשתו ואת עצמו. א' ופסקא ד' היא פירוש לנורם רעה לעצמו כמו שמשון. וכאשר השלמנו נוסחא ב' ע"פ נ"א כן נשלים גם נוסחא א' אשר לא נישאר בה רק הפירוש לכבא דכוזה את עצמו. והנה בפנים שיערתי בפירוש פסקא ג' שכנ"ב שענין הבזיון הוא שנכשל באיסור נדה אבל אחרי כן ראיתי בפירוש מהר"ש"ן דגניה לה בדרך כוזה שבת ראשונה נכנס אצלה ושמעה בקולו והרבה שיחה עמה שבת אחרת נכנס לחצר נכנסה לחדר וכו' ומפריש לה שהיא משתמטת ממנו ואינה רוצה עוד להשמע לו לפי שכבר נכזה בעיניה ע"י רוב השיחה. וזה הפירוש הוא בלי'ם יותר מתקבל על הלב אם ישנם הוא מנוגטם קצת. וא"כ אין זכר אף כנ"ב להפירוש באשתו נדה יותר מכנ"א א'. והם באמת אחרים אבל גם שניהם קטועים ויש להשלימם זה ע"פ"ז וכמו שרמזנו. אמנם כמה שנוגע לדברי רש"י הנה כבר ירד'י כהו נרגא מו"ד כמהר"א ווייס בספרו תולדות רש"י (ע' בית תלמוד שנה ב' צד רס"ג) כי בפירוש"י הגדפס אצל מדרש שמואל (וויניצא של"ם) הגירסא ואל תרבה שיחה עם האשה אפי' היא אשתך לפי שאתה מתבטל מדברי תורה או שאם אמת להרבות עמה דברים תבוא לספר לה המחלוקת שעשית עם חבריך ודעתן של נשים קלה עליהן ויתר תלך גם היא ותתקוטט עם חברתה אשת חבריך ותמצא מביאה לידי בזיון כך מפירש באדר"ג ש' הוב"א מ' א' י' ק"ו באשת חבריו שלא ירבה שיחה עמה מפני החשד ובאדר"ג של בני צרפת מוקים באשתו נדה וכדי שלא יבוא עמה לידי עבירה ונראה דאפילו מהורה לפי שבטל מדברי תורה א' ע"כ. ואמנם בדפוסים אחרים (כמו דפוס מנטובה והרש"י שאצל הר"ר יונה) הוא "ובאדר"ג של צרפת מוקים לה באשתו נדה. כדי שלא יבוא עמה לידי הרגל עבירה ואנן גרסינן אפי' באשתו מהורה מ' פ' נ' ש' מ' ת' ב' ט' ל' מ' ד' ת'. וכן הוא באדר"ג שהוכחו מא"י ע"כ. ומדקאמר כאן ואנן גרסינן משמע שהפירוש תלוי יותר בגירסא במשנה והאדר"ג ע"כ היתה לו גירסא אחרת במשנה וא"כ נפלא הוא לראות שרש"י יעמיד גירסתו לנגד האדר"ג. וראה זה מצאתי בכ"י אחד בפירוש"י באוצר הספרים אשר באקספארד (ב) למשנה זו ואל תרבה שיחה עם האשה ואפי' היא אשתך לפי שאתה מתבטל מדברי תורה באשתו ב' פ' ר' ק' י' אבות דר' נתן באשתו נדה אמרו כדי שלא יבא לידי הרגל עבירה ואנן גרסינן לה אפי' באשתו מהורה מ' פ' נ' ש' מ' ד' ת' ב' ט' ל' מ' ד' ת'. וכענין זה הוא ג"כ בפ"י אבות להרד"ק (מ"ר) דפ"ח) ואשר אמנם כבר נודע שהוא פירוש"י המצוי בירינו (ע"ע אוצר הספרים אות פ' ספ"ג) וז"ל שם ואל תרבה שיחה עם האשה וכו' מדברי תורה ק"ו באשת חבריו שלא ירבה שיחה עמה מפני חשד ובאדר"ג מוקים לה באשתו נדה ואנן גר' אפילו באשתו מהורה. וכן מצאתי בפירוש רבינו יונה כ"י (ג) באשתו אמרו ק"ו באשת חבריו כתב רש"י ז"ל כי באדר"ג אמרו באשתו נדה אמרו ק"ו באשת חבריו ור"ל שלא להרבות דברים באשתו נדה וכו'. והר"ש בר צמח דוראן בפירושו מנן אבות למשנה זו כתב באשתו אמרי כמ"ש נ"ו קדומות מצאתי באשתו נדה אמרו וכתב רש"י ז"ל באבות דר' נתן מוקי לה באשתו נדה ואנן גרס"א אפי' באשתו מהורה מפני שנתבטל מדברי תורה וכן פירש הרמב"ם ז"ל ור' יונה ז"ל וכו' וכו' ובכרייתא מפרש שהרעה שנורם לעצמו היא שמתוך שמרבה שיחה עמה אך בישרו חבריו אף היא מבזה אותו וכו' וכו' ע"כ. (ד) הרי לפנינו נוסחא שלישית מדברי רש"י המסכמת יותר עם

(א) ההקירה אם פירוש זה באמת מאת רש"י הוא היא תלויה ועומדת עוד עד שיבדקו עוד כל הכ"י הנמצאים במסנן. וראיתי להעיר כי בהכ"י מפירוש"י אשר בהבריטיש מוזעאום (קובץ Add. 27125) הסלות נראה אפילו מהורה לפי שבטל מדברי תורה ליתנתו שם ותיע באוצר הספרים צד 458 כימן 105 שם. בקובץ 381 לפי רשימת הראב"ן (Bodl. Ur. 580) והוא אחד מהקובצים היותר ישנים שמוכן הוא ג"כ בכ"י מפירוש"י לאבות באוצר הספרים אשר בפארין קובץ 769 רשימת צאטמענבערג. (ג) בריש"י מוזעאום קובץ Harl. 269 וכן בקובץ 382 באקספארד. ובדפוס הדברים משובשים. (ד) ע"י הוספה ד' פ"ז ע"ב ופ"ח ע"א

אותה שבספרי מנמובה ובה אין שום זכר כלל לנוסחת בני צרפת רק אבות דר' נתן סתם. ועוד גדל העירובוב בפירוש אחד כ"י המיוחס לרש"י ג"כ באוצר הספרים אשר באַקספּוֹרד א. וז"ל ואל תרבה שיחה עם האשה אפי' היא אשתך לפי שאתה מתבטל מד"ת אם באת לספר עמה דברים תביא לך המחלוקת שיהיה לך עם חברך וכו' ותמצא מביאה לידי בזיון כך מפורש ב"א דר' נ' שהובאו מא"י. פ"א כשתרצה לדבר עם אשה כ' דברים דבר עמה כלומר במיעוט וכו' באשתו אמרו ק"ו באשת חברו שלא ירבה שיחה עמה מפני חשד עבירה וב"א דר' נ' של צרפת מוקים לה באשתו נדה וכדי שלא יבא עמה לידי הרגל פריצות. פ"א באשתו אמרו פירוש מה ששנינו אל תרבה שיחה בפני הנשים שהוא כרבה עמה שיחת חולין וכו' ויש גורסין באשתו אמרו ק"ו ולא גרסין נדה שאפילו בטהורה אמרו מפני שמא במל מדברי תורה ע"כ. ואין ספק שנתערבבו כאן דברים מנוסחאות שונות. והנה אם כאנו לרוץ על סוף הפסקא ויש גורסין אפי' באשתו טהורה וכו' (המסכים ביותר עם נוסחת מנמובה ועם הכ"י באַקספּוֹרד הרמזו לעיל הערה ב') אז אין ספק שיש לתקן אותה עם פירוש הר' יעקב כ"ד שמשון שהזכיר לעיל (ע' ריש פ"א) ואשר אין ספק שעליו נתוכו כמה מנימוקי פירוש רש"י שכתב בפירושו למשנה זו ואל תרבה שיחה דברים בטלים באשתו אמרו רבינו הקדוש שסידר המשנה פירש כן. באשתו נדה לא גרסין שאף באשתו טהורה אמרו מפני ביטול תורה ע"כ ב'. ודקאמר ויש גורסין הוא בהמשנה לא בהאדר"ג כלל וכן הביאו באמת הרבה מחברים גירסא זו בשם המשנה כמו הרוקת בסין שי"ז וז"ל ולא להרבות עמה שיחה במילה כדאמרין באשתו נדה אמרו ק"ו באשת חברו ועוד יותר מבואר דבר זה בספר יחסי האמוראים כ"י שהבאתי כמה פעמים בהוספות (ע' פ"ה) שכתב שם (ח"ג קפ"ד ע"ב) ויס' בן יחנן אומר יהי ביתך פתוח לרוחה וכו' ואל תרבה שיחה עם האשה באשתו נדה אמרו ק"ו באשת חברו מכאן אמרו כל זמן מרבה שיחה עם האשה וכו' כך מצאתי במשנה דרוקנית וכן משמע בתנא דבי אליהו ז"ל במעשה דאותו תלמיד שקרא ושנה הרבה לפי ששמעתי דלא גרסין באשתו נדה אלא באשתו וגם שמעתי שכל אותה בבא אינה סיוס דבריו לכן כתבתי כי כן מצינו בכריתא מפרש יהי ביתך פתוח לרוחה וכו' (ע' בהוספה) אל תרבה שיחה עם האשה אצל עם אשה אחרת מפני מענת הבריות שכן ישנו חכמים אל תרבה שיחה עם האשה שכל זמן שאדם מרבה וכו' ד"א אל תרבה שיחה עם האשה כיצד בזמן שאדם הולך לבית הכנסת או לבית המדרש ולא היו נוהגין בו כבוד או שערער עם חבריו דברים אל ילך לספר לאשתו כך וכך ערערת עם חבריך כך אמר לי וכך אמרתי לו נמצא האיש ההוא בזה את עצמו ובוזה את חברו כיצד אשתו שנוהגת בו כבוד ועשה לו סמה (ז) ועומדת לפניו ומשמשתו כיון שסח לה כל אותה הדברים עומדת ומשחקת עליו אף חבריו כיון ששמע אומר או שמא כל הדברים שביני לבנינו כבר הלך והפיתקן לאשתו נמצא בזה את עצמו ובוזה את אשתו ובוזה את חברו ע"כ. וכס' מלאכת שלמה הנדפס אצל פירוש המאירי כתב שם בשם הר"י אשכנזי יש ספרים דגרסי בסיפא כל המרבה שיחה עם האשה כשהיא נדה גורם רעה לעצמו וכו' ע"כ. ומזה יוצא לנו מפורש שבקצת נוסחאות המשנה בעצמה היתה הגירסא באשתו נדה והנה הרב המאירי כתב למשנה זו ויש מפרשים באשתו אמרו באשתו נדה ע"כ וכן מצאתי בפירוש אבות למהר"י אלשיך כ"י יש מי שפירשו אל תרבה שיחה עם האשה שהוא מדבר באשתו נדה ויש מי שאומר באשתו טהורה ע"כ וכן הוא בפירוש הר"ב ברמנורה א"ת דמפרש באשתו נדה בלבד שלא יבא לידי הרגל עבירה ומדברי המשנה נראה אפילו באשתו טהורה ע"כ. ובשנצורה דברים אלו עם הנוסחאות המשונות בדברי רש"י יצא לנו פשר דבר כי השתלשלות הדברים כך היתה: מתחילה היתה הנוסחא באשתו נדה אמרו בהמשנה עצמה בקצת ספרים וכמו שהביאו הר"י בר ישמשון ובעל יחסי האמוראים ובעל הרוקת והתשב"ץ לעיל. והגירסא בדברי רש"י היתה באמת כמו בדברי הר"י בר ישמשון. ואולי היו בזה מחולקים ספרי המשנה מצרפת מספרי המשנה בספרד ועפ"ז הוסיף מעתיק אחד עוד החילוק שבין הספרים מצרפת ובין אותם שהובאו מארץ ישראל (ג). אבל אח"כ נשמטו המלות באשתו נדה מספרי המשנה וע"כ תלאו קצת מעתיקים מדברי רש"י את נוסחא זו בהאדר"ג (אשר לא היו נודעים לכל) אבל הם לא הזכירו עוד שתי נוסחאות באדר"ג עצמם מפני שהם העתיקו את דבריהם מנוסחת רש"י

ועי' ח"ג בתשב"ץ שאלה י"ח כתב באבות שנינו אל תרבה שיחה עם וכו' ובאדר"ג פירש באשתו נדה ורש"י ז"ל פירש באשתו טהורה ע"כ. וכן ראיתי בפירוש הר"י ביר ישראל שכתב לכשנה זו ובבב"א דר' נתן באשתו נדה והנכון כנוסחא משנתנו שבאשתו אפילו טהורה אין להרבות דברים עמה וכו'. אבל אין ספק שדברים אלו נעתיקו מהיר יונה. א) רשימת רבינו 1095 (Opp. Add. 28. 4). ב) עלי להעיר כי חפשי ובדקתי סכמה וכמה העתקות בכ"י מפירוש זה המשוניע תמיד בנוסחאותיהן, אבל בפסקא זו אין אחד בהם מזכיר את האדר"ג כלל. ג) ע' בתו"ט סיב מט"ל

מבוא פרק ד

אשר לא דברה רק מנוסחא אחת במשנה והיא היא נוסחת הכ"י באקספארד יהוהכתי ראשונה וכן נוסחת פירוש הרד"ק בדברי רש"י וזו היתה גם כן נוסחת הרבינו יונה בדברי רש"י וכן נוסחת הרשב"ץ והר"י ב"ר שלמה ולנוסחא זו (מצורת עם ההוספה כשינוי הניסחאות בהמשנה) נסמכה נוסחת רפוס מנוכח אבל נכיר בה עוד שיור מהנוסחא הקדומה על ידי המלות ואנן גרסינן. ואח"כ נאבד אותו שיור וגם באו שינוים אחרים והיא נוסחת רפוס זויניציא ונוסחת הכ"י בהברישיש מוזעאום. אבל קצת מחברים אשר רק לשוא בקשו נוסחא זאת בהאבות דרבי נתן נעשית הנוסחא הזאת בהמשנה רק פירוש בעלמא כמו הרב המאירי מהר"י אלשקר ואולי היתה כן גם נוסחת הברמנורה בפירוש"י שלו. ובקצת קובצים כללו כל הנוסחאות מפירוש"י והוא הכ"י השני מאקספארד. ויצא לנו מכל זה שאין לשפוט על פי דברי רש"י אלו שנוסחא ב' היא נוסחת צרפת כאשר תוכלנו לזה השערת הרב מר"ץ חיות. ובוה יונח לנו שכמעט כל חכמי צרפת ופירובניציא ואשכנז לא הביאו רק דברי נוסחא זו וגם רש"י בעצמו לא הביא רק דברי נ"א א) והמעטים המביאים דברי נוסחא ב' הם רק חכמי ספרד כמו הרשב"ץ ר' ישראל בעל מנורת המאור: ואולי גם כן ר' ישראל ב"ר ישראל נכדו הר"י ב"ר שלמה ורבינו יונה. אבל עפ"י לא נוכל עוד להחליט שנו"א היא נוסחת בני צרפת לפי שגם כמה מבני ספרד מביאים אותה כמו הר"י אבן עקנין בעל כפתור ופרח ובעל ילקוט המכירי (ע' לעיל פ"ג). כללו של דבר כל השערת מר"ץ חיות אין לה על מה שתסמוך ולא נוכל לציין לא נ"א ולא נ"ב בשם נוסחת בני צרפת או נוסחת בני א"י. וע"כ נקבתי אותם סתם בשם נוסחא א' ונוסחא ב'.

פרק ה

השערה במיב ב' הנוסחאות מהאדר"ג נוסחא א' ונוסחא ב' ויחסן זה לזה ומעלתן. מעתה שנדחו דברי מר"ץ חיות ואין לנו לדרוש על ערך שתי הנוסחאות זו לזו רק ע"י תוכיותן של דבריהם בעצמן והבחנתם נמצא כי אותה הנוסחא שציינתיה בשם נוסחא א' היא כלי ספק הנוסחא היותר קדומה והיותר עיקרית של האדר"ג. ואותה הנוסחא שציינתיה בשם נוסחא ב' היא המאוחרת ור"ל שהם באמת רק נוסחא אחת ושתיהן הן ספר אחד (לא כמו הדכ"א רבה וזוטא א ד"א רבה וזוטא) אבל נוסחא ב' נשארה עוד יותר במהרה וקרובה אל הנוסחא שבה יצאה מדי המסדר של האדר"ג מהנוסחא שהיתה עד עתה מקובלת בספרים ואישר ג"כ נשתמשו בה רוב הקדמונים ז"ל. אולם המעתיקים גרעו והוסיפו בדבריה וג"כ סירסו בבות וכן פסקות שלימות באופן כזה עד ששתי הנוסחאות שבידינו נראות כעת בהשקפה ראשונה כשני ספרים שונים. וארמוז ראשונה על סימני קרימת נוסחא ב' ומעלתה אל נוסחא א' והם. א) שכנוסחא זו לא באו עוד הוספות גדולות כל כך כמו בנו"א ב) ואם שגם בה עלו איזה הוספות במקרה ראשונה נכיר אותן ג). אבל בנו"א שנישתמשו בה ביותר שלטמו בה ידי המעתיקים ג"כ ביותר והם עירבו את ההוספות עם העיקר בעירוב אחר עירוב עד שקשה מאד להבדילם. וע"י בלבלולים אלו שעברו עליהן באו ג"כ כמה פסקות שלא במקומן וכך כמה שיבושים שא"א לתקנם עוד רק ע"י נוסחא ב' שנוסחאותיה הן עוד ישרות יותר ד).

ב). הסדר הישר שבחל"ב' שכנוסחא ב'. הנה כבר העירו המחברים (ע' בדברי מהרש"ל ראפאפארט לעיל פ"א) שבהמשנה נפסק הסדר הישר ע"י בית הנשיא ר"ג ובניו ובני בניו וכו' ושכאדר"ג נשאר הסדר הזה על מכונו. אבל מכיון שידענו שברוב המקומות שנו דברי ש"מ א"י קודם להל"ל (ע"י עדיית) אי"כ סדר זה שכאדר"ג נ"א ששם דברי הל"ל קודם לש"מ א"י (ע' נ"א ריש פ"ב וריש פ"ג) הוא

דמביא שם נוסחת א"י שהיתה בידו ממסכת אבות וכן מחברים אחרים מביאים נוסחאות ירושלמיות וכבר רמז עליהם הרב מר"ץ חיות בתשובה הנ"ל ע"ש. א) ע"י לעיל פ"ב ובהוספות עוד לנ"א יוצא שרש"י בפירושו על גמין (שאין ספק ביחוס לרש"י) והר"י בר שמשון והכבוד שור ובעל יחוסי האמוראים ור"י אור זרוע והראב"ה ור"מ תקו ור"א מגרמזיא ובעל ילקוט אבות והרשב"א והרב המאירי לא הביאו רק דברים שנמצאים בנו"א. ב) למשל פ"א ביום ראשון מה הוא אומר וכו' עד סוף הפוסקא (ע"ש בהערות אות ע'). כל הוספה ב' שם בענין יצירת האדם (ע"ש אות פ"א) פ"ב מעשה דאליתו שם המעשה בחוקתו פ"ג מעשה דר"ע (ע"ש אות י"א) וכן כל הנך מעשים שם בחסיד אחד ובכנינון הצדיק שלא באו שם רק איב נראא וגררא דגררא. ג) ע"י נ"ב פ"י בהערות אות י"א פ"א אות י"ד פ"טו אות י"ח פ"טו אות י"ז פ"כ"א אות כ"ו. ד) ע"י נ"א פ"א ובהערות שם אות נ"ה פ"ד אות ט"ו ואת ע"ר. וכן בכמה וכמה מקומות. והקריאה של איזה פריקים בנו"א ובנו"ב תספיק לקיים לדברינו.

ג"כ ע"י איזה שינוי מהסדר העיקרי. אבל בנוסחא זאת נשאר עוד הסדר העיקרי הזה (א). וכן לא ימצא בתוך נוסחא ב' שום רושם מפרק י"ח שבנו"א (וכנגדן היה ר"י הנשיא מונה שבחן של חכמים וכו') שקצת דברים בו הם עכ"פ הוספה מאוחרת (ב).

ג. מהרת חלק ג' בנוסחא ב' המסכים ב' יות ר עם סיגנון התוספתא או המשנה מחלק זה בנוסחא א' שעלו בו ניכר איזה מדרשים (ג). אבל עוד נשאר בה סימן אחר והוא בענין הסדר. ואנכי מוכרח להאריך בזה קצת. החלק הזה גם בהמשנה גם בהאדר"ג הוא קשה עד מאד ע"י העירובוב זמנים אשר בתוכו וכבר עמלו כמה מגדולי המחברים למצוא בו איזה פשר דבר ולהגביל בין הנוספות והעיקר (ד). אבל כיום לא היתה נוסחא ב'. ועכשיו שזכינו לה עלינו להבחין הדברים עוד הפעם אולי יצליח בידנו למצוא איזה השערה מישבת את הדעת או עכ"פ למצוא את הסבה שעל ידה בא העירובוב הזה. ונציע בזה את שמות נושאי המאמרים אשר בחלק זה. והם: (א) ריב"ז. (ב) ר' יהודה. (ג) ר' הלל. (ד) ר' נחוניא סגן הכהנים. (ה) ר' פל"א. (ו) ר' נחוניא בן הקנה. (ז) ר' יוסי. (ח) ר' ישמעאל. (ט) ר' יהודה. (י) ר' ישמעאל בנו של ר"י בן ברוקה. (יא) ר' יוחנן בן ברוקה. (יב) ר' ר"ח בן דוסא. (יג) עקביא בן מהלאל. (יד) רבן גמליאל. (טו) ר' שמעון בנו. (טז) רבן גמליאל. (יז) רבן גמליאל. (יח) רבן גמליאל. (יט) ר' יהודה הנשיא. פל"ב (כ) ר' עקיבא (כא) בן זומא. (כב) בן עזאי. (כג) ר' נהוראי. (כד) ר' ינאי. (כה) ר' יעקב. (כו) ר"ש בן אלעזר. (כז) ר' מאיר. פל"ד (כח) ר' דוסא בן הורקנס. (כט) ר"ח בן תרדיון. (ל) ר"א בר צדוק. (לא) ר' חלפתא (לב) ר' לויטס. (לג) ר' מתיא בן חרש. (לד) ר' חנניה בן חנינאי. (לה) ר' רוסא הבבלי. (לו) רבי. (לז) ר"א בן עזריה. (לח) ר"ש בן אלעזר. (לט) ר' נתן. (מ) ר"א הקפר. (מא) ר"א בנו. פל"ר (מב) אלישע בן אבויה. (מג) ר' ראובן בן אצטרובלי. (מד) ר' חניניה בן חכילאי. (מה) ר' אליעזר בן יעקב. (מו) ר' יוסי הבבלי. (מז) ר' יעקב. (מח) ר' יונתן ב"ר יוסי. (מט) ר"י בן גור. (נ) ר"א בן חסמא. (נא) ר' יוסי. (נב) ר' טרפון. (נג) ר' עקיבא. (נד) ר"א בן יעקב. (נה) ר"א המודעי. (נו) ר' יהודה. (נז) ר' יוסי. (נח) ר' יהודה. (פ"ה). (ה) והנה אין ספק שגם סדר זה משובש ומסורס. אבל נשאר בו עוד רושמים קדומים שעל ידם נוכל לשער את הסדר העיקרי. רושם א' הוא שחלק ג' (פל"א) מתחיל בדברי ר"י ב' ה. ואחרי שאנו רואים שגם פכ"ט נסיים בדברים אלו משם ריב"ז והלשון שם חמשה דברים היה אומר ריב"ז וכו' כי לכך נוצרת ע"כ אבל אינו מונה שם רק דבר אחד והחמשה דברים הם לקמן בפל"א (ו) א"כ יוצא לנו מזה שכל פכ"ט ופל"א ישבו באו דברי תלמידי ריב"ז הפרידו בין הדברים. וההמשך העיקרי היה בדרך אחר. רושם שני הוא שבאו בו דברי ר' חנניה בן חנינאי ב' פעמים בפרק ע"ד ובפרק ל"ה. וזה מורה שהדברים לקוחים מסדרים שונים ור"ל שהדברים כאן הם מורכבים משתי תוספתות או משניות ומי ששנה זו או שנה זו ואח"כ הרכיבו אותם מסודרים בדרך אחר אבל לא דקדקו לסדרם כאופן נכון. והנה הקורא יראה מסדר נוסחא ב' שלפניו שהעירובוב היותר גדול הוא מסימן ל"ה ואילך אחר דברי ר"ח בן חנינאי שבו פוסקים דברי תלמידי ר"ע (בהפרדת הנוספות אנכ העניין) וא"כ יש לקבל שבכאן הוא המקום (שבחלק ג' ל"ז) ששנתנה ביותר. ואחרי שאנו רואים ע"פ רושם א' כי דברי תלמידי ריב"ז כבר נעקרו ממקומן העיקרי א"כ יש לשער ישמקומן היה פה

א) שמאי אומר עשה תורתך קבע (ריש פכ"ג) הלל אומר הוי כתלמידיו וכו' (ריש פכ"ד) והמלות הלל ושמאי קבלו מהם הם בליים רק אנכ שיטפיה הדמעותי. (ב) ע"י מהריש"ל צונג כספרו הנ"ל צד ק"ח. (ג) ע"י נ"א פ"ב שהוא בליים לקוח מאיזה מדרש מאוחר וע"ש בהערות אות ז'. פכ"א דורש יש-דברי ר"א בן הרבינס בדרך התלקים הקדומים פכ"ה בן עזאי אומר כל שדעתו נחה בשעת פטירתו של ריב"ז וכו' הה"א מת מתוך וכו' כשהלה ר"א וכו' פכ"ו הפסקא ד"א וכו' הכל מה שהוא שם בדרך מדרש. (ד) ע"י במאמרי הרב מהר"ז פ"א נקל הרב מהר"ד הא"פ מאנן ומה ר"ג בר"ל ל שרמותי עליהם בהערה א' לפ"ג. (ה) סדר המשנה הוא ריב"ז ותלמידיו. עקביא בן מהלאל. ר"ח סנהיב. ר"ח בית. ר"ש. ר"ח בן חנינאי. ר"ג בן הקנה. ר' חלפתא. ר"א איש ברתומא. ר' יעקב (?). ר' דוסא בן ינאי. ר"ח בן דוסא. ר"ד בן הרבינס. ר"א המודעי. ר' ישמעאל. ר"ע. ראביע. ר"א בן חסמא. (פ"ג) בן זומא. בן עזאי. לויטס איש יבנה. ר"י בן ברוקה ר' ישמעאל (?). ר' יוסי. ר' צדוק. ר' יוסי. ר"י בנו. ר' יונתן. ר"ם. ר"א בן יעקב. ר"י הסגנר. ר"א בן שמוע. ר' יהודה. ר"ש ר' נהוראי. ר' ינאי. ר' מתיא בן חרש. ר' יעקב. רשביא. שמואל הקטן. אלישע בן אבויה. ר' יוסי ב"ר יהודה. רבי ר"א הקפר. ר"י בן חיימא. (פ"ד) וסדר נ"א הוא: ריב"ז ותלמידיו. עקביא ב"מ. (פ"ט) ר"ח סנהיב. (פ"כ) ר"ד בן הרבינס. (פכ"א) ר"ח בן דוסא. ראביע. ר"ג. שמעון בנו. (פכ"ב) בן זומא. ר' נהוראי. ר"א בן יעקב (ור"ג מוסף עליו) רשביא. (פכ"ג) אלישע בן אבויה. (פכ"ד) בן עזאי (ככמה הוספות ומדרשים. פכ"ה). ר"ע. רשביא. ר"א המודעי. ר"ע. ר"י בן אלעי. ר"א הקפר (פכ"ז) ר' יוסי. ר' ישמעאל. ר"י בן גור. ר"א בן חסמא. ר"י בן דהבאי. ר' טרפון. ר"א בן שמוע. (פכ"ז) ר' נתן. רשביא. רשביג. ר"ג. ר"י הנשיא. הלל. ר"א בן שמוע. ר"י בן אלעי. (פכ"ח) רשביא. אבא שאול בן גנס. ר"ח בן יעקב. ר"א הקפר. איסי בן יהודה. ר"י בן פנחס. (פכ"ט) ר' נתן בן יוסף. ר' מאיר. ר"ע. ר"ש. ר' אחאי בן יאשיה. (פ"ל) וע"ע בהערות במקומם בענין חלופי תוספתות. (ו) ע"י ר"ב פל"א חמשה פעמים הה"א בשם ריב"ז ויש לתקן ועוד חמשה דברים היה אומר.

מבוא פרק ה

הפעם. ועפ"ז נדון שבתוספתא זאת היו הדברים מסודרים יותר ע"פ סדר זמנים אם שלא נמנעו ג"כ להסמיך כמה דברים בדרך אנכ כמו תלמיד אנכ רבו או ג"כ אנכ השם ואנכ הענין. ויש לשער סידורה באופן כזה. (א) ריב"ז. (ב) ו' דברי ר"י והלל הם כל"ס רק אנכ שיאפיה דהמעתיק שהיו לנגד עיניו דברי המשנה. וגם הדברים משובשים שם (וע"ע נו"ב פ"א אות י"ד) (ד) ר"ח סגן הכהנים (ה) ר"ג בן הקנה. ומפסיק כאן בדברי ר' יוסי ר' ישמעאל ר' יהודה ור"י בי ברוקה (ו) ז. ח. י' אנכ תורה ותלמוד תורה. ור"י בנו של ר"י בן ברוקה (ט) הוא אנכ אביו (ע' בפנים ל"ד ע"ב ול"ה ע"א) ואולי יש להקדים ל' ל"ט. (י) ר"ח בן דוסא (יב) עקיבא בן מהללאל (א) ואולי ג"כ (טו) ר"ג דיבנה (כח) ר' דוסא בן הרכינס. ודברי ר"ח בן תרדיון. ר"א בן צדוק ור' חלפתא (כט ל' לא) הם אנכ דברי ר"ד בן הרכינס בענין י"ן של צהרים וישיבת בתי כנסיות של עמי הארץ. ודברי לויטס (ל"ב) הם אנכ הוא (ר"ד בן הרכינס) היה אומר דכל הפורש מארבעה דברים שני הוא למלאכי השרת והוא מונה ד' דברים שבהם גרוע האדם דאינו פורש (ע"ש בפנים לר ע"א וע"ב) ודברי ר"מ בן חרש (ל"ג) אנכ שפלות והם אנכ דברי לויטס. אחר זה באו דברי תלמידי ריב"ז ונסמכו אליהם עוד דברי כמה חכמים בדרך כזה: ר"א בן הורקנס ואנכ שמו ג"כ (ל"ז) ר"א בן עזריה (ל"ח) ר"ש בן אלעזר שם ג"כ מצד חכמי קצת ומצד הענין (מצד יראה קודם לחכמה ע' ל"ח ע"א וע"ב). (ל"ט) ר' נתן (מ) ר"א הקפר. (מ"א) ר"א בנו מצד הענין (מאמר ר"א בן הורקנס יהי כבוד חביך) או ג"כ מצד השם (ב). אחר זה בא מאמר ר' יהושע עין הרע ויצר הרע ושנאת הבריות וכו' ונסמך לזה מאמר (מ"ב) אלישע אולי משום שהיה תלמיד או בן דורם דצעיר של ר"א ור"י וכן בא אח"ז מאמר (נג) ר"ע תלמידם הרחק משלש וכו' ומן הפקדון ובהמלת ש"ל וכו' (מ"ג ע"א ע"ש) (והוא ג"כ אנכ הענין להרחיק עצמו משנאת הבריות) ואנכ מאמר זה דר"ע בא (מ"ד) מאמר ר' ראובן בן איצטרוכלי אין אדם נחשר בדבר וכו' ה"א ג"א מ"ג הם עני שיחאו נ"א מן על הפקדון (ע"י ל"ט ע"ב) ואנכ ר"ע באו ג"כ דברי תלמידו (מ"ה) ר' חנינא בן חכינאי ואולי עוד דברי כמה מתלמידיו. אחר זה באו דברי ר"ש (תלמידו של ריב"ז) היו זהיר בק"ש וכו' אל תעש תפילתך קבע וכו' ואל תהירשע בפני עצמך (נ"ב ע"ב) ואנכ זה דברי (מ"ה) ר"א בן יעקב דכל העושה מצוה אחת והוא אנכ היו זהיר בק"ש וכו' ואנכ דבריו וכל העושה עבירה אחת קונה לו קמינור וכו' (מ"ו ע"ב) דברי (מ"ז) ר"י הכבלי שם אין ת"ח מתים וכו' אלא שהם פוסקים ממשנתם וכו' (מ"א ע"ב) ואולי ג"כ בהמשך לדברי ר"ש ואל תהי רשע בפני עצמך ודברי ר' יעקב (שם) הווא נחש ועקרב ראוי למות אלא שרחמי של מקום מרובים וכו' אנכ סוף דברי ר"א בן יעקב תשובה ומע"ט כתרם כפני הפורעניות. אחר זה דברי ר' יוסי (תלמיד ריב"ז) יהי ממון חביך וכו' והתקן עצמך ללמוד תורה וכו' (ל"ג ע"א) ואנכ זה באו דברי (מ"ח) ר' יונתן בר' יוסי הלמד תורה מדוחק (מ"א ע"ב) (מ"ט) ר"י בן גורי (נ) ר"א בן חסמא (נ"א) ר' יוסי (נ"ב) ר' טרפון שהם כולם מענין מרות התורה וההשתדלות בלמודה (ע"י מ"ב ע"ב ע"ש). אחר זה באו דברי ר"א בן ערך היו שקוד ללמוד תורה (ל"ג ע"ב) ולזה דברי (נ"ד) ר"א בן יעקב יהי כ' ידות אחת בתורה (מ"ד ע"א) והוא אנכ השם ונ"כ אנכ הענין דברי (נ"ה) ר"א המודעי המחלל את התורה (שם) והוא ג"כ אנכ השם ואנכ הענין. ומאמריהם של (נ"ו) ר' יהודה הלמד תורה בנערותו (נ"ז) ר' יוסי הלמד תורה בנערותו (מ"ד ע"ב) (נ"ח) ור' יהודה הלמד תורה בזקנותו הנה נוכל לשער שהם ג"כ אנכ היו שקוד ללמוד תורה (כלומר בנערותך). אבל הוא יותר קרוב בעיני שדברים אלו משובשים הם והגיוסא העיקרית היתה כאן ר' דוסא הכבלי אומר הלמד מן הנערים כענבים הקהות וכו' (ע"י ל"ח ע"א ובמשנה פ"ד מ"כ) ר' יהודה הנשיא אומר אל תסתכל בקנקן וכו' (ג"כ באופן מסכים עם דברי רבי שם ל"ח ובמשנה שם) אבל אח"כ הביאו ג"כ דברי אלישע מן המשנה ובכן נשתבשו הדברים (ג). בדרך כזה היה אופן סידור תוספתא או משנה אחת (בהוספות מתנאים אחרונים). אבל היתה שם תוספתא אחרת שבחורה יותר לספר הדברים ע"פ יחס שבין רב וכל תלמידיו או ע"פ יחס המשפחה ובה נסדרו ריב"ז ותלמידיו (ע"י נו"ב פ"ח פכ"ט ופ"ל) וע"ע במשנה פ"ב. ובנוסחא א' מפ"ד עד פ"יח) זה אצל זה. וכן כל משפחת בית הלל

(א) אילוי יש כסדר זה ג"כ ראיה לדעת מהר"ץ גראסץ בספרו ח"ד (צד ל"ט בקביעות זמנו של עקיבא. ב) ע"י בפנים ל"ח ע"ב ומאמר ר' נתן הוא יהי כבוד תלמידך חביב עליך וכו' אבל עוד יותר נראה שצ"ל ר"א בן שמעון אומר וכבשנה פ"ד פ"ב ונחיא פכ"ז וא"כ הוא ג"כ אנכ השם. מאמר ר"א הקפר נוכל לומר הוא אנכ השם אבל הוא ג"כ מזה הענין כי יש שם מאמר אחר (אחר דברי ר' נתן) המתחיל כל המקלל את חבירו לשי"ש וחסר סכנו שם המאמר ושערתו בפנים (בהערות אות י"ג) שצ"ל ה"ה"א אבל יותר נראה שמאמר זה שייך לדברי ר"א הקפר שלאחריו וכבניא פכ"ט. והכן הוא אנכ אביו. ואם נגיה מאמרים אלו לפי המשנה פ"ד מ"ד וחי' או יהיה כאן רק אנכ הענין. ג) מוכן פמילא שאין סידור זה יוצא בגדר השערה קלושה בעלמא וכו' יש מקום ג"כ לסדר באופן אחר אבל העיקר אצלי שדברי תלמידו ריב"ז היו הפעם מסודרים עם דברי שאר התנאים יחד ונעקרו אח"כ ממקומם.

דברים שאינם לפנינו רק בנוסחא א' או גם לא באחת מהן, וכן ראיתי בילקוט נביאים שגרמו שם'ו בפיסקא ד"ט נכנסו בחיים לנן עדן נרשם שם לאדר"ג וזה אינו לא בנרא ולא בנו"ב וכן מצאתי במדרש הגדול כ"י דמביא תמיד נוסחא א' פסקא אחת שכל"ס מהאדר"ג לוקחה אבל בכל זאת אינה מסכמת עם אחת מב' הנוסחאות א). מכל זה וגם משיבושים הנמצאים בנוסחא ב' אנכי דן שגם נוסחא זו אינה הנוסחא העיקרית של האדר"ג ושוקר היא קרובה לה מנוסחא א' ששלטו בה ידים עסקניות ביותר ב). ואולי אם היתה בידינו נוסחא זאת העיקרית היינו יכולים לברר מדוע נתיחסה לר' נתן ועכ"פ היתה מיוסדת על משנת ר' נתן באופן יותר ברור מאשר הוא עתה בנוסחאות שלפנינו המלאות הוספות ושינוים. היוצא לנו מפרק זה. א) שנוסחא ב' היא קרובה יותר אל הנוסחא העיקרית של האדר"ג מנוסחא א'. ב) שחלק ג' בהאדר"ג הוא מורכב משתי תוספות ומי ששנה זו לא שנה זו. ג) שנוסחא א' ונוסחא ב' אינם רק נוסחא אחת בעיקרם אלא שנוסחא א' נשתבשה ביותר. ד) שגם נוסחא ב' אינה שלימה וגם בה ימצאו הוספות ושינוים והיא רק קרובה יותר אל העיקר. ה) הנוסחא העיקרית אינה בידינו וע"כ לא נוכל עוד לדעת מדוע נתיחסה מסכת זאת לר' נתן ושיש לשער כי נוסחא זאת העיקרית היתה מיוסדת יותר ע"פ משנת ר' נתן.

פרק ו

השערה בערך האבות דר' נתן להפריק אבות בהמישנה.

כתב הרב מהר"ו פראנקל ז"ל בספרו דרכי המשנה (צד 261) ואחר עבודה וזה נשנית מסכת אבות כי עיקרה להורות על בתי הסנהדרין אשר נודעו בישראל משמעון הצדיק ואילך (ולכן סידרו אותה בזה הסדר) והיא כעצם וראשונה סיפור מעשי (היסטארישער כעריכט) עכ"ל. ועוד הרחיב הדיבור בזה במ"ע שלו במאמרו על מסכת אבות שם (מאָנאטסשריפט שנת 1858 צד 419). וכבריו כתבו גם החכמים הרב מהר"ד דאָפּמאַנן ומהר"ג ברילל במאמריהם שרמזו עליהם (לעיל פ"ג הערה א'). ואמנם הראיות שהביאו לדעתם אינם מכריחות כי הראיה כדסדר אינו מוכחת אחרי שכל הסדר מסופק. וגם הוא מסופק בכלל אם מקומה היה בסדר נזיקין וכידוע (ע' דה"ט צד 260 ובהערה 8 שם). והראיה שהביא מהר"ג ברילל שאלמלי היתה תכליתה להורות לנו עניני אמונה ומוסר כי אז לא נעדרו בתוכה עיקרי האמונה ג"כ אינה ראיה. כי באמת נמצאים בתוכה כמה דברים הנוגעים לזה כמו מאמר אנטיגונוס ומאמר ר"ע דהכל צפוי וכדומה. ג) וע"כ נראה לי יותר כדעת כמה מהראשונים ז"ל שתכלית מסכת זאת היתה בשביל לתוכן דברי המשנה בעצמם לא עבור שמות מיסדי המאמרים. ומה שמכריחני לקבל דעת זאת היא כי לפי דעת מהר"ם תהיה תכלית מסכת זאת משונה מתכלית כל המסכתות האחרות שבמשנה שלא נישנו אלא בשביל נשוא המאמרים לא בשביל שמות בעלי המאמר. וגם זאת שאלמלי היתה הכונה לתת לנו יספור כעשי"י היו מאריכין יותר בסדר הקבלה עד אנשי כנה"ג. וגם לא הוו מכניסים בה כמה דברים בדרך אנב בעוד שהם מכמלים את הכונה הראשונה. אולם הראיה יותר גדולה אצלי לנגד דעת מהר"ם היא שנשאר לנו עוד שיוזר עתיק בהאדר"ג נו"ב המראה ברור שכל סדר הקבלה כאן עיקרו לקוח ממקום אחר. וזה הוא הלשון שם הל' ל ומנחם לא נחלקו יצא מנחם ונכנס ש"מ א' ע"כ. (ע' בפנים כ"ד ע"א ובהוספה ג' פ"ה ע"ב כ"י פארימא). ומזה אנו למדין שכל שלשלת הקבלה כאן נעתקה משם כי מה ענין דנחלקו לכאן. ועשו זאת מפני שכל דברי המסכת הזאת אין להם רמז במקרא בכללם ואלמלא לא נסמכו אל קבלת המקבלים היו פורחים באויר. וא"כ כל סדר הקבלה כאן הוא רק דרך אנב ולפיכך לא דקדקו בו ביותר. ומזה

א) הפסקא הזאת היא בפרשת יתרו וז"ל ששית ימים תעבור רבו אומר הרי זה גזירה אחרת שכשם שנצטוו ישראל על מצות עשה של שבת כך נצטוו על המלאכה ר"א בן עזריה גדולה בלאכה שלא שרתה שכונה בישראל עד שעשו מלאכה שנאמר ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם. ר"י הגלילי אומר גדולה מלאכה שלא קנס המקום מיתה על האדם אלא מתוך בטילה שנאמר ויגעו ויאסף אל עמו (ע' ג"א פ"א וע"ע שם בהערות). אבל ע"ע במאמרו של הרב מהר"ג ברילל במ"ע הנ"ל. I. צד 49 ע"ש). ר"ע אומר גדולה מלאכה שהרי נהגה שוה פרומה מן ההקדש מביא מעילה והומשה ומביא אשם כשתי פלעים והפועלין שהיו עושין בהקדש נוטלין שכרן מתרומת הלשכה (ע' נו"ב פכ"א ועוד היה ר"א אומר וכו') ר"ש אומר גדולה מלאכה שאפילו כה"ג נכנס ביה"כ שלא בשעת העבודה חייב מיתה ובשעת טמאים ובעלי טומאין מותרין להכנס ע"כ (דברי ר"ש אינם לא בנו"א ולא בנו"ב). וראיתי להעיר עוד שמצאתי בספר קשרת הסמים (על תרגום יב"ע) שהביא שם בדרך ע"ב מאמר מאת האדר"ג ר"י בן ברוקא אמר שלש מאות ועשר עולמות נבראו וכלל העולמות יש ששים וארץ כוכבים ומולות שרפים ואופנים ואוכרים שירה וכו' ע"כ. ב) ע' הוספה ב' לניא והיא לעד עד כמה פרסו ושבוש המעתיקים נוסחא זו ג) ע' בפרט בדברי הרב מהר"ג ברילל צד א' ובי' ממאמרו זה.

המעם ג"כ נפסק הסדר הישר עם הלל ושמואי כי לקחו הכל מחגיגה ושם ג"כ פוסק בס. והמלות ריב"ז קבל מהלל ושמואי הם באמת מסופקים. ובג"כ פכ"ח שהוא לדעתנו שיור מאת ברייתא אחרת מפרקי אבות לא דבר כלל מאת קבלת ריב"ז א. אבל מעתה שכונת מסכת זאת היתה לתת לנו חבור כולל בעניני מדות ודעות וג"כ רמזים גנוזים בעניני האמונות (רב המאירי) יש לשער שבעיקרה היתה גדולה יותר ממה שהיא עתה לפנינו. והיתה כוללת מאמרים הרבה שנאבדו אצלינו מכל וכל ב. או שהם נמצאים כעת במקום אחר מהמשנה או בהתוספתא או באיזה מדרש ממדרשי התורה קדמונים וגם מאוחרים ג. וכן ימצאו גם בד"א רבה וזוטא ד' ואליהו וזוטא ה' ענינים שיש לדון שנכללו הפעם במסכת אבות. כללו של דבר אנכי דן ונשער שכל המאמרים בעניני מדות ודעות אמונות ויראת ה' המפוזרים עתה בכל חלקי התורה שבעל פה (כמו ספרא ספרי ומכילתא שני התלמודים וכל המדרשים) בשם התנאים שהם בסיגנון המשנה (היינו פתגמים קצרים שאינם נופלים בגדר מדרש) נכללו כשכבר במסכת אבות. אבל נעקרו אח"כ לסבות שונות. ולפ"ז יסודו של האדר"ג (היינו בהחלקים שאינם מדרש) בריבוי המאמרים שבו הוא קרוב יותר אל נוסחת המשנה העיקרית שהיתה יתרה מנוסחת המשנה שלפנינו וב' נוסחאות מהאדר"ג הם למדין זה מזה ומשלימין זה את זה. ודברינו אלה הם קרובים להשערת הרש"ל ראפאפארט ומהר"ץ חיות בענין זה (ע' לעיל פ"א). והנה ראיתי עוד להרב מהר"פ ז"ל שכתב ואינו רחוק שכל מסכת אבות או רובה נסדרה מרור אחרון עכ"ל (דה"ט צד 612). וקצת סמך לזה עוד ממדרש תהלים מזמור ד' דאיתא התם הוי זהיר במצוה קלה כבחמורה וכו' וכן בתדא"ז פ"ג שנו חכמים בל שוין המשנה המחלל שיש כסתר וכו' ומזה יכולנו לדון על איחור הזמן שבו נתחברה מסכת אבות כמות שהיא לפנינו ביותר ביזור. אבל לבי נוקפני לסמוך על לשונות בעלמא שכמה פעמים שלא דקדקו בזה. ועתה נוסף עוד :

פרק ז

השערה בקביעות הזמן שבו חובר האדר"ג.

עד כה היו רוב דברינו כיסודו של האבות דר' נתן היינו חלק המשנה או התוספתא שבו. ועתה עוד עלינו לשום עין על חלקי המדרש שבו. והנה אין ספר שבחלקים אלה ימצאו כמה רושמים מאוחרים וכבר העירו עליהם כמה מנדולי המחברים (ז). אבל המעיין יראה שרוב רושמים אלו ליתניהו כנו"ב וא"כ אין לדון מאומה מרושמים כאלה. ואם כי גם בה ימצאו רושמים מאוחרים (ז). אבל כבר ביררנו שגם נוסחא זאת אינה הנוסחא העיקרית של האדר"ג. והיא לנו רק לעד שכל כמה שהנוסחאות מתקרבות יותר למקורם הם מסכימות ביותר עם הסיגנון הקדום. אולם הנוסחא הזאת העיקרית שעליה אנו דנים אינה ביררנו ולא נוכל לשפוט עליה לפע"ד רק מהשערה אחת. והיא שהסיבה שע"י חובר מדרש למסכת זאת היא מפני שמשנת אבות מצד עניני ההגדה היתה ענין

(א) ע"י פ"ב דפיאה מ"ז בענין הקבלה מר"ג הלב"ר מ"י מיאשא שקבל מאבא שקבל מן הזוגות שקבלו מן הנביאים הלכה למשה מסיני וכו'. וכשנצרך עוד לזה דברי הירושלמי שם בהלכה ו' (וע"ע כנ"ש) נוכל לדון קצת שינוי ליחס במה דברים משוקעים במשנה הלכה למשה מסיני על ידי אמצעות ה' זוגות. ועיין עוד נזיר נ"ז ע"ב. ועיין עוד דהי"מ צד י"ב ודר"ד ח"א צד ע"ב. (ב) כגון חנן אדמון נחם המדי וזולתם מרור הראשון וכן רבים משאר הדורות שלא בא זכרונם במס' אבות. (ג) כגון פסחים פ' ט' (וכסופק) לברייתא. קידושין פ"א מ"י ופ"ד מ"ד חלק ממנה. סוטה פ"ט מ"ו חלק ממנה. מפרק חלק מ"א ב' ו' (ונמצא באדר"ג). עדיית פ"ב מ"ט ומשנה ו' מאמר הלל בתוספתא סוף פ"ב דברכות ע"ש. מכילתא מ"ז ע"ב הה"א רצה אדם לשמוע וכו' וע' כמ"ע שם. שמות רבה פ"ל ס"ט בשם בן זומא. ד' רושמים על ההסכמה ע' ד"א פ"ב ונו"ב פ"ה בהערות שם אות ט"ז. ד"א רבה פ"ג ואדר"ג גויא פ"ט ונו"ב פ"יב וע' דור דור ודורשין ח"ב צד רנ"ב. שם פ"ד ואדר"ג פכ"א וע' הערות שם אות ג'. ד"א רוב פ"א (וכן ראש פ"ב) עם גויא פמ"א (ע' בהערות שם אות כ"א) וכן עם פכ"ז גויא (ע' הערות שם אות ג') וע"ע מהרש"ל צונץ שם צד ק"יא. (ה) ע' כמה דברים בפט"ז (כפי שאינם נופלים תחת סוג מדרש) וע' מהרש"ל צונץ שם צד קט"ו. (ז) ע' מהרש"ל צונץ בספרו הנ"ל צד ק"ט ובהערות שם ודור דור ודורשין חלק ב' צד רכ"ה וע' לעיל פ"ג ובהערות שם אות ב' ואת ו' ואת כ' שנכללו שמה רוב דבריהם. ולא אעיר פה רק על מה שכתב מהרש"ל צונץ בענין פ"ב שהיא דומה בתכונתו למדרש פטירת משה שימה אין ראיה על איחור האדר"ג כי כל המדרשות מלאים מענין זה ובלים היו איהם מסורות ישנות באוכה פטירת משה. וכן מה שדן מו"ר כמהר"א"ה ווייס מנוסחת האדר"ג כל כנסת שהיא לשם מצוה זו כנה"ג על איחור האדר"ג יש לפקפק בו כי הנוסחא באדר"ג מסופקת שם וע' גויא פ"ט ובהערות שם אות כ"ג. (ז) ע' נ"ב פ"ב (ה' ע"א) מאמר דר"י בן בתירה שם שנראה מאוחר. חלק גדול מפ"ח ופ"ט וכן הלשון שם בסוף פ"ט מכאן אמרו חכמים ז"ל פכ"א א"ל לא שנו חכמים ז"ל. וכיחוד אעיר על המעשה מתחילתו

לדרוש בה ברכים וקבעו מאמריה לנושא דרשותיהם. וכן מצאנו במסכת שבת ת"ר לעולם יהא אדם ענותן כהלל ואל יהא קפדן כשמאי (ע' בפנים ל"א ע"ב בנ"א ונ"ב) וכן קב"ד ע"ב שם ת"ר הדן את חכירו לכף זכות דנין אותו לכף זכות (ע' נ"א פ"ח ונ"ב פ"ט) ונספר שם כמה מעשיות נסמכות לריבורים אלה (וע"ע פסיקתא רבתי פכ"ו וכמ"ע שם ופנהרין ד' ע"א דרשות כאלה). ומהו אנו רואים שכבר בימים קדמונים (ימי התנאים) נהגו לסמוך למאמרים מסויימים מעשיות כדי להרחיבן ולהמליצן בדרשותיהם. וכל המדרש באדר"ג הוא ג"כ כעין זה. ואמנם אין ספק שהדרושים האלו נשתמשו בנוסחת המשנה הנהוגה בימיהם. ומעתה אחרי שאנו רואים שבעלי חלק המדרש שבאדר"ג קבעו דבריהם על נוסח משונה מנוסח המשנה שבידינו ושיש לשער כי הוא משנת ר' נתן וא"כ יש לדון שמשנת רבי לא היתה עוד אז המקובלת והמפורסמת ביותר הנה זה אמנם לא יוכל להיות רק בזמן קדום. ומתדונמאות בכ"ס שבת נוכל לשער כי הדורות האחרונים של התנאים או דורות הראשונים של האמוראים כבר התחילו במדרש זה. והנה ראיתי להרב מהר"ץ חיות שכתב במאמרו על האדר"ג הנ"ל אבל בדרך עיוני מצאתי כי יותר משלשים פעמים מובא בש"ס עובדא דצדיקים וחסידים אשר אין להם שום מקור לתוספהא וספרא וספרי רק באדר"ג ומשם באו להש"ס שלנו עכ"ל. והנה לא פירש לנו איזה דם הבאמרים האלה וארמזו על קצתם שאנכי משער שיעקום היה בראדר"ג ומשם באו להש"ס והמדרשים: פיסקא דהוו מתונים בדין (פ"א נ"א וע"ש באות י"ח ונ"ב ש"ס). איזהו סייג שעשתה תורה לדבריה (נ"א פ"ב וע' אות ה' ש"ס) שם בסוף הפרק פיסקא דאיזהו סייג (ע"ש נ"א ובהערות שם אות צ"ג). המעשיות דהסיד אחד שלן בבית הקברות ודכנימין הצדיק בפ"ב נ"א (ע"ש אות נ' ואת ס"ב) המעשיות דר"י בר אלעי (ע' נ"א פ"ד ואת מ"ז שם ונ"ב פ"ח. כל פ"ח מנוסחא ב' ע"ש אות ד' ואת י') הפיסקא בשלשה דברים שינה סוף פ"ד נ"א (וע"ע אות צ"ג וצ"ד ש"ס). המעשיות בעניי תחלתו של ר"א ור"ע (נ"א פ"ו וע' אות ל"א שם ונ"ב פ"ב ו"ג ש"ס). המעשה דנקדימון שם (נ"א ש"ס וע"ע אות ע"א ש"ס) המעשיות דלכף זכות שם (נ"א פ"ח ונ"ב פ"ט) המעשה בחמורו של ר"ח בן דוסא (הם בנ"א וע' אות מ"א ש"ס). המאמר ה"א כל מי שיאמר לי הכנס לגדולה זו (נ"א פ"ו וע' אות י"ג שם ונ"ב פרק כ'). המעשיות בענין פטירתו של משה ושל אהרן (נ"א פ"ב ופכ"ה). הפיסקא אמור מעט ועשה הרבה (נ"א פ"ג וע' אות ה' ש"ס). המעשיות דהלל ושבאי נ"א פט"ו ונ"ב פכ"ט. הפיסקא דשוב יום אחד לפני מתתך (נ"א סוף פט"ו וע' אות כ"ו ש"ס). המעשה דריב"ז שפגע בכתו של נקדימון (נ"א פ"ו וע"ש אות י"ג) הפיסקא איסי בן יהודה היה קורא שמות (נ"א פ"ח וע"ש אות כ') א. אבל ככל זה לכי נוקפני לקבוע איזה הלכה על טיב הנוסחאות שבידינו. כי עכ"פ באו בתוכם הוספות וגם כמה ממעשיות ומבאמרים אלה שהזכרנו אינם נמצאים בנ"ב. וכמה פעמים כל ענינים מורה עליהם שלא באו לשם רק אנכי נרוא ונרוא דגורא ומבעם מוכיח עליהם שהם הוספות ואחרי שאנו רואים כי גם בחלק התוספתא באה בתוכה הוספה שנוכר בה האמורא ר' ירמיה (ע' נ"ב פ"ו) א"כ מי יערוך לנו שלא הכניסו בו כמה דברים מהש"ס ומדרשים או אולי שנשתמשו שניהם במקור אחד לפיכך דעתי נוטה שאין לקבוע שום זמן לחיבור האדר"ג כאשר ימצא עתה בידינו. וכל דור ודור וכל מעתיק ומעתיק הוסיף עליו מדלילה. ומכ"י וואטיקאן (הוספה ב') נראה ברור שגם מספר היכלות או מאיזה ספר אחר מבעלי הסוד הכניסו בו המעתיקים דברים והעיקר אצלינו הוא שגם עיקרו של חלק המדרש שבו הוא מזמן קדום. זהו מה שעלה במצורת השערתי בחקירות אלו וידעתי בנפשי שלא העליתי מהם אלא כדמסיק העלא מזה כרובא כי אמנם החקירות האלה נוגעות בשאלות זמן חבור המשנה ואופנו וכן טיב התוספתא וכונת מחבריה בה וכהנה דברים העומדים ברומו של עולם אשר שנכנו ממנו ולא באו עוד לידי בירור. אולם לא נמנעתי מלחוות השערותי בדבר האדר"ג מפני המנהג. ואולי יהיו בהם איזה דברים אשר יתקבלו מאת חכמי ישראל וישמח לבי גם אני.

ר"א של בן הורקנס בנו"א פ"ו ונ"ב פ"ג שנראה קצת כי סניגון נ"ב (אשר בו השתמש בעל הפדריא) צעיר מסיגון; נוסחא א' אם כי יש לדון ג"כ להופך שנוסחא א' היא רק קיצור מנו"ב. וכן בסוף פ"ל מעשה דר"א בן הורקנס וכו' ע"ש מסיגון נ"א נראה מוקדם. א) לא רמזתי רק על חלק המדרש. וע"ע נ"א פ"ט ובהערות שם אות ח' מה שרמזתי שם על קידושין ט' ע"א. וע"ע בדברי הרב מהר"י ברילל נר"ו בפסרו מבוא המשנה חיב צר קמיה. וע"א במאה שערים להר"ץ גיאת ח"א דף כ"ד ע"א. וכיצחק ירנן שם אות י"ח הגיה שצ"ל ת נ"א והוא שלא בדקוק וראיתי להעיר שבמדרש משלי דפוס תוגרמה בפסוק פתח לנתלים פרישה כ"ז וישנה פיסקא גדולה המתחלת תמן תנינן עשר נקודות בתורה בבות דר' נתן וכו' והולך ומונה אותם על דרך נ"א פ"ד באריכות גדולה. אבל הרב רבאבין הודיעני שבכ"י בראש משלי שבאוצר הספרים שבפאריז ל"תנייהו להמלות אבות דר' נתן וכן מצאתי במחזור וויטרי (ברמיש מוועאום Add. 27201) דף רמ"ו ע"א דאיחא שם בשותר טוב סמוך לסופו תמן תנינן עשר נקודות בתורה ישפוט ה' וכו'.

תכונת הכי והמפרישים שהשתמשתי בהם בעד נוסחא א' ודרכי בהנהגותי והערותי לנוסחא זו.

כל מלאכתי בנוסחא זאת לא נעשתה בכונה אחרת רק להכשיר אותה לקריאה באיזה אופן בעוד האמצעים הנאמנים שבקורת אמיתית מתרת להשתמש בהם, ולא הנחתי שום כ"י ליסוד מוסר בעד הנוסחא. וע"פ הרוב היתה לנגד עיני נוסחת הספרים בספרי הש"ס שלא רציתי לפסול אותם מכל וכל. אבל השתדלתי לתקן אותה ע"פ כ"י ואמצעיים אחרים שאזכיר עוד לקמן והנה הכי שהיו בידי מאותה נוסחא הם שנים: (א) כתב יד אֶקְסֶפְאָרְד אשר זה שמו אשר קראתיו בר"ת כ"א והוא ברשימת הראב"ן מספר 408 (Opp. 95) והוא קובץ גדול נכתב על קלף בכתיבה אישכנזית ישנית. ומחזיק רציו דפיס (פּאָלֶיאָ) וכולל ההעתקה העברית מפירוש המשניות להרמב"ם על הסדרים נזיקין קדשים טהרות ונ"כ מסכת אדר"ג המושכת והולכת מדה ס"ח ע"ב עד דף פ"ד ע"ב, ובראש המסכת כתוב אבות מ' נתן, וכאשר יראה המעיין בהערותי בפנים נוסחאות הכי הזה הם מסכימות בהעשרים הפרקים הראשונים של האדר"ג עם נוסחאות הספרים (קודם שהוגהו ע"פ רתומת ישרים) אבל מכאן ואילך (עד סוף פ"ט) הן מסכימות ביותר עם נוסחת כ"ע, ובכלל נראה כי כל הכי הוא צעיר לימים, ונוסחאותיו המיוחדות לו אינם טובות מאד. (ב) כתב יד ע"פ ש"י אשר רשמתי תמיר שה"ל הרב מהר"ג קורניל ז"ל ובהקדמה שם מכתב מאת הרב מרשז"ח וקבע בו זמן ההמשך קונטרסים שה"ל הרב מהר"ג קורניל ז"ל ובהקדמה שם מכתב מאת הרב מרשז"ח וקבע בו זמן כתיבתו בשנת ה'א"רס"ט, ואם כי הוא צעיר לימים בערך מכל מקום נוסחאותיו הן ע"פ הרוב טובות וישרות וכאשר יראה המעיין, והן פרקים יחסרים בו (ע' פ"ב הערה ס"ה) הן חסרון לא יוכל להמנות. הקובץ הזה הוא עתה בידי הרב מהר"א עפשטיין נר"ו, ואנכי לא ידעתי ממציאאותו עד שכבר החילתי בהדפסה בעיר וויען, ויהי כשמוע ידידי זה מעסקי שם העירני על הכי שבידו וגם הרשה לי בטובו לעשות לי העתקה מהמסכת הזאת, ואנכי נותן לו בזה את תודתי ממעמקי לבי על החסד אשר עשה עמדי, והרי אברהם הכהן קאפלאן העתיק בעדי את כל המסכת הזאת מהקובץ הזה, ובעזרת ההעתקה הזאת עלה בידי לתקן עוד כמה וכמה דברים בפנים שלא יכולתי להגיה מקודם, וכמה שנוגע להנהגותי אלה עלי להודיע שלא הגהתי בפנים רק במקום שחשבת ידענוסחא בספרים אורעה ע"י המעתיקים שעלולים לכמה מכשולים והם, שהם מדלגים מתיבה לחברתה הרומה לה במכתא, גשמיים כמה פעמים מלות החבור והיחס, מחליפים לשונות המשנה בלשונות הגמרא השגורה כפיהם יותר, משלימין את הראשי תיבות בטעות, גורעין מלות שנראות בעיניהם כמיותרות או להיפך שמוסיפין איזה מלות מסברא או מציחה פירוש בגליון עד שהמאמר הוא מדולדל. ולפעמים נ"כ מחליפים מאמרים ככאמרים אגב שיפסא, שיבושים ועמיות כאלה השתדלתי לתקן, (א) ע"פ הכי מאדר"ג שהגהתי על פיהם כמה פעמים ובפרט כ"ע שקבעתי ע"פ ג"כ איזה היסקות שלמות בפנים, אבל לא נשאתי פנים לכי ובמקום שראיתי שנוסחת הספרים היא הישרה או שלא מצאתי כי נוסחת הכי היא טובה יותר אז קבעתי אותן נוסחאות בהערות והמעין יעשה עמם מה שלבו חפץ, וכן לא הגהתי במקום שנוסחת הכי היא לגמרי בסניגון אחר כי מי יודע מי הוא הישר אבל העירותי על זה בהערות. (ב) ע"פ הכי מפירוש אבות כ"י לר' יעקב בר' שמשון והילקוט אבות ילקוט המכירי ומדרש הגדול ישכבר דברתי אודותם כ"ב, אבל לא הגהתי על פיהם רק במדה מועטת עד מאד ובמקום שנראה לי כי יש צורך גדול בדבריהם להמעין העתקתי דבריהם בהערות, והשאר שמת' בהוספות כדי שלא להגדיל מדת ההערות יותר מראי. (ג) ע"פ נוסחא ב' אם לא נגע התיקון רק לאיזה מלות אבל אם ראיתי שעלי לתקן כמה שורות או לסרס פרק שלם מפני הדילוגים והשיבושים שבנו"א אז חשבת י יותר לנכון להסתפק ברמיזה על נו"ב, ולמה זה נכפיל הדברים, ולפעמים לא הגהתי רק נוסחא אחת והנחתי השניה בלי תיקון כדי לעורר עוד את המעיין על מקום הספק. (ד) ע"פ הגהות התומת ישרים ישכבר נתקבלו בספרים וכן ע"פ הגהות הגר"א אבל רק לעתים רחוקות. (ה) ע"פ דוגמאות וההמשך מסברא אבל רק פעמים מעטות ובוהיות יתירה, בעזרת האמצעים האלה השתדלתי לתקן הנוסחאות שכספרים, אבל כשם שלא חשתי להגיה במקום שנתכרר לי שהנוסחא הישנה נשתבשה כך חדלתי מלהגיה במקום שלא באו הדברים אצלי לידי ביורר גמור או שלא מצאתי סמך נכון להגיה על פיו, ואם כי יש מקום להכעיר לחלוק על איזה הגהות על אלה גם בדברים המסורים ללב כמו בתיקון לשונות וכדומה מכל מקום אקוה כי חכמי ישראל ישימו עמי בהנהגות.

ובדבר ההערות הנה היו לנגד עיני מקום אקוה כי חכמי ישראל ישימו עמי בהנהגות. אהבת חסד מאת הרב ר' אברהם בר' שמשון וויטמנד (אמסטרדאם תקל"ז) בנין יהושע מאת הרב ר' יהושע פאלק בר' יצחק אייזיק מליסא (דהירנפורט תקמ"ח) כסא רחמים מאת הרב חיד"א (אונגוואר תרכ"ח), הפירושים שני אליהו ובן אברהם על אדר"ג מאת הרב ר' אליהו בר' אברהם מדיעלטיין (ווילנא והיראדנא תקצ"ג)

מבוא פרק ח

ספר אבות הראש יצאת דרב ר' רחמים נסים יצחק פאלאני בנ' חלקים (ח"א שאלוניקי תר"כ. ח"ב אזמיר תרכ"ב. ח"ג אזמיר תרמ"ג א). פירוש האדר"ג מאת הרב ר' אליעזר ליפמאנן בר' מנחם מנלי מאמושטש זאלקווא תפ"ג ב). ובלעדי אלה המפרשים עוד הסכת אדר"ג דפוס ווילנא עם הגהות מאת התומת ישרים ור' יעקב עמרנן והגרא"ה ור' ישעיה בערלין והר"ג ליפשיץ ג). וכן הספרים רגל ישראל מהרב ר"ג ליפשיץ הנ"ל (דיהרנפורט תקל"ז) ונוסחת מסכתות קמנות ע"פ הגרא"ה שקלאוו תקס"ד ד):

והנה הפירושים שהזכרתי ובפרט פירוש אבות הראש ופירושו בנין יהושע הם מלאים מביאיות וחדושות מבהילות ומפליאות את לב המעיין. אמנם המפרשים ההם כפי המנהג בארצותם לזמניהם הכניסו לפעמים ג"כ כמה דרושים והאריכו בהם מאד. ואנכי לפי מנהג בעלי הפשט שבימינו ובארצותינו סלקתי ידי מהדרוש מכל וכל וגם בפירוש קצרותי כי אמנם רוב דברי המסכת הזאת הם פשוטים למבין וכל הזרות והקושי שבה הוא רק מפאת שיבוש הנוסחאות. ולכן לא קבלתי מאת הפירושים שהזכרתי רק מה שנראה לי יאות לרגל מלאכתי לפי מנהגינו. ואם נמיתי מדבריהם לא ראיתי לנכון להתוכח עמם או לסתור דבריהם כי לא אדע את התועלת היוצאה מאריכות כזה. ומאהבת הקיצור לא הרביתי ג"כ תמיד בדוגמאות אם השבתי שלא יתעורר על ידיהן המעיין לאיזה דבר חדש. וכמה פעמים שלא רמזתי רק לדוגמא אחת ובגרשם שם. ובימינו אלה ישפרי הש"ס והמדרשות עם מראה מקומות הם מצוים ביד כל אדם עמל הוא בעיני האר"ך בדוגמאות שכל קורא יוכל למצוא אותם כמעט יגיעה. וכן לא העתקתי ליטון הדוגמאות שרמזתי עליהן כי ספרי הדפוס הם ביד כל אדם לעיין עליהם ולא ניתנה התורה לעצלנים. ולמה זה אבלה הזמן בעדם. והתורה חסה על זמנם ועל כספם של ישראל. אבל לעומת זה לא חסתי על עמלי להפש בחיפוש אחרי חפוש כמאות מכ"י שאין ביד הקורא להשיגם. וכאשר מצאתי איזה דבר נוגע לאדר"ג העתקתי כמעט רכל עכוורו למען ישפוט הוא על טיב המציאה. זהו לדעתי מה שהוא מחובת המו"ל לעשות: ועתה אדבר עוד איזה דברים שאחשוב כי חובה עלי להעיר עליהם את הקורא בפרט. רמזתי כמה פעמים בהערותי על התומת ישרים (תומ"י). והם ההגהות שנכספר זה לאדר"ג (מדף ס"א ע"א עד דף ס"ו ע"ב). והנה יש עירוב קצת בנידון מחבר ההגהות כי משער הספר נראה שמחברם היה ר' שמואל ק' סירליין. אבל בסוף ההגהות כתוב אני הצעיר תם בן יחיאל כלא"א החכם השלם הרופא המוכה כמ"ד גדליה זל"ה הגהתי הכבא הזאת של האדר"ג מספר כתיבת יד ישן נישן ע"ב. וא"כ ר' תם בן יחיאל היה מחברם. וכבר הרגיש כזה בעל אוצר הספרים (ע"ש בערך זה). וכן יש קצת עירוב בטיב כל הנהגותיו כי לפעמים הוא כותב בנ"א סתם ולפעמים הוא כותב בן צ"ל. ואצל מלת כלונס ספרק כ"ד כתוב כליים נאים כספר כתיבת יד כתיב כלונס ע"ב (ע' בפנים ובהערות הוא כותב בספר כתיבת יד ע"כ. ומצאתי שכמה מנוסחאות שלו מסכימות עם נוסחת הכ"י (ובפרט כ"ע וע' פמ"א ובהערות אות י"ט). וכדי לצאת מהמכוכה הזאת אנכי משער שהיו לפניו שני כתבי יד והאחד לא הגיע רק עד פרק ל' אבל השני היה שלם וכן אנכי משער שבמקום שכתב נ"א סתם הוא במקום שלא רצה להכריע בין הנוסחאות השונות. והנה כבר נתקבלו ההגהות אלה בספרים אבל המדפיסים טעו לפעמים וקבעו אותן שלא במקומן. וכבר העיר המגיה לש"ס ווילנא הנ"ל על כיוצא בזה. וכן רמזתי גם אנכי לרוב על הגהותיו בין שקבלתי אותם או שדחית אותם בהר"ת

(א) ח"א וח"ב הם שאולים בידי מאת הביה"מ הגדול רק"ק ווינא. וח"ג השאיל לי הרב מהר"א יעללעניק נר"ו מאת אוצר הספרים הספואר שלו ואנכי נתן את תודתי על חסרו עמדי וגם לגזברי הביהמ"ד תודתי נתונה. ב) הספר היקר הזה השאיל לי הרב מהרש"ח האלבערשטאם. אבל לא בא לידי עד קרוב לגמ"ך מלאכתי. ואעיר עוד על ההעתקה הרומית מאת האדר"ג מאת החכם הניצוי Franciscus Tailor. (London 1654). אבל היא מלאה טעויות ושיבושים ואינה כראי להפסל בה. ג) מדפוסים ישנים לא היה בידי רק ההוצאה ראשונה של האדר"ג ווינציא ש"י וכן דפוס באוקר שליח וע' רשימת הרמ"ש"ש במקומו ומאמר על הדפסת התלמוד להרב מהר"א ראבינאוויץ מוכנען תרל"ו. אבל כגון דא צריך אני להודיע שההוצאות הנ"ל לא היו לפני במשך כל מלאכתי. וכשאני כותב בספרים ישנים כונתי לפעמים רק על הנוסחא שישערתני על ידי סילוק ההגהות בספרים חדשים או ע"פ נוסחת כ"י מהרי"ץ ש"ס לשער שהעתיק נוסחא מאת ההוצאה הראשונה. ולדאבון לבי לא זכיתי לראות את כל ההוצאות מספרי הש"ס שנדפס בה האדר"ג. וע"פ האחדות אשר באו לידי אנכי כשער ש"ס לקבוע שלש חילופי זמנים כהדפסת האדר"ג והם משנת ש"י עד שנת ת"ד (ועד בכלל) בלי שום הגהות. ואחרי כן ש"ס"א אשר קבלו הגהות התומ"י עד שנת תקס"ד שקבלו ג"כ הגהות ה"ר ישעיה בערלין. כל זה אנכי אומר בכלל אבל אין בידי לירד לתוך פרטן של דברים. ד) הספר הזה שאול בידי מאת הרב ר' יואל דייטש נר"ו. ואנכי נתן לו את תודתי על חסרו זה עמדי. ואני נתן בזה גם כן את תודתי לידי הרב מיהר"ר מובאל פריעדלאַנדר נר"ו שהיה לי כמה פעמים לעזר בהשאלת ספרים גם מבתי אוצרות הספרים העובדים תחת השגחתו וגם מאוצר ספריו.

ועתומי מפני הקיצור ועל הקורא לעיין שם. שנית בכ' מקומות ראשי הפרקים והם כריש פ"ג וכריש פ"א ונאלצתי לזה ע"פ טבע הענינים וכאשר יראה הקורא שם, וראיתי להעיר שבכלל ראשי הפרקים וחלוקתן מסופקים הם, ולפי כ"ע פכ"ב וכ"ג אחד הן (ע"פ פכ"א בהערות אות ח) וכן פל"ד ופ"ה בכ"א (ע"פ פל"ד בהערות אות י), ובפירוש אבות כ"י לר' יעקב ב"ד שמשון לאבות פ"ה מ"ח (שבעה מיני פורעניות) כתב הא למדנו שהגזל מתנות ומעכבן חייב מיתה ואף במשנת ר' נתן שנינו כן בפירוש בפרק ז' בריות ע"ב והנה לא נמצא כן לפנינו בפירוש ובל"ס כיון להמעשה שם באשה אחת וכו' בפ"ח המתחיל לפנינו ז' מיני פורעניות ולפ"ז יש לרדן שפ"ז (המתחיל ז' בריאות) ופ"ח הוא לפנינו פרק א' חד וכלל כל השביעיות, ובכ"י יחסי האמוראים כתב וגרסין נמי באדר"ג פ' בעשרה מאמרות ארבעה חכמים הוואה וכו' (ע"פ ט"ט) וכן במקום אחר ותניא באדר"ג בפ' עשרה מאמרות בתחילתו עשה נסים נעשו בכיה"מ וכו' הוין מישמעאל בן קמחית וכו' (ע"פ פ"ה) ויש לרדן מזה קצת שכל הייא פרקים האחרונים של האדר"ג נכללו לפנינו בפרק אחר, ובערוך בערך נקד' י' נקודות מפורשות באדר"ג בפרק י' נסים נעשו לאבותינו במצרים ולפנינו ליתא פרק המתחיל במלות אלו ופיסקא דעשר נקודות הוא בפרק ל"ד ע"ש, וכן הביא האור זרוע המעשה דריבה אחת שנשבת (ע"פ בהערות אות כ"ט) מ"פ ג' דאדר"ג, מכל הלין אנו למדין שחלוקת הפרקים באדר"ג לפני הראשונים היתה באופן אחר ממה שהיא עתה לפנינו, והנה בין לפי נוסחת כ"א ונוסחת כ"ע מספר הפרקים הוא אר"ב ע"ס, וגם מהרי"ט"ל צונץ בדבריו על האדר"ג בספרו הג"ל כתב שמספר הפרקים ארבעים, אבל יש לשער שנוסחת דפוס וויניציא או דפוס באזעל נזרמנה לו שבשנים מעו המדפיסים וכתבו אצל הפיק אלישע בן אבויה והפרק בן עזאי שני פעמים המספר כ"ד ובכן נחסר להם פרק אחד, חלוקת הפיסקאות גם בנוסחא א' וגם בנוסחא ב' היא חדשה ומדי באה ועשיתי זאת מפני שחשבת כי העמדת כל דיבור ודיבור על אפנו ולהפרידו ממה שאינו ענין לו תועיל לפעמים יותר ממה באורים ארוכים, ומרוב חשיבות הדבר הזה בעיני והשמירה היתרה הדרושה לזה יסחתי את פני מורי הרב מהר"ט איש שלום להיות לי מסייע בדבר מצוה והוא מרוב טובו נענה לי וכמעט כל חלוקת הסימנים היא ע"פ עצתו הטובה ובהסכמתו, וראיתי עוד להתנצל לפני הקורא שכתבת על נוסחת הגר"א ואין נראה או ואין צריך וכיוצא בזה, ויאמין לי הקורא כי נתגדלת בירת הכבוד לפני האיש האלהים הקדוש הזה, ועד היום יראתו מרחפת על פני, אבל תורה היא ואין נושאין בה פנים, ומתחילה חשבת שלא להעיר על דבריו כלל כי מה לנו להשגיח בנוסחאות חדשות שאינן מקיימות ע"פ כ"א או ע"פ ראיות מכריחות, אולם חזרתי כי מרוב חשיבות וחביבות דבריו בעיני חכמי ישראל ותלמידיהם, אבל מכיון שרמתי עליהם הוכרתי ג"כ להניד משפטי על דבריו אם לא ישרו בעיני, וכבר שדו בה רכנן נרנא במיב כל אלה ההגהות שנעתקו משמו ולא מר בר רב אשי חתים עליהו, ובמיב ההגהות לאדר"ג בפרט כבר דבר בעל הפירושים הרב ר' אליהו מדיעליטין בהקדמתי לפירושו שהזכרתי לעיל והארך להוכיח שם בראיות ברורות שלא כולם יצאו מפי הגאון ז"ל, ודי בזה:

פרק ט

תכונת הכ"י מנוסחא ב'.

נוסחא זאת במלואה לא תמצא לפי ידיעתי רק בכתב יד אחר בבית אוצר הספרים אשר בהוואטיקאן ברומי, והעירני על מציאותו הרב מהר"א בערלינער נר"ו, וגם בהשתדלותו העתיק שם עבורי יד אברהם קאפוא את כל דברי נוסחא זאת, והוא הוא הכ"י אשר שמתירו להנוסח העיקרי מנוסחא ב', מספר הקובץ הזה בהוואטיקאן הוא 303, והחכמים אסעמאני ברשימתם ח"א צד 290 מונים שם עוד תשעה עשר קונטרסים הכרוכים בקובץ זה ומשערים שחלק מהקובץ נכתב במאה הי"ד למספרם וחלק אחד במאה ה"ז, והמעתיק הג"ל כתב לי כי בסוף הנוסחא מאדר"ג כתוב עוד "תם ונשלם אבות מר" נתן והכותב הודות לאל נתן". והנה החכמים אסעמאני מזכירים שם ברשימתם אבות דר' נתן בן יצחק (והוא הקונטרס הי"ב בהקובץ הזה) ואולי נשתרכבו להם מלות אלה מפירוש ר' שלמה בן יצחק לאבות שהוא שם קונטרס ד' מהקובץ וכן קבעו שם במעות מספר פרקי האדר"ג לשלשים ושמונה, וכן מעו לחשוב שהספר אבות דר' נתן פירוש על פרקי אבות מר' נתן בר נחמיה הנדפס באלמונא בשנת תפ"ח הוא המסכת אדר"ג, כללו של דבר בדריהם לאו דסמכא הם, בלעדי העתקה זאת עוד היה לפני פירוש על פרקי אבות בכ"י שמוכאם כו דברי נוסחא זאת כמה פעמים, ואחרי אשר לא נודע עוד מיבו ברבים אדבר עליו איזה דברים, על הכ"י הזה נתעוררתי ע"י הרב ר"מ שמינישניידער נר"ו, והוא קנין הרב מרשז"ח האלבערשטאם נר"ו קובץ 151 מאוצר ספרים שלו המפואר, והוא נהג בי טובת עין להשאילתו לי בכל

מבוא פרק ט

משך ימי מלאכתי ואודה לו על חסרו זה כל הימים. תמונת הקובץ הוא פֶּאֶלְיָא ומחזיק שליט דסיס ככתיבה ספרדית והוא החבור מן אבות פירוש לאבות דר' נתן נוסחא א' לר' יום טוב צהלוֹן שהזכירו הרב חיד"א בשם הגדולים שלו בשם זה (וע"ע אוצר הספרים ערך זה). וכן הזכירו בפירושו כסא רחמים בפל"ה מאדר"ג שכתב שם אנבא דלא היתה מפולת בירושלים פירש מהרי"ץ ז"ל בכ"י ברעש ע"כ א). והנה הכתב יד שבידי נכתב מאת המחבר בעצמו כנראה שם מכמה עמודים שעבר עליהם קו המחק מפני שהמחבר חזר מדבריו וכן מההגדות אשר בשולי הדפים שם. וההקדמה מתחלת בהמלות אמר הצעיר יום טוב כן לאדוני אבי כמהר"ר משה צהלוֹן הספרדי היו. וכן נמצא בסוף הספר שיר וחתום שם כראשי החרוזות אני יום טוב כ"ר משה צהלוֹן. ולפי זה דברי הרב חיד"א שמיחסו שם בשה"ג לר' יום טוב כ"ר עקיבא צהלוֹן שלא בדיוק הם. תוכן פירושו הוא כתוכן רוב הפירושים מעורב מדרוש ופשמ והוא מאריך עד מאד. והוא הולך וסובב על נו"א שהוא נוסחת הדפוס ורמזותי א"ז פ"ה פעמים על פירושו. אמנם כל הו"ן יקר נמצא בו לפי שמביא כמעט כל דברי נוסחא ב' כדי לברר ולתקן על פיה דברי נוסחא א' ואלה דבריו בהקדמתו אך את זה ראיתי אחרי ראי' מצייץ מן החורכים במחשכים מונחת בקרן זוית כמעט נשתכחה מישראל והנה גם היא מחלקת שלל מכלל מסכתות וכו' הלא מצער דיא וכו' ולא תהיה האמת נעדרת ונסוגרת כמשפט הזה כי אין בפיהו נכונה וגירסא נאמנה וענין מוקשה ודבר הקשה אולי אוכל נכה בו ואפרשנו וכו' ושם אתנו נוסחאות מדויקות וחזקות כל מן דין וכל מן דין תסתים שמעתתא ההילכתא עכ"ל. וע"פ הרוכ נוסחאותיו הן מדויקות וכן הבנסתי כל אותם חילופי נוסחאות מכ"י זה במקום שחששתי שהם טובים מהנוסחאות שבכ"י ורמזי בפנים בין שתי חצאי מרובע מבלי העיר עליהם. אבל אם נסתפקתי בטיבם ומה גם אם ראיתי שנשתנו לגרועותא או שמתי אותם בהערות ורמזותי עליהם ברית כ"ה (לכתב יד 'האלבערשטאס). וכן נשתמשתי עוד בכמה מקומות בספר נוח שלום שנדפס על ידי הרב ר' שלמה זלמן מוסיגי ז"ל על פי כ"י מינען ושם בספר זה חלק גדול מאת דברי האבות דר' נתן נוסחא ב'. אבל אין ספק שדילג הסופר על כמה פרקים וכן שקיצר בכמה לשונות. והנה לקמתי מדבריו כמה נוסחאות טובות ותקנתי על פיהם; כמה פעמים ורמזתי עליהם בשם נו"ש או שהעתיקתי דבריו בהערות. אבל במקומות שלא ראיתי תועלת בהרחיב על ידי נוסחתו או קצרתי ורמזתי עליהם בהמלות המאור כ"י והבאתי דבריו בהערות א"ז פעמים. בלעדי זה העתיקתי עוד בפרק מ' מנוסחא אלנקאוה במסורת המאור כ"י והבאתי דבריו בהערות א"ז פעמים. בלעדי זה העתיקתי עוד בפרק מ' מנוסחא פסקא מפרק השלום בכ"י. והוא הקובץ המחזיק דברי נוסחא א' ואשר דברתי עליו בפרק שקדם. דרכי בהערות הוא כדרכי בהערות לנו"א לקצר בתכלית הקיצור. הר"י צהלוֹן כהניאו דברי נוסחא ב' מפרש אותם גם כן אבל נשתמשתי בפירושו רק במקומות מועטים ורמזתי עליהם.

פרק י.

ענין ההוספות לשתי הנוסחאות ומיב הכ"י שהבאתי שם.

כבר אמרתי שלא כל החילופי נוסחאות אשר מצאתי בכ"י שמתי בהערות מפני שראיתי שירכו הדברים יתר מדאי וישחיתו את תואר הספר וע"כ לא העירתי בהערות בפנים רק על נוסחאות שחשכתיים לאמת ברור או עכ"פ מעורר את המעיין על אמיתת הדברים. אבל כדי שלא למנוע הטוב מאת הקוראים אספתי כמעט כולנה להדוספות ואולי יזכו הם למצוא את המרגניתא במקום שלא עלה בידי למצוא כלום. אבל מבלעדי דברים כאלה עוד מצאתי אחרי שכבר נמסר נו"א הספר לדפוס כמה דברים טובים מאת האדר"ג בספרים בכ"י שלא ידעתי מהם מקודם. וכן נתגלו לי קובצים אחרים מדויקות את כל או רוב דברי המסכת הזאת. את כל אלה אספתי וקבצתי אתה לאחת וסדרתי אותם על סדר הפרקים כל נוסחא ונוסחא כפני עצמה. והם ארכע הוספות שתיים לנוסחא א' ושתיים לנוסחא ב'. ואלה הכ"י שהבאתי בהוספה א' לנו"א. פירוש לאבות מר' יעקב בר שמשון. ליקוטים מספר יחסי תנאים ואמוראים. ספר מרפא הנששות לר' יוסף אבן עקנין. פירוש לאבות כ"י אשר קראתי שמו ילקוט אבות שיש לשער שמחברו היה ר' אליעזר בן שלמה ב). ספר ילקוט המכירי לתהלים ומדרש תרי עשר מאת ר' מכיר בר אנבא וכו'.

א) האבות הראש בפרק זה לבכא זו מכיא דברים אלו בשם הרב חיד"א וכתב שם עוד ואת זה ראיתי להרב פרי האדמה בחיד דף ו' ע"א שכתב וז"ל פה עיר הקדוש וכו' ובפירושו מן אבות כ"י למתריטיין באדר"ג כתב שלא היה מפולת וכו' כדי שלא יסתכנו ע"כ והנה מצאתי פירוש זה בהכ"י במקומו אמנם דברי הרב חיד"א לא מצאתי. ואולי הם שם בגליון כי יש שם איהו מלות אשר לא יכולתי לקרותם. ב) עי' לעיל צד X ונדפס שם במעות ר' שלמה בן אליעזר.

(ע' לעיל פ"ב). מדרש עשרת הדברות במחזור וימרי בכ"י ונ"כ פירוש אבות לר' ישראל בר' שלמה. הוספה ב' מחזקת העתקה מאת ש"יור אחד מהאדר"ג שנמצא באוצר הספרים שבנואטיקאן אשר ברומי רבתי והנה אין ספק שהוא מלא שיבושים וגם כן כמה דילוגים מפרק לפרק ימצאו בתוכו א) אבל גם כן כמה נוסחאות יפות ימצאו בתוכו וכמו שיראה המעיין ורומזי עליהם לפעמים בהוספות לנו"א. הוספה ג' כוללת חילופי נוסחאות כ"י אחד בפארמא שנמצא שם האדר"ג לנו"ב בקובץ 327 (ברשימת דע רוססי) והעריכין עבורי החכם הנפלא והמלומד הגדול בתורת וחכמת ישראל סוכן בית הספרים דשם ה"ה כש"ת פ"ע טר"ף פ"ר א Cav. Pietro Perreau. ואנכי נותן לו בזה תודתי ממעמקי לבי נגדה לכל עמי על החסד אשר עשה עמדי במפעלו זה. והקורא יראה שנמצאו בכ"י זה כמה נוסחאות טובות ומועילות. ועוד כללתי שם איזה נוסחאות מובאות מאבות דר' נתן נו"ב במנורת המאור כ"י לר' ישראל אלגאקוזה. הוספה ד' כוללת דברי הרשב"ץ בחבורו מגן אבות ע"פ כ"י אחד בפארזי על נסכת אבות פ"א מ"ה ומ"ב וי"ג החסרים בספרי הדפוס. ונתתים פה מפני שהובא שם האדר"ג נו"ב איזה פעמים. זולת כל זאת עוד כללתי בהוספות (הוספה א' וג') תיקונים והשמטות אל ההערות וגם כן תיקוני טעויות שנפלו בדפוס. כי ע"י רוחק מקום מגורי ממקום הדפוס לא היה לאל ידי לפקח על ההנהגה כאשר הפצה נפשי וסדרתי כל זאת על סדר הדפים. ובקשתי שמוחה לפני הקורא שלא יסמוך עלי בשום דבר עד אשר יעיין גם כן בהוספות לראות אם לא חזרתי מדברי בהערות או כי הבאתי שם איזה נוסחא שיש לה פנים מסכיחות ביותר. — את כל זה ראיתי להקדים לגוף הספר וידעתי שלא באתי עד קצה המלאכה כי יש מקום עוד לדרוש ולקבל שכר. אבל לא עלי המלאכה לגמור ויבואו גדולים וטובים ממני ויעמידוני על האמת.

ובזאת אנכי מברך על המוגמר מודה לשעבר וצועק לשעתיד כי יעזרני ה' ללמוד וללמד להבין ולהגות כתורתו לא בשביל שאהיה עשיר ולא בשביל שאקרא רבי ולא בשביל שאקבל שכר אלא מאהבה. אלה דברי צעיר התלמידים שניאור זלמן שעכטער.

לאַנדאָן, ט"ו שבט בשנת ה'תרמ"ז לפ"ק.

(א) ע' למשל דף ע"ה ע"ב שורה ט"ו (מלמעלה למטה) באיתה שעה עמד משה בתפלה וכי ואין ספק שאיזה דילוג יש כאן בפרק ט' לפרק י"ב ע"ש.

ביאור איזה ראשי תיבות שכאו שאינן מורגלות. אה"ר אבות הרא"ש. א"ה אהבת חסד. ב"א בן אברהם. ב"י בנין יהושע. בנ"ש בנרשם שם. כ"י א כתב יד אַקספּאָרד. כ"י"ה כתב יד האלבערשטאם. כ"י"ע כתב יד עפשטיין. כ"י"פ פארמא. כ"ר כסא רחמים. מ"א מן אבות. נו"א נוסחא א'. נו"ב נוסחא ב'. נו"ש נוה שלום. די"ט"ץ ר' יום טוב צהלון. רא כ"י ר' אברהם בן יעקב נייאבויער. רמ"ש ר' משה שמינשניידער. תומ"י תומת ישרים.

מפתח הפסוקים

יהושע. א ח לו: כד ז סה: כע סא.

שופטים. א טז נג: ב ז א: כג: ק יח א: ח לז סא: יח ל מט: נ.

שמואל א. א ט א: כח נט: ב ו נד. כו א: וז כז סח: כח סא: ל לו: טב. ד יג יא. יב: ק ו מח: ט טז י כב כב. כה כע כה: כו יע מא: כח ג נט:

שמואל ב. ו יב יד. ה טו מז: יב כד ל. כה סא: יג ג כא: טו ד סג. ו סא. סב. כב י יא נא: יד מח: טו מח. כג א כח. סב:

מלכים א. ג ה סא: טח סה: יב ו כנ: טז סה: כז מח: יג א מח: יד כח סא. יט י סה. כ כח מח: מלכים ב. א יג מח: ד ט מח: ה כ נט: כז כא. יח ד ו. לז כב. כ ג ה סה: כה כז יט. כח כע ל יט:

ישעיה. ב ג סו: כד מד: ג י יא ס: ד ג מו. ה א סא. יג כד ט: ו ג כו: ק יא סא: י לז יב. יד יח יט. כ ג סא. כא יא ד. כב כ סא. כו כח נט: כח ח לו: כט א ב: דב יח ס: לג יד סא. רז כד טב: לח ג ד ה ו ז ח סנ. ט ל א ס: מא ח סא. מב א סא: יג ז. כח סו: כד כה ט: מג ז סו: כד כו. מד ז סא. ה נד. מח יא כד. נא ו נט. טז סב. נד ז ס. יג ס: סו: נה א סה: נח ז ח יא יב יג יד יז: ס כב ס: סג יד מח: ט סד א מט. סה כה נט.

ירמיה. א ה ו: ב א נד: ג סב: ה נה. ג ז נג: כז מד: ו יח יט ט: ז כה א: ט יא יב ט: י יב נב. סא. יא י ס. טו סא: יב י סא. טו יט כז. יק ו לח. יג מא: כג ד סא: טו סו: כה ט סא: ל יח יט י. קד ה סא: לה ד סא: לח ז סא: נא טו ס. נב ל א יט.

יחזקאל. ב י מ. ו יב ב: יד: ק כו מ. י ד יח נא: יא כג נא: כ א לג יד: כא יד טו מח. כח יב סא: לב טו מ. רז כד סא. כה סה: מג ז. מד ז נא:

הושע. ב חל כז נה: ד ו יח. טז לח: ה יד נא: ו ט: יא: י יא לח: יואל. ב יב לב: ג א ז ס:

עמוס. א ט כא. ב ד ט: ז א: ג ח ז. ק ז נא: ח ז מנ: ט א נא: ו יח: כז ז סא: עובדיה. א יח סא.

יונה. א ג סה. ט יג:

מיכה. א ג מט. ו ט נא: יד טו נז:

נחום. ב ה ס:

חבקוק. א יב סב. ג ט מח. יד נ. טו מב. מח: נז יז ט: יט י.

צפניה. ב ג כד:

חגי. א ו ט: נט. ט יז י נז. יא ט: ב ח טז: טו יז טז ט: יח יז כג ז: סא.

זכריה. ב ח נ. יב סב. ג ח יד: ד יד נ: ה יא טג. ט ו כז: טז לח: יא א יא. יב. ז יא. יב: ג יג יח סו: יג ז נז. נח. ט סו. יד ד נא: ח נב. סא:

מלאכי. א ז סא. יב סב. ב ו כד: ז סו. ג טו יח: כז לו: יט לו: נד. כז סה:

תהלים. א ח לו: ז סא: ג לח. ה סא. ה ט: ב ח סא: יא א. ה ה. ה טז א ו: ו מו י ס: יח יא טב. יג מח: טו מח: יט ח כו: ט לר: לו. כב ד כח. סב: כד א ג. יו. כו ה לו: כט יט יז: לג ה יא: ו כב: לד טו כה. כו. כז י. קה ז מח: ו מנ: לו ז מו. יב ב: ג יג ב: לו ט לו: יא כד: יז מנ. כח ל. מ ט י ס: מח ז ג. מט ז ס. ח ט כו: כ ג. כד ג: ג ה נד. טז לח. נז יא יא: נח יב מד. סג ד נב. סא: סז: סו ו מט. סח יב סב: יט ה: וט ה: עד יג טב. ג: עח יג ו: כז: מח: טז נ: כד ר: ע סא. פ ו סה: יד נ: פא א ג. פב א ח כח: ג. פד ז סא. פז ז סא. פט ג יא. ס. ט י: טו סא. לג מד: צ ד יח: צב א ג. ד מ. צג א ג. צד ה ג. צה יא נד. קג יא לב. יז יא: כ לח: קד לה נג: קו ג סא. ז מט: נ ט מח: יע מט: לה כד: לט נח. קח ח יא: קט ו ז ט יז: כ יט: כב מו. קי ה ג: קיא י לו: קטז ד סו. ט נב. סא: קיט ה סו. עגד:

מפתח הפסוקים

טט לו: לח. קכח יז. קכז ד לח: קכה זלו: לח. קלג ג סא: קרו ינ מח: קרט ה ד: יא: טו מו. כא כז לב: קמה ו סו. קמו' ד מו. ז ס' לב.

משלי א לא ס: ב ה ט: יט ז: ג ו לנ: יח נב. סא. יט כ ס. כח לנ. ד ז נט: ה ס ד. טו ח: כז טו כט: ן כח לט: כז לח. ט: ז לט. ז א: י א: ב. יא יב יג יד טו טז א: יח יט א. כ א: כז כו ז: ה ט סב: לא לז לד מו. ט ז ז: י ז ט. יט לח: יא ל נב: יב כו נח: יג יד סא: טו נב. כ יד: טז לז לח. יז יח סב. כח לח. כא ט גא: כז לח. כל לז: כט י: כב ד כד: כז כג נז: כג ה סה: סו. טו טז כד כה כז: כד כו יד: ל לא לט: כה א א: ב. ז לו. מא. יא א: כז לב: כו יג יד לו. כז ז כג: יא כ: יד כד. כו: יח כ. לז כג: כח יד יט. יז ס: כח כט. ק לז כנ.

איוב א א ד: ח ו: כה כט: ב א ז נו: ג נו: סא. י נט: כז י: ג כה כא: ד יב יח: טו טז גא. יח סא: סב: ז כ סב. יא יט יד: יד א נט. יט מו. טו כו י: כא יג יד מו. כה ז כד: ג בח. ו לה: כו יט. כו יא ס. כח יא מו. יב כה: יג יד כה: כו ז לר: לט: כח כו: כז כו: ל ה ס. דא א ד: ה. ז. יז יז: כ יז. לז יז. רב ז נו. רן ז נו. רח ז סב: רט יג סב.

שיר השירים, א יג ב. ד טו טט: ו לו: ח לנ. ט מב. ן ה ינ: ז ג ה. ו: יא יב יג א: רות. א א א: טז יז סג. ד כח כז סג. איכה, ג טז נח. כג ד. כח יד: יט. וז סה.

קהלת ב א כז: ז כו. ט יח: יג יח: יד לב. יט כ: ה ח יח: יא נז: ח י י: ט ד כז: ה לא: ז מח. י א ז: ח. טז יז לו: יא א ט. ו ח: ט א: ב. נט. יב יא לר:

אסתר א כז סג. דניאל, ג כו סא. ד יא יב נד. יד סב: ן יא יא. כח סא. עזרא, ה יב סה: ז י כד. כח: נחמיה, א טז סא. יב כד מח: יג כו סא.

דברי הימים א, ב נה נג. ד י כג נג. כא טז יד: כח ד ה סא. כט כח סא: דברי הימים ב, יב ז טו סז. טו סה: יג ה סו. יט ז כא: כ לו כא: כה ז מח: טז יז כא: כו יז יח: יח כא: יט יח: כ יח: כל כז כא: לב יז לו: רג יג נד: רן טז סה:

מפתח לפרקי אבות במשנה

פ"א משנה א א: * ב מ: ג יג: ד יד: ה יז: ו יח. (וע"ע נו"ב ימ: ז יט: (וע"ע נו"ב יח.)
 ח כא: (וע"ע נ"ב כב: כ) ט כא: (וע"ע נו"ב כב.) י כב: יא כד. יב כד: יג נו"א כה. נו"ב כה: יד כז:
 טו נו"א כה: נו"ב כד. טז נו"א לח. נו"ב לח: יז נו"א לח. נו"ב לח: יח נו"ב לה: (ע"ש)

פ"ב משנה א ב נו"ב לה: ג נו"ב כד. (ע"ש) ד נו"א מד. נו"ב לד. (ע"ש) ה נו"א מא:
 נו"ב לו: (ע"ש) ו נו"א כה. נו"ב כח: (ע"ש) ז נו"א מנ: נו"ב לד. ח כט: (וע"ע נו"ב לג:) ט (חמשה
 תלמידים) כט: ט נו"א כט: נו"ב ל. י ל. יא לא: יב לג. יג נו"א לג: נו"ב לב: יד לג: טו
 מב: טז מב: (ע"ש)

פ"ג משנה א לה. ב נו"ב לד: ב (ר"ח בן תרדיון) נו"ב לז: ג נו"ב לז: (ע"ש) ד נו"ב לח. מ.
 (ע"ע נו"א מד.) ה נו"ב לד: ו נו"ב לד: (ע"ע נו"א לח: ונו"ב כ:) ז (ר' יעקב) (ע' נו"א מא: ונו"ב מא. שם)
 ט נו"א לז: נו"ב לה. י (הה"א) נו"א לז: י (ר"ר בן הרכינס) לז. יא נו"א מא: נו"ב מד. יג נו"א מא:
 נו"ב לו. יד נו"א נט: נו"ב סב: (ע"ש) טו טז נו"א נח: נו"ב סב. (ע"ש) יז לח. יח מב.

פ"ד משנה א נו"א לח. נו"ב לו: ב נו"א מא. נו"ב לו: ג נו"א לח: (ע"ש) ד נו"ב לז:
 ד (ר"י בן ברוקה) נו"ב לה. ה נו"א מב: נו"ב לד: (ע"ש) ו נו"א מב. נו"ב לד: ז ח נו"ב לח: (ע"ש)
 ט נו"א מה. נו"ב מא: (ע"ש) י נו"א מד. נו"ב לו. (ע"ש) יא נו"ב מ: יב (ר"י הסנדלר) נו"א סה.
 נו"ב סד: (ע"ש) יג נו"א מב: נו"ב לח: (ע"ש) יד נו"ב לד: יז (ר"ש) סה: יח נו"א לח. נו"ב לז.
 טו (ר' ינאי) נו"ב לז. טז נו"א מה. נו"ב לז: (ע"ש) טז יז נו"ב לז. יח נו"א מד. נו"ב לז. כ (אלישע
 בן אבויה) (ע' נו"א ונו"ב לטו"ע נו"ב מד:) כ (ר"י בר יהודה ורבי) נו"ב לח. כא נו"ב לח.: (ע"ש)

פ"ה משנה א מה: ב מו: ג מז. ג (עשרה נסיונות וכ"י) מו: ד נו"א מה. נו"ב מו: נ.
 ד (עשרה נסיונות וכ"י) מט: ה נג. ו נו"ב מה. ז נה: ח נו. ט (ע' נו: ונח.) י סג: יב סג:
 יג נו"ב סג: יד נו"ב סג: (וע"ע נו"א שם) טו טז ס"ד. טז נו"א סה. נו"ב סו. יז נו"א ס"ה. נו"ב סד:
 יח נו"א ס: נו"ב סג. יט נו"ב סב: כ סז. כב כג כח. (ע"ש)

(* כל מקום שהיא בסתם הוא בשתי הנוסחאות.)

מפתח השמות

אבא (הרורש) כו: אבא חנן י: אבא שאול א: כט: ל. אבא שאול בן ננס מד. אבטליון כב: כד. אבימלך מו:
 אבישלום נד: סג. אבנימוס הגרדי כה. אברום ד. יא. יב: יג: יד: טו: יז: יח: יט: כו: כז: כח. כט. נה: נו. נט: סא:
 סב: אדם הראשון ב: ג: ד: ה: ו: ז: י: יא: יב. יג. כו. כז. כט: מו: מח: נב. נח: נט. ס. סא. סג: סד: אהליאב סא:
 אהרן א. יב: כג: כא. כד: כה: לו. ל. מח. נא. נד: אויל מרוך יט. אוריאל כז. אהאב נד: ר' אחאי בר יאשיה מה:
 אחז סא: אחוזה נד: אחיה השילוני נב: אחיתופל נד: סו. איוב ב. ד: ז. ז. יז. יט. כא: כט: ל. נט: סא. איסי בן
 יהודה לד: מד: סב. אליהו ד: יג. מו: כה: ט: מט: נא. נב. פה. אליהו בן ברכאל נו. ר' אליעזר א. כב: כג. לה: טז:
 ר' אליעזר בן הורקנס ת: י. יא. יב. יד: טו: כ. כט: ל. לא: לב. לה: מ: מא. נג: נד: סד: ר' אליעזר (אלעזר) בן
 חסמא סב: ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי טו. סב. ר' אליעזר בן יעקב לד: לח: מ: מד. נ. סד. ר' אליעזר המודעי
 סא: מד. אליקים סא. אלישע הנביא יג. מת. אלישע בן אבויה לטו: סד. סה: ר' אלעאי לא: אלעזר בן אהרן
 א. כה: ר' אלעזר בן דלגיה נג: ר' אלעזר בן יהודה כט: ר' אלעזר בן עזריה ו. כג. לג: לד: לה: לח. מא: סד: ר' אלעזר
 בן ערך כט: ל. לג: ר' אלעזר בן פרטא טו. ר' אלעזר (אליעזר) הקפר לח: מב. מד: ר' אלעזר ב"ר צדוק לז: ס.
 ר' אלעזר (אליעזר) בן שמעון מב: סג. אלקנה מח: אמוץ כח: אמנון כא: סה. אנטינוס איש סוכו יג: אספסיאנוס י: יא: יב: טז: יז.

בוועז סג. בית הלל ז: סז: בית שמאי ז: סז. ביתוס יג: בלעם ב. ו: כד: לז: לח: מד: נד: סב: סג. סו.
 בלק ב. כד: לה: סד: בלשצר כה: בנימין נב: סא. בנימין הצדיק ט. בן זומא לז: לח. סה. בן כלבא שבוע נו.
 בן עזאי ב. כג: לז: מ. מא. סד: סה. בני בתירה נה: בן ציעית הכסת (הכסף) מו. בעשא נד: בעלאל סא:

נבריא אל כה: כו. נדעון סא: נחזי כא. נד: נט: סו. רבן נמליאל ז. לה: לח: מנ: נד: סד. נמליאל (בן הגר): לא: דואן נד: סג. סו. דוד ו: יג. לא. לה: מוז: מח. סא: סג. סה: סז. סח. ר' דוסא הבבלי לח. ר' דוסא בן הרבנים לו: ר' דוסתאי (ביר ינאי) ח: כב: דינה ז: דניאל יא: סא.

הגר מט. סה: הורקנס (אביו של ריא) מז. (בנו של ריא) סז. הלל כה: כז: כח. כט. ל: לא: לו: (רבי) לה: מג: נה: סח. הלל (בן הגר): לא: זכריה א: זרובבל ו. כא: זרח סג.

חבקוק כח: חגי א: חוה ב: ג: ד: י: יב: יג. כא. נח: נט: חולדה הנביאה נב: נד. חזקיהו א: ו. ב: סג. סה: חירם סא: ר' חלפתא איש צפורי לו: חנה נט: ר' חגינא בן דוסא יט: לה. לו: ר' חגינא (חגייה נחומיה) סגן הכהנים יא. כו. לה: ר' חגינא בן תרדיון לו: כח: חנניה סא. ר' חנניה בן חכניאי (חגייה בן חכילאי) לח. ס. ר' חנניא בן עקשיא סו:

מיטום ב: י' ר' מרפון ח: טו. כ. כג. לג. מד. נב: נו. סו. ר' יאשיהו א. כג. נז. יהודה גו: ר' יהודה ב: כב: לד: מד: מה. מט: נב: נד: ר' יהודה בר אלעי י. יא: לא: סג: ר' יהודה בן בתירה ג: ה: ו. כג. ר' יהודה בן חנינא סב. יהודה בן מביאי כא: ר' יהודה הנשיא (או רבי פתסג) ד. יח: כג: כג. לג: לו: לח: מנ. סו. ר' יהודה בן תימא סו. דיווכין יט: יהונתן (בן גרישום) סח. סו. ר' יונתן בר יוסי (ר' נתן ביר יוסף) סא: יונתן בן עוזיאל כט. ר' יהושע חז יא: יב. סו. מוז: כ. כא. כח: כט: ל. לא: לח: כח. מו. יהושפט כא: ר' יהושע (בן נון) א: כ. כו. לג. מב: מג. נג. סא: יהושע בן פרחיה יח. ר' יהושע בן קרחא ז. ח: כב. מו. יהושפט כא: ר' יוחנן בן ברוקה כב: ר' יוחנן בן דהבאי סב: ר' יוחנן בן זכאי י. יא: יב: טז: מוז: כח: כט: לג: לו: מ. ר' יוחנן בן גוריון לג: לה: לח. מב: נד: סד: יונה יג: סח. יונדב (יהונדב) בן שמעה יח: כח: ר' יוסי ג. ד. ג: כב: כג: כה. לד: לה. מב: סד: ג. סג: סה. סו. יוסי הבבלי מא. יוסי בן יעזר יד. ר' יוסי הגלילי א. ה. כג: לג: לה. מו. מו. נד: ר' יוסי הכהן מו. כט: ל. לג. ר' יוסי בר יהודה לא: יוסף ו: יג: יד. יח: כג: לב: נט: יוסף בן יוחנן יד. יו. יחזקאל מח: ר' ינאי לו. יעבין נג. יעקב ו: יא. יב: יד. מוז: כז: נב. נה: נו: נט: סא. ר' יעקב מא. ר' יעקב בן חנניא סד. יצחק יב: מו: כז: מו: נה: נט: ר' יצחק בן פנחס סח. ירבעם נד: ירמיה ו: מה: סה. ישמעאל כד: כז: כט. ר' ישמעאל ח: לד: כב: סד: מו: ר' ישמעאל בן אלישע נז: נח. סד. ישמעאל בן קמחית נג: ר' ישמעאל בנו של ר"י בן ברוקא כ. לד: ישעיה נד. סא. יתרו נג.

כלב סא: כנסת הגדולה א: ט: לאה נה: נט. לבן יד. יט: ר' לויטם איש יבנה לו. ר' מאיר ו. ח: יח: כב: כד: לה: ז. מה. מו. נד: נה: נה: נט: מיכאל כד: כו. מיכרו סח: מישאל סא. מלאכי א: מנחם כד. מנשה נד: מפיבשת סג: מרים יב: כג. כא. ר' מרינוס כו: משה א: ב. ה: ו: ז. יב: מו: כ. כא. כח: כו: כז. כט. לג. לה: לח: מב: מד: מח. מט: נ. נד: נו: נט: סא. ר' מתיא בן חרש א לו: סד: מתושלח מו: נב.

נבוכדנצר סא. ר' נהוראי לו. לה: נו: נח. ה. ו. מו. סו. ר' נחוניא בן הקנה לה: ר' נחמיה סג. סח. נג: נו: נקדימון בן גוריון מו. לג. נתאי הארכלי יח. יט: ר' נתן א. כג. לה: מג. סח. נב: ר' נתן בן יוסף סה. סנחריב מב. סד: סרח בת אשר נב.

ערד הנביא כח: עובד אדם יד. עזרא מט: נא. עזריה יח: כא. עזריה סא. עלי א: עמרם כא. עקביא בן מהלאל לה. ר' עקיבא א. ו. ח: ט. יד. טו: כ. כב: כג: כז. לו: לב: לג: לה. לו: לו: מ: סא: מג. מה. מו. נד: נה. סד: עשן כז: סג. סה:

פומיפר יד. ר' פפיים מב. פרעה יח: לח: סב. מו: נט: פרץ סג. צדוק (צדוקים) יג: ר' צדוק לב. צדקיהו יט: סא: צפורה כ. סא: קין סג. סו. קני נג. קרח נ. סד:

ראובן כג. נו: ר' ראובן בן אצטרבולי לב. לג: רבקה נה: נו: נט: רות סג. רחל נה: נט. רחל (אשתו של ריע) סו. רפאל כו.

שאוול כב. נט: סא: סג: שלמה יג. ס. סא: שם ו: נב. שמאי כד. כח: כט: ל: לא: לו: סד: סה. שמואל א. ו: סח: נט: שמעון (בנו של ריג) לה: לה. ר' שמעון בן אלעזר (אליעזר) ג: ג. מו: יח: כ. כא. כג. כו. לב. לה: לו. לח: מא: מג. מד. מו. מט: נ: נד: סו. רבן שמעון בן נמליאל לה. סא. סג. ג. נב: נג: נו: נח. ר' שמעון בן יהודה נד: ר' שמעון בן יוחאי ג. יא: לב: נב: סח: סו. ר' שמעון בן יוסי כו: ר' שמעון בן מנסיא ג. יא: כו: ר' שמעון בן נתנאל מו: כט: ל. לב: לג: שמעון הצדיק ט: יג. שמעון בן שטח כא: כב. שמעיה כב: שמעיהו סח: שמשון יח. שרה כז: נה: נו: נט: שת ו: תלמי המלך מו: תמר סג.

אבות דרבי נתן

נוסחא ב פרק א

נוסחא א פרק א

כל העושה עצמו גדול אינו גדול אם אין אחר גדול ממנו מגדלו (א). מלך מלכי המלכים הקב"ה גדל את משה וממ"ה קדשו שנאמר לא כן עבדי משה בכל ביתי נאמן הוא פה אל פה אדבר בו וגו' (במדבר י"ב ז' ח) הא למדנו ששמ"ה הקב"ה גדל את משה וממ"ה קדשו כ; משה נתקדש בענן כל שבעה שנאמר ויעל משה אל ההר [ויכס הענן את ההר] וישכון כבוד ה' על הר סיני [וגו'] (שמות כ"ד ט"ו) [מנין] [מכאן] שחור (ג) עליו (את) הכבוד כל שבעת הימים וקדשו כדברי ר' יוסי הגלילי ר' עקיבא אומר וישכון כבוד ה' על הר סיני בראש החרש ר' ויכסרו הענן ששת ימים ויקרא אל משה כיום השביעי מתוך הענן (שם) שביעי אחר דברות ה; משה נתקדש (ו) (הענן) [בענן] כל שבעה וקדש את אהרן ואת בניו כל שבעה שנאמר ויקח משה משמן משמח המשחה ומן הדם אשר על המזבח וגו' (ויקרא ח' ל') אלעזר שרף את הפרה והזה מננה ועל כל ישראל כל שנה (ז) ושנה (ח). אמר ר' יוסי היא המדרה הנהגת (בדורות) [לדורות] (ט). מכאן אמרו זב ז' (י) זכה ז' נדה ז' מצורע ז' טמא מת ז' אבל ז' משתה ז'. זב ז' מנין שנאמר וכי יטהר הזב מזובו וספר לו שבעת ימים (שם ט"ז י"ז). זבה ז' מנין שנאמר ואם מרה מזוכה וספרה לה שבעת ימים (שם ט"ח). נדה ז' מנין שנאמר שבעת ימים תהיה בנדתה (שם ט"ט). מצורע ז' מנין שנאמר וישב מחוץ לאהלו שבעת ימים (שם י"ד ח'). טמא מת ז' מנין [שנאמר] וכל אשר יגע על פני השדה כחלל חרב או במת וגו' (במדבר י"ט כ"ז). אבל ז' מנין שנאמר ויעש לאביו מלא שבעה ימים (בראשית נ"א). משתה ז' מנין שנאמר

משה נתקדש בענן וקבל תורה מסיני שנאמר וישכון כבוד ה' על הר סיני למשה (שמות כ"ד י"י) למהרו זה היה ומעשה אחר עשרת הדברות (א) [דברי ר' הגלילי ב] ור"ע אומר ויכסרו הענן ששת ימים (שם) [להר ולא] למשה ומראש חדש (ג) ויקרא אל משה ביום השביעי מתוך הענן (שם) לחלוק לו כבוד למשה: א"ר נתן מפני מה נתעכב משה כל ששת ימים ולא שרה עליו דבור בשביל שימרק מכל אכילה ושתייה שהיה במעיו עד שעה שנתקדש ויהא כמלאכי השרת. א"ל רבי מתיא בן חרש ר' לא אמרו אלא לאיים עליו כדי שיקבל עליו דברי תורה באימה ביראה ברדת ובזיע שנאמר עבדו את ה' ביראה וגילו ברעדה (תהלים נ"יא ד): מעשה שאירע בר' יאשיה ובר' מתיא בן חרש שהיו שניהם יושבים ועוסקין בדברי תורה פירש ר' יאשיה לדרך ארץ א"ל ר' מתיא בן חרש רבי מה לך לעזוב דברי אלהים חיים ולשמוץ בדרך ארץ ואע"פ שאתה רבי ואני תלמידך אינו טוב לעזוב דברי אלהים חיים ולשמוץ בדרך ארץ ה. אמרו כל זמן שיושבין ועוסקין בתורה היו עושין מקנאין זה לזה (ו) וכשנסמרין דומין כשהן אוהבים מנעוריהם (ז):

על ידי משה נתנה תורה בסיני שנאמר ויכתבם על שני לוחות אבנים ויתנם אלי (דברים י"ט ח) ולהלן הוא אומר אלה החוקים והמשפטים והתורות אשר נתן ה' לנו ובין בני ישראל בהר סיני ביד משה (ויקרא כ"ו י"ז). תורה שנתן הקב"ה לישראל לא נתנה אלא ע"י משה שנא' בינו ובין בני ישראל זכה משה להיות שליח בין בני ישראל למקום (ט). משה עשה את איל המלואים ואת שמן המשחה ומשח בו אהרן ובניו כל שבעת ימי המלואים. ממנו נמשחו כהנים גדולים ומלכים (ו) ואלעזר שרף פרת החטאת שנמנו ממאים מזאבים לדורות (יא). א"ר אלעזר גדולה מדה זו שהיא נוהגת לדורות שאהרן ובניו נתקדשו בשמן המשחה שנאמר ואת אהרן ואת בניו תמשח וקדשת אותם לכהן ל' (י"ב):

הערות לנו"ב

(א) בכ"ה לגדלו (ב) ע"י עירובין י"ג ע"ב. (ג) ש ח י ז ר בכ"ה. (ד) בראש חרש בכ"ה (ה) אחר ע"ר דברות בכ"ה. (ו) כיון דבתי ר"ע הוא ע"י ירוי תענית פ"ד ה"ח. (ז) בכ"ה כיון שעלה נתקדש משה. (ז) כל שנה צ"ל כל בכ"ה. (ח) ע' במדבר פ' י"ב פ"ט ו' אולי צ"ל כל שעה ושעה (הצריכה לך). (ט) כלומר דיליף מזה בעד כל פרישות שהם ז' ימים וכמו כה"ג קודם י"ב וע"י יומא ד' ע"א כל הסוגיא שם. (י) נדה ז' זבה ז' בכ"ה. (יא) כן הוא הסדר בכ"ה ובכ"ר כבא זאת דטמא כת היא קודם לכבא דזב ז'. (יב) ע"י ביר פ"ע ובג"ש

הערות לנו"א

(א) אחר דברות בכ"א ובכ"ע מעשה אחר עשרת הדברות. ועל הגליון הראשונות. (ב) ר' יוסי ור"ע בכ"י וכן הגהתי בהוספת מלת רבירו ובספרי ר' יוסי הגלילי מיום ר"ע. (ג) הנהתי ע"פ הכ"י ובמ' למשה הה"ד וכבר הוגה ע"י המפרשים להר ולא למשה (ד). ע"י יומא ד' ע"א וע"ב וסדר עולם רבה פ"ו ובמדבר רבה פ"ב כמ"ז. (ה) ע"י תענית כ"א ע"א מעשה דר"י ואילפא. (ו) אמרו וכו' היו נעשין כקנאין וכו' בכ"א. (ז) ע"י קדושת ל' ע"ב. ובכ"ע היו הוסיף שהם. (ח) בכ"י ויתנם ה' אלו את שני לוחות הכתוב וע"י תומ"י. (ט) ע"י ת"כ בחוקותי ספיה וג"כ סוף פ"ג ומכילתא ר"פ כי תשא וברכות ה' ע"ב. (י) ע"י ת"כ פ"ז במכילתא דמלואים והוריות י"א ע"ב ובירושלמי שם פ"ג וכריתות ה' ע"ב וביוקרא רבה פ"י ס"ח ובמדבר רבה שם. (יא) ע"י ספרי במדבר פ"י קב"ג ובג"ש במ"ע אות כ"ד. אבל ע"ע פסיקתא דר"ב פ' פרה ובג"ש בהערות אות קע"ו ובילקוט ר' תשנ"ג ולפ"ז היה נראה להגיה כאן משה שרף וכו'. (יב) ע"י בהוריות שם ור"ל לרעת המפרשים

יהושע קבל ממושה שנאמר ונתתה מהרודך עליו למען ישמענו כל עדת בני ישראל (במדבר כ"ז יג): זקנים קבלו מיהושע שנאמר ויעבדו העם את ה' כל ימי יהושע וכל ימי הזקנים אשר האריכו ימים אחרי יהושע אשר ראו את כל מעשה ה' הגדול אשר עשה לישראל (שופטים ב' יד): שופטים קבלו מזקנים שנאמר ויהי בימי שפוט השופטים (רות א' כ"ה טו): נביאים קבלו משופטים שנאמר ואשלח אליכם את כל עבדי הנביאים יום השכם ושלוח (ירמיה ז' כ"ה טז): חגי זכריה ומלאכי קבלו מנביאים:

אנשי כנסת הגדולה קבלו מחגי זכריה ומלאכי (י) והם אמרו שלשה דברים הוו מתונים בדין והעמידו תלמידים הרבה ועשו סייג לתורה (יח):

הוו מתונים בדין כיצד מלמד שירא אדם ממתין בדין שכל המתין בדין מיושב בדין שנאמר גם אלה משלי שלמה אשר העתיקו אנשי הזקיה מלך יהודה (משלי כ"ח א) ולא שהעתיקו אלא שהמתינו (יג) אבא שאול אומר לא שהמתינו אלא שפירשו (כ) בראשונה היו אומרים משלי ושיר השירים וקדלת גנוזים היו שהם היו אומרים בא משלות * (כ"א ואינן מן הכתובים ועמדו וגונו אותם עד שבאו אנשי כנסת הגדולה כב) ופירשו אותם שנאמר וארא בפתאים אבינה בבנים נער הסר לב [וגו] והנה אשה לקראתו שית זונה ונצורת לב רומיה היא וסודרת בכיתה לא ישכנו גרליה פעם בחוץ פעם ברחובות ואצל כל פנה תארוב והחזיקה בו (ג) ונשקה לו העיזה פניה (ד) ותאמר לו זכחי שלמים עלי היום שלמתי נדרי על כן יצאתי לקראתך לשחר פניך ואמצאך מרבדים ורבתי ערשי חטבות אמון מצרים נפתי משכבי מור אהלים וקנטון לכה נרוה דודים עד הבקר נתעלסה באהבים כי אין האיש כביתו הלך בדרך מרחוק צרוור הכסף לקח בירו ליום הכסא יבא ביתו (משלי ז' ז) וכתוב בשיר השירים לכה דודי נצא השדה נלינה בכפרים נשכימה לכרמים נראה אם פרחה הגפן פתח הסמדר הגצו הרמנים שם אתן את דודי לך (י"א) וכתוב בקהלת שמה בחור בילדותך ויטיבך לבך (יה) בימי בחורותיך והלך כדרכי לבך (כו) ובמראה עיניך ודע כי על כל אלה יביאך האלהים כמשפט (יא"ב) וכתוב בשיר השירים אני לדודי ועלי תשוקתו (י"א) הוי לא שהמתינו אלא שפירשו (ז): ד"א הוו מתונים בדין כיצד מלמד שיהא אדם ממתין כדבריו ואל יהי מקפיד על דבריו על דבריו

משה קבל תורה מסיני ומסרה ליהושע ויהושע לזקנים וזקנים לשופטים ושופטים לנביאים ונביאים (ג) לחגי ולזכריה ולמלאכי חגי זכריה ומלאכי מסרו לאנשי כנה"ג. ואנשי כנה"ג היו אומרים ג' דברים הוו מתונים בדין והעמידו תלמידים הרבה ועשו סייג לתורה (י):

משה קבל תורה מסיני לא מפי מלאך ולא מפי שרף אלא מפי מ"ה (ט) הקב"ה שנאמר אלה החקים והמשפטים והתורות (ויקרא כ"ב ט"ו), ומנין שכתבתם לו שנאמר וכתבתם על שני לוחות אבנים (דברים ד' יג) (טו), משה מסר ליהושע שנאמר ויהושע בן נון חכם כפי סמך משה את דיוו עליו (שם ל"ד ט"ו), יהושע מסר לזקנים שנאמר ויעבדו העם את ה' [וגו] (שופטים ב' יז) אשר האריכו ימים אבל לא שנים (י"י), זקנים מסרו לשופטים [שנאמר וכי הקים ה' להם שופטים וגו] (שם י"ח), שופטים מסרו לעלי שנאמר ועלי הכהן יושב על הכסא (שמואל א' א' ט"ו), ועלי מסר לשמואל שנאמר והנער שמואל הולך וגדל וגו' (שם ב' כ"ו), שמואל מסר לנביאים [שנאמר כי לא יעשה ה' אלהים דבר כי אם גלה סודו לעבדיו הנביאים (עמוס ב' ז) יח], נביאים מסרו לחגי ולזכריה ולמלאכי וחגי זכריה ומלאכי מסרו לאנשי כנה"ג והם היו אומרים ג' דברים הוו מתונים בדין וכו'. שכל מי שהוה מתן בדין הוא מיישב את הדין ומציאו על אפניו שנאמר תפוחי זהב במשכיות כסף דבר דבור על אפניו (משלי כ"ה י"א):

ד"א הוו מתונים בדין ישכן מצינו כאנשי חזקיהו מלך יהודה שהיו מתונים בדין (ובתישבתין)

בד"א הוו מתונים בדין ישכן מצינו כאנשי חזקיהו מלך יהודה שהיו מתונים בדין (ובתישבתין)

הערות לנ"א

שאפי כ"ג בן כ"ג מעון משה ועיני בהגהות הגר"א. (ג) ע"ב"ב ע"ה ע"א. (ד) בילקוט מביא הך דרשא על הפסוק ביהושע כ"ד ל"א וכן המאורי בהקדמתו לאבות. (טו) הגהתי ע"פי הכ"י וכן הגיהו כל המפרשים ובספרי קבלו מיהושע. וע"ב ב"ב מ"ו ע"ב וז"ל וז"ל וז"ל וז"ל וז"ל (טז) אדיתא שלם בירמיה לעיל מניה כי אמר את הדבר הזה צויתו וגו' והלכתם בכל הדרך וגו' למן היום אשר יצאו וגו' ואשלח אליכם וגו'. נמצא מוכח ששיר מוקד קרא דנביאים הוו קרובים לשופטים לקבל מהם שאפי היבן אחר וציע רות רבה מ"ב. (כ) שהיו אומרים בכ"י. * (כ"א) בכ"י ע"ב ובנ"ש. (יח) ע"י מוכילתא מסי דפיסחא פ"י וספרי דברים פ"י ט"ו. (יט) מפרש ליה מלשון עתק והדברים עתיקים כהרעב"ן. ובכ"י ע"י אשר העתיקו אותם וגו'. (כ) ע' ספרי במדבר פ"י ע"ה דמפרש והדברים עתיקים כל אחד ואחד כמורש בבקומו וציע רות רבה מ"ב. (כ"א) שהיו אומרים בכ"י. * (כ"א) בכ"י ע"ב. (כ"ב) ע"י באיה וכ"ר ואיזה שהגיהו פה אנשי חזקיהו סלך יהודה. וא"ס שדורן עמם וציע נ"ב. (כ"ג) החזיקה בו בכ"י. (כ"ד) במקרא כתוב ה' ע"ה פניה. (כ"ה) ויטיב לבך בכ"י. (כ"ו) בדרך לבך בכ"י. (כ"ז) בכ"י ה' ו' ליתא וע' תמיני. ובכ"י הרי. ובכ"י דברים ע"י במדרש

הערות לנ"ב

ובתי ובפירוש"י שם ובענין כל הסיפא ע"י בפר"א הגדפס פ' ניד ובהעיות רד"ל שם אות י' ובפר"א כ"ע שם הוא המאמר בתשלומי. (ג) ונביאים ל' בכ"י. (ד) ע"י משנת אבות פ"א ס"א. (טו) מפי משה ל' בכ"י. (טז) ע"י בנייא אות מ' והדברים כ"א ויתר מבכונים להמכילתא ר"פ כי תשא. (יז) בכ"י ליתא למלות אלו אבל לא הסגרתו אותם לפי שגם במקן אבות מביא אותן בשם האודי"ג ועיין סדר עולם רבא כ' ד' ועשה ה' דבר ע"ב. (יח) בהרתי בהנוסחא שבכ"י ובכ"י היא כ"ה לשופטים שנאמר ועלי הכהן יושב על הכסא עלי מסר לשמואל שנאמר וכי הקים ה' להם שופטים שנאמר והנער שמואל מסר לנביאים שנאמר כי לא יעשה ה' דבר ע"ב וע' מדרש שמואל ר"ש י"ד וילקוט עמוס שם ונראה דכאן גלה גלה דרש ע"ש. וההסיון והשתבשות הדברים ניכר מתוכו. ובכ"י דברים ע"י במקומות שרמזתי עליהם באות מ"ו וכו' בנייא וגם בכ"י שם. וא"ס שניסחא זאת ישראל

משכח את דבריו [שכן מצינו במשה רבינו בשעה שהיה
 מקפיד על דבריו משכח דבריו] (כה). והיכן מצינו במשה רבינו
 משכח את דבריו שנאמר ויאמר אלעזר הכהן אל אנשי הצבא
 הבאים למלחמה זאת חוקת התורה אשר צוה ה' את משה
 (במדבר ל"א כ"ב) משה צוה ולא אותי צוה את משה אחי אבא
 צוה ואותי לא צוה (כט) והיכן מצינו במשה שהקפיד על
 דבריו הרי הוא אומר בפקודי החיל ויקצוף משה על פקודי החיל
 ויאמר אליהם משה החייתם כל נקבה (שם שם י"ד) ל. א"כ מה
 ת"ל כל נקבה אלא זו עצה שיעיץ בלעם הרשע על
 ישראל דכתיב ועתה הנני הולך לעמי לכה איעצך אשר יעשה
 העם הזה לעמך באחרית הימים (שם כ"ד י"ד) אמר לו עם זו
 שאתה שונא רעב הוא לאכילה וצמא הוא לשתיה ואין להם
 שיאכלו ושישתו אלא מן בלבד לך ותקן להם קובות והנח
 להם מאכל ומשתה והושב בהן נשים יפות בנות מלכים (לא)
 כדי שיזינו העם לבעל פעור ויפלו ביד המקום. מיד הלך
 ועשה בלך כל מה שאמר לו בלעם הרשע. ראה מה גרם
 לו בלעם הרשע לישראל שנפלו מהן עשרים וארבעה אלף
 שנאמר ויהיו המתים במגפה ארבעה עשרים אלף (שם כ"ה ט.)
 והלא דברים ק"ו ומה משה רבינו חכם גדול שבגדולים.
 אב לגביאים שעשה שהקפיד על דבריו שכח את דבריו אנו
 על אחת כמה וכמה מלמד שיהא אדם ממתין בדבריו ולא
 יהיה מקפיד על דבריו (לג): בן עזאי אומר הו' זהיר בדבריו
 כמבטלה (לד):

ועשו סייג לתורה. ועשה סייג לדברך כדרך שעשה
 הקב"ה סייג לדבריו ואדם הראשון עשה סייג לדבריו. תורה
 עשתה סייג לדבריה. משה עשה סייג לדבריו. ואף איוב
 ואף נביאים וכתובים וחכמים כולם עשו סייג לדבריהם (לו):
 איזהו סייג שעשה הקב"ה לדבריו הרי הוא אומר
 ואמרו כל הגוים על מה עשה ה' ככה לארץ הזאת (דברים כ"ט כ"ד)
 מלמד שנלוו לה) היה לפני מי שאמר והיה העולם שעתידין
 הדורות לומר כך (לז) לפיכך א"ל הקב"ה למשה משה כתוב
 והנח לדורות הבאים ואמרו על אשר עזבו את ברית ה' (וגו')
 (שם) וילכו ויעבדו אלהים אחרים וישתחוו להם אלהים אשר
 לא ידעום ולא חלק להם (שם כ"ה) הא למדת שהוציא הקב"ה
 שכר בריותיו בשלום (לז):

[ומישבין] (יט) את הרין שנאמר גם אלה משלי
 שלמה (שם שם א') [מה ת"ל גם אלה] (כ) אלא
 שהיו מתוונן בדין ומישבין את הרין. אשר
 העתיקו אנשי חוקיהו מלך יהודה (שם) לכה
 נאמר אלא ששני אומר במשלות ושיר השירים
 וקהלת ננוזים היו עד שהן (בכתבן) (בכתובים) (א)
 במשלות מה הוא אומר הומיה היא וסורת
 (שם ז' י') בששה"ש מה הוא אומר צרור המור
 דודי לי בין שדי ילון אשכול הכופר דודי לי
 (בין שדי ילון) (א' י"ג). בקהלת מה הוא אומר
 שמח בחור בילדותך (קהלת י"א ט'): ד"א א ש ר
 הע ת י ק ו אין העתיקו אלא שפרשו שנאמר
 ויעתק משם הרה (בראשית י"ב ח') אין צריך
 לומר המעתיק הרים ולא ידעו (איוב ט' ה') (כב):
 ד"א הו' מתוונן בדין שלא יהא אדם קפדן
 ולא יהא נכנס לתוך דברי חבירו שכל מי שהוא
 קפדן סופו לשכח את דבריו שכן מצינו במשה
 ארוך (אב) הנביאים על שהקפיד שעה אחת
 שכח את דבריו והשיב אלעזר בן אהרן תחתיו
 שנאמר ויאמר אלעזר הכהן וגו' (במדבר ל"א כ"א)
 למשה צוה. אותי לא צוה. והרי דברים ק"ו ומה
 אם משה אב הנביאים על שהקפיד שעה אחת
 שכח את דבריו ק"ו שאר בני אדם (ג): בן עזאי
 אומר אם עמדת על הברך במלתם (כד):

ועשו סייג לתורה לא דומה כרם שהוא
 מוקף גדר לכרם שאינו מוקף גדר שלא (כה)
 יעשה אדם גדר יותר מן העיקר ויפול הגדר
 ויקצין את הנטיעות שכן מצינו שעשה אדה"ר
 גדר יותר מן העיקר ונפל הגדר וקצין את
 הנטיעות (כו):
 הקדוש ברוך הוא עשה סייג לדבריו
 אף אדה"ר אף איוב אף משה אף התורה אף
 הנביאים אף הכתובים אף החכמים עשו סייג
 לדבריהם:

ומנין שעשה הקב"ה סייג לדבריו
 שנאמר ואמרו כל הגוים על מה עשה ה' וגו'
 (דברים ל' כ"ג) התחילו עכשיו כל באי עולם (או') [לומר] למשה בשביל שהוא [שליט] בעולמו הורג [מי] שהוא
 רוצה ומניח מי שהוא רוצה אנשי מי המכול מה עשו לו שהציף אותם כנאדות במים אנשי דור הפלגה מה

הערות לנ"א

משלי כ"ה וילקט שבע"ע שבת ל' ע"ב ומס' ירוספד וכבר האריכו החכמים
 האהרונים בפתח ז"ל (כה) שכן כונו בס' ליתא והגהתי ע"ש כ"ע. ובספרים הגיהו
 לקמן ע"פ ס"א שכן במקום והיכן ואין. (כט) צוה את משה ואותי לא צוה
 נמחק בספרים ע"פ ס"א ועי' ויקרא רבה פ"ב ועירובין ס"ג ע"א ונכתתינו
 מורכבת משתייהן ע"ש. ל) מפרא דויאבר מייתי ראייה דשכח דבריו ועי' ספרי
 במדבר פ"י ק"ז ופסחים ס"ז ע"ב ומפרא דיקצוף שהקפיד ע"ש בספרי.
 (לא) בנות מלכים נשים יפות בכ"ע. (לב) עי' ת"י במדבר כ"ד ד'
 וסנהדרין ק"ו ע"א ובירושלמי הלך ובספרי שם. וכל הך דרשה כאן היא
 מתוספת על הגליון ואיכ כה ת"ל שבראשה הוא רק סיגנון לשון. (לג)
 ועשה סייג לדברך וכו'. ועי' ג"כ (לד) כסדר הזה הגיהו המפרשים וג"כ הגר"א
 ישנים ל' למלת והכמים ובכ"ע ל' למלת כתובים. (לה) שגלו וידוע בכ"ע ועי'
 מה עשה ככה לארץ הזאת. ועיין במאורי שם. (לז) כן היא הנוסחה בכ"י
 ובספרי שם ובמאורי שם ובספרי כמסורת

הערות לנ"ב

יותר וע"ע ברש"י לאבות במ"א ובמנין אבות שם.
 (יט) הגהתי ע"פ הכסף הדברים לקמן. כו) הגהתי ע"פ
 הגי' (כא) כן הוא בגי' (כב) עי' בני אב והדברים
 כאן מסבכים ביותר ע"פ המדרש משלי כ"ה וילקט שם.
 (כג) עי' מדרש כושלי שם. (כד) בניגוד למעביר על
 מדותיו כהר"ץ וצ"ע. (כה) אולי צ"ל ולא. (כו) שכן
 מצינו באדה"ר שעשה וכו' בכ"ה ועי' בגי' א ובהערות

איזוהו סייג שעשה אדם הראשון לדבריו הרי הוא
 ואמר ויצו ה' אלהים על האדם לאמר מכל עץ הגן אכול
 תאכל ומעין הדעת טוב ורע לא תאכל ממנו כי כיום אכילך
 ממנו מות תמות (בראשית ב' י"ז) לא רצה אדם הראשון לומר
 לחוה כדרך שא"ל הקב"ה אלא כך אמר לה ופירי העץ אשר
 בתוך הגן אמר אלהים לא תאכלו ממנו ולא תגעו בו פן תמותון
 (שם ג' א' לח). באותה שעה היה נחש הרשע נוטל עצה בלבו אמר
 הואיל ואיני יכול להכשיל את האדם אלך ואכשיל את חוה הלך
 וישב אצלה והרבה שיחה עמה אמר לה אם לנגיעה את אומרת
 צוה עלינו הקב"ה הריני נוגע בו ואיני מת אף את אם תנעי בו
 אי את מתה לט). מה עשה הנחש הרשע באותה שעה עמד
 ונגע באילן בידי וברגליו והרתיעו עד שנשרו פירותיו לארץ.
 ויש אומרים לא נגע בו כל עיקר אלא כיון שראהו אותו
 אילן היה צוות עליו ואמר לו רשע רשע אל תגע כי שנאמר
 אל תבואני רגל גאווה ויד רשעים אל תנדני (תהלים ל"ו י"ב) :
 ד"א אל תבואני רגל גאווה זה מיטום הרשע
 שנשחקו עצמותיו שהיה מורה בידו (סב) והיה מכה על גבי המזבח
 ואומר לקום לקום אתה מלך ואני מלך בוא ועשה עמי מלחמה
 כמה שוורים נשחטו עלידך כמה עופות נמלקו עלידך כמה יינות
 נסכו עלידך כמה בשמים קמרו עלידך אתה הוא שמחריב את
 כל העולם וכלו שנאמר הוי אריאל אריאל קרית חנה רוד ספו
 שנה על שנה חגים ינקפו (ישעיה כ"א ט) : ושוכן כד) אמר

עשו לו שפירזן ככל העולם כולו אנשי סדום מה
 עשו לו (שמעון) (שהמתין באיש ובמלכה) ועמו
 מה עשו לו שהנלם מארצו ולכך נאמר למשה
 כתוב אחריו על אישר עיזבו וגו' וילכו ויעבדו
 אלהים אחרים לפיכך נאמר ויתשם ה' מעל
 אדמתם באף ובחמה וקצף גדול (דברים כ"ג כ"ג
 וכו') כח). באף זה החרב שנאמר את חרה אפי
 והרגתי אתכם בחרב (שמות כ"ב ג') (כט)
 וב ח מה זה רעב שנאמר והנשאר והנצור
 ברעב ימות וגו' (יהוה ק"ו י"ב) ובקצף זה הדבר
 שנאמר יצא הקצף מלפני ה' (במדבר י"ד י"א) ל) :
 ומנין שעשה אדה"ר סייג לדבריו
 שאמר לו (הקב"ה) מכל עץ הגן אכול תאכל
 ומעין הדעת וגו' לא תאכל (בראשית ב' י"ז) הא
 מתוך דבריה של חוה אנו לומדים (למדן)
 שסייג עליה אדה"ר. היה הנחש נושא ונותן
 בינו לבין עצמו (ואמר אם אלך אצל אדם
 ואומר לו יודע אני שאינו שומע לי אלא
 אלך אצל חוה) לא) יאני יודע שהנשים
 שומעות לכל אדם. הלך ואמר לה אף כי אמר
 אלהים לא תאכלו מכל עץ הגן (שם ג' א')

לה אם לאכילה את אומרת צוה עלינו הקדוש ברוך הוא הריני
 ואי את מתה. מה אמרה חוה בדעתה כל הדברים שפקדני (סו) רבי מתחלה שקר הם. לפי שאין חוה קוראה
 לאדם הראשון מתחלה אלא רבי. מיד נמלה ואכלה ונתנה לאדם ואכל (סו) שנאמר ותרא האשה כי טוב העץ
 למאכל וכי תאוה הוא לעינים וגו' (בראשית ג' א') : עשר קללות נתקללה חוה באותה שעה שנאמר אל האשה
 אמר הרבה ארכה עיצובך והרונך בעצב תלדי בנים ואל אישך תשוקתך והוא ימשל כך (שם י"ז). אלו שתי רביות כח)
 דם אחת דם צער נדה ואחת דם צער בתולים. והרונך זה צער העבור (סג). בעצב תלדי בנים כמשמעו. ואל
 אישך תשוקתך מלמד שהאשה משתוקקת על בעלה בשעה שהוא יוצא לדרך (ס). והוא ימשל כך שהאיש
 תובע בפה והאשה תובעת בלב (נא) עטופה כאכל וחבושה בבית האסורין (נג) ומנודה מכל אדם : מי גרם
 לנגיעה זו סייג שסג אדם הראשון לדבריו (נד). מכאן אמרו אם סג אדם לדבריו אין יכול לעמוד בדבריו (נד).

הערות לג'א

הא למדת שעשה הקב"ה סייג לדבריו וכתוב בתורה מה שהיו
 עתידין לומר עדין שהוציא הקב"ה וכו'. ונראה שהוא איהו הוספה
 קמועה מגליון. ובפירוש הדברים כתב המאירי ואמרו כמו
 שעשה הקב"ה סייג לדבריו כמו שתקב"ה נתן התורה והמצות
 והחוקים כפי מה שראוי לאדם לסבול לפי המונח בטבע עליו וכו'.
 (לח) בספרים אלא כך אמר לה ועשה סייג לדבריו יותר ממה שא"ל
 הקב"ה וכו' שרצה לשמור את עצמו ואת חוה מן העץ אפילו בנגיעה
 ובכיע וליא והיא מגליון כפרש. (טב) לנגיעה אתם אוכרים בכיע וכו'
 אם תנעי בו ואי את מתה בכי. (סו) כן הוא בכיע ועי' ב"ר פמ"ו
 מסופר כוה על אדם עצמו. ועי' ליקוט תהלים סוף ר' תשב"ז וחסר שם
 הציון ארזיג והגרי"א מקה פה מן ויא ער כיון וא"ל. (מא) בכיע ר' אומר
 ואולי שכתבשו הר"ת ד"א ר"א. (טז) שילקח זמורה אחת והיה וכו'
 ואמר לוקום לוקום בכיע. (מג) ע' ב"ר פ"ו ובג"ש מענין מיטום ומזבח
 וסוכה ג"ו ע"ב בענין מרים בת בלגה והורכבו כאן ב' הא: דוח. (מד) ישוב מעשה בכי"א. (מה) ובספרים במסגרת (אומר) אכול וכו' ובכיע
 כבמגס. והיכת מסנו ליהא בספרים והגהתי ע"פ כיע. (מי) כבי אמרה חוה בדעתה ה' בעמסו ובכ"י לוחא. ובכ"א ובקצ' ספרים
 שהפקדני במקום שפקדני. (מו) לאדם הראשון בכי. (מח) בחרתי בניא שבתומי' והרבה ארבה קרדיש ועי' ויקובין ק' ע"ב
 ובכ"ר פ"ב. (מט) כך הוא הנוסחא בכי. ובספרים והגרי"א הוה ע"פ עירובין ע"פ ועצובך זה צער גדול כנים ואיני וגם
 בנוסחא הדתם יש לגמגם עיין במהרש"א שם ובכ"י עצובך והרונך וכו'. ויותר נראה להגיה בתהלת הפוסקא הרבה ארבה
 עצובך אלו שתי רביות ועי' לקמן אות פ"ד. (נא) בשעה שהאיש בכיע. (נב) בספרים וחבושה
 מכל אדם ובכ"י ובקדוהין שם ליהא וכו' מחקו הגר"א. (נג) בספרים שגג אדה"ר ש ע"ה וכו' ובכיע לוחא. גר' מכאן אמרו סג

הערות לג'ב

שם. (כז) באש וגופרית בגוי"ש. (כח) הצנתי הנוסחא
 לפי כ"יה. ובכ"ר כוה הרי הקב"ה עשה סייג לדבריו
 אף אדה"ר אף איוב אף משה אף התורה אף הנביאים
 אף הכתובים אף החכמים עשו סייג לדבריו אלא משה
 כתב אחריו ואמר על אשר עזבו ברית ה' וילכו ויעבדו
 אלהים אחרים לפיכך נאמר ויתשם ה' מעל אדמתם
 ובלי ספק משוכש ועי' בגוי"ש. (כט) ועי' מכולתא למ"ז
 דרריש שם והרה אפי על עצירת נשמים וגלות.
 (ל) מסוכו המקראות דריש ביחוקאל שם קמפיים
 וכלית ח"ט מ"ד בהם וכאן בבמדבר קמפיים החל הנגף
 ועי' בספרי במדבר פ"טו שלה. (לא) הצנתי פה נוסחת
 גוי"ש ובכ"ר כוה עצמו ואמר לחוה שאני יודע שהא

מכאן אמרו אל יוסף אדם על דברים ששומע ר' יוסי אומר טוב עשירה מספחים ועומר ממאה אמה ונפול ניה):
 מה חשב נחש הרשע באותה ישעה (י). אלך ואהרוג את אדם ואישא את אשתו (יז) ואהיה מלך על כל העולם כולו ואלך בקומה זקופה ואוכל כל מעדני עולם א"ל הקב"ה אתה אמרת אהרוג את אדם ואישא את חוה לפיכך איבה אישית (ש"ס י"ד). אתה אמרת אהיה מלך על כל העולם לפיכך ארור אתה מכל הבהמה (ש"ס). אתה אמרת אלך בקומה זקופה לפיכך על גהונך תלך (ש"ס). אתה אמרת אוכל כל מעדני עולם לפיכך עפר תאכל כל ימי חיך (ש"ס י"ה):
 ר' שמעון בן מנסיא אומר חבל על שמש גדול שאבד מן העולם שאלמלא לא נתקלקל הנחש היה לו לכל אחד ואחד מישראל ב' נחשים בתוך ביתו (נ"ט) אחד משגרו למערב ואחד משגרו למזרח ומביאים להם סנדלכים טובים אבנים טובות ומרגליות וכל כלי חמד טוב שבעולם (ס) ואין כל בריה יכולה להזיק אותן (סא) ולא עוד אלא שהיו מכניסין אותן תחת נמל תחת חמור תחת פרד ומצויאין זבלים לגנות ולפרסות (סב):

ר' יהודה בן בתירה אומר אדם הראשון היה מיסב בניע ומלאכי השרת עומדין לקראתו וצולין לו בשר ומצננין לו יין בא נחש וראה אותו והציץ בכבודו ונתקנא בו (סג):
 כיצד נברא אדם הראשון שעה ראשונה הוצבר עפרו. שניה נברא צורתו. שלישית נעשה גולם. רביעית נתקשרו אבריו. חמישית נתפתחו נקביו. ששית נתנה בו נשמה. שביעית עמד על רגליו. שמינית נזרונה לו חוה. תשיעית הכניסו לגן עדן. עשירית צוהו. אחר עשר סרה. שתים עשר נטרד והלך לו לקיים מה שנאמר ואדם ביקר בל ילך (תהלים מ"ט כ"ד סד): יום ראשון מהו אומר לה' הארץ ומלוואה תכל ויושבי בה (ש"ס כ"ד א') כי הוא קנה ויקנה והוא ידן את העולם (סה). ביום שני מהו אומר גדול ה' ומחולל מאד בעיר אלהינו (ש"ס מ"ח ב') (סו) חילק את כל מעשיו ונעשה מלך על עולמו (סז). בשלישי מהו אומר אלהים נצב בעדת אל בקרב אלהים ישפוט (ש"ס ס"ב) ברא את האדם ואת היבשה ונכפלה ארץ למקומה אדם נעשה מקום לעדתו. ברביעי מהו אומר אלהים יאמר ה' אל נקמות הופיע (ש"ס צ"ד) ברא את החמה ואת הלבנה והשוכבים והמזלות שהן מאירין בעולם ועתיד ליפרע מעובדיהם (סח). בחמישי מהו אומר הרגיני לאלהים עזוני הריעו לאלהי יעקב (ש"ס צ"א) ברא עופות ודגים ואת התנינים שהם מרננים בעולם. בששי מהו אומר ה' מלך גאות לבש לבש ה' עזו התאזר אף תכון תכל כל תמוט (ש"ס צ"ג) נמר את כל מעשיו ונתעלה וישב כמרומו של עולם (ס"ט). בשביעי מהו אומר מזמור שיר ליום השבת (ש"ס צ"ב) יום שכולו שבת שאין בו לא אכילה ולא שתיה ולא משא ומתן אלא צדיקים יושבין ועמרתיהן בראשיהן וזונגין מזיו השכינה שנאמר ויחוו את האלהים ואכלו וישתו (שמות כ"ד) כמלאכי השרת (ע):

אמרה לו הן (מפרי עץ הגן נאכל) לב) ומפרי העץ אשר בתוך הגן (אמר אלהים לא תאכלו ממנו ולא תגעו בו פן תמתו וכו') (ש"ס כ"ג). כיון ששמע הנחש את דבריה של חוה מצא פתח ליכנס בו:
 רבי אומר אילו לא נתקלל הנחש תיקן גדול היה בו לעולם שהיה אדם מכניסו תחת המסס תחת הפרד תחת החמור ומצויא בו (אבנים) [זבלים] (ל"ג) לנגים ולפרסאות. ר' שמעון בן אלעזר אומר אילו לא נתקלל הנחש תיקן גדול היה לו לעולם שהיה אדם קונה לו ב' נחשים (והורך) [ומדריכן] (ל"ד) אחד לצפון ואחד לדרום עד ל' יום היו מביאין לו כסף זהב ואבנים טובות ומרגליות: הלך ונטל מפרותיו ואכל (ל"ה) ויש אומרים כיון שראה האילן את הנחש בא כנגדו אמר לו רשע אל תיגע כי אל תכואני רגל גאווה ויד רשעים אל תנידני (תהלים ל"ו י"ב) וכן הוא

ועמרתיהן בראשיהן וזונגין מזיו השכינה שנאמר ויחוו את האלהים ואכלו וישתו (שמות כ"ד) כמלאכי השרת (ע):

הערות לנ"א

הערות לנ"ב

אדם וכו' לעמוד בו כביע. (נה) ע' כפרשים והגהות הגריא ובעיקר הדברים עיין ב"ר פי"ט פנהדרין כ"ט ע"א ומדרש תהלים פ"א והנוסחא כאן כשבושבת ועיין נ"ב. (נו) בכ"י כה חושב ובקצת ספרים איתא נחש הראשון ויש מקום גם לנוסחא זאת ע"י ב"ר פכ"ד דק"י ליה נחש הקדמוני. (נז) ואישא את תיה אשתו כביע. (נח) ע"י ב"ר פי"ט וכו' וכדבר רבה פ"ה וסופה ט' ע"ב ותוספתא ש"ס פ"ד. (נט) הגהתי ע"פ כביע ובספרים היתה לו וכו' מישראל היו לו ב' נחשים וע' הגריא. (ס) כביע סנדלכים וכו'. וכל חמדה טובה שבעולם בכ"י ובעיקר הדברים ע' פנהדרין נ"ט ע"ב ובכ"י שם אות ד' וב"א שבתומי' סנדלפונים וע' מתורתמן ערך סנדלך. (סא) כן הוא כביע וכן הגיה הגריא ובספרים להתזיק, ובכ"י איתו. (סב) ומצויאין מהם כביע וצ"ל בהם. (סג) כביע ר"י בן תימא וכו'. וע' פנהדרין שם. בספרים עומדין בניע לקראתו וע"י ב"ר סוף פ"ה סיבה אחרת לקצת הנחש. (סד) ע' פסקתא רבתי קפ"ז ע"ב וכביע שם אות ל"ד שסדורים שם כל המדרשות החלוקות בענין זה ונוסחא שלנו מה מסבכת יותר עם נוסחא הבבלי בפנהדרין ל"ח ע"ב ע"ש. (סה) בכ"י ליתא למלת כ"י. (סו) מהחולל מאד ונ"א הוא בכ"י וע' תומי. (סז) בספרים ונעשה כולו על עולמו וב"א שבתומי ונעשה שלוש וכו'. (סח) כביע את כל העולם ומלות ועתיד ליפרע וכו' ליתא ובכ"י מאירין לעולם וע' תומי. (סט) על כרומו וכו' כביע. (ע) עיין בסוף תמיד ור"ה ל"א ע"א וכד"ס שם ומס' סופרים פ"ה וע"י כדרש תהלים כ"ד ופ"ב וצ"ב. ובכ"י נהנין כו"ו וע' פסקתא רבתי פ' ע"א וע"ע ברכות י"ז ע"א מאמר רב שם פסכים ע"ב

וכו' ובכ"י אנו למדין שפיג אדה"ר על חוה שלא תגע באילן שמתוך שלא תגע לא תאכל ותקביה לא טנעו ממנו שלא יגע באילן אלא א"ל כי ביום אכלך ממנו מות תמות ואדם לבדו הוסיף והוא הגדר שעשה אדם יותר מן העיקר ע"כ. ונראה שגם דברי מהר"ץ עלו לכאן. וע' פד"א פ"ג. (לב) בב"ר כזה אלהים לא תאכל אפר לו הן ככל עין הגן אכול תאכל ומפרי העץ אשר בתוך הגן ותקנתי ע"פ הגויש וכ"ה אם שגם שם המקראות קטועים הם. (לג) הגהתי ע"פ הגויש וע"ע בנ"א. (לד) כן הוא בנ"ש וע' נ"א א"ת ס' ובכ"י ובסנהדרין הגרומים שם. (לה) כנ"ש איתא עוד וי"א כיון שאחו בו הרתיעו ונטל מפרותיו

וכל כך למה כדי שיכנס למעורת שבת מיד (עא):
 ר' שמעון בן אלעזר אומר אמשול לך משל למה אדם
 הראשון דומה (עב) לאדם אחד שנשא את הגיורת היה יושב
 מספרה אמר לה בתי אל תאכלי פת בשעה שידרך ממאות
 ואל תאכלי פירות שאינן מעושרין אל תחללי שבתות ואל
 תפרצי בגדרים ואל תלכי עם איש אחי (עג) הא אם עברת על
 אחת מהן הרי את מתאמה עשה האיש ההוא עמד ואכל פת
 בפניה בשעה שידוי ממאות (עד) ואכל פירות שאינן מעושרין
 והלל שבתות ופרץ בגדרים והושיט לה בידיו (עה) מה אמרה
 גיורת ההוא כלכה כל הדברים שפקדני בעלי מתחלה שקר הם
 מיד עמדה ועברה על כולם (עו): ר' שמעון בן יוחאי אומר
 אמשול לך משל למה אדם הראשון דומה (עז) לאחד שהיה
 לו אישה בתוך ביתו מה עשה אותו האיש הלך והביא את
 החבית והניח בה תאנים כמניין ואנזונים כמנין (עח) וצד את העקרב
 ונתנו על פי החבית והקיפה בצמיד פתיל והניחה בקרן
 זיוות אמר לה בתי כל שיש לי בבית הזה מסור בידך חייץ
 מחבית זו שלא תגעי בה כל עיקר. מה עשתה האישה היא
 כיון שיעצא בעלה לשוק עמדה ופתחה את החבית והושיטה
 ידה לתוכה ועקצתה העקרב הלכה לה ונפלה על המטה. כיון
 שבא בעלה מן השוק אמר לה מה זה. אמרה לו ידי השמתי
 על החבית ועקצתני עקרב והריני מתה. אמר לה לא כך
 אמרתי לך מתחלה כל מה שיש לי בבית זה מסור בידך
 חוץ מחבית זו שלא תגעי בה כל עיקר. מיד כעס עליה
 והוציאה. כך אדם הראשון דומה (עט) בשעה שאמר לו הקב"ה
 מכל עץ הגן אכול תאכל ומעץ הדעת טוב ורע לא תאכל
 ממנו כי ביום אכלך ממנו מות תמות (בראשית ב יז) כיון שאכל
 ממנו נטרד לקיים מה שנאמר אדם ביקר כל ילין נמשל
 ככהמות נדמו (ההלים מט כ"ד ט):

אומר לו) שם נפלו פועלי און (שם י"ג). הלך
 ואמר לה הרי ננעת בן אונך בתה דחפה וננעה בו ולא
 ננעת בו אינך בתה דחפה וננעה בו ולא
 מתה אמר לה) תדעי לך שאין זה אלא רוע
 עין (מה הוא אם) בשעה שאתם אוכלין ממנו
 (מהו) (מה הוא) יכול לבראות עולם אף אתם
 יכולים לבראות עולם מה הוא יכול להמית
 ולהחיות אף אתם יכולים להמית ולהחיות
 שנאמר כי יודע אלהים כי ביום אכלכם
 ממנו (שם ג' ה' לו) ויש אומרים כיון שאכלה
 חוה מפירותיו של אילן ראת עצמה כאילו
 לא ניוקה ואמרה כל אותן הדברים שצוה
 אותי רבי אדם שקר הם. מלמד שהיתה חוה
 קוראה לאדם רבי לה. וי"א (כיון) שאכלה חוה
 כפירותיו של אילן ראתה מלאך המות שבא
 כנגדה אמרה דומה אני כאילו שאני
 מסתלקת מן העולם וסוף לבראות אחרת (לט)
 לאדם הראשון תהתי מה אני עושה נורמתי
 אני לו שיאכל עמי שנאמר ותקח מפריו
 ותאכל ותתן גם לאישה עמה ויאכל (שם ג' י"ג).
 וי"א כיון שאכל אדה"ר כפירותיו של אילן
 התחילו עיניו מתפקחות עליו ושיניו קרות
 בתוך פיו אמר לה לחוה (חנה) מה הוא זה
 שהאכלתני (הוא מן) (הכין ט) העין אשר
 צויתך לבלתי אכול ממנו אכלת והאכלתני
 שררי עיני מתפקחות עלי ושיני קרות בתוך
 פי (מא). אמר לה כשם שקרו שיני כן יקרו
 שיני כל הבריות:

בו ביום נוצר (פא) בו ביום נכרא בו ביום נוצרה צורתו
 בו ביום נעשה גולם בו ביום נתקשרו איבריו ונתפתחו נקביו
 בו ביום נתנה בו נשמה בו ביום עמד על רגליו בו ביום
 נדווגה לו חוה בו ביום קרא שמות (פב) בו ביום הכניסו
 לגיע בו ביום צורו בו ביום טרח בו ביום נטרד לקיים מה
 שנאמר אדם ביקר כל ילין (שם). בו ביום עלו למטה שינים

(ר' ישמעאל) (ר' שמעון) בן אלעזר
 אומר למה היתה חוה דומה כאותה שעה
 לאחד שנשא אישה גיורת ואמר לה אל
 תאכלי מן הפת עד שתטילי את ירך
 ולא מן הפירות עד שתעשירי (אותם) (פג)

וירדו ארבעה ר' יהודה בן בתירה אומר בו ביום עלו למטה שינים וירדו (פד) בו ביום נגזרו על
 אדם ג' גזרות שנאמר ולאדם אמר כי שמעת לקול אשתך וגו' אורחה האדמה בעבורך בעצבון

הערות לגויא

סיום המאמר כאן שבשבוילו ניתוספה כל פסקא זאת. (עא) כלומר דלמה
 נכרא בעי"ש ואדלעול קאי ועי' סנהדרין ל"ה ע"א ותוספתא שם.
 (עב) בפסוק אמשול לך לכה"ר דומה ובכ"ע אמשול לך משל למה"ר
 אדה"ר דומה. והוא עירובוב בי נוסחאות ועי' הגר"א. (עג) בכ"ע לאחר
 שנשא וכי ואל תלכי עם אדם אחד. (עד) בכ"ע האיש ההוא אכל.
 והגר"א גרים עמד איש אחד וכן נדחקו קצת מפרשים לפרש איש
 ההוא איש דלמא וברו דגמבת הנחש כנמשל. (עה) כן הוא בכ"ע
 ומלת בידיו הוא קצת מוטושטש שם ויכול ליקרא בידיו ובפסוקים
 (עו) נראה שמשל זה היה רגול לגבי אנשים שעוברים על הניאיתם ועי' אין הכונה מתאמת בכל פרטי המשל. (עז) בפסוקים
 לכה"ר אדה"ר דומה. (עח) בכ"ע עוד רמונים כמנין. (עט) אף כך בכ"ע. (פ) נטרד מן העולם בכ"ע. ועי' ביר פ"ט ופדר"א פ"ג
 ומשלות חלוקות הן. (פא) הגר"א מחיק לה ועי' ב"י והאה"ר העיר על מדרש התלים ח' דאיתא התם בכ"ע. ועי' ביר פ"ט כניס אכל גב בנה
 אינו כתיב והעיקר שהוא כלל ואח"כ פרט ועי' נ"ב, ומכאן ועד סוף הפרק הוא מגליון הוספה ב' בענין בריאת האדם. (פב) הגר"א
 גרים לה קודם לנדווגה לו חוה וכן הוא בדוגמאות ועי' לעיל אות ס"ד. (פג) מן וירדו האי עד וירדו הב' ליתא בכ"א ועי'
 תומ"י ובפסוקים וברו וירדו ששה ואנכי הצנתי הנוסחא ע"פ הכ"ע ועיין בראשית רבה פ' כ"ב

הערות לגויב

ואכל. והוא סיום דאגדת פסיוו הנחש. לו) בפדר"א
 שם ליתא למלות וכה"א רק וגוי. לו) עי' ביר פ"ט.
 (לח) בכ"ע שאכלה חוה מפירות האילן ראתה עצמה
 לא ניוקת וכי שצוני אדם וכי. (לט) בכ"ע אחרת
 לבראות. (מ) הגהתי ע"פ הגר"א ובפדר"א ליתא. (מא) שהרי
 עיני מתפקחות ושיני בכ"ע. (מב) הגהתי ע"פ הגר"א.

תאכלנה [וגו] וקין ודרור תצמיח לך ואכלת את עשב השדה (בראשית ג' י"ז וי"ח) פד) כיון ששמע אדה"ר שאמר לו הקב"ה ואכלת את עשב השדה מיד נודעו אבריו אמר לפניו רבש"ע אני ובהמתי נאכל כאבוס אחד אמר לו הקב"ה היאל ונודעו אברך בזיעת אפך תאכל לחם (שם פה). וכשם שנגזרו על אדם הראשון ג' גזרות כך נגזר על חוה ג' גזרות שנאמר אל האשה אמר הרבה ארבה עצמוך והרונך בעצב תלדי בנים ואל אישך תשוקתך והוא ימשל כך (שם י"ז) הרבה ארבה עצמוך והרנך הרבה כה בזמן שהאשה רואה דם נדתה בתחלת וסתה קשה לה. ארבה כה בזמן שהאשה נבעלת בתחלת כעילתה קשה לה. עצמוך [והרנך] בזמן שהאשה מתעברת פניה מכווערות ומוריקות כל ג' חדשים הראשונים פ): כיון שבא לעת ערב ראה אדה"ר את העולם שמחשיך ובא למערב פ) אמר אוי לי בשביל שסרחתי הקב"ה מחשיך עלי את העולם והוא אינו יודע שכן דרד העולם פה). לשחרית כיון שראה את העולם שמאיר ובא למזרח פ) שמח שמחה גדולה עמד ובנה מזבחה והביא שור ופקרנותיו קודמות לפרסותיו והעלה עולה שנאמר ותיטב לה' משור פר מקרן מפרים (תהלים ס"ט ל"ב) ז): שור שהעלה אדם הראשון ופר בנו על גבי המזבח כולם קרנותיהן קודמות לפרסותיהן שנאמר וישא אברהם את עינו וירא והנה איל אחד נאחו (בראשית כ"ג י"ב) צא):

הלכה ואכלה מן הפת ולא נמלה את ידה ומן הפירות ולא עשרה ומצא הפתח ליכנס בו כג): רבי אומר למה הזתה חוה דומה באותה שעה למלך שנשא אשה והשליטה על הכסף ועל הזהב ועל כל מה שיש לו ואמר הרי כל שלי בידך חוץ מן החבית הוה שהיא מלאה עקרבים כד) נכנסה אצלה זקנה אחת כנון אלו ששואלות חומיקין כח). אמרה לה מה המלך נוהג עמך. אמרה לה יפה המלך נוהג עמי שהשליטני על הכסף ועל הזהב ועל כל מה שיש אצלו. אמר לי הרי כל שלי נתון לך חוץ מן החבית הוה שהיא מלאה עקרבים כח). אמרה לה הלא כול תכשטין שלו כו) נתון בתוכה אלא שהוא מבקש לישא אחרת כח) ונתן אותם לה. שלחה ידה ופתחה החבית ונשכוה העקרבים שהעלה נח ואיל שהעלה אברהם אבינו תחת בנו על גבי המזבח כולם קרנותיהן קודמות לפרסותיהן שנאמר וישא אברהם את עינו וירא והנה איל אחד נאחו (בראשית כ"ג י"ב) צא):

באותה שעה ירדו שלש כתות של מלאכי השרת ובידיהם כנורות ונבלים וכל כלי שיר והיו אומרים שירה עמו שנאמר מזמור שיר ליום השבת טוב להודות לה' וגו' להגיד כבקר חסדך ואמונתך בלילות (תהלים צ"ב א') להגיד כבקר חסדך זה העולם הבא שנמשל כבקר חסדך שנאמר חדשים לבקרים רבה אמונתך (איכה ג' כ"ג). ואמונתך בלילות זה העולם הזה שנמשל בלילות שנאמר משא דומה אלי קורא משעיר שומר מה מלילה שומר מה מלילה (ישעיה כ"א י"א) צב):

באותה שעה אמר הקב"ה אם איני דן את הנחש צג) נמצאתי מחריב את כל העולם כולו ואמר זה שהמלכת ועשיתו מלך על כל העולם כולו היאך נשתבש ואכל מפירות האילין מיד נפנה אליו וקללו שנאמר ויאמר ה' אלהים אל הנחש וגו' (בראשית ג' י"ד) צד). ר' יוסי אומר אלמלא לא נכתב קללתו בסופן כבר החריב את כל העולם (כולו) צה):

הערות לנויא

הערות לגרוב

וכתדיון ליה ובתוס' שם. וראה שהמאמר שם בב"ר פסוק ויש רהגי' שם בדברי ראב"ע עלו למטה ב' ויררו ד' ובה מתישב פסו הלשון א"ל. פד) הני מפורשות במקרא אדורה האדמה הוא כלל ואח"כ הם הפרטים והם בעצבון א' קין ודרור ב' ואכלת עשב ג' ועי' כיו והגרי"א הנה כאן וכן לקבן בני אשה עשר קללות ע"ש הש"ס וא"כ ובאמת לא מצאנו לעיל רק ט' קללות ואדורות חלוקות הן בענין זה ועיין ג"כ פ' מ"ב (בהערות שם. פה) עי' ב"ר פ"ב וילקוט בראשית ר"א והיה נראה להגיה מיד הויעו פניו וכו'. אבל גם בתדריך פליא הנוסחה נודעונו אלא שראש המאמר קטנוי שם. ועי' פסחים ק"ח ע"א.

פ) בפסחים הנוסחה שנאמר וכו' והרונך בעצב תלדי בנים בזמן וכו' בתחלת כעולתה קשה לה עצמוך בזמן וכו' והגרי"א הנה ע"ש הש"ס בעירובין שם וא"כ ובכ"ע כשם שנגזר וכו' שנאמר אל האשה אמר וגו' והרונך הרבה בזמן וכו' תחילת נדתה קשה לה ארבה בזמן וכו' תחילת כעילתה וכו' עצמוך בזמן וכו' כווערין ובמוריקן וכו' גם כאן הני מפורשות במקרא א' הרבה ארבה וגו'. ב' בעצב תלדי. ג' ואל אישך תשוקתך וגו'. ולא בא כאן אלא לפרש ענין הגזירה ראשונה. ועי' ת"י שם. פו) בפסחים כיון שבא אדם הראשון לעת וכו' כלפי מערב שמחשיך וכו'. ובתוס' כיון שבאה כלפי הערב וראה אדה"ר את העולם כלפי הערב שמחשיך ובכ"ע כיון שבא לעת הערב כלפי הערב כיון שראה אדה"ר את העולם שמחשיך ובא למערב. ועי' הגרי"א פה) בפסחים כי בשביל וכו'. ובכ"ע או לי בשביל וכו' עליו את כל העולם וכו' שכך דרך. פט) בפסחים שראה העולם וכו' ובפנים כבכ"ע. צ) עי' ע"ז ח' ע"א ובני"ש והוא שם בסגנון אחר ועי' ב"ר פ"א ופ"ב ובמדבר רבה פ"ד פ"ה. צא) עי' ע"ז ח' ע"א ובני"ש ובב"ר פ' י"א ופרשה כיב ובמדבר רבה פ"ד פ"ה ולא מצאתי דוגמא להמאמר פה. צב) ונבלים וכו' כ"ע. שמשול בכ"י ועי' ב"ר פ"ב ובני"ש ובפסקתא דרב ק"ס ע"ב ופסקתא רבה ק"ס ע"ב ובכ"ע עי' פדריא פ"ט ובבאור רד"ל שם. צג) הן אותה בכ"י ובכ"ע הנהגה בתוס' צ"ב מתרוב שם וכו' נפנה ע"ל וקללו וכו' בכ"ע ועי' ב"ר פ"ב ותוספתא דמוטה פ"ד והאח"ר בשם הגי'ל ישרה פירש דאך נשתבש קאי על האדם וצ"ע. צה) קללתו ליתא בכ"י וכן ליתא

וכתדיון ליה ובתוס' שם. וראה שהמאמר שם בב"ר פסוק ויש רהגי' שם בדברי ראב"ע עלו למטה ב' ויררו ד' ובה מתישב פסו הלשון א"ל. פד) הני מפורשות במקרא אדורה האדמה הוא כלל ואח"כ הם הפרטים והם בעצבון א' קין ודרור ב' ואכלת עשב ג' ועי' כיו והגרי"א הנה כאן וכן לקבן בני אשה עשר קללות ע"ש הש"ס וא"כ ובאמת לא מצאנו לעיל רק ט' קללות ואדורות חלוקות הן בענין זה ועיין ג"כ פ' מ"ב (בהערות שם. פה) עי' ב"ר פ"ב וילקוט בראשית ר"א והיה נראה להגיה מיד הויעו פניו וכו'. אבל גם בתדריך פליא הנוסחה נודעונו אלא שראש המאמר קטנוי שם. ועי' פסחים ק"ח ע"א.

פ) בפסחים הנוסחה שנאמר וכו' והרונך בעצב תלדי בנים בזמן וכו' בתחלת כעולתה קשה לה עצמוך בזמן וכו' והגרי"א הנה ע"ש הש"ס בעירובין שם וא"כ ובכ"ע כשם שנגזר וכו' שנאמר אל האשה אמר וגו' והרונך הרבה בזמן וכו' תחילת נדתה קשה לה ארבה בזמן וכו' תחילת כעילתה וכו' עצמוך בזמן וכו' כווערין ובמוריקן וכו' גם כאן הני מפורשות במקרא א' הרבה ארבה וגו'. ב' בעצב תלדי. ג' ואל אישך תשוקתך וגו'. ולא בא כאן אלא לפרש ענין הגזירה ראשונה. ועי' ת"י שם. פו) בפסחים כיון שבא אדם הראשון לעת וכו' כלפי מערב שמחשיך וכו'. ובתוס' כיון שבאה כלפי הערב וראה אדה"ר את העולם כלפי הערב שמחשיך ובכ"ע כיון שבא לעת הערב כלפי הערב כיון שראה אדה"ר את העולם שמחשיך ובא למערב. ועי' הגרי"א פה) בפסחים כי בשביל וכו'. ובכ"ע או לי בשביל וכו' עליו את כל העולם וכו' שכך דרך. פט) בפסחים שראה העולם וכו' ובפנים כבכ"ע. צ) עי' ע"ז ח' ע"א ובני"ש והוא שם בסגנון אחר ועי' ב"ר פ"א ופ"ב ובמדבר רבה פ"ד פ"ה. צא) עי' ע"ז ח' ע"א ובני"ש ובב"ר פ' י"א ופרשה כיב ובמדבר רבה פ"ד פ"ה ולא מצאתי דוגמא להמאמר פה. צב) ונבלים וכו' כ"ע. שמשול בכ"י ועי' ב"ר פ"ב ובני"ש ובפסקתא דרב ק"ס ע"ב ופסקתא רבה ק"ס ע"ב ובכ"ע עי' פדריא פ"ט ובבאור רד"ל שם. צג) הן אותה בכ"י ובכ"ע הנהגה בתוס' צ"ב מתרוב שם וכו' נפנה ע"ל וקללו וכו' בכ"ע ועי' ב"ר פ"ב ותוספתא דמוטה פ"ד והאח"ר בשם הגי'ל ישרה פירש דאך נשתבש קאי על האדם וצ"ע. צה) קללתו ליתא בכ"י וכן ליתא

כשבראו הקב"ה לאדם הראשון צר אותו פנים ואחור שנאמר אחור וקדם צרתני ותשת עלי כפך (תהלים קל"ח ה') (זו ויררו מלאכי השרת לשחתו ונטלו הקב"ה ונתנו תחת כנפיו שנאמר ותשת עלי כפך (שם) (זו) : דבר אחר ותשת עלי כפך כיון שסרח נטל לו הקב"ה אחת מהן (זח). מכאן לאדם ולמקדש כשנבראו בשתי ידיו נבראו. מניין לאדם שנברא בשתי ידיו שנאמר ירך עשונני וכוננני (שם ק"ט ע"ג) (זב) מניין למקדש שנברא בשתי ידיו שנאמר שש אדני כוננני ירך (שמות ס"ז י"ח) ואומר ויביאם אל גבול קדשו הר זה קנתה ימינו (תהלים ע"ח ג') ואמר ה' ימלך לעולם ועד (שמות ס"ז י"ט) ק :

פרק שני

איזוהו סייג שעשתה תורה לדבריה הרי הוא אומר ואל אשה בנדת טומאתה לא תקרב (ויקרא י"ח י"ז) א' יכול יחבנה וינשקנה וידבר עמך דברים בטלים ת"ל לא תקרב. יכול תישן עמו בבגדיה על המטה ב' ת"ל לא תקרב. יכול תרחץ פניה ותכחול (את) עיניה ג' ויהוה בנדתה (שם ט"ו ל"ה). כל ימים שבנדת תהיה בנדיו. מכאן אכרו כל המנולת עצמה בימי נדתה רוח חכמים נוחה הימנה וכל המקשמת ד' עצמה בימי נדתה אין רוח חכמים נוחה הימנה ה' : מעשה באדם אחד שקרא הרבה ושנה הרבה ושמש ת"ח הרבה ומת כחצי ימיו ו' והיתה אשתו נוסלת תפלויו והזרת ז' ככתיב כנסיות וככתיב מדרשות והיתה צעוקת וכוכה ואמרה להם ח' רבותי כתיב בתורה ט' כי היא היך ואורך ימך בעלי שקרא הרבה ושנה הרבה ושמש ת"ח הרבה מפני מה מת כחצי ימיו. לא היה אדם שהשיב לה דבר. פעם אחת נודמן לה אליהו זכור לטוב אמר לה בתי מפני מה את כוכה וצועקת. אמרה לו רבי בעלי

ומתה. המלך זה אדור' (ט). האשה (זו) חוה. שואל חומץ זה הנחש שנאמר והנחש היה ערום מכל חית השדה (שם ג' א') (ז). וכל כך למה שלא היה אדם יכול לעמוד במצוה קלה שפקדו המקום :

[אמרו חכמים] בו ביום נברא אדם בו ביום ציזו בו ביום אכל בו ביום נגרש (א) בשעה הראשונה כינס את עפרו. בשנייה נתיעץ עם מלאכי השרת. בשלישי גיבלו. ברביעי רקמו. בחמישי נפח בו נשמה. בששי העמידו על רגליו. בשביעי הכניסו לג'ע. בשמיני נתפקד. בתשיעי חטא. בעשירי עבר על ציוויים. בי"א נידון. בי"ב (נדרו) [מדרן] (ג) שנאמר ויגרש את האדם (שם כ"ו ג') :

פרק שני

מנין שעשה איוב סייג לדבריו שנאמר איש תם וישר וירא אלהים וסר מרע (איוב א' א') וכן היה איוב אומר הרחק מן הכיעור ומן הדומה לו א'. וכן הוא אומר ברית כרתי לעיני ומה אתכונן על בתולה (שם ל"א א') ומה אם בתולה (שהיא מותרת) [שאדם מותר] להשיאה לו ולכנו ולכנו בננו ולכן אוחזתו והיא מותרת להנשא לכל אדם שתחפוץ ב' לא הייתי מסתכל בה ק"ז על אשת איש ג'.

קרא א' הרבה ושנה הרבה ושמש ת"ח הרבה ומת

הערות לנ"ב

וליתנם לה בכייה. (שם) זה אדם בכייה. (ג) ע' בנו"א ובנרש ומכנסים ביותר עניניסת הפריא ואולי יש גיב להגיה שם ז' קנה ו אס ר ה לה. וע'ע' ביר פ"ט כפריש רש"י שם כענין שאלת חומץ. (גא) הגהתי זה ע"ש הגויש. והוה הכלל ואח"כ הוא הפרט. (גב) על ציוויו ליתא בכייה. והקושי מבואר ואולי יש להגיה בשעה ט' עלו ל מ ט ה וכיו וכבפריא והספור מעה וכתב ח ט א וצ"ע. (גג) הגהתי ע"פ גרש ובכיה ליתא להך בשעה י"ב. (גד) ע' נו"א אות ס"ד ונוסחא שלנו כאן קרובה יותר לנוסחת הפסיקות שרמזיה עליהם. (ג"ב א) וכן היה איוב אומר רחוק בכייה וע' בנו"ש. (ב) מן והוא עד שתחפוץ ליתא בכייה. (ג) אשת איש

הערות לנ"א

למלת כל בכייע וע' תומי ומלת בסופן הוא מנומגם קצת והא"ח והב"י והב"ד מגיחים בסופן. והב"י בשם המפרש העיר על כבוד רבה יוד ס' י"ב (ועי' ביר שם) גרום בסופן ור"ל בסוף לאחר ע' אצורת ופ"פ"ש שם. והגרי"א הגיה אל מ"ל ומחק למלת לא ור"ל אלו המתין הקב"ה בקללות הנחש עד לאחר קללות אדם והוה היה מחריב בניתים את כל העולם ועדיו פירשו גיב הא"ח והב"ד והא"ח. (צו) ע' ברכות ס"א ובניש והגיה י"ב ע"א ובניש וב"ד פ"ח ס"א ובניש והנחומא פ' פקודי וע"פ הרוגמא בתנחומא וגם בכ"ר נראה לפרש כאן צר אותו פנים ואחור כלומר מן המורת למערב. (צז) כן הוא בכייע והגרי"א הגיה ותשת עלי כפך שקנאו בו מלאכי השרת ונטלו הקב"ה וכו' וע' סנהדרין ל"ח ע"ב בענין משה ובספרים ירדו מלאכי השרת ל ש ר ת ו ונטלו וכו' ופירשו המפרשים לעשות שירות לפניו והב"י הביא בשם המפרש לומר שירה וע' בב"ר פ"ח ס' ו' ובניש אבל מהמקדש הלשון לקמן ונתנו תחת כנפיו כנסתה הכייע והרבנות לעול אות וע' וצ"ע מרש תהלים קל"ח. והגרי"א מתק לכל זה. ובהגיה וסנהדרין שם איתא כיון שסרח הגיה הקב"ה ירו עליו ומיעבו שנאמר ותשת וגו' ועדיו היה נראה לאן והמפרשים נדחקו לפרש ע"פ האמור לקסן האדם נברא בשתי ידים ולאחר ההרט נטלה ממנו יד אחת וא"כ כן ע"פ הרוגמאות הנ"ל. (צט) מכאן אלקמיה קאי מן פירש הא"ח. והאחר' והב"י בשם המפרש פירשו דאליעל קאי ובמדרש תהלים שם מוכח בתא"ח אלא שהוה נראה להגיה ד"א ותשת עלי כפך מכאן וכו'. ודרוש ליה כאלו היה כתוב מלא ביד. (ק) ע' הגרי"א שסורס כמה פסקות בזה הפרק אבל הקורא יראה שאין להוסיף במקום. ואמורר בהאדר"ג שניתוספו בו כמה דברים על ידי מעתיקים שונים וכן אמרו בו כמה דברים רק אנכי גררא וגב גררא דגררא וכוך אותן ההוספות ניתוספו גיב דברים בהמשך הזמן כמו הר"א אל תבאנו רגל גאווה רגל מינוס וכו' וכן דר' דלמי שאין הוה קורא לאדה"ח מתחילה קאי רבי וכתנה ומטיב נוסחא ב' ללמוד על גויא אם שם זאט לא שרארה כהרתה.

(פ"ב א) לא תקרב ליתא בכייה. ובכ"יע שנאמר ואל אשה וגו'. (ב) יכול ישן עמה בבגדיה וכו' בספרים ואכ"ה הצגתי נוסחת כ"יע. (ג) בככ"יע ובספרים פנינה. (ד) בככ"יע ובספרים המתקשמת. (ה) ע' תויב פ' אחרי בפי' ואל אשה בנדת טומאתה וג"כ סוף פ' מצורע ושבת י"ג ע"א וע"ב וס"ד וע"ב (ע' וירושלמי סוף גיטין ובויקרא רבה פ"ט) ובמדרש רבה פ"י ס"ח (שנראה לקוח מהאדר"ג בהשבת המעשה) ותדאר פ"ו. (ז) שקרא ושנה הרבה ושמש ת"ח ומת בכייע. (ח) והיתה בוכה וצועקת וידיה מנוחלת לה על ראשה אמרה להם בכייע. (ט) כן הוא בכייע ובספרים ויבאנו בכייע. (י) בספרים שקרא.

בחצי ימיו. א"ל כשאת בנדתך כל אותן ג' ימים הראשונים
 מו אצלך יא. אמרה לו רבי חזו שלא יב נגע בי אפילו
 באצבע קטנה שלו אלא כך אמר לי אל תגעני בכלום
 שמא תבא לידי ספק יב. כל אותן ימים האחרונים מו אצלך.
 אמרה לו רבי אכלתי עמו ושתיתי עמו וישנתי עמו בבגדי
 על המטה ובשרו נגע בכשרי אבל לא נתכוין לדבר אחר יד.
 א"ל ברוך המקום שדרגו שכך כתוב בתורה ואל אשה בנדת
 טומאתה לא תקרב יו: הרי הוא אומר איש איש אל כל
 שאר בשרו לא תקרבו יט: מכאן אמרו אל יתחד אדם
 עם כל הנשים בפונדק אפילו עם אחותו ועם בתו ואחיותו
 מפני דעת הבריות יט: לא יספר עם האשה בשוק ואפילו
 היא אשתו ואין צ"ל עם אשה אחרת מפני טענת
 הבריות יז: לא ילך אדם אחר האשה בשוק ואפילו אחר
 אשתו ואין צ"ל אשה אחרת מפני טענת הבריות יח.
 נאמר כאן לא תקרבו ונאמר להלן לא תקרב לדבר המביא

ר' יהודה בן בתירא אומר דורש היה איוב כינו
 ובין עצמו ומה חלק אלוה ממעל ונחלת שרדי
 ממרומים אילו היה ראוי לאדה"ד ד להנתן לו
 עשרה נשים היה נותנו לו ולא ה היה ראוי
 להנתן לו אלא אישה אחת בלבד אף אני די
 אשתי די חלקי י: ד"א ברית כרתי לעיני
 מה אם בתולה שהיא מותרת להנשא לכל
 מי שתרצה אילו נמצאתי מסתכל בה כאילו
 נמצאתי מסתכל במשה סייג לדבריו (שעשה)
 ומנין שעשה משה כן אל העם וקדשתם היום
 ומחר (שמות י"ט) הרי ב' ימים היה משה רבינו
 נושא ונותן בינו לבין עצמו ואומר שמא תלך
 אשה ותפלוט ש"ז ותכא ותעמד לפני הר סיני

לידי עבירה לא תקרב יט הרחק מן הכיעור ומן הדומה לכיעור. לפיכך כ) אמרו חכמים הרחק מחמא
 הקל שמא יביאך לחמא חמור כא) הוי רץ למצוה קלה כב) שיביאך למצוה רבה: הרי הוא אומר במגן
 ערימת חטים סונה בשושנים (שיר ג' ב) במגן ערימת חטים זו כנסת ישראל סונה בשושנים
 אלו שבועים זקנים: ד"א במגן ערימת חטים אלו מצות מלות הרכות סונה בשושנים בזמן שישראל
 עושין אותן היו מביאין אותם לחיי העולם הבא כג). הא כיצד אשתו נדה עמו בביתו רצה משמש רצה אינו
 משמש וכי אדם רואה או אדם יודע בו שיאמר לו כלום הא אינו מתירא אלא ממי שפוקד ואותן על
 הנדה. אה קרי רצה טובל רצה אינו טובל וכי אדם רואה או אדם יודע שיאמר לו כלום הא אינו מתירא
 אלא ממי שפוקד על הטבילה יד) וכן אתה אומר בחלה וכן אתה אומר בראשית הגז. אלו מצות קלות
 הרכות כשושנים שבזמן שישראל עושין אותן מביאות אותם לחיי העולם הבא כה):
 איזהו סייג שעשה משה לדבריו הרי הוא אומר ויאמר ה' אל משה לך אל העם וקדשתם היום ומחר
 (שמות י"ט ג) לא רצה משה הצדיק לומר להם ישראל כדרך שאמר לו כו) הקביה אלא כך אמר להם היו נכונים
 לשלשת ימים אל תנשו אל אשה (שם שם טו) והוסיף להם משה יום אחד מעצמו אלא כך אמר משה
 ילך איש אצל אשתו ותצא ממנה שכבת זרע ביום השלישי ויהיו ממאים ונמצאו ישראל מקבלים דברי
 תורה בטומאה מחר סיני אלא אוסוף להם יום שלישי כז) כדי שלא ילך איש אצל אשתו ולא תצא ממנה
 שכבת זרע ביום השלישי ויהיו טהורים ונמצאו וישראל מקבלין לדבריו תורה בטוהרה מחר סיני כח):
 זה אחד מהדברים שעשה משה מדעתו דן ק"ו והסכים דעתו לדעת המקום כט). ופירש מן האשה
 והסכימה דעתו לדעת המקום. פירש מהאל מועד והסכימה דעתו לדעת המקום. שבר את הלוחות והסכימה דעתו

הערות לכו"א

הערות לכו"ב

יא) בספרים כשאת בנדתך ובכ"ע כשאת ונראה שבי מלות אלו הם
 הוספה וליהנהו בדברי הקדמונים שאבא לקמן. ובכ"ע וכן הוגה בקצת
 ספרים ג' ימים הראשונים וכן הבין הרשב"א בתורת הבית הארוך
 (בית ד' שער ז') בשם האדרני אבל הגר"א גרס ז' וכן הוא בבבלי
 הגמ' להראב"ז בשם האדרני ובכ"ע ליתא לישום מספר ועי' שבת י"ג
 ובפירש"י ותוספות שם. ובספר המנהיג דף צ"ד ע"א (דפוס בערלין)
 הבין הנוסחא בשם האדרני בתי בימי זמנך מזה אצל חזו לא נגע
 בי כימי לבונדק מהו ע"כ. יב) א"ל רבי לא נגע בו וכי קטנה אלא וכי בכ"ע. יג) כ"ה בכ"א וע"ע תומי ובכ"ע אל תגעני בכלום
 שמא תבואו וכי. יד) כתב הבין בבגדי י"ג וגם ליתא שם בגמרא (ר"ל בשבת שם) ובכ"ע המלה מנוקדת לסימן המהיקה וע"ש
 בד"ס הנוסחא מסופקת. טו) לא תקרב וכי לגלות ערותה והרי הוא אומר וכי בכ"ע. טז) אל יתראה אדם עם אשה וכי ואפי' וכי
 ואפי' עם בתו והמותו מפני טענת וכי בכ"ע ובספרים נסגר (כל) ע"פי התומי. יז) בכ"ע לא יספר אדם עם אשה בשוק וכי ואפ"ל אשה
 וכי ועי' ברכות מ"ג ע"ב קדושין פ' ע"ב ופנהדרון כ"א ע"ב ועי' ל"ז ע"ב. יח) בכ"ע. עי' ברכות ס"א ועירובין י"ח ע"ב ובמבשר
 רבה שם הסירא הך בבא. יט) עבירה לא תקרבו בכ"ע וכ"ה ג"כ לא תקרבו בכ"א. ועי' שבת י"ג ובד"ס שם ובתויב פ' אחרי
 כפיז ובפירוש הראב"ד שם וכלומר דבין בשאר עריות ובין באשתו נדה אסור כל קרובה והוא נתינת טעם אחרון כמה הנהגות פה וא"צ.
 שכך אמרו. כא) בניא שבתומי שלא יביאך לדיי הטא. כב) כדי שיביאך לחמורה בכ"ע וגיכ בניא שבתומי ועי' תוספתא ובמות
 פ"ד וחולין מ"ד ע"ב ותוספתא שם פ"ב ובד"א וז"א פ"א ובמבשר רבה שם. כג) הן מביאות אותן בכ"ע. כד) כ"ה בכ"ע ובספרים ליתא כל
 הך מילתא דבעל קרי והוספה דלג בטעות ממי שפוקד א' לכ"ז שפוקד ב'. כה) בספרים (א' ל) מצות וכי והצגתי נוסחת הכ"ע.
 כו) כן הוא בכ"ע ובספרים להם כנסגרת ועי' נדרים פ"ב מ"א כינוי צדיק למשה. כז) ובכ"ע ובניא שבתומי יום אחד. כח) בכ"ע
 ועי' שבת פ"ז ע"א וירושלמי שם כ"ט ובמות ס"ג ע"א (אלא שסידור הרברים משתנה שם לפי הענין המצטרף) ובפרט בפירא' פ' מ"א
 המסכים מאד עם הסוגנון כאן. כט) וזה אחד וכי דן קל וחומר מעצמו וכי בכ"ע וכאשר הנהגתי. ובספרים דין

עאכו"ב בכ"ה. ד) אלו היה אדה"ר בכ"ה. ה) לא בכ"ה.
 ו) קרא דוטה חלק וגו' שם באיוב דריש כאלו הכתוב
 בעצמו דן הקיום. ויש להעיר בכאן שרחקו הויל רבני
 לקחת תשנים ולא היתה דעתם נורה בזה ועיין
 פסיקתא רבתי קפ"א ע"ב ובמ"ע א"ת מ"ט ובב"ר פכ"ג
 ע"פ וקח לו למך. ז) להנשא לכל מי שתחפוץ אלו

לדעת המקום ל): פירש מן האשה והסכימה דעתו לדעת המקום כיצד אמר מה אם ישראל שלא נתקדשו אלא לפי שעה ולא נזדמנו אלא כדי לקבל עליהם עשרת הדברות מרר סיני אמר לי הקב"ה לך אל העם וקדשתם היום ומחר (שמות י"ט) ואני שאני מזומן לכך בכל יום ויום ובכל שעה ושעה ואיני יודע אימתי מדבר עמי או ביום או כלילה על אחת כמה וכמה שאפרוש מן האשה והסכימה דעתו לדעת המקום לא). רבי יהודה בן בתירא אומר לא פירש משה מן האשה אלא שנאמר (ב) לו מפי הגבורה שנאמר פה אל פה אדבר בו (במדבר י"ב ה') פה אל פה אמרת לו פרוש מן האשה ופירש (ג). י"א אל פירש מה שהאשה עד שנאמר לו מפי הגבורה שנאמר לך אמור להם שובו לכם לאהליכם (דברים ה' כ"ז) וכתוב (ד) ואתה פה עומד עמדי (שם כ"ה) חזר לאחוריו (ה) ופירש והסכימה דעתו לדעת המקום: פירש מאהל מועד כיצד אמר ומה אהרן אחי שמשוח בשמן המשחה ומרובה כבגדים ומשתמש בהם בקדושה אמר לו הקב"ה דבר אל אהרן אחיך ואל יבא ככל עת אל הקודש (ויקרא ט"ו ב') אני שאני מזומן לכך על אחת כמה וכמה שאפרוש מאהל מועד פירש מאהל מועד והסכימה דעתו לדעת המקום ל): שבר את הלוחות כיצד אמרו בשעה שעלה משה למרום לקבל את הלוחות שהן כתובות ומונחות משישת ימי בראשית שנאמר והלוחות מעשה אלהים המה והמכתב מכתב אלהים הוא חרות על הלוחות (שמות ל"ב ט"ז). אל תקרי חרות אלא חירות שכל על שעוסק בתורה הרי הוא בן חורין לעצמו לז). באותה שעה היו מלאכי השרת קושרין קמיגור על משה

ונמצאו (עם) ח) ישראל מקבלין את התורה במימאה מה עשה הוסיף יום אחד שנאמר היו נכונים לשלשת ימים אל תנשו אל אשה (שם ט"ו). ומנין שהודה לו המקום שנאמר והיו נכונים ליום השלישי (שם י"א): (דן דין) ודין דין משה ופרש מן האשה אמר מה אם ישראל שאינן כלי מיוחד ואינו מדבר עמהם אלא לשעה אמר הקב"ה להפרישן מן האשה אני שאני כלי מיוחד ומדבר עמי בכל עת ואינו יודע אימתי הוא מדבר עמי אינו דין שאפרוש מן האשה. מנין שהודה לו המקום שנאמר לך אמור להם שובו לכם לאהליכם (דברים ה' כ"ז) אף משה היה עמהם בהיות ת"ל ואתה פה עומד עמדי (שם כ"ה) אמור מעתה ישראל חזרו להן בהיתרן ומשה עמד באיסורו: דין דן משה ושבר את הלוחות אמר לא נתנו הלוחות לישראל אלא לעשות את התורה ועכשיו דין הוא ש) שאשברם. (משלי מלה"ד) ומשלו להמ"ד) למלך שאמר לשלוחו לך י) וקדש לי אשה פלגנית הלך ומצאה עם אחד יא). והיה אותו השליח פקח אמר אם אני נתן לה היטור יב) נמצאתי מחייבה מיתה מה עשה אהו בשטרו וקרעו. כך אמר משה (לישראל) אם אני נתן את הלוחות לישראל

והיו אומרים לה) רבש"ע מה אנוש כי תזכרנו ובן אדם כי תפקדנו ותחסרנו מעט מאלהים וכבוד והדר תעטררו תמשילוהו כמעשה ידיך כל שתה תחת רגליו צנה ואלפים כלם גם בהמות שדי צפור שמים ודני הים וגי (תהלים ח' ה') היו מרגנים אחריו של משה והיו אומרים מה מינו של ילוד אשה שעלה למרום שנאמר עלית למרום שבית שבי לקחת מתנות (תהלים ס"ה מ"ט) לט). נמלך וירד והיה שמח שמחה גדולה כיון שראה אותו סרחון שסרחו במעשה העגל ט) אמר היאך אני נתן להם את הלוחות כזקיקני מא) אותן למצות חמורות ומחייבני אותן מיתה לשמים שכן כתוב בהן לא יהיה לך אלהים אחרים על פני (שמות כ"ג) חזר לאחוריו וראו אותו שבעים זקנים ורצו אחריו הוא אחז בראש הלוחות והן אחזו בראש הלוחות כב) חזק כמו של

הערות לנויא

הערות לנויב

נמצאתי מסתכל בה כאלו נמצאתי מסתכל באשת איש בכיה נב) הוא בנייש. ואולי יש להגיה ע"פ נ"א אלו נמצאתי מסתכל בה היום שבט הנשא למה ונמצאתי מסתכל באשת איש וצ"ע. ויש להעיד ע"ד על הסדר המתוקן כאן סמתיול באיוב והולך ומפרש משה עשה וכו' תורה עשתה וכו' ובנ"א הוא מכוסר.ח) הגהתי ע"פ הגי' ש.ח) הוא ליתא בכיה. י) צא וקדש בכיה. יא) וכצאה אשת איש בכיה. יב) את

ק"ו והמפרשים נתקשו בזה דהך דלעיל לאו משום ק"ו הוא ע"פ והגרי"א מחוק ליה ולפי גורמא זאת נ"חא דכאלא קא. והאח"ר מגיה דן דין וצ"ע. ועי' בפרי"א שם. ל) כן הוא בכ"ע ובכפ"ים הך דפירש מן האשה וכו' ליתא ומתחיל שבר את הלוחות וכו'. פירש [מן] אה"מ וכו' והיטובין מבוואר, אה) ובכל שעה ושעה איני יודע בכ"ע. לב) אלא עי' בנ"א שבתומ"ה. לו) עי' ת"י בפ"ו וספרי במדבר פ' קנ"ג ועי' עוד שבת ויבמות שם. ובילקוט שמות רמז שצ"ג (ושם מונה בשם האר"י ארבעה דברים אבל אינו מפרש רק ג') ובילקוט במדבר (ושם אינו מונה רק ג' דברים בשם האר"י) וכן בפירש"י על התורה בפ"ו הורכבו הדברים עם ה"יא שאחרי זה. וביבמות דברים בשבת שם ובעיקר הדברים ע"ע שמות רבה פ' י"ט ופ' מ"ו ודברים רבה פ' י"א. לד) בכפ"ים וכתוב בת"ר י' ובכ"י ליתא. לה) אולי צ"ל לאיסורו ועי' בניב. לו) בשבת ויבמות שם ליתא להך דרשה כלל ובשמות רבה שם איתא אלא דהק"ו שם הוא מקריאת משה להר סיני ועי' בתוכי ריש אהרי וע"ע בנר"ב. לז) עי' אבות פ"ה וספרי במדבר פ' ק"ו ודברים פ' שני"ד. ובפרי"א פ' מ"ו איתא לדרשה זאת בשם רב כהנא וגם שם וגם כאן הוא הכל אנב גררא. ועי' עוד עירובין נ"ד ע"א ושמות רבה פ' מ"א. לח) באותה שעה אמרו מלאכי השרת וכו' קמיגור על משה ואומרים בכ"ע ובכ"י ואומרים על משה. לט) ילוד אשה זה שעלה לשמים בכ"ע ועי' סנהדרין ל"ה ע"ב וכו' פ"ה דרד"ש מהאי קרא קברוג המלאכים גבי בריאת האדם וע"ע שבת פ"ה ע"ב ופרי"א פ' מ"ו וספיקא דבתי צ"ח ע"ב וי"א בענין קטרוג המלאכים גבי כבלת התורה ואולי עירובין דברים כאן מתנהג כ"י קיטרוגים אבל ע"ע מדרש תהלים ח' ע) שסדרה ישראל בכ"ע. מא) ומזיקני אותן (מב) בראש הלוחות בכפ"ים ובכ"ע בכפ"ים.

משה מכולן שנאמר ולכל היר החזקה ולכל המורא הגדול אשר עשה משה לעיני כל ישראל (דברים ל"ד י"ב) (נג) נסתכל בהן וראה שפרח כתב מעליהן (נד) אמר היאך אני נותן להם לישראל את הלחות שאין בהן ממש אלא אהזו ואשברם (נה) שנאמר ואתפוש בשני הלחות ואשליכם מעל שתי ידי ואשברם (דברים ט"ו י"ז) רבי יוסי הגלילי אומר אמשול לך משל למה הדבר דומה למלך בשר ודם שאמר לשלוחו צא וקדש לי נערה (י"ה מ"ו) וחסידה ומעשיה נאין הלך אותו וקדשה. (לאחר מ"ו) שקדשה הלך (ומצאה שזונתה עם אחר * מ"ו) מד היה דן ק"ו (מח) מעצמו ואמר אם אני נותן לה כתובה מעכשיו נמצא מחייבה מיתה ונפטרה מאדוני לעולם. כך היה משה הצדיק דן ק"ו מעצמו אמר היאך אני נותן להם לישראל את הלחות הללו מזיקני אותן למצות חמורות ומחייבני אותן מיתה שכן כתוב

נמצאתי מחייבם כלִייה שנאמר זוכה לאלהים יחרם (שמות י"ב י"ט) מה עשה תפש בשני הלחות ושברן ושנאמר ואתפוש בשני הלחות וגו' (דברים ט"ו י"ז) ומנין שהודה לו המקום (י) שנאמר בעת ההיא אמר ה' אלי פסל לך וגו' (שם י"א א') הוא שהודה לו על שבורן: (הקב"ה דן דין) ודין דין משח ופרש מאהל מועד אמר מה אם יד) הר סיני שלא היתה קדושתו אלא קדושת שעה לא הייתי עולה לתוכו) עד שאקרא אהל מועד שקדושתו קדושת עולם אינו דין שלא אכנס (לתוכו) עד שאקרא מנין שהודה לו המקום (טו) שנאמר ויקרא אל משה (ויקרא א' א') (טז):

בהן (טז) זוכה לאלהים יחרם בלתי לה' לכו (שמות כ"ב י"ט) אלא אהזו בהן ואשברם וחזרן למוטב שמא יאמרו ישראל היכן הלחות הראשונות אשר הורדת אין דברים אלא בדאי (ג) רבי יהודה בן בתירא אומר (א) לא שבר משה את הלחות אלא שנאמר לו מפי הגבורה שנאמר פה אל פה אדבר בו (במדבר י"ב ח') פה אל פה אמרתי לו שבר את הלחות. וי"א לא שבר משה את הלחות אלא שנאמר לו מפי הגבורה שנאמר ואל והנה חטאתם לה' אלקיכם (דברים ט"ו י"ז) אינו אומר וארא אלא שראה שפרח כתב שפירש אחרים (א) לא שבר משה את הלחות אלא שנאמר לו מפי הגבורה שנאמר ויהו שם כאשר צוני (ג) אינו אומר צוני אלא שנצטווה ושברן. רבי אלעזר בן עזריה אומר לא שבר משה את הלחות אלא שנאמר לו מפי הגבורה שנאמר אשר עשה משה לעיני כל ישראל (שם ל"ד י"ב) מה להלן נצטווה ועשה אף כאן נצטווה ועשה (ד). רבי עקיבא אומר לא שבר משה את הלחות אלא שנאמר לו מפי הגבורה שנאמר ואתפוש בשני הלחות (שם ט"ו י"ז) במה אדם תופס במה שיכול לכוואי. רבי מאיר אומר לא שבר משה את הלחות אלא שנאמר לו מפי הגבורה שנאמר אשר שברת (שם י"ב) וישר כוחך וישברת (ה):

יחזקיהו מלך יהודה עשה ארבעה דברים והסכימה דעתו לדעת המקום. גזו ספר רפואות והסכימה דעתו לדעת המקום. כתת נחש הנחישת והסכימה דעתו לדעת המקום ושנאמר עד הימים ההמה היו בני ישראל מקמרים לו ויקרא לו נחשתן (מלכים ב' י"ח ד') (ג), והסיר את הכמות והמזבחות והסכימה דעתו לדעת המקום שנאמר יחזקיהו הסיר את כמותיו ואת מזבחותיו ויאמר ליהודה ולירושלים לאמר לפני מזבח אחד תשתחו

הערות לנ"א

(נג) עירושלמי תענית פ"ד היה נדרים ל"ח ע"א. (נד) ע"י מכולתא בשלה מסכת דעמלק פ"א ופסחים פ"ג ע"ב ועיני שיר פ' מ"ו שם ותנחומא פ' תשא ותדאר פכ"א. (נה) הלהות הללו וכו' אלא אהזו ואשברם לעיניהם בכ"ע. (נו) יפה נאה בכ"ע. (נז) ומאחר שקדשה בכ"ע * (מ"ו) הגריא. ובספרים תחת אחר. (מח) הגריא חקק למלת ק"ו וא"צ ושיכפא דלישא בעלמא הוא. (מט) ע"י שיר פ' מ"ג ופ' מ"ו ובתנחומא דכי תשא. והנה בשיר מ"ג ובתנחומא שם איתא ג"כ כמו כאן שהפסוק זוכה לאלהים יחרם כתוב בתוך הלהות ועי"ש בהגהות רד"ל אות ג' ועוד לבי מפסק בזה אם לא יותר טוב לכתוק מלות בהם ועי' מפרשים. (ג) אהזו ואשברם וכו' בכ"ע. בהם אין דברים בכ"א. ועי' הגהות הגריא ועי' הגהות מהרעביץ ובפרשים ובכל המקומות הנ"ל אין שום דגמא לזה והנכון הוא שדברים אלו סיוס הם להמאמר דקדום סיוס המסל' שבא כאן שלא בריוק ור"ל כיון שפרח הכתב איז ואמרו ישראל שכל שלחותיו של משה בראיתו היא ובעין זה ע"י מהר"ץ (נא) בכ"ע ר' יוסי ביבי (נב) שפרח הכתב ואין ר' אומר בכ"ע. (נג) כן הוא בכ"ע ובתוספי ובספרים כאשר צוני אלא וכו'. (נד) נצטווה ועשה ר' מאיר אומר וכו' ואחריו באים דברי ר"ע בכ"ע. (נה) הדברים כן הם מעורבבים בתכלית הערבוב והנה ד"ל הילקוט בשם האדר"ג בשמות ר' שצ"ג ולכל יד החזקה נסתכל משה בלהות וראה הכתב שבהן שפורה וכבר על ידי משה גפלו סידו ונשתברו אחרים אומרים לא שובר עד שנאמר לו מפי הגבורה אשר שיברת אמר לו יפה כך ששוברת ר' מאיר אומר ויהו שם כאשר צוני שנצטווה ושיבר הלהות. ובעין זה גם בילקוט (שם) מסכתא עם דברי ראבי"ע האדר"ג והנה בשנשוה הדברים עם ניסחא שלנו פה נמצא כי דברי הסתם מן ולכל יד החזקה מסכימים עם דברי היא ודברי האחרים עם דברי ר' מאיר פה ודברי ר"ם עם דברי האחרים אבל אין שום דגמא לדברי ריב"ז ולדברי ראבי"ע ולדברי ר"ע. והנה ע"ש בשבת ובמסכת שם ובמנחות צ"ט ע"ב וליף ריש לקיש משיברת רק הסכמה והדגמא עירושלמי תענית שם היא בשם ר' ישמעאל ומסכתא עם דברי ר"ם פה והדגמא בספרי ברכה (ק"ו ע"ב ועי' גם בילקוט שם) מסכתא עם דברי ראבי"ע (והיינו כשנגיה בהם ע"ש הספרי הנ"ל נאמר להלן ואשברם לעיניהם וכאן הוא אומר אשר עשה משה לעיני כל ישראל. גם דברי הספרי יש להשליכם ע"ש האדר"ג פה (וגי הגריא) נשארים לנו איפה עוד דברי ריב"ז (אשר) יש לדון ששנשתרבו (מלעיל) דברי ר"ע אשר הגריא מוהקם יש להם והנה בתנחומא כי תשא ויעקב והנה דברי התנחומא בעקב הם מגומגמים והרב עין יוסף מפרשם שלדברי חז' אמר התרעם הקב"ה על משה והנה אם כנים הדברים האלה וההוד אמר היא ר"ע א וכולל להגיה פה ולמחוק מלות שטנארו לו אלא ולגרסו להלן כמה אדם תופס במה שאינו שלו אלא לכוואי אבל גם בואת לא תנוח הערת. (נו) כ"ה בכ"ע אלא

השטר ככ"ה. (ג) ומנין שהודה לו המקום הגהתי ע"פ הני"ש והשאר כככ"ה. (ד) בכ"ע מורא והגהתי וככ"ה ומה הר וכו'. (ה) לו הקב"ה בכ"ה. (ז) ע"י ג"א ובהערות שם והלמד הכא מסכים עם הרב"ש שרמזתי עליו שם באית ל"ו דו. גמא מסכתא עם כל הפרטים כאן לא מצאתי.

ועליו תקמירו (דהיי"ב ל"ב י"ב) נז) סתם מי גיחון והסכימה דעתו לדעת המקום שנאמר יחזקיהו סתם את מוצא מימי גיחון והעליון וישרם למטה מערבה לעיר דוד ויצלה יחזקיהו בכך מעשהו (שש"ס ל' נח) :

איזהו סייג שעשה איוב לדבריו הרי הוא אומר איש תם וישר וירא אלקים וסר מרע (איוב א' ה') מלמד שהרחיק איוב את עצמו מדבר המביא לעבירה ומן הכיעור ומן הדומה לכיעור: א"כ מה ת"ל איש תם וישר אלא מלמד שיצא איוב מהול נט) אף אדם הראשון יצא מהול שנאמר ויברא אלהים את האדם בצלמו (בראשית א' כד) אף שת יצא מהול שנאמר ויולד כדמותו בצלמו (שם ה' ב') אף נח יצא מהול שנאמר איש צדיק תמים היה בדורותיו (שם י"ט) אף שם יצא מהול שנאמר ומלכי צדק מלך שלם (שם י"ד י"ח) אף יעקב יצא מהול שנאמר ויעקב איש תם יושב אהלים (שם כ"ה כ"ז) אף יוסף יצא מהול שנאמר אלה תולדות יעקב יוסף (שם ל"ז ב') והלא אינו ראוי לומר אלא אלה תולדות יעקב ראונו ומה ת"ל יוסף אלא יצא שם שיצא מהול אף כך יצא יוסף מהול ס) ואף משה יצא מהול שנאמר ותרא אותו כי טוב הוא (שמות ב' ב') וכי מה דאתה אמו בו ישנאה ומשובח מכל אדם אלא שיצא מהול סא) אף כלעם הרשע יצא מהול שנאמר נאם שומע אמרי אל (במדבר כ"ד) אף שמואל יצא מהול שנאמר והנער שמואל הולך וגדול ומוב (שמואל א' ב' סב) אף דוד יצא מהול שנאמר מכתם לרוד שמרני אל כי חסיתי בך (תהלים ט"ז א') אף ירמיה יצא מהול שנאמר כטרם אצרך בכמן ידעתך וכטרם תצא מרחם הקדשתיך (ירמיה א' ה') אף זרובבל יצא מהול שנאמר סג) ביום ההוא אקח זרובבל בן שאלתאיל עברי נאסה (הגי' ב' כ"ג) הרי הוא אומר ברית כרתי

פרק ג
מנין (שעשה) (שעשתה) התורה
 סייג לדבריה שנאמר איש איש אל כל שאר בשרו לא תקרבו (ויקרא י"ז ו') ומה ת"ל לא תקרבו אלא שלא יתיחד אדם לא עם חמותו ולא עם כלתו אבל מתבודד עמהם לשעה א) ואין בכך כלום. וכדא ואל אשה בנדת טומאתה ולא תקרבו (שם י"ט) כיצד הוא מהזיר ע"י עצמו ב) ת"ל לא תקרב יכול שישחק עמה והיא נדה ת"ל לא תקרב לנלות ערותה (שם ג') כיצד היא מהזרת על ידי עצמה ד) ת"ל לא תקרב יכול שתקשיט מעילה ה) ותישן אצלו והיא נדה ת"ל לא תקרב. מנין ו) שהיא מכשלת ומשמשותו ז) ת"ל לא תקרב (לנלות ערותה) ח) מכאן אמרו חכמים כל אשה שהיא מקשטת עצמה והיא נדה אין רוח חכמים נוחה הימנה ט) שנאמר במגן ערמת חמים וכו' (שח"ט ז' ג') ב שנתך ערמת חמים אלו ישראל. סונה ב שושנים אלו הצדיקים: ד"א במגן ערמת חמים אלו ישראל. סונה ובשושנים אלו חכמים ותלמידי' ושהם סונים את ישראל בתפלתם (מן) (מפני) הפורענות. אם כן י) למה נאמר סונה ב שושנים אלא אשתו נדה בבית עמו שמא ילך לו עליה מי ממחה בידיו יא) (וכבית שמאי) יב) אלא פירותיו שאינן מעושרות עמו בבית שמא יאכל מהם מי

הערות לג' ב

הערות לג' א

שכתוב שם מקשרים להם ויקרא להם. נז) כתיב נחש הנחושת והסכימה דעתו לדעת המקום והסיר הבמות והמזבחות והסכימה דעתו לדעת המקום הסר בכי"ע והמזבחות והמזבחות. ובכ"י הועתק שנאמר חזקיהו מלך יהודה הסיר את הבמות ואת המזבחות ויאמר לאנשי יהודה וירושלים לפני המזבח הזה תשתחו ויעליו ויקסירו. נח) שנאמר יחזקיה סתם את מי גיחון וישרם מלמטה בעיר דוד ויצלת ארץ כלה מעשיהו בכ"י וכן בה"ר. ובכ"י שנאמר חזקיה סתם מי גיחון העליון וישרם למטה מערוער בעיר דוד וכו' ובהפסוקים המאוחרים כבר נתקן זאת ע"י התוס' ובעיקר חרבים ע"י ברכות י' ע"ב ופסחים נ"ו ע"ב ובירושלמי פסחים פ"ט היא וגדלים פ"ו ה"ג שלע ג' הודו לו הם גזרו עצמות אביו כיתת נחש הנחושת וגנו ספר רפואות. וסתם מי גיחון הוא שם מהגך דברים ד לא הודו לו ואיך הארזי מתולק עם הבבלי והירושלמי מה הרדיק בכיה שם כתב ובאגדה מצאתי סתם גיחון והסכימה דעתו לדעת המקום ואולי כיוון להאדיר ועי' בפרד"א פ"ט ובביאור הרד"ל שם אות ל'. והגרי"א הגיה מה עוד כמה דברים ע"פ השי"ס

פ"ג א בכיה לשעה קלה אבל נעבר קול על מלת קלה. ב) הוא תהויר ע"י עצמו וכו' בכיה וכל"ס צ"ל הוא מוהר ע"י עצמה כלומר הוא מוהר עליה ודריש לא תקרב בנוכח לגבי האיש וע"ע בת"כ פי אחרי ריש סי"ג לשון מזה. ג) לא תקרבו לגלות ערות בכיה. ד) צ"ל היא מוהרת ע"י עצמו כלומר מוהר עליו ודריש כאן לא תקרב בנסתר לגבי האשה. ה) שתתקשט עצמה כמלבושים בכיה וכו' איסורים כאן איסור קישוט ואיסור שנה. ו) ומנין בכיה ז) ומשמשותו נדה בכיה ועי' בתובות ע"ב ע"א ולפ"ז הוא סי"ט. ח) ההנתי על הנדש. ט) ע"י גי'א פ"ב ובהערות שם אות ה' וי"ט ובפרט על התניב שרמתי עליו שם. י) אולי הוא רק סגנון לשון ועי' בגי'א פ"א אות ל"ב או אולי צ"ל ד"א. יא) מכהה בידו בכיה. יב) ליתא בכיה ובגיש' ואולי היה כתוב כאן סכ"ש (סגה) כשושנים להתהלת דרוש הרש) והסופר טעה בברכות שם וא"צ. ובולו הובא מה אגב גררא דדי דברים דמשה. נט) אלא מלמד כשיצא איוב יצא כשהוא מהול בכ"י. וא"כ שכל דרשה זאת לענין מילה כאן היא הוספה ועי' גי'א וי"ב אות מה ת"ל שנתקן בו המפרשים הוא רק סגנון לשון ועי' פ"א גי'א אות ל"ב שם. ס) בכ"י לומר אלא תולדות והגה ע"י התוס' וגם יש בכ"י גבי שת נח יעקב נולד מהול במקום יצא מהול שבספרים. סא) שנאה ומשובת יופה בכ"י. סב) בבא דשמואל ליתא בכ"י א"כ קדוש כמו גבי משה. סג) כיה בכ"י ובע"פ ובספרים אקח את זרובבל וגו'. ובמקרא ביום ההוא נאם ה' צבאות אקח זרובבל עבדי וגו'. ועיקר הדרשה הוא מושמתיך ודריש חותם לשון נתן (כ"י בשם היר"ד) כמו גבי נח יעקב וע"ע שיהו התמימות והשלימות וכן גבי דוד מכתב וגבי אדם סברא הוא שלא נרא הקב"ה דבר שאינו בתכלית השלמות. וי"ל אולי בכ"י פ"א ובפסקתא רבתי ג"א ע"ב ובכ"י שם אות ע"ז. סד) ע"י בראשית רבה פ"א מ"ג וילקוט דהיא ד' אלף ע"ג

ממחה בידיו. אלא מצות שישראל עושים
(בסתרו שהן רבות) וכות) כשושנים לכך
נאמר סוגה בשושנים י):

מנין שעשו נביאים סייג לדבריהם
שנאמר אריה שאנן מי לא יירא (עמוס ג' ה') יכול
שלא יהא קולו אלא (כקול) הארי בלכד אמרת
מי נתן קול בארי הלא הוא כל כך (מכניסין)
(מכנין) אותו לכריתיו בשביל שתנוח האוזן
ותהא יכולה לשמוע. וכהא' והנה כבוד אלהי
ישראל בא מדרך הקדים וקולו כקול מים רבים
(יחזקאל כ"ג ב') אמרת מי נתן קול במים הלא
הוא וכל כך (מכניסין) ומכנין אותו לכריתיו
בשביל שתנוח האוזן ותהא יכולה לשמוע.
וכהא' וההר בעור באש עד לב השמים
(ברום ד' י"א יד) :

מנין שעשו כתובים סייג לדבריהם
שנאמר הרחק מעליה דרכך (משלי ה' ח') (אל
תחמוד יפיה בלבבך) (ז) : אומרים לו לאדם
שלא תלך בשוק הזה ולא תכנס במכר (טו)
הזה שראשה זונה בתוכו ואשה נאה היא
והיא משטה את כל הבריות אחריה ביפיה.
אמר להם בטוח אני לפי (י) שאני הולך
איני מסתכל בה ולא (מתחמד) (אחמוד) (ח)
ביפיה. איל אעפ"י שאתה בטוח אל תלך :
ד"א הרחקונו! (אל תחמוד) ר' יהושע בן קרחה

שלא תלך אצל המינים ולא תאזן את דבריהם
שלא תכשל במעשיהם. אמר להם בטוח אני לפי שאני כ)
במעשיהם. (אמר להם בטוח אני) וא'לו בא אעפ"י שאת
ואומר כי רבים חללים הפילהו ככ) :

לעיני ומה אתנון על כתולה (איוב ל"א א') מה מלמד שהחמיר
איוב על עצמו ולא נסתכל אפילו בכתולה. והלא דברים ק"ו
ומה אם כתולה זו שאם ירצה ישאנה לעצמו לבנו לאחיו
ולקרובו החמיר איוב (ט) על עצמו ולא נסתכל בה אשת איש
על אחת כמה וכמה. ומפני מה החמיר איוב על עצמו ולא
נסתכל אפילו בכתולה מפני שאמר איוב שמא אסתכל
אני היום ולמחר (טו) יבא איש אחר וישאנה ונמצא שאני
מסתכל באשת איש (טז) :

איזהו ייגא שעשו לדבריהם הרי הוא אומר
ה' כגבור ייגא כאיש מלחמות יעיר קנאה יריע אף יצריה
(ישעי' מ"ב י"ג) לא כגבור אחד ובלבד אלא ככל הגבורים שבעולם.
כיוצא בו (ס) אריה שאנן מי לא יירא ה' אלהים דבר מי לא יבא
(עמוס ג' ה') לא כאריה אחד בלבד אלא ככל אריות שבעולם.
כיוצא בו והנה כבוד ה' אלהי ישראל בא מדרך הקדים וקולו
כקול מים רבים והארץ האירה מכבודו (יחזקאל כ"ג ב') כקול
מים רבים זה גבריאל המלאך והארץ האירה מכבודו אלו פני
השכינה. והלא דברים ק"ו מה גבריאל שהוא אחד מאלף
אלפי אלפים ורבים רבבות שעומדים לפניו קולו הולך מסוף
העולם ועד סופו מלך מלכי המלכים הקב"ה שברא את
העולם כלו ברא העליונים וברא את (ע) התחתונים על אחת
כמה וכמה אלא מראין את העין מה שיכולה לראות ומשמיעין
את האוזן מה שיכולה לשמוע (עא) :

איזהו סייג שעשו כתובים לדבריהם הרי הוא אומר
הרחק מעליה דרכך ואל תקרב אל פתח ביתה (משלי ה' ח')

אומר אין זו אלא דרך (המצות) והמינות! (ט) אומרים לאדם
שלא תכשל במעשיהם. אמר להם בטוח אני לפי שאני כ)
במעשיהם. (אמר להם בטוח אני) וא'לו בא אעפ"י שאת
ואומר כי רבים חללים הפילהו ככ) :

הערות לנ"א

שם ולגבי יעקב ויוסף ב"ר פ' ס"ג ופ' ס"א ולגבי משה ש"ר פ' א'
ודברים רבה פ' י"א וק"ר פ"ד ובנין וע"ע ולקוט בראשית ר' ט"ז
וירמיה ר' רפ"א שלקוהים דבריו בקיצור לשון מאת האר"י וע"ע
תנחומא פ' נח שמונה ר' ז' מהולום אדה"ר שם בה יעקב יוסף ט"שה
אויב ובמדרש תהלים שם מונה יג ומפיק דרובבל בלעם אויב ומעיל הנך
תרה וישעיה ומדרשות הלכות הן ובשולשלת הקבלה בתהלתו מביא
בשם האר"י י"ד ומפיק משה ומעיל שם ומלכו צדק שמונים בשתים
ואילו הוא מים שם וע"ע בענין בלעם בפורש"י על התורה פ' בלק על הפסוק
נופל וגלוי עינים דמשמע ובמדרש שהביא שם הופך מזה וע"ע ת"י שם.
(ס) וא"י הוא איש כביוב ברית וכו' כבי"ע (ט) איוב ליתא כבי"א.
(ט) ומפני מה החמיר וכו' אלא כך אמר איוב שמא אני מסתכל בה
ביום אחר יבוא איש וישאנה כבי"ע ובבי"א יצא איש אחר.
(סח) כבי"ע ומצאתי מסתכל באשת איש וצ"ל ונמצאתי. ועי' ב"ב פ"ז ע"א
וע"ע תנחומא וישלה וילקוט איוב ר' תקי"ה ופירש"י באיוב על מקרא
זה וע"ע הגה"ה הר"א וא"ז כי בליים הפוסקא פה הוא סיוס מן
התהלת הפוסקא שהחיק איוב עצמו מן הויכח לכויעור (וזהו הס"ג)
ועי' ג"כ אלא שהכניס הכותב ענין דרשה על תם וישר והרחיב

הערות לנ"ב

וכתב כבי"א שמאי. יג) עי' נ"א ובהערות שם אות כ"ה
דו"מאות מסכמות כמ"ס עם שלנו לא מצאתי. (ד) הוספתי
מלת קול ע"ש הג"ש. ועי' נ"א אות עי' ע"ש ונוסחא
שלנו כמסכת יותר עם נוסחת המכילתא ע"ש ואולי
יש ג"כ להשלים כאן על פיהם. (טו) הסגרתו זה ע"פ
הג"ש והרחק וגו' הוא במשלי ה' ה' ואל תחמוד וגו'
הוא במשלי ו' ל"ב. (טז) עי' נ"א סופ"ב וע"פ נראה
להגיה במב"ו. (יז) צ"ל אעפ"י. (יח) הגהתי ע"ש הג"ש.
(יט) בני"ש יאמא המינים וצ"ל הסגרתו והנה בני"ש
ליתא כלל בתהלת הדרשה ד"א הרחק וגו' ומלות
אל תחמוד הסגרתו מספרא ועי' לעיל אות ט"ז. (כ) צ"ל
אעפ"י ובכ"ר נכפלה השורה מן א"ל עד במעשיהם
והוא מ"ס. (כא) הגהתי ע"ש הג"ש. (כב) כ"ה בני"ש
ובכ"ר ד"א הרחק מעליה אל ישש אל הדוכי כ"י רבים
הללים הפילהו דרבי שאלו ביתה רגליה וירדת אל חדרי
מות ובעוקר הדברים עי' בני"א אות ע"ה ובהערות שם.

אותה דרכו. (סג) כיוצא בדבר כבי"ע (ע) א ת ליתא כבי"א ובכ"ע שברא את כל העולם ברא את העליונים ואת התחתונים.
עא) עי' פירש"י ועי' הג"א ולא ארע ע"ש איה מקור הגיה ועי' מכילתא מסכת דבחר"ש פ' ד' ח"ל כיוצא בו אריה שאנן מי לא
וגו' מי נתנה וגבורה בא"י לא היא אלא הרי אנו מכנין אותו לשבך את האוזן כיוצא בו והנה כבוד אלהי ישראל בא מדרך
הקדים מי נתן כה וגבורה במים לא הוא אלא הרי אנו מכנין אותו סברותיו לשבך האוזן וכו'. וע"ע בילקוט יהושע ר' ש"ס"ב
ובתנחומא פ' יתרו. וע"ע ב"ב סודות דר"א בריה"ג מדה י"ד ובתוספות וביאורים שם בספר נתיבות עולם ובילקוט דברים ר' תקמ"ב.
ואולי יש להגיה פה. לא כגבור אחד ולא ככל הגבורים שבעולם. וכן לא כאריה אחד ולא ככל האריות שבעולם. ולהשלים
אח"כ ע"פ המכילתא הג"ל וצ"ע. ובענין הס"ג עי' במאורי שרמתי עליו כפי"א אות ל"ז ח"ל שם עוד וכן אמרו נביאים עשו סייג

בהם (ג) בישראל ונתקברו לתלמוד תורה ויצאו מהם צדיקים חסידים וכשרים (ד):
 רבי עקיבא אומר כל הנוטל פרוטה מן הצדקה בזמן שאינו צריך אינו נפטר מן העולם עד שיצטרך לכרית: הוא היה אוצר המכריך סכרמטין על עיניו ועל שוקיו ואמר תנו לסומא למוכה יחזין זה סוף שהוא אומר לאמתו (ה): הוא היה אומר החוכם פתו בקרקע והמפור מעותיו בחמתו (ו) אינו נפטר מן העולם עד שיצטרך לכרית (ז): הוא היה אומר הקורע את בגדיו בחמתו והמשבר כליו בחמתו סוף שיעבוד עבודת אלילים שכן אומנתו של יצר הרע היום אומר לו קרע את בגדיך ולמחר אומר לו עבוד עבודה זרה והולך ועובד ע"ז (ח): הוא היה אומר הנותן עיניו כאשתו שתמות וירשנה או שתמות וישא את אחותה (ט) וכל הנותן עיניו כאחיו שימות וישא את אשתו סוף שקוברין אותו בחייהו גדר ישכנו נחש (קהלת י"ח) (י):

מעט אינה מציאה כלום (ב) רבי אליעזר אומר בבקר זרע את זרעך וגו' (קהלת י"א) (כשמעון) וכשמעון) שאם (כיבמת) ובכרת) וזרעת שלא תשב (ג) ותאמר דיי אלא זרע באחרונה שמא לא ירדו נשמים ויאבדו הראשונים או שמא יבא השדפון ויאבדו האחרונים או שמא אלו ואלו יוכשרו אינך יודע איזה יכשר הזה או זה. רבי עקיבא אומר אם העמדת תלמידים הרבה בנערותך שלא תשב לך ותאמר דיי אלא העמד בזקנותך והרבה תלמוד תורה כי אינך יודע. הוא היה אומר אם בא עני אצלך בשחרית ונתת לו איסר והלך לו ובא אחר באחיו שימות וישא את אשתו סוף שקוברין אותו בחייהו עליו הכתוב אומר חוסר נומין בו יפול ופורץ גדר ישכנו נחש (קהלת י"ח) (י):

מעשה באדם אחד שעבר על דברי רבי עקיבא (יא) ופרע ראשה של אשה בשוק ובאתה לפני ר' עקיבא וחיבו ליתן לה ארבע מאות זוז. אמר לו רבי תן לי זמן. נתן לו זמן. כשיצא (יב) א"ל חברו אני אתן לך עצה שלא תתן לה אפילו שזה פרוטה * (יג) א"ל תן לי. א"ל לך טול שמן בכאיסר * (יד) ושבור את הצלוחית על פתחה של האשה. מה עשתה אותה אשה יצתה מתוך ביתה ופרעה ראשה בשוק והיתה מטפחת ומנחת ידה על ראשה (יז) והעמיד לה עדים וכו' לפני רבי עקיבא אמר לו לבויה זה אני אתן * (טו) ארבע מאות זוז ומה על שמן כאיסר לא חסה על כבוד עצמה אלא שיצאת מתוך ביתה ופרעה את ראשה בשוק והיתה מטפחת ומנחת ידה על ראשה. אמר לו לא אמרת כלום שהחובל בעצמו אף על פי שאינו רשאי פטור ואחרים שחבלו בו חייבים היא שחבלה בעצמה פטורה ואתה שחבלת בה צא ותן (יח) לה ארבע מאות זוז:

רבי דוסתאי ברבי ינאי אומר אם בכרת * (יז) וזרעת ברביעה ראשונה שוב ולך זרע ברביעה שנייה (יט) שמא ירד ברד לעולם ויילכדו ראשונים ויתקיימו אחרונים כי אינך יודע איזה יכשר הזה או זה או שניניהם נתקיימו בידך והם שניניהם כאחת טובים שנאמר בבוקר זרע וזרעך ולערב אל תנח ידך וגו' (קהלת י"א) (י). אם בכרת וזרעת ברביעה ראשונה ושניה שוב לך זרע ברביעה שלישית שמא יבא שדפון לעולם

הערות לג'א

(ג) בהם ליתא כבייא. וכביע איתא שיקרבו במקום ונתקברו. (ד) עיין ברכות כ"ח ע"א סופרים פטיו היו ולקמן פ"ט. ובספרים היה כתוב כאן סליק פירקא אבל כבר פתח הביא פירק ג' בתהילת הפוסקא ועל פיו וע"פ גרב הגהתי גם אכתי. (ה) בכייע המכריך סכרמט וכי וני' פתא פ"ט מ"ט ותוספתא פ"ג שם וכתובות סי' ע"א. (ו) המסבך כליו אנו וכו' בכייע. (ז) הגריא והביי והכיר מוחקים פה מלת בחמתו וקספרי ליה טיטוס כיווי אכלין או מביטס במזבזה ואיני. (ח) המקריע בגדיו וכו' שיעבוד ע"ז וכו' עבוד ע"ז וכו' ועובד ע"ז כ"ע וע"פ תוספתי ובספרים ליתא. ועי' שבת ק"ה ע"ב ותוספתא דב"ק ה"ט וילקוט תהלים ר' תקע"ו ועפ"ז היה נראה להגיה עוד כאן והמפור כעותיו בחמתו וצ"ע. (ט) וארישנה ואישא את אחותה כבייע. (י) עי' תוספתא כומה פ"ה ובבילתא כ"ט ויהי בשלה פ"ו. ובספרים סוף קוברין והגהתי ע"פ כ"ע. (יא) עי' ב"ק פ"ה מ"ו ובגמרא שם צ' ע"ב ועפ"ז מוחק הגריא המלות ש ע ב ר ע ל ד ר ב ר י ר ב י ע ק י ב א ועי' בספרים שנתקו לפרש זה אבל באמת אופן סיפורי מעשיות הולך ומשתנה בכל דור ודור והגדה שלנו פה תלאה הכל בריע לפי שהוא היה מקרא לכבוד ישראל ואמר אפילו עניים שבתם ואינם אותם באלו הם בני חורין ובני עושר בגמרא. (יב) בכייע א"ל יתן לו זמן. בספרים כיצד ובנ"א לאחר שיצא ואכתי הגהתי ע"פ כ"ע. (יג) מלת שזה ליתא כבייע. ** (יד) באיסר בכייע וכן לקמן. (יז) מה עשתה אותה אשה בכייע ועפ"ז הגהתי ובס' עשתה האשה וכן ליתא למלת את בספרים והיהתי ג"כ ע"פ כ"ע. ובכ"ע ומנחת את ויריה וכו' ועי' תול"ם במשנה בב"ק ובספרי הרי"ף גי' הדרך תמים וע' מנחת על ש ע ר ה * (טו) אתן לה בכייע. (יז) צא תן לה בכייע. (יח) כן הוא בכייע כאן וגם לקמן ובספרים ובכ"ע ביררת והגריא גרים הרישת ועי' ב"ר פס"א וקהלת רבה פי"א וילקוט שם ומהחומא פ' חיי שרה וע"פ הילקוט נראה לגרוס אחרת אבל נוסחת הכייע נראה וישראל יותר ור"ל שהקדים וכן הגהתי. (טו) בכ"ע אל תשוב לך ברביעה שניה וכן לקמן ועתימיו ובכ"ע אל תשב לך וכו'. וכן גם לקמן ועתומ"י. (טז) בב"ר שם ר"א אמר זרעת בבכור זרע באפילו שאין אתה יודע איזה וכשר אם של אפילו אם של בכור ואם שניהם כאחד טובים ע"כ והוא פירוש הפסוק בקהלת שם (י"א ו') כי אינך יודע תגו'. ובספרים או זה או שניהם נתקיימו בידך והם כאחת טובים (ואם שניהם כאחת רעים) ובכ"ע גרים כאתה במקום כאחת ובכ"ע או זה ואם שניהם כאחד טובים אם

הערות לג"ב

(ב) עי' רבינו יונה למשנה זאת וה"ל כעין ששינוי בית שמאי אומרים אין סלמדים אלא לתלמיד הגון וצנוע וכשר וירא שמים שנאמר כל השך סמון לצפוניו וכ"ת הלל אומרים מלמדיו לכל אדם מאה בשביל פ"ט ויציאו מהם עשרה טובים ועשרה כ"ד שיצאו שנים ושנים לפי שאינם יודעים איזה מהם יכשר זה או זה ואם שניהם כאחד טובים ע"כ. ועי' מגן אבות ונהלת אבות למשנה זאת ונראה שיש להשלים האדר"ג ע"י פוסקא זו ואז יהיה ההמשך יותר טובן ועי' ג"א ובהערות שם אות כ"ב ולי. (ג) כשמעון שאם ביכרת כן הוא בכייה ונראה (מהכ"ה שם נ"ז ע"ב) עוד דגרים שלא תכנע אבל הוא מספק אצלי.

וישדפו ראשונות ויתקיימו אחרונות (י) כי אינך יודע איזה יכשר הזה או זה או שניהם כאחד טובים שנאמר בכקר זרע את זרעך וגו' (שם) : רבי ישמעאל אומר אם למדת תורה בילדותך אל תאמר איני לומד בוקנתי אלא למוד תורה כי אינך יודע איזה יכשר (יח) אם למדת תורה בשעת העושר אל תשב לך בשעת העוני. אם למדת תורה בשעת שביעה אל תשב לך בשעת הרעבה (יט) אם למדת תורה בשעת הרווח אל תשב לך בשעת הדחק לפי שטוב לו לאדם דבר אחד בעצור ממאה כרווח (כ) שנאמר בכקר זרע את זרעך ולערב אל תנח ידך (שם) : רבי עקיבא אומר כא ואם למדת תורה בילדותך למוד תורה בוקנתיך אל תאמר איני למד תורה בוקנתי כי אינך יודע איזה יכשר אם שניהם יתקיימו בידך או שניהם כאחת טובים שנאמר בכקר זרע את זרעך (שם כב) : רבי מאיר אומר אם למדת (כג) מרב אחד (כד) אל תאמר דיי (כה) אלא לך אצל חכם (אחר) (כו) ולמוד תורה ואל תלך אצל הכל אלא למי שהוא קרוב לך מתחלה

במנחה אל תאמר כבר נתתי לראשון (לא) (אלא) ד) מוטב תתן לאחרון כי אינך יודע. רבי יהושע בן קרחא אומר אם נשאת אשה בנערותך והולידה לך ובתה שלא תשב לך ותאמר דיי אלא בזקנותך הרבה פריה ורביה כי אינך יודע (ה) : הוא היה אומר הנותן עניני באשתו שמא תמות ויירשנה או שמא תמות ויכתב לו אשה אחרת סופה לקברו. וכן הנותנת ענינה בבעלה שמא ימות (ויירשנו) וותירשנו (ו) ותקח לה איש אחר סופו לקובר. היה גבול חסד ואמת ואעשה כפועל שלא ידו אומר עני הוא וסופו ליצרך לבריות (ז). הזורק מעותיו והטורף פתו בחמתו סופו להצטרך לבריות. המשכר את כליו והקורע את בגדיו כאילו עובר עזי שהיום אומר לו

שנאמר שמה מים מכורך וגוזלים מתוך בארך (משלי ה' ט"ו) (ח) : הוכה הוא לאדם שישמש וארבעה תלמידי חכמים כגון רבי אליעזר ורבי יהושע ורבי עקיבא ורבי טרפון שנאמר אשרי אדם שומע לי לשקוד על דלתותי יום יום לשמור מזוזות פתחי (שם ה' ל"ד) אל תיקרי דלתותי אלא דלת דלתותי (ח). כי אינך יודע אם שניהם יתקיימו בידך אם שניהם כאחד טובים שנאמר בכקר זרע את זרעך (שם כט) : רבי יהושע (כ) אומר שא אשה בילדותך ושא אשה בזקנותך הוליד בנים בילדותך והוליד בנים בזקנותך אל תאמר איני נושא אשה אלא שא אשה והוליד בנים ובנות והרבה פריה ורביה בעולם כי אינך יודע אם שניהם יתקיימו בידך אם שניהם כאחד טובים שנאמר בכקר זרע את זרעך וגו' (שם) הוא היה אומר אם נתת פרוטה לעני שחרית וכא עני אחר ועמד לפניך ערבית תן לו כי אינך יודע אם שניהם יתקיימו בידך אם שניהם כאחד טובים שנאמר בכקר זרע את זרעך וגו' (שם ל) :

מעשה בחסיד אחד שנתן דינר לעני אחד (לא) בשני בצורת הקניטתו אשתו הלך ולקנבית הקברות (לב) ושמע שתי רוחות שמספרות זו עם זו ואומרת חדא לחברתה חברתי כואי (לג) ונשומט בעולם ונראה מה פורענות באה

הערות לנו"א

הערות לנו"ב

שניהם נתקיימו בידך טובים ואם שניהם כאחד טובים ע"כ והשיבוש בכואר ועי' בפריש"ם ואנכי הגהתי לפי הכשמות בהתומי לפי שהמשך הענינים לקמן מורה על זה וקרוב מאד שהמלות ואם שניהם כאחת רעים מקומם כפיסקא שאח"ז. (י) בספרים בן שנאמר ומחתי ע"ש הגר"א ובכ"י מתחלת פוסקא זאת אם בכרת זרעתי ברביעה שניה וכו'. (יח) כך הוא גי' התומי' אלא דגרים ברי' ויסי' ובכ"י רבי ישמעאל אומר למוד תורה בזקנותך ואל תאמר איני למד אלא למוד תורה ובכ"י ואל תאמר איני למד תורה וכו'. (יט) הגהתי ע"פ הכ"י ובספרים ת ש ו ב ובכ"י בשעת רעב. (כ) בריות שנאמר כי אינך יודע אם שניהם כאחת טובים שנאמר וכו' בספרים הוגה ע"י התומי' ככפנים ובכ"י שנאמר ה' ליתא ומהריוח שנתון שם לפני מלת בכקר נראה כי הוא פתיהה לדברי ר"ע דלקמן ובעיקר הגברים עי' בסקמות הגרמנות לעיל אות י"ד וע"ש שהש"ר פ"ח. (כא) בכ"י ר"ע אומר למוד תורה בזקנותך אל תאמר וכו'. (כב) ע"י לעיל אות י"ד וע"ש בהובנאות הרבונות שם עי' לנקד כאן כולת למדת הלומיד ככונן פעל והינו א"כ לבד לתלמידים או להשלים כאן המאמר על פי הגוסהא ביבמות שם היו לו תלמידים בנערותו יהיו לו תלמידים בזקנותו וכו' ע"ש כי עכ"פ עיקרה של כל פוסקא זאת היא רק כפני העמדות תלמידים וכל השאר הוא רק אגב גירא ונראא דהראא ואם לא נפרש או נגה כניל אז יהיה העיקר חסר מן הספר. (כג) למדת תורה בכ"י. (כד) ואמעתו בכ"י ולא אדע לכונן. (כה) די בכ"י. (כו) כן הוא בכ"י ובספרים ליתא למלת אחר. (כז) ע"י ע"י ע"י וילקוט משלי רבנו התקלו' ולפי הילוקוט היה נראה להגיה ואל תלך אצל הכל מתחלה אלא למי שהוא קרוב לך וע"ש לקמן פכ"ו. (כח) ע"י ג'וב פייה וע"ש הוספתי מלות ר' טרפון וזאת ד' ל' ת דרש ארבעה והספרים נדחקו מאד בזה. ובכ"י אימא ג' תלמידים כגון וכו' אלא דלת דלתי ובכר הגהת בספרים ת"ח ודלתותי. (כט) זה הוא הסיים כדברי ר' מאיר דלעיל. (ל) ר' יהודה אומר בכ"י. (ל) ועמר לפניך ערבית תן לו ואם לאו פטרהו מיד כי אינך יודע אם שניהם בידך נתקיימו וכו' כן הוא בכ"י ובל"ס הכל הוא ע"י טעות המעתיק בשיגרא דלישנא לקמן פ"ו. ובעיקר הדברים עי' בהובנאות הגרמנות לעיל אות י"ד ואגב דברי ר' יהושע אלו שנסגנו אגב דברי ר"ע נשנו ג"כ הנך בבית הדנוטל פרוטה מן הצדקה ומהשתתת כלים ובדרך אגב דאגב הביא גם כן המעשה דעם האשה פה ובכ"י הסדר ישר יותר. (לא) הגהתי ע"ש הביע ובספרים דינר אחד לעני אחד. (לב) הקברות בין שתי נפשות בכ"י ובקצת ספרים הוגה כאן ע"י השי"ם בברכות י"ה ע"י הקברות ובכ"י' ואלו ומספר הכספים ס"י תנ"ג נראה שלפניו היתה הגירסא שמעשה זאת אירעה לילל הושיענא רבא. (לג) צאי בכ"י ובכ"י נצא.

ד) הגהתי ע"פ הגו"ש. (ה) ע"י גויא פיג אות י"ד וגוסהא שלנו פה הילוקה ככל אותם הקבומות הרמוזים שם. (ו) הגהתי ע"פ הגו"ש ועי' גויא ובתוספתא סוכה הרמוזה בהערות שם ונראה שמלת ותירשנו רק אגב שימא באה לכאן דהא האשה אינה יורשת הבעל. (ז) בגו"ש הגוסהא היה גומל הסד ואמר אלך ואעשה כפועל שלא יאמרו עני שמא יצטרך לבריות ע"כ ואולי יש להגיה היה גומל הסד ואמר לו עשה עמי כפועל שלא יאמרו עני הוא סופו להצטרך לבריות

לעולם אמרה לה חברתי איני יכולה לצאת מפני שקבורה לה) אני במחצלת של קנים. אלא לכי את ומה שאת שומעת אמרי לי. הלכה ובאתה אצלה אמרה לה חברתה כלום שמעת מאחורי הפרגוד מה פורענות באה לעולם. אמרה לה שמעתי שכל לה) הזורע ברביעה ראשונה ברד מלקה אותו. הלך הוא וזרע ברביעה שניה. של כל העולם ברד לקה אותה ושלו לא לקה לה). לשנה אחרת הלך ולן בבית

יצרו שבר את כלך וקרע כסותך ולמחר הוא אומר לו לך ועבוד ע"ז והוא שומע לו ח): רבי יהודה אומר על ג' דברים העולם עומד על הקנאה ועל התאוה ועל הרחמים ט) ועוד בג' דברים נברא העולם בקול ובנעימה וכמראה י):

הקברות לו) ושמע שתי רוחות שבספרות זו את זו ואומרת אחת לה) לחברתה כואי ונשום כעולם ונראה מה פורענות באה לעולם. אמרה לה חברתי (לא כך אמרתי לך) לט) איני יכולה לצאת מפני שאני קבורה כ) במחצלת של קנים אלא לכי את ומה שאת שומעת אמרי לי. הלכה ובאתה אצלה אמרה לה כלום שמעת מאחורי הפרגוד. אמרה לה) מא) שמעתי שכל הזורע ברביעה שניה שדפון מלקה אותו. הלך וזרע ברביעה ראשונה. בא שדפון לעולם של כל העולם כב) נשדף ושלו לא נשדף כג). אמרה לו אשתו מפני מה פורענות שבא לעולם של כל העולם לקה ונשדף ושלך לא לקה ולא נשדף מד). ספר לה כל המעשה. מה). לימים נפלה קטטה בין אשתו של אותו חסיד לבין אמה של אותה ריבה כו) אמרה לה לכי (ואראך כז) בתך שהיא קבורה במחצלת של קנים. לשנה אחרת הלך ולן בבית הקברות מה) ושמע אותן שתי רוחות שבספרות זו את זו. אמרה לה חברתי כואי כט) ונשום בעולם ונשמע מה אומרים אחורי הפרגוד. אמרה לה חברתי הגיחי לי דברים שבינך לביני כבר נשמעו בין החיים ז):

מעשה בחסיד אחד שהיה רגיל בצדקה פעם אחת הלך וישב בספינה יא) בא הרוח ומכע ספינתו בים. ראהו רבי עקיבא ובא לפני ב"ד יב) להעיד על אשתו להנשא. עד שלא הגיע עת לעמוד בא אותו האיש ועמד לפניו. א"ל את יג) הוא שמעתי בים א"ל הן. ומי העלך בין הים א"ל צדקה שעשיתי היא העליתני מן הים. א"ל מאין אתה יודע א"ל כשירדתי למעמקי מצולה ישמעתי קול רעש גדול מגלי הים שזו אומר לזו וזו אומר לזו ורצו ונעלה את האיש הזה מן הים שעשה צדקה כל ימיו יד). באותה שעה פתח ר' עקיבא ואמר ברוך אלהים אלהי ישראל שבהר ברברי תורה ובדברי חכמים שדברי תורה ודברי חכמים קיימין הם לעולם ולעולמי עולמים שנאמר שלח לחמך על פני המים כי ברוב המים תמצאנו (קהלת י"א א) ועוד כתב יח) וצדקה תציל ממות (פסלי י' ב) נו):

מעשה בבנימין הצדיק שהיה ממונה על קופה של צדקה ובאתה אשה אחת לפניו אמרה לו רבי פרנסני. אמר לה העבודה שאין יז) בקופה של צדקה כלום. אמרה לו רבי אם אין אתה מפרנסני נמצאת הורג אלמנה ושבעה בנים יח). עמד ופרנסה משלו. לימים חלה בבנימין הצדיק והיה מצטער על המטה. אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה רבונו של עולם אתה אמרת כל המקיים נפש אחת מישראל נט) כאלו קיים עולם מלא בנימין הצדיק שקיים אלמנה ושבעה ס) בניים על אחת כמה וכמה והוא מצטער בצער חולי זה טא) על המטה. מיד בקשו עליו רחמים וקרעו לו גזר דינו והוסיפו לו כ"ב שנה על שנותיו סב):

הערות לנויא

הערות לנויב

לד) שקבורה הייתה בכי"ע, לה) שמעתי שכל ליתא בכי"ע, לו) בכי"ע של כל העולם נלכד ושלו נמלט. לז) הקברות בין שתי נפשות בכי"ע. לה) מספרות זו עם זו ואומרת הרא לחברתה בכי"ע. לט) אמרה לה חברתי ליתא בכי" והוגה בספרים ג"פ ברכות שם. מ) שקבורה אני בכי"ע. מא) ליתא בכי" והוגה בספרים ג"פ ברכות שם. מב) של ליתא בכי"ע. מג) ושלו נמלט בכי"ע. מד) העולם כולו נלכד ושלא נמלט בכי"ע. מה) סח לה כל הרבדים בכי"ע. מו) מלת אותה ליתא בכי" והוגה ג"פ הש"ס שם. מז) ליתא בכי"א ושהוגה בספרים כניל ובכי"ע אמרה לך בביתך וכו'. מח) בין שתי נפשות בכי"ע. מט) שמספרות זו עם זו ואומרת הרא לחברתה צאי ונשום בכי"ע. נ) בעיקר הרבדים ע" ברכות ובד"ס שם וילקוט קהלת פי"א ויש לדון משה קצת שמעשה זאת היתה סדורה לפניו אחרי דברי ר' דוסתאי וצ"ע. נא) וישב לו בכי"ע. נב) לפני ביד ליתא בכי" ועתומי"י. נג) ולא את בכי"ע. נד) קול רעש גדול שמעתי

אבל לא מצאתי שום ספק לזה. ה) ע"י לעיל אית ו' ובבא דהזורק וכו' הוספתי ע"פ הגוי"ס. ט) לא מצאתי דוגמא לזה רק בספרו של הוקעם על הקירות בלשונות הרבנים עמוד מש בשם מעשה תורה כ"י ש"מבוא שלשה מדות טובות ברא הקב"ה בעולמו ואלו הן יצר הרע וקנאה ורחמים אם אין יצירה אין כל בריה מתעסק בפריה ורביה אם אין קנאה אין כל בריה מתעסק בנביעה אם אין הרחמים אין העולם עומד ע"ב. וע"ע יומא ס"פ ע"ב ובי"ר פ"ט ס"ז וקהלת רבה ב' כ"ב וסבתי. י) ע"י נ"א ספ"ד ובהערות שם ונראה דהתך תרי בבית מקומם אחרי דברי שמעון הצדיק דלקמן.

זוה אומר לזה וכו' שנמצא בצדקה וכו' בכי"ע ועתומי"י. נה) ועוד כתוב וכו' ממות ליתא בכי"ע. נו) ע"י יבמות קב"א ע"א וקרי"ר פי"א ונראה שמעשה זאת הורכבה משתיים שם וע"ע וילקוט קהלת שם שדבריו לקוחים מאת האדר"ג וע"ש על השנונים. נז) אין בכי"ע, נח) בחרתי בניסחת הנ"א לפי שקרובה יותר לניסחת הגמרא בכ"ב י"א ע"א וגם שהמספר יותר דגיל וע"ע ב"רם שם. ובספרים עוד הגני סתה וארבעה בני ובכ"י נמצאת הורג אלמנה וארבעה בניה. נט) נ"א מישראל מעלה עליו הכתוב ועתומי"י ובכ"י ליתא. ס) כנוסחת הנ"א ובספרים ובכ"י 'וארבעה בנים. סא) בכ"י חולי זה ליתא. סב) בכ"ב שם ליתא להך סיום דבקשו עליו רחמים אבל בילקוט קהלת י' איתא ג"פ (הציון פסקתא שם במעות והכל הוא מהאדר"ג.) וע"ע כאלפא ב"תא דבן סירא ה' ע"ב היצאת הרבדים"ש.

פרק ד

שמעון הצדיק היה משירי אנשי כנסת הגדולה
הוא היה אומר על שלשה דברים העולם עומד על התורה
ועל העבודה ועל גמילות חסדים א):

על התורה כיצד הרי הוא אומר כי חסד הפצתי ולא
זכה ודעת אלהים מעולות (הושע ו' ו') מכאן לעולה שהיא
חביבה מזוכים ב) מפני שהעולה כולה כליל ג) לאישים שנאמר
והקטיר הכהן את הכל המזבחה (ויקרא א' ט') ובמקום אחר
הוא אומר ויקח שמואל מלה חלב אחד ויעלה עולה כליל לה'
(שמואל א' ז' ט') ד). ותלמוד תורה ה) חביבה לפני המקום
מעולות לפי שאם אדם למד תורה יודע דעתו של מקום
שנאמר אז תבין ויאת ה' ודעת אלקים תמצא (משלי ב' ה').
מכאן ו) לחם שיושב והורש בקהל שמעלה ו) עליו הכתוב
כאלו הקרבן חלב ודם לגבי מזבח:

שני תלמידי חכמים שיושבים ועוסקים בתורה ועברה
לפניהם כלה או משה של מת אם בידן כדי צרכן אל יבטלו
ממשנתן ואם לאו יעמדו וישננו ויקלסו לבלה וילוו למת ח):
מעשה רבי יהודה בר אלעאי ט) שהיה יושב ושונה

פרק ה

שמעון הצדיק היה משירי אנשי כנסת
הגדולה הוא היה אומר על ג' דברים העולם
עומד על התורה ועל העבודה ועל גמילות
חסדים א): וכן את מוצא שלא גלו עשרה
השכמים אלא בעון בטול תורה שנאמר לכן
גלה עמי מבלי דעת וגו' לכן כאכול קש לשון
אש וגו' (ישעי' ה' י"ג וכו') ב). וכן את מוצא
שלא גלה) גלה) גלה) שבט יהודה וכניסין אלא
בעון בטול תורה שנאמר כה אמר ה' על
שלשה פשעי ישראל) יהושע) ושל ארבעה
לא אשיבנו (עמיס ב' ד') מפני מה על מאסם
את תורת ה') (שם וכן) הוא אומר) ושלחתי אש
ביהודה (שם ה'). וכן את מוצא שלא חרבה
ירושלים אלא בעון בטול תורה שנאמר מי
נתן למשיסה יעקב וגו' (ישעי' מ"ב כ"ד) ומפני
מה) ולא (אבוא) אבוא) בדרוכי הלוך ולא שמעו
בתורתו (שם) לפיכך) וישפוך עליו חמה אפו
(שם כ"ה). וכן את מוצא שלא גלת הארץ אלא

בעון בטול תורה) שנאמר לכן שמעו הגוים ודעי עדה את אשר כסה הגנה אנכי וגו' ותורתו וימאסו בה) (ירמיה' י"ח ט"ז).
וכה"א מי האיש החכם ויבן זאת (שם ט"א) וכתוב בתריה) ויאמר ה' על עזבם את תורתו (שם ט"ב ד):

ועל העבודה זו עבודת בית המקדש. וכן את מוצא כל זמן שהיתה עבודת בית המקדש קיים היתה
כרבה בעולם והזול מרובה והרנן מרובה והיין מרובה ובני אדם אוכלים ושובעים והבהמה אוכלת ושובעת
שנאמר ונתתי עשב בשדך לבהמתך (דברים י"א ט"ו) ה) משחרב בית המקדש נסתלקה כרבה מן העולם שנאמר
השמרו לכם עשיתם לבבכם ונתתם אף ה' בככם (שם י"א ט"ו) וכה"א (ויקרא) ויקרא) ו) חורב
על הארץ ועל הדרים (הגיא א"י). וכה"א מהיותם בא אל ערמת חטים עשרים והיתה עשרה וגו' (שם י"ז ז) ואחר
אינו אומר כן אלא והיתה עשרים: מפני מה היין לוקה יותר מן הרנן ח) מפני שהוא מין קללה ר' אומר ט)
לא משום כן אלא שדורכים אותו כמומאה. וכה"א זרעתם הרכה והבא מעט (שם) משבטל העומר. אבל ואי
לשבעה (שם) משבטל לחם הפנים. שתו ואין לשכרה (שם) משבטלו הנסכים. לכיש ואין לחום לו (שם)
משבטלו ו) בגדי כהונה יא). והמשתכר משתכר אל צדור נקוב (שם) משבטלו שקלים. וכן הוא אומר כי
תאנה לא תפרח (הקוק ג' י"ז) משבטלו הבכורים. ואין יבול בגפנים (שם) משבטלו גפנים) (נסכים)
נמכי יין יב). כחש מעשה זית (שם) משבטל שמן המאור ושמן המשחה. ושדמות לא עשה אכל (שם)
משבטלו התנופות. גזר ממכלה צאן (שם) משבטלו התמידים והמסופים. ואין בקר כרפתים (שם) משבטלו

הערות לניא

פ"ד א) ע"י אבות פ"א מיב. ב) מדאפקה עולה מכלל זבחים דרישא
מכאן שהיא חסובה ב' בדברי רבה פ"ב ס"ח. וטעם החשיבות הוא מפני
שהיא כליל. וע"י במדבר רבה פ"ב ס"ח. ג) כליל ליתא בכייע.
ד) בב"י ב' מ' ק"ס אחר ועתומ"י והוא רק ראה שהיא כליל ובכ"יע
ליתא ג"כ למלה אחד אחר מלה חלב לקמן. ה) תורה הא אם למד
תורה יודע וכו' בב"י ועתומ"י. ו) מכאן ליתא בב"י ועתומ"י. ז) מעלה
בכ"י וכלומר בזה שמלמד את הצבור הוא כהן העומר ומסרת לא
בעדו רק לכפר על ישראל (משמע מבהר"ע) ובכ"יע כאלו חלב דם
הקרבן (כו') ה) כן הוא הנוסחא בהגמרא שלפני ובכ"יע ובקצת ספרים
וישננו לכלה ויקלסו למת ובתומ"י עוד ג"א וישמרו לבלה ויקלסו למת
וע"י וירושלמי ספרים פ"ח ה"ז ובכ"יע אבל כל הנוסחאות מסופקות ואין
מישיבין את הדעת ואולי י"ז להגייה ויעמדו מ' מ' ש' נתן וכו' וצ"ע
וע"י עוד לקמן אות ט"ז. ט) מעשה בר אלעאי כ"י פעמים בכ"יע.

הערות לניב

פ"ה א) ע"י אבות פ"א מיב. ב) בכ"יע לכן גלה
עמי אין כבוד וגו' ותקנתי כפנימי. ג) בכ"יע חסר
ותקנתי ע"ש כ"יה אלא ששם כתוב ורעו עדה וגם
הוספתי המלות ותורתו וימאסו בה. ד) ע"י סנהדרין
צ"ז ע"ב וירושלמי חגיגה פ"א ופתיחתא דאיכה רבתי
קצת מעין זה. ה) דרוש ולעבדו במקרא שקדם זה
כמשמעו כלומר עבודת בית המקדש ע"י הקרבנות.
וכן ועבודתם אלהים אחרים שהיו מקריבים לע"ז.
ו) הגהתי כפי לשון המקרא. ז) בליש היסוד לשון יש
כנה וע"י בני"א פ"ד ובהערות שם אות כ"א ונראה
להגיה פה כזה היה לו ליסר עשרים וחמשה כדרך
שאמר בתיבת אינו אמר כן וכו' לפי שהיין לוקה ביותר.
ח) כן הג"ג ליתא בכ"יה וע"י יומא ע"ז ע"ב.
ט) בכ"יה ר"ב מאיר וכפי הנראה מסכות המקראות
עלול יותר לשומאה מהחטים. י) נוסחא כ"יה כזה
והחסרון והקמיעות נראים לעין. וע"י בני"ש וגם שם
הנוסחא קטועה ומשובשת וע"י דגמאות לזה המאמר בתחומא
שם ואנכי הצגתי הנוסחא בפנים ע"ש כ"יה. יא) בגדי כהן גדול בכ"יה. יב) ונסכי יין בכ"יה ונראה שהיא ערכוב כי נוסחאות.

זכחי שלמים יג) למחר כשיבנה בית המקדש
 מהו אומר ונבנתה (העיר) ועיר על תילה (וגו)
 ויצא מרם תודה וקול משחקים (רימי לייח ויחם),
 ואני בה אעלוה (וגו) אלהים ה' חילי וגו'
 (הבקות ג' י"ט) יד):

פרק ו

וכשבא אספסיאנוס והקפאת א' ירושלם
 שרה כנגד חומת ירושלם (אמר) (ואמר)
 לאנשי ירושלם שברו ב' ממנו קשת אחת
 וחץ אחד ואלך מעליכם בשלום. אמר להם
 פעם ראשונה ופעם שנייה ולא קבלו ג). אמר
 להם ריב"ז גורמין אתם לעיר הזאת שתחרב
 ולבית הזה שישרף. אמרו לו כשם שיצאנו
 על השרים דראשונים והרגנום כך נצא על
 (אלו ונהרגם) (זה ונהרגנו כל דבר ודבר שהיה
 ריב"ז אומר להם) היו כותבים אותם ד) בשטרם
 וקושרים אותן בחצים וזורקים אותם ה) חוץ
 להומה (ואמר) (ואומרים) ריב"ז אורבו של מלך.
 כיון שראה ריב"ז שלא רצו לשמוע לו אמר

לתלמידיו ועברה כלה ואחו בידו י) כדי צרכו והיה משנין יא)
 בה עד שעברה הכלה מלפניו: שוב מעשה ברבי יהודה בר
 אלעאי שהיה יושב ושונה לתלמידיו ועברה כלה לפניו.
 אמר (להם) יב) מהו זה. אמרו לו כלה שעברה. אמר להם
 בני עמדו והתעסקו בכלה שכן מצינו בהקב"ה שנתעסק
 בכלה שנאמר ויבן ה' אלהים את הצלע (בראשית ב' כ"ב) הוא
 נתעסק יג) בכלה אנו על אחת כמה וכמה. והיכן מצינו
 שהקב"ה נתעסק בכלה שנאמר ויבן ה' אלהים את הצלע
 (שם ב' כ"ב) שכן קורין בכרכי הים לקלעיתא יד) בנאותה.
 מכאן שתקנה הקב"ה לחוה וקשמה ככלה יד) והביאה אצל
 אדם טו) שנאמר ויביאה אל האדם (שם ב' כ"ב). פעם אחת
 נעשה הקב"ה שוישבין לאדם מכאן ואילך אדם קונה שוישבין
 לעצמו שנאמר עצם מעצמי וכשר מבשרי (שם ב' כ"ג).
 פעם אחת נטלה חוה מאדם מכאן ואילך מקדש אדם את
 בת הכירו טז):

על העבודה כיצד כל זמן שעבודת בית המקדש קיימת
 העולם מתברך על יושביו וגשמים יורדין בזמנן שנאמר
 לאהבה את ה' אלהיכם ולעבדו ככל לבבכם וככל נפשכם
 ונתתי מטר וארצכם בעתו יורה ומלקוש ונתתי עשב בשדך

לתלמידיו חברים עמדו והציאוני מכאן. נתנו אותו בארון של עץ נטל ר' אליעזר בראשו ור' יהושע ר'
 יהודה) בגליו. היו משמשין ו) והולכין עד שהגיעו לפתח של מדינה. כיון שהגיעו לפתח של מדינה אמרו
 להם עמדו ופתחו לנו כדי שנצא ונקברנו. אמרו (להם השוערים) לא נפתח ז) עד שנדקרונו בחרב ח) בתחלה.
 אמרו להם ט) גורמים אתם שתוציאו שם רע למדינתכם למחר יהו אומר אף לרבן יוחנן דקרו. ובסוף עמדו
 ופתחו להם. כיון שיצא ריב"ז חוץ מפתחה של ירושלים הלך ושאל בשלמו של (מלך) אספסיאנוס יא) כדרך
 (ישואלין) (יששואלין) בשלומה של מלכות א"י אי ריומני אימפוטרין. א"ל את את הוא בן זכאי א"ל הן יב).
 א"ל הניתני יג). א"ל אל תירא כתוב בדיני שאין הבית הזה חרב אלא ביד מלך שנאמר והלבנון באדיר
 יפול (ישעי' י' ל"ד). מסרו לשני פקידים. לאחר ג' ימים באו לו אנרות מרומי. א"ל מת (מרון רומי המלך)
 מלך (גירון) והמליכוך בני רומי יד). שלח וקרא לרבן יוחנן טו) א"ל שאל לך שאלה. א"ל שואל אני ממך
 את יבנה ואלמוד בה תורה ואעשה בה ציצית טז) ואעשה בה שאר כל המצות. א"ל הרי היא נתונה לך במתנה ז):

הערות לנ"א

י) בידן (ועשו) כדי צרכן בכי ותיבת ועשו היא רק תלויה בין השיטות
 והעיקר הוא שיש להגיה ואחו בידן (של הדם) בידו וכי ועי לקמן אות ט"ז.
 יא) משנין בכייע על הגילוף, יב) הגהתי ע"פ כ"ע ובספרים ליהא.
 יג) כהתעסק בכ"י ז"ל. והיכן מצינו שנתעסק בכלה וכי שכן קורין בכרכי
 הים וכי בכייע. ובספרים וכן בכ"י קורין כלה והגהתי ע"פ הב"י והגרי"א
 וע"ע לקמן אות ט"ז. יד) וקשמה וכללה בכ"י. טו) אל האדם בכייע.
 טז) עי' כתובות י"ז ע"א ומגילה ג' ע"ב וכ"ס ע"א ובר' פ"ח וע"ע
 ברכות ס"א ובג"ש ובר' ריש פ"ח ובג"ש ובירושלמי הגיה פ"ג ה"ז.
 והנה כל אלה הדוגמאות וכל הגהות המפרשים פה אינם כספיקים
 להניח את הדעת בהבנת סיקקא זאת. והקביעות והסירוס ניכר מתוכה.
 ומצאתי כפי כדורש הגדול כ"י ששניהם שיהיה יושב פסיקא זאת כפי בראשית
 ואנכי מתקשה פה ודיל מעשה ברבי יהודה ב"ר אלעאי שהיה יושב
 ושונה לתלמידיו ועברה כלה לפניו אהז בידו שרבים של
 הדם והיה מ"ש ע"גן (פ"י מנופף) בו עד שעברה כלה מלפניו.
 שוב מעשה ברבי יהודה ב"ר אלעאי שהיה יושב ושונה לתלמידיו ועברה
 כלה לפניו אמר להם בני עמדו והתעסקו בכלה שהרי מצינו בהקב"ה
 שנתעסק בכלה והלא הדברים ק"ו ומה אם הקב"ה נתעסק בכלה אנו
 על אחת כמה וכמה. ומנין שקולע הקב"ה לחוה שנאמר ויבן ה' את
 הצלע שכן בכרכי הים קורין לקלעיתא ב' ג' י"א ב' מלמד שתקנה
 הקב"ה לחוה וקשמה ויכללה והביאה אל האדם שנאמר ויביאה אל
 האדם פעם אחת נעשה הקב"ה שוישבין לאדם מכאן ואילך אדם קונה שוישבין לעצמו. ויאמר האדם זאת הפעם עצם מעצמי פעם אחת
 נטלה חוה מן האדם מכאן ואילך אדם מקדש את בת הבדיו ע"כ. והקרא ירון מעצמו מה שיש להגיה בנסחתיו פה. ובענין המהיך הנה

הערות לנ"ב

יג) שלמים וזבחים בכייה. יד) עי' במקומות הנרמזים
 לעיל אות י' וע"ע ב"ר פ"ג ע"ש.
 ט"ז א) על בכייה. ב' עי' ג"א י"ט ואולי צ"ל שגרו.
 ג) עליהם בכייה וכן בגו"ש ד) בשטרם ליתא בכייה.
 ה) וקושרין אותם וזורקין אותן בחצין מחוץ לחומה בכייה.
 ו) משתמשים בכייה. ז) לא נפתח ליתא בכייה.
 ח) כחרב ליתא בכייה. ט) השיבו להם ר' אליעזר
 ור' יהושע בכייה. י) את רבן (ובלתי יוהנן ליתא) בכייה.
 יא) בשלומה של אספסיאנוס בכייה ועי' בגו"ש.
 יב) כן הוא בכייה ובלי"ם צ"ל מי דומיני והוא לשון רומי
 ור"ל אדוני המלך ועי' הני"ש השל"ם ערך אימפוטרו קיסר.
 ובג"ש יובי דומני מלכא וצ"ל ביבי דומיני והוא ג"כ
 לשון רומי ור"ל יהו אדוני המלך ועי' באיכה רבתי
 ובמ"ס כ"ס בע"ל הערך שם. יג) מלשון ויגה בני איש.
 יד) הגהתי ע"פ הני"ש השל"ם ע"כ מחוץ קיסר.
 טו) לרבן ליתא בכייה. טז) בגו"ש ליתא ואולי הוא
 שיגרא דרישא מתפילה תפילין ציצית ועי' בגו"ש פ"ד.
 יז) בעיקר הדברים עי' במקומות הנרמזים בגו"ש פ"ד
 אות ע"ד ונוסחא וני גו"ש יותר להאיכה רבתי בגו"ש.

והקרא ירון מעצמו מה שיש להגיה בנסחתיו פה. ובענין המהיך הנה

על גמילות חסדים כיצד הרי הוא אומר כי חסד חפצתי ולא זבח (הושע ו' ו') העולם מתחלה (כה) לא נברא אלא בחסד שנאמר כי אמרתי עולם חסד יבנה שמים תכין אמונתך בהם (תהלים פ"ט ג') (כט). פעם אחת היה רבן יוחנן בן זכאי יוצא מירושלים והיה ר' יהושע הולך אחריו וראה ל' בית המקדש חרב אמר ר' יהושע אוי לנו על זה שהוא חרב (לא) מקום שמכפרים (לב) בו עונותיהם של ישראל. א"ל בני אל ירע לך יש לנו (לג) כפרה אחת שהיא כמותה ואיזה זה גמילות חסדים (לד) שנאמר כי חסד חפצתי ולא זבח (הושע ו' ו'). שכן מצינו בדניאל איש חמדות שהיה מתעסק בגמילות חסדים. ומה הן (לה) גמילות חסדים שהיה דניאל מתעסק בהם אם תאמר עולות וזבחים מקריב (לו) בכלל והלא כבר נאמר השמר לך פן תעלה עולותיך בכל מקום אשר תראה כי אם במקום אשר יבחר ה' באחד שבטריך שם תעלה עולותיך (דברים י"ב י"ג י"ד) אלא מה הן גמילות חסדים שהיה מתעסק בהן היה מתקן את הכלה וכשמתחיל (לז) ומלווה את המת ונותן פרוטה לעני ומתפלל שלשה פעמים בכל יום ותפלתו מתקבלת (לח) כיוון שנאמר ודניאל כדי ידע די רשים כתבא על לביתה (לח) וכיון פתיחן ליה בעלייתה נגד ירושלים וזימנין תלתא ביומא הוא (לט) ברוך על ברכוהו ומצלא ומורא קדם אלהה כל קבל די רוא עבד מן קדמת דנא (דניאל ו' י"א) (ס):

יהודים (כו) אלא במים. דור המבול לא פרע מהן אלא במים (כז) כישם שעשה לפרעה כך הוא מבקש לעשות לי. רמו המקום (כח) לים ועמד מעופו (כט) א"ל הקב"ה רשע ליחה סרוחה עפר רמה ותולעה וכי עמד אני עושה מלחמה והלא אין לי בכל הבריות אשר בראתי בעולמי שפאל יותר מן היתוש הזה (נ"א) [והוא] עושה עמד מלחמה. ירד לו מספינה לרומי ויצאו בני רומי לקראתו התחילו מקלסין אותו ואומר לו נקיטא ברור ל'. וכשנכנס נכנס לבית המרחץ וכשיצא הושימו לו דיפלי פיסורין (לא) וכשהוא שותה נכנס יתוש אחד לחוטמו והיה (לב) אוכל בפניו עד שהגיע לתוך מוחו. אמרו לרופאים ופצעו את מוחו ומצאו יתוש אחד כגחל (בר יונה) [בן יזמן] משקל תרין ליטרין (לג):

אמר רבי אליעזר (כד) אנא הוינא ברומי (והמת) [והמינא] תרתין ליטרא מן הכא ויתושא מן הכא ונתנו אותו כקערה כל מה דהוה שדה (לד) הוות נפשיה (ועדא) [זעירא] פרח יתושא פרחיה נפשיה (לה) לקיים עליו מה שנאמר תמות רשע רעה (תהלים ל"ד כ"ב):

היה רבן יוחנן יושב ומצפה כנגד חומת ירושלים לדעת מה יעשה בה כדרך שנאמר בעלי (ועלי) [והנה עלי] יושב על הכסא יד דרך מצפה (שמואל א' ד' י"ג). כיון שראה ריב"ז שחרב ביהמ"ק ונשרף ההיכל עמר וקרע את בגדיו וחליץ את תפלו והיה יושב ובוכה ותלמידיו עמו. וי"א אף לו) אברהם יצחק ויעקב היו עמהם שנאמר הילל בראש (זכרי' י"א ב') זה אברהם שקיים את המצות (ז) (מראשו) [בראשו]. כי נפל ארז (שס) זה צדקיהו מלך יהודה. אשר אדירים שודדו (שס) אלו אברהם יצחק ויעקב. הילילו אלוני הבשן (שס) אלו חורי יהודה ובנימין. כי ירד יער הבציר (שס) זה עם ירושלים (ח): דבר אחר הילל בראש זה אברהם שקיים את התורה מראש. כי נפל ארז זה כהן. אשר אדירים שודדו אלו אברהם יצחק ויעקב. הילילו אלוני הבשן אלו גדולי יהודה ובנימין. כי ירד יער הבציר זו גלות ירושלים (ט):

רבי חנניה סגן הכהנים ואומר קודם לט' שנה עד שלא חרב בית המקדש ונשרף ההיכל היו אנשי ירושלים נועלין את הדלתות והיו משכימין (ט) [ומוציאי] אותן פתוחים שנאמר פתח לבנון דלתיך (זכרי' י"א א'). כיון שראו בני כהנים גדולים שחרב בית המקדש ונשרף ההיכל נמלו את המפתחות ועלו לראש ההיכל וזורקים כלפי מעלה ואומרים הא לך המפתחות שנתת לנו שלא [היינו] אפטרופין

הערות לנ"א

לך אהבה שהיא הביבה וכו'. (כח) סתהילה ליתא בכייע. (כט) שנאמר אמרתו עולם בכייע ובכיא אני אמרתו וגו'. (ל) את בית בכייע. (לא) אריז אוי לנו על זה שהוא חרב ליתא בכיו והנה בספרים ועי' ילקוט הושע ר' תקיב וחי שם הציון ואולי לקוח הוא מהאדר"ג. (לב) שמתכפרין בכייע. (לג) יש לך בכיא. (לד) כפרה אחרת ואינו זו גיה בכייע. (לה) ובמה הם בכייע. (לו) היה מקריב בכיא. (לז) ומשמחה ליתא בכיא. (לח) מקובלת בכיא. (לט) היו בכיא ובכיע היה ולקמן די היה בכייע ובכיא דהוה. (מ) עי' ירושלמי ברכות ר"פ תפלת השחר וספרי דברים פי' מיא בפי' ולעכדו ופדריא פי' ומשם מוכח דמדינאל לא מדיהו רק תפלה ועי' מפרשים אבל היתיר קרוב הוא שגם פה היתה כל פוסקא זו לעיל גבי בכא דעבודה ונשתרבה משם עי' שגת איזה מעתיק לבכא דגיה והבאים אהריו הוסיפו מה שהוסיפו בכדי להסכימה עם

ומגדף בכייה. (כו) של אומה זו בכייה. (כז) הקטיועות ניכרת ויש להשלים בא פירעה ובעניו בכייה ועי' בדוגמאות. (כח) רמו הקב"ה יתברך ויתעלה בכייה. (כט) לקיים עליו מה שנאמר ויעמוד הים מועפו בכייה. (ל) נקיטה בדוח בכייה וכלים ציל כמו ברבה וקרא וקהלת נקיטא ברברי כלומר מצנח את הברברים וייעי במתנות כהונה ברבה ויקרא שם. (לא) בכייה הוא כתוב במלה אחת, ובקהלת רבה פילי פוטרין ועי' בערוך רמ"ל ערך פטרין ובערוך השלם ערך דפלק ויהיה או כוסות כפולים כלומר שני כוסות או כוס יין עתיק לימים. (לב) היה אוכל בפניו ונכנס עד בכייה. (לג) בנייש שני ליטרין. (לד) אולי יש להגיה שני או שאני ועי' בביר וקהלת רבה שם ובנייש שיה ועי' בערוך

ערך שח גי' ופירושו נימוק והולך. והדברים שהביא בעל המ"כ שם בשם הערוך לא מצאתי בספרים שלפנינו. (לה) פרק יתושא פרק נפשיה בכייה. (לו) ואף אברהם בכייה ומלת וי"א ליתא ועי' בנייש' (לז) את המצות ואת התורה בכייה. (לח) בהדוגמאות הנרמזות באות מ' ופ"ט ונ"א ס"ד. ודוגמא מוכחמת מכל וכל עם נוסחא שלנו פה לא מצאתי. (לט) נראה ששהי נוסחאות כאן לכאן, (מ) את הדלתות

נאמנים מא) לאכול מנגזיו של מלך והיו אווזים זה בזה ונמשכין לתוך האור ונשרפים כב) :

פרק ח

על גמילות חסדים מהו אומר כי חסד חפצתי ולא זבח וודעת אלהים מעולות (הושע י' ו') א) הקיש הקל לקל והחמור לחמור ונמצאו לדברי תורה חמורים מעולות חמורות וגמילות חסדים שהיא קלה מוכחים קלים. וכן הוא אומר החפץ לה' בעולות וחכים ונוי' (ספואל א' מו' כ"ב). רבי שמעון אומר חביבים עלי דברי תורה יותר מעולות וחכים ב) ומנין שנמלות חסדים מלאה הארץ שנאמר חסד ג) ה' מלאה הארץ (תהלים ל"ג ה') ומנין (שהוא) [שהיא] מן הארץ עד הרקיע שנאמר כי גדול

וכשבא אספסיינוס מא) להחריב את ירושלים אמר להם שוטים כב) מפני מה אתם מבקשים להחריב את העיר הזאת כג) ואתם מבקשים לשרוף את בית המקדש וכי מה אני מבקש מכם אלא שתשגורו לי מד) קשת אחת או חץ אחת ואלך לי מכם. אמרו לו כשם שיצאנו על שנים ראשונים שהם לפניך מה) והרגנום כך נצא לפניך ונהרגך. כיון ששמע רבן יוחנן בן זכאי שלח טו) וקרא לאנשי ירושלים ואמר להם בני מפני מה אתם מחריבין את העיר הזאת ואתם מבקשים לשרוף את בית המקדש וכי מהו מבקש מכם הא אינו מבקש מכם אלא קשת אחת או חץ אחת וילך לו מכם טז). אמרו לו כשם שיצאנו על שנים שלפניו טז) והרגנום כך נצא עליו ונהרגנו טז). הו' לאספסיינוס ז) אנשים שרויין כנגד חומותיה של ירושלים וכל דבר ודבר שהיו שומעין היו יותבין על החצי וזורקין חוץ לחומה לומר שרבן יוחנן בן זכאי

(מעל) [עד] שמים חסדך (שם ג' י"א) מנין (שהוא) [שהיא] למעלה מן הרקיע שנאמר כי גדול מעל שמים חסדך (שם ק"ח ה') ומנין שמוסר העולם ועד סופו שנאמר והסד ה' מעולם ועד עולם על ידאיו (שם ק"ג י"ו) ד) : מעשה ברבן יוחנן בן זכאי שהיה מהלך בדרך ורץ אחריו ר' יהושע ה) (ואמר) [אמר] לו אוי לנו שאבד בית חיינו מקום שהיה מכפר [על] עונותינו ו'. א"ל אל תירא יש לנו כפרה אחרת תחתיה ו'. א"ל מה הוא. [א"ל] כי חסד חפצתי ולא זבח (הושע י' ו') ח) :

תלמידים חכמים שהיו יושבים ושונים ועבר המת לפניהם או הכלה ט) אם יש עמהם כדי צרכם אל יפסיקו משנתם ואם לאו יפסיקו משנתם : מעשה בתלמידיו של ר' יהודה (הנשיא) [בר אלעאי] שהיו י' יושבים ושונים ועברה (הכלה) [כלה] לפניהם. אמר להם ר' יהודה חבירינו עמדו והתעסקו עם הכלה שכן מצינו שנתעסק הקב"ה עם הכלה מראש שנאמר ויבן ה' אלהים את הצלע (בראשית ב' כ"ב). ור' שמעון בן מנסיא אומר הרי הוא אומר ויבן ה' אלהים את הצלע (שם) מלמד שקלעה וקישטה ונתנה לו. ויש במקומות שקורין (לכלה) [לגדליתא] בנייתא יא) :

וכן הוא אומר אחר וקדם צרתני וגו' (תהלים קל"ט ה') מלמד כשברא הקב"ה את אדם הראשון היה מוטל גולם מסוף העולם ועד סופו שנאמר גלמי ראו עיניך (שם שם) יכול שלא ראיתם עד שתשימנו גולם שנאמר ועד ספרך כולם יתכנו (שם) איזה (ספרך) זה ספרו [של] אדם הראשון שנאמר זה ספר תולדות אדם (בראשית ה' א') ז) : (דבר אחר אחר וקדם צרתני. מלמד כשברא המקום אדם הראשון היה מוטל גולם מסוף העולם ועד סופו שנאמר כי שאל נא לימים ראשונים (דברי יצ"ב ג') יכול קודם בריאתו של

הערות לנו"א

הערות לנו"ב

הבבא שהוצגה בה במעות. מא) אספסיינוס קיסר בכ"ע. כב) שוטים ריקים בכ"ע. כג) את הבית ואת העיר בכ"ע. מד) תשגרו בכ"ע ועתומי. מה) שנים שבפניך בכ"ע. מו) הלך וקרא להם לאנשי בכ"ע. מז) לשרוף בית המקדש באש וכי מהו וכי אלא שתשגרו לו קשת וכי וילך לו כשם בכ"ע. מח) אמרו כשם וכי שנים שבפניו בכ"ע. מט) ונהרגנו בכ"א. נ) היו קולטין לאספסיינוס שרויין נגד חומותיה בכ"י טעון זה. ובפסחים נ' ע"ב דרשות כאלה לבני תורה לשמח. ה) כהלך ורץ אחריו של ר' יהושע בכ"ה. ו) הגהתי ע"פ הגויש ושם עוד שחרב בית וכי ובכ"ה ואמר לו שאברנו בית וכי ז) שהיא תחתיה בכ"ה. ח) ולא זבח ועוד שבשביל חסד העולם מתקיים שנאמר אמרתיו עולם חסד יבנה בכ"ה ועי' בנו"א ובהערות שם. ט) ועברה כו' את כלה לפניהם בכ"ה. י) בנייה ר' יהודה. יא) הגהתי מסברא ובכ"ה קרוין לגדולתא ובכ"ה ג' בנייה ובהערות שם אות ט"ז. יב) בכ"ה יכול שלא ראיתו עד שתשימנו וכי ובכ"ה שלא ראיתו עד שיערתי ועי' סדר עולם רבה פ"ל וישמות רבה פ"ט ותהומא פ"י כי תשא ובפסיקתא דבתי קט"ו ע"א ואר"י ג"א פליא ומדרש תהלים קל"ט. יו) יוצא לנו מכל הנך דוגמאות שהראו לו הקב"ה לאדה"ר דור דור ודורשיו וכי עד שהוא גולם ע"ד. ולפ"י נפרש יכול שלא ראיתם כלומר לדור דור ודורשיו וכי בעוד שאדה"ר גולם (ואולי זה הוא ג"כ הכונה של יכול בעתו כסדר עולם שם) ות"ל ועל ספרך כולם יתכנו ג"ו כלומר שהן כתובין כבר ובכ"ב שם וכדכפרש לה בכ"ע אות ד' בפסיקתא דבתי שם. יג) כן הוא בכ"ה ובכ"י ליתא לכל דבר אחר זה ועי' הגהתי י"א ע"א אמר ר' יהודה אמר רב אדם הראשון מסוף העולם ועד סופו היה שנאמר למן היום אשר ברא אלהים אדם על הארץ למקצה השמים ועד קצה השמים וע"ע ב"ר פ"ח ר' תהומא בשם ר' בנייה ור' ברכיה בשם ר"א בשעתה שברא הקב"ה את אדה"ר גולם בראו וכי תהי' גלמי ראו עיניך ר' יהושע בר נחמיה ור' יהודה בר סימון בשם ר"א אומר כלא כל העולם בראו מן המבורח למעריב שנאמר אחר וקדם צרתני מצפון לדרום כגון שנאמר ולמקצה השמים ועד קצה השמים וע"ע מדרש תהלים שם.

מבערב ומשכימין בכ"ה ועי' וומא ל"ט ע"ב וברושלמי שם פ"ו. מא) שמטרת לנו וכי שלא היינו אפטרופסים נאמנים וכי בכ"ה. כב) עי' בנו"א ובהערות שם אות ע"ב. כג) פ"ח א. עי' נ"א ר"ש פ"ד ובהערות שם. ב) שמעון אומר בכ"ה ועי' פדרא' פ"ט וגם שם ניכר איזה קטיעות. ג) הסדר בכ"ה. ד) בכ"ה בכל המקומות וכ"י ו' ע"ב סוכה מ"ב ע"ב וירושלמי פ"ק פ"א ה' טעון זה. ובפסחים נ' ע"ב דרשות כאלה לבני תורה לשמח. ה) כהלך ורץ אחריו של ר' יהושע בכ"ה. ו) הגהתי ע"פ הגויש ושם עוד שחרב בית וכי ובכ"ה ואמר לו שאברנו בית וכי ז) שהיא תחתיה בכ"ה. ח) ולא זבח ועוד שבשביל חסד העולם מתקיים שנאמר אמרתיו עולם חסד יבנה בכ"ה ועי' בנו"א ובהערות שם. ט) ועברה כו' את כלה לפניהם בכ"ה. י) בנייה ר' יהודה. יא) הגהתי מסברא ובכ"ה קרוין לגדולתא ובכ"ה ג' בנייה ובהערות שם אות ט"ז. יב) בכ"ה יכול שלא ראיתו עד שתשימנו וכי ובכ"ה שלא ראיתו עד שיערתי ועי' סדר עולם רבה פ"ל וישמות רבה פ"ט ותהומא פ"י כי תשא ובפסיקתא דבתי קט"ו ע"א ואר"י ג"א פליא ומדרש תהלים קל"ט. יו) יוצא לנו מכל הנך דוגמאות שהראו לו הקב"ה לאדה"ר דור דור ודורשיו וכי עד שהוא גולם ע"ד. ולפ"י נפרש יכול שלא ראיתם כלומר לדור דור ודורשיו וכי בעוד שאדה"ר גולם (ואולי זה הוא ג"כ הכונה של יכול בעתו כסדר עולם שם) ות"ל ועל ספרך כולם יתכנו ג"ו כלומר שהן כתובין כבר ובכ"ב שם וכדכפרש לה בכ"ע אות ד' בפסיקתא דבתי שם. יג) כן הוא בכ"ה ובכ"י ליתא לכל דבר אחר זה ועי' הגהתי י"א ע"א אמר ר' יהודה אמר רב אדם הראשון מסוף העולם ועד סופו היה שנאמר למן היום אשר ברא אלהים אדם על הארץ למקצה השמים ועד קצה השמים וע"ע ב"ר פ"ח ר' תהומא בשם ר' בנייה ור' ברכיה בשם ר"א בשעתה שברא הקב"ה את אדה"ר גולם בראו וכי תהי' גלמי ראו עיניך ר' יהושע בר נחמיה ור' יהודה בר סימון בשם ר"א אומר כלא כל העולם בראו מן המבורח למעריב שנאמר אחר וקדם צרתני מצפון לדרום כגון שנאמר ולמקצה השמים ועד קצה השמים וע"ע מדרש תהלים שם.

מאורכי קיסר הוא (א), וכיון שאמר להם (ב) רבן יוחנן בן זכאי יום אחד ושנים ושלשה ולא קבלו ממנו שלח וקרא (ג) לתלמידיו לרבי אליעזר ורבי יהושע אמר להם בני עמדו והוציאנו מכאן עשו לי ארון ואישן בתוכו נדו, רבי אליעזר אחז בראשו רבי יהושע אחז בדגליו והיו מוליכין אותו עד נה שקיעת החמה עד שהגיעו אצל שערי ירושלים. אמרו להם השוערים מי הוא זה. אמרו להן מת הוא (ד) וכי אין אתם יודעין שאין מלינים את המת בירושלים (ה). אמרו להן אם מת הוא הוציאורו. והוציאוהו והיו מוליכין אותו (עד שקיעת החמה) (ו) עד שהגיעו אצל אספסינוס. פתחו הארון (ז) ועמד לפניו. אמר לו אתה הוא רבן (ח) יוחנן בן זכאי שאל מה אתן לך. אמר לו איני מבקש ממך אלא יבנה שאלך (ט) ואשנה בה לתלמידי ואקבע בה תפלה (י) ואעשה בה כל מצות (יא). אמר לו לך וכל מה שאתה רוצה לעשות עשה. אמר לו רצונך שאומר (יב) לפניך דבר אחד. אמר לו אמור. אמר לו הרי את עומד במלכות. אילו מנין (יג) אתה יודע. אמר לו כך מסור לנו שאין (יד) בית המקדש נמשך ביד הדיוט אלא ביד מלך (טו) שנאמר ונקח סבכי היער בברזל והלבנון באדיר יפול (ישעי' י' ליד). אמרו לא היה יום אחד שנים ושלשה ימים (טז) עד שבא אליו דיופלא מעירו (יז) שמת קיסר ונמנו עליו לעמוד במלכות. הביאו לו קשת של זירים (יח) ותיפא (יט) כנגד החומה של ירושלים. הביאו לו נסרים של ארז ונתן לתוך קשת של זירים והיה מכה בהן

עולם ת"ל מקצה השמים ועד קצה השמים (שם) אתה דורש מה למעלה ומה למטה ומה עתיד להיות (י); דבר אחר אחר וקדם צרתני (ותשת עלי כסף) מלמד כשברא הקב"ה את אדה"ר בקשו מלאכי השרת להברכו (י) ופרש המקום כפו עליו (ושמרו) (וישמרו) והמיל שלום ביניהם שנאמר המשל ופחד עמו עושה שלום במרומי (איוב כ"ה ב') (יז);

ד"א אחר וקדם צרתני זה אדם וזהו שנבראו כאחד (י) ולמה לא נתנה לו מיד אלא שהיה צפוי לפני הקב"ה שאדה"ר עתיד לעשות לו במה של עץ להיות יושב ודן עליה (יח) והרי דברים ק"ו ומה אם דבר שנדבר בפיו עשאו (יט) תרעומות אילו (לא) נתנו לו מיד עאיכ"כ. העביר המקום לפניו סדר בהמה וחה ועופות שנאמר ויצר ה' אלהים מי האדמה כל חית השדה (ואת כל עוף השמים ויבא אל האדם לדאות מה יקרא לו וכל אשר יקרא לו האדם נפש חיה הוא שמו) (בראשית ב' י"ט) קרא לבהמה בהמה וחזר וקרא שמות לכל אחד ואחד. [קרא לחיה חיה וחזר וקרא שמות לכל אחד ואחד. קרא לעופות עופות וחזר וקרא שמות לכל אחד ואחד. קרא למלאכי השרת מעופפים וחזר וקרא שמות

לכל אחד ואחד. וי"א אף להקב"ה (קרא שם שנאמר) וכל אשר יקרא לו האדם נפש חיה הוא שמו (שם ב' י"ט) (קרא שמו ה') וכה"א ה' איש מלחמה ה' שמו (שמות ט"ו ג') כ'. התחיל אדם הראשון מתרעם (כו) לפני הקב"ה ואומר לפניו רבנו של עולם לכל הבריות שנבראת בעולמך בראתה זוג (זוג) ולי אין זוג שנאמר ולאדם לא מצא עזר כנגדו בראשית ב' כ"א. כיון שראה אדה"ר את חוה אמר זאת זוגי (כג) שנאמר ויבא את חוה וזאת זאת הפעם עצם נעצמי (שם ב' כ"ג) (הפעם הזאת) נבראת אשה מאיש ככאן ואילך אדם נשאר את בת חבירו (כד) ומצוה על פריה ורביה. הפעם הזה עשה המקום שושבין לאדם מכאן ואילך אדם קונה לו שושבין לעצמו כד: [שאלה] זו שאלה מטרונה אחת את ר' יהושע א"ל רבי והלא מתחלת בריאתו (כה) של עולם גניבה

הערות לנו"א

ועתומים (א) הוא ליתא בכי"ע ובכ"י"ע הם ועתומים (ב) וכך היה מזכיר לאנשי ירושלים וכיון (ג) כן הוא בספרים ע"י הגהה וליתא בכ"י וגם לא בתומים ע"ש ולפי שאינו מתכוון על הלשון סתקתיו ובכ"י ליתא לבלת להם ועתומים. (ג) להם לתלמידיו בכ"י. (גד) עשו לו ארון וי"ש בתוכו בכי"ע. (ה) ע"ש שקיעת בכ"י ועתומים. (ו) אמרו להם וכי בכי"ע. (ז) בירושלים כל ע"ק רב"י ע"י לקמן פל"ה ובהערות שם. (ח) ע"ש בכי"ע והב"י והאחר' מחקו להמלות עד שקיעת החמה וכן נראה גם כן שנסתרבה מדלעיל והנ"י"א הסיק להמקו עוד וא"צ. (ט) ארון בכי"ע. (ס) רבן ליתא בכי"ע. (סא) כן הוא בכ"י ובספרים אלק. (סב) ובכ"ע תפילין ובתומים בשם הנ"י"א מצות תפילין. ובא"ח על הגליון בית תפלה. (סג) כן הוא בכ"י וצ"ל המצות ובספרים הגהה מצות האמורות בתורה וא"צ. וע"י גי"ב פ"ז. (סד) רצוני לומר בכ"י ובכ"י"ע אומר. (סה) א"ל מנין בכי"ע. (סו) שאין הבית הזה נמשך בכי"ע. (סז) כ"ה בכי"ע ובספרים המלך. (סח) כ"ה בכ"י ובספרים אמר ולא היה (יום אחד שנים) ושלשה ימים. (סט) שבאת עליו דיופלא מרומי בכי"ע. והיופלא מטרנוני צירים מהממשלה וע"י בערדק. (ע) בכ"י ארדים וע"י בערדק ערך זה אי חודר א' ופתרנוני ענפים מארץ ואופן המבנה כאן אינו מוכן לו. (עא) ובספרים עוד בשם ס"א ושיבתה וע"י מפרשים ואולי יש למלה זאת איזו שיבות עם ערך ת פ"י (ע"י בערדק) וענינה השלכת וזריקה

הערות לנו"ב

(יד) ע"י הגיגה י" ע"א כי שאל נא לימים ראשונים יהיה שואל וכי יכול ושאל אדם קודם שנברא העולם ת"ל למן היום וג"י יכול ושאל אדם מה למעלה ומה למטה וכי ת"ל ולמקצה השמים וג"י. וע"ע בג"ש ובפרט בתוספתא שם פ"ב ובפסיקתא רבתי ק"ט ע"א קטיעות פסקא זאת כאן והרכבתה מבי דרשות שונות. (טו) להברכו באש שכלאני השרת אש הם שנאמר ובטיע שם. (טז) הדברים שהעתיקתי ירון הקורא על משרתיו באש לוהט ופרש המקום וכי בכ"י. (טז) ע"י גי"א ספ"א ובהערות שם אות צ"ז. (יז) ע"י ב"ר ריש פ"ה ובג"ש. (יח) ע"י ב"ר פ"ז ע"י ס"ז לשון כוח. (יט) עשאו וכי העביר הקב"ה בכ"י. (כ) ע"י ב"ר פ"ז ותחומים פ" הוקח וכד"ש תהלים פ"ח ופסיקתא דר"ב פ"י פרה ופסיקתא רבתי פ"ד ובכ"ע שם אות נ"ד. ובפדר"א פ"ג ובילקוט מלכים ר"קע"ח ותהלים ר"ל"ג ודברי הימים ר"א ואע"פ שלא מצאתי בכל הדוגמאות דוגמא מסככת עם נוסחתנו בכ"י היה נראה לי להגיה פה ע"פ רוב אלה הדוגמאות כוח וי"א אף להקב"ה קרא שם שנאמר וכל אשר יקרא וכה"א אני ה' הוא שמו (ישקרא לו אדה"ר) וכד"א ה' איש מלחמה וג"י וע"י ב"ר פ"ג לענין המלאכים הנקראים מעופפים. (כא) ע"י ב"ר שם. (כב) זה זוג בכ"י. (כג) את ליתא

המלאכים הנקראים מעופפים. (כא) ע"י ב"ר שם. (כב) זה זוג בכ"י. (כג) את ליתא

היתה וכי המלך נגב משלו אמר (להם) [לה] חיו
לא נגב המקום כלום. אמר לה אמשול לך משל
להדך למלך שבנה פלמרין גדולה (והקיפיה)
[והקיפיה] חומה של ברזל ופרס דיוטנמא (אמר
כל מי שימצא גונב (הוא) [הוא] יודע שדינו
דין כו). עמד המלך בלילה ושלף לבנה של מיט
ונתן תחתיה של זהב ופרס דיוטנמא ואמר כל
מי שימצא מנסר (כה) יהא יודע שדינו דין כך.
כל מי שהוא רואה את הלכנה היה משבחה.
כך כיון שראה את חוה אמר ויאמר האדם זאת
הפעם (שם). ועוד אמשול לך מלהד לאחד
שנצט לישא אחת של בשר מן הבטח והיה
בה עצם ואמר לה מה הא לך עצם זה (שם) ותן
לי בשר תחתיו וכי נגב זה כלום. אמרה לו
לא. אמר לה כן (עושה) [עשה] המקום עם
אדם הראשון נטל ממנו עצם ונתן לו בשר
תחתיו שנאמר ויקח אחת מצלעותיו (שם ב' כ"ב).
ולא עוד אלא כל זמן שאדם רואה תניוקת
מלאה דם (ל) לא כמרהה הוא נושא אותה
(מלבו) [מפני] שלכו נס בה לא. ולא עוד
אלא כל זמן שהאשה מתגדלת עם איש לא

על החומה עד שפרץ בה (עב) פירצה. הביאו ראש הויר
ונתנו לתוך (עב) קשת של זירים והיה משליך אותו כלפי
אברים שע"ג המזבח. באותה שעה נלכדה ירושלים (עד) והיה
רבן יוחנן בן זכאי יושב ומצפה וחרד כדרך (עב) שהיה עלי
יושב ומצפה שנאמר והנה עלי יושב על הכסא יד דרך
מצפה (עב) כי היה לבו חרד על ארון האלהים (שמואל א' ד' י"ג).
כיון ששמע רבן יוחנן בן זכאי שהחרבו את ירושלים ושרף
את בית המקדש באש קרע בנדרו וקרעו תלמידיו (עב) את
בגדיהם והיו בוכין וצועקין וסופדין: ואומר פתח לבנון דלתיתך (עב)
ותאכל אש בארזך (זכרי' י"א א') אלו כהנים גדולים (עב) שהיו
במקדש שהיו נושלים מפתחותיהם (פ) בידן (פא) וזורקין כלפי
מעלה ואומרים לפני הקב"ה רבנו של עולם הילך מפתחותיך
שנסמת לנו והאיל ולא היינו גוזרין ומנמן (פב) לעשות
מלאכת המלך ולאכול משלחנו המלך. אברהם יצחק ויעקב
ושנים עשר שבטים היו בוכין וצועקין וסופדין: ואומר הילל
ברוש כי נפל ארו אשר אדירים שודרוו הילילו אלוני בשן כי
ירד יער הבציר (שם שם ב' (פג)). הילל ברוש כי נפל ארו זה בית
המקדש. אשר אדירים שודרו זה אברהם יצחק ויעקב וי"ב
שבטים (פד). הילילו אלוני בשן (פה) זה משה אהרן ומרים.
כי ירד יער הבציר זה בית המקדש (פו). קול יללת הרועים

כמרהה הוא נושא אותה מפני שהוא רואה [אותה] כאחותו. אמרה לו רבי פייסתי אף אני נתגדלתי עם בן
אחי אבא ובשביל שנתגדלתי עמו לא רצה (לי) [לישאני] ונשא לב) אשה אחרת כעורה ממני (ל:)

פרק ט עצם מעצמי מפני (שהאשה) (מה האשה) קשה להתפייס והאיש נח להתפייס (א). אלא
שהאשה נבראת מן העצם והאיש נברא מן האדמה (מה) (מה) עצם אפילו אתה ונתנו
בתוך המים אינו (נשרת) [נשרה] כך האשה (נבראת מן העצם) (והאיש נברא מן האדמה) מה אדמה כיון
שאתה נתן עליה טיפה של מים והיא נשרת כך הוא האיש: מפני מה האשה מתקשטת ואין האיש
מתקשט. אלא (ב) שהאשה נבראת מן האיש והאיש נברא מן האדמה מה הבשר הזה (ג) אם אין את נתן
בו תכלין כל צרכו הוא מכאיש כך הוא האשה אם אינה מתקשטת מכאישת והאדמה אינה מכאשת כך הוא
האיש (ד): מפני מה האשה קולה הולך ואין האיש קולו הולך (ה) משל (מלהד) [למהד] לקדירה
שהיא (ו) מלאה בשר ואין (ז) בני אדם יודעים מה בתוכה (ח). (והיה) (ואם היה) בה עצם (וקולו) (וקולו) הולך

הערות לגבי

הערות לגבי

(ב) ע"י בערך ערך דגמא והוראתו ציוו וגזירה.
ומביא שם ביטח תרגום אסתר והרת נתנה בשושן הבירה
והיוגמא אתפרסת בשושן בירתא עיב וכן הוא בתרגום
שני אלא שבספרים שלפני הנוסחא אתפרסת.
(כז) שאינו דין בגניש. כת) שימצא מוסר בכייה ומתוך
המשך פירוש מהר"ן נראה שקראתו היתה מוסר.
וכן הוא בגניש ובכיר המלה נקראת מנסר ור"ל
שוכר או אשה וכי בכייה. (כט) הלשון במשל זה
הוא מנומנם קצת ואולי אמר לו הבטח מה לך
עצם זה אתן לך בשר תחתיו וכי וצ"ע. (ל) מליאה
ריר אורח בכייה. (לא) גם עליה בה בכייה. (לב) והלך
ונשא לו אשה וכי בכייה. (לג) ע"י ביר פיו שאלה זאת
לרי יוסף ובסנהדרין ליט ע"א קיסר לריג וע"י ברם שם
והמשלים שם בסגנון אחר וע"י עוד בולקט שם.
(פ"ח א) הגהתי ע"פ סגנון מה אין
האשה נוח להתפייס וכי. (ב) מפני שהאשה בכייה.
(ג) מה הבשר וה עצם אם בכייה. (ד) אם אין אתה
נתן בה תכלין וכי כך האשה אם אינה מתקשטת
והאיש נברא מן האדמה מה האדמה אינה מכאשת
כך הוא. כן הוא בכייה. (ה) בכאן ישנם עוד בכייה מלות אלה ועוד קולה של אשה דקוקולו של איש עב ע"ב ונראה שבבא זאת
היא רק הוספה ע"י איה מוסר כעין פירוש להבבא הקודמת. וכן ליתא בהגמאות. (ו) שותיה בכייה. (ז) אין בכייה. (ח) שבתוכה בכייה.

ככה וצ"ע ובכ"ע ותוסא נגד הומותיה של ירושלים. (עב) שפורץ בו
בספרים. (עג) על הקשת בכ"ע. (עד) בעיקר הדברים ע"י גטין ניו עיב
ומרש איכה פ"א וקהלת רבה פ"ה ולקמן פ"ו ונסחת הארזי משונה
כשניהם וע"ע גיב"ש ושם הוא גבי דעבודה והוא ישר יותר.
(עה) מכאן עד ומצפה הב' ה' בכ"א ובכ"ע ככפנים אלא שמלת נשרת
ליתא ובספרים והרד (בנגד מקום) נ"א כשם שהיה. וכבר יד המניה נשרת
כאן. (עו) המצפת בכ"א ועתומי. (עז) כל התלמידים בגדיהם בכ"ע
ומרת את ליתא גם בכ"א. (עח) הונה בספרים זה בית המקדש וא"צ.
ובכ"ו ליתא. (עט) גדולים בספרים וא"צ וע"י פסיקתא רבתי קליא ע"א
והרגום שני ע"פ בשבת שלש וע"י תענית כ"ש ע"א בפרתי כהונה ובירושלמי
שקלים פ"ו ה"ג ובקרא רבה פ"ג מסופר כוה מיהויבין ואגרות שונות הם.
(פ) מפתחותיך בספרים ואנכי בפרתי בנוסחת הכ"ו וכן היא בתומי.
(פא) בידן ליתא בכ"ע. (פב) נאמנים לפניך בכ"ע. (פג) מן הלילו אלוני
עד הבציר הכנסתי בפנים ע"י כ"ע וכאן הוא המוסר מרלעול דרוב"ז
ותלמידיו היו בוכין וכי ואף אברהם יצחק ויעקב וכי היו בוכין וצועקין
וטופדין ואמרין ואין ספק לי שציל ואומר במקום ואומר י.
(פד) מן הלל בראש עד שבטים ליתא בכ"א ובהוצאות ישנות ועתומי.
(פה) בשן כי ירד יער הבציר בכ"ע. (פו) בספרים זה קדשי הקדשים

כי שרדה אדרתה (שם ג) פו) זה דוד ושלמה בנו. קיל שאנת כפירים כי שורד גאון הירדן (שם פח) זה אליהו ואלישע פט): בשלשה דברים שינה הקב"ה את בני אדם זה מזה. אלו הן בקול בנעימה וכמראה. בקול ז) כיצד מלמד ששינה הקב"ה קולות בני אדם זה מזה שאלמלא לא שינה הקב"ה קולות בני אדם זה מזה כבר היתה זנות הרבה בעולם כיון שאדם יוצא מתוך ביתו יא) בא אחר ויכבש את אשתו בתוך ביתו לפיכך שינה הקב"ה קולות בני אדם זה מזה קולו של זה אינו דומה לקולו של זה: בנעימה כיצד מלמד ששינה הקב"ה נעימות בני אדם זה מזה זה שאלמלא לא שינה הקב"ה נעימות בני אדם זה מזה היו מתקנאין זה בזה ג) לפיכך שינה הקב"ה נעימות בני אדם זה מזה נעימה של זה אינו דומה לזה ושל זה אינו דומה לזה: במראה כיצד מלמד ששינה הקב"ה מראה בני אדם זה מזה שאלמלא לא שינה הקב"ה מראה פנים זה מזה לא היו בנות ישראל מכירות את בעליהן ואין הזכרים מכירין את נשותיהן לפיכך שינה הקב"ה את מראה פנים זה מזה ג):

פרק ה

אנטיגנוס איש סוכתא קבל משמעון הצדיק הוא היה אומר אל תהיו כעבדים המשמשים את הרב על מנת

ובני אדם יודעים מה שבתוכה כ) כי האשה קולה הולך: מפני מה האיש נותן ביד אשה ואין האשה נותנת ביד איש יא). משלו מלהיד למי שהיה בידו פקדון היה מבקש אדם ליתנו לו יב): מפני מה האיש תובע באשה ואין האשה תובעת באיש אלא האיש מבקש אבידתו ואין (האשה) אבידתו מבקשתו ג): מפני מה האשה מסתכלת באיש יד) והאיש מסתכל באדמה אלא שהאשה מסתכלת בכרייתה והאיש מסתכל בכרייתו טו): מפני מה האשה מכסה את ראשה ואין האיש מכסה את ראשו. משלו מלהיד לאשה שקלקלה מעשיה והיא מתביישת מן הכריות שקלקלה. כך קלקלה חוה וגרמה טז) לבנותיה שיכסו את ראשיהן יז): מפני מה הנשים יוצאות בתחלה לפני המטה. מה הן אומרות אנו גרמנו לכל באי עולם (שכאוו) ושיכאוו לכאן:

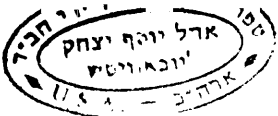
על שלש עבירות נשים מתות בשעת לידתן על שאינן זהירות לא בנדה ולא בחלה ולא בהדלקת הנר יח): מפני מה מסרו מצות נדה לאשה ולא מסרו אותה לאיש. אלא שהיה אדם הראשון דמו של הקב"ה באת חוה ושפכתו לפיכך מסרו ולה מצות נדה כדי שיתכפר על הדם ששפכה יט): מפני מה מסרו מצות חלה לאשה ולא לאיש כו). אלא שהיה (הקב"ה) אדוה"ו חלתו של הקב"ה טהורה שטמאתו כא): מפני מה מסרו מצות הנר לאשה ולא לאיש כב). אלא שהיה אדוה"ו נרו של הקב"ה היה מאיר בו לכל באי עולם כג) וכיבתו לפיכך מסרו לה מצות הנר ונתחייבה ובנר) כדי שיתכפר על הנר שכיבתה כד): אדם דמו ישל עולם היה בשביל שגרמה לו (לישראל) לשפך כה) לפיכך נתחייבה בנדה. אדם חלתו של עולם היה בשביל שגרמה לו (ל) שיטמא כו) לפיכך נתחייבה בחלה. אדם נרו של עולם היה בשביל כז) שגרמה לו שכיבה לפיכך נתחייבה בהדלקת הנר. מכאן אמרו חכמים על שלש עבירות נשים מתות בשעת לידתן על שאינן זהירות לא בנדה לא בחלה ולא בהדלקת הנר כח):

פרק י אנטיגנוס איש סוכו קבל משמעון הצדיק הוא היה אומר אל תהיו כעבדים המשמשים את הרב על מנת לקבל פרס אלא היו כעבדים המשמשים את הרב על מנת לקבל פרס ויהי מודא שמים עליכם ואתם

הערות לנריא

וכן בילקוט וזכיר ר' תקעיה ואנכי בחרתי בנוסחאת הכי ועי' ונא ליט עיב. פו) כי נפלה בכ"י והוגה בספרים ובילקוט שם שודדה תפארתם ועי' בפירש"י ורדיק למקרא זה. פח) נאות הירדן בכ"י. פט) עי' בילקוט שם ועי' בתראי פ"ל ובגריב פי' ומשם נראה שכתבם פה הדרשה על הילל בראש ועי' פתיחתא דאיכה רבתי. צ) הוספתי מלה זאת עפי' הגריא ומשמעות ההמשך ובכ"י נעימה כמראה שאלמלא. צא) ביתו אחר בא ובכש את בכ"י. ובכ"י יבא אחר ליתא והוגה בספרים עי' התומי. צב) מלמד ששינה הקב"ה נעימות בני אדם זה מזה ליתא בכ"י ועתומי. צג) זה מזה מתקנין הם זה בזה בכ"י (ועתומי. ועי' כההדרין לית ע"א ובירושמי שם כיב ע"א ותוספתא שם פיה נעימה דהכא הוא ודעת דשם ופירוש היתה מראה שם שכל אחר מוצא הן כבדו אחר ועי' א"ח וכ"ר. צד) עי' בהדוממות הגרמנות בהערה הקודמת ונשינת פוסקא זאת כאן משום הנד' ג' דברים דסמקון הצדיק ועי' גיב פי' דבהערות אות ט' וי' שם. פ"ך א) בכ"י שוכה וכן לקמן.

הערות לנריב
ט) בתוכה בכ"י. י) כך היא בכ"י. יא) האיש נתון ביד האשה ואין האשה נתונה בידו האיש בכ"י. יב) עי' בבב"ר פי"ז על כל הענין וכן בילקוט ר' כיג על כל הענין שם ופיסקא זאת בליים מסבמת עם השאלה שם דמפני מה האיש מפקיד זרע באשה ואין האשה מפקדת זרע באיש ושם אותה ביד איש נאמן ועי' מפרשים שם. יג) אולי צ"ל אלא שהוא מבקש נאמן. יד) באישה בכ"י. טו) מסכים עם נדה ל"א עיב וכ"י. יז) באישה בכ"י. יח) ובב"ר שם לאחר שיעבר עבירה והוא מתבייש מכיני אדם ועי' בגיט' יח) זהירות בנדה ובחלה ובהדלקת הנר בכ"י ועי' שבת ל"א עיב וירושלמי שם פיב היג ותהומא פת. יט) בכ"י שהיה אדוה"ו דמו של הקב"ה בו צרוו וכ"י ובירושמי שם דמו של עולם ובב"ר שם דמו של אדוה"ו. כ) ולא מסרו אותה לאיש בכ"י. כג) וב"י הקב"ה היה מאיר לכל באי עולם בכ"י. כד) כדי שיתכפר על שכיבתה בכ"י. כז) ובב"ר שם נשמתו של אדוה"ו ובירושמי שם נרו של אדם. כח) ובשביל שגרמה לו שישפך בכ"י. כו) ובשביל שגרמה לו שיטמא בכ"י. כז) ובשביל בכ"י. והנה כל פוסקא זאת אינה רק הכפלת דברים ונראה שהיא רק נוסחא אחרתא מהגליון שהכניס בפנים איהו סופר. פ"א א) עי' אבות פ"א מ"ג.

פרק יא

יוסי בן יועזר איש צרידה ויוסף בן יוחנן איש ירושלים קבלו מהם יוסי בן יועזר איש צרידה אומר יהי ביתך בית ועד לחכמים והוי מתאבק בעפר רגליהם והוי שותה בצמא את דבריהם א:

יהי ביתך בית ועד לחכמים שכל זמן שהחכמים ותלמידיהן ב נכנסין לתוך ביתו של אדם הבית מתברך בזכותן. (שכל) [שכן] מצינו בעיקב אבינו בשעה שנכנס יעקב לתוך ביתו של לבן נתברך הבית בזכותו שנאמר כי מעט אשר היה לך לפני וגו' (בראשית ל' י"ג) וכן לבן אומר נחשתי ויברכני ה' בגללך (שם שם כ"ז) וכן אתה מוצא ביוסף בשעה שנכנס לביתו ולא פוטיפר נתברך הבית בזכותו שנאמר ויברך ה' את בית המצרי (שם ל"ט ה') וכה"א ויהי ברכת ה' בכל אשר לו בבית ובשדה (שם שם) וכן את מוצא בארון האלהים על שנכנס לביתו א: של עובד ארום

נתברך הבית בזכותו שנאמר ברכך ה' את בית עובד ארום וגו' האלהים שלא היה בו אלא שני לוחות כלבר ד נתברך הבית של אדם על אחת כמה וכמה שיתברך הבית בזכותם ה):

פרק ו

[יוסי בן יועזר אומר] א יהי ביתך בית ועד לחכמים והוי מתאבק בעפר רגליהם והוי שותה בצמא את דבריהם ב: יהי ביתך בית ועד לחכמים. כיצד מלמד שיהיה ביתו של אדם מזומן לחכמים ותלמידים ותלמידי תלמידיהם א: כאדם שאומר לחבירו הריני ד משמר לך במקום ה) פלוני :

דבר אחר ו יהי ביתך בית ועד לחכמים כיצד בזמן שתלמיד חכם נכנס אצלך לומר לך שנה לוי א) אם יש בידך לשנות שנה לו ואם לאו פטרוהו מיד. ואל ישב לפניך לא על המטה ולא הכסא ולא על הספסל ה) אלא ישב לפניך על הארץ וכל דבר ודבר שיצא מפיך יקבלוהו עליו באימה ביראה ברתת ובזיע אדרוך שקבלו אבותינו מהר סיני באימה ויראה ורתת וזיע אף הוא יקבל עליו כל דבר ודבר שיצא מפיך באימה ויראה ברתת וזיע ט):

והוי מתאבק בעפר רגליהם כיצד בזמן שתלמיד חכם נכנס לעיר אל תאמר איני צריך לו אלא לך אצלו ואל תשב עמו לא על גב המטה ולא על הכסא ולא על הספסל אלא שב לפניו על הארץ וכל דבר שיצא מפיך קבלוהו

נתברך הבית בזכותו שנאמר ברכך ה' את בית עובד ארום וגו' האלהים שלא היה בו אלא שני לוחות כלבר ד נתברך הבית של אדם על אחת כמה וכמה שיתברך הבית בזכותם ה):

הערות לנרא

משתמש וכו' לא היתה דעתו וכו' מסורה בית פרושין וכו' ובספרים הנה ע"י התוס' אבל גם בהג"ה זאת הדברים דהוי משתמשין וכו' שלא היתה דעתן גסה וכו' קשים להולמם ועי' מפרשים. והג"ה א' מגיה שהיתה דעתן גסה עליהם וכו' והמבחיין מיהי שלא השתמש וכו' שלא היתה וכו'. והעירך בבערך ביוחס הביא לפוסקא זאת בשם האר"י וזיל ומפורש באר"י ב' תלמידים היו לו לאנטיגונוס איש סוכו ושמש צדוק וזיתוס ושנה להם אל תהיו כעבדים המשמשים את הרב על מנת לקבל פרס וכו' והלכו ושנו לתלמידיהם ותלמידיהם תלמידיהם ולא אמרו פירושו עמדו ופירושו מן התורה ואמרו כסורה ביד פרושים לצדק עצמן כניהו? ולעוה"ב אין להם שכר ויצאו מהן שנים משפחות רעות צדוקין וזיתוסין ונקראו צדוקין לשם צדוק וזיתוסין לשם ביתוס ע"כ. הרי שאינם לפניו דברים אלו ויתנהו בהמארי שם וגם לא בהיה הב"א שהביא גם הוא לפוסקא זאת כבבא בתרא קט"ו ע"ב וע"כ נראה שיש לדונם בהוספה קטועה מגליון ע"י סופר אחר שרשם זאת ע"פ דברי יוסף בן גוריון שהעשירים החזיקו ביד הצדוקים וצ"ע ועי' נ"ב.

פ"א א) בבני ובספרים ישנים ליתא והוגה בן אה"כ בספרים ע"פ אבות פ"א ס"ד. והביא הוסף עוד ע"פ המשנה כזה יוסי בן יועזר איש צרידה ויוסי בן יוחנן איש ירושלים קבלו מהם יוסי בן יועזר אומר וכו' אבל הטעין בספרים יראה כי התיבות קבלו מהם הם מסופקים כן וקצת לניהו ממנו ועי' מנן אבות למשנה זאת. ב) בהיה הב"א וע"פ נ"ב הגהתי גם אנכי. ג) לחכמים ותלמידים ותלמידים תלמידים ככ"י. ד) הרי רבי משמר בכ"י. ה) מקום בכ"י. ו) ר' אומר בכ"י. ז) שנה לי ליתא בכ"י א' ועומ' ה) כבכ"י ובספרים ספסל. ט) הוספתי זה ע"פ כ"י והסופר דלג כז"ל ועי' מפרשים וכבבא זאת אישמועין הנגה הרב וכבבא ב' הנהגת התלמיד ועי' מפרשים. והנה מדברי

הערות לנ"ב

שכן מצינו באבות הראשונים שעבדו באימה ויראה ונחלו חיי העולם הבא. באברהם מהו אומר כי עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה ולא חשבת את בנך את יחידך ממני שלא תהרהר אחריו שנאמר ויצא אותו החוצה וגו' ויאמר לו כה יהיה זרעך והעלהו להר המוריה לעולה והמקום הבטוחו כי ביצחק יקרא לך זרע ולא קבל מן המלאך שא"ל אל תשלה ידך אל הער. אמר (הצוא) (ואציל) ממנו מפח דם הישב המלאך ואל תשע לו מאומה אל תעש לו מום כי עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה וגו' ועוד שהוישלך לכבשן האש על מנת לשרוף ובשביל שעבד באימה ויראה הצילו המקום יתברך ויתרומם ויתעלה ונחל חיי העוה"ב והוי העוה"ב. ביוסף מהו אומר את האלהים אני ירא שהיה בידו יכולת מפני (שהיה) מלך ולא שלם לאחיו כשכחו לפניו שום גמול רע (לא) (אלא) שלם להם מוכה תחת רעה לרעה כנאמר את האלהים אני ירא וכשנפטר יעקב אבינו ע"ה והלך יוסף עם אחיו לקברו ובשובו עמד על הכור שהשליכוהו אחיו וברך ברוך שעשה לי נס במקום הזה וחשבו אחיו ואמרו לו לישטנו יוסף וגו' שילחו לו אחיו ואמרו לו אביך צוה לפני מותו וגו' אנא שא פשע אהיך וחטאתם ולא צוה ולא היו דברים מעולם אלא מפני דרכי שלום התורה תורת לשונות דבריו של אדם והשיב להם ואמר אל תיראו התחת אלהים אני אתם השתבשם עליו וגו' ויגמל אתם וידבר על לבם והוא אומר את האלהים אני ירא. בינה מהו אומר את ה' אלהי השמים אני ירא.

בעובדיה מהו אומר ועובדיה היה ירא את ה' מנעוריו. ועוד אמרו חכמים ז"ל הכל בידו שמים חוצי מיראת שמים מכאן שכל העובד לפני המקום באימה ויראה נחל חיי העוה"ב וחי העוה"ב ע"כ. וזרות כל דברים אלו ניכר מתוכם ואולי נכתבו בניגוד להכת הידועה שהפרויה על המדה בענין זה עד שפרקה מעליה עול תורה ועול מצות. ועי' ביד פניו ס"ה בענין עקדת יצחק ועי' הנהומא סוף וחי בענין יוסף. ועי' תנחומא פ' ויקרא ובכדבר רבה פ' כיב ששם מונה ג' יראי שמים אברהם יוסף ואוב. פ"א א) ע"אבות פ"א ס"ד ובב"ר יהי ביתך בית ועד לחכמים והוי שותה בצמא את דבריהם וכו' וכן ליתא בב"ר. ב) בכ"י שהחכמים ותלמידיהם. ג) בביתו בכ"י. ד) בלבד ליתא בכ"י. ה) עי' ספרי דברים פ' ל"ח ועי' בכ"ר פ"א ס"ה ובב"ר פ"ב ס"ב

עליך באימה כיראה ברתת וזביעה כדרך שקבלו אבותיך (י) מדר סיני באימה כיראה ברתת וזביע : דבר אחר הווי מתאבק בעפר רגליהם זה ר' אליעזר ושות' בצמא את דבריהם זה ר' עקיבא (יא) מה היה תחלתו של ר' עקיבא אמרו בן ארבעים שנה היה ולא שנה כלום. פעם אחת היה עומד על פי הכאר אמר מי חקק אבן זו אמרו לו המים שתדיר נופלים עליה ככל יום (יב) אמרו לו עקיבא אי אתח קורא אבנים שחקו מים (איוב יד י"ט) מיד

ד"א יהי ביתך בית ועד לחכמים וכשיהא חכם נכנס לתוך ביתך אל תנהג עמו כבזיון ואל תשב עמו לא על גב מטה ולא על גב ספסל אלא הוי יושב תחת רגליו (על הארץ) ומקבל כל דבריו באימה ויראה כשם שאתה שומעו בביהמ"ד. שגן מצינו ליהושע שהמתין למשה רבינו (י) מ' יום ומ' לילה תחת ההר וכל כך למה (בשביל שלמד ממנו) (י) פרשה אחת מן התורה (ח) : דבר אחר כשיהיה חכם (ט) אומר לחבירו מאין באת מן (המקום) (מקום) פלוני (וכד') (והרי) אני מקדמך למקום פלוני והרי אני מתתין לך במקום פלוני :

דבר אחר יהי ביתך בית ועד לחכמים כשיהיה (י) חכם אומר לחבירו כך וכך האכילני פלוני כך וכך השקני (יא) כך וכך פרנסני כך וכך נתן לי מתנה :

ד"א יהי ביתך בית ועד לחכמים (שיהא) (וכשיהא) חכם נכנס לתוך ביתך אל תנהג עמו כבזיון ואל תשב עמו לא על גב מטה ולא על גב ספסל אלא הוי יושב תחת רגליו על הארץ ומקבל את כל דבריו באימה כיראה כשם שאת שומעו בבית המדרש (יב). שגן מצינו באנשי ירושלים בשעה שבאו לדרוש את ח' מיהוקאל מהו אומר ויהי בשנה השביעית בחמישי בעשור לחדש [וגו'] וי' ש בו לפני (יהוקאל כ"א). אמרו לו רבי המוכר את עבדו לגוים או (בחוצה) (לחוצה) לארץ אינו (בר) [בן] חרוין. אמר להם חן. אמרו לו והרי מכרנו המקום לכל ממלכות ולכל משפחות הארצות. הוא וראה מה המקום (שישבו) חרוין [בן] אני [אנום] ה' אלהים] אם אדרש לכם והעולה על רוחכם הוי לא תהיה [וגו'] חן אני נאם ה' אלהים אם לא ביד חזקה ובזרוע נמויה ובחמה שפוכה אמלוד עליכם (שס) (יג) : ביד חזקה זו הדבר כמה שנאמר הנה ה' ה' היה [וגו'] (שמות ט"ג) : בזרוע נמויה זו החרב כמו שנאמר וישא דוד את עיניו [וגו'] (דהי"א כ"א ט"ז) : ובחמה שפוכה זה רעב שנאמר והנשאר והנצור ברעב ימות (יהוקאל ו' י"ב) (יד) :

וכן הוא אומר הולך אך חכמים יחכם (משלי י"ג) משלו מלה"ד לאחד שנכנס לתוך חנותו של בשם אף על פי שלא ימכור לו ולא יקח ממנו הוא יוצא וריח עצמו וריח בגדיו מכוסמים אין ריחו [זו] מן ממנו כל היום לכך נאמר הולך אל חכמים יחכם : ורועה כסילים ירוע (שס) מלה"ד לאחד שנכנס לחנותו של בורסי אף על פי שלא מכר לו ולא לקח ממנו הוא יוצא וריח עצמו וריח בגדיו [מלוכלכים] ואין ריחו [זו] ממנו כל היום לכך נאמר ורועה כסילים ירוע (שס) [זו] :

וכה"א שמע נא יהושע הכהן הגדול אתה ורועיך [היושבים לפניך] [וכד' ג' ה' (ז) [יכול] יח] שאר בני אדם הדימות הם ת"ל כי אנשי מופת המה (שס) הא שהיו ראויים שתשרה עליהם רוח הקודש (יט) : **פרק יב** והוי מתאבק בעפר רגליהם שנאמר יתן בעפר פיהו אולי יש תקוה (איכה ג' כ"ח) (א) : דבר אחר אם עמלת בתורה בעולם הזה סוף להיות שפתותיך מתנשקות לעתיד לבוא שנאמר שפתים ישק משיב דברים נכוחים (משלי כ"ד כ"ו) (ב) :

הערות לנו"א

הערות לנו"ב

קדמוני המפרשים (ע' מדרש שמואל) היה נראה קצת שכל בבא זאת היא רק הוספה מאוחרת אבל מדברי נוי"ב אין כל ספק שהיא עיקרית כגון י"ש. ובענין ושיבת התלמידים על הקרקע ע' סנהדרין י"ז י"א דן לפניו בקרקע ובכא מציעא פ"ד ע"ב אבל עיני מגילה כ"א ע"א ובבר נתקשה בזה הר"ע ע"ש בהר"ף ועיני במגן אבות ובתוי"ט למשנה זו. (י) כבכ"ע ובספרים אבותינו. (יא) הדברים מנוכמים קצת ומנו"ב היה נראה לגרום הוי מתאבק וכ"ו זה ר"ע ושיבתו בצמא וכ"ו זה ר"א וצ"ע. (יב) איל הבל שתרד עליה בכל יום בכ"ו ויתוסי' וכב"ע על הגליון

(וכ"ד. ו) רבינו ליתא בכ"ה. (ז) בן הוא בכ"ה ובכ"ד למה שלא למד אלא וכו'. (ח) ע' ספרי במדבר פ"י קמ"א במדבר רבה פ' י"ב ס"ט ומנחות צ"ט ע"ב בענין שומעו יהושע למשה והאוך חייב את התורה. ועיני לקמן פ"ח. ט) אדם בכ"ה. (י) כשיהא בכ"ה. (יא) בכ"ה נעבר קו על המלות כך וכך השקני פלוני. (יב) ע' נוי"א פ"ו ובהערות את פ' שס. (ג) תקנתו לפי סדר המקראות ביהוקאל כי לא ליב ול"ג. ובכ"ד חן אני נאם ה' אדם אדרוש וגו' ובכ"ה חן אני אדרוש למה שכתבנו על רוחכם (יד) ע' ספרי במדבר פ"י קמ"ו והוא שם בסנהגון אחר ובכא דרעב הוא שם קטועה קצת וע"א נתחומא נצבים וילקוט יהוקאל ר' שניט. ועיני לעיל פ"א וכל עיקרה של פ"א ס"א וזו כגון הוא משום וי' ש בו לפניו והשאר הוא אגב גררא. מן הצגתי נוסחת כ"ה ובכ"ד יוכר לו ולא ליקח וכ"ו יוצא וריח טוב ובגדיו וכ"ו ריחו זה. ועיני בגו"ש. (טז) ע' מדרש משלי בפסוק זה ופריא פ' כ"ה. (יז) הוספתי מלות אלה לפי שהם העיקר פה י' ש בו לפניו הנביא והשאר הוא אגב גררא. (יח) הוספתי ע"פ הנו"ש ובכ"ה אם תאמר. (יט) ע' פ"ג הדיורות י"ג ע"א ובירושלמי שם ובמדבר רבה ריש פ' נשא.

פ"ב (א) מלת עפר דרוש (ב) בכ"ה נפלה דרשה זאת וע' שיר השירים רבה פ"א בפסוק ישקני מנשקות אם עמק ב"ח שפתותיך מנשקות סוף שהכל מנשקין ועי' במתנות כהונה ויפה קול שם ואולי ג"כ מלת סוף שיעורו לעתיד לבוא.

היה (י) רבי עקיבא דן ק"ו בעצמו מה (י) רך פסל את הקשה דברי תורה שקשין טו) ככרזל על אחת כמה וכמה שיחקקו את לבי שהוא בשר ודם מיד חזר ללמוד תורה. הלך רבי וישבו טו) אצל מלמדי תינוקות. א"ל רבי למדני תורה אחו רבי עקיבא. בראש הלוח ובנו בראש הלוח. כתב לו אלף בית ולמדה. אלף תיו ולמדה. תורת כהנים ולמדה (י). היה לומד והולך עד שלמד כל התורה-כולה. הלך וישב (לו) (י) לפני רבי אליעזר ולפני רבי יהושע אמר להם רבותי פתחו לי טעם משנה. כיון שאמרו (י) לו הלכה אחת הלך וישב לו בינו לבין עצמו אמר אלף זו למה נכתבה. בית זו למה נכתבה. דבר זה למה נאמר. חזר ושאל (י) והעמידן בדברים : רבי שמעון בן אלעזר אומר אמשול לך משל. למה הדבר דומה לסתת שהיה מסתת בהרים פעם אחת נמל קרדומו בידו והלך וישב על ההר (א) והיה מכה ממנו צרורות דקות וכאו בני אדם ואמרו לו מה אתה עושה. אמר להם הרי אני עוקרו וכטילו בתוך הירדן. אמרו לו אי אתה יכול לעקור את כל ההר. היה מסתת והולך עד שהגיע אצל סלע גדול נכנס תחתיו סתרו ועקרו והטילו אל הירדן וא"ל אין זה מקומך אלא מקום זה. כך עשה להם ר' עקיבא לר' אליעזר ולר' יהושע. אמר לו ר' טרפון עקיבא עליך הכתוב אומר מכבי נהרות חכש ותעלומה יוציא אור (איוב כ"א) דברים המסתרים מכני אדם הוציאם ר' עקיבא לאורה : ככל יום ויום היה מביא חבילה של עצים (ב) הציה מוכר ומתפרנס והציה מתקשט בה. עמדו עליו (ג) שכניו ואמרו לו עקיבא אבדתנו בעשן מכור אותן לנו (ד) ומול שמן בדמיהן ושנה לאור הגה. אמר להם הרבה סופקים אני כסתפק כהן (ה) אחו שאני שונה בהן ואחד שאני מתחמם כנגדן ואחד שאני ישן בהם (ו) : עתיד רבי עקיבא לחייב את כל העניים בדין שאם אומרים להם מפני מה לא למדתם לתורה והם אומרים מפני שעניים היינו. אומרים להם והלא רבי עקיבא עני ביותר ומדולדל היה. ואם אומרים מפני טפינו אומרים להם והלא רבי עקיבא היו לו בנים ובנות (ז) אלא אומרים להם מפני שזכתה רחל אשתו (ח) : בן ארבעים שנה הלך ללמוד תורה סוף שלש עשרה שנה (ט) לימד תורה ברבים. אמרו לא נפטר מה העולם עד שהיו לו שולחנות של כסף ושל זהב

ד"א והווי מתאבך בעפר רגליהם זה רבי עקיבא שבקש ללמוד תורה הלך וישב לו על באר אחת בלוד וראה חוליית הבור חקוקה אמר מי חקק את החוליית הזו. אמרו לו החבל. אמר להם ויכול הוא. אמרו לו הן מפני שהוא תדיר [עליה] ואמרו לו ולכך את תמה מים שחקו אבנים שנאמר אבנים שחקו מים (איוב י"ד י"ט ג). אמר (כ) [וכי] לבי קשה (כאבן) [מהאבן] ד) אלך ואלמוד פרשה [אחת] מן התורה. הלך לו לבית הספר והתחיל קורא בלוח הוא ובנו. למד מקרא ותרגום ומדרש הלכות [ואגדות] שיחין ומשלים (ה) הכל למד (ו). היה רבי שמעון בן מנסיה (ז) [אומר] מלה"ח לסתת שהיה וישב בצד (ט) הדר אמרו לו מה אתה עושה כאן. אמר להם מבקש אני לעקרו (י). אמרו לו ויכול אתה. אמר להן הן התחיל מסתת אבנים קטנים ומשליכן לירדן (יא) ראה [אחרת] [אבן אחת] גדולה (ממנה) נתן [עליה] [תחתיה] צפורן של ברזל והשליכה לירדן ראה אחת גדולה ממנה (ב) נתן תחתיה צפורן [של ברזל] והשליכה לירדן (ג) אמר ירדן [היא] [להא] לך (א) [אין] זה מקומך (ד) שנאמר בחלמיש שלח ידו הפך משרש הרים (איוב כ"א ט) : היה ר' עקיבא נושא ונותן בינו לבין עצמו ואומר אלף זה (בחין) [בית] זה טו) למה נכתב שנאמר בצורות יאורים בקע וכל יקר דאתה עינו (שם ש"ט). א"ל ר' אליעזר עקיבא עליך נאמר מכבי נהרות חכש ותעלומה יוציא אור (שם ש"יא) טו) דברים שהיו מעולמים ומסתורים מן הבריות הוציא ר' עקיבא לאורה : בן ארבעים שנה הלך לו לבית הספר. בן ארבעים שנה למד את הכל וארבעים שנה למד את ישראל. נמצאו לו י"ב אלף זוגות של תלמידים בבתי כנסיות ובבתי מדרשות יושבים וישנים מאנטפטרס ולפנים י) : אמרו עליו

הערות לג'ו"א

שתדיר (במקום שתרד). יג) מה היה בכ"י. יד) ומה בכ"י. טו) ככ"י ובכפפים שקשה. טז) וישב בכ"י. יז) עי' ויקרא רבה פ"ז פסוקתא ד"כ ט"י ע"ב ופסוקתא רבתי פ"ג ע"ב ובהערות שם. יח) וישב לו אצל כ"י. יט) ככ"י ובכפפים שאמר. כ) הלך ושאלן בכ"י. כא) בכ"י בצד הדר ובכ"י תחת ההר. כב) של קשין בכ"י ועתומי. כג) מלת עליו ליתא בכ"י אבל נראה כ"יין סתק שם. כד) א ו ת ה לנו בכ"י. כה) סיפוקי' מסתפקי' בהם ועל הגליון טמנו בכ"י. וככ"י אנו מסתפקין ועתומי. כו) בכ"י שאינו יכול לישן ובכ"י לישן עליו ובתומי' ככפפים ובכפפים שאני יכול לישן בהם והוא נראה כמדולדל ועי' יומא נ"ה ע"ב בסופר כזה מהלל. כז) בכ"י אומר להם מפני מה לא למדתם תורה שעניים היינו אומר להם והלא ר"ע עני ומדולדל היה ואם אומר להם מפני שטפלינו מרובים אמרו לו והלא ר"ע וכו'. ובכ"י לא למדת שעניים היינו וכו' ואנכי הגהתי ע"פ התומי' בחוספת מלת תורה ע"פ הכ"י. כח) כך היא הגוסתא בכפפים ישנים ובכ"י אלא אומר לו מפני שזכותו אשתו ובכפפים עוד נ"א ובנות תרבה והיה מפרנס אותם ואת בניו ואת רחל אשתו אבל לא מצאתי שום סמך לה וגם התומי' לא הגיה כן. והעיקר הוא כנוסחת הכ"י אלא שהיא קטועה ומשובשת ויש להשלימה ולתקנה ע"פ נ"ב ע"ש סמ"כ. כט) בכ"י כ"ג שנה.

הערות לג'ו"ב

ג) בכ"י איתא עוד ועוד שהמים הם רבים יותר מן ההבל. ד) הגהתי ע"פ הגויש ובכ"י אמר להם כי וכ"י בככ"י. ה) בכ"י שוחות ומשלים. ו) בגויש הכל ל מ ד ו. ז) בכ"י מנסיה. ח) בכ"י למה"ד. ט) בכ"י תחת. י) לעקור הדר בכ"י. יא) בכ"י קטנות ומשליך לירדן. יב) בכ"י תומת. יג) בגויש ליתא לראה הכ"י. יד) הגהתי ע"פ הגויש. טו) הגהתי ע"פ הגויש ובכ"י זיין זה וגם בגויש איתא אחרו בית זה וכו' זיין זה וכ"י. טז) בכ"י לאור. יז) עי' ערך השלם ערך אנטפטרס ואולי פירוש מלת

ועד שעלה למטתו בסולמות של זהב. היתה אשתו יוצאה בקרדומין (ל) ובעיר של זהב. אמרו לו תלמידיו רבי ביישנתו ממה שעשית לה. אמר להם הרבה צער נצטערה עמי בתורה (א) :

מה היה (ב) תחלתו של רבי אליעזר בן הורקנוס (ג). בן עשרים ושנים שנה היה ולא למד תורה. פעם אחת אמר אלך ואלמד תורה לפני רבן יוחנן בן זכאי (ד). א"ל אביו הורקנוס אי אתה טועם עד שתחרוש מלא מענה. השכים וחרש מלא מענה. אמרו אותו היום ערב שבת היה (ה) הלך וסעד אצל המיו (ו) וי"א לא מעם כלום מ'י שעות של ערב שבת עד ו' שעות של מוצאי שבת. כלשהו הולך בדרך ראה אבן הימית (ז) ונמלה ונתנה לתוך פיו וי"א גלגלי הבקר היה. הלך ולן (ח) באכסניא שלו. הלך וישב לו לפני רבן יוחנן בן זכאי בירושלים עד שיצא ריח רע מפיו אמר לו רבן יוחנן בן זכאי אליעזר בני כלום סעדת היום. שתק. שוב א"ל ושתק (ט). שלח וקרא לאכסניא שלו א"ל כלום סעד

שלא עשה (כפועל) (כפועל) מימיו (יה) אלא בכל יום (הוא) (היה) מביא ב' חבילות של עצים ומוכר (אחר) (אחת) בתריסין (ט) (ואחד) (ואחת) שהיה מתחמם (כנגדם) (כנגדה). אמרו לו שכניו עקיבא (איכרתו עשן) (איכרתנו בעשן) ככור חבילתך וקח בה (כ) שמן. אמר להם איני שומע לכם (שני) דברים טובים כא) יש לי בה אחת שאני מתחמם כנגדה ואחת שאני משתמש לאורה. אמרו לא מת עד שיששן על ממות של זהב ועד שעשה כתר של זהב לאשתו (כב) ועד שעשה קורדיקוס של זהב לאשתו (כג). אמרו לו בניו הרי חבריות משחקות עלינו. אמר להם איני שומע לכם אף היא נצטערה עמי בתלמוד תורה (כד) (אמרו) (אומרים). לו לאדם מפני מה לא למדת תורה בעולם הזה. אומר שהיית (ה) עני. אף ר' עקיבא עני היה. שהיית (ו) עשיר. אף

ר' עקיבא עשיר היה. שהיית ממופל. אף ר' עקיבא ממופל היה. שמא לא זכו לך אבותיך (זו). אף ר' עקיבא לו זכו לו אבותיו. מכאן אמרו חכמים ז"ל עתיד רבי עקיבא לבייש הרבה (ח) למי שלא למד תורה בעולם הזה (כט) :

פרק יג

ושותה בצמא את דבריהם שכל זמן שדברי תורה נכנסים ומוציאים חדרי (הלב) פנויים הן נכנסים ושורים כתוכא) ואין יצהיר שולט ביניהם ואין אדם יכול להוציאם מתוכו (ב). משלו מלה' (ג) למלך שהיה מהלך בדרך ומצא שם חדרים וטרקל פנויים ונכנס ושורח בתוכן ואין יכול אדם להוציאן (מתוכן). כך כל זמן שדברי תורה נכנסים (ומוציאן) (חדרי (לב) (הלב) פנויי הן נכנסין ושורין בתוכו ואין יצהיר שולט בינותם ואין אדם יכול להוציאן מתוכו :

דבר אחר ושותה בצמא את דבריהם (איר) (אמרו עליו על ר') אליעזר בן הורקנוס כשבקש ללמוד תורה (ד) חורשין הרבה היו לאביו (ה) והוא היה חורש כטרשין. ישב לו ודיה בוכה. א"ל אביו (בני) מפני מה אתה בוכה שמא מצטער אתה שאתה חורש כטרשין למחר בוא וחרוש על גב (מעה) (מענה) ישב לו על גב (מעה) (מענה) והיה בוכה (ו). א"ל אביו מה אתה בוכה. א"ל שאני מבקש (ז) ללמוד תורה. א"ל (והרי בן כ"ח שנים אתה ואתה מבקש ללמוד תורה אלא) לך וקח לך אשה והוליד ממנה בנים וחוליבין לבית הספר. היה מצטער ג' שבתות עד שנגלה עליו אליהו. א"ל עלה לך (ח) אצל בן זכאי לירושלים. (עלה) ישב לו והיה בוכה. א"ל בן מי אתה ולא הניד לו. מה אתה בוכה מה תבקש (ט). א"ל ללמוד תורה. א"ל מימך לא נכנסת לבית הספר ולא למדת קריאת שמע ולא תפלה ולא ברכת המזון. א"ל לאו. עמד ולמדו שלשתן. א"ל מה אתה מבקש לקרות או לשנות. א"ל לשנות. היה מלמדו שתי הלכות כל ימות השבת (י) ובשבת היה חוזר עליהם ומדבקן (יא). עשה שמונה ימים ולא מעם כלום עד שעלה ריח פיו לפניו וטרדו מלפניו. וישב לו ודיה

הערות לנ"ב

לפנים לצד מזרח. (יה) כלומר לעבוד כל היום מפני ביטול תורה. (יט) ענינו מוכר בשוק וי' בערך ערך זה והגהתי אחת ע"פ הגמ' (כ) וקח לך שמן בכייה. (כא) בכייה כי ב' דברים ואנכי הגהתי ע"פ הגמ' וע"פ ע"ד. (כב) בנייש עור של זהב. (כג) בנייש קורדנויות של זהב ברגליה וי' בערך ערך. עכס וע"ד קורדיקוס ופירש ר"ב מוספא שם מין סנדל וע' נע. (כד) נצטערה בתורה בכייה. (כה) הייתי בכייה. (כו) אם אימר שהייתי בכייה. (כז) אם תאמר שסא לא זכוי בכייה. (כח) בכייה הרבה בני אדם לסוי זכוי ובנייש לבייש לסוי זכוי. (כט) בעיקר הרברים ע' נרא ובהדומאות הרמוזות בהעירות שם אות כיו ולי"א. (פ"ג) (א) בתוך הלב בכייה. (ב) מתק לבו בכייה. (ג) משל למה'ד בכייה. (ד) בכייה שבעת שבקש הוא ללמוד זכוי. (ה) היו חורשין לאביו בכייה. (ו) הגהתי ע"פ הגמ' ובכיה למה'ה תהווש עמנו על המענה

הערות לנ"א

(ל) והיתה יוצאת בקרדומין כן הוא בכייע והגהתי לפי ובספרים קרדומין ולא מצאתי לזה פתרון נאות ועי' בערך ערך כרדס שרמוז שם עי' הגמ' הל' המקרא בשמואל ב' י"ג י"ח כי כן תלכשנה בנות המלך מעליים שחרגם מעליים כרדומין והיא מלה יונית לפי עדות ר"ב מוספא ופתרונה מעול עם בתי ירום ע"ש. (לא) אמרו לו בניו (בכיע) ביישנתו מה עשה לה הרבה צער נצטערה עמו בכי' ועתומי'. ובעיקר הרברים ע' נדרים נ' ע"א וכתובות ס"ב ע"ב וירושלמי שבת פ"ו היא ובבלי שם ג"ט ע"ב וע"ע בספרי פ"י שניו ובכיע שם אות מ"ו וע"ע היטב בספקתא דריב ל"ט ע"ב ובהערות שם אות קע"ה. (לב) היתה בכיע. (לג) בן הורקנס כבכ"י ועתומי'. (לד) פ"א היה אימר אלך ואלמוד זכוי בכיע. ובכיא שבתומי' אלך ואלמוד הלך ולמד תורה לפני ריב"ז. (לה) ע"ש היתה בכי'. (לו) בכית המיו בכיע. (לז) כן הוא בכיע ובספרים שריבא ואין לזה פתרון נאות ומלה נכ"ל נראית כמותרת לפי נוסחת הכיע ואמלי עורכוב ב' נוסחאות כאן. (לח) בכיע וי"א גלגלי הבקר הלך ומלאן זכוי ובכיא והלאן ועתומי'. (לט) שתק בכיע ועתומי'.

ישב לו (והיה בוכה. ז) רוצה בכייה. (ח) לך ליתא בכייה. (ט) בכייה מה אתה תבקש. (י) כל ימי השבוע בכייה יאו בכייה ומדבקן ואמלי

אליעזר אצלכם. אמרו לו אמרנו שמא אצל רבי היה סועד (א).
 אמר להם אף אני אמרתי שמא אצלכם היה סועד בני
 ובניכם (א) אבדנו את רבי אליעזר מן האמצע. איל כשם
 שיצא לך ריח רע מפיך כך יצא לך שם טוב בתורה * (א). שמע
 עליו הורקנוס אביו שהיה (ב) לומד תורה אצל רבן יוחנן בן
 זכאי אמר אלך ואדיר אליעזר בני מנכסי (ג). אמרו אותו
 היום רבן יוחנן בן זכאי יושב ודורש כירושלים (ד) וכל
 גדולי ישראל יושבין לפניו. שמע עליו שבא הושיב לו
 שומרון (ה) אמר להם אם בא לישב אל תניחוהו. בא
 לישב ולא הניחוהו. היה מדלג ועולה (ו) עד שהגיע אצל בן
 ציצית הכסת (ז) ואצל נקדימון בן גוריון ואצל בן כלבא שבוע
 היה יושב ביניהם ומרתת (ח). אמרו אותו היום נתן עיניו
 רבן יוחנן בן זכאי רבי אליעזר ואמר ליה פתח ודרוש (ט).
 א"ל איני יכול לפתוח. דחק עליו ודחקו עליו התלמידים (י)
 עמד ופתח (יא) ודרש בדברים שלא שמעתן און מעולם (יב).
 כל דבר ודבר שיצא מפי עמד רבן יוחנן בן זכאי על רגליו (יג)
 ונשקו על ראשו ואמר לו רבי אליעזר רבי אמת למדתני.
 עד שלא הגיע (עתו) (יד) לצאת עמד הורקנוס אביו על
 רגליו ואמר רבותי אני לא באתי אלא להדיר אליעזר בני
 מנכסי עכשיו כל נכסי יהיו נתונים לאליעזר בני וכל אחיו
 פטורין ואין להן בהן כלום (טו).
 ורמה נקרא שמו ציצית הכסת שהיה מוסב על מטה
 של כסף בראש כל גדולי ישראל (יז).
 אמרו על בתו של נקדימון בן גוריון שהיתה ממתה
 מוצעת בשנים עשר אלפים דינרי זהב. ודינר צורי של זהב
 היה יוצא בה מערב שבת לערב שבת לציץ קדירה. ושומרת
 יבם היתה (יח):

שבידושלים. וכשעמד הסקרין שרפו את (ב) האוצרות שבידושלים מדרו כל מה שהיה לו ומצאו מזון ג' שנים
 לכל אחד ואחד בירושלים (א): רבי יהושע (ב) רבי שמעון בן נתנאל הלכו ואמרו לרבי יוחנן בן זכאי (ג) הרי

בוכה. אילו למה אתה בוכה. א"ל שהעמדתני
 (לפניך) (מלפניך) כדאם שהוא (מעמיד מלפניו)
 מוכה שחין. א"ל בן מי את א"ל בן הורקנוס
 אני. א"ל הלא את בן גדולי העולם ולא היית
 מודיעני (ב) היום את סועד אצלי. א"ל כבר
 סעדתי אצל (ואכסנאי) (בני אכסנאי) שלי.
 שלח רבן יוחנן לבני (אכסנאי) (אכסנאי) שלו.
 אמר להם אצליכם סעד אליעזר היום. אמרו
 לו לאו והרי יש לו שמנה ימים שלא מעם
 כלום. רבי יהושע בן חנניה ור' יוסי הכהן
 ור' ישמעון בן נתנאל הלכו ואמרו לרבן יוחנן
 והרי יש לו שמנה ימים שלא מעם כלום. (א) כיון
 ששמע ר' יוחנן בן זכאי עמד וקרא את (ב)
 בגדיו. א"ל אי לך ר' אליעזר שהיית מושלך
 מבינותינו (ד) (אבל אני אומר) לך (טו) כשם
 שעלה ריח פיך (מלפני) (לפני) כך תהא משנת
 פיך יוצאה מסוף העולם ועד סופו. (קורא אני
 עליך) (ושם האחד אליעזר) (שמות י"ח ה') (טז): אמרו
 בניו של הורקנוס לאביהם לך ונדה את אליעזר
 מנכסך. עלה לירושלים לנדוהו מנכסי ומצא
 שם יום טוב לר' יוחנן בן זכאי וכל גדולי המדינה
 מסובין אצלו. ואלו הן בן ציצת הכסף (י)
 ונקדימון בן גוריון וכן כלבא שבוע: ולמה נקרא
 שמו בן ציצת הכסף אלא שהיה מיסב למעלה
 מכל גדולי המדינה (י): אמרו עליו על נקדימון
 בן גוריון שהיו לו בבית ארבעים כורים של
 גנות מזהב (י): אמרו עליו על בן כלבא שבוע
 שהיה לו מזון ג' שנים לכל אחד ואחד

שבידושלים. וכשעמד הסקרין שרפו את (ב) האוצרות שבידושלים מדרו כל מה שהיה לו ומצאו מזון ג' שנים
 לכל אחד ואחד בירושלים (א): רבי יהושע (ב) רבי שמעון בן נתנאל הלכו ואמרו לרבי יוחנן בן זכאי (ג) הרי

הערות לנ"א

(א) הוא סועד כבי"ע וכן לקמן. (א) אמר להם בניו וכו' כבי"ע.
 * (א) מלת טוב ליתא כבי"ע. (ב) כבי"ע שהוא. (ג) כבי"ע ואדיר אליעזר
 מנכסי ובתומי מביא נ"א אלך לירושלים ואיריש אליעזר וכו'. (ד) אמרו
 אותו היום וכו' יושב בירושלים ודורש בירושלים כבי"ע. (ה) ובכ"א
 הושיב עליו. (ו) בן הוא בכ"י ובספרים הגיהו ע"פ התומי מדלג
 והולך ואי. (ז) בר ציצית הכסת וכו' כבי"ע. (ח) ומרתיע בכ"י ועתומי.
 (ט) כן הוגה בספרים על דיו התומי ובכ"י ליתא למלת דרוש.
 (י) כבי"ע רחק מעליו ודחקו עליו התלמידים ע"מ והיה נראה
 להגיה כן לולא תיבת על יו ותיבת עמו וע"כ לא הוספתי רק מלת
 על יו ובכ"א ודחקו אודו וכו' ובספרים ודחקוהו ודחקוהו ודחקוהו.
 (יא) כבי"ע ליתא למלת עמד ופתח ובכ"א ליתא למלת ופתח ועתומי.
 (יב) האון מנוול כבי"ע. (יג) על רגליו ליתא בכ"א ועתומי וע"כ שם
 שגרס יוצא מפי עומד וכו' ונשקו ואומר לו וכו' הכל בבנינו ובכ"א
 בספרים אתה למדתני. (יד) בכ"א ליתא למלת עת וכן בספרים ישנים
 ליתא והוגה אח"כ זמן ואכ"י הצגתי נוסחתי כבי"ע. (טו) ואין להם בהם
 כלום ליתא בכ"י ועתומי ובעיקר הברים ע"י ב"ר פמי' ופדרי"א פ"א ובי'
 ואגרות חלוקת הן וע"כ נ"ב. (זו) שמושב על מנות של כסף בכ"י
 והתומי מניה שהיה מושבב וע"י גטון נ"ו ע"א וברשי' שם וכו' פ' כ"ב
 ואיכה רבה פ"א וקה"ר פ"ו ופדרי"א פ"ב ובבאור רד"ל שם וע"י עוד כתובות פ"ו ע"ב. והנה בפרוש המיוחס לרש"י על הב"ד
 שם איתא ובאור"י מפרש ציצית הכסף וכפרש לפי שהיה מיסב על מנות של זהב וכסף נקרא שמו ציצית הכסף.
 ואולי יש להגיה לפ"ו וע"י אה"ר וצ"ע. (זו) כן הוא בספרים ע"י התומי ובכ"ע דינרי זהב ודינרי צורי. דינר זהב היה יוצא
 לה כ"ו לסיפוק קדירה וכו' וגם בכ"א ליתא למלת של. וא"ס שיעויבו נוסחאות יש כאן וע"י כתובות פ"ה ע"א ופ"ו ע"ב

הערות לנ"ב

עיניו ימרקק אהריון וע' בעירך ערך בדק א"י.
 (ב) בכ"ה בן גדולי הדור ולא היית מודיע לי.
 (ג) את ליתא בכ"ה. (ד) בכ"ה מבינוני ובנ"ש
 בינותינו. (טו) כן הוא בכ"ה ובכ"י אומר אני לך וע"ע
 בכ"ה. (טז) הנהתי ע"פ הנו"ש ובכ"ה אבל אומר לך
 ושם וכו' ובכ"י אבל אני אומר לך וכו' ונראה שהוא
 הוספה מגליון וליתא בפדרי"א ובפרוש הדברים
 ואורות הרגמאות ע"י פסקתא רבתי ס"ד ע"ב ובכ"ע
 שם את ק"ב. (יז) בכ"ה בן ציצית הכסת וכן לקמן
 וע"י נ"א ובהגות שם את נ"ז. (יח) הקושי מבואר
 ואולי יש להגיה לפי שהיה מיסב על מנות של זהב
 ושל כסף וכו'. (יט) בכ"ה בבית כורים של גנות מזהב
 מזהב ובנ"ש בבית ארבעת כורים מזהב וקרובו
 לזה הוא בפדרי"א וע"י בבאורי רד"ל שם פ"ב את ה'
 ולא נתישבה דעתי בדבריו. (כ) כל האוצרות בכ"ה.
 (כא) בכ"ה ומדרו כל מה וכו' ואחר שבידושלים.
 (כב) בכ"ה ור"י בן חנניא. (כג) לו לריבין בכ"ה.

בקשתי ממנו קרקעות היה נותן לי לו שנאמר לה הארץ ומלוואה (תהלים כיד א) לה לא בקשתי ממנו אלא שאזכה לתורה שנאמר על כן כל פקודי כל ישרתי כל ארח שקר שנאתי (שם קיט ק"ח) לט :

פרק יד

יוסף בן יוחנן איש ירושלים אומר יהי ביתך פתוח לרוחה ויהיו עניים בני ביתך (ואל תרכה שיחה עם האשה) א :

יהי ביתך ב) פתוח לרוחה כדרך שהיה ביתו של איוב פתוח לצפון ולדרום למזרח ולמערב. וכך היה איוב אומר מכל מקום שיבוא אדם לשם יכנס שנאמר דלתי לאורח אפתח (איוב ל"א ל"ב). התחיל איוב אומר אני לא הייתי עושה כאחרים. אחרים הם אוכלים פת נקיה ומאכילין לעניים פת קיבור. אחרים הם א) לובשים בגדי מלתיך ומלבישין לעניים בגדי שקיך. אני לא עשיתי כן אלא ממה שהייתי אוכל הייתי מאכיל (לאחרים) (לעניים) וממה שהייתי לובש הייתי מלביש (לאחרים) (לעניים) שנאמר אם לא (וברכוני) חלציו ומנו כבשי יתחמם (שם שם כ"א) ממלתיך שהייתי גוזז ולובש ה) הייתי מלביש (לאחרים) (לעניים). התחיל איוב משתבח ואומר מה עשה אברהם אבינו ולא עשיתי אני. אמר לו ו) איוב עד מתי אתה משתבח (אתה) אם לא בא עני אלא אום שלישי (אמלה) הלך וישב לו על פתח (ביתו) אהלו ז) שנאמר והוא יושב כחום היום (בראשית י"ח א) ח) :

ויהיו עניים בני ביתך לא עני ממש אלא מי ש) שהוא הכלבים שלו אינן מזיקין. ובזמן שהוא מתחייב הכל מזיקין. כל מי שאשתו ענוה ובניו ובני ביתו ענוים אף בטוח עליה יא) וכשהוא בא לביתו מוצא שלום (בניו) בתוך ביתו. וכל מי שאשתו קפדנית יוצא למקום (קטטה)

הערות לנ"ב

לו) יש לו ליתן לי בכיית. לח) בכייר עוד שנאמר והארץ נתן לבני אדם אבל נעבר קו עליהם. לט) עני נ"א ובהערות אות נ"ה שם ונוסחא זו מסכמת עם נוסחת הפר"א פ"א וכו'.

פ"יך א) עני אבות פ"א מ"ה. ב) השלמתי ע"פ הניש. ג) היו בכיית. ד) בגדי בור בכייה ובנ"ש בודי ועי ברקך ערך בדר ב' ופתרוננו מלובכים ע"ש. ה) ולובשו בכייה. ו) בכייה אסרו לו ובנ"ש אמר לו הקב"ה. ז) בכייה אהלו אמר שמא ישמעו העינבים ששלמתי ולא יכנסו צאליו מה עשה הלך וישב לו על פתח אהלו. ח) עני נ"א ובהערות אות ג) ואות י"ד. ט) כל מי בכייה. י) עני שבת ס"ג ע"ב כל המגדל כלב רע וכו' מונע ה ס ד מתוך ביתו ואולי ענוה וחסד הם מניינין אחד בשתי הדרשות. יא) בכייה שנאמר

אותם כמיט ב). ועוד עשו אנשי ירושלים סא) שולקין את התבן ואוכלין פב). וכל אחד ואחד מישראל שריו נגד חומתיה של ירושלים אמר מי יתן לי חמש תמרים וארד ואמול פג) חמשה ראשים. נתנו לו סד) חמש תמרים ירד ונטל חמשה ראשים מאנשי אספסינוס פה). הציץ אספסינוס בצואתן פו) וראה שאין בהן מין דגן ואמר לחיילות שלו ומה פז) אלו שאין אוכלין אלא אתן כך פח) הורגין בהן אלו היה אוכלין כל מה שאתם אוכלין ושותין פט) על אחת כמה וכמה שהיו הורגין אתכם צ) :

פרק ז

יוסף בן יוחנן איש ירושלים אומר יהי ביתך פתוח לרוחה ויהיו עניים בני ביתך ואל תרכה שיחה עם האשה א) : יהי ביתך פתוח לרוחה כיצד מלמד שיהא ביתו של אדם פתוח לרוחה לצפון ולדרום ולמערב ב) כגון איוב שעשה ד' פתחים לביתו. ולמה עשה איוב ד' פתחים לביתו כדי שלא יהיו עניים מצטמרים להקף את כל הבית. הבא מן הצפון יכנס כדרכו הבא מן הדרום יכנס כדרכו וכן לכל רוח לכך עשה איוב ארבעה פתחים לביתו ג) . ויהיו עניים בני ביתך ולא בני ביתך ממש אלא שיהיו עניים משיחין מה שאוכלים ושותים בתוך ביתך כדרך שהיו עניים משיחין מה שאוכלין ושותין בתוך ביתו של איוב וכשנפגשו ה) זה בזה אמר אחד לחבירו מאין אתה בא מתוך ביתו של איוב ולאן אתה הולך לביתו של איוב. וכשבא עליו ההוא פורענות גדול ו) אמר לפני הקב"ה רבונו של עולם לא הייתי מאכיל רעבים ומשקה צמאים שנאמר ואוכל פתי לבדי ולא

לתוך ביתך לא היית מרחם עליו אבל אברהם לא עשה כן פתח (ביתו) אהלו ז) שנאמר והוא יושב פתח האהל כחום היום (בראשית י"ח א) ח) : ויהיו עניים בני ביתך לא עני ממש אלא מי ש) שהוא הכלבים שלו אינן מזיקין. ובזמן שהוא מתחייב הכל מזיקין. כל מי שאשתו ענוה ובניו ובני ביתו ענוים אף בטוח עליה יא) וכשהוא בא לביתו מוצא שלום (בניו) בתוך ביתו. וכל מי שאשתו קפדנית יוצא למקום (קטטה)

הערות לנ"א

ט) בכייע היו מביאין את העינבים וגודרין אותן בגדרין ושותן אותן במיט. ובכ"א וגודרין אותן בגדרין וטח אותן ובתומי במגרין ע"ש וכתב הא"ח שנקבו העגלים וכו' ופסותין אותן כדי לאבד הטוב להבעים. ובכ"א בפרוש ב' פס"ש ומנה עיגולים ור"ל עיגולי דבולה שהיו משחיתין אותן ע"י פ"ש ולא איתפשו לו. פא) מה היו עושין אנשי ירושלים בכייע. פב) בפס"ש ואוכלים אותן ובכ"א ובתומי מנה אותה ובכ"א הוא כל אחד ועתומי. פג) ארד ואמול בכ"א ועתומי. פד) בתומי מרד נתנו לו. פה) מאספסינוס בכ"א. ובתומי ויורד ונטל ה' ראשים וכו'. פי) היה אספסינוס הוצץ בכייע ובכ"א מלת אספסינוס ליתא ועתומי. פז) ומה ליתא בכייע ועתומי. פח) כך ליתא בכייע. פט) ושותין ליתא בכייע. צ) עני איכה רבה פ"א.

פ"ין א) עני אבות פ"א מ"ד ובפס"ש שלפני אותה יוסי וכן הוא בגליון כ"ייע ועי סדר הדרות לשם זה. ב) בפס"ש לדרום ומזרח ומערב ולצפון. ועי פס"ש ובכ"יע לדרום ולצפון (מלה זאת על הגליון) ולמזרח ולמערב ואנכי הגהתי לפי משמעות המושך לקמן ע"ג נ"ב ועייע ברבנו יונה ובמאורי למישה זאת. ג) בכייע מפני מה שכן עשה איוב ד' פתחים לביתו אסרו כדי שלא יהיו עניים וכו' יכנס כדרכו וכן לכל רוח וזה לכך וכו' ומלת ורוח היא על הגליון ובכ"א יתיבות ולמה עשה איוב ד' פתחים הסרים ועתומי ובעיקר הדברים עי ב"ד פ"מ"ה ס"ט ובפירש"י ובמגנות כהונה שם ועייע ברכות ג"ח ע"ב. ד) עניים ליתא בכ"א ועתומי. ה) וכשנפגשו בכייע. ו) גדולה בכייע ולא הגהתי מפני שכל הלשון מגומגם והגרי"א גרים הפורעניות הגדול

אבל יתום ממנה (איוב ל"א ט"ז) ולא הייתי מלביש ערומים שנאמר ומנו כבשי יתחמם (שם שם כ"ג). אעפ"כ א"ל הקב"ה לאיוב איוב עדיין לא הגעת לחצי שיעור של אברהם ז'. אתה יושב ושוהה בתוך ביתך ואורחין נכנסים אצלך את שדרכו לאכול פת חמין (האכלתה) פת חמין את שדרכו לאכול כשר האכלתו בשר את שדרכו לשותות יין השקיתו יין. אבל אברהם לא עשה כן אלא יוצא (ט) ומתרחק בעולם וכשימצא אורחין מכניסן בתוך ביתו את שאין דרכו לאכול פת חמין האכילתו (י) פת חמין את שאין דרכו לאכול כשר האכילתו בשר ואת שאין דרכו לשותות יין השקתו יין. ולא עוד אלא עמד ובנה פלטרין גדולים על הדרכים י"א והניח [שם] י"ב מאכל ומשקה וכל הבא ונכנס אכל ושתה וברך לשמים לפיכך נעשית לו נחת רוח. וכל י"ג שהפה שואל מצוי בתוך ביתו של אברהם שנאמר ויטע אשל בכאר שבע (בראשית כ"א ל"ג) י"ד :

למוד בני ביתך עונה שבזמן טו שאדם ענוותן ובני ביתו ענוותנין כשבא טו עני ועמד על פתחו של בעל הבית ואמר להם אביכם יש בכא: ז' ואמרו לו הן י"ה בוא והכנס ער שלא נכנס ושולחן היה ערוך לפניו י"ט נכנס ואכל ושתה וברך כ' לשם שמים נעשית לו נחת רוח גדולה ובזמן שאין אדם כא' ענוותן ובני ביתו קפדנין ובא עני ועמד על פתחו ואמר להם אביכם יש בכאן ואומרים לו לא וגוערין בו כ"ב והוציאו בניזיה: :

דבר אחר למוד בני ביתך ענוה כיצד בזמן שאדם ענוותן ובני ביתו ענוותנין והלך לו למדינת הים ואמר מודה אני לפניך ה' אלהי שאשתי אינה עושה מריבה אצל אחרים [וכני אינם עושים מריבה אצל אחרים] כ"ג לבו אין מתפחד עליו ודעתו מיושבת במקומה כ"ד עד שעה שיחזור. ובזמן שאין אדם ענוותן ובני ביתו קפדנין והלך לו למדינת הים

ומפחד עליו כשהוא בא מוצא קטמה בתוך ביתו י"ב. כל מי שאשתו קפדנית אדם בא לתבעו אמר לה רבי כאן. אמרה לו לאו זעפתי כניזיה י"ג. וכל מי שאשתו עונה אדם בא למצעו אמר לה רבי כאן. אמרה לו הן והרי הוא סועד. נכנס אצלו ורבו לו (פרומה) [פרוסה] וכוס של יין מברך עליה ואכל. עליהן הוא אומר הלא פרום לרעב לחמך ועניים מרודים תביא בית (ישעיה נ"ח ז' י"ד) . מי טו) גרם לו שהוא עני על שמרד [על] דבריו של מקום : דבר אחר ועניים מרודים אלו בעלי בתים שירדו מנכסיהם תביא בית : דבר אחר ועניים מרודים אלו אבלים מרי נפש תביא בית : דבר אחר ועניים מרודים אלו חכמים ותלמידיהם שהם מורים לישראל כין טומאה למרהה כין איסור להותר תביא בית : וכל מי שאינו נתון פרוסה לעני לפני המקום מביא עליו קללות הרבה שנאמר הפקד רשעו וגו' בהשפטו יצא רשע וגו' יהו ימינו מעטים וגו' יהו בניו יתומים וגו' ונעו ינועו בניו ושאלו וכל הפרשה טו) ויאבה קללה ותבואהו וילבש קללה כמדו וגו' תהי לו ככנוד יעשה (תהלים קש"ו כ"ג). מי גרם לו להביא י"ו כל הקללות האלה על שלא נתן פרוסה לעני. וכל מי שנותן פרוסה לעני המקום מביא עליו [ברכות] הרבה שנאמר אז יבקע כשחר אורך וגו' ונחך ה' תמיד וגו' ובנו ממך חרבות עולם וגו' אם תשיב משיבת רגליך וגו' אז תתענג על ה' (ישעיה נ"ח ח' י"ד) מי זכה לו להביא עליו כל הברכות האלה על שנתן פרוסה לעני י"ח :

פרק טו אל תרבה שיחה עם האשה משל אדם הולך לבית המדרש והוישיבוהו ראש] אם אמר אני הייתי ראש בבית המדרש. אם היה חכם נמצא במל ממלאכתו שהיא חכמתו פועל נמצא במל (מפועלו) [מפועלתו] א'. בן תורה נמצא במל מתלמודו: ראוכל ושותה שלא בעונתו אין זה בן תורה ב': דבר אחר אם עמלת בתורה בעולם הזה יש לך שכר הרבה

הערות לנ"א

ומחך למלת ההוא. ז) בכ"ע אעפ"כ שא"ל הקב"ה וכו' לא הגעת לאברהם ובכ"יא הגעת לאברהם לחצי שיעור ועתומי. ח) בכ"י האכילתו וכן לקמן. ט) בן הוא בכ"י ובספרים י"ג ב' וע' בתומי שהביא שם בשם נוסחא אחרתא וישוב ומחור. י) האכילו בכ"י. יא) פלטרין על הדרכים בכ"י. יב) הוספתי ע"פ כ"י. יג) כל בכ"י י"ד) ע' פ"ד פ"ט ס"ד ז' ס"ד ס"ו ב"ג ו' וסופה ו' כ"י והגרי"א ובספרים י"ט) ע"פ כ"י ס"ז י"א כענין איוב ואברהם. טו) בכ"י בזמן ועתומי. טז) וכא בכ"י ועתומי. יז) יש כאן בכ"י ועתומי. יח) ואומר לו בכ"י ועתומי. יט) בכ"י ושולחן מלפניו ובכ"י ושולחן לפניו ועתומי. כ) ומברך לשם בכ"י ובכ"יא ועתומי. כא) הגתה ע"פ כ"י והגרי"א ובספרים וכ"יא שאדם ענוותן ועתומי. כב) אביכם ככאן וכו' לאו בכ"י. גער בו בכ"י. כג) הוספתי ע"פ כ"י ובספרים חסר. כד) הגתתי ע"פ כ"י

הערות לנ"ב

בטח בה לב בעלה. יב) מן וכל יד ביתו ליתא ככ"י ועי' נ"יא ואולי יש לתקן כאן יוצא למקום אחר לבו מפחד עליו וכשהוא בא מוצא וכו' וע"ע כנ"ז. יג) בכ"י אדם בא לתבעו בעל הבית ואומר לה בעלך רבי יש הגה והוא אימרת לו לא זעפתי וכו'. וענין מיתפרשת לו ואולי הוא רק ט"ס וצ"ל לתבעו ובכ"י וכל מי שאשתו ענוותנת אם בא לתבעו בעלה ואומר לה בעלך רבי יש הגה והיא אימרת לו הן וכו' והוא נכנס וכו' וכו' והוא מברך צדקה. י"ד) מלת למצעו לא ט"ס בכ"י וכו'. טו) כל הפרשה ליתא בכ"י רק מונה הפסוקים יקבש נישא לכל אשר לו אל יהי לו מושך חסד יהו אחריתו להכרית יזכר עון אבותיו אל ה' להביא ליתא בכ"י. יז) ע"י ויקרא רבה

יהו נגד ה' תמיד יען אשר לא זכר עשות חסד וגם בכאן קוצר בלשון הכתובים. יח) להביא ליתא בכ"י. יח) ע"י ויקרא רבה פ"ד ס"ג וס"א וכל דרשות אלו הם כאן רק אנב גררא : פ"א י"א) הגתתי ע"פ הגויש. ב) בכ"י הנוסח כזה משל אדם הולך לביהמ"ד והוישיבוהו בראש בביהמ"ד ע"פ כ"י [צ"ל וכן אם] הוישיבוהו ראש בבית המשתה שלא ילך לביתו להיות משתבח ואומר לאשתו אני הייתי ראש בביהמ"ד אני הייתי ראש בבית המשתה אם

דבר אחר ברח משכן רע זה שכונתו של קרה שנאמר סורו נא מעל אהלי הרשעים (במדבר ט"ז כ"ו) ג: רבי שמעון אומר אין הנגעים באים אלא על לשון הרע ואין הצרעת (באה"ד) אלא על נבה רוח שנאמר וכחזקתו נבה לבו עד (להשמידם) (להשחית) וימעל (וגו') ויבוא אחריו עזריהו הכהן (וגו') ויעזף עזריה (וגו') ויהי עזריהו המלך מצורע עד יום מותו (דה"י ב"י ט"ו כ"א) ה: נמצא עזריהו המלך כ"ה שנים ו:)

ואל תתחבר לרשע שכל מי שהוא מתחבר לרשע סופו לשאת ממנו דבר מעט שנאמר ואלו דברי יגונב ותקח אזני שמין מנרו (איוב ד' י"ב):

דבר אחר אל תתחבר לרשע זה יצר הרע שהוא יושב על פתחו של לב. (כשהוא) מבקש לעשות עבירה הוא כופף את כל האיברים שהוא מלך עליהם שנאמר ויתרון ארץ בכל היא מלך לשדה נעבד (קהלת ה' ח'). יצר טוב דומה לחבש כבית האסורים. כשהוא (ילד מסכן) מבקש לעשות מצוה טובה את כל האיברים לעשות רצון אביהם שבשמים כדי שיתרצו לאביהם (שבשמים). ועלילה הכתוב אומר טוב ילד מסכן וחכם (ש"ד י"ג) זה יצר הטוב. ממלך זקן וכסיל (ש"ס) זה יצר הרע: דבר אחר טוב ילד מסכן וחכם זה יוסף ח'. ממלך זקן וכסיל זה פרעה. כי מבית האסורים יצא למלך (ש"ס) זה יוסף. כי גם במלכותו נולד רש (ש"ס) אלו שבע שני (רעב) (הרעב) שהוא במצרים ט:)

דוד שנקרא חכם י' שנאמר ויונדב איש חכם מאד (שמואל ב' י"ג) לרע ולא להיטיב. רבי אומר (ישוה לו)

לו כאנדה נמצא האדם ההוא יושב במקומו ד) ומלא טוב וברכה ה): היה רבי מאיר אומר הלומד ו) תורה טוב אהר למה הוא דומה לאחד שהיה לו שדה אחת וזרע מקצתה חטים ומקצתה שעורים (ונטמע) מקצתה זיתים ומקצתה אילנות ז) ונמצא האדם ההוא מלא טובה וברכה. ובזמן שלומד כ"ב דומה למי שיש לו שדות הרבה אחד זרע חטים ואחד זרע שעורים ונטמע אחד זיתים ואחד אילנות ונמצא אדם ההוא מסווד בין הארצות בלא טוב וברכה ח):

וקנה לך חבר כיצד מלמד שיקנה אדם ט) חבר לעצמו שיאכל עמו וישחה עמו וקרא עמו י' וישנה עמו ויישן עמו ויגלה לו כל סתרו י"א) סתרי תורה וסתרי י"ב) דרך ארץ. (שנים) שיושבין י"ג) ועוסקין בתורה ומעוה אחד מהם הלכה או ראש הפרק או שיאמר על מלא מהור או על מהור מלא ועל אסור כותר ועל כותר אסור חבירו מחזירו י"ד). ומנין שכשחבירו מחזירו וקורא עמו יש להם שכר טוב בעמלן שנאמר טובים השנים מן האחד אשר יש להם שכר טוב בעמלן (קהלת ד' י"ט):

שלשה שיושבין ועוסקין בתורה מעלה עליהם הקב"ה כאלו נעשו אגודה אחת לפניו שנאמר הבונה בשמים מעלותיו ואגודתו על ארץ יסדה וקורא למי הים וישפכם על פני הארץ ה' שמו (ב"י ט"ו ז) הא למדת שלשה שיושבין ועוסקין בתורה מעלה עליהם כאלו נעשו אגודה אחת לפני הקב"ה י': שנים שיושבין ועוסקין בתורה שכרם מתקבל כמרום שנאמר אז נדברו ראי ה' איש אל רעהו ויקשב (מלאכי ג' ט"ז). אלו הן ראי ה' אלו שגוזרים גזירה י"ח) ואומרים נלך ונתיר את האסורים ונפדה את השבויים והספיק הקב"ה בידיהם והולכין ועושין מיד. ואלו הן י"ט) ולחושבי שמו אלו שביחשבוין בלבם ואומרים נלך ונתיר את האסורים ונפדה את השבויים

דבר אחר אל תתחבר לרשע זה יונדב בן שמעה אחי מאד (שמואל ב' י"ג) לרע ולא להיטיב. רבי אומר (ישוה לו)

הערות לנו"ב

ובספרים ליתא. ד) בכ"י יוצא מלפניו. ה) בכ"י טוב וברכה הלומד כרכנות טעם שהיית לו במקרא סוף שיאמר לו האחד במשנה טעם שהיית לו כן במשנה טעם שיאמר לו האחד במדרש טעם שהיית לו זה במדרש סוף שיאמר לו בהגדה נמצא האדם ההוא מלא טוב וברכה. ו) הלמד בכ"י בכ"י. ז) הוספתי והגהתי ע"פ כ"י ובספרים ע"י תומ"י שעורים ובמקצתה זתים ובמקצתה אילנות והנכנסו כבוזר ובכ"י א' עד שעורים א' ליתא. י) ויעז עמאירי למשנה זו. ח) בכ"י הלומד תורה מרבנים הרבה למהר"ד לאחר שהיו לו שדות הרבה וזרע אחד חטים ואחד שעורים ואחד נטע זתים ואחד אילנות וכ"י הארצות וכ"א טוב וברכות ע"כ. וכן הוא ג"כ בכ"י מ' א טוב וכ"י ועתומ"י. והוא קצת סותר לדברי ר' מאיר לעיל פ"ג והספרים מחלקים בין גמרא לסברא ע' ע"י י"ט ע"א וצ"ע וע"י בני"ב. ט) שיקנה לו בכ"י. י') ויישן עמו ויקרא וכ"י בכ"י. י"א) סתרים בכ"י. י"ב) הן הוא בכ"י ובספרים סתרי תורה וסתרי וכ"י וי' ספרי בדברים י"ג) כ"ה ותראיז פ"ו. י"ג) הוספתי והגהתי ע"פ בכ"י ובספרים שכשיושבין ועוסקין ובכ"י שיושבין ועתומ"י וע' נ"ב. י"ד) כן ועל אסור עד מחזירו ליתא בכ"י ועתומ"י. טו) בכ"י ומנין שחבירו מהדר לו וכ"י ועתומ"י. טז) כאלו אגודה נעשו לפני וכו' בכ"י ועתומ"י. יז) בכ"י על למדת שאף ג' שיושבין ועוסקים בתורה שכרם מתקבל שני וכ"י והקטיעות ניכר. יח) כשגוזרים גזירה בכ"י ועתומ"י. יט) ואלו הן ליתא בכ"י ועתומ"י.

הערות לנו"ב

לכותלו של צדוק שיפטר. ג) ע' במדבר רבה פ"ח ס"ה ובכ"י וע"י שבועות לית ל"א. ד) הגהתי ע"פ הנו"ש. ושמ איתא עוד על גבנות הרוע ובכ"י א"ש אימר אק הנגעים באים אלא על לשון הרע ואין צרעת באה אלא עד ג"ס הרוח. אין נגעים באים אלא על לה"ר שנאמר וידבר העם באלהים ובכמה למה העליתו וגו' ומה חתיב בתורה וישלה ע"כ. ה) בעם את הנגישות הרשעים והמקום ממהרן להביאן לא"י והם דברו עליו ועל משה שלא כהונן אף על פ"ס הנתפלל משה עלתהו ויהיו שנאמר ויתפלל משה בעד העם ומאן אמרו הכתבים מה דבכל על רחמיך מה דבלבית עלך ע"כ. ו) ע"י נ"י פ"ט ובהקשר שם אות ג' ודי' אות ל"י. ז) ע"י סדר עולם פ"ט ותוספתא סוטה פ"ב וע"פ היה נ"ל להגיה כאן ולהשלים פ"ט ותוספתא סוטה פ"ב וי"ט היה נ"ל לומר כן וזהו ענין קרב את ירבעם אלא כל כ"ה שנה שהיה עזריהו מצורע ויתם. כ"ה היה על בית המלך נמצא עזריהו המלך מלך כ"ה שנה ע"י שלא נתנגע וע"י ברש"י ור"ק במלכותו כ"ה א'. וכל דבר זה הוא אנב גמרא כאן. ז) בכ"י ובהשוא וכן לקמן. ח) בכ"י יוסף הצדיק. ט) ע"י קה"ר פ"ד בפסוק זה ובכ"י י'. חכם מאד בכ"י. י' א' ואלו נקרא חכם ליתא בכ"י וע"י נ"י סוף פ"ט ובהקטיעות שם.

פרק יז

ואל תתיאש מן הפורענות שכל מי שהוא מתיאש מן הפורענות לבו מפחד עליו כל היום שנאמר אשרי אדם מפחד תמיד (משלי כ"ה י"ד א). וכזאת מוצא באיוב שממה שנתירא בו לקה. נתיירא מן השחין בו לקה ב) שנאמר כי פחד פחדתי וגו' לא שלתי ולא שקמתי ולא נחתי ויבא רונג (איוב כ"ה כ"ו) :

דבר אחר אל תתיאש מן הפורענות זה (יהויקים) (יהויכין) מלך יהודה שהיה חבוש בבית האסורים ולא ניכר עד שלשים ושבעה (שנה) שנאמר ויהי בשלשים ושבע שנה לגלות יהויכין מלך יהודה וגו' (מלכים ב' כ"ה כ"ז) : כתוב אחד אומר בעשרים וחמשה לחדש (יימיה ניב ל"א) (אלף) (וכתוב אחד אומר) בעשרים (ושבעה) (מלכים א') אלא כשבא עשרים וחמשה מת (קמנו) (שמונו) של יהויכין מלך יהודה ובעשרים וששה נקבר ד). בעשרים (וששה) (ושבעה) נכנס אויל מרוך בבית האסורים ה) ומצא שם מלכים אסורים ואמר ו) להם מה טיבן של אלו. (אמרו לו) על שמרנו על דבריו של מלך. וזה למה הוא חבוש. א"ל על חנם. אמר להם רואה אני שמא שומה היה אבא זה שמרד עליו חכשו ז) וזה שלא מרד עליו חבושו. והלא אין דרכן של מלכים אלא להיות (יששכר) (ויששין) על בימה שלהם והמלכים (האחרים) יושבים מימנם ומשמאלם. בקש (להוציאו) (להוציא את אביו מקברו) והוציאו וגררו. אמר אין המלך מבטל גזרת מלך אלא אם כן הוציאוהו וגררוהו ח) שנאמר כל (מלכים) (מלכי גוים שכבו בכבוד איש בביתו וגו' ואתה השלכת מקברך כנצר נתעב) (ונאלח) לא תחד אתם בקבורה (ישעי' י"ד י"ח כ"ו ט) :

ולא הספיק הקב"ה בידיהם ונכא מלאך וחבטן בקרקע כ) : יחיד יושב ועוסק בתורה שכרו מתקבל במרום שנאמר ישב בדד וידום כי נטל עליו (איכה ג' כ"ו) משלו משל למה הדבר דומה לאחד שהיה לו בן קטן והניחו ויצא לשוק עמד ונטל את המגילה והניחה בין ברכיו והיה יושב והוגה בה. כיון שבא אביו מן השוק אמר כא) ראו בני קטן שהנחתו ויצאתי לשוק מה עשה כב) מעצמו למד ונטל את המגילה והניחה כג) בין ברכיו והיה יושב והוגה בה כד). הא למדת שאף יחיד שיושב ועוסק בתורה שכרו מתקבל במרום כה) :

והוי דן את כל האדם לכף זכות מעשה בריבה אחת שנשכית והלכו אחריה שני חסידים לפדותה. נכנס אחד מהם לקובה של זונות כו) כשיצא אמר לחבירו במה חשדתני. אמר שמא לידע ככמה דמים היא מהורחת כז). א"ל העבודה כך היה. א"ל כשם שדנתני לכף זכות כך הקב"ה ידן אותך לכף זכות כח) :

שוב מעשה בריבה אחת שנשכית והלכו אחריה שני חסידים לפדותה ונתפס אחד מהם לשום לסמים וחבשוהו בבית האסורין. בכל יום ויום היתה אשתו מביאה לו לחם ומים. יום אחד אמר לה לכי אצל פלוני ואמרי לו שאני חבוש בבית האסורין מפני הזנות. והוא יושב ושוחק בבית ואינו משגיח על הריבה. אמרה לו לא דיך שאתה חבוש בבית האסורים אלא שהיית מתעסק בדברים בטלים. לא הלכה אלא היתה מתעסקת בדברים בטלים. אמר לה בבקשה ממך לכי ואמרי לו. הלכה ואמרה לו. מה עשה אותו האיש הלך והביא ככף וזהב וכני אדם עמו והוציאו את שניהם. כשיצא אמר להם תנו לי ריבה זו שתישן עמי בכנדיה על המטה. לשחרית אמר להם הטבילוני והטבילוהו. אמר לטבוליהם לטבילה שלי במה חשדתני. אמרו לו אכרנו כל אותן ימים שהיה חבוש בבית האסורין היית רעב וצמא ועכשיו יצאת לאויר העולם וחם בשרך עליך ושמא ראית קרי. א"ל לטבילה של ריבה זו במה חשדתה. אמרו לו שכל אותן הימים שהייתה שרויה בין הנכרים היתה אוכלת משלהם ושומה משלהם עכשיו אמרת הטבילוהו כדי שתטהרה. אמר להם העבודה כך היה ואתם שדנתוני לכף זכות המקום דין אתכם לכף זכות כט) :

הערות לג"ב

פ"ז א) אולי צ"ל שאינו מתיאש וכו' לבו מפחד עליו וכו'. ב) בכ"ה מן השחין נתיירא בו לקה. ג) ע"י גויא סוף פ"ט וכל הפוסקא מן וכן את מוצא וכו' נראה שהיא הוספה מגליון ובאמת דבריה סותרים לבנות המשנה. ד) בכ"ה נתקבר. ה) בכ"ה לבית האסורים. ו) אמר בכ"ה. ז) בכ"ה חדש וכן לקמן ח) בכ"ה הוציאו וגררו. ט) הוספתי ע"פ כ"ה והסגרתי מלת ונאלח מסברא לפי שאינו שם במקרא.

והלכו לשים וכו' ליספות וכו' וכל יום היתה מביאה וכו' לכי אמרי לפלוני אני חבוש בבית האסורים ואתה יושב ושוחק בתוך ביתך מפני מה הזכות הוה אמרה לו לא דיך וכו' אלא שהיית מתעסק בדברים בטלים א"ל בבקשה ממך לכי ואמרי לו. הלכה חשדתנו אמרו לו כל אותן הימים היית חבוש וכו' והיה רעב וצמא ועכשיו יצא לרוח וחם בשרך עליך שמא נקראתה אמר להם וכו' אמרו לו שכל וכו' שרויה בין הנכרים והייתה וכו' אמר להם העבודה כך היה וכשם שדנתוני לכף זכות וכו'. והנה גם נוסחא זו קטועה ומגומגמת ובאוצר הספרים אשר באקספארד ישנו כ"י אחד והוא כעין וילקוט לאבות (קובץ ספיח ברישמת הר"ר אברהם נייבויער) ונוצאתי שהביא שם מאמר זה במשנה זו וז"ל י"ב מעשה בריבה אחת שנשכית והלכו שני חסידים לפדותה דוסינן ודוסיתין וכו' ככ"ה י"ב ובכל

הערות לנו"א

כ) המלאך בכ"י ועי' סנהדרין י"ט ע"ב לשון כזה. כא) אמר להם בכ"י ועתומי. כב) מה עשה ליתא בכ"י ועתומי. כג) לומר ונטל המגילה בין וכו' בכ"י ועתומי. כד) הנהתי ע"פ הכ"ע ובספרים ולומר בה. כה) ע"י אבות פ"ג כ"א ומ"ו ובפירוש הרע"ב והתו"ט שם שיר השירים רבה פ"ה וקהלת רבה פ"ד שם ברכות ו' ע"א שבת פ"ג ע"א וסוכה י"ג ע"א ובתוספות שם ד"ה שלשה ובילקוט על הפסוקים המובאים כאן. כו) של זונות ליתא בכ"י. כז) מהרררת בכ"י ועתומי. כח) אותך לזכות בכ"ע. כט) כך היא גירסת הספרים ע"י התומי וכו"א מן כפני הזנות עד בדברים היא ליתא בכ"ע שוב מעשה באשה ריבה אחת שנשכית

והלכו לשים וכו' ליספות וכו' וכל יום היתה מביאה וכו' לכי אמרי לפלוני אני חבוש בבית האסורים ואתה יושב ושוחק בתוך ביתך מפני מה הזכות הוה אמרה לו לא דיך וכו' אלא שהיית מתעסק בדברים בטלים א"ל בבקשה ממך לכי ואמרי לו. הלכה חשדתנו אמרו לו כל אותן הימים היית חבוש וכו' והיה רעב וצמא ועכשיו יצא לרוח וחם בשרך עליך שמא נקראתה אמר להם וכו' אמרו לו שכל וכו' שרויה בין הנכרים והייתה וכו' אמר להם העבודה כך היה וכשם שדנתוני לכף זכות וכו'. והנה גם נוסחא זו קטועה ומגומגמת ובאוצר הספרים אשר באקספארד ישנו כ"י אחד והוא כעין וילקוט לאבות (קובץ ספיח ברישמת הר"ר אברהם נייבויער) ונוצאתי שהביא שם מאמר זה במשנה זו וז"ל י"ב מעשה בריבה אחת שנשכית והלכו שני חסידים לפדותה דוסינן ודוסיתין וכו' ככ"ה י"ב ובכל

כשם שהצדיקים הראשונים היו חסידים כך בהמתן היו חסידות ל). אמרו גמלו של אברהם אבינו לא נכנסו לבית שיש בו ע"א שנאמר ואנכי פניתי הבית ומקום לגמלים (בראשית כ"ד ל"א) לא) ואנכי פניתי את הבית מתרפים. ומה ת"ל ומקום לגמלים מלמד שלא נכנסו לבית לכן הארמי עד שפנו כל הע"א מפניהם ל). מעשה בחמורו של רבי חנינא בן דוסא שגנבוהו לטמאם וחבשו את החמור בחצר והניחו לו תבן ושעורים ומים ולא היה אוכל ושותה ל). אמרו למה אנו מניחין אותו שימות ויבאיש לנו את החצר לד). עמדו ופתחו לה את הדלת לה) והוציאוה והיתה מנהקת לו) והולכת עד שהגיעה אצל רבי חנינא בן דוסא. כיון שהגיעה אצלו שמע בנו קולה א"ל אבא דומה קולה לקול בהמתנו לו) אמר לו בני פתח לה את הדלת שכבר מתה ברעב לה). עמד ופתח אתה הדלת לט) והניח לה תבן ושעורים ומים והיתה אוכלת ושותה ט). לפיכך אמרו כשם שהצדיקים הראשונים היו חסידים כך בהמתן חסידות כמותן כא):

פרק ט

נתאי הארבלי אומר הרחק משכנך ועאל תתחבר לרשע ואל תתיאש מן הפורענות א):

כל שהוא בטובה לא (נתיאש) (תיאש) מן הפורענות זה צדקוהו מלך יהודה. וכל שהוא כפורענות לא (נתיאש) (תיאש) מן הטובה זה היוכינ מלך יהודה שנאמר וידבר אתו טובות (מלכים ב' כ"ה כ"ט). מה טובות דיבר עליו א"ל את תיאא שלא חבשוהו הדיוס אלא מלך כיוצא בך ל). אע"פ שסרד עלך אבא אף אני סרדתי עליו. הוצאתו וגררתו. והעביר ממנו בגדי כלאו והלבישו בגדי מלכות שנאמר ושינא את בגדי כלאו (שם ש"ל ל"ג). וכי יכול היה עמו אוכל או עמו היה שותה ללמדך שהיתה (מלכות מעלה) לו (סלדיה) (סלרין) יב) בכל שנה ושנה שנאמר וארוחתו ארוחת תמיד נתנה לו (שם ל"ד יג):

פרק יח

נתאי הארבלי אומר עשה לך רב לחכמה וקנה לך חבר למשנה והוי דן את כל האדם לכה זכות א):

הרחק משכנך רע אחד שכנ שבבית ואחד שכנ שבחוץ ואחד שכנ שבשדה ב). מלמד שאין הננעים באין אלא בעונו של רשע. עונותיו של רשע גרמו לו לסתור כתלו של צדיק. כיצד כותל שיכין רשע לבין צדיק נראה נגע כביתו של רשע ככתלו שבינו לבין הצדיק נמצא סותרין כתלו של צדיק בעונו של רשע ג).

הערות לנ"א

יום היתה אשתו מביאת לו לחם ומים יום אחד אמר לה לבי אמרי לפלוני שאני חבוש בבית האיסורין אלא היתה מתעסקת בדברים בטלים אמר לה בבקשה ממך לבי אצלו ואמרי לו הכי הלכה ואמרה לו מיד עמד נטל כסף והובג ובני אדם והוציאו את שניהם מבית האיסורין אמר לו אותו חסיד שהיה חבוש תנה לי ריבה זו ותישן עמי הלילה בבגדיה על המטה לשחרות אמר להם הטבילוני והטבילוהו במים והלכו להטבילוהו אמר להם טבילוהו זו כמה חשדתוני אמרו לו כל אותן הימים שהיית חבוש בבית האיסורין רעב ועמא ועכשו שיצאת לרווחה הם בשרך מעליך ושמא נקראת ולמכילה אני צריך וריבה זו כמה חשדת אותה טבילתה אמרו כל אותן הימים שהייתה שרויה בין הגוים היתה אוכלת ושותה משהלם ועכשו אצרת הטבילוהו כדי שתאח מהורה

הערות לנ"ב

י) בכ"ה כל שהוא בטובה לא נתיאש מן הפורענות וכל שהוא כפורענות לא נתיאש מן הטובה. ואח"כ הולך ומפרש כבפנים. וביעיקר הדברים ע"י סדר עולם פ"ח והובא ג"כ בילקוט ישעיהו ר' רפ"ו ובילקוט ירמיהו שם ובילקוט דניאל א"ף ג"ט וע"פ דוגמאות אלה הגהתי ג"כ ותיאש במקום שנתיאש. וע"ע בענין יוסף בסדר עולם שם. יא) בכ"ה כיוצא בך בחשך. יב) הגהתי מספרא ובכ"ה סל ריוח בטעות וע"י בערוך ערך סלרין ועינינו סכום כסף קצוב. יג) ע"י ויקרא רבה פ"ח ואגדות חלוקות הן. (פ"ח י) ע"י אבות פ"א משנה ו' ושם תולה

אמר להם העובדה כך היא המעשה כשם שדנתוני לכף זכות כך ידון אתכם הקב"ה לכף זכות ע"כ. וע"י באור זרוע ובתניא רבתי הלכות ט"ב שם לפניהם היתה הנוסחא כעין זה. והנה מצורף כל אלה הנוסחאות שאין אהת מהם פתוקקת בהלכתה היה נראה לי להגיה ולתקן כעין זו מעשה בריבה אחת שנשבת וכי אמר לה לבי אצל פלוני ואמרי לו שאני חבוש בבית האיסורין לא הלכה אלא היתה מתעסקת בדברים בטלים אמר לה בבקשה לבי חבשוהו אמר להם הטבילוני והטבילוהו. הטבילוהו והטבילוהו. אמר להם כמה חשדתוני וכי וע"ע נוסחה הגר"א וא"ל עימי כבי וע"י שבת קצ"ו ע"ב ותדבאוי פ"ז טעמים כעין אלו. ל) כך בחתם חסידו כמותן בכ"ה. לא) בכ"ה לא נכנסו לע"י מסיבה ובתו"ל לבית שיש בו ע"י ע"ש. לב) בכ"ה אין לגמלים הא' לגמלים הבי' ליתא ובכ"ה ומקום לגמלים ובה ת"ל לגמלים וכי עד שפנו כל ע"ז וכי וע"י ביר פ"ט הדרשה על ואנכי פניתי הבית. לג) בכ"ה וחבשו אותו בחצר והניחו לו תבן ושעורים ומים. לד) בכ"ה אמרו מה אנו מניחין לו עד שתמות ותבאיש לנו וכי. לה) לה דלת בכ"ה. לו) בכ"ה וגם בנוי אנו מניחין לה ומושבת ואנכי חשתי לפי הדוגמאות. לז) כ"ה אמת ר"ח בן דוסא וכי בכ"ה ובספרים בנו קולו וכי דומה קולה. לח) בכ"ה א"ל ר"ח בני פתח לה הדלת שכבר מתה היא ברעב. לט) כן הוא בכ"ה ובספרים לו דלת. מ) בכ"ה הבן שעורים וכי אוכלת והיתה שותה. מא) ע"י הולין ע"י ע"ב וירושלמי דמאי פ"ה ב"ב פ"ט ושם מסופר כזה מחמורו של ר' פנחס בן יאיר ובשבת ק"ב איתא ולא כחמורו של ר"ח בן דוסא וע"י פירשי' וגבולין ה"ש שם והבי' בספרים משהקת והנוסחא הרגילה היא מניחין לו וע"י בספר המפתח לר' נסים דף מ"ז ע"ב. ויש להעיר שכל המשך פוסקא זו כאן היא מורה קצת ואולי כשום מעשה דחסידים נקט לה הכא וצ"ע.

הגר"א והמפרשים ובכ"ה ע"ה בטעות ואל התחבר לרשות במקום לרשע. ב) מכלילתא מסכתא דפסחא פ"ג ב"ה ושכנו ובכ"ה שם אמת כ"א והנה לפ"ז היה נראה שהמלות ואחד שכן שבתוך ע"ה הוספה מלולין. ג) הגהתי ע"פ הוצאה ראשונה ובפי שהגהתי ע"י התומכי' ובכ"ה הרחק משכנך רע וכי שכנ שבשדה מלמד שאין הננעים באים אלא בביתו של רע עונותיו של רשע גרמו לסתור כותלו של צדיק בצד כותל שיכין רשע וכי נראה נגע בביתו של רשע ככתלו של צדיק בעונו של רשע ובכ"ה הרחק וכי בכ"ה אלא בביתו של רשע עונותיו של רשע גרמו לו לסתור לו כותלו של צדיק בצד כותלו שיכין רשע

רבי ישמעאל בנו של רבי יוחנן בן ברוקא אומר אוי לרשע אוי לשכניו עונותיו של רשע גרמו לסתור כתלו של צדיק (ד) : עשרה נסיונות נסו אבותינו את הקב"ה ולא נענשו אלא על לשון הרע (ה) ואלו הן: אחד על הים ואחד בתהלת המי ואחד בסוף המן ואחד בשליו הראשון ואחד בשליו האחרון אחד במרה ואחד ברפידים ואחד בחורב ואחד במרגלים (ו) זה של מרגלים קשה מכלם שנאמר וינסו אותי זה עשר פעמים ולא שמעו בקולי (במדבר י"ד כ"ב). כיוצא בו וימותו האנשים מוציא דבת הארץ רעה במגפה לפני ה' (שם שם ל"ז). והלא דברים ק"ו ומה ארץ שאין לה לא פה לדבר ולא פנים ולא בשת בקש הקב"ה עלבונה מן המרגלים המדבר דברים כנגד חכירו ומבייש אותו על אחת כמה וכמה שיבקש הקב"ה עלבונו (ז) :

רבי שמעון אומר על מספרי לשון הרע נגעים באים עליהם שכי מצינו באהרן ומרים שספרו לשון הרע במשה ובאת עליהם (ח) הפורענות שנאמר ותדבר מרים ואהרן במשה (שם י"ב א'): למה הקדים הכתוב מרים לאהרן מלמד שהלכה (ט) צפורה ושחה לה למרים הלכה מרים ושחה לו לאהרן (י) עמדו שניהם ודברו בצדיק ההוא. מתוך שעמדו שניהם ודברו בצדיק באת עליהם הפורענות שנאמר ויחר אף ה' במ וילך (שם שם ט'). מה ת"ל וילך מלמד שנסתלק מאהרן ודבק (יא) במרים. מפני שלא היה אהרן (יב) עסקן בדברים אבל מרים שהיתה עסקנית בדברים (יג) מיד נענשה יותר (יד).

עשה לך רב לחכמה חייב אדם לעשות לו רב לחכמה כדי שילמוד ממנו מדרש הלכות ואגדות שנאמר נוצר תאנה יאכל פדיה (משלי כ"ז י"ח) :

דבר אחר עשה לך רב לחכמה זה יהושע בן נון שנאמר ויהושע בן נון מלא רוח חכמה (דברים ל"ד ט') (ב) הלמד מרב אחד דבר שנחלוהו בהלכות ישמיענו מדרש שמע ממנו מדרש דבר שנחלוהו באגדות ישמיענו אגדות שמע ממנו אגדות נמצא זה שומעו מכל מקום. הלמד מרבנות הרבה דבר שנחלוהו בהלכות שמע ממנו הלכות דבר שנחלוהו במדרש ישמיענו מדרש שמע ממנו אגדות שנחלוהו אגדות שמע ממנו הלכות נמצא זה לא שומעו לא שומעו בכל מקום (ג). הלמד מרב אחד למה הוא דומה למי שהיה לו כבית סאה זרע חטים במקום אחד ושעורים במקום אחר נמצאת זו מלאה ברכות. הלמד (מרבנות) [מרבנים] הרבה למה הוא דומה למי שהיה לו כבית כור זרע חטים ושעורים במקום אחד (ותאנים) וגפנים וזיתים ותאנים במקום אחר נמצא זה (מסחר) [מפוזר] (ד) בכל העולם. עליהם הוא אומר אשרי אדם שומע לילשקוד על דלתותי יום יום לשמור מזוות פתחי

(משלי ח' ל"ד) איזהו רל"ת רבי אליעזר ור' יהושע ור' מרפון אמר רבי עקיבא (ה) אם למדת מרב אחד נמצאת בו (ו) את כל דבריו שלא תישב לך ותאמר ד"י. אלא לך אצל אחר ולמוד ממנו מדרש הלכות אגדות שנאמר היתה כאניות סוחר ממרחק תביא לחמה (שם ל"א י"ד) יכול (ישלמד) [שילמוד] מן הרחוק ואח"כ ילמוד

הערות לנו"ב

לצדיק נראה נגע בכותלו של רשע בכותלו של צדיק סותרין כותלו של צדיק. ובספרי מלמד שאין הנגעים באים אלא על ביתו של רשע שנאמר עונותיו ילכדונו את הרשע מלמד שאין הנגעים באים וכו' וכבר יד המגיה ניכרת כאן. (ד) ע' נגעים פ"ב מ"ו ות"כ פ' מצורע ע"פ וצוה הכהן ויחצו ותוספתא דנגעים פ"ו. וערכין ט"ז ע"א וע' מפרשים שקצת מהם הגיהו ר"י בנו של ר"י ב"ב אומר מבאן אמרו והר"א הגיה כל הסיפא בדרך אחרת ע"ש וע' נו"ב פ"ז וע"ע במגן אבות למשה זו שכתב שם וכן אמרו בספ' נגעים בתוספתא אמר ר' ישמעאל בנו של ר"י בן ברוקא אוי לרשע אוי לשכניו עונותיו של רשע גרמו לו לסתור כותלו של צדיק (ולא נמצאת כוה בתוספתא שלפנינו) ואולי כל דברי ר' יוחנן בן ברוקא הם רק תוספתא מגילתין ע"י התוספתא הג"ל. (ה) בספרי ע"י התומ"י להר"י שהיה אחד מהם וככ"ו ליתא. (ו) בספריים הוגה בחורב ואחד בעגל ואחד במרגלים והאחר מגיה ואחד בחורב בעגל ואכ"י מהקתי לזה ע"ש הכ"י וספריים ישנים. והא"י מגיה בראש הסיפא ו ש"כ ע"ל ה"ס ובכערבין ט"ז ע"א וכן נראה וע' לקטן פל"ד ש"ס הוא מקומנו עיקרו וכן לא הובא רק משום גררא דנגעים שגם הם באים על להר"י. (ז) בערכין שם כעין זה כ"ס ר"א בן פרטא וע"ע כותלו סבסב דבהרד"ס בפסוק כי הרבך וגו' ובפסוק אשר לא תגלה וגו'. ובכ"י עלבונו י"ש בן אליעזר אומר וכ"ו. (ח) הגהתי ב"פ עליהם ע"ש כ"י' ובספריים נגעים באים עליו וכ"ו בא עליהם את הפורעניות ואולי היתה הנוסחה והביא עליהם את וכו'. (ט) מן למה הקדים עד שהלכה ליתא בכ"י והרד"ו מתחיל הלכה צפורה וכו' ועתומ"י. (י) בכ"י' ומרים שחה לו לאהרן. (יא) ודבקה בכ"י ועתומי (ב) אהרן ליתא בכ"י' (ג) כן הוא בכ"י' ובספריים שהיתה עיסקת וכו'. (יד) בכ"י' בדברים פסני שהלכה צפורה למרים וכו' שיהא לאהרן ועמדו שניהם ודברו

הערות לנו"ב

מאמר זה (בשינויים) ביהושע בן פרחיה. (ב) ע' מנתות צ"ט ע"ב וספרי פנחס פ"ו ק"ט ובמדבר רבה פ"ב וכו"א ותנחומא פנחס הפסוק דנוצר תאנה נדרש על יהושע בן נון וא"כ דבר אחר זה הוא רק כעין פירוש או השלמה לבבא דלעיל. וע"ע לעיל פ"א. (ג) כל פוסקא זאת היא משושבת וקטועה וע' נו"א פ' ח' וז"ל להגיה אותה בדרך כוה הלמד מרב אחד דבר שהגיה לו בהלכות ישמיענו מדרש (כלומר כלומדו מדרש) שמע ממנו מדרש דבר שהגיה לו במדרש ישמיענו אגדות נמצא וכו' הלמד מרבנות הרבה דבר שהגיה לו בהלכות שמע ממנו הלכות (כלומר רק הלכות) שמע ממנו אגדות נמצא זה לא שומעו מכל מקום (ג) אצל אב"א מציאתי שום ספק לזה וצ"ע. (ד) הגהתי תיבת משהר למו נו"א וענין בית סאה ובית כור הוא כמו שדה אחת ושדות הרבה בני"א. (ה) ע' לעיל פ"ג ובל"ס הסיפא כאן קטועה היא וז"ל להגיה אותה כוה נמצא זה מפוזר בכל העולם הוכה היא לאדם שישימש ארבעה תי"ח ועליהם הוא אומר אשרי אדם וגו' לשקוד על דלתותי יום יום איזה ארבעה כגון רבי אליעזר ורבי יהושע ור' מרפון ורבי עקיבא רבי מאיר אומר אם למדת וכו'. (ו) פירש התהומ"יין שיהיה תמצית וכו' וצ"ע שאמרו למצות מרותיו וע' נו"א פ"ג ובהערת את כ"ד שם ואולי צ"ל

מן הקרוב ת"ל ששה, מים מכורך (ש"ה ס"ו ז) :
 וקנה לך חבר למשנה יכול הוא אדם
 לעשות [לו] רב להכמה אבל לקנות לו חבר
 למשנה אינו יכול אלא ה' בקושי. ואיזה הוא
 [חבר] זה שזכרו חכמים בכל מקום. כל שדעתו
 הוגנת עליו (ט) אוכלים ושותים שניהם כאחד
 ומשיחים זה לזה ומנלה [לו] את נסתרו עליהם
 דוא אומר טובים השנים מן האחד (קהלת ד' ט"ו) :
 דבר אחר טובים הישנים מן האחד העולם הזה
 והעולם הבא (י"א) דבר אחר טובים השנים מן
 האחד זו איש ואשתו (י) : אשר יש להם שכר

כרים אמרה עלי היה הדבור ולא פירשתי מבעלי. אהרן אמר
 ועלי היה הדבור ולא פירשתי מאשתי. ואף אבותינו הראשונים
 היה הדבור עליהם ולא פירשו מנשותיהם אבל הוא מפני
 שדעתו גסה עליו פירש לו מאשתו (ט). ולא היו דנין טו
 אותו בפניו אלא שלא בפניו. ולא היו דנין אותו בודאי
 אלא בספק. ספק שדעתו גסה עליו ספק (י) שאין דעתו נסה
 עליו והרי דברים ק"ו ומה מרים שלא דברה אלא באחיה (י)
 ולא דברה אלא שלא בפניו של משה נענשה (י) אדם הדיוט
 המדבר דברים בפני חבירו ומביישו (כ) על אחת כמה וכמה
 שיהא עונשו מרובה (כא) : באותה שעה א"ל אהרן למשה

טוב בעמלם (שם) [אלו] תלמידי חכמים שהיו יושבים ויושנים. עבר אחד מהם על הפרק [ועבר] על ההלכה אמר
 על המהור טמא ועל הטמא מהור (ג) אם יש אחד להחזירו עליהם הוא אומר כי אם יפול האחד יקים את
 חבירו (שם שם"י). אבל תלמיד אחד שהוא יושב ושונה עבר על הפרק ועבר על ההלכה אמר על המהור טמא ועל
 הטמא מהור אם אין שם אחר להחזירו עליו (ד) הוא אומר ואי לו האחד שיפול ואין שני להקימו (שם שם) :
 תלמידי חכמים (שהיו) [שהן] יושבים ושונים השכינה מחזרת עליהם ומברכתן שנאמר והתהלכתי
 בתוכם (ויקרא כ"ו ב"ב טו). אין לי אלא בזמן שהיו מרובים מנין אפילו עשרה שנאמר אלהים נצב בעדת
 אל (תהלים פ"ב א'). אין לי אלא בזמן שהיו עשרה מנין אפילו חמשה שנאמר בקרב אלהים ישפוט (שם שם).
 אין לי אלא בזמן שהם חמשה מנין אפילו שלשה שנאמר ואגודתו על ארץ יסדה (עמים ט"ו). אין לי אלא
 שלשה מנין אפילו שנים שנאמר אז נדברו וראי ה' איש אל רעהו (מלאכי ג' ט"ז) : יראי ה' אלו הגרים (כו)
 ולחושבי שמו (שם) כל מי שהוא מחשב כלבו לעשות מצוה ולא עשאה (י) מעלה עליו המקום כאלו עשאה
 שנאמר אז אמרתי [וגו'] הנה כמתי לעשות רצונך אלהי הפצתי (תהלים כ"ט). אבל יחודי שהיה יושב ושונה
 הקב"ה חוזר עליו ומברכו שנאמר אלוך וברכתך (שמות כ' כד). מישלו משל למהדר לאחד שהניח את
 בנו לתוך ביתו ויצא לשוק. וכשבא מצא אותו עסוק בתורה. ובשמחתו קרא לכל בני אדם. אמר להם בואו
 וראו מה כשר בני עמשי הנחתי לתוך ביתי ויצאתי לשוק וכשבאתי מצאתי עסוק בתורה. אמר לו בני
 עליך נאמר חכם בני ושמה לבי ואשיבה חורפי דבר (משלי כ"ו י"א) בני אם חכם לך [וגו'] ותעלוזנה כליותי
 (שם כ"ג ט"ו ט"ז) גיל יגיל אבי צדיק (שם שם כ"ד) וכן הוא אומר ישמח אביך ואמך ותגל יולדתך (שם שם כ"ה י"ח) :

פרה יט

והוי דן את כל האדם לכף זכות מעשה באחד ששלח את בנו אצל חבירו ואמר לו לך ואמור לו. אמר
 אבא השאילני מדה אחת של חטים. הלך ומצאו מודד חטים ואמר לו כך וכך חטה אינו (קרוי) [קנוי]. אמר
 לו שמא של מעשר שני הם. ועוד אמר לו לך אמור לו אמר אבא השאילני מנה אחת הלך ומצאו מונה
 מעות. א"ל השאילני מנה אחת א"ל כך [וכך] איסר אינו (קרוי) [קנוי]. הלך אצל אביו ואמר לו אבא
 מצאתני מונה מעות ואמר לי כך וכך איסר אינו (קרוי) [קנוי]. לו. א"ל שמא פקדון הם. כיון שיצאו לשוק ופגעו
 זה את זה. אמר לו חבירו כשבא בנך אצלי ומצאני מודד חטים ולא נתתי לו מה אמרת עלי. [א"ל
 אמרתי שמא של מעשר שני הם. ובמנה מה אמרת עלי. אמרת] שמא של פקדון הם. א"ל כך וכך לא הטית
 [ימין] ושמאל עליך נאמר והוי דן את כל האדם לכף זכות (א) :

הערות לג'ו"א

בצדק מיד נענישו ובכ"א כדברים וכו' בכביע ועמדו שניהם כיון
 שנעמדו שניהם ודברו בצדק ההוא מיד נענישו ונתמ"י. (טו) הנהתי עפ"י
 כיוע ובספרים מרים אמרה אלו היה דבור וכו' מאצל בעלי אהרן
 אמר אלו היה דבור וכו' מאצל אשתי וכו' מאצל נשותיהם וכו' גסה
 עליו פירש הוא מאצל אשתו וכן הוא בכ"א עלי כמקום אלו.
 (טו) בספרים נ"א ולא היו מדברים. (יז) וספק שאין בכייע. (יח) בספרים
 כאן בין שתי הצאי מרובע ולא דברה אלא בהתבא ובכ"א ובהוצאה
 ראשונה ליתא וכפי הנראה הכניסו זה ע"פ התוס' אלא ששם כתוב
 אלא בתבונה ובכ"א בהבינה והניחו בהתבא אבל יותר נראה שהוא
 רק עירובו כ' נוסחאות מן שלא דברה אלא באחיה. (יט) בכייע כך
 נענשה. (כ) בכייע והמבייש. (כא) יהא ענישו בכ"י והיבת מרובה ליתא

הערות לג'ו"ב

ובצאתה. (ז) ע' גויא שם ועי' ספרי דברים פ"י פ"ח.
 (ח) בכ"ה אם לא. (ט) בכ"ה לו. (י) בכ"ה ומסיתים
 זה לזה באמתנה וכו' לו פתרו וכו' עליהם הכתוב וכו'
 וע' גויא פ"ח ובהערה שם את יב"א (יא) בכ"ה ליתא
 לכל הרשה זאת. (יב) ע' קהלת רבה פ"ד בסוף זה.
 (יג) על מהור טמא ועל טמא מהור בכ"ה וכן לקמן.
 (יד) עליו הכתוב בכ"ה. (טו) ע' פתוחתא דאיבה רבתי
 ב"ה תחת אשר לא עברת שינדרש שם כעין זה.
 (טז) ע' מכולתא מסכת דניוקין פ"ה ובמ"ע שם את ט"ז
 ובמדבר רבה פ"ה. (יז) בכ"ה ולא נודמן בידו לעשותה.
 (יח) ע' גויא פ"ח ובהערות שם את כ"ה.

פ"ט א) העיר ככאן המעתיק השמר בהכ"י והנה
 מצאתי בשאלות כ"י בשני קובצים (קובץ תקל"ט וקובץ תקמ"א לפי רשימת הר"ר אברהם נייבוינר) שהובאו שם כפי שכתב שאלת
 מ' מעשים אלו כפי שהם (ובדפוס הסוריים) כאן ויותר מדויקים וע"פ השלמות ותקנתו נוסחא שלנו ומצאתי מעשה זאת מובאת ג"כ

משה אחי כסבור אתה בעצמך שצרת זו על מרים נתונה אינה נתונה אלא על בשרו של אבא עמרם. אמשול לך משל למה הדבר דומה לאחד שנתן נחלת לתוך ידו (כג) אע"פ שהופכה ממקום למקום מכל מקום בשרו נכוה (כד) שנאמר אל נא תהי כמת (שם שם י"ב). באותה שעה התחיל אהרן מפיים למשה (כד) א"ל משה אחי כלום עשינו רעה עם אחד בעולם. א"ל לאו. (א"ל כה) ומה עם אחר בעולם לא עשינו רעה אתה שאחינו אתה היאך נעשה עמך רעה (כו). אבל מה אעשה שגנה היא בנותינו ברית שבינינו לבינך בטלנו שנאמר ולא זכרו ברית אחים (עמוס א' ט). מפני ברית הכרות בינינו שבטלנו נאבד את אחותינו (כז). באותה שעה ענ משה עונה קמנה ועמד בתוכה וביקש רחמים עליה (כח) ואמר איני זו מכאי עד שתראא (כט) מרים אחותי שנאמר אל נא רפא נא לה (במדבר י"ב ג'). באותה שעה א"ל הקב"ה למשה אלו מלך נזף בה אלו אביה נזף בה (ל) היה לה (לא) שתכלם שבעת ימים. אני שאני מלך מלכי המלכים על אחת כמה וכמה לא דין הוא שתכלם ארבעה עשר יום. אלא למענך מחול לה שנאמר ויארר ה' אל משה ואביה ירק ירק בפניה וכו' (שם שם ט"ד) : והאיש משה ענו מאד (שם שם ג') יכול שהיה ענו ולא (היה) לב) נאה ומשובח ת"ל ויפרוש את האהל על המשכן (שמות מ' י"ט) מה משכן עשר אמות אף משה עשר אמות קומתו (ל). יכול שהיה ענו כמלאכי השרת ת"ל מכל האדם (שם) מאדם אמרו ולא ממלאכי השרת. יכול

מעשה ברבי יהושע וכו' (ג) וכשבא ירד וטבל. אמר לתלמידיו חכירינו (ג) מה הייתם אומרים עלי. אמרו לו רבי מה היינו אומרים עליך אין לנו בישדאל כמוך איזו היא טומאה וסדרה הנהגת בישראל שלא מפך היה יוצא. אמר להם וכסוף מה הייתם אומרים עלי. אמרו לו היינו אומרים עליך כשהיית בין הגוים הממאים הערלים היית (ד) כאוכל בשר חזיר וכשבאת לבין ישראל אמרת ארד ואטכול ואהיה כמותם מהורים. אמר להם כך וכך לא היתם ימין ושמאל עליכם נאמר והיו דן את כל האדם לכף זכות:

מעשה באשה אחת באשקלון ולא היה כמין (ה) חוה ממנה נאה והלך רבי יהושע לדבר עמה וכיון שהגיע אצל פתחה הנביא את כליו וחלץ את תפלין. וכשכנס נעל הדלת לבנו וכשיצא ירד וטבל. אמר לתלמידיו חכירינו מה הייתם אומרים עלי. אמרו לו רבי מה היינו אומרים עליך אין לנו בישדאל כמוך איזו טומאה הנהגת בישראל שלא מפך היא יוצאת. אמר להם וכסוף מה הייתם אומרים עלי. אמרו לו היינו אומרים

שהיה ענו כדורות הראשונים ת"ל על פני האדמה (שם) מדורו אמרו ולא מדורות הראשונים : ג' מיני מוכי שחין נבראו בעולם לח יכש בעל פוליסים (ד) והיתה נפשו של משה נמוכה מכולם (ה) :

רבי שמעון בן אלעזר אומר אף על מספרי לשון הרע נגעין באין שכן מצינו בגחוי שספר לשון הרע ברבו ודבקה בו צרעת עד יום מותו שנאמר צרעת נעמן תדבק כך (וגו') ויצא מלפניו מצרוע כשלבג (מלבים ב' ה' כ"ז לו) : הוא היה אומר על גסי הרוח ננעים באין עליו (ז) שכן מצינו בעווהו שנאמר

הערות לג"א

ועתומי. (כב) ככביע ובספרים בתוך ידו. (כג) כן הוא בכ"ו ובספרים נכחתי. (כד) בספרים לפיכך במשה והגהתי ע"פ כ"ע. (כה) הוספתי ע"פ כ"ע ובספרים ליתא. (כו) כן הוא ככ"ע ובספרים רעה עמך. (כז) בהרתי בהנוסחא אחריתי שבספרים ע"י התומי והנוסחא הנהוגה הוא ברית שבינינו לבינך מפני שהברית כרותה לאהרן ולבניו שנאמר ולא זכרו ברית אחים ובכ"ו אבל מה נעשה שגנה היא בינותינו וברית שבינינו לבינך בטלנו מפני הברית כרותה לאהרן ולבניו שנאמר וכו'. (כח) וביקש רחמים עליה ליתא בכ"ע. (כט) ככ"ו ובספרים שתתראא ופי' הענית כ"ג ע"א ודברים רבה פי' י"א לשון זה דע"ג עונה. (ל) הגהתי ע"פ כ"ע ובספרים בה בראוי. (לא) לה ליתא בכ"ע. (לב) הוספתי ע"פ כ"ע. (לג) ע"י ברכות נ"ד ע"ב ושבת צ"ג ע"א ובג"ש. (לד) בכ"ו ומכ"ו שהיו בעל פוליסים ועתומי והכ"ו כגיה בע"ל ראון וע' בתובות ע"ז ע"ב וצ"ע. (לה) בעיקר הדברים ע"י ספרי בהעלותך כל פרישה זו וילקוט שם וספרי דברים פי' ריעה תומי מצרוע פיה וערבין מ"ז ע"א ובענין הק"ו ע"ש בספרי וע"ע ביק כ"ה ע"א ובתוספות שם וב"ב ק"א ע"א ובה"ש פי"ט ע"ב ובגליון ה"ש"ס שם וע"ע פדריא פי' נ"ד ובביאור הרד"ל שם וליתר ביאור כל פוסקא זאת הנני מועתיק ע"ד איזה דברים מספר מדרש הגדול כ"ו פי' בהעלותך כפי שהם שייכים לכאן וז"ל והדבר מרים ואהרן במשה קשה הוא לה"ר שלא נצטערה מרים אלא על לה"ר וכו' מרים פתחה הדברים ואמרה לאהרן והוסף אהרן על דבריה ונשאו ונתנו בדבר ר"ש אומר אף צפורת פתחה בדברים וכו' והאיש משה ענו וכו' יכול שהיה משה ענו ממלאכי השרת או יכול עניו מאברהם וצחק ויעקב אמר כבוד האדם אשר על פני האדמה שעל פני האדמה היה עניו לא היה עניו מאבות הראשונים וכו' ד"א אשר נואלנו ואשר הטאנו אמרו לו זו היתה תהילה שלא קלקלנו כך מימינו אלא זו בלבד שגנה היתה בדינו שבטלנו הברית שבינינו לבינך מפני שהברית כרותה לאחים שנאמר ולא זכרו ברית אחים ע"ב. (לו) הקושי במאור והגרי"א גורם אף על מספרי שקדים נגעים באים וע"י בערפין שם ויותר נראה כהגהת האה"ר שמוחק מלת אף לפי שסוף סוף כ"ב פוסקא זאת אינה רק הורת דברים ע"י התורת כהנים פ' מצורע י"ט ע"ג וקרא רבה פי"ז ס"ג ובמדבר רבה פי"ז ס"ה. (לז) ע"י תוי"כ שם רש"י אומר אף על גסות הרוח ננעים באים וע"פ"י הגיה האה"ר כן וצ"ע וע"י נ"ב פ"ט.

הערות לג"ב

בספר מגורת המאור כ"ו לר"י אלנאקוה (דף ש"יו ע"ב) וז"ל וגרסונו בארז"י מעשה באדם אחד ששלח את בנו גבי חבירו א"ל לך אמור לו אבא אמר השאלני כדה אחת הטיס וכו' וכו' א"ל חבירו כשבא בך ומצאני וכו' ולא נתתי לו במה השדתני וכו' שמא של מועשר שני הם וכשבא בך אצלי ומצאני מונה מעות כמה השדתני א"ל אמרתי שמא של פקדון הם וכו' ועליך נאמר הוי דן את כל האדם לכף זכות כשם שדנתני לכף זכות כך דיון אותך הקב"ה לכף זכות ע"כ. (ב) בכ"ו שאוליות הג"ל ומעשה ברו' יהושע שהלך לפדות (בקובץ מספר תקליט (ההוי"ו) את השבוייה. (ג) בשאלות שם ליתא למלת חכירינו. (ד) בשאלות: שם קובץ תקליט היית בעיניך כאוכל וכו'. (ה) אולי צ"ל במין או מומי וכל מעשה זו נראית שבאת לכאן

עליך שלא יכנס דבר של מהרה לתוך מומאה או שמא לא יכירוך אדם שאתה יהודי ו). וכשנכנסתי ונעלתי הדלת בניני לבניה מה היתם אומרים עלי. אמרו לו היינו אומרים עליך שכל זמן שהדלת פתוחה הרשות נתונה ליוצא ויוצא ולכנס נכנס אמרת אנעול את הדלת בניני לבניה עד שאדבר עמה כל צרכי. וכשיצאתי ויודתי ומבילתי מה היתם אומרים עלי. אמרו לו היינו אומרים עליך שמא ממשיחה ו) עמך נתנה צנורה של רוק שמיה עליך ואמרת ארד ואמכול ואהיה כמותם מהור. אמר להם כך וכך לא היתם ימין ושמאל עליכם נאמרוהו דן את כל האדם לכף זכות ח):

פרק כ

יהודה בן טבאי ושמעון בן שטח קבלו מהם יהודה בן טבאי אוטרו הוי מרכה לחקור את העדים והוי זהיר בדברך מן השומעים א) שמתוך דברך ישמעו וילמדו לשקר ב):

דבר אחר אל תתחבר לרשע ואפילו לתורה מח):

ואל תתייאש מן הפורענות כיצד מלמד שיהא לבו של אדם מתפחד בכל יום ויאמר אוי לי שמא תבא עלי פורענות היום ושמא למחר ונמצא מתפחד בכל יום שנאמר בן באיוב מתפחד פחד פחדתי (איוב ג' כיה) ט):

דבר אחר אל תתייאש מן הפורענות כיצד בזמן שאדם רואה מה שבידו מצליח ב) אל יאמר בשביל שזכיתי נתן לי המקום נא) מאכל ומשתה בעולם הזה והקרן קיימת (לוי נב) לעולם הבא. אלא יאמר אוי לי שמא לא נמצאת נב) לי לפניו אלא זכות אחד כלכד נתן לי נד) מאכל ומשתה בעולם הזה כדי שיאבדני לעולם הבא נה):

פרק י יהודה בן טבאי ושמעון בן שטח קבלו מהם יהודה בן טבאי אומר אל תעש עצמך כעורכי הדיינים וכשיהיו בעלי דינים עומדין לפניך יהיו בעיניך כרשעים וכשנפטרים מלפניך יהיו בעיניך כזכאין כשקבלו עליהם את הדין א):

הערות לנ"ב

מאיזה נוסחא אחריונא שעל הגליון. ו) ולכך פשט כליו. ז) ציל כשמוחתה. ח) עי נ"א פ"ח ועי שבת קצ"ז ע"ב. ובשאלותי שם ליתא להך מעשה ומביא שם מעשיות כבשבת שם. וראיתי להציר שבשאלותי הנדפסות איתא בישראלתא מי ומעשה ברי עקבא בן יוסף שהיה מושכר אצל ר' אליעזר בן הורקניס ועשה עמו ג' שנים וכי) אבל בה"ב מתחיל ומעשה בארם אחד שהיה מושכר אצל בעל הבית אחד ועשה עמו ג' שנים וכי) ועי בהגרי"ב בגליון השאלות שם.

פ"ב א) מן השומעים ליתא ככיה. ב) בכיה וישקרו ועי אבות פ"א מיט שישם תולה מאמר זה בשמעון וי' מנהדין כ"א ע"א ומבילתא יתרו מסכת דעמלק כ"א ובמיע שם וילקט יהושע רמ"ז ג' ע"ש. ט) בכ"ע שיהא לבו וכי מתפחד עליו בכל יום ויאמר וכי שמא היום תבוא עליו פורענות שמא למחר תבא עליו נמצא לבו מתפחד בכל יום שנאמר פחד וגי' ובכ"א אדם מתפחד בכל יום שנאמר פחד ועתומי. נ) בכ"ע רואה את מה שבידו שצליח וכן הוא ניכר בכ"א שצליח ועתומי. נא) בכ"ע הקב"ה. נב) הוספתי ע"פ כ"ע. נג) הגהתי ע"פ כ"ע ובספרים נמצאתי. נד) לי הקב"ה בכ"ע. נה) עי קידושין ל"ט ע"ב. וע"ע מאירו למסנה זאת וכן בדברי שאר קדמוני המפרשים. פ"א א) עי אבות פ"א מ"ח.

וכחזקתו גבה לבו עד להשחית וימעל מעל בה' אלהיו ויבא אל היכל ה' להקטיר על מזבח הקטורת ויבא אחריו עזריהו הכהן ועמו כהנים לה' בני חיל וגו' ויעמדו על עזריהו המלך ויאמר לו לא לך עזריהו להקטיר לה' כי לכהנים בני אהרן המקדשים להקטירו צא מן המקדש כי מעלת ולא לך לכבוד מה' אלקים ויועף עזריהו וכידו מקטרת להקטיר ובזעפו עם הכהנים והצרת זרחה במצחו (דה"ב כ"ו ט"ז י"ט) לח). באותה ישעה נבקע היכל אילך ואילך שנים עשר מיל על שנים עשר מיל. והיו הכהנים מבהלים [אותו] לצאת וגם הוא נדחף לצאת לט) כי נגנעו ה' ויהי מצורע ט) עד יום מותו וישב בית החפשיית מצורע כי נגזר מבית ה' ויתם בנו על בית המלך שופט את עם הארץ (שם שם כ"א וכ"ב):

ואל תתחבר לרשע מלמד שלא יתחבר אדם עם אדם רע ולא עם אדם רשע מא) שכן מצינו ביהושפט שנתחבר עם אחאב י"ב ועלה עמו רמות נלעד [ויצא מ] עליו קצף מאת ה' [שנאמר ה' לרשע לעזור ולשונאי ה' תאהב וזאת עליך קצף מלפני ה'] (דה"ב י"ט ב') מ"ד) שוב נתחבר לאחזיה ויעשו אניות בעציון גבר [ופרץ ד' את מעשיו מה] שנאמר בהתחברך עם אחזיה פרץ ה' את מעשיך וישברו אניות (דה"ב כ"ו ל"ו). וכן מצינו באמנון שנתחבר עם יונדב ויעץ לו עצה רעה טו) שנאמר ולאמנון ריע ושמו יונדב (שמואל ב' י"ג ג') חכם לרע טז):

דבר אחר אל תתחבר לרשע ואפילו לתורה מח):

ואל תתייאש מן הפורענות כיצד מלמד שיהא לבו של אדם מתפחד בכל יום ויאמר אוי לי שמא תבא עלי פורענות היום ושמא למחר ונמצא מתפחד בכל יום שנאמר בן באיוב מתפחד פחד פחדתי (איוב ג' כיה) ט):

דבר אחר אל תתייאש מן הפורענות כיצד בזמן שאדם רואה מה שבידו מצליח ב) אל יאמר בשביל שזכיתי נתן לי המקום נא) מאכל ומשתה בעולם הזה והקרן קיימת (לוי נב) לעולם הבא. אלא יאמר אוי לי שמא לא נמצאת נב) לי לפניו אלא זכות אחד כלכד נתן לי נד) מאכל ומשתה בעולם הזה כדי שיאבדני לעולם הבא נה):

הערות לנ"א

לח) בכ"ע וימעל מעל בה' ויבא אל היכל ה' להקטיר קטורת ויבא אחריו עזריהו הכהן ועמו כהנים לה' בני חיל וגו' לכבוד מע' ה' ויועף וגו' וזרחה במצחו לפני הכהנים ובכ"א וימעל מעל בה' ויבא אחריו וגו' כי מעלת בה' וגו' לכבוד מע' ה' וגו' ועתומי. לט) הגהתי ע"פ כ"ע ובספרים ע"פ התומי הכהנים מבהלים לצאת וגם הוא נבהל לצאת. מ) במקרא יהיו עזריהו המלך מצורע ובכ"א בבית החפשיית. מא) בכ"ע לא לאדם רע ולא לאדם רשע. מב) כן הוא בכ"ע ובספרים בארמב. מג) בספרים נסגר עוד הנוסחא אחריונא שבתומי והיה עליו קצף. מד) הוספתי ע"פ כ"ע ובספרים ליתא. מה) בכ"ע וישב נתחבר באחזיה ופרץ וכי ובכ"א רפץ ה' את מעשיו בהתחברו עם אחזיה פרץ ה' את מעשיו וישברו וכו' ועתומי. מו) בכ"ע שנתחבר ביהודיע בן שמעיה וכי עצה רעה כמותו ובכ"א רעה כמותו ובספרים ישנים כמותו ועתומי. מז) בכ"ע ובנוסחא אחריונא שבתומי חכם לפורענות. מח) עי מנהדין כ"א ע"א ומבילתא יתרו מסכת דעמלק כ"א ובמיע שם וילקט יהושע רמ"ז ג' ע"ש. מט) בכ"ע שיהא לבו וכי מתפחד עליו בכל יום ויאמר וכי שמא היום תבוא עליו פורענות שמא למחר תבא עליו נמצא לבו מתפחד בכל יום שנאמר פחד ועתומי. נ) בכ"ע רואה את מה שבידו שצליח וכן הוא ניכר בכ"א שצליח ועתומי. נא) בכ"ע הקב"ה. נב) הוספתי ע"פ כ"ע. נג) הגהתי ע"פ כ"ע ובספרים נמצאתי. נד) לי הקב"ה בכ"ע. נה) עי קידושין ל"ט ע"ב. וע"ע מאירו למסנה זאת וכן בדברי שאר קדמוני המפרשים. פ"א א) עי אבות פ"א מ"ח.

פרק יא

שמעיה ואבטליון קבלו מהם שמעיה אומר אהוב את המלאכה ושנא את הרבנות ואל תתודע לרשות א) אהוב את המלאכה כיצד מלמד שירא אדם אהוב את המלאכה ואל יהיה אדם ב) שונא את המלאכה שכשם ג) שהתורה נתנה כבדית כך המלאכה נתנה כבדית שנאמר ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך ויום השביעי שבת לה' אלהיך שמות כ"ו י"ד ד) רבי עקיבא אומר ה) עתים שאדם עושה מלאכה ומתנצל מן המיתה ועתים שאין אדם עושה מלאכה ו) ומתחייב מיתה לשמים. כיצד יישוב אדם כל השבוע ז) ולא עשה מלאכה. לערב שבת ח) אין לו מה יאכל היו לו מעות של הקדש ביתו ונמל מהם ואכל מתחייב מיתה לשמים. אבל אם היה פועל והולך בכנין בית המקדש אף על פי שנתנו לו מעות של הקדש בשכרו ונמל מהם ואכל מתנצל מן המיתה: רבי דוסתאי אומר מנין שאם לא עשה מלאכה כל ששה שיעשה כל שבועה ט) הרי שיישב כל ימות השבת ולא עשה מלאכה ולערב שבת אין לו מח שיאכל הלך ונפל בין הגייסות ותפשוהו ואחזו אותו בקולר ועשו בו מלאכה בשבת. כל זאת שלא עשה כל ששה י'.

פרק כא

שמעיה ואבטליון קבלו מהם שמעיה אומר אהוב את המלאכה ושנא את הרבנות ואל תתודע לרשות א) אהוב את המלאכה חייב אדם להיות אהוב את המלאכה ועוסק במלאכה. והלא דברים ק"ו ומה אם הקב"ה שלו עולם ומלואו לא ב) ברא אותו ולא בדרבנא שנאמר בדרב ה' שמים נעשו תהלים ל"ג ו' והוא כתיב שעשה מלאכה שנאמר מלאכתו אשר עשה בראשית ב' ב' בני אדם על אחת כמה וכמה ג) רבי אליעזר אומר גדולה היא מלאכה שאפילו אדם הראשון לא מעם כלום אלא עד שעשה מלאכה שנאמר ויניחהו בנן עדן לעבדה ולשמרה שם שם ט"ו: ועבודה ז' וכי עבודה ה' צריך או שמירה ה' צריך ד) אלא לעמוד על דבריו שנאמר את ה' אלהיך תירא ואותו תעבוד רביס"ו י"ג: והו' עבודה וכן הוא אומר ולמדתם אותם ושמתם לעשותם שם ה' א' והו' שמירה ה' : ועוד היה רבי אליעזר אומר גדולה היא מלאכה שנצטוו ישראל שנאמר ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך שמות כ"ו ט' : רבי אומר גדולה היא מלאכה שכל מי שאינו עוסק במלאכה כני אדם משיחין בו. מנין איש פלוני אוכל. מנין הוא שותה. משל המרדד לאשה שאין לה בעל והיא מתקשמת ועצמה ויוצאה לשוק ובני אדם משיחין בה. כך כל מי שאינו עוסק במלאכה בני אדם משיחין בו ז' : ועוד היה רבי אומר גדולה היא מלאכה שכל מי שהוא עוסק במלאכה ח) אין ידו חסרה פורטה לעולם: רבי יוסי אומר גדולה היא מלאכה שלא שרת) שרתה) שכניה על ישראל עד שעשו מלאכה שנאמר ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם שם כ"ה ה' : ועוד אמר רבי יוסי גדולה היא מלאכה שכל מי שאינו עוסק במלאכה הרי זה מתחייב בנפשו כאי זה צד ט) היה במל ביום הראשון וביום השני י' ואין לו מה יאכל והיו בידו מעות הקדש ואכל הרי זה מתחייב בנפשו. מי גרם לו להתחייב בנפשו על שלא היה עוסק במלאכה: רבי מאיר אומר גדולה היא מלאכה שכל מי שאינו עושה מלאכה בחול סופו לעשותה בשבת. כאי זה צד היה במל ביום ראשון וביום שני וואין) ואין) לו מה יאכל הלך ונכח תפשוהו ומסרוהו למלכות והמילוהו לעשות מלאכה בשבת. מי גרם לו לעשות מלאכה בשבת על שלא עשה מלאכה בחול. רבי יהודה אומר גדולה מלאכה שאין אדם מת אלא מתוך הבטלה. באי זה צד עלה לראש הגג ונפל ומת י"א) הא לא מת זה אלא מתוך הבטלה. אמרו לו הרי הוא עומד על האומן ונכסה ומת הא לא מת זה אלא מתוך

הערות לנויא

פ"יא א) ע' אבות פ"א מ"ב ב) כן הוא בכ"ע ובספרים מלת אדם ליתא. ג) הגהתי ע"פ כ"ע ובספרים כשם. ד) ע' הגר"א וכן רוב המפרשים מזהים נתנה כבדית כבדית שנאמר ששת ימים יעשה מלאכה וביום השביעי שבת שבתון קדש לה' וגו' ושמונו בני ישראל וגו' ב ר"ת עולם וגו' שמות ל"א. ו' ע"י נויב ואולי היה לתקן כשם שה שבת כהר סיני וכו'. ה) ר"ע אומר ליתא בכ"ע. ו) מן ומתנצל עד עושה מלאכה ליתא בכ"א. ועתומיו. ז) בכ"ע בכל השבוע. ח) כן הוא בכ"ע ובספרים ולע"ש. ט) בכ"ע מנין שלא עשה כל ששה יעשה כל שבועה ובכ"א מנין שאם עשה וכו'. והגר"א מגיה גורם לו שיעשה מלאכה ב'. י) בכ"ע ונפל בין גי'ם ותפשוהו ביום וכו' בשבת הא תחת שלא עשה כל ששה יעשה כל שבועה ובכ"א ונפל בין הגי'ם ותפשוהו ואחזו וכו' ועשה בה מלאכה בע"ש ובשבת כל זאת וכו'. ועתומיו וכונת המאמר בדרך כלל הוא שע"י שנתנצל כל ימי השבוע ה) בכ"ה עוסק במלאכה. ט) בכ"ה כיצד וכן לקמן. י) בכ"ה ביום ראשון וביום

הערות לנויב

פ"כ"א א) ע' אבות פ"א משנה י"א ובכ"ה הגוסמא ו' ש' כ' א' את וכו'. ב) אולי צ"ל ו' א. ג) בשני הכ"י הנוסחא שאר בני אדם ע"כ וכו'. ובחקי מלת ש' א' ר' ספרא. ו' בכ"ג אבות למשנה זו שכתב שם ועוד שני שם (באדר"ג) גדולה מלאכה שהרי הקביה הכתיב עליו מלאכה וכו'. וע"ע מכלולת יתרו בפסוק ויחב בו השביעי וכו'. ד) בכ"ה עבודה היתה צריכה או שמירה היתה צריכה. ה) בכ"ה וכתב אהר אומר ולמדתם וגו'. וראה שכל הדברים מן וכו' עבודה וכו' הם כן רק אגב גררא לפי שהביא הפסוק לעבודה ולשמרה ואין לו דבר עם מה שלמעלה. ו' ע"י ביר פס"ו ס"ה וכולקוט שם ר' כ"ב. ז) ע"י מ"א ובהערות שם אות ד'. ז) ע' תוספתא דקדושתין פ"א כ"ען זה בשם ר' יוסי. ובכ"ה נכפלו הדברים ע"י מעות המעתיק בשם ר' יוסי. י) הגהתי ע"פ כ"ה ובכ"ה ונפל ומת ראש

רבי שמעון בן אלעזר אומר אף אדם הראשון לא טעם כלום עד שעשה מלאכה שנאמר ויניחיהו בן ערן לעבדה ולשמרה [ונגו] מכל עין הן אכול תאכל (בראשית ב' טו ויגו) (יא) : רבי מרסון אומר אף הקב"ה לא השרה שכינתו על ישראל עד שעשו מלאכה (יב) שנאמר ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם (שמות כ"ה ה) : רבי יהודה בן בתירא אומר [אדם] שאין לו מלאכה לעשות מה יעשה אם יש לו חצר חרבה או שדה חרבה ילך ויתעסק בה שנאמר שישת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך (ש"כ כ"י) ומה תלמוד לומר ועשית כל מלאכתך להביא את מי שיש לו הצרות או שדות חרבות ילך ויתעסק בהן (יג) : רבי יוסי אומר (יד) אין אדם מת (טו) אלא מתוך הבטלה שנאמר ויגוע ויאספ אל עמיו (בראשית מט לג) הרי שנכפה ונפל על אומן שלו (טז) ומת הא אינו מת אלא מתוך דבטלה היה עומד על ראש הגג (יז) ועל שפת הנהר ונפל ומת אינו מת אלא מתוך הבטלה : שכן שמענו לאנשים ולנשים מנין שנאמר איש ואשה אל יעשו עוד מלאכה לתרומת הקודש (שמות ל"ו י), למסלים מנין שנאמר ויכלא חנם מהביא (ש"ה ח) : אמר רבי נתן בשעה שנתעסק משה

הבטלה (יב), אמר להם לא שנו חכמים ז"ל אלא שאם חלה ימים או שלשה ימים הא לא מת זה אלא מתוך הבטלה (יג) : ר' אליעזר אומר גדולה היא מלאכה שכל הגזל את חבירו שווה פרוטה צריך (לו) לילך אחריו אפילו למדי. פועל שהיה עושה עם בעל הבית (ככתובות) [וכתובות] אפילו אדת מרסיפה דינר אוכל ואינו בוש (יד). ועוד היה רבי אליעזר אומר גדולה היא מלאכה שכל הנהגה שווה פרוטה מן ההקדש מעל. הפועלים עשו הקדש ונוטלין שכרן מן ההקדש : רבי אלעזר בן עזריה אומר גדולה היא מלאכה שכל אומן ואומן יוצא ומשתבח באומנותו. [וכאזיה צד המרסם יוצא והכרכר על אזנו ומשתבח באומנותו. הצבע יוצא והאירא על אזנו ומשתבח באומנותו. הלבלר יוצא והקולטום באזנו ומשתבח באומנותו. הקב"ה קורא אותה מלאכתו שנאמר מלאכתו אשר עשה (בראשית ב' ב') בני אדם על אחת כמה וכמה (טו) :

רבי אומר גדולה היא מלאכה שאפילו לאדם שתי רבוא אינו יוצא לשוק עד שיתעטף. כאי זה צד יוצא בלגמית קשורה על ירכיו (טז) וחביתו על כתפו ומשתבח באומנותו. הקב"ה קורא אותה מלאכתו שנאמר מלאכתו אשר עשה (ש"ה) (שאר) בני אדם על אחת כמה וכמה. ועוד היה רבי אומר (יז) גדולה היא מלאכה שאפילו לאדם חצר או גינה (חרנים) [חרנים] ילך ויעסוק בהם כדי שיהא עסוק במלאכה(יח) : אמר לויש מעשה ברבי יאשיהו שהיה מפנה את כליו מערב ירכת עם חשיכה מבית זה לבית זה מזוית זה לזוית זה. אמרו לו רבי למה אתה עושה כך. אמר להם כדי שתעבור עלינו שבת שנאמר שבת וינפש (שמות ל"א יז) : שבת מן המחישה (י) :

הערות לג'א

הערות לג'ב

סופו לבוא לידי הילול שבת. (יא) בספרים לעבדה ולשמרה והדר מכל עין הן וגו' ומחקתי מלה זאת עי"ם כ"ע דליתא שם מלה זו הדר והוספתו מלת וגו' מסברא. ובעיקר הדברים עי' בר פט"ז ס"ה. (יב) בכ"ע אלא עד שעשו וכו'. (יג) בהרתי בנוסחת התומי ועי"ם הצנתי מלת אדם תחת מלת מי בספרים. ובכ"י אכן בספרים ישנים רוביב אומר מי שאין לו מלאכה לעשות ויש לו חצר חרבה או שדה חרבה ילך ויתעסק בהן שנאמר שישת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך להביא את מי שיש לו הצרות או שדות ילך וכו' ובכ"ע אדם שאין לו מלאכה מה יעשה וכו' שנאמר שישת ימים תעשה מלאכה ומה תלך להביא מי שיש לו חצר חרבה או שדה ילך וכו' ועי"ע נויב פ' כ"א. (יד) הצנתי הנוסחא שבתומי וכן הוא בכל הכ"י ובדפוס ראשון. ובספרים הנה ר' טרפון אומר ולא אדע למה. (טו) בספרים נ"א לא נקנסה כותה על האדם אלא וכו' ובכ"ע הדרש אפטר שדורש ויגוע כמו ויגוע ר"ל שנתגוע ויותר נראה שצ"ל ויגועו בלי דעת ואויב לו (יב) דלעיל מניה בתוב אם ישמעו ויעבדו ויבולו בטוב וגו' ואם לא ישמעו בשלח וגו'. ויעבדו דרוש. והמעתיק אגב שטיפה כתב ויגוע ויאספ. (טז) כן הוא בתומי ושם עוד נ"א שנכפל ובכ"י ודפוס ראשון שנפל ובכ"ע ונפל על ארון אבן שלו. ולא הגהתי מפני שכליב כ"א זאם מקומה אחרי כבא דהיה עומד שאחר זה ועי' נויב ובהצרות שם אות י"ב. (יז) בספרים עי"ם איזה נ"א ראש הגג ועל ראש הבירה ועל ראש הגגן. ומהות ועל שפת הנהר הם מסוגרים. ובכ"י מן והיה עומד עד הבטלה ליתא ועתומי. (יח) עי' מפרשים שמתקו למלת שכן בראש המספא ואיני כי בליים איזה קושעא יש כאן דעלה הוה קאי שכן. והגרי"א סירס זה והציג דבריו ר' טרפון דלעיל אף הקב"ה לא השרה שכינתו על ישראל עד שעשו מלאכה וכו' כאן כדי לכוון

הגג וככפה ומת הא וכו'. והוא רק עירבוב ב' נוסחאות. (יב) אחתהא ור"ל דגם כשעה שעוסק במלאכה יכול לבוא לידי סכנה. (יג) בכ"י לא שנו חכמים זה אלא שאם חלה וכו' וגם זה הוא מגומגם קצת. ובעיקר הדברים עי' קהלת רבה פ"ב בפסוק ויטאנתי את החיים מעשה בגרזן אחר שהיה עמל כל ימות השנה ששת ימי המעשה ובשבת לא היה לו מה יאכל. מה עשה פעם אחת נתעטף בכלי קרויים שלו ועלה לראש הגג ובפל ומת עי"ם. והנה אף שמעשה שלו זאת היא סותרת קצת להדברים פה י"ם אין ספק שעל המעשים מלאה והמוכס נוסדו פה כמה מאמרים. (יד) בכ"י אפילו וכו' מהם וכו'. ועי' כ"ס צ"ב ע"א. (טו) הצנתי פה נוסחת כ"י והבכ"ר ליתא לכל הנתון בין הצאי מרובע ופחתה כ"י איתא שם השולחני יוצא ומשתבח והנשע על אזנו (אולי צ"ל והדינר על אזנו עי' שבת י"ב נ"א ובתוספתא שם פ"א) התורף יוצא ומשתבח תפורה על לבו ומשתבח באומנותו הקב"ה וכו'. ועי"ע במגן אבות למשה זו שיהא שם השולחני יוצא ומשתבח גדולה מלאכה שהרי הכל מתפארין בה שהרי הלבלר יוצא וקולטוסו על אזנו והיה שם המהו תקועה כנגד לבו וכו'. והנה יוצא מזה שגם נוסחת הכ"י איתא שכלמותה עוד ונפל מכל מקום אינה קטועה כל כך בנוסחת כ"י ועי"ע בהרתי בה. ועי"ע בערוך ערך איירונן. (טז) בכ"י ובבלגות קשורה עליהם ועי' בערוך ערך לגשת והוא כשפחתו החספתו בה. (יז) ועוד אמרו בכ"י. (יח) כדי שיעסק במלאכה ועי' במגן אבות שכתבתי כזה בשם מדרש. ועי"ע נ"א. (יט) אולי צ"ל אמרו. (כ) עי' מכלילת ויקהל בפסוק שבת וינפש וילקוט שם ופסיקתא דבתי קמי' ע"ב. אמר ר' אייבן שבות מן המחישה ע"כ. וברור שדרשה זאת היא ענין בפני עצמה ולא נקט על הכא אלא משום שהביא המסוק.

סרדיוט אחר והלך ואמר להגמון עמד והקיף ל) את כל ביתו ונטל ממנו כל ממונו עליו הכתוב אומר מכרך רעהו בקול גדול קללה תחשב לו (שם ביר י"ג):

דבר אחר אל תתודע לרשות לא) היה חבירו ויישב בשוק ואמר הקב"ה יחננו לפלוני אותו היום הבנים לתוך ביתו כמה כורין של חטים כמה כורין של שעורים שמעו ממנו כלום וכמו והקיפו את כל ביתו נטלו ממנו כל ממונו לשחרית אין לו כלום עליו הכתוב אומר מכרך רעהו בקול גדול וגו' (ב):

נכסים ממנו אבל אינו נטלין] ממנו נכסים כדי שיעשה תשובה (א) שנאמר למעני למעני לעשה (ישעי' מ"ח י"א). רשע ורע לו צפוי היה שהוא בעל זרוע ויוצא לשוק והולך לברשות דרכים והורג את הנפשות ומקפח את הבריות ועולה למלכות ומדבר עליהם והמלכות שולטת בהם לכך נאמר ושנאו את הרבנות (ב):

אל תתודע לרשות שכל מי שהוא מתודע לרשות נותנים פנים בו וזוקפים פנים בו. כיצד בני אדם עוברים בשוק. ראו כמה ברכות יש לזה. כיון שכך עשה וברוך שכך נתן. שמעו הלסטים נכנסו אצלו בלילה ונטלו את נפשו ונשאו את ממונו. מי גרם לו אלו שברכו אותו בקול גדול שנאמר מכרך רעהו בקול גדול וגו' (משלי כ"ז י"ד):

דבר אחר אל תתודע לרשות כיצד תלמד שלא יכוין אדם לומר אני הוא שר העיר ואני הוא המשנה מפני שגולין לישראל (ג):

דבר אחר אל יכוין אדם לטיול את הרשות שאף על פי שבראשונה פותחין לו פתח ומלוים לו באחרונה קשה לו (ד): אבטליון אומר חכמים הזהרו בדבריכם שמא תורו דבר שלא כתלמוד תורה ותחובו חובת גלות ותגלו למקום מים

דבר אחר אל תתודע לרשות שאין

מרבקים אלא לצרכן נראין כאורבים בשעת הנאתן ואין עומדים לו לאדם בשעת דוחקו (ה): אבטליון אומר חכמים הזהרו בדבריכם שלא תחובו חובת גלות ותגלו למקום מים הרעים וישתו (התלמידים הכאים אחרים) (ו) כמים הרעים וימותו ונמצא שם שמים מתחלל:

המים הרעים אלו הגוים שנאמר ויתערבו בנים וילמדו ממעשיהם (תהלים ק"ו ל"ה). וי"א המים הרעים לגלות (לאבוד) (לשעבוד) קשה (ז): הלל ומנחם לא נחלקו יצא מנחם ונכנס הלל (ח):

פרק כג שמאי אומר עשה תורתך קבע אמור מעט ועשה ורכה והוי מקבל את כל האדם בספר פנים (א): עשה תורתך קבע שלא תהא מקיל לעצמך ומחמיר לאחרים. או תהא מקיל לאחרים ומחמיר לעצמך. (אלא כשם שאתה מקיל לעצמך כך תהא מקיל לאחרים. וכשם שאתה מחמיר לעצמך] כך תהא מחמיר לאחרים שנאמר כי עזרא הבין לבבו לדרוש את תורת ה' ולעשות ואחר כך וללמד לישראל חוק ומשפט (עזרא ז' ב):

אמור מעט ועשה הרבה הצדיקים אמרים מעט ועושים הרבה שכן מציינו באברהם אבינו עליו השלום כשבאו המלאכים אצלו ביה אומר יוקח נא מעט מים (וגו') ואקחה פת לחם וגו' (בראשית י"ח ד' ה') מלמד שאפה להם תשעה סאין וישחט להם ג' בהמות. ומנין שאפה להם תשעה סאין] שנאמר שלש סאים קמה סולת (שם ו') הרי ג'. לוישי ועשי עונות (שם) הרי שש. מלמד שעשה להם שלש אחרות מיני דובשנין (ג). ומנין ששחט להם שלש בהמות שנאמר ואל הבקר רץ אברהם ויקח בן בקר (שם ז') בן שלש. רך בן שתיים. וטוב בן שנתו (ה).

הערות לנו"ב

הקב"ה יחננו פלוני אותו היום ועתומי הקב"ה וברכנהו. (ל) כ"ה בכ"א ובתומי ובספרים ואמר לשר הלך והקיף ובכ"א ובא והקיף. (לא) אל תתודע לרשות ליתא בכ"י ועתומי. (לב) בכ"א אותו היום הבנים לתוך ביתו כמה כורים של חטים וכמה כורים של שעורים שמעו ממנו כלום וכמו והקיפו את כל הבית ונטלו ממנו כל ממונו לשחרית אין לו כלום מה שיאכל. (לג) כך היא הנוסחא בספרים ישנים. ובכ"י שלא יתכן אדם לומר אני שר העיר ואני שר המשתה (בל"ס צ"ל שר המשנה) מפני וכו'. ובספרים נסגרת עוד נ"א ע"פ התומי שלא יכון אדם להיות שר העיר ושר המשתה מפני שגולים את ממונם לישראל והנריא גורם להיות אצל שר העיר. ועי' ב"ר פ' ע"ו ס"ו. (לד) כן הוא בכ"י ובספרים ישנים. ובכ"י קשה באחרונה לו והתומי כהק מלות ומלוין לו. ובספרים פותחין לו פתח הנאה באחרונה פותחין לו פתח הקשה. ועי'

הערות לנו"ב

צדיק שלם. (נראה דמון אבל ואילך הוא רק אגב שיטפא אידו דתני לה בהבנות האחרות. (יא) בכ"י שיתוו בתשובה. (יב) עי' ברכות ז' ע"א דברי ר' יוסי מסכימים על דברי ר' יוחנן בשם ר' יוסי ט"ז. (יג) בכ"י הנוסחא ע"ל תתודע לרשות. שאין קריבין לאדם אלא בשעת הנאתן ואין עומדין לו בשעת דוחקו. ועי' אבות פ"ב מ"ג. (יד) הגהתי ע"פ המשנה. (טו) עי' נ"א ועש"ו הגהתי. (טז) עי' פ"ב בהגהת מ"ז ע"ב ובירושלמי שם ונראה דאיהו קטועא יש כאן.

פ"כ"ג א) עי' אבות פ"א ס"ז. והנה בכאן קדמו דברי שמאי לרברי הלל והוא ג"כ ישר יותר וכן בעדות שנו ברוב המקומות דברי שמאי קודם לדברי הלל. ויש להעיר שבכאן לא נזכר ג"כ ששמאי והלל קבלו משמיעה

ואבטליון וצ"ע. (ב) עי' נ"א פ"ג ובהערות אות ג' שם. (ג) עי' ב"ר פ' מ"ח ע"פ וימחר אברהם ר' אביתר אמר תשע סאין אפתה שלש לעוגות. שלש לחביון ושלש למיני מילוממיה והוא ססכים עם דרשתנו כאן. ואולי יש ג"כ להגיה כאן לוישי הרי שש ועשי עונות הרי תשע. והמלות מיני דובשנין הם בל"ס הוספת אויה מעתיק כעין פירוש למילוממיה ועי' בערוך ערך זה. (ד) עי' נ"א פ"ג ובהערות אות ה' שם ונראה להשלים כאן בן בקר אחד רך שנים וטוב ג' וי"א בן בקר שלש וכו'. (ה) עי' תו"כ ויקרא פ"ג ופרה פ"א

הרעים לה) ואף התלמידים הבאים אחרים שמא יורו דבר משמכם שלא כתלמוד תורה ויחובו לו) חובת גלות ויגלו למקום מים הרעים: איזהו מים הרעים הוי אומר ויתערבו בגוים וילמדו מעשיהם (תהלים ק"ו ליה) לו): דבר אחר מים הרעים כמשמעו לה): וי"א שמא יגלו לעבודה קשה:

פרק יב

הלל ושמאי קבלו מהם הלל אומר הוי מתלמידיו של אהרן. אוהב שלום ורודף שלום. אוהב את הבריות ומקרבן לתורה:

הוא היה אומר נגיד שמא אנד שמיה. ודלא מוסף יסף. ודלא יליף קטלא חיב. ודאי שתמש בתנא חלף:

הוא היה אומר אם אין אני לי מי לי. וכשאני לעצמי מה אני. אם לא עכשיו אמתא א):

אוהב שלום כיצד מלמד שיהא אדם אוהב שלום בישראל בין כל אחד ואחד כדרך שהיה אהרן אוהב שלום (בישראל) ב) בין כל אחד ואחד שנאמר תורת אמת היתה בפיהו ועולה לא נמצא בשפתיו בשלום ובמישור הלך אתי ורכים השיב מעון (מלאכי ב' ו'). ר"מ אומר מה תלמוד לומר ורכים השיב מעון. כשהיה אהרן מהלך בדרך פגע (לו באדם רע או) באדם רשע ג) ונתן לו שלום. למחר בקש אותו האיש לעבור עבירה אמר אי לי איד אשא עיני אחר כך ואראה את אהרן כושתי הימנו שנתן לי שלום. ונמצא ד) אותו האיש מונע עצמו מן העבירה. וכן שני בני אדם שעשו מריבה זה עם זה. הלך אהרן וישב לו אצל אחד מהם ואמר לו ה) בני ראה חברך מהו אומר מטרף את לבו וקורע את בגדיו ו)

יתן אל הנער (ש) זה ישמעאל שהיו מחנכין אותו למצות: הרשעים אומרים הרבה ועושין מעט שכן את מוצא בכלק שאמר לבלעם אל נא תמנע מהלוך אלי כי כנד אכבדך מאד (במדבר כ"ב פ"ז) ואומר וזבח בלק בקר וצאן (ש"ס ב') מה זבח לשמו (הסנוכה) (הסנופה) שבבקר (והסנוכה) (והסנופה) שבצאן. וישלח לבלעם ולשרים אשר אתו (ש"ס ש) מה (שלא) (שילח) לשמו. ירך של בקר ולא כל הבקר. ירך מן הצאן (ולא) כל הצאן. ובאחרונה חזר וקללו שנאמר ועתה ברח לך אל מקומך (ש"ס ש"ס כ"ד י"א):

והוי מקבל את כל האדם בסבר פנים יפות משל אם יתן אדם לחבירו ממון הרבה ואין פניו פשוטים לו כאלו לא נתן לו כלום. ואם לא יתן אדם לחבירו כלום ופניו פשוטים לו כאלו נתן לו ממון הרבה. לכך נאמר והוי מקבל את כל האדם בסבר פנים יפות ז):

והוי מקבל את כל האדם בסבר פנים יפות משל אם יתן אדם לחבירו ממון הרבה ואין פניו פשוטים לו כאלו לא נתן לו כלום. ואם לא יתן אדם לחבירו כלום ופניו פשוטים לו כאלו נתן לו ממון הרבה. לכך נאמר והוי מקבל את כל האדם בסבר פנים יפות ז):

פרק כד

הלל אומר הוי מתלמידיו של אהרן אוהב שלום ורודף שלום אוהב את הבריות ומקרבן לתורה א):

הוי מתלמידיו של אהרן עניו כדרך שהיה אהרן שנאמר בקשו את ה' כל עניו (אריז) (הארץ) (צניטה ב' ג'). וכח"א ב) עקב

ענוה יראת ה' (משלי כ"ב ד') ואומר ועניים יירשו ארץ (תהלים ל"ז י"א):

דבר אחר אוהב שלום ורודף שלום לכל המטיל שלום בארץ מעלה עליו הכתוב כאילו עשאו במרום שנאמר המשל ופחד עמו עושה שלום במרומי (איוב כ"ה ב'). וכי יש קטטה לבעלה אלא ללמדך שכל המטיל שלום בארץ מעלה עליו כאילו עשאו במרום שנאמר המשל ופחד עמו עושה שלום במרומי ג). וכח"א ד') לא ברא הקב"ה לא מאה מיכאל ולא מאה גבריאל אלא מיכאל אחד וגבריאל אחד שכל

הערות לנ"א

מאירו למשנה זאת. לה) כספרים שמא יורו משמכם דבר שלא זכו ובב"א ובספרים ישנים שמא הורו. והתומיו כתב שצ"ל תורה. ועי' הנא דבוי אליהו רבה פ"ב דאיתא תם כך שנו הכמים הזהרו בדרכיכם שמא תורו דבר אחר שלא כן התורה ותתחייבו עליו מיתה לשמים ואף התלמידים הבאים אחרים יורו משמכם דבר אחר שלא כן התורה ויתחייבו עליו מיתה משמכם הוי ונמצא שם שמם מתחלל ע"כ. ובב"ע איתא שמא תורו. ועי"פ כ"ז זה בצירוף התדאיר הצגתי הנוסחה בפנים שמא תורו דבר וכו'. לו) הנהתי עי"פ כ"י"ע ובספרים תהינו והבא בתלמידים איירי. לו) ע"י שור השוירי רבה פ"ה ע"פ מים רבים ובהדרא"ה שם. לח) זיל המאירי וזכור הלשון מורגל בדבריו רבותינו לקרוא לדבריו מינות מים הרעים נמשך למה שנמשלו דבריו תורה למום וכו' והוא שאמרו ז"ל בספרי עקב שחה מים מבראך כד"ש בן מנסיא שהיה אומר שחה מים ממי שבראך ואל תשחה מים עיבורים להמשיך אל דבריו המינים ע"כ ועי' ספרי עקב פ"י מ"ח ונראה שנוסתת המאירו שם היתה כשונה קצת. ועי"פ אשפר שבמשמעו כאן כווננו על מינות לפי שהמשל היה ידוע וצ"ע ועי"פ נ"ב.

הערות לנ"ב

מ"ב ורי"ה י' ע"ב. ו) עי' במדבר רבה פ' כ"ו ותנוסא פ' בלק קצת כעני זה. ופירוש מלת סנופה הוא רעה ובחושתי. ז) עי' גו"א שם. פ"כ"ד א) עי' אבות פ"א מ"ב. ב) בכיהה ובתי. ג) עי' ספרי במדבר פ"י מ"ב פסוקא דרי"ב ג' ע"א ובתענית שם אות מ"ו שמת רבה פ"ב ויקרא רבה פ"ט במדבר פ"יא ופ"י ופרק השלום בענין השלום שבין המלאכים. ד) אילו צ"ל וכא"א ר"ת וכן אתה

פ"י"ב א) עי' אבות פ"א משנה י"ב י"ג וי"ד והנה בספרים הנוסחא אוהב שלום ורודף שלום וכו' ש"ס ב' בין אי"ש לא ש"ת וכו'. ואנכי מהקמים עי"פ כ"י"ע וכן מורה ההמשך לקמן ש"לא היו בהאדרי"ג וע"ע תומ"י ב) הוספתי עי"פ כ"י"ע ובספרים ליתא. ג) הנהתי והוספתי עי"פ כ"י"ע ועי' לעול פ"ט גבי במא דואל תתהבר לרשע ובספרים פגע בו באדם רשע. ד) כן הוא כ"י"ע ובספרים נמצא. ה) כן הוא כ"י"ע ובספרים אבר לו. ו) הנהתי עי"פ ההמשך דלקמן ובספרים בגדו.

אומר אוי לי היאך אשא את עיני ואראה את חבדי בושתי הימנו שאני הוא שמרחתי עליו. הוא יושב אצלנו עד שמסיד קנאה מלכו והולך אהרן ויושב לו אצל האחר וא"ל בני ראה חבדך מהו אומר מטרף את לבו וקורע את בגדיו (ז) ואומר אוי לי היאך אשא את עיני ואראה את חבדי בושתי הימנו שאני הוא שמרחתי עליו. הוא (ח) יושב אצלנו עד שמסיד קנאה מלכו. וכשנפגשו (ט) זה בזה גפפו ונשקו זה לזה. לכך נאמר ויבכו את אהרן שלשים יום כל בית ישראל (כמדבר כי ב') : דבר אחר מפני מה בכו ישראל את אהרן שלשים יום מפני שדן אהרן דין אמת לאמתו מנין לא אמר לאיש שמרחתי ולא לאישה שמרחתי לכך נאמר ויבכו אותו כל בית ישראל. אבל משה שמוכיחן בדברים קשים נאמר ויבכו בני ישראל את משה (דברים ל"ד ה') (י). ועד כמה אלפים היו בישראל שנקראו שמם (יא) אהרן שאלמלא אהרן לא בא זה לעולם (יב). וי"א לכך נאמר ויבכו את אהרן שלשים יום כל בית ישראל (יג) מי שרואה משה רבינו שעומד וכוכה והוא לא יבכה (יד). וי"א מי שרואה אלעזר ופינחס שהם שני כהנים גדולים שעומדים וכוכים והוא לא יבכה :

באותה שעה בקש משה (טו) מיתה כמיתתו (של) אהרן (טז) מפני שראה ממתו (יז) מוצעת בכבוד גדול וכתות כתות של מלאכי השרת סוסדות אותו. וכי בינו לבין אדם שאל והלא בינו לבין עצמו שאל ושמע הקב"ה לחישתו. (ומנין שבקש משה מיתה כמיתתו של אהרן ושמע לחישתו) (יח) שנאמר מות כהר אשר אתה עולה שמה והאסף אל עמך

זמן שהוא קוראו הוא רץ וכא ועושה שליחותו (ה). וכן הוא אומר ויהי כהרד ואש מתלקחת בתוך הכהרד שמות ט' כ"ד) לא האש מ"ק את הכהרד ולא הכהרד מ"ק את האש. לפיכך (ו) ברא המקום מלאכי אש ומלאכי כהרד ואינן מ"קין זה את זה :

דבר אחר ארהב שלום ורודף שלום אפילו אתה רץ אחריו מעיר לעיר ומכרך לכרך וממדינה למדינה אל תמנע מלהמיל שלום שהוא שקול כנגד כל המצות שכתורה (ז) : שאל אבנימוס הגרדי (אל) [את] רבן גמליאל איזהו (ח) כבודו של עולם. א"ל שלום. א"ל מנין. [א"ל] הרי הוא אומר יוצר אור ובורא חשך עושה שלום ובורא את הכל מאחר שברא המקום את השלום חזר וברא את הכל (ט) : וכן הוא אומר סור מרע ועשה טוב בקש שלום (תהלים ל"ד ט"ו). רבי יוסף אומר אם ישב אדם (י) בתוך ביתו ואינו יוצא לשוק היאך הוא ממיל שלום בין אדם לחבירו. אלא מתוך שהוא יוצא לשוק הוא רואה בני אדם (מתכנים) [מתנצנים] ונכנס ביניהם ומפשרם : על [כל] המצות שכתורה (יא) מהו אומר כי יקרא קנצפור (דברים כ"ב ו') כי תפגע שור אויבך (שמות כ"ג ד') כי תראה חמור שונאך (שם שם ה') מצוה שהיא באה על ירך את זקוק לה לעשותה (יב) :

דבר אחר הוי מתלמידיו של אהרן מלמד שהיה אהרן שואל בשלום כונדי ישראל והיה אחר מהם מבקש לעשות עבירה והיה אומר (הוא) [אוי] לי (ג) מחר יבא אהרן וישאל בשלומי היאך אני משיבו והיה בוש ולא היה סורה. וכן איש שהיה צוהב עם חבירו היה אהרן הולך (לו) [אצל]ו ואומר לו בני למה

הערות לביא ה' ערות לביא

אומר (ה) ע' גויא פ"ב (ו) אולי צ"ל וכן או יותר נכון שהוא רק הוספת המעתיק וצ"ל פירוש ועי' בפסיקתא ררי"ב ובהערות שם (ז) ע' גויא. ח) בכ"ה אבר לו איזהו. ט) מן מאחר עד הכל ליתא בכ"ה. ובעיקר הדברים הנה אין זה מקרא אלא סידור כך בברכת קיש. ובישעיה מ"ה ז' איתא עושה שלום ובורע רע ועי' בתורת הכנים פ' בחוקותי ובמסורת התלמוד שם את ה' ובילקוט ויקרא ר' תרע"ב. ועי' ביר פ"א ס"ט פילוסופי אחד שאל את רג' זכ"י ואולי איתא עירובוב דברים והתכרות יש כאן. י) בכ"ה ישב לו לאדם. יא) הגהתי על ידי הרגומאות. יב) עי' ויקרא רבה פ"ט ס"ט ובניש ועל פי זה נראה להשלים כאן המלות ואם לאו אי אהרן זקוק לעשותה אבל כאן בקש שלום ודרשפו בקשהו ממקומם ודרשפו למקום אחר. יג) בכ"ה היה אם אהרן כהם וכו' היה מחשב אילו מחר וכו'.

כביע היה מטרף את לבו וקרע את בגדיו ומחנק את דעתו ואולי צ"ל ומחנק את עצמו וכבילקוט מלאכי ר' תפיח ע"ש. ז) כביע מהוא אומר מטרף את לבו וכו' כדלעיל. ח) והוא כבייע (לעיל הוא כבפסריס). ט) כביע וכשנפגשו וכו' ונשקו זה את זה. י) השיבוש והמירוס מבואר ועי' בפ"ש ופי' וילקוט חוקת בלשון ויבכו את אהרן שמפני שם בשם הארדיני למשה לא בכו אנשים מפני שמוציא דין אמת לאמיתו ואהרן לא אמר לאיש סרתת ולאשה סרתת ולא עוד אלא שהיה רודף שלום וכו' ע"ש וברור שבעל הילקוט קיטע וסירס הדברים כפי הענין שם ובילקוט אבות כ"י שמכביע שם כל פוסקא זאת איתא הכי ועליו נאמר ויבכו את אהרן שלשים יום כל בית ישראל למשה לא בכו כי אם אנשים בלבד מפני שמוציא את הדין לאמתו ומימיו לא אמר לאיש סרתת ולאשה סרתת אבל משה היה מוכיחן בדברים ע"כ וגם נוסחא זאת קטועה אבל מדברי שנינו שם פי' ללמוד להגיה פוסקא זאת בדרך כזה. למשה לא בכו כי אם אנשים בלבד מפני שמוציא את הדין אמת לאמתו ואהרן מימיו לא אמר לאיש סרתת ולאשה סרתת לכך נאמר וכו'. ועי' תורת הכנים פ' שמוני בסוף ויקרא משה אל כישאל וכיוקרא

רבה פ"ג ומנהרגין וי' ע"ב ומסכת כלה (כפי שנדפס ע"י ר' נתן קוניניל) פ"ג. ובספר מנורת המאור פ' ש"ד. יא) שםם ליתא כבייע. יב) בכ"י וכן בדפוסים ישנים שאלמלא אהרן וכו'. ובפסריס נוסף ע"י החוב"י אחרי מלת לעולם שהיה משום שלום בין איש לאשתו ומודונין זה לזה והיו קורין שם הילוד על שמו ע"כ אבל חזוניה מוכיח עליו שהוא רק הוספת איהו מעתיק וע"כ מהקתי"ג. יג) מן לכך נאמר עד בית ישראל ליתא כביי ועתומ"י. יד) הגהתי ע"פ כ"י ובפסריס וי"א שכל מי שרואה משה רבינו יושב וכוכה מ"י לא יבכה. וכן הגהתי לקמן מלת והוא במקום מ"י. ועי' איכה רבה פ"א בפסוק שמעו כי נאנחה אני. טו) כן הוא כבייע ובפסריס למות כמיתת וכו'. טז) הגהתי ע"פ ההמשך דלקמן וכן הוא כבייע. יז) כבייע כמתו של אהרן. יח) הוספתי ע"פ כבייע ובפסריס ליתא.

מפני מה אהרן בכו לו כל ישראל ומשה לא בכו לו כל ישראל. אלא כשמת אהרן ירד משה ואלעזר מן הרר בוכים ומספידים ובגדיהם קרועים מי לא יראה ויספור כנגדם. כשמת משה לפני מי היו בוכים (ז). לפיכך כשמת אהרן בכו לו כל ישראל ומשה לא בכו לו אלא מקצתם. (ועוד) כשמת אהרן נסתלקו ענני הכבוד (ז) והיו כל אומות העולם רואים את ישראל שרוים לשבטיהם (ח) שנאמר ויראו כל העדה (שם שם כ"ט). מה ת"ל ויראו ואלא ויראו לפיכך בכו לו כל ישראל ומשה לא בכו לו אלא מקצתם (ט): כיון שראו ישראל ממתו של אהרן מצעת בכל כבודו של עולם ומלאכי השרת עומדים ומספידים ובגדיהם קרועים (י) באותה שעה (ידעו) כל בני ישראל שמת אהרן:

כיון שראה משה ממתו של אהרן מצעת ומלאכי השרת עומדין ומספידין נתחמד (יא) לאותה מיתה שנאמר ומות בהר אשר אתה עולה שמה (לומר) (וגו') כאשר מת אהרן

אחיק (דברים ל"ב ג') באותה מיתה שחמדת. וכיון שהגיע קיצו ועמד כנגדו (ועפו ומסלקו) (ועפו משה וסלקו) בנזיפה. אמר מה אם בשליחותי לא (יכול) להיות יכול לעמוד האידך אתה מבקש למסור לך נשמתו י"ב. אם בשעה (שהיית) יושב לא היית יכול לעמוד היאך אתה מבקש למסור לך נשמתו. הלך לו מלאך המות אצל הנכורה אמר לו רבש"ע משה עבדך אינו מבקש למסור לי את נשמתו. הלך לו משה אצל הנכורה (ואמר) רכון העולמים הדיעני לאיזו מיתה אני מת את (אמר) לענין הראשון כבר נזורה עלי נזירה שלא אכנס לארץ ח' שוימצא בידי עון (ג'). משיבה אתו רוח הקודש (אמר) (ואמרה) לו משה מוצל את אין בידך עון. אין אתה מת אלא על גזירת אדהר (שנאמר) אבך הראשון חטא (שעיני מ"ג כ"ד) (ד'). בשר המקום למשה שהוא נטול נשמתו בעולם הזה ומחזירה לו לעולם הבא (טו). נמל הקב"ה נשמתו של משה ונתנה עם נפשותיהם של צדיקים תחת כסא הכבוד להיות לו מודה ומשבח (טז) שנאמר יעלו חסידים בכבוד (וגו') רוממות אל כנרונם (וגו') לעשות נקמה בנזים (וגו') לאסור מלכיהם בזקים לעשות בהם משפט כתוב (ההלים קמ"ט ה"ח י"ז). כיון שראו ישראל ממתו של משה מצעת מכל כבודו של עולם (כלפי) (על כנפי) השכינה על תחום ארבעת מיל מנחלת בני ראובן עד בני גד שנאמר עלה אל הר העברים הזה (הר נבו) (דברים ל"ב ג'): ומנין שמת בנחלת ראובן וכני ראובן בנו את חשבון (וגו') ואת נכו ואת בעל מעון (במדבר ל"ז י"ח). ומנין שנקבר בנחלת בני גד שנאמר ולגד אמר ברוך מרחיב גד (וגו') וירא ראשית לו כי שם

אבדו ומות אמרו באזנינו שמענו שמעה (שם שם כ"ב). אף יהושע היה יושב ומצטער על משה עד שאמר לו הקב"ה יהושע למה אתה מצטער על משה משה עבדי מת (לג): רודה שלום כיצד מלמד שיהא אדם רודה שלום בישראל בין כל אחד ואחד כדרך שהיה אהרן רודה שלום בישראל בין כל אחד ואחד סור מרע ועשה טוב בקש שלום ורדפו (ההלים ל"ד י"ז): רבי שמעון בן אלעזר אומר אם יושב אדם במקומו ושזק האידך רודה שלום בישראל בין כל אחד ואחד אלא יצא ממקומו (ד) ויזוור בעולם וירדה שלום בישראל שנאמר בקש שלום ורדפו. הא כיצד בקשהו במקומך רדפו למקום אחר (ה): אף הקב"ה עשה שלום במרום. ואיזה שלום עשה הקב"ה במרום (ו) שלא קרא עשרה גבריאל עשרה מיכאל עשרה אוריאל (ז) עשרה רפאל כדרך שבני אדם קורין עישרה ראובן עשרה שמעון עשרה לוי עשרה יהודה. שאלמלא עשה כדרך שבני אדם עושין (ה) כיון שקרא לאחד מהם באין לפניו ומתקנאין זה בזה אלא קרא גבריאל אחד מיכאל אחד כיון שקרא לאחד מהם בא (ועמד) לפניו (ט) ומשגרו לכל מקום שירצה. ומנין שידיאים זה את זה ומכבדין זה את זה וענותנין מבני אדם.

הערות לנו"ב

(ז) בכ"ה היו כל ישראל בוכים ומספידים לפניו כשמת משה לפני מי היו מספידים. (ז) בכ"ה כבוד. (ח) שרוים לשבטיהם ליתא הכונה. (ט) ז' ר"ה ג' ק"א. ובמבד דתבואות. (י) שיטת דלישנא בעלמא ובילקוט כסעי שם ליתא רק ומספידין. (יא) בכ"ה נתחמד משה. (יב) אולי היא הכונה שלא יכול לעמוד נגד אהרן שבשליחותו של משה לקח הכתחה לעצור המגפה. (יג) במבד רבה פ"ט ס"ב ובג"ש. (יד) בכ"ה לענין ראשון ופירי מתרטיין דר"ל חטא של מי כריבה. ואולי צ"ל לעין וכו'. (יד) בכ"ה עוד חטא ע"כ אמרתי לך עפר אתה ואל עפר תשוב אמנם בשרו המקום יתברך ויתעלה למשה. (טו) בכ"ה עוד וכן עשה שנאמר ויסת שם משה עבד ה' (וגו') מה ת"ל עבד ה' מלמד שבישרו הקב"ה למשה שהוא נטול נשמתו בעה"ז ומחזירה לעוה"ב נמל וכו'. (טז) בכ"ה עם נפשות הצדיקים להיותה מודית ומשבתת לו. (יז) ע' כתובות ק"ד ע"א וע' פסוקתא רבתי ה' ע"א ובמ"ע שם דרד"ש להאי קרא אשעת סלקון של צדיקים מן העולם.

הערות לנו"א

(לג) הנהגת בספרים ע"י התומכי ומצטער על משה שלא ידע היכן הוא עד שאיל וכו'. אבל הוא נראה בתוספת סודלרלת ובכ"י ליתא ולפיכך מתקתין ובעיקר הדברים ע"י ספרי דברים פ"י ס"ד ושל"ד וע"ע וליקוט כסעי וליקוט וילך ודברים רבה י"א ומדרש פסות משה ורבו האבדות בענין זה. וכל פוסקא זו נשנית כאן אגב גררא שהביא המקרא דויבכו אתו כל בית ישראל שהיה רודה שלום. (לד) בכ"ה רודה שלום בישראל אלא יצא ויהזור וכו' ובכ"ה כן אלא עד בישראל ליתא ועתומ"י. (לה) בכ"ה במקום אחר. (לו) בכ"ה מהו השלום שעשה במרום הקב"ה. (לז) ובכ"ה נוראל סראל ובכ"ה ובתומ"י סמאל. (לח) שאלמלא עשה כן בכ"ה וגם בכ"ה שבתומ"י. (לט) כ"ה בכ"ה ובכ"ה שקרא אחד מהם ובספרים שקרא אחד

שבשעה שפותחין את מ' פיהם ואומרים שירה זה אומר לחבירו פתח אתה שאתה גדול ממני וזה אומר לחבירו פתח אתה שאתה גדול ממני מא'. לא כדרך שכני אדם עושין שזה אומר לחבירו אני גדול ממך וזה אומר לחבירו אני גדול ממך כב'. ויש אומרים כתות כתות הן כת אחת אומרת לחברתה פתחי את שאת גדולה ממני. שנאמר וקרא זה אל זה ואמר (ישעיה ו' ב'):

אוהב את חבריות כיצד מלמד שיהא אדם אוהב את חבריות ולא יהא שונא את חבריות שכן מצינו באנשי דור הפלגה שבתוך (שהיו) אוהבין זה את זה כד' לא רצה הקב"ה לאבדן מן העולם אלא פזרם בארבע רוחות העולם. אבל אנשי סדום מתוך שהיו שונאין זה את זה אבדם הקב"ה מן העולם הוזה ומן העולם הבא שנאמר ואנשי סדום רעים וחטאים לה' מאד (בראשית י"ג יג). [רעים זה עם זה]. וחטאים זה גלוי עריות. לה' זה חילול השם. מאד שמתכוונין וחוטאים. הא למדת מתוך ששונאין זה את זה אבדן הקב"ה מן העולם הזה ומן העולם הבא כה' :

חלקת מחוקק ספון (דברים ל"ג ב' כיא) יח: התחיל מלאך המות הווד ומבקש נפשו של משה (ש' אמר יודע אני שאמר לו המקום עלה אלי הרהר (שמות כ"ד י"ב) [הלך לו אצל] הר סיני אמר שמא נפשו של משה כאן. אמר לו תורה שבה (ממנה) [ממני] משיבת הנפשות ב' שנאמר תורת ה' תמימה משיבת נפש (התלים י"ט ה'). אמר יודע אני שאמר לו הקב"ה ואתה הרם את ממך (שמות י"ד ט"ו) הלך לו אצל הים אמר שמא נפשו של משה כאן. א"ל לאו שנאמר בקעים ויעבירם (התלים ע"ח יג) כא'. אמר יודע אני שהוא עומד ומתחנן שייכנס לארץ ישראל שנאמר ואתחנן אל ה' (דברים ג' כ"ג) : אעברה נא ואראה את הארץ הטובה [וגו' הרהר הטוב הזה והלבננון (שם כ"ה) הארץ הטובה] זו ארץ ישראל. הרהר הטוב זה הר המלך כב'. והלבננון זו בית המקדש למה נקרא שמו לבנון שהוא מלבין עינותיהן של ישראל כג' : הלך

לו אצל ארץ ישראל אמר לה שמא נפשו של משה כאן. א"ל לאו שנאמר (לא) [ולא] תמצא בארץ החיים (איוב כ"ח י"ג). הלך אצל ענני כבוד אמר להם שמא נפשו של משה כאן. אמרו לו ונעלמה מעיני כל חי (שם שם כ"ד) הלך לו אצל מלאכי השרת. א"ל לאו שנאמר מעוף השמים נסתרה, (שם שם כ"א). הלך לו אצל תהום אמר לו לאו שנאמר תהום אמר לא בי היא (שם כ"ח י"ד). הלך לו אצל שאול ואברון אמר להם שמא נפשו של משה כאן. א"ל לאו. אבא היה דורש משום רבי שמעון בן יוסי ואומר כה' אברון ומות אמר לו באזנינו שמענו שמעה (שם שם כ"ב). באזנינו שמענו אבל לא ראינו : מלאכי השרת כתים כתים חבורות חבורות מקלסות לפני מטתו של משה ואמרו יבא שלום ינחו על משכבתם הולך נכחו (ישעיה נ"ז ב' כו) :

פרק בו

אוהב (שלום ורוךף שלום) [את חבריות] חייב אדם להיות אוהב את חבירו ולחלוק לו כבוד. והלא דברים ק"ו ומה אם מלאכי השרת שאין ביניהם יצר הרע וחולקין כבוד זה לזה בני אדם שיש ביניהם יצר הרע] דין הוא שיהו חולקים כבוד זה לזה א'. ומנין שמלאכי השרת חולקים כבוד זה לזה שנאמר וקרא זה אל זה ואמר (ישעיה ו' ג') מה ת"ל ואמר. אלא זה אומר לחבירו את גדול ממני את פותח בשבחו של מקום תחלה. וי"א מלאכי השרת כתים כתים הן זו אומרת לחברתה גדולה את ממני את פותחת בשבחו של מקום תחלה ב' : במגילת חסידים (מרו) [הוא] אומר אם רוצה את להדבק לך אוהב הוי נושא ונותן כבודו ג'. כשם שאי אפשר לו לאדם לומר גנותו של חבירו בפניו כך אי אפשר לו לומר שבחו שנאמר מכרך רעהו בקול גדול [וגו'] (משלי כ"ז י"ד) :

הערות לנ"א

כהם באו לפניו וכו'. מ' את ליחא בכייע. מא' כן וזה אימר עד ג' ד' ל סמני ליחא בכייע. מב' מן וזה עד ממך ליחא בכייע. מג' בכייע וי"א כתות כתות הן אחת אומרת וכו'. ובנ"א וי"א כתות הן וכו' פתחי את שגדולה ממני ועתוכי. ובעיקר הדברים עי' וילקוט ישעיה ו' בפסוק זה מה שהביא שם בשם האגדת שמואל וי"ע הולין צ"א ע"ב ופר"א פ"ד בענין הכתות. מד' בספרים שמתוך שאוהבין וכו' והגהתי ע"פ הרמב"ם ובכ"ע הפלגה שהיו אוהבין וכו'. מה' עי' תרגומים בפסוק זה וסנהדרין ק"ח ע"א ובירושלמי הלך היג וביד פ"ח ומ"א ותד"א פ"א ולקטן ריש פרק ל"ו וע"פ הוספתי המלות ורעים זה עם זה וכן הגיה

הערות לנ"ב
 יח' עי' ספרי במדבר פ"ו ק"ז ודברים פ"ו שניה ותוספתא כוונה פ"ד וכוונה י"ג ע"ב וירושלמי שם פ"א הלכה י' ויש לדון מכל אלה תרגומאית שאין סיום המאמר מה רק הוא בסוף הפרק ע"ש. ט' הווד ומבקש את משה בכייה. כ' עי' שמות רבה פ"ח ס"א שמישה שבת את התורה וע"ע שבת פ"ט ע"א. כא' כלומר ואינו עוד פה בים ובכ"ה עוד וכתוב תהום אמר לא בני ויש אמר אין נכדי. כב' בכ"ה הרהר הטוב הזה והלבננון שמלבין עינותיהן וכו'. והשאר ליחא. כג' עי' ספרי דברים פ"ו כ"ח וילקוט שם ר' תת"ו וע"ע ספרי במדבר פ"ו קל"ד ואולי

יש להגיה שם בספרי ענין זה דמנה עליהם מלכים וכן בנוסחת הילקוט שם וי"א זה סיניו המלך ע"פ הנוסחא כאן (עי' בספרי בס"ע שם) וי"א זה הר המלך וקאי אבבא דהרהר הטוב הוה וע"ע ספרי דברים פ"ו ו'. ויש להעיר שכל דברים אלו כאן הם רק אגב גרידא שהביא הפסוק דואתחנן. כד' בכ"ה מן שנאמר לא תמצא עד א"ל ונעלמה את אימר עד וי' ספרי פ"ו ש"ב ובכ"ע את א' וע"ע סדר הדורות בשם זה ולפ"ז היה נראה להגיה אבא הדורש וכו' ואומר. כו' זה הוא סיום הדרוש מדלעיל דמשה מוטל תחת כנפי השכינה וכו' וזהו לעיל את י"ח. פכ"א ר' אילוי יש להגיה אינו דין שיהוה וכו' ב' עי' נ"א פ"ב ובהערות שם. ג' עי' ד"א וז"א פ"ב ומסכת כלה (כמו שדפוס עי' ר' נתן

ומקרבן לתורה כיצד מלמד שיהא אדם מקפח את הבריות ומכניסן תחת כנפי השכינה כדרך שהיה אברהם אבינו (ט) מקפח את הבריות ומכניסן תחת כנפי השכינה. ולא אברהם לבד עשה כן אלא אף שרה (ז) שנאמר ויקח אברהם את שרי אשתו ואת לוט בן אחיו ואת כל רכושם אשר רכשו ואת הנפש אשר עשו בחרן (בראשית י"ב ה'). והלא כל באי עולם אינם יכולין לבראות (ט) אפילו יתוש אחד ומה תלמוד לומר ואת הנפש אשר עשו בחרן (שם) מלמד שהעלה עליהם הקב"ה כאלו עשו אותם (ט):

כשם שאין אדם חולק שכר חברו בעולם הזה (ז) כך אין [אדם] (א) חולק שכר חברו לעוה"ב שנאמר והנה דמעת העשוקים ואין להם מנחם ומיד עושקיהם כח ואין להם מנחם (קהלת ד' א') למה נאמר אין להם מנחם שני פעמים (ב) אלו בני אדם שאוכלין ושותין ומצליחין בכנסים ובכנות בעולם הזה ובעולם הבא אין להם כלום. ואין להם מנחם (ג) שאם נגנבה לו אדם גנבה או שמת לו מת באין בניו ואחיו ומנחמין אותו יכול אף לעולם הבא כן ת"ל גם כן ואח אין לו (שם ט"ז נד). וכן מי שעובר עברה והוליד ממזר אומרים לו ריקה חבלת בעצמך חבלת בי (יה) שאותו ממזר היה רוצה ללמוד תורה עם אותן התלמידים שהיו יושבין ושונין בירושלים והיה הממזר הולך עמו עד שהגיעו לאשדוד עומד שם ואומר אוי לי אלו לא הייתי ממזר כבר הייתי יושב ושונה בין התלמידים שלמדתי עד עכשיו ולפי שאני ממזר איני יושב ושונה בין התלמידים לפי שאין ממזר נכנס לירושלים כל עיקר שנאמר וישב ממזר באשדוד והכרתי גאון פלשתים (זכריה ט' ו') (נו):

מעשה באחד (ד) שבא לרבי עקיבא א"ל רבי למדני כל התורה כולה כאחת. א"ל בני אם משה רבינו ע"ה שעשה כהר ארבעים יום וארבעים לילה עד שלא למדה ואתה אומר למדני כל התורה כולה כאחת. אלא בני הוא כללה של תורה מה דאת שני לגרמך לחברך לא תעביד. אם רוצה את שלא יזיקך אדם את שלך אף את לא תזיקנו (ה). רוצה את שלא יטול אדם את שלך אף את לא תטול של חברך. הלך לו (ו) אצל (חבירו) (חבירו) הלכו ומצאו שדה אחת מלאה זירים (ז) (נוטל) [נוטל] שני זירים וזה (נוטל זה) [נוטל ב'] זירים והוא לא נטל [וכלום] הלכו ומצאו שדה אחת מלאה כרוביות זה נטל [ב'] כרוביות [זה] נטל ב' כרוביות] והוא לא נטל [כלום]. אמרו לו מפני מה לא נטלת את זה? אמר להם כך למדני רבי עקיבא מה דאת שני לגרמך לחברך לא תעביד. אם רוצה אתה שלא יזיקך אדם אף אתה לא תזיקנו. אם רוצה אתה שלא יטול אדם את שלך אף את לא תטול את שלוה: רבי חנינא סגן הכהנים אומר דבר שכל העולם כולו תלוי בו נאמר עליו (שמעיה) [שמועה] (ט) מהר סיני אם שונא חברך שמעשיו רעים כמעשיך אני הדיין להפדע מאותו האיש ואם אוהב את חברך שמעשיו כשרים כמעשיך אני ה' נאמן ומרחם עליך: (נומאהב) (ואוהב) את הבריות (יא):

(ומקרב) (ומקרבן) לתלמוד תורה כל המכניס בריה אחת כאילו יצרה שנאמר (אם) (ואם) תוציא יקר מזולל כפי תהיה (ירמיה ט"ו י"ט) כפי שנפח נשמה לאדם הראשון (ב):

הערות לנ"א

האמר וכבי"א מן שנאמר ואני עד וכן העיה"ב ליתא. (ז) כבי"ע אבינו אברהם. (ז) מן ולא עד שרה ליתא כבי"י וגם לא בספרים ישנים אבל היה אח"כ בספרים. והנ"א סתק לזה. (ח) כבי"א להבראות ועתומי. (ט) כבי"ע כאלו הוא עשה אותם. ובעיקר הדברים ע' כנהדרין צ"ט ע"ב ב"ר פלי"ט סו"ד ובג"מ וספרי דברים פ"ו ל"ב. (ז) בספרים לחבירו כעוה"ז והגהתי ע"פ הכי וכן לקמן. (א) חוספתי ע"פ כ"ע ובספרים ליתא. (ב) כבי"ע למה כתוב כאן ואין וכו' וכבי"א למה אין להם מנחם ב' פעמים ועתומי. (ג) כבי"ע כלום ואין להם מנחם בספרים ע"י התומי וכבי"ו וברפסיס וישנים ליתא. (ד) בספרים ע"י התומי שאם נגנבה לו (ז) וכי ואכ"י הצנתי נוסחת הבי"ת) אולי צ"ל בו כ"י"ו. (ז) בכל פוסקא זאת הנוסחא כבי"ע וכן כ"י שעבר עבירה אומרים לו ריקה חבלת בעצמך חבלת בי באין בניו ואחיו ומנחמין אותו יכול אף לעוה"ב כן ת"ל גם כן ואח אין לו וכן ממזר שלמך תורה ושנה לתלמידים והיו תלמידים וישבים בירושלים והיה ח"ב לן ויצא עד שמגיע לאשדוד ואומר אוי לי שאלו לא הייתי ממזר לא כבר הייתי יושב ושונה בין התלמידים שלמדתי לפי שאין ממזר נכנס לירושלים כל עיקר שנאמר וישב ממזר באשדוד והכרתי גאון פלשתים ע"כ. וכבי"א הנוסחא כזה וכן כ"י שעבר עבירה והוליד ממזר אומרים לו ריקה חבלת בעצמך חבלת בי והיו יושבין ושונין בירושלים והיה הממזר יושב באשדוד ואומר אוי לי אלו לא הייתי ממזר כבר הייתי יושב ושונה בין התלמידים שלמדתי עכשיו כמזר איני שונה בין התלמידים לפי שאין ממזר נכנס לירושלים כל עיקר שנאמר וישב ממזר באשדוד וגו'. ונוסחת דפוס ראשון היא כנוסחת כ"יא אלא שיש כתוב והיה הממזר יושב ושונה עד שמגיע באשדוד והנוסחא שבפנים היא נוסחת התומי וכל הנוסחאות הם כנוסחות וע' ויקרא רבה פ' ל"ב ושנה ג"כ בקהלת רבה פ' ד' בפסוק ושבתי אני וראתה אלא שיש הא' קטוע קצת והאחר העיר על הפסוק דברים פ"ו ש"א דאיתא שם דממזרים מתודין בהבאת ככורים וא"כ בסמורין מתודין אף כנוסחה לעוה"ב אבל המהרי"טין כתב דכאן רק בלעתי לבוא מרוב וע' קידושין ע"ב ע"כ וצ"ע ודבר הממזר הנה כבר סירס הגר"א כל פוסקא זאת מן כשם שאין אדם חולק וכו'. והציג אותה לקמן אחרי הבבא דאם אין אני לי סי' ל"ו וכן מוכח להראי בבב"ב פ"ז ע"ש.

הערות לנ"ב

קורניל) פ"ג ושם איתא דתניא וקפועי. (ד) כבי"ה בחמר אחר. (ה) כבי"ה אה רוצה. (ו) כבי"ה הלך זה מאת ר"ע והלך לו. (ז) אתה ליתא כבי"ה. (ח) ע' ב"ד פ"ב בענין מחלוקת ר"ע וכן ע"א שם וע"ע שבת ל"א בעין זה ע"ש וצ"ע. (ט) הגהתי מסבא. (י) ע' נ"א סופ"ט. (יא) הגהתי מסבא ונראה שדברים אלו נשמטו מדלעול ומקומם בתחלת הפרק. (יב) ע' תוספתא הוריות פ"ב. וע"ע נ"א

מעשה בהלל הזקן שהיה עומד על פתחה של ירושלים ובני אדם יוצאים לפעלם אמר להם בכמה אתם עושים היום. זה אומר בדינר וזה אומר בשנים דינרים י'. אמר להם המעות האלו מה אתם עושים בהם. (אמרו לו) כדי להתפרנס בהם לחיי שעה. אמר להם י' לא תבואו ותנחלו תורה ותנחלו חיי העולם הזה וחיי העולם הבא. וכן היה הלל עושה כל ימיו עד שהיה מכניסם תחת כנפי שמים י': דבר אחר כל המכניס בריה אחת תחת כנפי שמים מעלה עליו הכתוב כאילו בראה

הוא היה אומר אם אין אני לי מי לי אם אני לא אוכה (כחיי) מי יזכה בי ג': וכשאני לעצמי מה אני. אם אני לא זוכה בעצמי מי יזכה בי בעצמי יח': אם לא עכשיו אימתי. אם אני לא זוכה כחיי מי יזכה בי לאחר מיתתי. וכן הוא אומר כי לכלב חי הוא טוב מן האריה המת (קהלת ט' ד'). כי לכלב חי הוא טוב. זה רשע המתקיים בעולם הזה ג': מן האריה המת. ואפילו יצחק יעקב שהן שוכני עפר: דבר אחר כי לכלב חי הוא טוב. זה רשע המתקיים בעולם הזה אם עשה תשובה הקב"ה מקבלהו אבל צדיק כיון שמת שוב אינו מוסיף זכות ס':

כאילו יצרה טו' שנאמר ואת הנפש אשר עשו בחרן (בראשית י"ב ה') וכי אברהם אבינו ע"ה בראם או אברהם יצרם והלא אם (יבוא) [יבואו] כל הבריות שבעולם לבראות יתוש אחד אינם יכולים אם (כל) [כן] למה נאמר את הנפש אשר עשו בחרן (שם) ללמדך שהיה אברהם אבינו ע"ה (מגידן) [מגיד את האנשים] י' ושורה מגיירת את הנשים שנאמר ואת הנפש [וגו']. אשר עשה אין כתיב כאן אלא אשר עשו מלמד ששיניהם שקולים בזכות יח':

פרק כו

הוא היה אומר אם אין אני לי מי לי וכשאני לעצמי מה אני ואם לא עכשיו אימתי א':
 אם אין אני לי מי לי אם [לא] זכיתי [אני] לעצמי בעולם הזה מי יזכה לי לחיי העולם הבא. אבא אין לי אימא אין לי [אח אין לי]. אברהם אבינו אינו יכול לפדות את ישמעאל. אבינו יצחק אינו יכול לפדות את עשו. (ואם) ואפילו [אם] נותנים הם את ממונם אינם יכולים לפדות את עצמם שנאמר ויקרפדיון נפשם (תהלים מ"ט). יקרה היה הנפש הזו שכל מי שהוא חוטא בה אין לו תשלומים. אין לי אלא אבות לבנים אחים לאחים. מנין אבינו יצחק אינו יכול לפדות את ישמעאל. אבינו יעקב אינו יכול לפדות את עשו שנאמר אח לא פדה יפדה איש (שם ט"ח ב'): וכן הוא אומר כי לכלב חי הוא טוב מן האריה המת (קהלת ט' ד') איזהו כלב חי אלו הרשעים שכל זמן שהן קיימין בעולם הזה הן יכולין לעשות תשובה. כמו אינם יכולין לעשות תשובה. איזהו האריה המת אלו אברהם יצחק ויעקב ושאר הצדיקים הממונים בעפר ג': ולפי שהרשעים אוכלים ושותים בעולם הזה יכול שיהיו אוכלים ושותים לעולם הבא. ללמדך שכל אכילה ושתיה שהן אוכלים ושותין בעולם הזה היא נרפכת להם לאבל לחיי העולם הבא שנאמר והנה דמעת העשוקים ואין להם מנוח (שם ד' א'). לפי שבעולם הזה אם נת לאדם בנו או בתו אוהביו וקרוביו ד' נכנסים אצלו ומנחמין אותו יכול לעתיד בן תלמוד לומר ואין להם מנוח (שם). אע"פ שלא נחמהו אוהביו וקרוביו. בניו ובנותיו נכנסים אצלו ומנחמין אותו. (אך) יכול אף לעתיד בן ת"ל גם בן ואח אין לו (שם ט"ז). (לפי) [ולפי] שנשא בעבירה ה' אם היה (יכול) חכם או תלמיד חכם עתיד להיות שומע קול חביריו יושבים ושונים בבית המדרש והוא אומר מה קול בחבורה הזו. והם אומרים בדבר פלוני אנו עוסקים ו'. הולך אצל אביו ואמו ואומר אבא חבלת בעצמך ויחבלת בן החיים אצל חבירי בירושלים יושב וישונה (אין) [שאין] ממור יכול לישב בירושלים שנאמר וישב ממור באשרוד (זכריה ט"ו ז):

הערות לנו"א

גו) הסגרתו מלת כחיי לפי שאין לו ספק שנטררבה מדלקמן וכן ליתא בפירוש אבות כיו וכן לא בולקט אבות כיו ותתמימי הניה בחוביו ובכחיה אם אני לא אוכה ב ה י ב ו כמי שיוכה בו. (ג) יש כאן נ"א בתומ"י כי לאחר מיתתי ואינה מובנת לו והיה נראה להגיה כבא זאת כזה אם אני זכיתי מה זכיתי בעצמי ובפירוש אבות כ"י איתא בשם אדר"ג כשאני לעצמי מה אני אף בזמן שאני מרחק לעצמי מה אני לכמה עולה הזכיה ע"כ אבל נראה לי הרחק קצת להגיה על פיו. (ג) בבירע המקיים בעוה"ז. (ס) הגריא מחק המלות ד"א כי לכלב חי הוא טוב זה. ובהרא דרשה מחתינתו וישר וכן נראה כנ"ב פכ"ז

הערות לנו"ב

ובהערות שם ומנין אבות כפ"ב משהנה י"ד. (ג) בכ"ה בתרין דינרין. (ד) בכ"ה אמר להם אתם עמלים בכל יום ויום לצורך חיי שעה ומדוע לא תבואו ותנחלו חיי העולם הבא. (ה) בכ"ה וכן היה הלל וכו' ע"י שהוא מכניסם תחת כנפי השכינה. טו) בכ"ה ד"א כל המכניס נפש אחת תחת כנפי השכינה המקום מעלה עליו כאלו בראה שנאמר וכו'. (ז) ע"י גי'א פ"ב ובהערות שם את מ"ט ע"פ הדוגמאות השלכתי הקושעא פה. (ח) ע"י מבילתא ברישא דפתיהתא בענין שקולין כאחד וצ"ע. פכ"ז א) ע"י אבות פ"א משהנה י"ד. ב) בכ"ה אפילו

אחים וכו' יצחק אבינו אינו וכו' יעקב אבינו וכו' עשו ומנין שנאמר אח לא וגו' ע"י: פסוקי דברים פ"י שכיח מנהדרין קיד ע"א ומדרש תהלים מ"ג. ג) בכ"ה שהם נמשלים לאריה. ד) וקרוביו ליתא בכ"ה. ה) בכ"ה ולפי שנשא אישה בעבירה אוהביו וקרוביו נכנסים אצלו ומנחמים אותו אע"פ שלא נחמהו אוהביו וקרובים בניו ובנותיו וכו' ת"ל ואין להם מנוח. ו) בכ"ה עיד ובהלכה פלונית אנו עוסקים. ז) ע"י גי'א ובהערות שם אות כ"ו.

הוא היה אומר אם תבא לביתי אני אבא לביתך. למקום שליבי אוהב לישים רגלי מוליכות אותי (א): אם תבא לביתי אבא לביתך. כיצד אלו בני אדם שמשכימים ומעריבים לבתי כנסיות ולבתי מדרשות הקביה מברכין לעולם הבא כענין שנאמר בכל מקום אשר אזכיר את שמי אבוא אליך וברכתך (שמות כ' כ"ד) (ב): למקום שליבי אוהב לישים רגלי מוליכות אותי. כיצד אלו בני אדם שמניחים כספם וזהבם ועולין לרגל (ג) להקביל פני שכינה במקדש הקב"ה משמרם בתוך מחניהם ישאכרו ולא יחמוד איש את ארצך בעלותך לראות פני ה' אלהיך (שם ל"ד כ"ד) (ד):

הוא היה אומר אם אני כאן הכל כאן. אם אני לית כאן כאן. הוספה והפוך בה דכולא בה ולכולהון לפום צערא אנרא * (ה): מעשה בהלל הזקן שהיה מהלך בדרך ופגע בני אדם שמביאין חמין (ה). אמר להם סאה בכמה. אמרו לו בשני דינרין. ופגע באחרים אמרו להם סאה בכמה. אמרו לו בשלשה דינרין. אמר להם והלא ראשונים אמרו בישנים (ו). אמרו לו בכלאה מפשאה אי אתה יודע שלפום צערא אנרא. אמר להם שוטים וריקים על (ז) שאני אומר לכם אתם מחזירין לי כך. מה עשית להם הלל הזקן החזירן למוטב (ח): אף הוא ראה גלגולת שצפה על פני המים אמר לה

על דאמפת ארעה ודאמפוך יאמפוניך (ט): אף הוא אומר דאשון בבלי ארבעה דברים. נגד שמא אבד שמייה. ודלא משמיש עי' חכימא קמלא חייב. ודלא מוסף פסיד. ודישתמש בתנא אבד ואזיל ליה:

הא (ח) שלי אינו שלי של אחרים (לאחל) ולמה ליו (ולשכן) משל אם יש לאדם כבוד אחד (ט) אם זכה הוא מתפרנס בהם ואוכלם אם נתחייב פעמים שנאכלין ופעמים שנאכדים הא שלי אינו שלי של אחרים למה לי (י):

ההיא אבא תבוא לביתי אבוא לביתך ואם לא תבוא אבא לביתי לא אבוא לביתך: וההיא אם תבוא לביתי אני אבוא לביתך אלו ישראל שמניחים כספם וזהבם ועולין לירושלים לעשות שלשה רגלים והשכינה מחזרת עליהם ומברכתן שנאמר והתהלכתי בתוכם והייתי לכם לאלהים (ויקרא כ"ו י"ב).

דבר אחר אם תבוא לביתי אבוא לביתך אלו ישראל שמניחין גרנותיהן ונתותיהם ועולין לירושלים שלש רגלים והקדוש ב"ה חוזר עליהם ומברכין שנאמר אבוא אליך וברכתך (שמות כ' כ"ד) (יא):

איהיא דאנן בה מן בה ואין (יב) לית אנן בה מן בה. ומה הוא הפוך בה והפוך בה דכולא בה ומינה לא תזוע שאין לך מדה טובה יותר ממנה (יג). כן הוא אומר לפום צערא אנרא (יד): דאנן בה מן בה מעשה בהלל הזקן שהיה יושב (טו) על בית השואבה ובני אדם עומדים ומתפללים ראה אותם שגבה לבם. אמר להם

יודעים אתם שאנו (או שכחנו) (ושבחינו) כלום והלא (יש) לפניו אלה אלפים (טז) ורבי רבבות של מלאכי השרת שעבדו אותו שנאמר ה'יש מספר לגדודיו (איוב כ"ה ג') ואין לית אנן בה מן בה. כיון שראה אותם שנשבר לבם. אמר להם והלא יש לפניו אלה אלפים ורבי רבבות של מלאכי השרת ואינו רוצה בשבחן של כולם אלא בשבחן של ישראל שנאמר (משח) (מישיח) אלהי יעקב ונעים זמירות ישראל (שמואל ב' כ"ג א') ואומר ואתה קדוש יושב תהלות ישראל (תהלים כ"ב ד') (יז):

ומה הוא הפוך בה והפוך בה דכולא בה ומנה לא תזוע שאין לך מדה טובה ממנה בן הי הוא אומר לפום צערא אנרא (יח). מעשה בחמר אחר שבא אצל הלל הזקן א"ל רבי ראה מה אנו יתרים מכם (יט) שאתם מצמצעים בכל הדרך הזו ועולים מבבל לירושלים ואני יוצא מפתח ביתי (כ) ולן בפתחה של ירושלים. (המתין) (שתק והמתין) לו זמן א"ל בכמה את משכיר לי חמורך מכאן ועד (מיאם) (אמאום) א"ל כדניר. עד לוד בכמה. א"ל

הערות לנויא

הערות לנויב

(ח) אולי יש לגרום בכאן דבר אחר הא וכו'. (ט) בכייה כור אחר של חטים או נר אחר של זהב. (י) בכייה ואם נתחייב וכו'. וכל זה הוא פירוש בדרך דרש להבכא דאם אין אני לי כלומר מה שהשכרתי אני ועי' ד"א ויזא פ"ב (יא) עי' נ"א ובהערות שם אות פ"ד. (יב) בכייה ואם לית וכן לקמן. והוספתי מסבא. (יג) בכייה מדה טובה היכנה. (יד) עי' נ"א ובהערות שם אות פ"ד. (טז) בכייה עומד. (טז) בכייה אלפי אלפין. (יז) עי' ירושלמי דסוכה פ"ה ה"ד ושם הם באר מ"ת ועי' בבלי שם נ"ג ע"א בתים' דיה אם אני. (יח) בכייה ומה הוא וכו' כולא בה ומנה לא תזוע בן הא הוא אומר וכו'. ואולי מתחיל במה היא כלומר טה הוא הפירוש של הפוך וכו' ומכאן נשתרבה גם לעיל. ויש להעיר שבתחילת פסקא זו מתחיל בהכ"י פ"ח והולך ומושך עד אחר הפסקא דשמונים ונות עד כי לכת נצרת אבל סדר כזה מתנגד מאד לטבע הענינים ועי' העירכתי הכל לפי הסדר היוצא מנ"א. (יט) בכייה רבי ראו מה אנן יתירים וכו'. (כ) בכייה מתוך ביה.

ע"ש ועי' תרגום קהלת בפסוק שם. (סא) בכייע אם אתה תבא אל ביתי וכו' למקום שאדם אוהב לישים רגליו מוליכות אותי ע"כ וכן לקמן. והנה אעפ"י שנוסחא זאת נראית ישרה יותר מי"ב קשה על ל' לקבלה נגד כל הירוגמאות וגם כל מאמריו של הלל הם בלשון מברר בערו. (סב) בכייע מברכין בעולם שנאמר וכו'. ובכייא ולבתי מדרשות כענין וכו' ועתומי'. (סג) בכייע ועולין ברגלים. (סד) עי' סכילתא יתרו מסכת דבחרוש פ"א בפסוק בכל המקום וילקוט שם בפסוק זה פסחים ח' ע"ב סוכה נ"ג ע"א והוספתא שם פ"ד ועי' ירושלמי פ"א פ"ג ה"ד. * (סד) בכייע ההיא וכו' אם אבא לית כאן וכו' הוספה והפכה ולפי לה' (נ) לפום צערא אנרא. ובכייא אם אבא כאן וכו' הוספה והוספתו ולכולהון וכו' ועתומי'. ועי' אבות פ"ג פ"ה. (סה) מכאן ועד קרוב לפ"ט פ"ט הסר בכייע. (סו) עין אמר עד שנים ליתא ועתומי'. (סז) בכייא כל ועתומי'. (סה) הדברים בכאן הם כגומגומים קצת ועי' גויב פ"ה. (סט) בכייא על דאמפוך אפסוך ודאמפוך יאמפוניו ועתומי'. (ע) בכייא ואבד מתנגד מאד לטבע הענינים ועי' העירכתי הכל לפי הסדר היוצא מנ"א.

נגד שמא ואבד שמיה כיצד מלמד שלא יוציא לו לאדם שם במלכות שכיין שיוציא עא) לו שם במלכות סוף שנותנין בו עיניהם והורגינן אותו ונטליין ממנו את ממונו עב):
 ודלא משמש חכימא קטלא חייב כיצד אמרו מעשה באדם אחד מבית רמה שהיה נוהג בעצמו מרת חסידות. שלח אליו תלמיד אחד עב) רבן יוחנן בן זכאי לבורקו הלך ומצאו שנטל שמן ונתנו על גבי כירים ונטלו מעל הכירים ונתנו לתוך [מקפה] של גריסין ער). א"ל מה אתה עושה. א"ל כהן גדול אני ותרומה עה) במהרה אני אוכל. א"ל כירים זה טמא או מהור עי). א"ל וכי יש לנו בתורה על כירים שטמא והלא לא אמרה תורה אלא על תנור שטמא שנאמר וכל אשר בתוכו יטמא ויקרא י"א ליג). א"ל כשם שאמרה תורה על תנור שטמא כך אמרה תורה על כירים שטמא שנאמר תנור וכירים יותין ממאים הם (שם שם ל"ה). א"ל אם כן היית נוהג לא אכלת תרומה מהורה מימך עי):
 ודלא מוסיף פסיד כיצד מלמד שאם שנה אדם מסכתא או שתיים או שלשה מסכתות ואין מוסיף עליהם סוף שמישכח את הראשונות:
 ודאשתמש בתנא אבד ואזיל ליה כיצד שכל המשתמש בשם המפורש אין לו חלק לעולם הבא עה):

כשנים. עד קיסרין בכמה. א"ל בשלש. א"ל ראה אני לפי שאני מרבה את הדרך את מרבה את השכר. א"ל הן לפי הדרך הוא השכר. א"ל לא יהו כא) שכר רגלי. כשכר רגלי הבהמה הוא שהיה הלל מקיים לפנים צערא אנרא:
 מעשה ברבי יהושע שהיה בא כב) בדרך וראה נגלות אחת צפה על פני המים. אמר לה על דאטפך אטפוך ולמטיפך יטיפין כג):
 ועוד ה' דברים היה אומר בלשון הבבליים נגד שמא אבד שמיה. ודלא מוסיף יסיף. ודאשתמש בתנא חלף. ודלא משמש חכימא קטלא חייב. ודשמיט ולא מקיים חייב קטלי קטילין כד):

נגד שמא אבד שמיה יצא שם פלוני בעיר. פלוני נאה פלוני גבור. למחר את מבקשו אין אתה יודע אימתי נפטר מן העולם:
 ודלא מוסיף יסיף ללמדך שכל המלמד פרשה אחת מן התורה (אם לא מוסיף) גמור אם לא גמר סופו לשכוח שנאמר רק השמר לך ושמור ופושך מאד (דברים ד' ט'):
 ודאשתמש בתנא חלף מה אם בלשצר ששמש בכלי בית המקדש דברים שיש להם חילופין ויש להם דמים מורף נפשו מחיי העולם הזה ומחיי העולם הבא. והמשמש ככתרו של מלך מלכי המלכים הקב"ה על אחת כמה וכמה שהוא מורף נפשו מחיי העולם הזה ומחיי העולם הבא כה):

ודלא שמש חכימא קטלא חייב. מעשה (באחד כהן) (בכהן אחד) חסיד ברמת בני ענת והלך רבי יהושע לדבר עמו והיו עוסקים בהלכות חסידים כו) וכיון שהגיעה עונתה של סעודה אמר לאשתו הביאי מיפה של שמן לתוך

פרק יג

שמאי אומר עשה תורתך קבע אמור מעט ועשה הרבה והוי מקבל את כל האדם בסבר פנים יפות א):
 עשה תורתך קבע כיצד מלמד שאם שמע אדם דבר מפי חכם בבית המדרש אל יעשה אותו עראי אלא יעשה אותו קבע ומה שלמד אדם יעשה וילמד לאחרים ויעשו שנאמר ולמדתם אותם ושמרתם לעשות (דברים ה' א'). וכן בעזרא הוא אומר כי הכין את לבבו לדרוש את תורת ה' ב) לעשות. ואחר כך וללמד בישראל חק ומשפט (עזרא ד' ג):

הערות לנרא

שמיה ודלא משתמש וכו' ועתומי. ועי' אבות פ"ג מ"ו. עא) בכי"א שמוציא לו. עב) עי' לעול פ"א. עג) בעצמו חסדות שלה עליו בכי"א ועתומי. עד) בכי"א כו' של גריסין ואנכי הוספתי מלת מקפה ע"פ הדוגמא שבמדרש הגדול (ועי' לקמן) וע"פ ילקוט אבות כ"י. עה) בכי"א תרומה ועתומי. עו) טמא וזה כהור בכי"א ועתומי. עז) לחשיבת הענין הנני מעתיק פה הדוגמא האחת שמצאתי לפיכא זאת בהמדרש הגדול כ"י בפי' שמיני וז"ל תנו רבנן מעשה באהרן מבית רמתה שנהג ספסול בעצמו ומדת פרישות שלח עליו רבן יוחנן בן זכאי לבדוק ומצאהו שנתן שמן ע"ג כירים ונטלו מעל גבי כירים ונתנו בתוך מקפה של גריסין אמרו לו מה אתה עושה להן כהן גדול אני ותרומה מהורה אני אוכל אמרו לו וכי כירים (צ"ל כירים) זו מהורה או טמאה אמר להן וכי יש לנו בתורה על הכירים (צ"ל הכירים שהוא) טמא והלא לא אמרה תורה אלא על התנור שהוא טמא שנאמר וכל כלי חרס אמרו לו כשם שאמרה תורה על התנור שטמא כך אמרה תורה על הכירים שטמא שנאמר תנור וכירים יותין ממאים לו אם כך היית עושה לא ראות טהרה מימך עי) וי"א מוסיף פסיד כיצד מלמד שאם שנה אדם מסכתא או שתיים או שלשה מסכתות ואין מוסיף עליהם סוף שמישכח את הראשונות:
 ודאשתמש בתנא אבד ואזיל ליה כיצד שכל המשתמש בשם המפורש אין לו חלק לעולם הבא עה):

הערות לנרא
 כא בכי"ה שלא יהא. כב) בכי"ה מהלך. כג) בכי"ה ואם אין לה להטפה והדיומפך סוף מטיפוך יטיפין. ובעיקר הדברים ע"אבות פ"ב מ"ו וע"ע בנזיר. ואולי יש בכאן איזה טעות המעתיק. כד) בכי"ה ועוד דברים אמר בלשון כבלי ודאשתמש בתנא חלף דלא שויש וכי חייב ודאשתמש ולא מקים קטלא קטילין. כה) עי' גדרים פ"ב ע"א וילקוט דניאל ר' תת"רס"ב. כו) לא נודעה לי דוגמא לזה ופירש לי מורי הרב הגאון כמורה"ר מאיר איש שלום גרין שבמה דברים ישיב משוקעים בש"ס שלא היו הלבנות קבועות בעד כל המון בית ישראל רק בעד איהו כתוב מתנהגות בחסידות במדה יתירה. ואילו הם ההלכות חסידים הנזכרות כאן ג"כ עוד שויר עתיק מהלכות בסוף הגיל.

פ"ג א) עי' אבות פ"א מ"ג. ב) בכי"א לדרוש ב) תורת ה' ועתומי. ג) נראה דדרוש מלת קבע כפי' פנים על הלמוד ועל העשיה וז"ל המגן אבות למשנה זו ובכ"א תורת דר' ר' הניא כל העושה תורתך קבע ומלאכתו מפילה עינין אותו עיקר לעוה"ב וכל העושה תורתו

א"ל רבי וכי הכירה מהורה היא. אמר לו וכי יש כירה ממאה ותנור ממא (כז). א"ל והרי הוא אומר תנור וכירים יותין ממאים הם (ויקרא י"א ל"ה) הא שיש תנור ממא וכירים ממאים ודשמש ולא קיים חייב קמלי קמלין. אמר רבי כך הייתי נוהג כל ימי. אמר לו אם כך היית נוהג כל ימך לא היית אוכל קדשי שמים כתקונן. אמרו חכמים ודלא שמש חכמייא קמלא חייב ודישתמש ולא קיים חייב קמלי קמלין (כח).

פרק כח

שמונים זוגות של תלמידים היו לו להלל הזקן. שלשים מהם היו ראויים שתשרה עליהם שכינה. ושלשים מהם היו ראויין שתעמוד להם חמה כיהושע בן נון. ועשרים מהם בינונים. הגדול שבהם יונתן בן עוזיאל וחקמן שבהם רבי יוחנן בן זכאי. בשעת פטירתו נכנסו כולם והוא לא נכנס. אמר להם היכן [הוא] יוחנן. אמרו לו הרי [הוא] עומד על הפתח. אמר להם יכנס כשר הוא (א). כיון שנכנס אמר להם הקמן שכבסם אנן לחכמה ואב לדורות. והגדול שכבסם על אחת כמה וכמה. אמר להם עליכם נאמר להנחיל אוהבי יש ואוצרותיהם אמלא (משלי ח' כ"א) ועליך נאמר רבן יוחנן להנחיל אוהבי יש ואוצרותיהם אמלא (ב) :

אמור מעט ועשה הרבה כיצד מלמד שהצדיקים אומרים מעט ועושים הרבה אבל רשעים אומרים הרבה ואפילו מעט אינם עושים. ומנין שהצדיקים אומרים מעט ועושים הרבה. שכן מצינו באברהם אבינו שאמר למלאכים פת אתם סועדים עמי היום שנאמר ואקחה פת לחם וסעדו לכם (בראשית י"ח ה') אבל באחרונה ראה מה עשה אברהם למלאכי השרת שהלך ועשה להם שלשה שורים ותשע סאיין של סולת. ומנין שעשה להם תשע סאיין של סולת (ד) שנאמר וימהר אברהם האהלה אל שרה ויאמר מהרי שלש סאים קמח סלת (ש"ו) שלש כמשמען קמח הרי שש סלת הרי תשע. ומנין שעשה להם שלשה שורים. שנאמר ואל הבקר רץ אברהם (ש"ו) הבקר אחד בן בקר שנים רך שלשה. וי"א טוב ארכעה. ויתן אל הערר וימהר לעשות אותו (ש"ו) נתן ביד ישמעאל בנו כדי לחנכו במצות (ה) : אף הקב"ה אמר מעט ועשה הרבה שנאמר ויאמר ה' אל אברהם ידוע תדע כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם ועבדים וענו אותם ארבע מאות שנה וגם את הגוי אשר יעבדו דן אנכי ואחרי כן יצאו ברכוש גדול (ש"ו י"ג וי"ד) לא אמר לו אלא ברליית ונון (ו) אבל באחרונה כשפרע הקב"ה משונאיהם של ישראל לא פרע אלא כשבעים ושתים אותיות שנאמר או הנסה אלהים לבא לקחת לו גוי מקרב גוי במסות באותות וכמופתים ובמוראים גדולים (דברים ד' ל"ד). הא למדת כשנפרע משונאיהם של ישראל לא נפרע אלא כשבעים ושתים אותיות (ז) : ומנין שהרשעים אומרים הרבה ואפילו מעט אינם עושים שכן מצינו בעפרון שאמר לאברהם ארץ ארבע מאות שקל כסף (בראשית כ"ג ט"ז) אבל באחרונה כששקל לו את הכסף וישמע אברהם לעפרון וישקל אברהם לעפרון וגו' (ש"ש ט"ז) :

והוי מקבל את כל האדם בסבר פנים יפות כיצד מלמד שאם נתן אדם לחברו כל מתנות טובות שבעולם ופניו כבושים בארץ (ח) מעלה עליו הכתוב כאלו לא נתן לו כלום. אבל המקבל את חברו בסבר פנים יפות אפילו לא נתן לו כלום מעלה עליו הכתוב כאלו נתן לו כל מתנות טובות שבעולם (ט) :

פרק יד רבן יוחנן בן זכאי קבל מהלל ומשמאי. שמונים תלמידים היו להלל הזקן שלשים מהן ראויין שתשרה שכינה עליהן. כמשה רבינו אלא שאין דורן ראוי לכך. שלשים מהן (א) ראויין לעבר שנה ועשרים בינונים. גדול שבהם יונתן בן עוזיאל קמן שבכלן רבן יוחנן בן זכאי : אמרו עליו על רבן יוחנן בן זכאי שלא הניח מקרא ומשנה גמרא הלכות ואגדות ותוספתות (ב) דקדוקי תורה ודקדוקי סופרים וכל המדות של חכמים (ג) וכל דבר ודבר שבתורה לא הניח שלא למד לקיים מה שנאמר להנחיל אוהבי יש ואוצרותיהם אמלא (משלי ח' כ"א) (ד) :

הערות לנו"ב

(כז) ותנור ממא ליתא בכייה. (כח) אולי צ"ל מכאן אכרו חכמים וכי. ועי' נ"א.
פ"כ"א (א) כשר הוא ליתא בכייה. (ב) מן ועליך עד
 בבא (ה) ע"י בבא מציעא פ"ו ע"ב ב"ר פ"ח תנחומא פ"י וירא וילקוט ש"ס. ואחרי שפסקא שלנו מסכתא ביותר עם התנחומא היה נראה להשלים ולהביא עפ"י כזה ומנין שהיו ג' שורים שנאמר ויקח בן בקר רך וטוב בן אחר בקר שנים רך שלשה. (ז) מלת ונו"ן ליתא בכייה ועתומי. (ז) ע"י ב"ר פ"י מ"ד ס"ט ודברים רבה פ"א ס"ו וישר ודברים רבה פ"ב בפסוק כשיושנה ותנחומא וירא ובמפרשים ש"ס. (ח) בכייה ופניו ועומות בארץ. (ט) ע"י משנת תורה הלכות מתנות עניים פ"י ה"ד וע"ע נ"ב.
פ"י"ד (א) ושלשים מהם בכייה. (ב) הגהתי ע"פ כ"א. ובמפרשים תוספתות ובמפרשים ישנים תוספתא. (ג) ע"י גיטין פ"ז ע"א שנו מידותיו ובמפרשי' שם למדו תורתיו וע"ע במבוא למכילתא צד ל"ב. (ד) ע"י מיכה כ"ח ע"א ובבא בתרא ק"ל"ד ע"א ובס' סופרים פ"י ט"ז הלכה ח' וע"ע סנהדרין י"א ע"א ונ"ב פ"ח.

הערות לנו"א

מפילה ומלאכתו עיקר עושוין אותו מפילה לעוה"ב ובנוסחא אחרת שנו עשה תורתך קבע שלא תקל לעצמך ותחמיר לאחריים ולא תחמיר לעצמך ותקל לאחריים אלא תהא תורתך קבע לך ולאחריים שנאמר כי עזרא הכין לבבו לדרוש את תורת ה' ואחר כך וללמד לבני ישראל ע"כ. וע"ע לקמן סוף פ"ח ונ"ב פ"י כ"ג ורבינו יונה למשנה מציעא פ"ו ע"ב ב"ר פ"ח תנחומא פ"י וירא וילקוט ש"ס. ואחרי שפסקא שלנו מסכתא ביותר עם התנחומא היה נראה להשלים ולהביא עפ"י כזה ומנין שהיו ג' שורים שנאמר ויקח בן בקר רך וטוב בן אחר בקר שנים רך שלשה. (ז) מלת ונו"ן ליתא בכייה ועתומי. (ז) ע"י ב"ר פ"י מ"ד ס"ט ודברים רבה פ"א ס"ו וישר ודברים רבה פ"ב בפסוק כשיושנה ותנחומא וירא ובמפרשים ש"ס. (ח) בכייה ופניו ועומות בארץ. (ט) ע"י משנת תורה הלכות מתנות עניים פ"י ה"ד וע"ע נ"ב.
פ"י"ד (א) ושלשים מהם בכייה. (ב) הגהתי ע"פ כ"א. ובמפרשים תוספתות ובמפרשים ישנים תוספתא. (ג) ע"י גיטין פ"ז ע"א שנו מידותיו ובמפרשי' שם למדו תורתיו וע"ע במבוא למכילתא צד ל"ב. (ד) ע"י מיכה כ"ח ע"א ובבא בתרא ק"ל"ד ע"א ובס' סופרים פ"י ט"ז הלכה ח' וע"ע סנהדרין י"א ע"א ונ"ב פ"ח.

הוא היה אומר אם עשית תורתך הרבה אל תחזיק טובה לעצמך כי לכה נוצרת. לפי שלא נוצרו הבריות אלא על מנת שיתעסקן בתורה (ה) :

חמשה תלמידים היו לו לרבן יוחנן בן זכאי לכלן קרא להן שמות. לאליעזר בן הורקנוס קרא בור סיד שאינו מאבד מיפה קנקן זפותה (ו) שמשמרת את יינה. ליהושע בן חנניה קרא לו חוט המשולש לא במהרה ינתק. וליוסי הכהן קרא לו חסיד שבדורו. ולשמעון בן נתנאל קרא לו גרועה שבמדבר שמהוקקת מימה (ז). אשרי תלמיד שרבו מודה לו ומעיד עליו (ח). ואלעזר בן ערך קרא לו נחל שוטף ומעין המתגבר שמימיו מתגברין ויוצאין לחוץ לקיים מה שנאמר יפוצו מעיינותיך חוצה ברחובות פלגי מים (שם ה' י"ז ט) :

הוא היה אומר אם יהיו כל חכמי ישראל בכף מאזנים ורבי אליעזר בן הורקנוס בכף שנייה מכריע את כלם. אבא שאול אומר מישמו אם יהיו כל חכמי ישראל בכף מאזנים ורבי אליעזר בן הורקנוס אף עמהם ורבי אלעזר בן ערך בכף שנייה מכריע את כלם : אמר להם צאו וראו איזהו דרך טובה שידבק בה האדם כדי שיכנס בה לעולם הבא. נכנס רבי אליעזר ואמר עין טובה. נכנס רבי יהושע ואמר חבר טוב. נכנס רבי יוסי ואמר שכן טוב יצר טוב ואשה טובה. רבי שמעון אומר הרואה את הנולד (י) . נכנס רבי אלעזר ואמר לב טוב לשמים ולב טוב לבריות (יא) . אמר להם רואה אני את דברי רבי אלעזר בן ערך מדבריים (יב) שבכלל דבריו דבריים : אמר להם צאו וראו איזהו דרך רעה שירחק ממנה האדם כדי שיכנס בה לעולם הבא. נכנס דבי אליעזר ואמר עין רעה. נכנס רבי יהושע ואמר חבר רע. נכנס רבי יוסי ואמר שכן רע יצר רע ואשה רעה (יג) . נכנס רבי שמעון ואמר הלזה ואינו משלם. שהלזה מן האדם כלוה מן המקום שנאמר לזה רשע ולא ישלם וצדיק חונן ונותן (תהלים ל"ז כ"א) . נכנס רבי אלעזר ואמר לב רע לשמים ולב רע למצות ולב רע לבריות (יד) . ואמר להם רואה אני את דברי רבי אלעזר מדבריים שבכלל דבריו דבריים (טו) :

אמרו עליו על רבי יוחנן בן זכאי שלא חנניה פרישה אחת מן התורה שלא למדה ולמד מקרא ותרגום הלכות ואגדות שיהיו ומשלות הכל למד (א) :

חמשה דברים היה רבי יוחנן בן זכאי אומר לתלמידיו חבירינו למדו תורה והתעסקו בה שאם (ב) עשיתם את כל התורה כולה כמצוה הוה אל תחזיק (ה) תורה לעצמך כי לכה נוצרת (ו) :

פרק כט

חמשה תלמידים היו לו לרבי יוחנן בן זכאי ואלו הן רבי אליעזר בן הורקנוס. ורבי יהושע בן חנניה. ורבי יוסי הכהן. ורבי שמעון בן נתנאל. ורבי אלעזר בן ערך (א) . היה רבי יוחנן בן זכאי משנה בשבחו ואומר אליעזר בן הורקנוס בור סיד שאינו מאבד מיפה. יהושע בן חנניה אשרי יולדתו. ורבי יוסי הכהן חסיד שבדורו. רבי שמעון בן נתנאל ערוגה שהיא מקבלת מימה במדבר. ורבי אלעזר

נכנס רבי יוסי ואמר שכן טוב יצר טוב ואשה טובה. רבי שמעון אומר הרואה את הנולד (י) . נכנס רבי אלעזר ואמר לב טוב לשמים ולב טוב לבריות (יא) . אמר להם רואה אני את דברי רבי אלעזר בן ערך מדבריים (יב) שבכלל דבריו דבריים : אמר להם צאו וראו איזהו דרך רעה שירחק ממנה האדם כדי שיכנס בה לעולם הבא. נכנס רבי יהושע ואמר חבר רע. נכנס רבי יוסי ואמר שכן רע יצר רע ואשה רעה (יג) . נכנס רבי שמעון ואמר הלזה ואינו משלם. שהלזה מן האדם כלוה מן המקום שנאמר לזה רשע ולא ישלם וצדיק חונן ונותן (תהלים ל"ז כ"א) . נכנס רבי אלעזר ואמר לב רע לשמים ולב רע למצות ולב רע לבריות (יד) . ואמר להם רואה אני את דברי רבי אלעזר מדבריים שבכלל דבריו דבריים (טו) :

בשמת בנו של רבן יוחנן בן זכאי נכנסו תלמידיו לנחמו נכנס רבי אליעזר וישב לפניו ואמר ליה רבי רצונך אומר דבר אחד לפניך. אמר לו אמור (טז) . אמר לו אדם הראשון היה לו בן ומת וקבל עליו תנחומין ומנין שקבל עליו תנחומין שנאמר וידע אדם עוד את אשתו (בראשית ד' כ"ה) אף אתה קבל תנחומין. אמר לו לא די לי שאני מצטער בעצמי אלא הזכרת לי צערו של אדם הראשון. נכנס רבי יהושע ואמר לו רצונך אומר דבר אחד לפניך. אמר לו אמור. אמר לו איוב היו לו בנים ובנות ומתו כולם ביום אחד וקבל עליהם תנחומין אף אתה קבל תנחומין. ומנין שקבל איוב תנחומין שנאמר ה' נתן וה' לקח יהי שם ה' מבורך (איוב א' כ"א) . אמר לו לא די לי שאני מצטער בעצמי אלא שהזכרת לי צערו של

הערות לג' ב

הערות לג' א

אמלא ליתא בכייה, ג) בכייה ותרגום מרש והלכות והגדות שיהיו ומשלות וכו'. ובעיקר הדברים עי' גי'א פ"ד ובהערות אות ד' ועי' ורש"למי נדרים פ"ו שהנוסחא כאן מסבכת ביותר עם הדברים שם. ד) בכייה ואם ה) בכייה תתוקן. ו) בכייה שלא נוצרו הבריות על דבר הבטלה אלא (ע"ל) דברי תורה שנאמר כי היא חייד ואיך ימך בעולם הא ועי' בכייה שם ובהערה אות ה'. והנה לא נבנו בבאן החמשה דברים ועי' לקמן פ"א ששם הם שניים כולם. ואולי כל פוסקא זו כאן אינה רק הכפלת דברים עי' המעתיק.

ה) עי' אבות פיב מ"ח ושם איתא לסדר תורה וכו'. ובמסנה פסוק קאמברידגע איתא עשית, אבל הך פסוק דלפי שלא נוצרו הבריות ליתא ג' שם, ועי' פנהררין צ"ט ע"ב. ו) בכייה קנקה. ז) הנהתי לפי הנוסחא אחרים שבתוכי (אלא שרבו מעיד שפוסקת מימה) ולפי המאורי במשנה זו שם הוא הביא דברי האר"י כאן, ובפסחים ולישמעאל בן חנניה קרא לו וכו'. וגם הנהתי עינה תחת גרוע ואי' ובפירושו כתב המאורי שם שר"ל מקום אשכוחן ועי' ערוך השלם ערך גרע ובהערות שם אות ח'. ח) בכייה הנוסחא שרבו מעיד עליו ועיתומי הגריא מתק לכל זה. ט) בכייה מעין המתגבר וכו' ועיתומי, ובעיקר הדברים עי' במשנה שם ועי' ררך ארץ זוטא פ"ב. י) בפסחים עוד נוסחא אחרים כגון מרדכי היהודי שראה את הנולד. יא) בכייה לב טוב למצות ועיתומי אבל עי' ג"ב ולקמן. יב) בכייה מרבריהם וכן לקמן. יג) בן הגיה הגר"א ובפסחים עין רע שכן רע ואשה רעה והשבוש מבואר, ועי' גי"ב. ונראה שיעיבוב ב' נוסחאות יש כאן, טז) עי' אבות שם משנה ט' ורבו השינויים כאן ע"ש. טז) בפסחים ליה אמור וכן בכל המקומות לקמן ליה והנהתי לו ע"פ כ"א.

איוב. נכנס רבי יוסי וישב לפניו אמר לו רבי רצונך אומר דבר אחד לפניך. אמר לו אמור. אמר לו אהרן היו לו שני י"ב בנים גדולים ומתו שניהם ביום אחד וקבל עליהם תנחומין שנאמר וידם אהרן (ויקרא י"ג) אין שתיקה אלא תנחומין ואף אתה קבל תנחומין. אמר לו לא די לי שאני מצטער בעצמי אלא שהזכרתני צערו של אהרן. נכנס רבי שמעון ואמר לו רבי רצונך אומר דבר אחד לפניך. אמר לו אמור. אמר לו דוד המלך היה לו בן ומת תנחומין ואף אתה קבל תנחומין ומנין שקבל דוד תנחומין שנאמר וינחם דוד את בת שבע אישתו ויבא אליה וישכב עמה ותלך בן ויקרא את שמו שלמה (שמואל ב' י"ב) אף אתה רבי קבל תנחומין. אמר לו לא די שאני מצטער בעצמי אלא שהזכרתני צערו של דוד המלך. נכנס רבי אלעזר בן ערך י"ח כיון שראהו אמר לשמשו טול כלי ולך אחרי לבית המרחץ לפי שאדם גדול הוא ואינו יכול לעמוד בו י"ט. נכנס וישב לפניו ואמר לו אמשול לך משל למה הרבך דומה לאדם שהפקיד אצלו המלך פקדון. ככל יום ויום היה בוכה וצועק ואומר אוי לי אימתי אצא מן הפקדון הזה בשלום. אף אתה רבי היה לך בן קרא תורה מקרא נביאים וכתובים משנה הלכות ואגרות ונפטר מן העולם בלא המא ויש לקבל עליך תנחומין כשהחזרת פקדונך שלם כ' כשיצאו מלפניו הוא אמר אלך לדמסית למקום יפה ומים יפים ונאים כא' ורם אמרו נלך ליבנה למקום שתלמידים חכמים מרובים אתה תורה. הוא שהלך לדמסית כב' למקום יפה ומים יפים ונאים נתמעט שמו בתורה. דם שהלכו ליבנה למקום שתלמידים חכמים מרובים ואוהבים את התורה נתגדל ישמם בתורה כג' :

פרק טו

והם אמרו שלשה דברים א' רבי אלעזר אומר יהי כבוד חכך חביב עליך כשלך. אל תהי נוח לכעוס. שוב יום אחד לפני מיתתך ב' :

בן ערך מעין המתנבר. הוא היה אומר אם יהיו כל חכמי ישראל בכף מאזנים ורבי אליעזר בן הורקנוס בכף שניה מכריע את כולם ב'. אבא שאול אומר משום רבי עקיבא ג' שהיה אומר משמו לא היה אומר אלא אם יהיו כל חכמי ישראל בכף מאזנים ואליעזר בן הורקנוס עמהם ואצבעו של רבי אלעזר בן ערך מכריע את כולם. ומפני מה לא נתגדל ישמו בחכמה אלא כיון שיצאו מירושלים אמר אנה אלך והוא שאמר נלך למאוס לעיר יפה שמימיה (בעוסקים) (מתוקים) ד' לא נתגדל ישמו בחכמה והם שאמרו נלך לנו ליבנה למקום ישמאהבים התורה למקום שתלמידים חכמים מרובים הם נתגדל ישמם בחכמה. משל אם יראה אדם דינר לצבע ואת הצמר לשולחני זה אינו יודע מה מיבו של זה. אבל אם יראה צמר לצבע ואת הדינר לשולחני זה מכיר אומנותו. הוא שאמר נלך לנו למאוס העיר יפה לעיר שמימיה יפים כל מי שהוא מבקש ללמוד תורה ילך לו אחריה ה' (נתגדל) (נתמעט) שמו בחכמה. והם שאמרו נלך לנו למקום שמאהבין את התורה למקום שתלמידים חכמים מרובים הם נתגדל ישמם בחכמה : אמר להם ראו איזה היא דרך טובה שירדק בה האדם. רבי אליעזר אומר עין טובה. (רבי שמעון) (רבי יהושע) אומר חבר טוב. רבי יוסי אומר זה יצר טוב. ויש אומרים זו אשה טובה. רבי שמעון אומר הרואה את הגולד. רבי אלעזר אומר לב טוב. טוב למצוה ו' (וטוב לבריות). אמר להם רואה אני את דברי רבי אלעזר בן ערך מדבריכם שבכלל דבריו דבריכם : ועוד אמר להם צאו וראו איזה היא דרך רעה שיתרחק ממנה האדם רבי אליעזר אומר עין רעה. רבי יהושע אומר

חבר רע. רבי יוסי אומר זה יצר רע ויש אומרים זו אשה רעה. (רבי יוסי) (רבי שמעון) אומר הלזה ואינו משלם אחד לזה מן האדם כאילו לזה רשע ולא ישלם וצדיק הונן ונותן (תהלים ל"ז כא). רבי אלעזר אומר לב רע. רע למקום. רע לבריות ז'. אמר להם רואה אני את דברי אלעזר בן ערך שבכלל דבריו דבריכם ח' :

. ועוד ג' (דברים) היה אומר רבי אליעזר יהי כבוד (תלמידך) (חבירך) חביב עליך כשלך ט'. אל תהי נוח לכעוס. ושוב יום אחד לפני מיתתך :

הערות לנו"ב

ב) כתב המהרש"ן בפירושו לנו"א ולישמעאל בן הנטיא צריך להגיה ולר"ש בן נתנאל וכן איתא בנוסחא אחרת ע"כ. ואחרי שבמלות נוסחא אחרת הוא מציין תמיד נוסחא זאת לכן דגתי והוספתי כל זה ע"ש נ"א פ"ד וע"ש בהערות אות ז' וע"ש המשנה וע"ע במגן אבות שם. אבל ס"ס הכהן הוא מוספק קצת ועי' לקמן פ' ל"א. ג) במשנה ל' וע"ע. ד) הגהתי כסברא. ה) עי' נ"א בסוף הפרק וע"ש הגהתי שם. וכן לקמן וע"ע בהערות אות ב' שם. ז) אולי יש להסיק טוב למקום. ז' עי' נ"א ובהערות אית י"ד שם. ח) עי' אבות פ"ב מ"ט וע"פ נ"א הגהתי פה כמה פעמים. ט) הגהתי חבירך ע"פ אבות שם כ"ז ונ"א וההמשך לק"מ

הערות לנ"א

יז) שני ליתא בכ"א. יח) כן הוא בכ"א שכתומי ובלקוט אבות כ"ז. ובספ"רס וכ"א ר' אלעזר בן עזריה. יט) בכ"א ואינו יכול ועתומי. כ) כן ויש לקבל ע"ד שלם ליתא בכ"א ועתומי. כא) בכ"א אלך למקום יפה ומים יפה והם. ובספ"רס ישנים ימים נאים ועתומי וכ"ו. כב) בכ"א למאוס ועתומי. כג) ע' שבת קמ"ז ע"ב וקהלת רבה פ"ז ומשם נראה דזה היה אחר מיתת ריב"ז וע"ע נ"ב. פ"ט"א א) בכ"א הם אמרו. ב) ע' אבות פ"ב משנה י' הגהה שם שונה עוד והו' מתחמם וכ"ו והו' הזיר וכ"ו וכבר כתב המאירי במשנה ובהערות אית י"ד שם. ח) עי' אבות פ"ב מ"ט וע"פ נ"א הגהתי פה כמה פעמים. ט) הגהתי חבירך ע"פ אבות שם כ"ז ונ"א וההמשך לק"מ

יהי כבוד חברך חביב עליך כשלך כיצד מלמד שכשם שרואה את כבודו כך יהא אדם רואה את כבוד חברו וכשם שאין אדם רוצה שיצא שם רע על כבודו כך יהא אדם רוצה שלא להוציא שם רע על כבודו של חברו:

דבר אחר יהי כבוד חברך חביב עליך כשלך כיצד בזמן שיש לו לאדם מאה רכוא ונוטלים את כל ממונו אל יפגום את עצמו בשוה פרוטה ג):

ואל תהא נוח לכעוס כיצד מלמד שיהא עניו כהלל הזקן ואל יהי קפדן כשמאי הזקן:

מה היה ענותנותו של הלל הזקן אמרו מעשה בשני בני אדם שעמדו והמרו זה את זה והזה את זה בארבע מאות זוו. אמרו כל שילך ויקניט את הלל ישול ארבע מאות זוו. הלך אחד מהם. ואותו היום ערב שכבת היה עם חשיכה וקא חייה רישיה ד). באוטפח לו על הדלת אמר היכן הלל היכן הלל. נתעטף ויצא לקראתו א"ל בני מה אתה צריך. א"ל הלכה זו ה) אני צריך לשאול. א"ל אמור. א"ל מפני מה עיניהם של תרמודים תרוטות. א"ל ו) מפני שדרין בין חול במדבר ובאות רוחות ומפזרות אותן על עיניהם לפיכך עיניהם תרוטות. הלך והמתין שעה אחת וחזר וטפח לו על הדלת אמר היכן הלל היכן הלל. נתעטף ויצא. א"ל בני מה אתה צריך. א"ל הלכה אני צריך לשאול. א"ל אמור. א"ל מפני מה רגליהם של אפרקיים רחבות. א"ל מפני שהם יושבין על בצעי המים ובכל יום ויום הם הולכים במים לפיכך רגליהם רחבות. הלך והמתין שעה אחת וחזר וטפח על הדלת אמר היכן הלל היכן הלל. נתעטף ויצא. א"ל מה אתה צריך לשאול. א"ל הלכה אני צריך לשאול. א"ל אמור. נתעטף וישב לפניו. א"ל מה אתה צריך. א"ל כך נשיאים משיבים ו) אל ירבו כמותך בישראל. א"ל חזי הוי זהיר ברוחך מה אתה צריך. א"ל מפני מה ראשיהם של בבליים ארוכים. א"ל בני הלכה גדולה שאלת לפי שאין שם חיות פקחות כשנוולד הולד מגדלות אותם בחיק עכרים ושפחות ח) לפיכך ראשיהם ארוכות אבל כאן שיש חיות פקחות כשנוולד הולד מגדלות ראשיהן סגלגלין ט). א"ל אברת ממני ארבע מאות זוו. א"ל זזו ו) והלל אל יקפד:

יהי כבוד חברך חביב עליך כשלך יהי חס על כבוד בניו ובנותיו. אם רוצה את שלא ישול אדם את שלך אף את לא תישול את של חברך. אם רוצה את שלא יאמר אחרוך דבר אף אתה לא תאמר אחריו דבר ו):

ואל תהי נוח לכעוס. מעשה באחד שבא להכעיס הלל הזקן יא) המתין לו עד שיישן שישן התחיל דופק ואומר מי כאן בכת) הלל. א"ל מה לך. נתעטף וישב לו לשאול. עמד ופתח לו. נתעטף וישב לו. שאלתך מה יב). א"ל שכחתי. א"ל הוזה ברוחך ג). א"ל מפני מה זנבה של פרה ארוך ושל חמור קצר. א"ל שאלה גדולה שאלת. א"ל מפני שהחמור נושא אוכף על בשרו ואין זנבו מגיע אלא עד חצי ירכיו. בשר הפרה מגולה וזנבה ארוך וטמששה עמו על כל בשרה יד). א"ל יש לך שאלה אחרת. א"ל לאו. עמד והלך לו.

עלה וישן לו טו). כיון שישן התחיל דופק ואמר מי כאן הלל טז). א"ל מה לך. א"ל שאלה יז). עמד ופתח לו נתעטף וישב לו יח). א"ל אמור שאלתך. א"ל שכחתי. א"ל הוזה וישל מפני מה ראשיהם של בבליים ארוכים ושל בני מדינה ושל סגלגלין יט). א"ל שאלה גדולה שאלת. א"ל מפני שאין במקומן עריסות וכל ימיו כתגדל כ) על חיק אמו. ושל בני מדינה זו כיון שהיא יולדת אותו היא נושאת ונותנת אותו בתוך העריסה ראשיהן נעשין מגולגלים. ולפיכך ראשו של בבליים ארוכים ושל בני מדינה זו מגולגלים כא). א"ל יש לך שאלה אחרת. א"ל לאו. עמד

איתו בעריסה ומשפספות את ראשו לפיכך כדאי הוא הלל שתאבד על ידו ארבע מאות

הערות לנויא

זו דדברים אלו אינם מכלל דבריו של עכשו ומגיהו פסרים ערובנה כאן וכי וראיה לדבר באדר"ג שלא הזכירו שם אלא שלש ראשונות עייש ועייש במדרש שמואל במשנה זו. ועיכס הדברים עתיקים ועי' ב"ר פ' ניב ופסיקתא רבתי ט' ע"ב. ג) עי' מפרשים ואולי כל בבא זו מקומה כפי י"ז אחר דבורי ויסי יהי כמות חברך חביב עליך וכי והדבר אחר שם דאם בא תיח אצלך וכי מקומו כאן. ד) הגריא הגיה והיה חופף ראשו וכן משמע קצת מילקוט אבות כ"י וציע ועי' כנהדרין צ"ה ע"א וגבי אבישי בן צרויה שם. ה) הגיה בפסרים ע"י התומ"י שאלה זואבל קימתו הגירסא שבכ"י ובפסרים ישנים לפי שגם לקמן איתא הלכה. ו) בכ"י שדרין בחול במדבר באות רוחות ומפזר אותם ועתומ"י. ז) מן מה עד משיבום ליתא בכ"י ועתומ"י. ח) כן היא הגיה בתומ"י ובפסרים על איברים של עכדים וכי ואולי היה כתוב על ידי עכדים וכי. ט) עי' שבת ל"א ע"א בכמה סינים ועי' גר"ם סי' ע"ב ומשם נראה קצת שיש להגיה כאן סגלגלים תחת ארוכים ולהוסיף וציע. ועי' נ"ב. י) הגיה כאן בפסרים ד' כמות זזו ד"י מאות זזו וכי. ובפסרים ישנים וכ"י ליתא.

הערות לנו"ב

אבל עיי' במאורו ובמדרש שמואל למשנה זו שמקיימים בה הגירסא דמשנה יהי כבוד תלמידך. י) עי' לגיל פכ"ו. יא) בכ"י את הלל. יב) בכ"י א"ל אמור שאלתך. יג) עי' והמתין עד שתזכור ולא תבוש סגנון ע"כ אבל מסופקני אם אינו מדברי מהר"ט עי' עי' כעין פירוש יד) כן הוא בכ"י ובכ"י ארך משמש ושל חמור קצר. ובמנורת המאור כ"י ל"י ישראל אלנקה קובץ תתרי"ב) מביא שם בדף ש"ז ע"ב טע"ה זאת והגירסא התם ובשר הפרה מגולה ולפיכך זנבה ארוך. טו) מלת לו ליתא בכ"י. טז) בכ"י כיון שישן דפק על הדלת מי כאן הלל. יז) בכ"י המלות א"ל מה לך הפרים והכי גרים התם א"ל שאלה יש לי והוספתי המלות א"ל ע"פ. יח) בכ"י וישב לפניו. יט) בכ"י סגלגלים וכן לקמן. כ) בכ"י גדל. כא) מן ולפיכך עי' מגולגלים ליתא בכ"י וכן לא בכ"י הנ"ל.

ואמר מה אם ישראל שנקראו בנים למקום ועליהם (יה) אמרה שכינה ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש (שמות י"ט ו') אע"פ כן (יה) הוזהר עליהם הכתוב והזר הקרב יומת אני גר הקל שלא באתי אלא בתרמילי (כ) על אחת כמה וכמה, מיד נתפיים אותו גר מאליו. בא לו אצל הלל הזקן אמר לו כל הברכות שכתורה נזוהר על ראשך שלא היית כשמאי הזקן לא באתי לקהל (ישראל בא). קפדנותו של שמאי הזקן באמרו אברני מן העוה"ז ומן העוה"ב. ענותנותך הביאני לחיי העולם הזה והבא (כב): אמרו לאותו גר (ג) גולדו שני בנים לאחר קראו הלל ולאחד קרא גמליאל והיו קורין אותם גרים של הלל (כד):

שוב יום אחד לפני מיתתך שאלו תלמידיו את רבי אליעזר וכי אדם יודע באיזה יום ימות שיעשה תשובה. אמר להם כל שכן שיעשה תשובה היום שמא ימות למחר ישוב למחר שמא ימות למחרתו (כה) ונמצאו כל ימיו בתשובה (כו): רבי יוסי רבי יהודה אומר משום ר' יהודה רבי אלעאי שאמר משום רבי אלעאי אבוי שאמר משום רבי אליעזר הגדול שוב יום אחד לפני מיתתך (כז). והוי מתחמם כנגד אורן של חכמים. הוי זהיר בנחלתן שלא תכזה (כח) שנשיכתן נשיכת שועל ועקיפתן עקיפת עקרב אף כל דבריהם כנחלי אש (כט):

פרק טז

רבי יהושע אומר עין הרע ויצר הרע ושנאת הבריות מציאין את האדם מן העולם (א):

עין הרע כיצד מלמד שכשם שאדם רואה את ביתו כך היא רואה ביתו של חבירו (ב). וכשם שאדם רוצה שלא להוציא שם רע על אשתו ובניו כך היא אדם רוצה שלא להוציא שם רע על אשת חבירו ועל בניו של חבירו: **דבר אחר עין הרע** כיצד שלא תהא עינו של אדם צרה במשנתו של חבירו. מעשה באדם אחד שהיתה עינו צרה במשנתו של חבירו נתקצרו חיו ונפטר והלך לו (ג):

יצר הרע כיצד אמרו שלש עשרה שנה גדול יצר הרע מיצר טוב. ממעי אמו של אדם הוא גדל וכו' עמו התחיל מחלל שבתות אין ממחה בידו. הורג נפשות אין ממחה בידו. הולך לדבר עבירה אין ממחה בידו (ד). לאחר י"ג שנה נולד יצר טוב. כיון שמחלל שבתות אומר לו ריקה הרי הוא אומר מחלליה מות יומת (שמות ל"א י"א). הורג נפשות א"ל ריקה הרי הוא אומר שופך דם האדם באדם דמו ישפך (בראשית ט"ו). הולך

רבי כמה תורות נתנו מן השמים. א"ל אחת בכתב ואחת בעל פה. א"ל אני מאמינך אלא זו שנתנה בכתב אבל זו שנתנה בעל פה איני מאמינך [א"ל]. כתב לו אלף בית. א"ל זאת מהו לב. א"ל אלף. וזה מהו. א"ל בית. א"ל מי הדיעך שזה אלף ושזה בית. א"ל קבלתי כך עלי באמונה. א"ל כשם שקבלת זו עליך באמונה כך תקבל את זו עליך [באמונה]. אמר קפדנותך שמאי נרמה לי למרוף נפשי מחיי העולם הזה ומחיי העוה"ב. וענותנותך הלל זכה לי לנחול חיי העולם הזה וחיי העולם הבא (ל):

ושוב יום אחד לפני מיתתך. מעשה כרבי אליעזר בן הורקנוס שהיה אומר לתלמידיו ישובו לפני מיתתכם יום אחד. אמרו וכי אדם יודע אימתי ימות שיעשה תשובה (אליו) [א"ל] לה) בכל יום יאמר אדם היום אעשה תשובה שמא אמות למחר למחר נמצאו כל ימיו כאים בתשובה (ומה) [זהו] פירושו של דבר בכל עת יהיו בנדיך לבנים (קהלת ט"ה) (לה): והוי זהיר בנחלתן שלא תכזה שנשיכתן נשיכת שועל ועקיפתן עקיפת עקרב ולחישתן לחישת שרף לו):

פרק ל

רבי יהושע אומר עין הרע ויצר הרע ושנאת הבריות מורפים את האדם מחיי העולם הזה ומחיי העולם הבא (א):

מעשה באדם אחד

יצר הרע כיצד אמרו שלש עשרה שנה גדול יצר הרע מיצר טוב. ממעי אמו של אדם הוא גדל וכו' עמו התחיל מחלל שבתות אין ממחה בידו. הורג נפשות אין ממחה בידו. הולך לדבר עבירה אין ממחה בידו (ד). לאחר י"ג שנה נולד יצר טוב. כיון שמחלל שבתות אומר לו ריקה הרי הוא אומר מחלליה מות יומת (שמות ל"א י"א). הורג נפשות א"ל ריקה הרי הוא אומר שופך דם האדם באדם דמו ישפך (בראשית ט"ו). הולך

הערות לנו"ב

(לא) הגהתי ע"פ דונאט והמשמעות מתוך ההמשך וכן נראה מהמשך פירושי מהרי"ט שהיה לפניו בכעין זו בנוסחא זאת. (לב) בכייה זה מהו. (לג) הגהתי ניכ מסבא וכדלעיל. ובעיקר הדברים עי' גויא פסיו ובהערת אות ט' ואת כ"ד שם כאן ולמעלה ראשונה לא מצאתי לה דונאט. (לד) הגהתי כן מסבא. ועי' גויא ובהערות אות כ"ז שם. (לה) הגהתי וזה במקום וכו' מסבא אבל אין ספק לי שכל דברים אלו הם הוספה מאחורת. ועי' בשבת וקהלת רבה הירמונות באות הנ"ל. (לו) אולי יש להשלים כאן אבות דהוי מתחמם ע"פ גויא. (פ"ל א) עי' אבות פ"ב מ"א. רשם ובניא פסיו

הערות לנו"א

בגדים ואשמש. (יה) בכי"א עליה ועתומי. (יט) אעפ"י כן ליתא בכי"א ועתומי. (כ) בכי"א בתרמילא. (כא) בספרים להקל בישראל והגהתי ע"פ התומי ועי"פ ילקוט אבות כ"י. (כב) בכי"א הביאני לחיי העוה"ב. (כג) בכי"א לאותו הגר. (כד) ע"ש בשבת ובילקוט תצוה ר' שיעי והך סיומא דנולדו לו שני בנים וכי ליתא שם אבל ברקדוקי סופרים בשבת שם אות כ' כתב שמצא זה בילקוט כ"י. ובספר מדרש הגדול כ"י מביא בפ' תצוה ניכ להך מעשה בככה שנינים ומסיים בה נולדו לו שני בנים וכי' והוי קורין אותן גירי הלל ואביהן הוא אונקלס הגר שתרנגם את התורה ע"כ. (כה) מן ישוב עד למחרתו ליתא בכי"א ועתומי. (כו) עי' שבת קניג ע"א וקהלת רבה פ"ט. (כז) עי' הגר"א דמחק המלות שוב יום אחד לפני מיתתך אבל כבר הביא גם המאורי כסו שהוא בנוסחתנינו. (כח) בכי"א שמא תכזה. (כט) עי' לעיל אות ב'.

(פ"ז א) עי' אבות פ"ב מ"א. (ב) מן רואה עד יהא ליתא בכי' ובספרים את ביתו של עצמו והגהתי עפ"י התומי. (ג) עי' ב"ר פ' ס"א בענין תלמידו ר"ע. ועי' מאורי במשנה זו. (ד) מן הורג עד בירו ליתא בכי"א והגהתי בספרים עי' התומי. (ה) בוסן ליתא בכי"א ועתומי.

לדבר עבירה אומר לו ריקה הרי הוא אומר מות יומת
הנואף והנואפת (ויקרא כ"י). (בזמן ה) שאדם מחמם את עצמו
והולך לדבר זימה (ו) כל אבריו נשמעין לו מפני (ז) שיצר הרע
מלך הוא על מאתים וארבעים ושמונה אברים. כשהוא הולך
לדבר מצוה התחילו מתעצצין * (ח) לו כל אבריו מפני שיצר
הרע שבמעיו מלך הוא על מאתים וארבעים ושמונה אברים
שבאדם ויצר טוב אינו דומה אלא למי שהוא חבוש בבית
האסורין שנאמר מכית הסורים יצא למלך (קהלת ד' י"ד) זה
יצר טוב (ח):

ויש אומרים זה יוסף הצדיק כשבאתה אותה רשעה
היתה מענה אותו בדבריה אמרה לו אני אחבשך בבית
האסורין. אמר לה ה' מתיר אסורים (תהלים קמ"ו ז'). אמרה
לו אני אנקך את עיניך. אמר לה ה' פוקח עורים (שם ח').
אמרה לו אני אכפוף את קומתך. אמר לה ה' זוקף כפופים
(שם ט'). אמרה לו אני עושה אותך רשע. אמר לה ה' אוהב
צדיקים (שם ט'). אמרה לו אני עושה אותך ארמאי. אמר
לה ה' שומר את גרים (שם ט'). עד שאמר איך אעשה הרעה
הגדולה הזאת (בראשית ל"ט ט'): ואל (י) תתמה על יוסף הצדיק
שרי רבי צדוק היה גדול הרור כשנשבה לרומי (יא) נשלחו
מטריגיתא אחת ושגרה לו שפחה אחת יפה. כיון שראה
אותה נתן עיניו כותל שלא יראנה והיה יושב ושונה כל
הלילה. לשחרית הלכה והקיבילה אצל נבירתה. אמרה לה
שוה לי המות כשמתנני לאיש הזה. שלחה וקראה לו ואמרה
לו (כ) מפני מה לא עשית עם אשה זאת כדרך שיעשו בני
אדם. אמר לה ומה אעשה מכהונה גדולה אני ממשפחה

עין רעה שלא תהא עינו של אדם רעה
כמטונו של חכירו לא בכניו ולא בכנותיו ולא
בצאנו ולא בכקרו ולא בכל מה שיש בידו:
יצר הרע שבשעוה שאדם נולד יצר הרע
נדבק בו. משל אם יעלה אדם את הברמה
לראש הגג היא סוללת (ב) אחריה (את) (אבל ג)
התינוק הוא רץ ליפול ממנו. סמוך למדורה
הוא רץ ליפול בתוכה. סמוך לנחלים הוא
פושט ידו לקוטצין. מפני מה. מפני שיצר הרע
נזרק בו. משל למה'ד למלך שהיו לו שדות
הרכה והרבה והיה לו שדה אחת שלא היה
לו שדה אחרת רעה כמותה. ואמר המלך
לחכירה לארים והחכירה לארים (ד) (גדה) (גרה) [גרה]
זבלה זרעה קצרה (כשחזרה ברה) ולא עשת
אלא עשרה כורים ומה שעשה הבנים לתוך
ביתו של מלך. א"ל המלך הבא את השאר.
א"ל אדוני המלך אתה יודע [שדה שלך שלא
היתה לך שדה אחרת רעה ממנה ומה שעשה
כבר הכנסתי לתוך ביתך. כך הם ישראל
עתידין לומר לפני הקב"ה רבונו של עולם
אתה יודע] יצר הרע (שנזרקה) [שזרקה]
בנו שנאמר כי יצר לב האדם רע מנעוריו
(בראשית ח' כ"א). וכן הוא אומר כי הוא ידע
יצרנו זכור כי עפר אנחנו (תהלים ק"ג י"ד) (ח):

גדולה אני אמרתי שמא אבא עליה ורבייתי ממורים בישראל. כיון ששמעה דבריו צותה עליו ופטרנו בכבוד
גדול (י): ואל תתמה (י) על רבי צדוק שהרי רבי עקיבא גדול ממנו כשהלך לרומי אויבילו קודצא אצל הגמון
אחד ושגר לו שתי נשים יפות רחצום וסכום וקשטום כבלות חתנים. והיו מתנפלות עליו כל הלילה זאת אומרת
חזור אצלי וזאת אומרת חזור אצלי (ט) והיה יושב ביניהם ומרקק ולא פנה אליהן. [לשחרית] (ט) הלכו להן
והקיבילו פני הגמון ואמרו לו שוה לנו המות משתתננו לאיש הזה. שלח וקרא לו א"ל ומפני מה לא עשית
עם הנשים הללו כדרך שבני אדם עושים לנשים. לא יפות המה (י) לא בנות אדם כמותך הן מי שברא אותך
לא ברא אותך. אמר לו מה אעשה ריחן בא עלי מבשר נבלות וטרפות ושרצים (י): ואל תתמה על רבי עקיבא
שהרי רבי אליעזר הגדול גדול ממנו ישגדל את בת אחותו שלש עשרה שנה עמו במטה עד שבאו לה
סימנין. אמר לה צאי והתנשאי לאיש. אמרה לו הלא אמתך אנכי לשפחה לרחוץ רגלי תלמידך. אמר לה בתי
כבר זקנתי צאי והתנשאי לבחור שכמותך. אמרה לו לא כך אמרתי לפניך הלא אמתך לשפחה לרחוץ רגלי
תלמידך. כיון ששמע את דבריה נטל ממנה רשות וקדשה ובה עליה (ט):

רבי ראובן בן אצטרובלי אומר (ב) היוך מתרחק אדם מיצר הרע שבמעיו לפי שמיפה ראשונה
שאדם ממיל באשה הוא יצר הרע. ויצר הרע אינו שרוי אלא כפתחי הלב שנאמר לפתח חמאת רובץ
(בראשית ד' ז'). אמר לו לאדם כשעה שהתינוק מוטל בעריסה (א) האיש מבקש להורגך הוא רוצה
הערות לנויא

(ו) בספרים ישנים לדבר זיכה עבירה ותתומי טק מלת עבירה וצ"ע.
(ז) מפני ליתא בכי"א ועתומי. * (ז) בספרים מתענין ועי' ספר'שים והגהתי
ע"פ מדרש הגדול עי' לקטן. (ח) עי' קהלת רבה פיר ומדרש תהלים מ' וק"ט
ובספיקתא רבתי ל' ע"א ובג' מ' ע"ש. (ט) עי' ביר פ"ז ופ"ט תתומא פ'
וישב ויבליקום תהלים קמ"ז ובכאן הסדר נאות יותר אבל סיום הדברים
דאני עושה אותך רשע וכו' אני עושה אותך ארמאי קשה להולמו וע"ע בבעלי התוספות על התורה ובספר הישר.
(י) בספרים אל וכן לקטן והגהתי ע"פ כי"א וילקוט אבות כ"י (יא) הוספתי מלה זאת ע"פ הכי"ו וספרים ישנים. (יב) בכי"א
שלחה לו ואמרה. (יג) עי' קדושים מ' ע"א בסהגון אחר. (יד) בכי"א וספרים א"ל אל תתמה והגהתי לפי התומי' וילקוט אבות כ"י.
(טו) בכי"א זאת אומרת אצלי וזאת אומרת אצלי ועתומי. (טז) הוספתי מלה זאת ע"פ התומי' ובספרים ליתא. (יז) בכי"א
לנשים יפות המה ועתומי. (יח) בכי"א מבשר נבלות וטרפות ומבשר חזיר. (יט) כ"ה בכי"א ובתומי'. ובספרים לקדשה
ובא וכו'. ועי' ירושלמי יבמות פ"ג הי"ג. (כ) בתומי' מגיה האצטרובלי. (כא) בתומי' סביא עוד נוסחא אחרת אם

הערות לנויא
הערות לנויא

שיתלוש ממנו בשערו. תינוק מוטל בעריסה הניח ידו על גבי נחש או על גבי עקרב ועקצתו לא נרם לו אלא יצר הרע שבמעיו. הניח ידו על גבי גחלים ונכוה לא נרם לו אלא יצר הרע שבמעיו לפי שיצר הרע זורקו בבת כב ראשי אבל בא וראה כנדי או בטלה כיון שהוא רואה את הבאר הוא חוזר לאחוריו לפי שאין יצר הרע בבהמה (ג): רבי שמעון בן אלעזר אומר אמשול לך משל למה הדבר דומה יצר הרע דומה לברזל שהטיליהו בתוך האור כל זמן שהרע בתוך האור עושין ממנו כל כלים שירצו. אף כך יצר הרע אין לו תקנה אלא בדברי תורה בלבד שהן (ד) כאש שנאמר אם רעב שונאך האכיליהו לחם ואם צמא השקהו מים כי גחלים אתה חותה על ראשו והי' ישלם לך (משלי כ"ה כ"ב) אל תקרי ישלם לך אלא ישלימנו לך (ה). רבי יהודה הנשיא אומר אמשול לך משל למה הדבר דומה יצר הרע דומה לשני בני אדם שנכנסו לפונדק אחד נתפס אחד מהם משום לפטות. אמרו לו מי עמך. והואיל ואני נהרג יהרג חברי עמי (ו) אף כך אמר יצר הרע והואיל ואני אכזר לעוה"ב אני אאכזר את כל הנוהג (ז): רבי שמעון בן יוחי אמר מהיכן (ח) שאין ישראל רואים פני גיהנם לעולם משלו משל למה הדבר דומה למלך בשיר דרם שהיה לו שדה זבורית באו בני אדם והשכירוהו בעשרת כורין חטים בשנה. זבלוה עדרוה השקוה וכסחוה (ט) ולא הבניסו ממנה אלא כור אחד חטים בשנה. אמר להם המלך מהו זה. אמרו לו אדוננו המלך אתה יודע בשדה שלת לנו שמתחלה לא הכנסת ממנה כלום ועכשיו שזבלנוה וכיסחנוה והשקוהה מים לא הכנסנו ממנה אלא כור אחד חטים בלבד. כך יתדיים ישראל לפני הקב"ה רבונו של עולם אתה יודע ביצר הרע שהוא מטית בנו ושנאנו כי הוא ידע יצרנו (תהלים ק"ג ט"ז) (י):

ושנאת הבריות שכל מי שהוא שונא את חבריו המקום עוקרו מן העולם (י). שכן מצינו באנשי סדום שלא עקרו המקום אלא בעבור (ו) שהיו שונאים זה לזה שנאמר ואנשי סדום רעים וחמאים לה' מאד (בראשית י"ג י"ג). רעים זה לזה. וחמאים בגלוי עריות. מאד בשפיכות דמים. דבר אחר מאד במשכב זכר (ח):

רבי שמעון אומר הו' חזיר בקריאת שמע וכשאתה עומד להתפלל אל תעש תפלתך קבע אלא תחנונים לפני המקום שנאמר כי חנון ורחום הוא (יואל ב' י"ג). ואל תהי רשע בפני עצמך (ט):

ישנאת הבריות כיצד מלמד שלא יכוין אדם לומר אהוב את החכמים ושנא את התלמידים. אהוב את התלמידים ושנא את עמי הארץ. אלא אהוב את כולם (א) ושנא את המינין ואת המושמדים ואת המסורות (ב) וכן דוד אמר משנאוך ה' אשנא וכמתקוממך אתקוטט תכלית שנאה שנאתים לאויבים הו' לי (תהלים קל"ט כ"ב). הלא הוא אומר ואהבת לרעך כמוך אני ה' (ויקרא י"ט י"ח) (מה מעם כי אני) בראתיו ואם עושה מעשה עמך אתה אהבו ואם לאו אי אתה אהבו. רבי שמעון בן אלעזר אומר בשבועה גדולה (ג) נאמר דבר זה ואהבת לרעך כמוך. אני ה' בראתני אם אתה אהבו אני נאמן לשלם לך שכר טוב ואם לאו אני דיון לפרוע (ד):

הערות לנו"ב

בערפסתך היה איש שמבקש להורגך. (כ) בספרים ישנים ובכ"א זורקתו בית ראש ואנכי הצנתי בכ"א שבתומי והמהרש"ן מנהי זורקו ב א ש. (כג) פירש המהרש"ן שהיצהיר מפתח לחינוק בשעה שאיט מתקרב אליו שהוא רוצה להורגו וע"כ הוא תולש בשערו וכן שהיצהיר גורם להחינוק שיכונה וע"ע בפסחים אחרים והגהות הגרי"א ומאורי במשנה שם אבל באמת כל הדברים יגיעו ואין להם תקנה אלא ע"י גיב ע"ש. ולהימר הענין אעתיק עוד מה שבצאתי כעין זה במדרש הגדול כ"י בפרשת בראשית ע"פ לפתח המאת רובץ והכי איתא התם ר' ראובן ב"ר אסטרובלוס אומר האין יתרחק אדם מיצהיר שבמעיו לפי ששפת ראשונה שאדם משיס בפתח לא באת אלא מכחו של יצהיר והיא מתגברת במטעה של אשה עד שיגיע זכנו לצאת. מיד יצא ויצהיר שריו על מפתח לבו שנאמר לפתח המאת רובץ. שלש עשרה שנת גדל יצהיר על יצ"ט חילל שבת אינו נסקל. הרג נפשות אינו נהרג גולה עירוה אינו נהגץ גבר יצרו והרגל כיון שבא יצ"ט חילל שבת אומר לו ריקה אתמול היית פטור אבל עכשיו אתה חייב סקילה התחיל מתלש בשערו ואוכל את בשרו ואינו מועיל כלום. וכן הרג נפש אומר לו ריקה חייב אתה הרג מיד הוא בוכה ומצעק ואומר או מוצרי או מוצרי בוא וראה בזמן שאדם עצמו לדבר עבירה כל איבריו נשמעין לו הלך לברר מצוה כל אבריו מתעצצין לו לפי שיצר רע שבמעיו מלך על כאתים וארבעים ושמונה אבריו כ"י ועל תהלים דומה לכו שהוא הבורש בבית האסורים שנאמר כי מכות האסורים יצא למלך יצ"ט. וע"ע ברכות ס"א ע"א וע"ע וב"ר פ' כ"ב ויקרא רבה פ"ד ס"ה וע"ע נ"ב פ"ז (ד) בכ"א בדת שנאמר. (ה) ע"י סוכה גיב ע"א וע"ע ומדרש משילי לפסוק זה ועל פיהם הגהתי ושלמנו ובספרים ישלום. וע"ע פסרי עקב פ"י מ"ה וקדושתין ל' ע"ב. (ו) בכ"א והואל יהרג עמי חברי ועתומי. (ז) ע"י סוכה ש"ו ובכ"א רבה פ"טו ס"טו ובניש מענין אבוד יצהיר לעיל. (ח) הבהתי כן ע"ש והלוקט מכירו כ"י על תהלים קובץ קס"ז שמכ"א בתהלים שם פ"סקא זאת מהאדר"ג ובספרים מכאן. (ט) בכ"א וברסוה (ועתומי. ל) ע"י ביר פליד ס"י ושמות רבה פ"טו ס"טו ופנאי ס"ז. וע"ע הגיגה כ"ד ע"א. (א) כן אלא עד כולם ליתא בכ"י ועתומי. (ב) כן הוא בכ"א ובספרים ישנים. ובספרים שלנו איתא ושנא את האפיקורסים והמביטות ואת זכו וע"י שבת ק"ו ע"א. (ג) הבהתי כן ע"ש פ"י אבות כ"י ומדרש הגדול כ"י פ"רש קדושים ובכ"א ובספרים בשעה שגדולה ונוסחא אחרת כשיבועה של גדולה. (ד) ע"י ה"כ פ"י קדושים לפסוק זה וב"ר פ"ד ובניש באופן אחר וע"ע המאורי שם.

הערות לנו"ב

לתקן אר"ש מהיכן שאין ישראל רואין פני גיהנם משל זכו ובכ"א שם. (ו) מן העולם ליתא בכ"ה. (ז) בעבור ליתא בכ"ה. (ח) ע"י נ"א לעיל פ"ב ובניש בתערוות אהב מ"ה. (ט) ע"י אבות פ"ב משנה י"ג ונ"א פ"ז.

שפת ראשונה שאדם משיס בפתח לא באת אלא מכחו של יצהיר והיא מתגברת במטעה של אשה עד שיגיע זכנו לצאת. מיד יצא ויצהיר שריו על מפתח לבו שנאמר לפתח המאת רובץ. שלש עשרה שנת גדל יצהיר על יצ"ט חילל שבת אינו נסקל. הרג נפשות אינו נהרג גולה עירוה אינו נהגץ גבר יצרו והרגל כיון שבא יצ"ט חילל שבת אומר לו ריקה אתמול היית פטור אבל עכשיו אתה חייב סקילה התחיל מתלש בשערו ואוכל את בשרו ואינו מועיל כלום. וכן הרג נפש אומר לו ריקה חייב אתה הרג מיד הוא בוכה ומצעק ואומר או מוצרי או מוצרי בוא וראה בזמן שאדם עצמו לדבר עבירה כל איבריו נשמעין לו הלך לברר מצוה כל אבריו מתעצצין לו לפי שיצר רע שבמעיו מלך על כאתים וארבעים ושמונה אבריו כ"י ועל תהלים דומה לכו שהוא הבורש בבית האסורים שנאמר כי מכות האסורים יצא למלך יצ"ט. וע"ע ברכות ס"א ע"א וע"ע וב"ר פ' כ"ב ויקרא רבה פ"ד ס"ה וע"ע נ"ב פ"ז (ד) בכ"א בדת שנאמר. (ה) ע"י סוכה גיב ע"א וע"ע ומדרש משילי לפסוק זה ועל פיהם הגהתי ושלמנו ובספרים ישלום. וע"ע פסרי עקב פ"י מ"ה וקדושתין ל' ע"ב. (ו) בכ"א והואל יהרג עמי חברי ועתומי. (ז) ע"י סוכה ש"ו ובכ"א רבה פ"טו ס"טו ובניש מענין אבוד יצהיר לעיל. (ח) הבהתי כן ע"ש והלוקט מכירו כ"י על תהלים קובץ קס"ז שמכ"א בתהלים שם פ"סקא זאת מהאדר"ג ובספרים מכאן. (ט) בכ"א וברסוה (ועתומי. ל) ע"י ביר פליד ס"י ושמות רבה פ"טו ס"טו ופנאי ס"ז. וע"ע הגיגה כ"ד ע"א. (א) כן אלא עד כולם ליתא בכ"י ועתומי. (ב) כן הוא בכ"א ובספרים ישנים. ובספרים שלנו איתא ושנא את האפיקורסים והמביטות ואת זכו וע"י שבת ק"ו ע"א. (ג) הבהתי כן ע"ש פ"י אבות כ"י ומדרש הגדול כ"י פ"רש קדושים ובכ"א ובספרים בשעה שגדולה ונוסחא אחרת כשיבועה של גדולה. (ד) ע"י ה"כ פ"י קדושים לפסוק זה וב"ר פ"ד ובניש באופן אחר וע"ע המאורי שם.

פרק יז

רבי יוסי אומר יהי ממון חברך חביב עליך כשליך. והתקן עצמך ללמוד תורה שאינה ירושה לך. וכל מעשך יהיו לשם שמים א:

כיצד מלמד נשם שאדם רואה את ממנו כך יהא רואה את ממון חבריו וכשם שאדם רוצה שלא יצא שם רע על ממון שלו כד יהיה רוצה שלא יצא שם רע על ממון חבריו ב:

דבר אחר יהי ממון חברך חביב עליך כשליך כיצד בזמן שתלמיד חכם נכנס אצלך לומר שנה לי אם יש בידך לשנות שנה לו ואם לאו פטרוה מיד ואל תקח ממנו את ממנו ג: שנאמר אל תאמר לרעך לך ושוב ומחר אתן ויש אתך משלוי ג' ב"ח ד):

התקן עצמך ללמוד תורה שאינה ירושה לך כיצד בשעה שראה משה רבינו את בניו ה) שאין בהן תורה שיעמדו בנשיאות אחריו נתעטף ועמד בתפלה. אמר לפניו רבונו של עולם הוריעני את מי יכנס את מי יצא כראש כל העם הזה

רבי יוסי אומר יהי ממון חברך חביב עליך כשליך. והתקן עצמך ללמוד תורה שאינה ירושה לך. וכל מעשך יהיו לשם שמים י:

יהי ממון חברך חביב עליך כשליך יא: היה חס על ממון חברך כשליך ועל ממון בניו ובנותיו ואם רוצה את שלא יטול אדם את שלך אף אתה אל תיטול את שלו:

והתקן עצמך ללמוד תורה שאינה ירושה לך שאילו היתה תורה ירושה לך היה אדם מרוישה לבנו ולבן בנו ולבן אחותו עד סוף כל הדורות יב). שכן מצינו במשה כשעה שהיה סבור שכניו עומדים תחתיו מהו אומר ויאמר משה אל ה' לאמר יפקוד ה' אלוהי הרוחות לכל בשר וגו' אשר יצא לפניו ככדבר כ"ז מ"ו וי"ז). בא וראה מה (המקרא) המקום משיבו קח לך את יהושע (שם י"ח יג):

שנאמר וידבר משה אל ה' לאמר יפקוד ה' אלוהי הרוחות לכל בשר איש על העדה אשר יצא לפניו ואשר יבא לפניו (בכדבר כ"ז מ"ו וי"ז). אמר לו הקב"ה למשה משה קח לך את יהושע (שם שם יח). אזל הקב"ה למשה) ע לו ועמדו לו תורגמן וידרוש לפניך בראש גדולי ישראל. באותה שעה אמר לו משה ליהושע יהושע ע לו זה מוסר לך. איני מוסר לך תישיש אלא גדיים. וככשיש איני מוסר לך אלא מלאים. שעדיין לא נתעסקו במצוות ועדיין לא הגיעו לתשישים וככשיש שנאמר אם לא תדעי לך היפה בנשים צאי לך בעקבי הצאן ורעי את גדיותך על משכנות הרועים (שיר השירים א' ח' ז):

פעם אחת היה רבי יוחנן בן זכאי מהלך בשוק ראה ריבה א' שמלקת שעורים מתחת רגלי בהמתן של ערביים. אמר לה בתי מי את. שתקה. שוב אמר לה בתי מי את. שתקה. אמרה לו המתן לי ח'. נתעטפה בשערה וישבה לפניו אמרה לו רבי כתו של נקדימון בן גוריון אני. אמר לה בתי וממון של (בית) אביך היכן הוא י. אמרה לו רבי לאו כדון מתלא מתלין בירושלים מלח ממו חסד. ואמרי לה חסד. אמר לה של בית חמך היכן הוא. אמרה לו רבי בא זה ואכד זה. באותה שעה אמר להן רבן יוחנן בן זכאי לתלמידיו כל מי הייתי קורא מקרא הזה אם לא תדעי לך היפה בנשים צאי לך בעקבי הצאן ויחזי מתני מה שכתוב בו י' עד שכתאתי היום וילמדי מה שכתב יא) שנתחייבו ישראל לאומה שפלה שבאומות ולא לאומה שפלה בלבד אלא לנלאי בהמתן יב). שוב אמרה לו רבי זכור אתה כשחתמת על כתובתי. אמר לה הן. אמר לתלמידיו העבודה אני המתן על תוכחה של ריבה זו והיו קורין בה אלף אלפים דגרי זהב כדיגרי צורי. מימיהם של בית אביה של ריבה זו לא היו נכנסים מבתיהם לבית המקדש עד שפורסין לו כלי מילת יג):

הערות לנויא

פ"ז א) ע"י אבות פרק ב' מיב וע"פ המשנה וע"פ גויב הוספתי כפן הבכא הג' ובספרים גם בכא ב' היתה הסירה וניהוספה אח"כ וע"י לקמן ב) כן והתקן עצמך ללמוד ע"י חביב עליך כשליך לקמן ליתא בכ"א ובספרים ישנים והגהה ע"פ התימ"י אבל בשינוי קצת ע"ש והגהה גם בפירושו על אבות כ"י הנובאה פוסקא זאת והיא נוספה ויתר לגירסת הספרים וע"פ הגהתי ג"כ מלת ו' כ"ש תהת ו' כ"מ. וע"פ מאירו למשנה זו שכתב ובבריותא פירש שלא יוצא שם רע על נכסיו חבריו עד שיהא סיבה להרהיק הקופצים מהם שאלו אדם על פירות חבריו והם שונים וישבחה ללוקח וכו' וכן פירש שיהא חס על הצלת ממון חבריו כשלו וכו' ע"ש. ג) בכ"א כל ממנו. ובפ"י אבות כ"י ליתנהו למלות. ואל תקח ממנו את כל ממנו. ד) ה' את בניו ליתא בכ"א ובספרים ישנים ליתא והגהה בספרים אה"כ וקיומתי גירסת זאת ע"ש נוסחא ב' אלא שהוספתי מלת את כמו שהיא שם. והוא עיקר התשובה וכל השאר הוא אגב גירא. ז) ע"י ספרי בכדבר פי' קל"ה וקל"ט ודברים פי' שיד ושי"ה ושמות רבה פ"ב ובכדבר רבה פ"א סמ"ז ותנחומא פי' פתח וישיר השירים רבה פ"א בפסוק זה. ח) בכ"א רבי המתין. ט) בכ"א של בית אבא ובספרים של אביך ובצירוף הכ"י והדומא בבחיובות ס"ז ע"כ הגהתי של בית אביך. י) בספרים בו שנתחייבו ובכ"א וספרים ישנים ליתא, יא) כן הוא בכ"א ובספרים ישנים. ובספרים שלנו ואמרתיו מה וכו'. יב) בכ"א שפלה בין האומות. וכן ולא עד בהמתן ליתא ועתומ"י. יג) בכ"א לו מילת ועתימ"י וכעיקר הדברים ע"י לעיל פי' וע"י במקומות הגרמיות לעיל אות ז' ובכתובות שם ובפירושי שם. וע"י במ"ע בספרי דברים שם

הערות לנו"ב

י) ע"י אבות פ"ב מיב ושם במשנה וגם בכ"א דברי ר' יוסי הם קודם לרברי ר"ש, יא) הוספתי מפכרא. יב) עד סוף כל הרוות ליתא בכ"א. יג) בכ"א עוד וכתוב וסמכת ידך עליו המקום צוהו שיסמוך ביד אחת והוא עשהו מלא וגדוש וספך שתיהן שנאמר ויסמוך את ידיו עליו ועשא כמנהי הכלאה הגדושה דכתוב והישע בן נון מלא רוח חכמה וגו' ע"כ. וע"י ג"א ובהערות

מעשה בריכה אחת שנשנית היא ועשר שפחותיה ונטלה יוני אחד והיתה מתגדלת ובאת בתוך ביתו. יום אחד נתן לה כדה ואמר לה צאי והבא לי מים. עמדה אחת משפחותיה ונטלתו ממנה. אמר לה מה זו יד. אמרה לו חיי ראשך אדני אני הייתי מחמש מאות שפחות של אמה של ריבה זו. כיון שישמע את דבריה שגרה בת חרוץ (י) היא ועשר שפחותיה:

שוב מעשה בריכה אחת שנשנית ונטלה יוני אחד והיתה מתגדלת ובאת בתוך ביתו. בא לו בעל החלום (ז) ואמר לו הוצא ריבה זו מתוך ביתך. אמרה לו אשתו אל תוציאנה. שוב בא לו בעל החלום אמר לו אם אין אתה מוציאה הריני הורגך. עמד והוציאה (י) והיה מהלך אחריה. אמר אלך ואראה מה יהא בסופה של ריבה זו. כשהיא הולכת בדרך צמאתה וירדה לשתות מים על המעיין. כיון שהניחה ידה על הכותל יצא עליה נחש ונשכה ומתה והיתה צפה על פני המים. ירד ונטלה והעלה וקברה ובא ואמר לאישתו עם זה שאת רואה לא כעם עליהם אלא אביהם שבשמים (יח):

וכל מעשיך יהיו לשם שמים לשם תורה שנאמר בכל דרכיך דעהו והוא יישר אורחותיך (משלי ג י) (יט):

רבי שמעון אומר הוי זהיר בקריאת שמע ובתפלה וכישאתה מתפלל אל תעשה תפלתך שיחכה (א) אלא תחנונים לפני הקדוש ברוך הוא שנאמר כי אל רחום וחנון הוא ארך אפים ורב חסד וניחם על הרעה (כא). וואל תהי רשע בפני עצמך (כב):

רבי אליעזר אומר הוי שקוד ללמוד תורה ודע מה שתשוב לאפיקורם (כג) ודבר אחד בתורה אל תשתכח ממך (כד) דע לפני מי אתה עמל ומי הוא בעל בריתך (כה):

פרק יח

וכנגדן (א) היה רבי יהודה הנשיא מונה שבחן של חכמים של רבי טרפון של רבי עקיבא ושל רבי אלעזר בן עזריה ושל רבי יוחנן בן נורי (ב) ושל רבי יוסי הגלילי. לרבי טרפון קרא לו גל אבנים. ויש אומרים גל של אגוזים

הערות לנריא

אות ל' (ד) בהרתי כהניא שכתומי. ובכייא וספרים מהו. (טו) לבת תירין בכייא ועתומי. (טז) בכייא ובא לו בחלום ועתומי. (יז) עמה והוציאה בכייא ועתומי. (יח) עי איכה רבתי יולקט האינו ר' תלמיז מעשים כעין אלו. ובמדרש הגדול בני בהאזינה מביא למעשה זאת בשושים קלים. (יט) בכייא ועתומי בני בהאזינה מביא למעשה זאת בשושים וציעי. (כ) בתומי נ"א קבע. (כא) ביואל בני י"ג לשון המקרא כי חנון ורחום הוא וגוי וביונה ד' ב' כי אתה אל חנון ורחום וגוי. (כב) בספרים ליתא ועי אבות פ"ב מ"ג ועיף מלאכת הרמיא. וכן הוא גיב בנויב. (כג) בכייא את אפיקורם. כד בכייא שלא תשתבח ועתומי. (כה) בכייא מו בעל וכו' ועתומי. והנה נוספו עוד כאן עיף התומי המלות ונאמן בעל בריתך שישלם לך שכר פעולתך ובכייא וספרים ישנים ליתא. ועי אבות פ"ב מ"ד ועיף בספר מלאכת שלמה שם (הגרפס ביהד עם פירוש המאורי ע"י ר"ז כ"ט) רמק לרברים אלו במשנה שם וכן לא גרים להו במשנה דפוס קאמברידגע ואהרי שגם בנויב ליתניהו לא הצגתים כאן. וחוששני מאד שכל דברים אלו נשתרבו לכאן מדברי רבי טרפון לקמן שם במשנה.

וכל מעשיך יהיו לשם שמיכהלל. כשהיה הלל יוצא לבקום ויו אומרים ליה להיכן אתה הולך. לעשות מצוה אני הולך. מה מצוה הלל. לבית הכסא אני הולך. וכי מצוה היא זו. אמר להן הן. בשביל שלא יתקלקל הגוף יד. איכן אתה הולך הלל. לעשות מצוה אני הולך. מה מצוה הלל. לבית הרבצן אני הולך. וכי מצוה היא זו. אמר להן הן. בשביל לנקות את הגוף. תדע לך שהוא קננה אם אוקיינית (טו) העומדות בפלמיות של מלכים הממנה עליהם להיות שפן וממרקן המרכות מעלה לו סליא (טז) ככל שנה ושנה ולא עוד אלא שהוא מתגדל עם גדולי המלכות. אנו שנבראנו בצלם ודמות שנאמר כי בצלם אלהים עשה את האדם (בראשית ט' י) על אחת כמה וכמה. ישמאי לא היה אומר כך אלא יעשה הובותינו עם הגוף הזה (י):

רבי אליעזר אומר הוי שקוד ללמוד תורה ומה שתשוב לאפיקורם על דברי תורה שלא יסתרו (יח). ודע מלפני מי אתה עמל ומי בעל בריתך שנאמר בכל דרכיך דעהו (משלי ג י) (יט):

פרק לא

רבי יוחנן בן זכאי קבל מהלל ומשמאי הוא היה אומר אם עשית תירתך הרבה אל תחזיק טובה לעצמך כי לכך נוצרת. שלא נוצרו הבריות על דברי הבטלה אלא על דברי תורה שנאמר כי היא חייך ואורך ימיך (דברים ל' כ) [חייך בעולם הזה ואורך ימיך לעולם הבא (א)]:

הוא היה אומר אל תסתיר כמותיהם (ב) שלא תבנם בדרך. אל תסתיר [של לבנים שלא יאמרו לך בא ועשם של אבנים] (ג).

הערות לנריא

שם אות זו ונופטר בכמדבר רבה ותחזומא אשר נרמו שם עליהם. (ד) בכייה ועוד אמרו לו איכן. (טו) בכייה אבינוית והיא מלה יניגית ופירושה צורה ודמות. (טז) בכייה סל של ריבה ועי פרק י"ז ובהערות שם אהר"ב (יז) בכייה לא היה אומר כן ישמאי אלא נעשה הובותינו וכו'. ובעיקר הדברים עי ויקרא רבה פל"ד ס"ג ועיף פסיקתא רבתי קפ"ז ע"ב ועיף כמנן אבות למשנה זו. (יח) פירוש מלה זאת לא איתבררה לי כל צרכה. (יט) עי אבות פ"ב מ"ד.

פ"ל"א (א) עי קדושים ובתרגום יונתן בפסיק זה והוספתי מסברא. ועיף לעיל סוף פס"ח. (ב) אל תסתיר כמותיהם של גוים. (ג) כן הוא בכייה ובכייא רומי שלל בדיוקן ויאמרו לך בא ועשה של אבנים.

וחוששני מאד שכל דברים אלו נשתרבו לכאן מדברי רבי טרפון ולנגדן (ב) כן נורי ליתא בכייא

כיון שנוטל אדם אחד מהן (ג) כלן מתקשקשין וכאין זה על זה. כך היה רבי מרפון דומה בשעה שתלמיד חכם נכנס אצלו ואמר לו שנה לי. מביא לו מקרא ומשנה מדרש הלכות והגדות. כיון שיצא מלפניו היה יוצא (ד) מלא ברכה וטוב. לרבי עקיבא קרא לו אוצר בלום. למה רבי עקיבא דומה לפועל שנטל קופתו ויצא לחוץ מצא חטים מניח בה מצא שעורים מניח בה כוסמין מניח בה ערשים מניח בה כיון שנכנס לביתו מכר חטים בפני עצמן שעורים בפני עצמן פולין בפני עצמן ערשים בפני עצמן. כך עשה ר' עקיבא ועשה כל התורה טבעות טבעות (ה). לרבי אלעזר בן עזריה קרא לו קופה של רובלים. ולמה היה רבי אלעזר דומה לרוכל שנטל קופתו ונכנס למדינה ובאו בני המדינה ואמרו לו שמן טוב יש עמך. פולייטין יש עמך (ו). אפרסמון יש עמך ומוצאין הכל עמו (ז). כך היה רבי אלעזר בן עזריה בזמן שתלמידי חכמים נכנסו אצלו. שאלו במקרא אוטר לו במשנה אומר לו במדרש אומר לו בהלכות אומר לו באגדות אומר לו. כיון שיצא מלפניו הוא מלא טוב וברכה (ח):

לעת זקנותו של רבי יהושע נכנסו תלמידיו לבקרו אמר להם בני מה חידוש [היה] (ט) לכם בבית המדרש. אמרו תלמידך אנו ומימך אנו שותים. אמר להם ה"ו שאין דור יתום של חכמים. שבת של מי היתה. אמרו לו (י) שבת של רבי אלעזר בן עזריה היתה. אמר להם וכמה (יא) היתה ההגדה היום. אמרו בפרשת (יב) הקהל את העם האנשים והנשים והמף (דברים ל"א י"ב) אמר להם ומה דרש בה. אמרו לו כך דרש בה אנשים באים ללמוד ונשים לשמוע מה למה הם באים כדי לתת שכר טוב למביאיהם (יג). אמר להם מרגליות טובה היתה בידיכם

אם היתה נמיעה בתוך ירך ויאמרו לך הרי לך המשיח. בוא ונמעד) את הנמיעה (ואח"כ צא והקביל) (ה). אם יאמרו לך הילדים נלך ונבנה בית המקדש אל תשמע להם ואם יאמרו לך הזקנים בוא ונסתור בית המקדש (ו) שמע להם. מפני שבני ילדים סתירה וסתירת זקנים בנין. ראיה לדבר רחבעם בן שלמה (ז):

הוא היה אומר כופו את הילדים (ח) מנאון ופרשו מבעלי בתים מפני שבעלי בתים מרחיקים [את האדם] מדברי תורה (ט): הוא היה אומר פלוני אומן ואין כלי אומנתו בידו. פלוני כלי אומנתו בידו ואינו אומן. פלוני אומן וכלי אומנתו בידו. אמרו לו רבי מה הדבר הזה. אמר להם פלוני חכם ואין בידו מעשים הרי זה אומן ואין כלי אומנתו בידו. פלוני יש בידו מעשים טובים ואינו חכם הרי זה כלי אומנתו בידו ואינו אומן. פלוני חכם ויש בידו מעשים טובים הרי זה אומן וכלי אומנתו בידו (י):

הוא היה אומר כופו את הילדים שמהם חכמים יוצאים שתהא שמאל דוחה וימין מקרבם (יא):

הוא היה אומר (מנין) [בעון] ג' דברים בעלי בתים נמסרים למלכות על שהם מליים בריבית (וכובשים) [ועל שכובשים] שטרים פרועים (ופוסקים) [ועל שפוסקים] צדקה כרבים ואינן נותנין [ועל שפורקין עול מצליהם ונותנין העול והמס על העניים והאביונים האומללים] (יב)

ועליהם הוא אומר ארור אשר לא יקים את דברי התורה הזאת (דברים כ"ז כ"ז) אלו בעלי בתים (יג): רבי יהודה אומר על שלשה דברים העולם עומד על התורה ועל העבודה ועל גמילות חסדים (יד): רבי הלל אומר אל תפרוש מן הצבור אל תאמין בעצמך עד יום מותך ואל תאמר לכשאפנה אשנה שמה לא תפנה. אל תאמר דבר שאפשר לשמוע שסופו להשמע. ואל תאמר אחר אדם דבר עד שתגיע למקומו: הוא היה אומר מרבה נשים מרבה כשפים. מרבה שפחות מרבה זימה. מרבה עבדים מרבה גזל. מרבה כשפים מרבה רכית) [רעות] (טו). מרבה נכסים מרבה יגיעה. מרבה בשר מרבה רמה. מרבה תורה מרבה חיים. קנה שם טוב קנה לעצמו. קנה לו דברי תורה קנה לו חיי העולם הבא (טז):

הערות לג'א

ועתומי (ג) בכי"א כיון שנטל אחד וכו' ועתומי. (ד) היה יוצא ליתא בכי"א ועתומי. (ה) בילקוט אבות כ"ז איתא מטבעות מטבעות. (ו) פולייטון יש עמך ליתא בכי"א ועתומי. (ז) ונראה שנוסחאות שונות נתערבו כאן. ומוצאים הכל יעמו ליתא בכי"א ועתומי. (ח) בכי"א ליתא ועי' לקטן אות כ"ז. ט' ונספתי ע"פ כי"א ובספרים ליתא. י' בכי"א שאין דור יתום שבת של וכו' ועתומי. יא) בכי"א והאיך היתה. יב) בכי"א והאיך היתה וכו' אמרו הקהל ועתומי. יג) כדי לקבל

הערות לג'ב

(ד) בכי"ה בא בהמרה נמע את וכו'. (ה) כיה בכי"ר ובכיה אחרי יצא והקבילום. (ו) בוא ונסתורנו בכי"ה. (ז) בכי"ה ראיה לדבר מרחבעם בן שלמה שנאמר ויבא רחבעם וכל קהל עדת ישראל וידברו אל רחבעם וגו' אבין הקשה את עליזו וגו' ויועץ המלך רחבעם את הזקנים וגו' ויעזב את צעזת הזקנים וגו' ויועץ את הילדים וגו' קטני עבה סמתני אבי וגו' וישיבו העם את המלך דבר מה לנו חלק בבן דוד ולא נהלה בבן ויש

(מלכות א' י"ב). ועי' מגילה ל"א ע"א בענין זה. (ח) בכיה התלמודים. (ט) כוונת השם בעלי בתים כאן נעלמה ממנו ועי' תנא דבי אליהו רבה פי"ה. י' עי' נויא פ"ב ובהערות שם אות ב'. יא) ואולי צ"ל ותהא שמאל וכו'. קצת מזה בסוגיה ס"ד ע"א. יב) כן הוא בכי"ה ובכ"ר ופורקין מעליהם ונותנין משיאת על הענין. ועי' סוכה כ"ט ע"א ועי' ותוספתא שם פ"ב ומסכת דרך ארץ רבה פ"ב. יג) בכיה ועל עושי הרעה הוזהר הכתוב אומר ארור אשר לא יקים את דברי התורה הזאת ועל בעלי בתים שמתרסקין את האדם מדברי תורה. ועי' רי"ש ל"ט סוטה פ"ז ה"ד ויקרא רבה פ"ה ס"א דרשות על כתוב זה ע"ש. יד) עי' אבות פ"א מ"ב ולעיל סוף פ"ד וצ"ע. טו) הגהתי כן בסברא. טז) עי' אבות פ"ב ס"ד ומ"ז ובקדמוני המפרשים שם ועי' נתיב פ"ה.

ובקשתם לאברה מנני אלמלא לא באתם אלא לשמוע דבר זה די. אמרו לו ועוד דרש בה דברי חכמים כדרבנות וכמסמרות נמועים בעלי אסופות (קהלת י"ב י"א) מה דרבן זה מכוון את הפרה לתלמיה כך דברי תורה מכוונין את האדם לדרכי חיים. אי מה דרבן זה מיטלטל אף דברי תורה מיטלטלין. ת"ל וכמסמרות נמועים מה נמועים אינן מתעקרין אף דברי תורה אינן מתעקרין. בעלי אסופות אלו תלמידי חכמים שנכנסין ויושבין אסופות אסופות אלו אוסרין ואלו מתירין אלו מטמאין ואלו מטהרין אלו פוסלין ואלו מכשירין (ד). שמא (שם שם) יאמר לך אדם ואש ולא אשנה ת"ל נתנו מרועה אחד. אל אחד בראם ופרנס אחד נתנם רבון כל המעשים אכרם. אף אתה עשה אונך כאפרכסת והכניס בהם דברי אוסרין ודברי מתירים דברי המטמאים ודברי מטהרין (טו) דברי פוסלין ודברי מכשירין (טז) :

ולרבן יוחנן בן גורי קרא לו קופה של הלכות. ולרבי יוסי הגלילי מלקט יפה בלא גסות הרוח שאחזו בה מדת חכמים מהר סיני והיה משנן בה כל חכמי ישראל : איסי בן יהודה היה קורא לחכמים שמות. לר"מ חכם וסופר (י). לרבי יהודה חכם לכשירצה (יח). לרבי אליעזר בן

אדם עוברין בשוק ואין בני אדם משיחין בהן. עבר תלמוד חכם משיחין (בבא מציעא כ"ג) : בגי דבריהם אדם ניכר לבריות אם כשר הוא ואם (לאו) מהליכתו ומעטיפתו ומשאלת שלומו. ויש אומרים אף בדבורו (כא) :

ג' דברים מאהבין את האדם לבריות. יד פשוטה ושולחן ערוך וקלות ראש : בגי דבריהם בודקין את האדם. במשא ומתן וכרוב יין וכרוב שיחה (כב) : רבי נחוניא סגן הכהנים אומר הוי מתפלל בשלומה של מלכות שהיא שולמת בנו כל הימים שאלמלא מוראה איש את רעהו חיים בלענו (כג) :

פרק לב רבי נחוניא בן הקנה אומר כל המקבל עליו עול תורה מעבירין עליו עול מלכות ועול דרך ארץ. וכל המורק ממנו עול הורה נותנין עליו עול מלכות ועול דרך ארץ (א) : הוא היה אומר הנותן לבו לדברי תורה מעבירין ממנו דברי שטות. והנותן לבו לדברי שטות מעבירין ממנו דברי תורה (ב) :

רבי יוסי אומר כל המכבד את התורה גופו מכובד על הבריות. וכל המבזה את התורה גופו מבוזה לבריות (ג) : רבי ישמעאל אומר הלומד על מנת ללמד אין מספיקין בידו ללמוד וללמד. והלומד על מנת לעשות . מספיקין בידו ללמוד וללמד לשמור ולעשות (ד) :

רבי יהודה אומר הוי זהיר בתלמוד שישגנת תלמוד עולה זדון (ה) : רבי ישמעאל בנו של רבי חנינא בן ברקא (אומר) משלך יתנו לך ובשמך יקראוך ובמקומך יושבוך. ואין שכחה לפני המקום ואין אדם נוגע בכוכן לך (ו)

נמשלו דברי תורה לכלי מלתין. מה מלתין לא במהרה את קונחו אבל במהרה את קורעו. כך הם דברי תורה קשים הם לקנות ונוחים הם לאבד. דברי ישמות דומים הם לכלי שקי. מה כלי שקי במהרה את קונחו אבל לא במהרה את קורעו. כך הם דברי ישמות נוחים לקנות וקשה לאבד :

נמשלו דברי תורה לכלי זהב (מה כלי זהב) כל זמן שהוא מטרקן הם מצחצחין (י) ומאירין פניו של אדם. כך הם דברי תורה שכל זמן שאת שונה בהן ומשלים בהן מצחצחין ומאירין פניו של אדם שנאמר מצות ה' ברה מאירת עינים (תהלים י"ט ט"ו). יישב לו מהן נוחין לאבדן ככלי זכוכית שנאמר לא יערכנה זהב וזכוכית (איוב כ"ח י"ז יח) :

חבר בפני עם הארץ ככלי זהב. השיח עמו (יט) ככלי זכוכית. אבל ושתה [עמו] ככלי חרס. כל הכלים עוברים בשוק ואין בני אדם [יודעין] מה בתוכן. עכר כלי זכוכית בני אדם יודעין מה בתוכן. כך כל בני

חכם משיחין (בבא מציעא כ"ג) :

יד פשוטה ושולחן ערוך וקלות ראש : בגי דבריהם בודקין את האדם. במשא ומתן וכרוב יין וכרוב שיחה (כב) : רבי נחוניא סגן הכהנים אומר הוי מתפלל בשלומה של מלכות שהיא שולמת בנו כל הימים שאלמלא מוראה איש את רעהו חיים בלענו (כג) :

פרק לב רבי נחוניא בן הקנה אומר כל המקבל עליו עול תורה מעבירין עליו עול מלכות ועול דרך ארץ. וכל המורק ממנו עול הורה נותנין עליו עול מלכות ועול דרך ארץ (א) : הוא היה אומר הנותן לבו לדברי תורה מעבירין ממנו דברי שטות. והנותן לבו לדברי שטות מעבירין ממנו דברי תורה (ב) :

רבי יוסי אומר כל המכבד את התורה גופו מכובד על הבריות. וכל המבזה את התורה גופו מבוזה לבריות (ג) : רבי ישמעאל אומר הלומד על מנת ללמד אין מספיקין בידו ללמוד וללמד. והלומד על מנת לעשות . מספיקין בידו ללמוד וללמד לשמור ולעשות (ד) :

רבי יהודה אומר הוי זהיר בתלמוד שישגנת תלמוד עולה זדון (ה) : רבי ישמעאל בנו של רבי חנינא בן ברקא (אומר) משלך יתנו לך ובשמך יקראוך ובמקומך יושבוך. ואין שכחה לפני המקום ואין אדם נוגע בכוכן לך (ו)

הערות לג'רא

בהם ישכר וכו'. ועתומי. (יד) שמא יאמר לך אדם ליתא בכי"א ועתומי. (טו) בכי"א דברי המטהרין ודברי המטמאין. (טז) דברי פוסלין ודברי מכשירין ליתא בכי"א ועתומי. ובעיקר הדברים ע"י הוספת סוטה פ"ז והגנה ג' ע"ב ומכילתא בא ובמסכת סופרים פ"ז ה"א ופ"ב היו וע"ע בפסקתא רבתי ח' ע"א וע"ב ובמ"ע שם. וכל פסקא זאת נראה שהיא רק הספה כאן. (יז) בכי"א סופר. (יח) לכשירצה ליתא בכי"א ועתומי.

קיסעא יש שם) ו. פ. וברכות כ"ג ע"ב וקידושין ע"א גבי עובדא דר"י בר יוחזקאל וכו' ג' ע"ב. (כב) ע"י ד"א זוטא שם ועירובין פ"ה ע"ב. (כג) ע"י אבות פ"ג מיב ובמבן אבות שם. (פ"ר"ב א) ע"י אבות פ"ג מ"ד וע"ע גי"א פ"ב ובהערות שם אות ז'. (ב) ע"י אבות פ"ד מ"י וע"ע גי"א פ"ה ובהערות שם אות ז'. (ג) ע"י אבות שם מ"ה ובג"א ובהערות שם אות ז'. (ד) ע"י אבות שם פ"ג ע"ב. (ו) ע"י יומא ל"ח ע"א ותוספתא שם פ"ב ושיר השירים רבה פ"ג ס"ה ושם הוא בשם עזאי ובירושמי כפי' דיומא תני לה בשם בן זוטא אבל ע"ע בדקדוקי

(יז) בכי"א כ"ז שאתה משפספס ומטרקן היו מצחצחין. (יח) בכי"א עור שהוא נוח לשבור וכמו כך יש תקנה לכלי זהב אם ישברו כך יש תקנה לתלמיד ששבת תלמודו כך הוא נוח לתקן ע"ב. (יט) בכי"א עמו שיחה בטלה. (כ) ע"י גי"א פ"ב ובהערות שם אות ז' (אולי יש להניח בתחלת פסקא זו דנמשלו הה"א וע"ע גי"א פ"ה וע"ע פנתרין כ"ב ע"ב. (כא) ע"י דרך ארץ זוטא פ"ה ונראה שאיזה ע"ב ע"ב. (כב) ע"י ד"א זוטא שם ועירובין פ"ה ע"ב. (כג) ע"י אבות פ"ג מיב ובמבן אבות שם. (פ"ר"ב א) ע"י אבות פ"ג מ"ד וע"ע גי"א פ"ב ובהערות שם אות ז'. (ב) ע"י אבות פ"ד מ"י וע"ע גי"א פ"ה ובהערות שם אות ז'. (ג) ע"י אבות שם מ"ה ובג"א ובהערות שם אות ז'. (ד) ע"י אבות שם פ"ג ע"ב. (ו) ע"י יומא ל"ח ע"א ותוספתא שם פ"ב ושיר השירים רבה פ"ג ס"ה ושם הוא בשם עזאי ובירושמי כפי' דיומא תני לה בשם בן זוטא אבל ע"ע בדקדוקי

יעקב קב ונקי. לרבי יוסי נמוקו עמו. לרבי יוחנן בן נורי קופה של הלכות. לרבי יוסי הגלילי מלקט יפה יפה בלא גסות הרוח. לרבי שמעון בן גמליאל חנות בלא ארגונו טב. לרבי שמעון שונה הרבה ומשכח קימעא. ואחר כך מצאו רבי שמעון לאיסי בן יהודה א"ל מפני מה אתה מפטפט דברי בפני תלמידי חכמים. א"ל וכי אמרתי עליך אלא שאתה שונה הרבה י"ט משכח קימעא ומה שאתה משכח סובין של משנתך ז':

פרק יט

עקביא מהללאל אומר כל הנותן ארבעה דברים אל לבו שוב אינו חוטא מאין הוא בא ולאן הוא הולך ומה עתיד להיות ומי הוא דינו:

מאין הוא ממקום חושך. ולאן הולך למקום חושך ואפילה. ומה עתיד להיות עפר רימה ותולעה. ומי הוא דינו מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא א'. רבי שמעון אומר בא ב' ממקום חשך וחוזר למקום חשך ג'. בא מטיפה סרוחה ממקום שאין

רבי יוחנן בן ברוקה אומר המחלל שם שמים בגלוי נפרעין ממנו כסתר והשם מתחלל ואין נפרעים ממנו אלא בגלוי ז':

רבי יוחנן (הנינא) בן דוסא אומר כל שקרמה יראת חסאו ולחכמתו סופו להתקיים. חכמתו ליראת חטאו אין סופו להתקיים. מעשיו לחכמתו סופו להתקיים. לחכמתו למעשיו אין סופו להתקיים. משל למה הדכר דומה לאחד שבא אצל החנוני. א"ל תן לי רביעית יין. א"ל הכא כלי ופתח לו את תיקו ח. א"ל תן לי שמן. א"ל הכא כלי ופתח לו את המפושלות ט'. א"ל בן מאירה כלי אין בידך ואתה מבקש ליטול יין ושמן. כך הקב"ה אומר לרשעים י' מעשים טובים אין בידכם ואתם מבקשים ללמוד תורה שנאמר ולרשע אמר אלהים מה לך לספר חקי (תהלים נ' ט"ז). חוקי אין את משמר היאך את כספר בהם ואתה שנאת מוסר (שם שם) יא':

עקביא בן מהללאל אומר יסתכל אדם בד' דברים ואינו הולך ומי עתיד להיעשות עפר רמה ותולעה ומי הוא דיין לכל המעשים ברוך הוא י': רבי שמעון בן אלעזר אומר מאין הוא בא ממקום אש וחוזר למקום אש. ומאין הוא בא ממקום לחוץ וחוזר למקום (חוץ) [לחוץ] יג'. ומאין הוא בא ממקום שאין ברירה לראות וחוזר למקום שאין ברירה לראות. מאין הוא בא יד' ממקום שומאה וחוזר ומטמא את אחרים:

הערות לגריא

(י) הרבה ליתא בכי"א ועתומי. (כ) עי' גמין סיג עי"א וברשיי שם ד"ה גל ודיה אוצר בלום ודיה קופה ובתוס' שם ד"ה אוצר בלום שהביאו שם משבתנו כאן בקצת שינוים ואחרי שהנוסחה פה היא מנוסגמת קצת הגני מעתיק פה דברי המדרש הגדול כ"י בפרשת יתרו בענין זה והם מורכבים מהש"ס ומתארי"ג פה ויזיל איסי בן יהודה קרא לחכמים שמות לר"מ קרא ע' ומ' קי חכם וסופר. לר"א בן יעקב קב ונקי. לר' יוסי נימוקו עמו לר' טרפון גל של אבנים וי"א גל של אגוזים שבל זמן שזכר אהרן הכהן יהיו מתקשקשין ובאין זו על גב זו כך ר' טרפון דומה בזמן שאלו רבם נכנס אצלו הוא מביא לו סקרא מושנה הלכות ואגדות. לר' עקיבא אוצר בלום. למה ר' עקיבא דומה לפועל שגנל קופתו ופילה לאחוריו. יצא לשרה כצא הבין ומניה בה מצא שעורים וניהה בה כוסטין והניה בה פולין ומניה בה עדשים ומניה בה נגסם למדינה מוכר הטיס ומניה שעורים מוכר שעורים ומניה כוסטין כוסטין ומניה פולין פולין ומניה עדשים כך ר' עקיבא דומה עישה כל התורה מטבעות מטבעות לר' אל ע' ז' ר' בן עזריה קופה של רובלים למה הוא דומה לרובל שגנב קופתו והששילה אחריו אמרו לו שמן טוב עליך אמר עליו אמר להן הן אפרסמון יש עליך אמר להן הן אף כך ר' אל ע' ז' ר' בן עזריה דומה בישיבה שתלמידי חכמים נכנס אצלו שאלו מקרא אמר לו שאלו מישיבה אמר לו שאלו במדרש א"ל בהלכה א"ל בהגדה א"ל נמצא אדם יוצא מכסו מלא טוב וברכה. לר"י בן נורי קופה של הלכות לר"י הגלילי מלקט יפה בלא גסות הרוח שא חז ה בו מדרת חכמה סה ר סיני ומשנן בה לכל חכמי ישראל לרבי שמעון בן גמליאל חנות מוכרת א ר ג ט בן טוב לר' ישמעאל חנות מיוונת לר"ש בן יוחאי מוחן הרבה ומציא קי מ"א ומה שמוציא אינו מוציא אלא סובין וכך אמר ר"ש בן יוחאי לתלמידיו בני שנו מדותי שמדותי הרוכות פתרומת מדותיו של ר"ע בסוף מצא ר"ש יוחאי לאוסי בן יהודה אמר לו כפני מה אתה כופטם דברי תורה בפני חכמים אמר לו ומה אמרתי עליך אלא שונה הרבה ומשכח קימאה ומה שאתה משכח סובין הן למשנתך ע"כ. ובפורושן של דברים אלו המתארים תכונת חכמי ישראל ודרך למודם הנה כבר האריכו החכמים האחרונים בהם. ויעיין בבריתם.

הערות לגריא

סופרים דיומא שם אות ש' ואת ג' ולפי' יש מקום לנוסחתינו פה וצ"ע. ז' עי' אבות פ"ד מ"ה והנוסחא כאן היא בל"ס קטונה ומשובשת ואולי יש להגיה אותה ע"פ המיטנה שם ע"פ מפרשים וצ"ע. ח) בכ"ה ופתח את הוקו. ט) בכ"ה מפושלו ועי' ערוך ערך פישל ואולי הוא ענינו כנפי נגדו וכמוגן אבות פ"ג מ"ט שם שהביא שם משל זה בשם התאריז איתא מושפלת וביאר שם שהוא כלי העישו כמבי הדקל שאינו מחויק שמן וע"ש ע"ד. י) בכ"ה איתא עוד ותשא בריתי עלי פיך. יא) בכ"ה הוקי איתא משמר והיאך אתה מספר וכי'. ועי' שבת ל"א ע"א הדרשות על פסוק כי יראת ה' היא אוצרו יב) עי' אבות פ"ג מ"א ובמפרשים שם וגוי"א פ"ט וע"ע בספר מלאכת שלמה שכתב בי"ש ס"א ארבעה דברים. יג) עי' בגי"א שם ואולי יש להגיה ליתה. יד) בכ"ה

לחן הן אפרסמון יש עליך אמר להן הן פליטון יש עליך אמר להן הן אף כך ר' אל ע' ז' ר' בן עזריה דומה בישיבה שתלמידי חכמים נכנס אצלו שאלו מקרא אמר לו שאלו מישיבה אמר לו שאלו במדרש א"ל בהלכה א"ל בהגדה א"ל נמצא אדם יוצא מכסו מלא טוב וברכה. לר"י בן נורי קופה של הלכות לר"י הגלילי מלקט יפה בלא גסות הרוח שא חז ה בו מדרת חכמה סה ר סיני ומשנן בה לכל חכמי ישראל לרבי שמעון בן גמליאל חנות מוכרת א ר ג ט בן טוב לר' ישמעאל חנות מיוונת לר"ש בן יוחאי מוחן הרבה ומציא קי מ"א ומה שמוציא אינו מוציא אלא סובין וכך אמר ר"ש בן יוחאי לתלמידיו בני שנו מדותי שמדותי הרוכות פתרומת מדותיו של ר"ע בסוף מצא ר"ש יוחאי לאוסי בן יהודה אמר לו כפני מה אתה כופטם דברי תורה בפני חכמים אמר לו ומה אמרתי עליך אלא שונה הרבה ומשכח קימאה ומה שאתה משכח סובין הן למשנתך ע"כ. ובפורושן של דברים אלו המתארים תכונת חכמי ישראל ודרך למודם הנה כבר האריכו החכמים האחרונים בהם. ויעיין בבריתם.

פ"ט א) מן מאין הוא בא עד ומי הוא דינו ליתא בכי"א ועתומי' ובעיקר הדברים עי' אבות פ"ג מ"א ושם איתא ג' דברים ובסוגין אחר וע"ע מסכת דרך ארץ רבה' פ"ג ששניים דברים אלו בשם בן עזאי וכן נקראת המסכת הזאת פרק בי"ש פ"ק בן עזאי על שם זה ועי' דברי יצחק הרב הנאמן כמוהר"ר איוויק הירש וי"ש בספרו דור דור ודורשיו (בהערה א' שם). ובמסכת דרך ארץ כ"ע מצאתי שפיסקא זאת מתהלת רבי נתן אומר וע"ע בירושלמי פ"ה ס"ב ה"ג ובויקרא רבה פ' י"ח ובגי"א. וע"ע נ"ב פ"ב. ב) בכי"א א"ס בא וכי' ועתומי'. ג) וחוזר למקום חושך ליתא בכי"א ועתומי' שכתב נ"ב

העין יכולה לראות ד. ומה עתיד להיות עפר רימה ותולעה שנאמר אף כי אנוש רימה וכן אדם תולעה (איוב כ"ה ו'). רבי אליעזר בן יעקב אומר רימה בחייו וכן אדם תולעה במותו. אזה רימה בחייו זה כינים. וכן אדם תולעה במותו זה שמרחיש במותו ה. רבי שמעון בן אלעזר אומר אמשול לך משל למה הדבר דומה למלך שבנה פלטרין גדולים וישב בכלם ויביט של בורסקי עוברת בתוכה ונופל ז' אלמלא ביב של ושב אומר כמה נאה ומושוכה פלטרין זו אלמלא ביב של בורסקי לא היתה עוברת בתוכה ה. אף כך אדם דומה. ומה אם עכשיו שמוציאים ממעיו ט' מעין סרוח כך מתגאה על הכריות אם היה מוציא מעין של שמן טוב אפרסמון ופליטון על אחת כמה וכמה שיתגאה על הכריות י' :

כשחלה רבי אליעזר נכנסו תלמידיו לבקר וישבו לפניו אמרו לו רבינו למדנו דבר אחד (ממה שלמדנו) י". אמר להם אלמד אתכם צאו והזרו איש בכבוד חבירו וכשעה שאתם מתפללים דעו לפני מי אתם עומדים להתפלל שמתוך דבר זה תזכו לחיי העולם הבא י"ב :

אמר רבי אלעזר בן עזריה חמשה דברים למדנו מרבי אליעזר ושחמנו בהן יותר ממה ששחמנו בהן בחייו י"ג אלו הן. (כסת) עגולה והכידור והאימום והקמיע והתפלה שנקרעו שאמרת לנו מה הן. אמר להם טמאים הם והזרו בהן והטבילו אותן כמה שהן שהן הלכות קבועות שנאמרו לו למשה בסני י"ד :

פרק ב

רבי חנניה סגן הכהנים אומר כל הנותן דברי תורה על לבו מבטלין ממנו הרהורין דרבה. הרהורי רעב א'. הרהורי שטות. הרהורי זנות. הרהורי יצר הרע והרהורי אישה רעה ב'. הרהורי דברים בטלים. הרהורי עול בשר ודם. שכן כתוב בספר תהלים על ידי דוד מלך ישראל פקדיו ה' ישרים

הוא היה אומר עשה עד שאתה מצוי ומצוי לך ומצוי לאשר תתן טו' :

רבן גמליאל אומר עשה לך רב לחכמה והסתלק מן הספקואל תרבה לעישראומרות טז' :

שמעון בן אומר כל ימי גדלתי בין החכמים ולא מצאתי לנוף גדול יותר מן השתיקה. ולא מדרש הוא העיקר אלא הכל שם ל"פ המעשה י"ז :

רבן גמליאל אומר על ג' דברים העולם עומד על הדין ועל האמת ועל השלום שנאמר אמת ומשפט ישלום שפטו בשעריכם (זכריה ח' ט"ז) יח' :

רבי אומר איזו היא דרך ישרה שיבור לו האדם. כל שהיא תפארת לעושה ותפארת היא לו מן האדם. והיו זהיר במצוה קלה כמצוה חמורה שאין אתה יודע מתן שכרך של מצות. ובורח מעבירה קלה כחמורה שאין אתה יודע מהו עונשין ולא עשורה. והיו מחשב הפסד מצוה כנגד שכרה ושכרה עבירה כנגד הפסדה :

הסתכל בג' דברים ואין אתה בא לדי עבירה. דע מה למעלה מן עין רואה ואוזן שומעת וכל מעשיך בספר נכתבים י"ט :

רבן גמליאל אומר יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ שיגיעת שניהם משכחת עון. וכל תלמוד שאין עמו מלאכה סוף הבטלה לעורר עון כ' :

הוא היה אומר העושים שררה עם הצנור אין עמלים עמהם באמת ישרית אבותם עוזרתם ותפלתם עומדת להם ואתם מעלה אני עליכם שכר כאילו עשיתם בעולם הזה ובעולם הבא כ"א :

ארץ ישראל משובח יותר מכל המשובחים שבמדינות. משל למה"ד לברזל הגדול שהוא עובר ממקום למקום וכוו תש עליו. אבל משביח הוא (במקומות) [המקומות] אחרים כ"ב :

הערות לנו"ב

מאין בא בא במקום וכו'. טו' ע' שבת קמ"א ע"ב ושם איתא עשה עד שאתה מוצא ומצוי לך ועודך בידך ע"ב ועי' פירשי שם דקאי על צדקה ובערוך ערך כפן ועי' בדקדוקו סופרים שם. טז' ע' אבות פ"א מ"ז ועי' ג"א פ"ב ועי' במגן אבות למשנה שם. יז' ע' אבות שם מ"ז ונ"א שם. יח' ע' אבות שם מ"ח ונ"א שם. י"ט ע' אבות פ"ב מ"א. כ' ע' אבות פ"ב מ"ב ובקדמוני חסרשים שם ועי' המשנה דפום קאמברדיע ואילו יש להגיה גם שם לעורר במקום לגורר. כ"א ע' אבות שם ועי'. כ"ב ע' ג"א פ"ב

תכנסו לחיי העוה"ב. יג' בפסרים וכ"י בהיינו והגהתי לפי התומ"י וכן הוא בדא"ר שם. יד' בכ"ע אלו הן כסת עגולה והכור והאופן והקמיע והתפלה שנקרעה שאמרת לנו מה הן והזרו בהם והטבילו אותם כמה שבהם וכו'. וכ"י א' עגולה והגדוד והאימן והקמיע והתפלה שנקרעה שאמרת לנו מה הן והזרו בהם והטבילו וכו' שהן הלכות יבוי. ובפנים היא נוסחת התומ"י ובעיקר הרברים ע' סנהדרין פ"ח ע"א ובקדוקו סופרים שם בכלים פ"ב ובתוספתא דכלים פ"ב ובמפרשים שם ולקמן פ"ב ודא"ר שם. ועי' מפרשים שרובם וגם הגר"א גורסים שנקרעו תחת שנקרעה וכן הגהתי גם אנכי. פ"ב א' כ"ה בכ"ע וכן לקמן ובפסרים הרהורי הרב. ב' בפסרים ע"פ נ"א שבתומ"י אשת איש ובפסרים ישנים ובכ"א איש רע ואנכי

הערות לנו"א

נ"א למקום הטמא. ד' בכ"א דומה לראות ועתומ"י. ה' בכ"א שנאמר אף כי אנוש רמה בחייו וכן אדם תולעה וכו' איהו רמה בחייו וכן אדם תולעה וכו' ועתומ"י. ו' בכ"א פלטרין שכללן וביב וכו'. ועתומ"י אבל עי' בעטור למשנה דקב"א. ז' בכ"א ונפולת. והייתי מביא כן מפני ההמשך אבל ראיתי בפסרי מ"לם שביב מין וכו' היא ועי' הגהתי הרברים כמו שהן. ח' בכ"א שאלמלא ביב וכו' לא היה עובר וכו'. ט' בכ"א ממעיו ליתא ובפסרים שמוציאין ממעיו והגהתי ע"פ התומ"י. י' בכ"א אלו היה וכו' אפרסמון עאכ"י. ועתומ"י. ועי' בדרך ארץ רבה שם וביב ע"ה ע"א ועי' גי'ב לעיל פ"ל ובהערת שם. י"א ע' ברכות כ"ט ע"ב ועי' כותק הגר"א המלות דבר אחד כמה שלמדנו וגם בדרך ארץ רבה ליתא למלות כמה שלמדנו ועי' הסנהתי אותם. י"ב בכ"ע תכנסו לחיי העוה"ב. יג' בפסרים וכ"י בהיינו והגהתי לפי התומ"י וכן הוא בדא"ר שם. יד' בכ"ע אלו הן כסת עגולה והכור והאופן והקמיע והתפלה שנקרעה שאמרת לנו מה הן והזרו בהם והטבילו אותם כמה שבהם וכו'. וכ"י א' עגולה והגדוד והאימן והקמיע והתפלה שנקרעה שאמרת לנו מה הן והזרו בהם והטבילו וכו' שהן הלכות יבוי. ובפנים היא נוסחת התומ"י ובעיקר הרברים ע' סנהדרין פ"ח ע"א ובקדוקו סופרים שם בכלים פ"ב ובתוספתא דכלים פ"ב ובמפרשים שם ולקמן פ"ב ודא"ר שם. ועי' מפרשים שרובם וגם הגר"א גורסים שנקרעו תחת שנקרעה וכן הגהתי גם אנכי. פ"ב א' כ"ה בכ"ע וכן לקמן ובפסרים הרהורי הרב. ב' בפסרים ע"פ נ"א שבתומ"י אשת איש ובפסרים ישנים ובכ"א איש רע ואנכי

משמחי לב מצות ה' כרח מאירת עינים (תהלים י"ט ט'). וכל שאינו נותן דברי תורה על לבו נותנין לו הרהורין הרבה. הרהורי רעב. הרהורי שמות. הרהורי זנות. הרהורי יצר הרע. הרהורי אשה רעה. הרהורי דברים כמלים. הרהורי עול בשד ודס. שך כתוב במשנה תורה על ידי משה רבינו והווי כך לאות ולמפת ובזועף עד עולם תחת אשר לא עבדת את ה' אלהיך בשמחה ובטוב לב מרוב כל ועבדת את אויבך אשר ישלחנו ה' כך ברעב ובצמא ובעירום ובחוסר כל (דברים כ"ה ט"ו ומ"ח): כר עב כיצד בזמן שאדם תואב לאכול פת ישעורים ואינו מוצא אומות העולם (ג) מבקשין ממנו פת נקיה ובשר שמן: וב צמא כיצד בזמן שאדם מתאוה לשנות מפה של חומץ מפה של שר ואינו מוצא אומות העולם מבקשין ממנו יין משובח שבכל המדינות (ד): ובעירום כיצד בזמן שאדם יבא ללבוש חלוק של צמר או של פשתן ואינו מוצא אומות העולם מבקשין ממנו השיוראין והכלך שבכל המדינות (ה): וב חוסר כל בלא נר ובלא סכין ובלא שלחן: דבר אחר בחוסר כל בלא חומץ ובלא מלח. זו היא קללה שמקללין (בה"ו) בני אדם אל יהא לך חומץ ומלח בתוך ביתך (ז):

הוא היה אומר עשה סתך כנלוך מקום [שהנתן] אל תמול. [אם רוצה אתה שלא ימול אדם את שלך] (ג) אף את אל תמול את של חבירך כה.
 רבי יהודה הנשיא אומר עשה רצונו כרצונך (כדי שיעשה רצונך כרצונו ובמל רצונך מפני רצונו ישיבמל רצון אחרים) מפני רצונך (כה):
 הוא היה אומר אם עשית רצונו כרצונך [לא עשית רצונו כרצונו] (כז) ואם עשית רצונו שלא כרצונך עשית רצונו כרצונו (כז). רצונך שלא תמות מות עד שלא תמות. רצונך שתחיה אל תחיה עד שתחיה. מוטב לך למות מיתה בעולם הזה שעל כרחך אתה מת מלמות מיתה לעתיד (לבא) שאם תרצה אי אתה מת (ח):
 כל תלמיד שנתחלל בו שם שמים אין מספיקן בידו לעשות תשובה שנאמר אה נפשע מקרית עזו [ונני] (משלי י"ח י"ט). מה ת"ל כבריה ארמון אלא כהנים כאים עליו

כבריה ארמון. וכן הוא אומר כי לא יבינו את פעולות ה' (תהלים כ"ח ה') מתוך שהוא אומר ידרסם (שם) בעוה"ז ולא יבנם (שם) בעולם הבא. ודורשי ה' לא יחסרו כל טוב (שם ליד י"א):

פרק לג רבי עקיבא אומר סייג לחכמה שתיקה. סייג לכבוד שלא לשחוק. סייג לקדשים טהרה. סייג לגדרים פרישות. סייג לתורה מסורת א'. הוא היה אומר אל תדור בין הגוים שלא ב

הערות לג

הגהתי עיי' ב"ע והדוגמאות. (ג) כן הוא בספרים ישנים ובכ"י ובספרים איובי והוא כהמת המציקין. (ד) בכ"י המלות ופת נקיה ליתא ובתומי עוד נ"א פת קיבר במקום פת שעורים. (ה) בכ"י מפה של חומץ ואינו מוצא אומות העולם מבקשין ממנו השיורים והכלוסין שבכל המדינות ובספרים ישנים המלות מפה של חומץ ליתא ועתומי והובא שם עוד גירסא יינות המשוחחים שבכל המדינות וכן מהך התם למלת כלך ומלת תכלוסין לא איתפרש לי ועי' ספרי דברים פ"ו ר"לד ובמ"ע שם אות ט'. (ו) כן הוא בכ"י ובספרים ליתא. (ז) בכ"י אל יהא חומץ וכי ביתו ועתומי ובעיקר הדברים עי' אבות פ"ג מ"ב מאמר אחר בשם ריה סגן הכהנים. ודברים אלו כנאן מסכמיס יותר ע"ס דברי ר' נחניה בן הקנה ע"ש במשנה ו' וכן באמת מביא בנו"ב פלי"ב דברים אלו בקיצור בשם ר' נחניה בן הקנה וכן מוצאתי בס' מדרש הגדול כ"י בס' כי תבא שמואל לכל פיסקא וזאת בשם ר' נחניה בן הקנה וז"ל שם ר' נחניה בן הקנה אומר כל הנותן דית על לבו מעביון ממנו הרהורי הרב והרהורי רעב והרהורי זנות והרהורי שנות והרהורי יצתיר והרהורי זנות והרהורי אשה רעה והרהורי דברים כמלים והרהורי עול בוד שנאמר פקודי ה' ישירים משמחי לב וכי שאינו נותן על לבו דית נותנין עליו הרהורי הרב שנאמר ועבדת את אויבך תחת אשר לא עבדת את ה' אלהיך תעבדו את אויבך תחת אשר לא עבדת באהבה תעבדו בשנאה תחת אשר לא עבדת בשמחה ובשבע תעבדו ברעב ובצמא ובחוסר כל ברעב כיצד בזמן שאדם תאב לאכול פת חסום פת שעורים אינו מוצא אומות העולם מבקשין ממנו פת נקיה ובשר שמן ובצמא כיצד בזמן שאדם תאב לשנות מפה של חומץ מפה של שר אינו מוצא אומות העולם מבקשין ממנו ינות המשוחחין שבכל היינות ובעידום כיצד בזמן שאדם תאב ללבוש חלוק של צמר של פשתן ממנו השיוראין והסלקות בחוסר כל בלא נר בלא סכנה בלא שטחין. ד"א בלא מלח בלא חומץ בלא שאין לו מלח בתוך ביתו זו היא קללה שמקללין בן בני אדם ע"כ. ועי' תנא דבי אליהו וזאט פט"ז שגם שם נמצא מאמר זה ובשם רשב"י ולפי הנוסחא המתוקנת שם עי' בעל הזיקוקין דינורא יש לפרש מלת אדם בכאן על העני שמבקש שיתנו לו להם או כסות והנוסחא פה

הערות לנ"ב

ובהערות אות ט' שם והנהתי מסברא. (כג) כן הוא נוסחת כ"יה ובכ"י מקום שנתתה את תמול אם את שלא תמול את שלך. (כד) בכ"יה אף אתה לא תמול של וכי. ועי' נ"א פניה ובהערות שם אות ט"ו ועי' לעיל פכ"ז ושכ"י (כה) הצגתי ניסחת כ"יה. ובכ"י עשה רצונו כרצונך ובמל רצונו מפני רצונך. ועי' אבות פ"ד מ"ד. (כו) כן הוא בכ"יה ובכ"י ואם לא עשית רצונך וכי. (כז) אילי הכוונה היא ע"ד דברי ר"א בן עזריה בתויב ס"פ קדושים כגון שלא יאמר אי אפשי ללבוש שעמנו אי אפשי לאכול בשר חזיר וכי. אבל איפשי מה אעשה ואבי שבשמים גזר עלי וכי ע"ש. (כח) עי' תמיד ל"ב בשאלת מה יעביד אינש ויהיה ועי' בספר שערי תשובה לרבינו יונה שער ב' ס"ד שהביא כזה בשם משנת דרך ארץ. (כט) עי' במדבר רבה פי"ח ס"ד דדרוש מקרא זה לגבי קרח ששפע בתורה והולך ודורש שם (בספין ט"ו) ג"כ המקראות באיוב ט"ו וישבון ערים נכהרות בתום לא ישבו למו וגו' ע"ש ובל"ס ג"ס כאן היה כל הדרוש כאשר הוא שם ברבה ולזה הסמך הדרשה על הכתוב יתרוסם ולא יבנם ועי' מכלילתא בלח בפיסקא התרוסם מקיך ומדרש תהלים כ"ח ועי' הוספתי תיבות בעה"ז. ואולי יש להוסיף עוד בראש הפיסקא המלות הוא היה אומר. (פ"ג א) עי' אבות פ"ג מ"ג ונ"א פכ"י. (ב) בכ"יה

הוא היה אומר ה) אל תראוני שאני שהרחורת ששופתני השמש (בני אמי נחרו בי שמוני נומרה את הכרמים כרמי שלי לא נמרתי (שיר השירים א י) אל תראוני שאני שהרחורת ששופתני השמש בני אמי נחרו בי ז) אלו בולאות שביחודה שפרקו עולו של הקב"ה מעליהם והמליכו עליהם בלך ב"ז י) דבר אחר בני אמי נחרו בי זה משה שהרג את המצרי שנאמר ויהי בימים הרבים ויגדל משה אל אחיו וירא בסבלותם ויפן כה וכה וירא כי אין איש אויב את המצרי ויטמנוהו בחול (שמות ב י"ב) מה ת"ל כי אין איש מלמד שהושיב לו יב) משה סנהדראות של מלאכי השרת ואמר להם י) אהרוג את זה. אמרו לו הרוג. וכי בחרב הרגו והלא באמירה יד) הרגו שנאמר הלהרגני אתה אומר כאשר הרגת את המצרי (שם שם י"ד) מלמד שהרגו בשם :

דבר אחר בני אמי נחרו בי זה משה שברח למדין שנאמר וישמע פרעה את הדבר הזה ויבקש להרוג את משה ויברח משה מפני פרעה וישב בארץ מדין וישב על הבאר וולכהן מדין שבע בנות וגו' ויבאו הרועים ויגרשו ויקם משה וישען וישק את צאנם (שם שם ט"ו וי"ז ט"ו) בא משח וישב עליהם בדין ט"ו) אמר להם מנהגו של עולם י) אנשים דולים ונשים משקות יח) כאן נשים דולות ואנשים משקים עיוות הדין יש כאן חייבין בדין חייבין לשעה יט) ויש אומרים כל זמן שהיה משה עומד על שפת הבאר היו המים צפין ועולין לקראתו כיון שחזר חזרו המים לאחוריהם. באותה שעה אמר אוי לי ישנחתי את עמי וכאתי לרור עם אומות העולם כ) :

תעבוד ע"ז, אל תאכל לחם עם כהן עם הארץ שלא יאכילך מקדשי שמים, אל תבוא לדי שבעה שלא תבוא לדי גדרים ג) אל תבוא לדי ספק שלא תבוא לדי ודאי ד) אל תבוא לדי שחוק שלא תבוא לדי עבירה ה) ובמקום שאין אנשים השתדל להיות איש ז) :

הוא היה אומר אין הבישן למד ולא הקפדן מלמד. אין בור ירא חטא, ולא כל המרבה בסחורה כחכים ולא עם הארץ חסיד (פירושי) (פרוש) ז) :

בן זומא אומר איזהו חכם הלמד מכל אדם שנאמר מכל מלמדי הישכלתי (תהלים קי"ט צ"ט). איזהו מנוכד המכבד את הבריות שנאמר כי מכבדי אכבד וכבודי יקלו (שמואל א' ב' ל'). איזהו נכוד הכובש את יצרו שנאמר טוב ארך אפים מגבור (משלי ט"ז ל"ב). איזהו עשיר השמח בחלקו שנאמר גינע כסף כי תאכל אשריך ומטוב לך (תהלים קכ"ב) אשריך בעולם הזה ומטוב לך לעולם הבא ח) :

הוא היה אומר אל תציין לכרמו של אדם, ואם הצצת אל תרד, ואם ירד אל תביט, ואם הכסת אל תיגע, ואם הגעת אל תאכל, ואם אכל הרי אדם נמצא מורף נפשו מחיי העולם הזה וכחיי העולם הבא ט) :

בן עזאי אומר כל שלקה בגופו קודם

חכמתו סימן יפה לו, לאחר חכמתו סימן רע לו, וכל שרואו חכמתו סימן יפה לו י) :

הוא היה אומר הוי נרתע מחטא הקל כדי שתרתע מחטא חמורי. הוי מקדים דבר מצוה שלא יקדימוך הפורענות. אם באת עבירה לידך (אל תדאג מאותה עבירה אלא מן הבאה אחריה, ואם באת מצוה לידך) אל תשמח לאותה מצוה אלא לבאה אחריה. שמצוה גוררת מצוה ועבירה גוררת עבירה. שכר מצוה מצוה ושנר עבירה עבירה יא) :

הוא היה אומר אם כך וכך הרי כך וכך יב) :

הערות לנויא

היא קטועה קצת וע"ש בתרא"ו. וע"ע נדרים מ"א ע"א. ה) בספרים הוא היה אומר אל וכו' ומחקתי לזה ע"פ הכ"י וע"ע תנא דבי אליהו רבה ר"פ כ"ט והגהתי על פי זה כאן הרי הוא אומר. והוא כולו הוספה כאן אגב גירא דתחת אשר לא עבדת. ז) השלמתי ע"פ כ"י וע"ע ובספרים ליתא. י) בכ"י אלו בכלאות שביחודה שפרקו מעליהם עול שמים והמליכו עליהם עול בשר ודם ובכ"י אלו כלבואות ואין ספק שבלואות הוא הנכון וע"ע בתומ"י וע"ע גמין ל"ז ע"א. יא) הוספתי ע"פ הכ"י ובספרים ליתא וע"ע שיר השירים פ"א בפסוק בני אבני נחרו בי עפ"י היה ראו לתקן כאן בני אמי נחרו בי אלו הן ואבירם בשעת שהרג משה את המצרי וכו'. יב) לו ליתא בכ"י. יג) בכ"י אמר להם. יד) כן הוא בכ"י ובספרים במאמר. טו) הוספתי ע"פ התומ"י והכ"י. טז) בכ"י ועמד עליהם במדת הדין ובכ"י וישב עליהם במדת הדין. יז) בכ"י מנהג של עולם. יח) בספרים מנואל ואנכי הצנתי הנויא שבתומ"י והיא גיב נוסחת הכ"י. יט) קילקול הדין שכן נתחייבו דין לשעתן ובמדרש הגדול כ"י מה קילקול הדין יש כאן שמתחייבין הדין לשעתן וכל הנוסחאות הם מנוסחות וע"י ש"ד פ"א ס"ב ובתנחומא וילקום שם. ואולי יש להגיה כאן חייבין בדין עמד והושיען וע"ע הגהות הגר"א. כ) בכ"י אמרו כשעמד משה על פי הבאר היו המים דולים וצפים לקראתו וכו' ומן באותה שעה עד אומות העולם ליתא שם.

הערות לנויב

שמו וכן לקמן. ג) בכ"י לירי ליתא. ד) בכ"י כאן בי פעמים תבוא לירי ודאי ומחקתי לזה ע"פ כ"י. ה) ע"י נויא שם על כל זה. ו) ע"י אבות פ"ב מ"ה מיוחס שם להלל. ז) ע"י אבות שם ונ"א שם וע"ע במגן אבות שם וע"פ הגהתי וע"ע לעיל סופ"ז גבי עובדא דהאי כהן ע"ש. ח) ע"י אבות פ"ד מ"א נויא פכ"ז. ט) אולי יש להגיה נמצא אדם זה מורף נפשו וכו'. י) ע"י תנא דבי אליהו רבה פ"ז רתני לה התם משמיה דר"א הגדול ומפרש כרם על ישראל שהם כרמו של הקב"ה ע"ש. י) פוסקא זו קטיעה ומשובשת כאן וע"י נויא פכ"ה ובהערת שם את א' והנה התוספתא בברכות פ"ג הנרמזת שם היא היותר קרובה לנוסחתינו פה ועל פיה יש לכוון הדברים כאן ולהגיהם. יא) ע"י ספרי במדבר פ"י ק"יב בריה והנפש ובמ"ע שם ובהוספת שם דף ס"ז ע"י ובתנחומא ויקרא ובריתא דכלה י" ע"א וע"ע נויא סופ"ה. יב) בכ"י הרי כך עד שהיה כך וכך עכ"ל ויש א"י וכו' ע"י והנה ע"י יש להגיה דברים אלו אחר הכלות חייבין לשעה.

דבר אחר בני אמי נחרו בי אלו ישראל שעשו העגל.
 שבתחלה אמרו כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע (שם כ"ד מ')
 חזרו ואמרו אלה אלהיך ישראל (שם ל"ב ד') כא) ;
 דבר אחר בני אמי נחרו בי אלו מרגלים שהוציאו דבת הארץ
 וגרמו להם לישראל שיפלו פנידם. כמדבר הזה יפלו פניכם
 (במדבר י"ד כ"ט) כב) : שמוני נוטרה את הכרמים. אמר הקב"ה מי
 גרם לי להטיב לאומות העולם אלא ישראל שכל זמן שאומות
 העולם שרוים בשלוחה ישראל סגופים דחופים ומטולמלים כג) ;
 דבר אחר שמוני נוטרה את הכרמים אלו ישראל
 שגלו לכבל. עמדו עלידם נביאים שביניהם ואמרו להם
 הפרישו תרומות ומעשרות כד'. אמרו להם שכל זמן שאומות
 לא גלנו [מארצינו] כה) אלא בשביל כו) שלא הפרשנו
 תרומות ומעשרות ועכשיו אתם אומרים לנו שנפריש
 תרומות כז) ומעשרות לכך נאמר שמוני נוטרה את הכרמים כח) ;

פרק כא

רבי דוסא בן הרכינס אומר שינה של שחרית ויין
 של צהרים ושיחת הילדים וישיבת כתי כנסיות של עמי
 הארץ מוציאים את האדם מן העולם א) ;
 שינה של שחרית כיצד מלמד שלא יתכוין ב) אדם
 לישן עד שיעבור עליו זמן קריאת שמע. שכל זמן שאדם
 ישן עד שיעבור עליו זמן קריאת שמע נמצא כמל מן
 התורה שנאמר אמר עצל שחל בדרך ארי בין הרחובות
 הדלת תסוב על צירה ועצל על ממתו (משלי כ"ו י"ג וי"ד) ד) ;
 ויין של צהרים כיצד מלמד שלא יתכוין אדם לשתות
 יין בצהרים. שכל זמן שאדם שותה יין בצהרים נמצא כמל

הוא היה אומר הרחק ממקומך שנים
 ושלשה מושבות ושב שנאמר כי טוב יאמר לך
 עלה הנה מהשפילך לפני נדיב (משלי כ"ה ז') יג)
 (נונס) (ונוח) למלוך על כל האדם מלדבר על
 פי שנים עדים ועל פי שלשה עדים עטופי
 סדינים יד) :

רבי נהוראי אומר הוי גולה למקום תורה
 אל תאמר היא תבוא אחרי או שחבירך
 (יקדמך) (יקיימה) כירך ואל ביתך אל
 תשען טו) :

רבי ינאי אומר לשלות רשעים לא (יכנסו)
 (נכנסו) בייסוריהן של צדיקים לא נגענו אין
 בידינו משלות רשעים ולא מייסורי הצדיקים טז) ;

רבי יעקב אומר העולם הזה דומה לפרוזדור
 לפני העולם הבא התקן עצמך בפרוזדור כדי
 שתכנס למרקלין :

הוא היה אומר יפה שעה אחת בתשובה
 ומעשים טובים בעולם הזה מכל חיי העולם
 הבא י"ז) . יפה שעה אחת של קורת רוח בעולם
 הבא מכל חיי העולם הזה :

רבי שמעון בן אלעזר אומר אל תרצה
 את חיבך בשעת כעסו. ולא תשב לנחמו
 בשעה שמתו מוטל לפניו. ואל תשאל לו
 בשעת נדו. ואל תשתדל לראותו בשעת
 קלקלתו י"ח) ;

רבי מאיר אומר אם עמלת בתורה בעולם
 הזה יש לך שכר טוב ליתן לך. אם בטלת מן התורה בעולם הזה יש לך במלים הרבה כנגדך ;
 הוא היה אומר הוי (מעט עסק) (מעט בעסק) ועסק בתורה וזרין למצות והוי נוהג בשפלות רוח עם
 כל אדם י"ט) ;

פרק לד רבי דוסא בן הרכינס אומר שינה של שחרית ויין של צהרים ושיחת הילדים וישיבת כתי
 כנסיות של עמי הארץ מורפין את האדם מחיי העולם הזה ומחיי העולם הבא ;
 הוא היה אומר כל הפורש מד' דברים אלו הוא שני למלאכי השרת א) :

הערות לנו"א

כא) בכ"ו אלו ישראל שעשו העגל על הר סיני בראשונה אמרו כל אשר דבר וגו'
 באהרונה אמרו אלה אלהיך ישראל. ונראה שבי' הנוסחאות הן מקושעות ויש
 להשלימן זה ע"פ (כב) בכ"ו אלו עשרה מרגלים שהוציאו דבת על
 ארץ ישראל וגרמו וכו'. כג) כן הוא בכ"ו ובספרים שריון בנובה
 (ועוד נ"א ע"פ התומי בשלוח) הם הדופים נוזפים ומטולמלים. ואולי
 צ"ל סגופים במקום סגופים ויני' וכמות פי' ע"א. כד) בכ"ז תרומה
 ומעשר. כז) הוספתי ע"פ הכ"ו ובספרים ליתא. כו) כן הוא בכ"ו ובניא
 שבתומי ובספרים עד שלא וכו'. כח) בכ"א נפרוש ועתומי ובכ"ז
 ועתה אתם אומרים לנו נפרוש וכו'. כח) כן הוגה בספרים ע"י התומי
 ובכ"א לכך נאמר וכו' ליתא ובכ"ז ומעשרות לא רצינו לפי ש תרומה
 ומעשרות. ועי' רש"י ע"י רובין פי' ה"ט ופסקתא דריב קיית ע"א
 ומדרש שה"ש ובני"ש ע"ש. וע"פ הרוממות היה נראה להגיה ולמחוק
 מלת ומעשרות ואמרו להם הפרישו שני תרומות וכו' אלא בשביל שלא
 הפרשנו תרומה אחת וכו' שנפריש שתי תרומות וצ"ע. פכ"א א) בספרים ויין של צהרים וכו'. והוספתי הכל ע"פ הכ"ו
 ועי' אבות פי' משנה י' נו"ב ריש פליד. ב) בכ"א יכווין. ג) כן הוא בכ"ז ובספרים שאם ישן עד שתעבור עליו וכו'
 ובספרים ישנים שכל זמן שתעבור וכו'. ד) ארי בחוץ שחל הגהתי לפי סדר המקראות ועי' נוסחת הר"א ובספרים הדלת
 תסוב על צירה וגו' אמר עצל וגו' ובכ"ז הדלת תסוב וגו' ואומר אמר עצל ברחובות ואמר עצל שחל בדרך ברחובות

הערות לנו"ב

לפי הנוסחא שבפנים אפשר לפרש הדברים לענין מדה
 כנגד מדה אבל בנוסחת הכ"ה לא יכולתי לא להשלים ע"פ
 הדברים. יג) עי' נו"א שם ואולי יש להשלים ע"פ
 הנוסחא שם ואז תהי הראיה סתבתוב מסכמת יותר.
 יד) עי' נו"א ובהערות שם אות ס"א ואולי מלת עדים
 כאן היא רק אגב שיטתא וצ"ע. טו) עי' אבות פי' ד'
 מ"ד. טז) עי' אבות שם מטי' ובמגן אבות שם. יז) עי'
 אבות שם מטי' ויז' ולפני המעתיק היה בכאן איה
 מקום פסק וכתב הבא וג"כ הזה. יח) עי' אבות שם
 מ"ח ובקדמוני המפרשים שם בענין הנוסחאות. יט) עי'
 אבות שם מ"ו ועי' הגהתי.
 פל"ד א) עי' אבות פי' מ"ו ובמגן אבות שם.

מכל התורה כולה (ה) שנאמר אי לך ארץ שמלכך נער ושריך בבוקר יאכלו (קהלת י"ט"ו) ואומר אשריך ארץ שמלכך בן חורין [ושריך בעת יאכלו בכבורה ולא בשתי] (שם שם י"ז) ו' ואיזו אותו עת (ז) הוי אומר לעתיד לבא שנאמר אני ה' בעתה אחישנה (ישעיה ס"ב) ואומר כעת יאמר ליעקב ולישראל מה פעל אל (במדבר כ"ג כ"ג). כך אמר הקב"ה לבלעם [הרשע] (ח) כעת ולא בעת [לא] בעת שאתה עומד בתוכה [אלא] כעת שאני עתיד לעשות להם גאולה לישראל (ט)

רבי חנניא בן תרדיון אומר כל שנים ושלושה שהם יושבים בשוק ואין ביניהם דברי תורה הרי זה מושב לצים שנאמר ובמושב לצים לא ישב (תהלים א' א') (ב) רבי אלעזר בן רבי צדוק אומר כל שנים ושלושה שהן יושבים ואוכלים על שלהן אחד ואין אומרים עליו דברי תורה כאלו הן אוכלים זכאי מתים שנאמר כי כל שלחנות מלאו קיא צואה בלי מקום (ישעיה כ"ח ה') (ג) רבי חלפתא איש צפורי אומר כל שנים ושלושה שהן יושבים בשוק ויש ביניהם דברי תורה השכינה נגלית עליהם שנאמר אז נדברו יראי ה' איש אל רעהו (מלאכי ג' ט"ז) (ד)

רבי לויטם איש יבנה אומר מאד מאד הוי ששל רוח שתקות אנוש רמה וכן אדם תולעה (ה)

הוא היה אומר כד' דברים הבהמה משונה מן האדם. מעי האדם סרוחים. ומעי הבהמה אינם סרוחים. אדם יש בו רוח זיעה. ובהמה אין בה רוח זיעה. אדם יש בו יצר הרע. ובהמה אין בה יצר הרע. שנות אדם נתקצרו ושנות בהמה לא נתקצרו :

רבי מתיא בן חרש אומר הוי מקדים

ושוחרת הילדים כיצד מלמד שלא יתכוין אדם ליהנות וישב וישונה בתוך ביתו. ככל זמן שאדם יושב וישונה בתוך ביתו ומשיח עם בניו ועם בני ביתו נמצא בטל מן התורה שנאמר לא ימוש ספר התורה הזה מפיד והגית בנו יומם ולילה (יהושע א' ח') ו' וישיבת בתי כנסיות של עמי הארץ כיצד מלמד שלא יתכוין אדם לישב עם יושבי קרנות בשוק. שכל זמן שאדם יושב עם יושבי קרנות בשוק נמצא בטל מן התורה (י) שנאמר אשרי האיש אשר לא הלך בעצת רשעים ובדרך המאים לא עמד כי אם בתורת ה' חפצו (תהלים א' י"ב). רבי מאיר אומר מה ת"ל וכמושב לצים לא ישב אלו תרמיאות וקרקסאות של גוים שבהם דנין את הנפשות להמת (ג) שנאמר שנאתי קהל מרעים ומרשעים לא אשב (שם כ"ו י"ד) ואין מרעים אלא רשעים שנאמר כי מרעים יכרתוך (שם ל"ז ט"ו) ומה הוא (ז) פורענותך לעתיד לבא שנאמר כי הנה היום בא בוער כתנור והיו כל זדים ועושי רשעה קש (מלאכי ג' י"ט) ואין זדים אלא לצים שנאמר זד יהיר לץ שמו (משלי כ"א כ"ד) (ז)

מעשה ברבי עקיבא שהיה יושב וישונה לתלמידיו ונזכר לו מה שעשה בילדותו (ח) אמר מודה אני לפניך ה' אלהי ששמת חלקי מיושבי בית המדרש ולא שמת חלקי מיושבי קרנות בשוק (ט) :

פרק כב רבי חנניא בן דוסא אומר כל שיראת חטאו קודמת להכמתו חכמתו מתקיימת. וכל שחכמתו קודמת ליראת חטאו אין חכמתו מתקיימת שנאמר ראשית חכמה יראה ה' (תהלים קי"א י') (א) :

הוא היה אומר כל שמעשיו מרובין מחכמתו מתקיימת. וכל שחכמתו מרובה ממעשיו אין חכמתו מתקיימת שנאמר נעשה ונשמע (ב) :

אמרו לפני רבן יוחנן בן זכאי חכם וירא חטא מהו. אמר להם הרי זה אומן וכלי אומנותו בידו. חכם ואין ירא חטא מהו. אמר להם הרי זה אומן ואין כלי אומנותו בידו. ירא חטא ואין חכם מהו.

הערות לנויא

ארצה. ובכ"א הדלת מסוב ג'ו' פסחו אמר עצל ג'ו'. ועי' דברים רבה פ"ה ס"ו. ה) כולה ליתא בכ"ע ובכ"א בטל מן התורה. (ז) בספרים ליתא והוספתי ע"פ התומי וכ"ע וע"פ פ"י אבית כ"ז. (ז) בכ"ע אי זה עת ובכ"א איהו עת ועתומי. (ח) הוספתי ע"פ הכ"י. (ט) בכ"ע וכן כ"א שבתומי בעת ולא בעת שאתה עומד בתוכה ולא בעת שאני עתיד ליתן גאולה לישראל והגה בספרים (לא) בעת וכ"ו [אלא] בעת ובכ"א בעת ולא בעת שאתה עומד וכ"ו. ובעיקר הדברים ע' שבת י' ע"א בענין סעודת ת"ח ובמדבר רבה פ"י וק"ע וירושלמי שבת פ"ג פ"ז א"ר הניא בריה דר' אבהו כהצוי ימיו של עולם היה אותו רשע עומד מה טעם בעת יאמר ליעקב ולישראל מה פעל אל וע"ש במפרשים. וענין התמשך ע' ג"כ ריש פ' ל"ד ואולי יש להשלים גם כן אבנא דהוא היה אומר כל הפורש וכ"ו ע"ש. (י) כן הוא נוסחת הכ"י וע"ע הניא שבתומי ובספרים הנוסחא שלא יתכוין אדם בשעה שהוא שונה בתוך ביתו לישוח עם אשתו עם בניו ועם בנותיו שכל זמן וכ"ו ונוסחת הכ"י היא יותר שלימה וע' בערך ערך כ"א א. (יא) כן הוא בכ"י ובספרים מלמד שלא ישב אדם עם יושבי קרנות בשוק נמצא בטל וכ"ו. (בא) כי אם בתורת ג'ו' ליתא בכ"י ועתומי. (ג) כן הוא במושק. (ד) ועם רשעים לא אשב ליתא בכ"א. (ט) אולי יש להשלים ג"כ המקרא דועד מעט אין רשע ג'ו' שם פסקי מ'. (טז) הוא ליתא בכ"י. (ז) בכ"י ואין זד אלא לץ. וע' מפרשים ונוסחת הגר"א. ולא נחישבה דעתו בזה וגם אין בידו לתקן וע' ע"ז י"ח ע"ב ודברים ח' ע"ב. (ח) בכ"ע נזכר לו מה עשה ובכ"א נזכר מה עשה. וע' פסחים מ"ט ע"ב. (ט) ע' ברכות כ"ח ע"ב ובירושלמי שם ז' ע"ד.

הערות לנויב

ובכ"ה ראו לו להיות שני. (ב) ע' אבות שם ס"ג. (ג) ע' אבות שם. (ד) ע' אבות שם מ"ו וע' דרכי המטנה צד קליב וע"ע. (ה) ע' אבות פ"ד ס"ד.

פ"ב (א) הוספתי ע"פ הכ"י ובספרים ספר. ועוד שם בכ"י כל הכתוב עד לסוף. (ב) ע' אבות פ"ג מ"ט וע' ברכות ינה למטה ז'. ובספרים כל שמעשיו מרובים וכ"ו והשלמתו הכל ע"פ הכ"י.

נוסחא א פרק כב כג אבות דרבי נתן נוסחא ב פרק לד לח

אמר להם אין זה אומן אבל כלי אומנותו בידו (א) :
 רבי אלעזר בן עזריה אומר אם אין תורה אין דרך
 ארץ. אם אין דרך ארץ אין תורה. אם אין חכמה אין יראה.
 אם אין יראה אין חכמה (ד) :

הוא היה אומר אדם שיש בו מעשים טובים ולמד תורה
 הרבה למה הוא דומה לאילן שעומד על המים ענפיו מועטין
 ושרשיו מרובין אפילו ארבע רוחות העולם באות אין מזוזות
 אותו ממקומו שנאמר והיה כעץ שתול על פלגי מים וגו'
 (תהלים א' ג'). אדם שאין בו מעשים טובים ולמד תורה (הרבה)
 למה הוא דומה לאילן שעומד במדבר ענפיו מרובין ושרשיו
 מועטין כשרוח נושבת בו עוקרתו והופכתו על פניו שנאמר
 והיה כערער בערבה וגו' (ויקרא י"ז ה) :

רבן גמליאל אומר עשה לך רב וקנה לך חבר והסתלק
 מן הספיקות ואל תרבה לעשר (ו) :

שמעון בנו אומר כל ימי גדלתי בין החכמים ולא מצאתי
 לגוף טוב משתיקה. לחכמים יפה שתיקה קל וחומר למפשים (ז)
 לא חכמה מביא דברים ולא דברים מביא חכמה אלא מעשה.
 כל המרבה דברים מביא חמא שנאמר ברוב דברים לא יחדל
 פשע (משלי י"ט כ"א) ואוכר גם אויל מחריש חכם יחשב
 (שם ז' כ"א ח) :

פרק כג

בן זומא אומר איזהו חכם הלומד מכל אדם שנאמר
 מכל מלמדי השכלתי (תהלים קכ"ט). איזהו עלוב שבעלובים
 זה שהוא עלוב כמשה רבינו שנאמר והאיש משה עניו מאד

(במדבר י"ב ל"ג) א. איזהו עשיר שבעשירים זה ששמה כחלקו שנאמר יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך
 (תהלים קכ"ח א). איזהו גבור שבגבורים זהו הכובש את יצרו שנאמר טוב ארך אפים מגבור ומושל ברוחו מלוכד
 עיר (משלי ט"ז ל"ג) ב. וכל הכובש את יצרו מעלין עליו (ג) כאלו כבש עיר מלאה גבורים שנאמר עיר גבורים
 עלה חכם (ויורד עון מבטחה) (שם כ"א כ"ב) ד. ואין גבורים אלא גבורי תורה שנאמר גבורי כח עושי דברו
 (לשמוע בקול דברו) (תהלים ק"ג כ"ב) ה. ויש אומרים זה מלאכי השרת שנאמר מלאכי גבורי כח (שם ז' ו) ויש
 אומרים מי שעושה שונאו אוהבו (ז) :

לשאול בשלום כל האדם והוי זנב לאריות
 ולא ראש לשועלים (ז) :

רבי חנניה בן חכנאי אומר הנעור בליילה
 והמהלך בדרך יחיד והמפנה לבו לבטלה סימן
 רע לו. אינו צריך להיות עסוק אלא בדברי תורה
 שנאמר בהתהלךך תנחה אותך (משלי י"ב ז) :
 ר' דוסא הבבלי אומר (המלמד) (הלמד) מן
 התינוקות כענבים הקרות (והיין) (וכיין) מנתו.
 והלמד מן הזקנים כענבים בשולות (וכיין ישן ח) :
 רבי אומר אל תסתכל בקנקן אלא כמה
 שיש בתוכו. יש קנקן חדש מלא ישן. וישן
 אפילו משה אין בו. אינו מלא אלא מימי
 הגלים (ט) :

רבי אלעזר בן עזריה אומר אם אין
 חכמה אין יראה. אם אין יראה אין חכמה. אם
 אין דרך ארץ אין תורה. ואם אין תורה אין דרך
 ארץ :

הוא היה אומר אם אין דעת אין בינה.
 אם אין בינה אין דעת. אם אין קמח אין תורה.
 אם אין תורה אין קמח :

הוא היה אומר כל שחכמתו מרובה
 ממעשיו למה הוא דומה לאילן שענפיו מרובים
 ושרשיו מועטין הרוח באה ועוקרתו והופכתו
 על פניו. וכל שמעשיו מרובים מחכמתו למה

עיר (משלי ט"ז ל"ג) ב. וכל הכובש את יצרו מעלין עליו (ג) כאלו כבש עיר מלאה גבורים שנאמר עיר גבורים
 עלה חכם (ויורד עון מבטחה) (שם כ"א כ"ב) ד. ואין גבורים אלא גבורי תורה שנאמר גבורי כח עושי דברו
 (לשמוע בקול דברו) (תהלים ק"ג כ"ב) ה. ויש אומרים זה מלאכי השרת שנאמר מלאכי גבורי כח (שם ז' ו) ויש
 אומרים מי שעושה שונאו אוהבו (ז) :

רבי נהוראי אומר היו גולה למקום תורה ואל תאמר שהיא תבוא אחרך שחברך יקיימה בידך ואל
 בינתך אל תשען ח) :

הערות לנו"ב

(ז) ע' אבות שם מ"ט. (ז) ע' אבות פ"ג מ"ד ובקדמוני
 הפסחים שם בענין הילופי הנוסחאות. ח) ע' אבות
 פ"ד מ"ב והגהתי מסבא. ט) ע' אבות שם וענין
 שם. (ד) בפסחים רביע אומר אם אין תורה אין דרך ארץ וכו' והוספתי הכל ע"פ הכ"י וע' אבות פ"ג מ"ז. ה) בכ"י
 הה"א אדם שאין בו מעשים טובים וכו' במדבר ונפו מרובה ושרשין מועטין כיון שבא הרוח הופכתו ועוקרתו על פניו
 שנאמר והיה כערער בערבה וגו' ואדם שיש בו מעשים טובים וכו' שתול על פלגי מים ועל יובל ישלח
 שרשיו ע"כ ועי' אבות שם וני"ב פ"ג. (ו) בכ"י עשה לך רב וקנה לך חבר בתלמוד ובכ"י עשה לך רב וקנה לך
 חבר בתלמוד וע' אבות פ"א מ"ז וע' נ"א לעול מ"ח וני"ב לעיל פ"ח. (ז) בכ"י אם להכמה יפה שתיקה לחכמים ק"ז וכו'.
 ח) בכ"י לא חכמים א ב ו דברים ולא דברים א ב ו חכמים אלא מרבה דברים וכו'. ובכ"י מרבה דברים וכו'. ובעיקר הדברים
 ע' אבות שם מ"ז וני"ב פ' ל"ב. ועי' פסחים כ"ט ע"א ובירושלמי פ"ט ה"א. ויש להעיר עוד שבכ"י אינו בכאן סוף הפסוק.
 וסרף כ"ג הוא מתחיל עם פ' אלישע בן אבויה.

הערות לנ"א

(ג) כ"ה גם בכ"י ע' אלא ששם כתוב וכלי אומנותו בידו במקום אבל כלי
 אומנותו. ובכ"י חכם ואין ירא חמא הרי זה אומן וכו' ירא חמא ואין
 חכם מהו אין זה אומן וכו'. ובבא ראשונה מורה ועי' במאירו למינה
 זו. וע' שמות רבה פ' ט"א ובבבא מ"ר אושעיא שם ועי' בנו"ב
 שם. (ד) בפסחים רביע אומר אם אין תורה אין דרך ארץ וכו' והוספתי הכל ע"פ הכ"י וע' אבות פ"ג מ"ז. ה) בכ"י
 הה"א אדם שאין בו מעשים טובים וכו' במדבר ונפו מרובה ושרשין מועטין כיון שבא הרוח הופכתו ועוקרתו על פניו
 שנאמר והיה כערער בערבה וגו' ואדם שיש בו מעשים טובים וכו' שתול על פלגי מים ועל יובל ישלח
 שרשיו ע"כ ועי' אבות שם וני"ב פ"ג. (ו) בכ"י עשה לך רב וקנה לך חבר בתלמוד ובכ"י עשה לך רב וקנה לך
 חבר בתלמוד וע' אבות פ"א מ"ז וע' נ"א לעול מ"ח וני"ב לעיל פ"ח. (ז) בכ"י אם להכמה יפה שתיקה לחכמים ק"ז וכו'.
 ח) בכ"י לא חכמים א ב ו דברים ולא דברים א ב ו חכמים אלא מרבה דברים וכו'. ובכ"י מרבה דברים וכו'. ובעיקר הדברים
 ע' אבות שם מ"ז וני"ב פ' ל"ב. ועי' פסחים כ"ט ע"א ובירושלמי פ"ט ה"א. ויש להעיר עוד שבכ"י אינו בכאן סוף הפסוק.
 וסרף כ"ג הוא מתחיל עם פ' אלישע בן אבויה.

(פ"ג) א) בכ"י שבעלובים כמשה רבינו דתוב וכו' ובכ"י שבעלובים זה שעלוב כמשה וכו'. ב) בכ"י גבור זה שכובש וכו'
 ובכ"י גבור הכובש וכו' ומן שנאמר עד עיר ליתא בשניהם. ג) בכ"י מעלה עליו הכתוב. (ד) השלמתי זה ע"פ הכ"י ובספרי ליתא.
 ה) בכ"י ואין גבורים אלא תורה וכו' ובכ"י ואין גבור אלא וכו'. והשלמתי הפסוק ע"פ הכ"י. (ו) בכ"י ליתא ליש אומרים זה ועי' בתוכי.
 ז) בכ"י עשה שונאו אוהבו ובכ"י זה העושה אוהבו ובספרי שונאו והגהתי ובעיקר הדברים ע' אבות פ"ד מ"א וע' שבת פ"ח ע"ב
 ויקרא רבה פ"א ומדרש משלי כ"ו ע' הפסוק איש חבה וגו'. ח) בפסחים היו גולה למקום תורה וכו' והשלמתי ע"פ כ"י ובכ"י ואל

הוא היה אומר אל תהי בן לכל אדם. ואל תהי מפליג לכל דבר שנאמר בן לדבר יחבל לו וירא מצוה הוא ישולם (משלי כג י"ג) :

הוא היה אומר הלמד תורה בילדותו למה הוא דומה לעגלה שביבשה כשהיא קמנה שנאמר ואפרים עגלה מלומדה אוחבתי לדוש (הישע י"א). והלומד תורה בזקנותו דומה לפרה שלא ביבשה אלא בזקנותה שנאמר כפרה סוררה סרר ישראל (שם ד' ט"ז) : הוא היה אומר הלומד תורה בילדותו דומה לאשה שהיא לשה בחמין. והלומד תורה בזקנותו דומה לאשה שהיא לשה בצונן (א) : רבי אליעזר בן יעקב אומר הלומד תורה בילדותו דומה לכתב שנכתב על נייר חדש. הלומד תורה בזקנותו דומה לכתב שנכתב על נייר ישן (ב). רבן גמליאל מסיף עליו הלומד תורה בילדותו דומה לכחור שנשא בתולה שהיא הונגת לו והוא הגון לה והוא מתנפלת עליו והוא מתנפל עליה. הלומד תורה בזקנותו למה הוא דומה לזקן שנשא בתולה היא הונגת לו והוא אינו הגון לה היא מתנפלת עליו והוא מתרחק ממנה שנאמר כחצים ביד גבור כן בני הנעורים וכתוב בתריה אשרי הגבר אשר מלא אשפתו מהם לא יבושו כי ידברו את אויבים בשער (תהלים קכ"ד י"ח). שונה ומשכח דומה לאשה שיוולדת בנים וקוברת שנאמר כי אם יגדלו את כניהם ושכלתים מאדם (הישע מ"י"ב) אל תקרי ושכלתים אלא ושכחתים (ג). רבי שמעון בן אלעזר אומר (ד) הלומד תורה בילדותו דומה לרופא שהביאו לפניו מכה ויש לו איזמל לחותכה וסמם לרפאותה (טו). הלומד תורה בזקנותו דומה לרופא שהביאו לפניו מכה ויש לו איזמל לחותכה ואין לו סמם לרפאותה (טז). אף כך דברי

הוא דומה לאילן שענפיו מרובים ושרשיו מרובים אפי' כל הרוחות שבעולם באות ונושבות בו אין מזיזין אותו ממקומו (י) : רבי שמעון בן אלעזר אומר כל שמעשיו מרובים מחכמתו למה הוא דומה לרוכב סוס וכלונס בפיו כל מקום ישדוא רוצה הוא מחזורו. וכל שחכמתו מרובה ממעשיו לרוכב סוס ואינו כלונס בפיו רכב עליו ונפל ממנו ושכר את מפרקתו (יא) : רבי נתן אומר יהי כבוד תלמידך חביב עליך כשליך וכבוד חביך ככבוד רבך וכבוד רבך כמורא שמים :

יהי כבוד תלמידך חביב עליך כשליך שכן מצינו במשה רבינו ע"ה שהושה כבודו לכבוד יהושע תלמידו שנאמר ויאמר משה אל יהושע בחר לנו אנשים (שמות י"ח ח) לי אנשים אין כתוב כאן אלא בחר לנו אנשים. הא שהושה כבודו לכבוד יהושע תלמידו :

וכבוד חביך ככבוד רבך שנאמר (ואתה תצוה) (אתה תדבר) את כל אשר אצוך. (שם י"ב) : וכבוד רבך כמורא שמים שנאמר והיה הוא יהיה לך לפה. ואתה תהיה לו לאלהים (שם ד' ט"ז) (יב) :

כל המקלל את חבירו לשם שמים סופו לצאת ממנו בכבוד. משה קילל את פרעה לשם שמים ויצא ממנו בכבוד שנאמר וירדו כל עבדיך אלה אלי (שם י"א ה) ומנין שיצא ממנו בכבוד שנאמר גם האיש משה גדול מאוד (שם שם כ"ג) :

וכל המכבד את חבירו שלא לשם שמים סופו לצאת ממנו בקלון שכן את מוצא כבלק שכבד את בלעם שנאמר ויבואו אל בלעם ויאמרו לו (וגו') כי כבד אכבדך (במדבר כ"ב ט"ז) ומנין שיצא ממנו בקלון שנאמר ועתה ברח לך אל מקומך (שם כ"ד י"א) (יג) :

רבי אלעזר הקפר אומר אל תהי זקוק לדין. ואל תירא לפני מי שהוא גדול ממך. ועשה שוק בעלי דבכך (יד) : רבי אליעזר בנו אומר החושך עצמו מן הדין פורק ממנו איכה וגזל ושבועת שוא. והגם לבו כהוראה שוטה רשע וגם רוח. אל תהי דן יחידי שאין דן יחידי אלא אחר. ואל תאמר קבלו דעתי שהן רשאים ולא אתה (טו) : הוא היה אומר הקנאה והתאוה והכבוד מציאין את האדם מן העולם הזה ובחיי העוה"ב :

הוא היה אומר היצורים למות והמתים להחיות והחיים לדין. לידע ולהודיע שהוא עד והודיע ועתיד לדין. שאין לפניו לא עולה ולא שכהה ולא משוא פנים ולא מקח שוחד. ואל יבטיחך יצרך שיש לך בשאול בית מנוח.

הערות לנו"א

הוא היה אומר הלמד תורה בילדותו למה הוא דומה לעגלה שביבשה כשהיא קמנה שנאמר ואפרים עגלה מלומדה אוחבתי לדוש (הישע י"א). והלומד תורה בזקנותו דומה לפרה שלא ביבשה אלא בזקנותה שנאמר כפרה סוררה סרר ישראל (שם ד' ט"ז) : הוא היה אומר הלומד תורה בילדותו דומה לאשה שהיא לשה בחמין. והלומד תורה בזקנותו דומה לאשה שהיא לשה בצונן (א) : רבי אליעזר בן יעקב אומר הלומד תורה בילדותו דומה לכתב שנכתב על נייר חדש. הלומד תורה בזקנותו דומה לכתב שנכתב על נייר ישן (ב). רבן גמליאל מסיף עליו הלומד תורה בילדותו דומה לכחור שנשא בתולה שהיא הונגת לו והוא הגון לה והוא מתנפלת עליו והוא מתנפל עליה. הלומד תורה בזקנותו למה הוא דומה לזקן שנשא בתולה היא הונגת לו והוא אינו הגון לה היא מתנפלת עליו והוא מתרחק ממנה שנאמר כחצים ביד גבור כן בני הנעורים מה כתוב בתריה אשרי הגבר אשר מלא אשפתו מהם לא יבושו כי ידברו את אויבים בשער (תהלים קכ"ד י"ח). שונה ומשכח דומה לאשה שיוולדת בנים וקוברת שנאמר כי אם יגדלו את כניהם ושכלתים מאדם (הישע מ"י"ב) אל תקרי ושכלתים אלא ושכחתים (ג). רבי שמעון בן אלעזר אומר (ד) הלומד תורה בילדותו דומה לרופא שהביאו לפניו מכה ויש לו איזמל לחותכה וסמם לרפאותה (טו). הלומד תורה בזקנותו דומה לרופא שהביאו לפניו מכה ויש לו איזמל לחותכה ואין לו סמם לרפאותה (טז). אף כך דברי

הערות לנ"ב

הוא דומה לאילן שענפיו מרובים ושרשיו מרובים אפי' כל הרוחות שבעולם באות ונושבות בו אין מזיזין אותו ממקומו (י) : רבי שמעון בן אלעזר אומר כל שמעשיו מרובים מחכמתו למה הוא דומה לרוכב סוס וכלונס בפיו כל מקום ישדוא רוצה הוא מחזורו. וכל שחכמתו מרובה ממעשיו לרוכב סוס ואינו כלונס בפיו רכב עליו ונפל ממנו ושכר את מפרקתו (יא) : רבי נתן אומר יהי כבוד תלמידך חביב עליך כשליך וכבוד חביך ככבוד רבך וכבוד רבך כמורא שמים : יהי כבוד תלמידך חביב עליך כשליך שכן מצינו במשה רבינו ע"ה שהושה כבודו לכבוד יהושע תלמידו שנאמר ויאמר משה אל יהושע בחר לנו אנשים (שמות י"ח ח) לי אנשים אין כתוב כאן אלא בחר לנו אנשים. הא שהושה כבודו לכבוד יהושע תלמידו : וכבוד חביך ככבוד רבך שנאמר (ואתה תצוה) (אתה תדבר) את כל אשר אצוך. (שם י"ב) : וכבוד רבך כמורא שמים שנאמר והיה הוא יהיה לך לפה. ואתה תהיה לו לאלהים (שם ד' ט"ז) (יב) : כל המקלל את חבירו לשם שמים סופו לצאת ממנו בכבוד. משה קילל את פרעה לשם שמים ויצא ממנו בכבוד שנאמר וירדו כל עבדיך אלה אלי (שם י"א ה) ומנין שיצא ממנו בכבוד שנאמר גם האיש משה גדול מאוד (שם שם כ"ג) : וכל המכבד את חבירו שלא לשם שמים סופו לצאת ממנו בקלון שכן את מוצא כבלק שכבד את בלעם שנאמר ויבואו אל בלעם ויאמרו לו (וגו') כי כבד אכבדך (במדבר כ"ב ט"ז) ומנין שיצא ממנו בקלון שנאמר ועתה ברח לך אל מקומך (שם כ"ד י"א) (יג) : רבי אלעזר הקפר אומר אל תהי זקוק לדין. ואל תירא לפני מי שהוא גדול ממך. ועשה שוק בעלי דבכך (יד) : רבי אליעזר בנו אומר החושך עצמו מן הדין פורק ממנו איכה וגזל ושבועת שוא. והגם לבו כהוראה שוטה רשע וגם רוח. אל תהי דן יחידי שאין דן יחידי אלא אחר. ואל תאמר קבלו דעתי שהן רשאים ולא אתה (טו) : הוא היה אומר הקנאה והתאוה והכבוד מציאין את האדם מן העולם הזה ובחיי העוה"ב : הוא היה אומר היצורים למות והמתים להחיות והחיים לדין. לידע ולהודיע שהוא עד והודיע ועתיד לדין. שאין לפניו לא עולה ולא שכהה ולא משוא פנים ולא מקח שוחד. ואל יבטיחך יצרך שיש לך בשאול בית מנוח.

נוסחא א פרק כג כד אבות דרבי נתן נוסחא ב פרק לד לה למ

שעל כרחק אתה נוצר ועל כרחק אתה נולד ועל כרחק אתה חי ועל כרחק אתה מת ועל כרחק אתה עתיד ליתן חשבון לפני מלך מלכי המלכים הקב"ה (ז):

פרק לה

אלישע בן אבויה אומר הלמד תורה כנערותו למה הוא דומה לסיר שהוא טוח על גבי אבנים אפילו כל הגשמים יורדין אין מוזיקין אותו. והלמד תורה בזקנותו למה הוא דומה לסיר שהוא טוח על גבי לבנים (כין) [כין] שטיפה של מים הוא [יורד עליו] פושר והולך לו (א). מלה"ד למלך שאמר לעבדו שמור את הצפור לבני. אמר המלך לעבדו אם משמר אתה את הצפור נפשך אתה משמר. ואם מאבד אתה את הצפור נפשך אתה מאבד. שמר את הצפור. אותו העבד על מה שישמר הוא אומר נפשו הוא משמר. על מה שיאבד הוא אומר נפשו הוא מאבד. כך הקב"ה אומר לישראל בני אם אתם משמרים את התורה נפשכם אתם משמרים ואם אתם מאבדים את התורה נפשכם אתם מאבדים. כך כל המשמר דבר אחד מן התורה נפשו הוא משמר. וכל המאבד דבר אחד מן התורה נפשו הוא מאבד שנאמר דבר השמר לך ושמוך נפשך מאד וגו' (דברים ד' ט' ב):

תורה יהיו מצויינין לך זה מזה והיו מצויינין לך זה בצד זה שנאמר קשרם על אצבעותיך כתבם על לוח לבך (משלי י' ב) ואומר קשרם על לבך תמיד ענדם על גרגרותיך (שם י' כ"א י):

פרק כד

אלישע בן אבויה אומר אדם שיש בו מעשים טובים ולמד תורה הרבה (א) למה הוא דומה לאדם שבונה אבנים תחילה (ב) ואחר כך לבנים. אפילו באים מים הרבה ועומדין בצידן אין מחזין אותן ממקומן (ג). ואדם שאין בו (ד) מעשים טובים ולמד תורה למה הוא דומה לאדם שבונה לבנים תחילה ואחר כך אבנים. אפילו באים מים קימעה מיד הופכין אותן (ה): הוא היה אומר אדם שיש בו מעשים טובים ולמד תורה הרבה למה הוא דומה לסיר שטוח על גבי אבנים אפילו יורדין עליו כמה גשמים אין מוזיקין אותו ממקומו (ו). אדם שאין בו מעשים טובים ולמד תורה הרבה דומה לסיר שניטוח על גבי לבנים אפילו יורדין עליו גשמים קימעה מיד נימוך והולך לו (ז):

הוא היה אומר אדם שיש בו מעשים טובים ולמד תורה הרבה [למה הוא] (ח) דומה לכוס שיש לו פסיפס (ט). ואדם שאין בו מעשים טובים ולמד תורה הרבה [למה הוא] דומה לכוס שאין לו פסיפס. שכיון שנתמלא הכוס נהפך על צידו ונשפך כל מה שבתוכו (י):

הוא היה אומר אדם שיש בו מעשים טובים ולמד תורה הרבה [למה הוא] דומה לכוס שיש לו כלונס. ואדם שאין בו מעשים טובים ולמד תורה הרבה [למה הוא] דומה לכוס שאין לו כלונס כיון שרוכב עליו זורקו בבת ראש (יא): הוא היה אומר הלומד תורה בילדותו דברי תורה נבלעין

כדמיו ויוצאין מסיו מפורשין. והלומד תורה בזקנותו אין דברי

תורה נבלעין כדמיו ואין יוצאין מסיו מפורשין.

הערות לגריא

ואין לו סמנין לרפאות. (י) בכ"ע אף כן ד"ת יהיו מצויינין זה מזה והיו מצויינין לך זה מזה שנאמר וגו'. ובכ"א אף כן וכ"י בככ"ע יהיו מצויינין זה מזה וכו'. וע"ע מגן אבות במשנה זו, והקושי מבואר והגרי"א הציג רישא דפיסקא זאת בסוף פרק שלפני זה וגרס בה הכי רשבי"א אומר הלומד תורה וירא שמים דומה לרופא שהביאו לפניו מכה ויש לו איזמל וכ"י הלומד תורה ואינו ירא שמים דומה לרופא שהביאו לפניו ושמתם את דבריו אלה שהיו ד"ת מצויינים לך וכ"י ע"כ. ואם שיש פנים מוכיחות להנה זאת מי"מ קשה עלי לקבלה ע"י ספרי עקב פ"י מ"ה וקדושי'ן ל' ע"ב ומכאן כ"שם להירא שהתורה היא שנמשלת לכמנים ע"ש. ולקושי הענין אעתיק מה שמצאתי במדרש הגדול כ"י פ' עקב שמביא שם לכל פיסקא זאת ובכ"א זאת הנוסחה הכי רשבי"א אומר הלמד תורה בילדותו לרופא שהביאו לו מכה ואין לו סמנין אבל כ"י יש לו איזמל להותכה תורה בזקנותו לרופא שהביאו לו מכה אם יש לו סמנין לרפאות ואין לו איזמל להותכה ע"כ וכל השאר ליתא שם. והנה ב"ל"ם גם נוסחא זו מנוגמת ואם נגיה ברישא ע"פ נוסחתנו ויש לו סמנין וכ"י אז נובל לפרש שהכונה היא שהרפואה ע"י למוך התורה בימי הילדות היא גמורה וחלוטה משיא"ב בימי הזקנה שיעי למוך התורה לא יוכל עוד להשתרש מלבו אשר בא לתוכו ע"י ההרגל מכבר וצ"ע וע"ע עירובין נ"ד ע"ב. פ"כ"ד א) בכ"י שיש לו מעשים טובים ולמד תורה ומלת הרבה ליתא וכן לקמן. (ב) כן הוא בכ"י והוא נאות יותר בניגוד למלת ואח"כ ובספרים מרמטה. (ג) בכ"י ואפי' מים הרבה באים ועומדים בצדן אין מוזיקין אותן ממקומן ע"כ ואולי יש להגיה בפנים כסחין אותן וכו'. (ד) בכ"י לו. (ה) בכ"ע ואפי' עומד כצדן מים קימעה אפילו עומד מים קימעה מוזיקין אותו עליו גשמים וכו'. ובכ"א ליתא לכל באו זו. (ז) בספרים יורדין עליו מיעוט גשמים מיד גימוק ונפול ובכ"א שבתומי' נמוח והולך וכו'. ובכ"א גשמים קימעה נימוך והולך לו. (ח) הוספת ע"פ הכ"י וכן לקמן. (ט) כן הוא בכ"ע ובספרים שיש לו פסיפס שכיון שמתה אותו סירו אפי"פ שנהפך על צדו אין נשפך כל מה שיש בו ע"כ וע"י לקמן פ"ז. (י) כן הוא בכ"י ובספרים שאין לו פסיפס שכיון שמתה אותו סירו מיד נהפך על צדו ונשפך כל מה שיש בו. (יא) כ"ה בכ"ע ובספרים לכוס שיש לו כלום נאום ואדם שאין בו מיעוט וכ"י ל"ס שאין לו רסן בלבוס כיון שאדם רוצה לרוכבו זורקו בבת אחת ועתומי' ובכ"א בבא ראשונה

הערות לגריא
 (טו) ע"י אבות שם משנה כ"א וכ"ב. וע"ע לקדמוני המפורשים שם.
 (טז) ע"י אבות נ"א פכ"ה. (ב) ע"י נ"א שם ובהערות שם אות כ"ד וע"ע פ"ג מ"ח ובמגן אבות שם ואולי יש להשלים כאן המאמר כ"י דוסחאי בר איזמל וכ"י הלומד תורה ואינו ירא שמים דומה לרופא שהביאו לפניו ושמתם את דבריו אלה שהיו ד"ת מצויינים לך וכ"י ע"כ. ואם שיש פנים מוכיחות להנה זאת מי"מ קשה עלי לקבלה ע"י ספרי עקב פ"י מ"ה וקדושי'ן ל' ע"ב ומכאן כ"שם להירא שהתורה היא שנמשלת לכמנים ע"ש. ולקושי הענין אעתיק מה שמצאתי במדרש הגדול כ"י פ' עקב שמביא שם לכל פיסקא זאת ובכ"א זאת הנוסחה הכי רשבי"א אומר הלמד תורה בילדותו לרופא שהביאו לו מכה ואין לו סמנין אבל כ"י יש לו איזמל להותכה תורה בזקנותו לרופא שהביאו לו מכה אם יש לו סמנין לרפאות ואין לו איזמל להותכה ע"כ וכל השאר ליתא שם. והנה ב"ל"ם גם נוסחא זו מנוגמת ואם נגיה ברישא ע"פ נוסחתנו ויש לו סמנין וכ"י אז נובל לפרש שהכונה היא שהרפואה ע"י למוך התורה בימי הילדות היא גמורה וחלוטה משיא"ב בימי הזקנה שיעי למוך התורה לא יוכל עוד להשתרש מלבו אשר בא לתוכו ע"י ההרגל מכבר וצ"ע וע"ע עירובין נ"ד ע"ב. פ"כ"ד א) בכ"י שיש לו מעשים טובים ולמד תורה ומלת הרבה ליתא וכן לקמן. (ב) כן הוא בכ"י והוא נאות יותר בניגוד למלת ואח"כ ובספרים מרמטה. (ג) בכ"י ואפי' מים הרבה באים ועומדים בצדן אין מוזיקין אותן ממקומן ע"כ ואולי יש להגיה בפנים כסחין אותן וכו'. (ד) בכ"י לו. (ה) בכ"ע ואפי' עומד כצדן מים קימעה אפילו עומד מים קימעה מוזיקין אותו עליו גשמים וכו'. ובכ"א ליתא לכל באו זו. (ז) בספרים יורדין עליו מיעוט גשמים מיד גימוק ונפול ובכ"א שבתומי' נמוח והולך וכו'. ובכ"א גשמים קימעה נימוך והולך לו. (ח) הוספת ע"פ הכ"י וכן לקמן. (ט) כן הוא בכ"ע ובספרים שיש לו פסיפס שכיון שמתה אותו סירו אפי"פ שנהפך על צדו אין נשפך כל מה שיש בו ע"כ וע"י לקמן פ"ז. (י) כן הוא בכ"י ובספרים שאין לו פסיפס שכיון שמתה אותו סירו מיד נהפך על צדו ונשפך כל מה שיש בו. (יא) כ"ה בכ"ע ובספרים לכוס שיש לו כלום נאום ואדם שאין בו מיעוט וכ"י ל"ס שאין לו רסן בלבוס כיון שאדם רוצה לרוכבו זורקו בבת אחת ועתומי' ובכ"א בבא ראשונה

וכן מתלא אומר אם בנערותיך לא חפצתם איך תשיגם
 בזקנותיך (ב):
 הוא היה אומר קשין דברי תורה לקנותה ככלי זהבים
 ונוחין לאבדם ככלי זכוכית שנאמר לא יערכנה זהב וזכוכית
 (ותמורתה כלי פז) (איוב כ"ה י"ז ג), מקיש זהב לזכוכית מה
 כלי זהב לאחר שנשבר יש לו תקנה וכל כלי זכוכית אין
 להם תקנה כשנשברו אלא אם כן חזרו לברייתן. ומה אני
 מקיים ותמורתה כלי פז לומר לך כל העמל בהן ומקיימן פניו
 מצהיבות כפז. וכל העמל בהם ואין מקיימן פניו משחירות
 כזכוכית (ד):

רבי ראובן בן (ארכילוס) (איצטרובלין)
 אומר אין אדם נחשד בדבר אלא אם כן
 עישאו או שעשה כיוצא בו או חשב לעשות או
 ששמע מחבירו שנעשה והמה און לשמוע (ג):
 הוא היה אומר ג' נאמנים הן. עני שהוא
 נאמן על הפקדון אין נאמן גדול מזה (ד). בעל
 הבית שהוא נאמן על מעשרותיו אין נאמן
 גדול מזה. רווק שגדל במדינה ולא נחשד על
 הערה אין נאמן גדול מזה (ה):

הוא היה אומר יכול אדם ללמוד תורה בעישר שנה ולשכחה בשתי שנים. כיצד שאם יושב אדם ששה
 חדשים ואינו חוזר בה נמצא אומר על טמא טהור ועל טהור טמא. י"ב חודש ואינו חוזר בה נמצא מחליף
 חכמים זה בזה. י"ח חודש ואינו חוזר בה נמצא משבח ראשי פרקים. כ"ד חודש ואינו חוזר בה נמצא משבח
 ראשי מסכתותיו. (ט) ומתוך שאומר על טמא טהור ועל טהור טמא ומחליף חכמים זה בזה ומשבח ראשי
 פרקים וראשי מסכתותיו (טו) סוף שיושב ודומם. ועליו (י) אמר שלמה על שדה איש עצל עברתי ועל כרם אדם
 חסר לב והנה עלה כלו קמשונים כסו פניו חרולים וגדר אבנים נהרסה (משלי כ"ד ל' וליא). וכיון שנפל כותלו
 של כרם מיד (יח) הרב כל הברם כולו (ש):

הוא היה אומר כל המעשה את חבירו לעשות דבר מצוה מעלה עליו הכתוב כאלו הוא עשאה בנופו (כ).
 [משלו] (כא) משל למה הדבר דומה למלך בשר ודם שצד צפור ונתנו לאחד מעבדיו ואמר לו הוי זהיר בצפור
 זה שאם אתה נזהר בו טוב ואם לאו אני נוטל נשמתך תחתיו (כ"ב). כך אמר הקב"ה לישראל דברי תורה שנתתי
 לכם אם אתם משמרים אותן טוב ואם לאו אני נוטל נפשכם תחתיה (כ"ג) שנאמר רק השמר לך ושמוד
 נפשך מאד פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך (דברים ד' ט"ז). (ואומר) כי לא דבר רק הוא מכם כי הוא
 הייכם (שם ל"ב כ"ז) (כד):

הערות לנ"א

הערות לנ"ב

ליתא ועי' בערך ערך כללם. (יב) בב"י שנאמר מנעוהו לא קצצת איך
 תשיגם בשיבתך. (יג) השלמתי עיפ' הכ"י. (יד) בכ"י הנוסחא היא ד"ה
 קשים לקנותם ככלי זהב ונוחין לאבדן וכ"י יש לו תקנה ובלי זכוכית
 מאחר שנשברו אין לו תקנה אלא איך חורדין לבריה (ובכ"י לברייתן)
 כך דברי תורה ומה ותמורתה וכו'. ובעיקר הדברים עי' הגיגה ט"ו ע"א
 וביורשלימי שם פ"ב רות רבה פ"ו וקה"ר פ"ו ובני"ט וספרי דברים פ"ו
 מ"ח והנוסחא כאן משוּבַּת הַהֲרָא' כג"ה מקיש לזהב ולזכוכית לאחר
 שנשברה יש לה תקנה אף ת"ה אע"פ שסרה יש לו תקנה ע"כ ויותר
 בהן נראה להגיה עיפ' גיב' פליא עיפ' לפי שסוף סוף נלקחו הדברים
 כלא מאת הספרי עיפ'. וכן מצאתי במדרש הגדול כ"י פ' עקב ועי' לקמן.

ינאי ובבב"שנה שם. ג) עי' מועד קטן י"ח ע"ב ועיפ'
 בספר מלאכת שלמה הנדפס אצל פירוש רב המאירי
 לאבות (פ"ב מ"ד) דאיתא התם יש ספרים דגרסי כאן
 משנה זו ו' ראובן בן איצטרובלין אומר אין אדם נחשד
 בדבר וכו' או שראה מתעסקים בו והמה און לשמוע
 את דבריהם. (ד) בכ"ה סמנו וכן בבבא ב' והנה בכ"י
 איתא כאן עוד בעל הבית שהוא נאמן וכו' וכלע"כ
 ומתקמי לזה עיפ' כ"ה. ה) עי' פסחים ק"יג ע"א אר"י
 ג' הקב"ה מכרו עליהם וכו'. ועיפ' בדקדוקי סופרים

(כו) בב"ע ראשי משנתיו וכן לקמן. (כז) כאשר הצגתי כך הוא נוסחת הב"י
 ואין חוזר לאהריו נמצא וכו' י"ב חודש ולא חוזר לאהריו וכו' י"ח חדשים ולא חוזר לאהריו נמצא משבח ראשי מסכתותיו כ"ד
 חדשים ואין חוזר לאהריו נמצא משבח ראש פרקים וכו' ומתוך שאמר וכו' ומשבח ראשי מסכתותיו וראשי פרקיו וכו'. ובל"ס שנוסחת
 אליהו זוטא פט"ז ועיפ' בכפרי שם. (כ) בן היא הנוסחא שבתומי ובספרים כל העושה מצוה בחבירו מעלה וכו' כאלו לא עשה
 אלא בגופו ובכ"י כל העושה מצוה אהת בחבירו וכו' בכספרים עשה אלא בגופו. ועי' מנהדרין צ"ט ע"ב ושמות רבה פליה מ"ג.
 (כא) בן הוא בכ"י ובספרי ליתא. (כב) בב"ע ונתנו לעבדו ואל' היו זהיר בצפור ותלכדנו אתה מזהיר מוטב ואם לאו הינו
 נוטל את נפשך תחתיו. ובכ"י אב"י כב"י ר"ק שמתו ובלכדנו ליתא שם. (כג) בכ"י משמרין איתן מוטב ואם לאו הינו נוטל את
 נפשכם. (כד) כי לא דבר רק הוא מכם כי הוא הייכם זה ליתא בכ"י והג"ר"א מחק הפסוק הראשון ואב"י קיימתי גירסת הספרים
 אלא שהוספתי מלת ואומר ועי' ספרי שם ועי' מנחות צ"ט ע"ב ובלקו"ט תורה ד' תת"ע"ג וילקוט משלי ד' תתקס"א. והנה המושך
 מאמר זה הוא קשה והג"ר"א הוכיח פה בראש הפיסקא מאמר ד' דוסתאי (ע"י אבות פ"ח) כבדו לבנות הדברים וצ"ע ואולי
 יש להציג במקום זאת לעיל מ"ד אהרי בך שמתו ובלכדנו ליתא שם. (כז) בכ"י משמרין איתן מוטב ואם לאו הינו נוטל את
 מוצאתי דברים כאלו גם במדרש הגדול כ"י פ' עקב והנני מעתיק רובם לפני הקורא וז"ל אלישע בן אבויה היה אומר ד"ה קשין
 לקנותן כזהב ונוחין לאבדן כזכוכית שנאמר לא יערכנה זהב וזכוכית קשין לקנותן כזכוכית ונוחין לאבדן כזכוכית שנאמר לא
 יערכנה זהב וזכוכית ומה אני מקיים ותמורתה כל פז לומר כל העמל בהן ומקיימן פניו מצהיבות בהן כפז וכל שאינו מקיימן
 פניו משחירות ככלי זכוכית. ה"א יכול אדם ללמוד תורה בעישר שנים וכו' מתוך שאמר על טמא טהור וכו' סוף שהוא משבח
 את כולן ר' שמעון בן יוחאי אומר הרי הוא אומר על שדה איש עצל עברתי ועל כרם אדם חסר לך וכו' מאחר שהוא קרוי
 אדם וקרוי איש ויש לו שדה ויש לו כרם ויש לו שדה למה קרא חסר לב בשביל שהוא עצל עברתי ושנה וישוב לו מנין
 שמופו לבקש ראש ההלכה ואינו מוצא ת"ל והנה עלה כולו קמשונים ומנין שמופו לבקש ראש ההלכה ת"ל כסו פניו
 החרולים ומנין שמופו לבקש ראש המסכתא והנה עלה ת"ל וגדר אבניו נהרסה כיון שרש כותלו של כרם הרב כל הברם

פרק כה

בז עזאי אומר כל שדעתו נוחה מפני חכמתו סימן יפה הוא לו ושאינ דעתו נוחה מפני חכמתו סימן רע הוא לו (א). כל שדעתו נוחה מפני יצרו (ב) סימן יפה לו. ושאינ דעתו נוחה מפני יצרו סימן רע לו. כל ישרו חכמים נוחה הימנו בשעת מיתתו סימן יפה לו. שאין רוח חכמים נוחה הימנו סימן רע לו. כל ששפני זקופות כלפי מעלה סימן יפה לו.

הוא היה אומר כבר את איך ואמך שאלמלא הם לא באת לעולם מפני שהם הביאוך. ודע מה אתה עושה להן שהן גמלין לך (א):

רבי חניניה בן חכילאי אומר הנוער משנתו בליילה והפונה לבו (לבטלה) (מבטלה) לרברי תורה סימן יפה לו שנאמר בדתהלבך

וכל ששפני כבושות כלפי מטה סימן רע לו (ג). נתן עיניו בבני אדם סימן יפה לו. נתן עיניו ככותל סימן רע לו (ד). כל ששפני מצדיותו סימן יפה לו. כל ששפני משחיותו סימן רע לו (ה):

בשעת פטירתו של רבן יוחנן בן זכאי היה מגביה קולו וכוכה. אמרו לו תלמידיו רבי עמוד הנבנה נר העולם (א) פטיש החוק מפני מה אתה בוכה. אמר להם וכי פני מלך בשר ודם אני הולך להקביל (א) שאם יכעוס עלי אין כעסו אלא בעולם הזה ואם יאסרני אין איסורו אלא בעולם הזה (ה) ואם ימיתני אין מיתתו אלא בעולם הזה (ט). ולא עוד שאני יכול לפייסו (י) בדברים ולשחרו בממון. הא איני הולך להקביל אלא פני מלך מלכי המלכים הקב"ה (יא) שאם יכעוס עלי כעסו בעולם הזה ובעולם הבא (יב) שאיני יכול לפייסו בדברים ולשחרו בממון (יג) ועוד שיש לי שתי דרכים אחת לנן ערן ואחת לניהנס ואיני יודע אם יכריעני לניהנס או אם יכניסני לנן ערן (יד) ועליו הכתוב אומר לפניו יכרעו כל יורדי עפר וגו' (תהלים כ"ב ל'): במשה הוא אומר ויגע וימת ויאסף אל עמיו ואומר והסירותי את כפי (שמות ל"ג כ') ואומר ויפרוש אותה לפני והנה כתובה פנים ואחר (יחזקאל ב' י'). פנים בעולם הזה ואחר לעוה"ב: דבר אחר פנים יסורין של צדיקים בעולם הזה ושלוותן של רשעים בעוה"ז. ואחר מן שכן של צדיקים לעתיד לבא ופורענותן של רשעים בניהנס. וכתוב אליה קינים והנה והי' (שם ב' י'). קינים זו פורענותן של רשעים בעוה"ז שנאמר קינה היא וקנונה בנות הגוים תקונונה אותה (שם ל"ב ט"ז). והנה זה מתן שכן של צדיקים לעתיד לבא שנאמר עלי עשור ועלי נבל עלי הגוין כבושה (תהלים צ"ב ד'). והי זה פורענותן של רשעים לעולם הבא שנאמר הוזה על הוזה תבא ושמועה על שמועה תהיה (יחזקאל ז' כ"ו טז):

הערות לנו"א

בולו ומי גרם לו שלא חזר על תורתו ע"כ. ובפ' נציבים מבואר ג"כ המשל דצפור בפסוק כי היא חייכם. ואחרי שמביא דברי הפסרי בעקב שם במקום אחר הוא קרוב לרמי שדברים אלו כאשר העתקתים הם לקוחים מאת הארזיני ונוכל לתקון ולהשלים נוסחתינו פה על פי זה. ועיני נויב פל"ו. פ"כ"ה (א) בכ"י ניהא בפני חכמים סימן יפה לו אין דעתו נוחה מפני מפרשים ועי' תוספתא ברכות פ"ג דתנינן התם בן עזאי אומר כל שדעתו נוחה מפני חכמתו סימן רע לו וכל ששפנה חכמתו מפני דעתו סימן רע לו ע"כ ועי' באה"ר שרוצה להגיה עיני הנוסחא כאן ולי"ג יותר להגיה דתוספתא שם ע"פ הארזיני והכוונה היא תיה שלא חיצונו ונפגעו ורק נכנסו בשלום ויצאו וזהו הוא דעתו נוחה מפני חכמתם. (ב) בכ"י יצר הרע וכן לקמן ובנ"א שבתומי יצורו ועי' מפרשים ובילקוט אבות כ"י מצאתי כל שדעתו נדהה מפני יצרו סימן יפה הוא לו וכל שאין דעתו נדהה מפני חכמתו סימן רע הוא לו ואחרי שבל"ס איהו ט"ס יש כאן היתר להגיה כזה כל שדעתו נדהה מפני יצרו סימן רע לו וכל שדעתו נדהה מפני חכמתו סימן יפה לו וצ"ע. (ג) בן הוא בכ"י ובספרים ששפני זקופות למעלה (כ"י) ששפני כבושות למטה. (ד) בן הוא בכ"י ובחנ"א שבתומי ובספרים סימן יפה לו לא נתן עיניו בבני אדם סימן רע לו. (ה) בכ"י ששפני מקדירות. (ו) בכ"י עמוד גבוה נר העמוד ובל"ס צ"ל נר העולם וכן הגהתי. ועי' ברכות כ"ח ע"ב והגרי"א הגיה עיני עמוד הימני וצ"ע. (ז) בכ"י וכי לפני מלך ב"ה וכי והכ"א להקביל פניו. (ח) בן הוא בכ"י ועי' בספרים סימן יפה לו וכי אין איסורו אלא וכי. בן הוא בכ"י ובחנ"א שבתומי אין מיתתו אלא וכי. ובכ"י ואם ימיתני לא ימיתני ואם יאסרני (י) בכ"י לנגבו בדברים. (יא) בכ"י לפני מלך מלכי המלכים הקב"ה. ובכ"י מן ולשחרו בממון הא' עד ולשחרו בממון הב' חסר. (יב) בכ"י כעסו כעס עולם ואם יאסרני איסורו עולם ולא הגהתי על פיה מפני שס"ף סוף ג"ס כאן הסדרה הבבא דמיתה עי' ברכות שם. (יג) בכ"י איני יכול לנגבו בדברים וכי. (יד) בכ"י אהבה ויעוד שאני עושה להוליכני (בכ"י שיוליכני) בן שני דרכים אחד של גן ערן ואחד של גיהנם ואיני יודע לאיזה מקום מוליכני אותי. ועיני ברכות שם ובדקדוקו סופרים שם לכל בריותא זאת. (טז) בכ"י עליו הכתוב אומר לפניו וגו' ונפשו לא היה במשה מה הוא אומר ויאסף אל עמיו ואומר והסירותי את כפי וראיתי את אהורי ועוד כתוב ויפרוש אותה לפני והנה פנים וכתוב עליה קינים והנה והי קינים זה מתן שרם של רשעים בעולם הזה שנאמר קינה היא וקנונה והנה והי קינים בעולם הזה וכתב אליה קינים זה מתן עליו הכתוב אומר וכי בכ"י וראיתי את אהורי ופני לא יראו בעולם הזה ואחר לליל הבא. הא ראשית רשעים בעולם הזה ואחר יסורין של צדיקים בעולם הזה ופני לא יראו בעולם הזה וכתב אליה קינים זה מתן פורענותן של רשעים בעולם הזה שנאמר קינה היא וקנונה בנות הגוים והנה והי קינים זה מתן שכל הנוסחאות הן קטועות ומשוכשות ועי' מפרשים ונוסחת הגרי"א ועי' ספרי במדבר פ' ק"ג בפסוק ותמונת ה' ויבט עירובין כיא עיב נדה ליא ב' ועיני ב"ר פ' ס"ג וכ"י ונ"ש שמונת רבה פ' מ"ה ס"ו ובילקוט שמונת שם ומדרש תהלים פ"ב וצ"ב. ובצירוף כל אלה המקומות היה נראה לי להגיה באופן כזה ועליו הכתוב אומר (פ"י) על יום המיתה לפניו יכרעו כל יורדי יור (ובכנדה וכרש תהלים שם) כאברהם מהו אומר ויגע וימת (ועיני בכ"י שסמכו לזה המקרא שהקב"ה מתאיה לתת

הערות לנו"ב

שם אות ג'. (א) הציתה ג סתת כ"ה ובכ"י כבר את איך שאילולי הם יורעים מה אתה וכי. ופירש מהר"ץ ש"ל שהן גמלין לך חסר בעוה"ז ובעוה"ב.

הוא היה אומר פנו הבית מפני הטומאה והבינו כסא להזיקה
 מלך יהודה (י):
 הוא היה אומר מת מתוך היישוב סימן יפה לו. מתוך
 הטירוף סימן רע לו. מתוך הדבור סימן יפה לו. מתוך השתקה
 סימן רע לו. מתוך דברי תורה סימן יפה לו. מתוך דבר סחורה
 סימן רע לו (י). מתוך דבר מצוה סימן יפה לו. מתוך דבר
 במילה סימן רע לו (יח). מתוך שמחה סימן יפה לו. מתוך

תנחמה אותך (משלי יב) בעולם הזה. בשכבך
 תשמור עליך (שם טז) בשעת מיתה. והקיצות
 היא תשיחך (שם טז) לעולם הבא (ז):
 רבי אליעזר בן יעקב אומר כל העושה
 מצוה אחת קונה לו סניגור אחד וכל העושה
 עבירה אחת קונה לו קטיגור אחד. תשובה

עצבות סימן רע לו. מתוך השחוק סימן יפה לו. מתוך כביה סימן רע לו. מת
 בערב שבת סימן רע לו. מת בערב יום הכפורים סימן רע לו (יט):
 כשחלה רבי אליעזר אמרו אותו היום ערב שבת היה ונכנס רבי עקיבא וחכיריו לבקר
 והיה ישן בתוך

חדרו והוא יושב בקינוף (כ) והם יושבין במרקלין שלו (כא). נכנס הורקנוס בנו
 לחלוץ תפילין שלו (כב) ולא
 הניחו והיה בוכה. ויצא (כג) הורקנוס ואמר לחכמים רבותי דומה לי שנטרפה דעתו
 של אבא. אמר לו בני
 לא דעתי נטרפה אלה דעתך נטרפה שהגתה שדלת הנר שנתחייבת עליה מיתה
 לשמים והיית מתעסק
 בתפילין שאין אמת עליהן אלא משום שבת (כד). כיון שראו חכמים שרעתו
 מיושבת עליו נכנסו
 וישבו לפניו ברחוק ד' אמות (כה). אמרו לו רבי כסת עגולה והבידור והאימוס
 והקמיע ותפילין שנקרעו מהו
 מקבלין טומאה. אמר להם מקבלין טומאה והטבילו אותן כמו שהן
 והזהרו בהן
 שהן הלכות גדולות שנאמרו למשה בסני (כו). והיו שואלין לו (כז) במהרות כטומאות במקוואות.
 אמרו לו רבי מה הוא זה. אמר להם
 טמא (כח). מה הוא זה. אמר להם טהור (כט). והיה משיב על טמא טמא ועל טהור
 טהור (ל). אמר כד אמר רבי אליעזר לחכמים תמה אני על תלמידי הדרור שטמא יענשו מיתה
 לשמים (לא). אמרו לו רבי (לב) מפני מה. אמר להם מפני שלא באו ושמשו אותי (לג). ואחר כך אמר לעקיבא בן יוסף.
 עקיבא מפני מה לא באת לפני ושמשת אותי. אמר לו רבי לא נפניתי לך. אמר לו תמה אני עליך
 אם תמות מיתת עצמך (לה). ויש אומרים לא אמר לו כלום אלא כיון שאמר רבי אליעזר לתלמידיו כך מד נמס דמו
 בקרבו לו. אמר לו רבי עקיבא רבי מיתתי במה. אמר לו עקיבא שלך קשה מכולן.
 נכנס רבי עקיבא וישב לפני

הערות לנ"א

הערות לנ"ב

לצדיקים מתן שכרן ובכאן קומע את הררוש כיון שהזכיר את העיקר)
 ובמשה מה הוא אומר כי לא יראני האדם והו (אבל בשעת מיתה
 ראהו וכדריש גם כן במדרש על פסוק נפשיו לא חיה) ואומר והסירתי
 את כפי וראית את אהריו ופני לא יראו פנים בעולם הזה ואחור לעולם
 הבא פנים יסורין של צדיקים בעולם הזה ושלותן של רשעים בעולם
 הזה ואחור זה מתן שכרן של צדיקים בעולם הבא ופועננותן של רשעים
 כניהם ואומר ויפריש אותה לפני והיא כתובה פנים ואחור וכתוב אליה
 קנים והנה ותי קנים זה קנים וה רשעים בעולם הזה (ובכ"ע
 וקדוקי סופרים שם וע"ע פירש"י שם). והנה זה מתן שכרם וכו')
 כבספרים והובא כל דבר זה אגב גררא דהפסוק ונפשו
 לא חיה. (טו) בכ"ע והבינו כסא לאיש הסיד זה חוקיה וכו'.
 ובכ"א זה חוקיה מלך יהודה שכא ועי' בברכות שם ובירושלמי
 מטה פ"ט הלכה ט"ז ועי' פ"ג היא. (י) בכ"ע מתוך דברי סחורה
 סימן רע לו ובכ"א מתוך שיהא בטלה וכו' וע"ע תומכי.
 (יח) בכ"א מתוך בטלה וכו'. (יט) בכ"ע הסדר והנוסחא כזה
 בעוה"ב סימן רע לו ובמציא יוה"ב סימן יפה לו מהך השמחה
 סימן יפה לו. מתוך השחוק סימן רע לו מתוך הבכי סימן רע לו
 בעי"ש סימן יפה לו במי"ש סימן רע לו וע"כ ובכ"א הסדר
 כבספרים אבל הנוסחא היא בכ"ע אלא שבבבא אחרונה
 הגורסא בעוה"ב סימן יפה לו ובמציא יוה"ב סימן רע לו.
 ובקערך הדברים עי' כתובות ק"ג ע"ב וע"ע לעיל אות א'
 והוא היה אומר רבאן קאי אבן עזאי. (כ) כ"ה הניא
 שבתומי ובספרים והיה ישן בתוך הדרור והוא נראה
 כהנה והעתקה וזמלת קניית היא מלה יגנית וענינה
 כסא ועי' בערוך רמ"ל ערך זה. (כא) בכ"י הנוסחא כזה אמרו כשהלה ר"א
 ע"ש היה והיה יושב וכו' וחכמים יושבין לפניו במרקלין שלו.
 (כב) בכ"י לחלוץ לו תפילין. (כג) בכ"י בכה ויצא וזמלת הורקנס
 ליתא. (כד) בכ"י אמר להם לחכמים רבותי דומה אני שנטרפה דעת
 אבן (כ"ה) כמדרומה שנטרפה דעת אבן אמרו לו שלך
 נטרפה וכו'. (כה) בפסריים בכ"י (ל"א) בכ"י באתה שיעה
 אמר להם מקבלין ומלות ברהוק (כו) אמול ליתא בכ"י.
 (כז) בכ"י אבן טומאה והזהרו בהן והטבילו אותן
 במשהו וכו'. ובכ"א באמת ע"ג ל' ה הגדרור והאמין
 והקמיעה והתפילה שנקרעה מתן א"ל אותן. (כח)
 בכ"י אומר טמא. (כט) בכ"י אומר טהור. (ל) כן היה עד
 טהור ליתא בכ"י (לא) בכ"י באתה שיעה אמר להם אמר
 לחכמים תמהני על וכו'. (לב) רבי ליתא בכ"י. (לג)
 בכ"י א"ל שלא באו ושלא שששו וזמלת אותי ליתא. (לד)
 בכ"י ואח"כ אמר לו לעקיבא וכו' לא באת א"ל לא נפניתי ועתומי. (לה)
 בכ"י א"ל תמהני שטמא תמות וכו' ועתומי. לו בכ"י וי"א
 לא אמר כלום אלא כיון שא"ל ר"א לחכמים (ובכ"א לתלמידים)
 כך היא (הוא ליתא בכ"י) נמס דמו בקרבו ואח"כ א"ל ריע מיתתי
 שלי במה א"ל שלך קשה משל כולם ובספרים עוד נ"א ע"ש
 התומי קשה משלם וכל הנוסחאות הדברים מגומגמים ואולי
 צ"ל וי"א לא אמר לו ריע כלום אלא וכו' דמו בקרבו ואמר לו רבי
 מיתתי במה א"ל שלך קשה משלחן וקרבן סכא שכל
 דברים אלו מהוספה על הגליון שהוסף איהם ספר ע"ש
 מהדרין ס"ה ע"א וע"ע פסחים ס"ט ע"א.

ואולי איזה קטעא יש כאן וצ"ע. (ז) עי' לעיל פ"ד
 ובהערות אות ז' שם וע"ע נ"א פכ"ט ובהערות שם
 אות י"ד וט"ו. והגהתי מבטלה מסברא. ואם נפרש
 שהעסקא דלעיל פ"ד והפיסקא כאן הם רק רבר
 והפסוק אז נצטרך להוסיף כאן עוד הבבא דמתלך בדרך
 יחזירי וצ"ע. וע"ע תורת כהנים פ' אחרי מות פרק י"ג

שלשה חיידיהם אינן חיים אלו הן המצפה לשלחן חבירו. והדר בעלייהו. וכל שאשתו מושלת עליו. ויש אומרים שיורשו מושלן בנפשו (ס):
 הוא היה אומר נוח למלך על כל העולם מלישב ולשנות בפני בני אדם העמוסים בסדינין (סא):
פרק כו רבי עקיבא אומר סייג לכבוד [של] לשחוק. סייג לחכמה שתיקה. סייג לנדרים פרישות. סייג לקדושה טהרה. סייג לענוה יראת חטא (א):

רבי יונתן בן רבי יוסי אומר הלמד תורה מדוחק סופו לעשותה מריוח. והמבטל תורה מריוח סופו לבטלה מדוחק. הלמד תורה מעוני סופו לקיימה מעושר. והמבטל את התורה מעושר סופו לבטלה מעוני (יא). הלמד תורה לצרכו סופו לישכחה. והמשיכה תלמודו בנערותו עתיד לבקש בוקנתו שנאמר ונהמת באחריתך

הוא היה אומר אל תבא לבין הגוים (ב) שמא תלמוד ממעשיהם. אל תאכל לחם עם כהן עם הארץ שמא תמעול בקדשים (ג). אל תפרוץ בנדרים שמא תמעול בשבועות (ד). אל תרגיל עצמך לאכול מן הסעודה שמא יהא סופך לאכול מן הקנים (ה). ואל תבא לידי ספק שמא תבא לידי ודאי. ואל תצא חוצה לארץ שמא תעבוד ע"א. ישכן (ו) דוד הוא אומר כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה' לאמר לך עבוד אלהים אחרים (שמואל א' כ"ו י"ט) וכי תעלה על דעתך שדוד המלך עובד עבודת אלילים היה. אלא כך אמר דוד כל המינה ארץ ישראל ויוצא חוץ לארץ מעלה עליו הכתוב (ז) כאלו עובד עבודת אלילים (ח):
 הוא היה אומר כל (ט) הקבור בשאר ארצות כאלו קבור בבבל. כל הקבור (י) בבבל כאלו קבור בארץ ישראל. כל הקבור בארץ ישראל כאלו קבור תחת המזבח. לפי שכל ארץ ישראל ראויה למזבח. וכל הקבור תחת המזבח כאלו קבור תחת כסא הכבוד שנאמר כסא כבוד מרום מראשון מקום מקדשנו (ירמיהו י"ב י"א):
 הוא היה אומר אין עם הארץ חסיד לא הביישן למד ולא הקפדן מלמד:

הוא היה אומר מפני מה תלמידי חכמים ממים כשהן קטנים לא מפני שהן מנאפים ולא מפני שהן גוזלין אלא שפוסקים מדברי תורה ועוסקין בדברי שיחה ועוד שאין מתחילין במקום שפוסקים (יב):
 רבי שמעון בן אליעזר אומר ישראל שבוהין לארץ עובדים עבודת אלילים בטורה (יג). הא כיצד נכרי (יד) שעשה משתה לבנו שלח וימנן כל היהודים שבעירו אף על פי שהן אוכלין ושותין [משלחן] ושמש שלחן עומד ומשקה עליהן מעלה עליהם (הכתוב) כאלו אכלו מזבחי ממים שנאמר וקרא לך ואכלת מזבחו (שמות ל"ד ט"ז טו):

רבי אליעזר המודעי אומר המחלל שבתות והמבזה את המועדות והמיסר את הברית בכשר והמגלה פנים בתורה אף על פי שיש בידו תורה ומעשים טובים אין לו חלק לעולם הבא (טז):

הערות לנ"א

הערות לנ"ב

(ס) בכ"ע ומו שאשתו מושלת עליו וכל מי שאשתו מושלת עליו אין חיוו חיים ובכ"א ומו שאשתו מושלת עליו חיוו וכו' והיא ליתא בשיניהן.
 ועי' ביצה ל"ב ע"ב באופן אחר וע"ע עירובין ג"ו ע"א פסחים ק"ג ע"ב זרואה שכן עינאי היה כעל המאמר הזה ולפיכך הובא כאן ונשתמטו הבלות הרי"א. (סא) בכ"ע הנוסחא רבי יוסי אומר נוח לי למלך על כל העולם מלישב ולשנות לשם בני אדם. ובכ"א רבי יוסי אומר נוח לי לאדם למלך על כל העולם ולשנות לשני בני אדם וכן הוא בכ"א שבתומי ועי' מפרשים והגהות בגליון השי"ם והעיקר הוא לפירו' ע"פ הדוגמא במדרש תהלים מומור י"ח והכי איתא התם תפלטני מריבוי עם שלא יהיה לי דין בפניהם אמר בן עזאי אמר דוד נוח לי למלך על כל העולם כולו ולא למלך על שני עשופי סדינין ועי' בביאור הרא"ם שם והכונה תיח' קטנרנים וע"ע קהלת רבה פ"א ס"ט.

(פכ"ו א) בספרים הנוסחא סייג לכבוד שחוק והגהתי ע"פ נ"ב ריש פי' ל"ג וכן הוא עוד שם הנוסחא סייג לטהרה קדושה והגהתי ע"פ הכ"י ובתומי הביא נ"א ר"ע שחוק וקלות ראש מרגילין את האדם לערוה כסורה סייג לתורה מעשרות סייג לבנות נדרים סייג לפרישות מהרה סייג לקדושה ענוה סייג ליראת חטא סייג להכמה שתיקה וכן הוא ג"כ רשון המסנה באבות פ"ג מסנה י"ג והגרי"א הגיה ע"פ. וע"ע סוכה ס"ט ע"ב ובניש ירושלמי שבת פ"א ה"ג ושקלים סוף פ"ג ושיר השירים רבה פ"א ס"ט ומדרש משלי פ"טו וע"ע בכמארי ומנן אבות למשנה זו באבות שם. (ג) בספרים לבין הליצוי והגהתי ע"פ הכ"י. ובכ"י עוד תלמד ממעשיהם. (ג) בכ"ע ולא תאכל לחם כ"ד ו' ע"ה ועי' נדרים כי ע"א וברנין שם שם ודרך ארץ רבה פ"א הדרך ארץ עומד פ"א. (ד) בכ"י אל תפרוש בנדרים וכו' ועתומי' שהיה בשבועות במקום שבועה ובספרים ועי' בנדרים ובדארי' שם. וע"ע ברש"י בנדרים שם דמוכח היתה גירסא אחרת לפניו ע"ש וע"ע בתוספות שם וע"ע נ"ב שם. (ה) עי' בתומי' ובמפרשים הגהות שונות פה. יש מגיהים מן הקופה והגרי"א מגיה מן הצוקנים והגרי"א שבתומי' מן הקנים וע"ע. (ו) בכ"ע וכן דוד ובכ"א וכן דוד אמר ועתומי'. (ז) הכתוב ליתא בכ"א ועתומי'. (ח) עי' תויב פי' בהר פ"ו ותוספתא ע"ז פ"ה וכתובות ק"י ע"ב וע"ע זולתן שמואל רמז קל"ו. (ט) כל ליתא בכ"י ועתומי'. (י) בכ"י וקבור וכן לקמן. (יא) מן לפי שכל עד מקום מקדשנו ליתא בכ"א ובתומי' נ"א ראויה לבנות מזבח. ועי' כתובות ק"יא ע"א המאמר בשם רב ענין ובדברי רבה ורב יוסף שם דוגמא לקצת מזה וע"ע הגהות הגרי"א ע"ע. (יב) מן הה"א אין עם הארץ חסיד עד במקום שפוסקים ליתא בכ"י ועי' לקמן פ"כ"ט בהערות אות א' ועי' אבות פ"ב מ"ה ובדברי קדמוני המפרשים ע"פ הכ"י. (יג) בכ"ע עובדי ע"ז ובכ"א עובדי ע"ז הן. (יד) בספרים נכרי עובד אלילים ומהקתי ע"פ הכ"י. (טו) בכ"י נכרי עשה משתה לבנו שלח וקרא לו את כל היהודים הושבים בעיר אע"פ שאוכלים משלחן ושמש שלחן עומד לפניהם מעלה עליהם הכתוב כאלו וכו' ותוספתי מלת הכתיב ע"פ נוסחא זו ובעיקר הדברים עי' ע"ז ה' ע"א ובמפרשים שם ובתוספתא שם פ"ה וע"פ התוספתא היה נראה קצת להציג פוסקא זו לעיל מיד אחר הפוסקא הדמנית א"י ויוצא וכו'. (טז) בכ"י המחלל את הקדשים והמבזה את המועדות והמפר ברית בשר (בכ"א בכשר)

רבי עקיבא (י) אומר כל הנושא אשה שאינה מהוגנת לו עובר משום חמישה לאוין משום לא תקום (ויקרא י"ט י"ח) ומשום לא תמור (שם י"ח) ומשום לא תשנא אחיך בלבבך (שם י"ז) ומשום ואהבת לרעך כמוך (שם י"ח) ומשום וחי אחיך עמך (שם כ"ה ל"ז) מתוך ששונא אותה רוצה הוא שתמות ונמצא מבטל פריה ורביה מן העולם (יח):

הוא היה אומר האוכל אוכלין שאינם עולים על גופו עובר משום ג' לאוין שביזה את עצמו וביזה את האוכלין ומברך ברכה שאינה כתיקונה (יט):
רבי יהודה בן אילעי אומר (כ) אדם שמת והניח בן ולא למד תורה מאביו והלך ולמד תורה מאחרים הרי זה חנופה מבקש (כא):

רבי אליעזר הקפדן אומר אל תהא כמשקוף העליון שאין יד בני אדם יכולה ליגע בה. ולא כאיסקופה העליונה שמבלעת פרוצופות. ולא כאיסקופה האמצעית שמנגפת הרגלים. אלא הוי כאסקופה תחתונה שהכל דשין בה וסוף כל הבנין נסתר והיא במקומה עומדת (כב):

פרק כז רבי יוסי אומר כל המכבד את התורה גופו מכובד על הבריות וכל המחלל את התורה גופו מחולל על הבריות שנאמר כי מכבדי אכבד וכו' יקלו (שמואל א' ב' ל"א):

[דבר אחר] כ' כי מכבדי אכבד. זה פרעה מלך מצרים שנהג כבוד לפני מי שאמר והיה העולם שיצא בראש פמליא שלו. אמרו לו עבדיו מנהג שבעולם כל המלכים אינם יוצאים אלא אחר פמליא שלהם ואתה יוצא בראש פמליא שלך. אמר להם וכי פני מלך בשר ודם אני הולך להקביל איני הולך להקביל אלא פני מלך מלכי המלכים הקדושים ברוך הוא. לפיכך נהגו בו הקב"ה כבוד ולא נפרע ממנו אלא הוא בעצמו שנאמר לסוסתי ברכבי פרעה דמיתוך רעיתי (שיר השירים א' ט"ג): רבי פפייס אומר כנסת ישראל היתה משבחת על סוס רכב פרעה שנאמר דרכת בים סוסך (תהלים ג' מ"ד). רבי יהושע בן קרחה אומר כשנא פרעה לים בא על סוס זכר ונגלה עליו הקב"ה בסוסיה נקבה שנאמר לסוסתי ברכבי פרעה (שיר השירים א' ט"ו). והלא לא רכב אלא על כרוב שנאמר וירכב על כרוב ויעף וידא על כנפי רוח (תהלים י"ח י"א) אלא נדמה הכרוב לסוסי פרעה כנקבה ונכנסו כולם לים (ה): וכו' יקלו. זה שנחריב מלך אשור שנאמר ביד מלאכך חרפת ה' והמגלה וכו' ובספרים עוד נ"א והמפר בריתו של אברהם אבינו. (ב) ע' נ"א פכ"ד קצת מוה. וע' מדרש משלי שם. והבין והאזיר הגיהנום בספרים והמחלל את הקדשים וכמו שהוא בכ"י וצ"ע.

הערות לנו"א

הערות לנו"ב

ובעיקר הדברים ע' אבות פ"ג מ"א ובקדמוני המפרשים ובתו"ש שם וע"ע ספרי במדבר פ"י ק"כ וסנהדרין צ"ט ע"א ובתוספתא שם פ"ב וברושלמי פאה פ"א ה"א וסנהדרין פ"י ה"א וע"ע מה שכתב בזה מורי הרב הגאון כמהר"ר אייזיק הירש ווייס בצד ר"ל ב"ח"א בספרו דור דור ורש"י. (יח) בכ"י ע' כל הנושא אשה שאינה מהוגנת לו עובר משום לא תקום וגו' את אחיך בלבבך ואהבת לרעך כמוך אני ה' והי אחיך עמך מתוך ששונאה רוצה הוא שתמות ותבטל פריה וכו' ובכ"י א' שתמות ומבטל וכן גרסו גם התומ"י. וע' תוספתא סוטה פ"ה וע"פ"י היה נראה להגיה ולא עוד אלא שמבטל והנה המפרשים וכן הכי נתקשו בהמלות המשה לא ר"ן והג"ר"א גרסו המשה דברים וכו' וכ"כ"ע ליתניה וכו' אבל גם בתוספתא איתא המשיה לאוין ואולי ליתא לאו דוקא וע"ע ספרי דברים פ"י קפ"ו וע' בהערה שאח"ז. (ט) הצגתי פה הנו"א שבתומ"י ובספרים אובדניו שאינו מברך עליהן ובכ"י אובדניו על גופו וכו' מפני שבזוה את עצמו ובזוה את האוכלין ומברך ברכה שלא כתקנה. ובכ"י א' כל האוכל וכו' בכ"י ע' שלשה לאוין לא דייך מפני שאתה בזוה וכו' בכ"י ע' והבין רמ"ו על הגהות טיימוני פ"ג מהלכות דעות גרסו שאינו עולין על לבו ובענין ג' לאוין פירש מה שאינו ראו לעשות ויכונה בשם לאוין ע"ש. (כ) בכ"י ע' רבי יהודה הנשיא אומר (כא) הוסיפה מלת זה ע"פ הכ"י וע' מפרשים והגהות הגר"א ולא איתפרש ל"י. (כב) בכ"י א' תהא כמשקוף העליון וכו' ולא כאסקופה העליונה שכוזה את יקרין (ובנ"א שבתומ"י את היקרים) אלא הוי כאסקופה תחתונה שהכל דשין אותה שכל הבית כולו נסתר וכו' ושתי הנוסחאות אינן מובנות ל' אם שנוסחת הכ"י ישנה יותר. וע' מפרשים ונוסחת הגר"א וע' דרך ארץ וזאת פ"א ופ"ג וע' מ"ס כלה (הוצאת ר' נתן קרוניול) ד' ע"ב דאיתא התם אל תהי כפתח גדול שמוא מבנים היות הוי כאסקופה התחתונה שהכל דשין בה ולא כפתח שלא יתא קצר הלב שהיא מבוזה את היקרים והיא מרחקא לך מן בני אנשא ע"כ. וע"ע ירושלמי סנהדרין ס"ז סוף הלכה ד'.

פכ"ז (א) הוסיפתי ע"פ הכ"י ובספרים ליתא וע' אבות פ"ד מ"ו וליתא שם להריאה מהמקרא רק אצל מאמר בן זומא במ"א שם. (ב) כן הגיה הגר"א וכן הוא בכמהדבר רבה פ"ח ס"ג ע"ש. (ג) בכ"י זה פרעה הרשע שנהג כבוד לפני מי שאמר והיה העולם ויצא בראש אספמליא שלו שכן אמרו לו עבדיו אדונינו כל המלכים אינם יוצאים אלא לאחר אספמליא שלהם אתה מפני מה אתה יוצא וכו' וכו' לפני מלך בשר ודם אני הולך הריני הולך להקביל לפני מלך וכו' לפיכך הקב"ה נהג (בכ"י א' נהג) בו כבוד ולא פרע ממנו וכו' והמלות דמתוך רעיתי ליתניהו בכ"י. ובספרי דברים פ"י ש"כ"ה שיטה אחרת בזה ע"ש. (ד) בכ"י ע' ליתא לכל חך מאמר דרבי פפייס וכן מהקו הגר"א ובכ"י א' בני היתה משובה על סוס וכו' שנאמר לסוסתי ברכבי פרעה וכן הגיה התומ"י מקרא זה ובילקוט אבות כ"י מצאתי היתה משבחת על וכו' אבל כל הנוסחאות הן משובשות ואין בידי לתקנה אבל בכל זאת לא מלאני לבי למחקה כי בליים הוסיף המוסיף גם דברי רבי פפייס ובמדבר רבה שם (הדוגמא היותר מסבכת) גם דברי ר' יהושע בן קרחה ליתניהו ובכ"י אין ראיה כי קרוב דודאי הוא שהמעתיק דלג מן לסוסתי האי עד לסוסתי הכי. וע' מכלואת כשלה מ"ס ב' פ"ז ובשיר השירים רבה פ"א ס"ט. (ה) בכ"י כשנא פרעה על הים בא אלא על

ותאמר רבב רכבי אני עליתי מרום הרים ירכתי לבנון ואכרות קומת ארזיו מבחר ברושיו ואבוא מרום קצו יער כרמילו (ישעיה ל"ז כ"ד) לפיכך הקב"ה נהג בו מנהג בזיון ולא נפרע ממנו אלא על ידי מלאך שנאמר ויצא מלאך ה' ויכה במחנה אשור מאה ושמונים וחמשה אלף וישכימו בבוקר והנה כלם פגרים מתיים (שם ל"ז ל"ו):

רבי ישמעאל אומר הלומד על מנת ללמד מספיין בידו ללמד וללמד. והלומד על מנת לעשות מספיין בידו ללמד וללמד ולעשות (ז):

הוא היה אומר לא כל התורה כולה אתה מקבל עליך לגומרה ואי אתה בן חורין לפרוש הימנה אלא כל המרבה ומוסיף מוסיף שכר הרבה (ח):

רבי אליעזר בן חסמא אומר קנין ופתחי נדה הן הן גופי הלכות [תקופות וגיטות] ופרפראות [לחכמה]:

רבי יוחנן בן נורי אומר תורת הנדה והלכות קנין הן הן גופי הלכות:

רבי אלעזר בן חסמא אומר תקופות וגיטות ופרפראות לחכמה (י):

רבי יוסי אומר יהי כל שלך גדול ממך ואל תלמד מחצה למחצה והיא גדולה למבקשיה:

רבי טרפון אומר היום קצר והמלאכה מרובה והפועלים עצלים והשכר הרבה ובעל הכית דוחק ולא עליך המלאכה לגמור ולא אתה בן חורין להבטל. אם למרת תורה הרבה נותנים לך שכר הרבה ונאמן הוא בעל מלאכתך לשלם לך שכר שפולתך (י):

רבי יוחנן בן נורי אומר ההלכות והטהרות והנידות והקינין הן הן גופי תורה (יא):

הוא היה אומר סידור של שולחן גדול ועשיית בית דין וקיומיהן מביאין טובה לעולם (יב):

רבי יוחנן בן דהבאי אומר האומר אין הלכה זאת נראית אין לו חלק לעולם הבא (יג):

רבי טרפון אומר היום קצר והמלאכה מרובה והפועלים עצלים והשכר הרבה ודע מתן שכרן של צדיקים לעתיד לבא (יד):

הוא היה אומר אל תרחק עצמך ממדה שאין לה קצבה וממלאכה שאין לה גמירא (יז). משל למה הדבר דומה לאחד שהיה נוטל מי הים ומטיל ליבשה (יח) ים אינו חסר ויבשה אינה מתמלאה. היה מקצר כדעתו אמרו לו ריקה מפני מה אתה מקצר כדעתך בכל יום מול שבתך דינר של זהב (יט):

רבי אליעזר בן שמוע אומר יהי כבוד תלמידך חביב עליך כשליך וכבוד חבירך כמורא רבך ומורא רבך כמורא שמים: מגין שיהא כבוד תלמידו חביב עליו ככבודו (כ). ילמדו כל אדם משה רבינו שאמר ליהושע בור לנו אנשים (שמות י"ז ט). בחר לי לא נאמר אלא בחר לנו מלמד שעשאוהו כמותו. אף על פי

הערות לנויא

הערות לנויב

סוס זכר (בבב"א על סוס זכר בא) שנאמר כי בא סוס פרעה אבל כשפרע ממנו לא פרע ממנו (בבב"א נפרע ממנו) אלא כסוס נקבה שנאמר דרכת בים סוסך חמר סוס רבוס. וכן הוא ג"כ הנוסחא אחרונא

(יג) ע"י אבות פ"ד מיח' ונ"א שם ובהערות שם אות ט"ו. (יד) ע"י אבות פרק ד' משה ט"ו. ונ"א פרק כ"ז.

שבתומי וע"י מביחולת ובשיר השירים רבה שם ובמדרש תהלים י"ח וילקוט חבקוק ויצא משה ששתי הנוסחאות כאן הן קמיות מניבוסות. ונוסחת הספרים הוא ע"י יותר נוחה לתקן מנוסחת הכ"י ע"ש. (ז) הצגתי פה ניסוח בייע ובבב"א זה סנהריב מלך אשור שנאמר ביד מלאכך הרפת ה' לפיכך נהג בזיון בו ולא נפרע ממנו אלא ע"י מלאך ה' ויכה במחנה אשור. ובספרים זה סנהריב שנהג בזיון לפני מו שאמר והיה העולם לפיכך ביהוה הקב"ה (התומי מוחק ג' מלות אלו) שנאמר ביד בערך הרפת את ה' וגו' ואבוא מלון קיצו יער כרמילו ואמר אני קרתי ושתיתי מים וגו' לפיכך פרע ממנו הקב"ה ע"י מלאך וגילה וזקנו וחרו בבושת פנים אל ארצו וע"תומי ע"ב והידלדולים והתוספות נזכרים (ז) סנהדרין צ"ו ע"א וגם העיקר חסר סן הספר וגם לשון המקרא אינו מסכים לא עם ישעיה שם ולא עם מלכים ב' י"ב כ"ג ע"י כפי ספרים ש"ה. ובעיקר הדברים ע"י במדבר רבה ובג"ש וע"י סנהדרין צ"ד ע"א וע"ב. (ז) הנהתי והשלמתי ע"פ כ"א. ובספרים ר"ב בנו של רבי יוחנן בן ברוקא אומר הלומד על מנת ללמד זכו' ע"י אבות פ"ד משנה ה' אבל הסדר והנוסחא שם אינן סבוררות ככל הצורך ע"י במגן אבות שם וע"י במשניות דפוס קאמברידגע. ובבב"א רבי יוחנן בן דהבאי אומר וישעאל אומר זכו' כבב"א. (ח) בב"י אלא כל המרבה מוסיף שכר הרבה וע"י תומי וע"י אבות פ"ב מ"טו כדברי ר' טרפון שם ויש להעיר עוד שבב"י מאמרים אלו דרי וישעאל הם לקמן אחר מאמר דר"י בן דהבאי והסדר שבספרים ישר יותר וע"י נ"ב. טו בבב"א הוא היה אומר ההלכות והטהרות והמדות (וכן הוא ג"כ בבב"א שבתומי ע"ש) אבל המעין יותר שאין בראי להגיה ע"פ ניסוח זו לפי שכל הבבא כאן ע"ב וסנהדרין ז' ע"א והג"א הגיה סוסק של תלמודי הכתבים ועשיית זכו' ולא איתפריש לו וע"י לקמן ריש פ"א ואולי היתה ככאן הנוסחא הלכות טהרות הגדות זכו' וע"י ב"י ושאר מפרשים שרפונו על המשנה בהגיה " ע"א והשוו ופירשו הדברים כאן ע"פ הנוסחא שם ע"י בדבריהם וא"י. וע"י תוספתא סוף עירובין. (י) בבב"א ר"י בן נורי אומר סידור שלהן (בבב"א שלהן זכו' וכן בבב"א שבתומי) גדול ועשיית ביד קיומיהו מביאות טובה לעולם וע"י ב"י ורג' ישרה ששירשו זה על עשיית לחם הפנים ומגו דיונים וע"י יומא כ"א ע"ב וסנהדרין ז' ע"א והג"א הגיה סוסק של תלמודי הכתבים ועשיית זכו' ולא איתפריש לו וע"י לקמן ריש פ"א. (יא) כן הוא בב"י ובספרים נכראת וע"י תומי וע"י עירובין פ"ד ע"א וסנהדרין צ"ב ע"א. (יב) הספתי זה ע"פ כ"ע ובבב"א ר' טרפון זכו' ושכר הרבה הן כותן שבתן זכו' ובספרים ליתא ואולי היה לפני הסופר של צדיקים לעוה"ב ודלג מן לעוה"ב אי עד לעוה"ב ה"י. (יג) רבבי ה"א ע"י הרהק מדה שאין לה קצבה (מלאכה שאין לה גומרה ובבב"א נמורה.) (יד) בבב"א משלו משל תחסיג מה שחבאי שם בשם הילמדנו אבל ע"ע בערוך ערך כבד א' ע"ש. טו) בספרים ככבודו הנהתי ע"ש הנומאות וכן הגיהו הג"א והב"י והאחר' וכן מצאתי בב"י אבות כ"ו אשר נוסחתו מסכמת עם נוסח הספרים גדרים גם כן בשם האר"ז ככבודו.

הערות לנויב
 (יג) ע"י אבות פ"ד מיח' ונ"א שם ובהערות שם אות ט"ו.
 (יד) ע"י אבות פרק ד' משה ט"ו. ונ"א פרק כ"ז.
 (יז) משל למה הדבר דומה לאחד שהיה נוטל מי הים ומטיל ליבשה (יח) ים אינו חסר ויבשה אינה מתמלאה. היה מקצר כדעתו אמרו לו ריקה מפני מה אתה מקצר כדעתך בכל יום מול שבתך דינר של זהב (יט):
 (כ) ילמדו כל אדם משה רבינו שאמר ליהושע בור לנו אנשים (שמות י"ז ט). בחר לי לא נאמר אלא בחר לנו מלמד שעשאוהו כמותו. אף על פי

רבי עקיבא אומר הרחק משלש והדבק בג'.
 הרחק מן המאונים ומן הפקודין ומלעשות (שלוש)
 [ערב] בין אדם לחבירו. והדבק בחליצה ובהפדת
 נדרים ובהמילת שלום בין אדם לחבירו (ט):
 האימתנים והזונים ועוין פנים ובעלי
 זרוע עליהם הוא אומר כי זרועות רשעים
 תשכרנה (תהלים ל"ז י"ז). וחורשי רע ומחפכי
 דברים וממתיקי שפה ובעלי לשון הרע עליהם

שהוא רבו ודושיע תלמידו [עשאו כמותו]: ומנין שכבוד
 חבירו יהא חביב עליו כרבו שנאמר ויאמר אהרן אל משה
 בי אדוני (במדבר י"ב י"א) והלא אחיו קמן ממנו היה אלא
 עשאו רבו: ומנין שכבוד רבו יהא חביב עליו ככבוד שמים
 שנאמר ועין יהושע בן נון משרת משה מכחוריו ויאמר אדני
 משה כלאם (שם י"א כ"ח) שקלו כנגד שכינה יו':
 מפני שבראשונה היו אומרים דגן ביהודה ותבן בגליל
 ומיין בעבר הירדן חזרו לומר אין דגן ביהודה ואלא תבן ואין
 תבן בגליל אלא מיין ובעבר הירדן לא זה ולא זה יח':

פרק כח רבי נתן אומר אין לך אהבה כאהבה של תורה א'. ואין לך חכמה כחכמה של ארץ ישראל ב'.
 ואין לך יופי כיופייה של ירושלים. ואין לך עושר כעושרה של רומי ג'. ואין לך גבורה כגבורה
 של פרס. ואין לך זנות כזנות של ערביים ד'. ואין לך נסות כנסות של עילם. ואין לך חנופה כחנופה של
 ככל שנאמר ויאמר [אלו] לכנות לה בית בארץ שנער (זכריה ח' י"א ה). ואין לך כשפים ככשפים של מצרים ו':
 רבי שמעון בן אלעזר אומר ז' הכם הדר בארץ ישראל ויוצא חוצה לארץ. פנס הדר בה משוכח
 הימנו. ואף על פי שפנס משוכח הוא יותר מכל המשוכחים שבמדינות ח'. משלו משל למה הדבר דומה
 לברזל הנדואי שבא ממדינת הים שאעפ"י שנפחת ממה שהיה הוא משוכח יותר מכל המשוכחים שבמדינות ט':
 רבי שמעון בן גמליאל אומר כל המשים שלום בתוך ביתו מעלה עליו הכתוב כאלו משים שלום
 בישראל על כל אחד ואחד י'. וכל המטיל קנאה ותחרות בתוך ביתו כאלו מטיל קנאה ותחרות בישראל.
 לפי שכל אחד ואחד מלך בתוך ביתו שנאמר להיות כל איש שוורר בביתו (אסתר א' כ"ב י"א):
 רבי גמליאל אומר בד' דברים מלכות יב' אוכלת במכסאות במרחצאות ותרמיאות וארנוניות שלהן:
 הוא היה אומר דברי תורה קשין לקנותן ככלי מילת ונחזין לאבדן ככלי פשתן. דברי שמות ודברי
 תיפלות נחזין לקנותן קשין לאבדם כשק. פעמים שאדם לוקח שק מן השוק בסלע ומשתמש בו והולך
 ד' או חמש שנים יג':

רבי יהודה הנשיא אומר כל המקבל עליו תענוגי העולם הזה מונעין ממנו תענוגי העולם הבא. וכל
 שאינו מקבל [עליו] תענוגי העוה"ז נותנין לו תענוגי עולם הבא יד':

הערות לנריא

הערות לנריב

(ז) בכ"ע ר"א בן שמעון אומר יהי כבוד תלמידך חביב עליך כשלך
 שכן מצינו במשה שלא אמר ליהושע בחר לך אנשים אלא בחר לנו
 אנשים ואף על פי שהוא תלמידו עשאו כמותו ומנין שיהא כבוד חבירך
 חביב עליך ככבוד רבו שכן מצינו באהרן שאמר לו למשה בי אדוני ואף על פי שאחיו קמן ממנו עשאו כרבו ומנין שיהא
 כבוד רבך חביב עליך ככבוד שכינה שכן מצינו ביהושע שאמר למשה אדוני משה כלאם וכ"ו. ובכ"יא ר"א בן שמעון אומר
 יהי כבוד תלמידך וכו' כבספרים ומנין שיהא כבוד תלמידך וכו' שכן מצינו במשה שאמר ליהושע וכו' בכ"י"ע והמלות שקלו
 כנגד שכינה ליתא שם וע"ע בתומי' ובספרים ליתא למלות ועשאו כמותו והוספתי ע"פ הכ"י ובעיקר הדברים ע"ע מכולתא
 בשלח מסכת דעמלק ובמ"ע שם ובתנחומא סוף בשלח וכו' פל"ד וע"ע בקדמוני המפרשים למשנה זו ואין ספק לפי הדוגמאות שהנוסחא
 במשנה יהי כבוד תלמידך חביב עליך כשלך היא הישרה. יח' בכ"י חזרו ואמרו אין דגן ביהודה אלא תבן וע"כ הוספתי ג"כ
 בי מלות אלו ובספרים ליתא. וע"י במפרשים והגר"א מחק למלת מני וגרסו בראשונה וכו' ואולי יש להצג כל פיסקא זו
 בפרק שאחיו אחר דברי ר"ש בן אליעזר שם בשבח ארץ ישראל לעומת חוץ לארץ וקאמר דגם בארץ ישראל היו מעלות
 נפרדות בהרצות השונות וכן ירדה מעלתם בהדרגה.

פכ"ח א בכ"י"ע כאהבה של תורה. ב' כן הוא בכ"י ובגויא שבתומי' ובספרים היה של דרך ארץ. ג' הגהתי ע"פ הכ"י
 ובספרים כעושרה של רומי (קרבן בעיני שמחמת המצוק שינו זאת. ד) בכ"י כזנות ערביא. ה' הוספתי מלת אלו כפי שהוא
 במקרא שם ובכ"י"ע ויאמר אלו וגו' בארץ שנער והיכן שם על מכונתה. ו' כבא זו ליתא בכ"י ובעיקר הדברים ע"י קידושין
 מ"ט ע"א ואסתר רבה פ"א גויב בסוף המסכתא וע"ע בר' פמי"ז ס"ד ויקרא רבה פ"ג ס"ה. ז' בכ"י"ע רבי שמעון אומר.
 ח' בכ"י הדר בא"י יצא חייל (בכ"יא לחיל) פגם הדר בה ומשוכח הימנו אף על פי שפגם הדר ומשוכח הימנו יותר וכו'
 (בכ"יא ליתא כן הימנו האי' עד הימנו הבה') ועיתומי'. ט' בכ"י"ע שבא כמדינתו אף על פי שפגם הוא יותר. י' וע"י
 ט"ז ע"א בענין פרול הגדואי וע"ע פכ"ז בהערות אות י"ח גויב פליב'. י' בכ"י"ע כאלו משים שלום בישראל בין כל וכו' ובכ"יא מלת על
 ליתא ועיתומי'. י"א בכ"י"ע יכול המטיל קנאה ותחרות בתוך ביתו מעלה עליו הכתוב כאלו משים שלום בין כל אחד ואחד
 מישראל מלך הוא יצא חוצה משוכח ומגו והישיבוש מכורה. י"ב בכ"י מלכות אוכלת במכסאות ובמרחצאות וטרפאות ואדרכות
 (בכ"יא וארביאות) שלהן. י"ג ובגויא שבתומי' טריסות וארכיות ובספרים מלכות יין וכתחתי למלה זאת לפי שבלי"ם מכונת על
 מלכות רומי וע"י וישלה רבה והרבה כאלה במדרשים וע"ע בעירך ערך טרף ג' וע"י בסדר מלאכת שלמה הנדפס אצל המאורי
 לאבות פ"ג משנה ד' דאיתא התם יש ספרים ודגרט כאן משנה זו רבי ראובן בן איצטרובלי אומר אין אדם נחשד וכו'
 (כנגד פלי"ז) היא הדמיונות והמרחצאות ואיסמרטיות לשם מלכות זו עיושן ואינו לשם שמים עייב וע"י שבת ליג ע"ב.
 י"ד בכ"י"ע פעמים שאדם לוקח שק בסלע משתמש בו והולך ד' או ה' שנים ועיתומי' וע"ע בכ"יא ליתא פ"ד משנה כ"י.
 י"ה בכ"י"ע כר המקבל עליו תענוגי העולם הזה מונעין ממנו תענוגי העולם הבא.

נוסחא א פרק כט ל אבות דרבי נתן נוסחא ב פרק לה מה

רבי יצחק בן פנחס אומר כל מי שיש בידו מדרש ואין בידו הלכות לא טעם טעם של חכמה כט. כל מי שיש בידו הלכות ואין בידו מדרש לא טעם טעם של יראת חטא ;

הוא היה אומר כל שיש בידו מדרש ואין בידו הלכות זה גבור ואינו מזויין. כל שיש בידו הלכות ואין בידו מדרש חלש מזויין בידו. יש בידו זה וזה גבור ומזויין ל: הוא היה אומר הו זהיר בשאלית שלום בין אדם לחבירו ואל תבוא לבין המחלוקת לא) ואל תשתדל לראותו. שב במקום חבירים לב) והווי זנב לאריות ואל תהי ראש לשועלים לב):

פרק ל

רבי נתן בן יוסף אומר כל המבטל דברי תורה מעושר סופו לבטלה מעוני וכל המקיים דברי תורה מעוני סופו לקיימה מעושר א):

הוא היה אומר תנחומי אבלים וביקור חולים וגמילות חסדים מביאין טובה לעולם ב):

רבי מאיר אומר כל העובר עבירה אחת בספק מעלה עליו הכתוב כאלו עשאה ג) בודאי. כיצד אדם חוטא ונודע לו חטאו מביא חטאת בסלע ועשירית האיפה בפונדיון. ספק חטא ספק לא חטא מביא מעילה וחומשה ומביא אשם בשתי סלעים. וכי איזה מדה מרובה מדה טובה או מדת פורענות הו אומר מדה טובה והרי דברים קל וחומר אם מדת פורענות מעושה העובר עבירה בספק מעלה עליו הכתוב כאלו עשאה בודאי קל וחומר למדת המוב מרובה ד): רבי נתן בן יוסף אומר כל העובר עבירה בשוגג מעלה עליו הכתוב כאלו עשאה במזיד. כיצד שונג שהרג את הנפש וגולה לעיר מקלטו ומצאו גואל הרם והרגו הרי זה פטור. הרגו במזיד ומצאו גואל הרם והרגו הרי זה הגואל נהרג עליו ה. וכי איזה מדה מרובה מדת המוב או מדת פורענות הו אומר מדת המוב ואם מדת פורענות מעושה העובר עבירה בשוגג מעלין עליו כאלו עשאה במזיד קל וחומר למדת המוב מרובה:

רבי עקיבא אומר כל המדבק בעוברי עבירה אף על פי שלא עשה כמעשיהם דרי זה מקבל פורענות כיוצא בהן. וכל המדבק בעושי מצוה אף על פי שלא עשה כמעשיהם הרי זה מקבל שכר כיוצא בהן. כיצד שנים מעידים באחד ואומרים אדם זה הרג את הנפש ונמצאו זוממין ונגמר דינם ליהרג וכשהן מוציאין אותן לבית הסקילה אחד רץ וכא אחריהן ואומר יודע אני בעדות זו אומרים לו בא והעד עדותך אף הוא נמצא זומם ונגמר דינו ליהרג. כשהן מוציאין אותו לבית הסקילה אומר אוי לי שאלו לו באתי אני כבר לא נגמר דיני ליהרג עכשיו שבאתי עמהן נגמר דיני ליהרג. אומרים לו ריקה אפילו מאה בני אדם באין אחריך ונמצאו זוממין כולן נהרגין. וכי איזהו מדה מרובה מדת המוב או מדת פורענות הו אומר מדת המוב אם מדת פורענות

הערות לנו"ב

הערות לנו"א

כט) בכ"ע טעם של חכמים. ובכ"א פונם טעם של חכמים. רוקן שנשא רווקה. כ) אולי יש לגרום כ"ז ששהה בו וכו'. ל) בכ"ע כל שיש בידו מדרש ואין בידו הלכות גבור ואין לו זיון ושיבדו הלכות וכו' ובכ"א החלוקה האי ליתא וע' לעיל פכ"ב בשם ר"ב דמדרמה יראת חטא לכלי אומנות והוא קצת הפך מזה וע' מפרשים ובמדרש הגדול כ"י בהקדמה שם מביא לפיסקא וגרים כל שיש בידו הלכות ואין בידו מדרש זה הוא גבור ואינו מזויין ואולי יש להגיה עפ"י וצ"ע. לא) בכ"ע ובנ"א שבתומי ואל תכנס לבית המחלוקת. לב) בכ"א ואל תשתדל לראות במקום חבירים ועתומי ובמדרש הגדול כ"י והשתדל לראות במקום חבירים וצ"ע. לג) בכ"ע הו זנב לאריות וכו' וע' אבות פ"ד משנה ט"ז וע"ע נו"ב פ"ד. פ"ל א) בכ"י כל המקיים ד"ת מעוני סוף סקיימן מעושר וכל המבטל ד"ת מעושר סוף מבטלם (בכ"א כבטלה) מעוני ע"כ ונוסחא זאת מסכמת יותר עם סידור הדברים באבות פ"ד משנה ט"ז ע"ש. ב) בכ"י ועשיית גמילות חסדים הם (בכ"א הם ליתא) מביאין טובה לעולם. ג) בספרים עבירה אחת בספק מעלין וכו' עשאו ונהגתי על פי ההמשך. ד) בכ"ע כל העובר עבירה בספק מעלה עליו כאלו עשאה בודאי כיצד אדם חוטא ונודע לו חטאו מביא אשם בשני סלעים. וכי איזה מדה מרובה מדת המוב או מדת פורענות הו אומר מדת המוב אם מדת פורענות מעושה העובר עבירה בספק מעלין עליו כאלו וכו' ק"ו מדה מרובה ובכ"א כיצד חוטא אדם ונודע לו וכו' ככ"ע מדת המוב או מדת מדה טובה מרובה ובכ"א כיצד כל העובר וכו' ככ"ע כיצד חוטא אדם ונודע לו וכו' ככ"ע מדת המוב או מדת פורענות מעושה העובר עבירה בספק וכו' ק"ו מדה מרובה ע"כ. ובכ"א ספק טעות סופר יש כאן שד"ל מן מביא האי למביא הו. וע' ת"כ פ' דבורא דחובא פ"ב וכריתות כ"ב ע"א ונוכל ליישב נוסחת הספרים דאליבא דרבי מרפך קתני לה ונקט המדה היותר מרובה ואשם חלוו לא דוקא אבל הוא מביא אותו בספק מעילות ע"ש. והנה הגר"א מתק המלות מביא מעילה והומשה וא"צ. וע"ע בכ"י שרמו לכריתות י ע"ב דעשירית האיפה הוא רק פירוט וצ"ע ע"כ בתומי שם בדברי רבי יוסי הגלילי ובדברי ר"ע שם בספוק ואם לא ידע ואשם. ה) בספרים והרגו הרי זה גולה על ידו והנהיג ע"פ כ"ע וזאת היא הנוסחא שם ר' נתן אומר כל העובר עבירה בשוגג מעלין עליו כאלו עשאה מזיד כיצד שונג שהרג את הנפש מוצאו גואל הרם והרגו הרי זה פטור הרגו מזיד ומצאו גואל הרם הרי זה הגואל נהרג עליו ע"כ וכענין זה הגיה ג"כ הגר"א ובספרים ישנים היתה הנוסחא שונג שהרג את הנפש וגולה לעיר מקלטו מצאו גואל הרם והרגו הרי זה גולה על ידו הרגו במזיד ומצאו גואל הרם והרגו פטור והגיהו בספרים הרשים נוסחא זאת ע"פ הנ"א שבתומי וכן הוא גם כן נוסחת הכ"א אבל קשה היא לקיימה דלא מצינו בשום מקום דהורג במזיד מחייב גלות וע' בשני אליהו.

הוא היה אומר צדיקים שרע להם בעולם הזה למה הם דומים למבח שמתקן סעודה לעצמו ואף [על פי] שמצטער בעצמו אין מתקן לאחרים אלא לעצמו. אבל רשעים שרע להם בעולם הזה למה הם דומים למבח שהתקין סעודה לאחרים ואף על פי שמצטער בעצמו אין מתקן לעצמו כלום אלא לאחרים (ט):

הוא היה אומר יהיה סתרך עליך גלוי. ודבר שאי אפשר לשמוע אל תאמר להבירך (טז):

הלל אומר אל תפרוש עצמך מן הצבור. ואל תאמין בעצמך עד יום מותך. ואל תדין את הבירך עד שתגיע

הוא אומר יהי דרכם חשך וחלקלקות ומלאך וגוי (שם ל"ה י'): המנאצים כסתר והמחרפים כגלוי המכזים כרבים ובעלי המחלוקת עתידים להיות בקרה וכעדותו שפנאמו עליהם האריך (במדבר ט"ז) ומפניו שרעים ומקמיני מדות והמלוים כרביה ואוצרים הפירות לעשות [מהם] שכר כא"י (שנאמר) עליהם [הוא אומר] נשבע ה' כנאון יעקב אם אשכח לנצח כל מעשיהם (עמוס ה' י'):

למקומו. ואל תאמר דבר שאי אפשר לשמוע וסופו להשמע. ואל תאמר לכישאפנה אשנה ישמא לא תפנה (י'): הוא היה אומר כל המרבה לאכול מרבה להוציא. וכל המרבה בשר מרבה רימה ותולעה. וכל המרבה מעשים טובים משים שלום בנופו (י"ח):

רבי אלעזר בן שמוע אומר שלש מדות בתלמידי חכמים אבן גזית. אבן פינה. אבן פסיפס: אבן גזית כיצד זה תלמיד ששנה מדרש בזמן שתלמיד חכם נכנס אצלו שואלו כיצד זה תלמיד ששנה מדרש ואלכות בזמן שתלמיד חכם נכנס שאין לה אלא פה אחת: אבן פינה כיצד זה תלמיד ששנה מדרש ואלכות בזמן שתלמיד חכם נכנס אצלו שואלו במדרש אומר לו בהלכות אומר לו זהו אבן פינה שאין לה אלא שתי פיות בלבד: אבן פסיפס כיצד זה תלמיד ששנה מדרש והלכות ואגדות ותוספתות כשתלמיד חכם נכנס אצלו שואלו במדרש אומר לו בהלכות אומר לו בתוספתות אומר לו באגדות אומר לו זהו אבן פסיפס שיש לה ארבע פיות מארבע רוחותיה (י"ט):

רבי יהודה בן אילעי אומר כל העושה דברי תורה עיקר ודרך ארץ מפל עושין אותו עיקר בעולם הבא (כ). דרך ארץ עיקר ודברי תורה מפל עושין אותו מפל בעולם הבא כא. משלו משל למה הדכר דומה לאיסטריא שהיא עוברת בין שני דרכים אחת של אור ואחת של שלג אם מהלך כנגד האור הרי נכוה כאור ואם מהלך נגד שלג הרי הוא לוקה בצנינה. כיצד יעשה ילך בינתיים ויזהר בעצמו שלא יכוה כאור ושלא ילקה בצנינה (כב):

הערות לנ"א

(ט) בכ"י צדיקים רעה להם בעולם הזה למה הם דומים שהתקין סעודה לעצמו (ובכ"י לאחרים) ואעפ"י שמצטער וכו' רשעים רעה להם בעיהו למה הם דומים למבח וכו' והוספתי המלות על פי הכ"י ובספרים ליתא וכן הגהתי למה הם דומים במקום למה הוא דומה שבספרים. (טז) בכ"י ובכ"י שבתמימי ודבר שאי אפשר לשמוע עליך אל וכו' והגרי"א גרים היה סתרך כגלוי וכו' ועי' גויב פליד. (יז) בספרים אל תפרוש עצמך מן הצבור וכו' והשלמתי ע"פ כ"י ובכ"י אל תאמר דבר שאי אפשר לשמוע שסופו להשמע אל תאמר לכישאפנה וכו'. ועי' אבות פ"ב מ"ד ובקדמוני המשפטים שם. (יח) בכ"י וכל המגדל בשר מגדל רמה וכו' ועי' אבות שם מ"ז וסוף המאמר הוא מזור קצת ועי' מפרשים. (יט) בכ"י ג' מדות בת"ח אבן גזית ואבן פנה ואבן פסיפס אבן גזית וכו' בזמן שת"ח נכנס אצלו ושאלו וא"ל זהו אבן גזית שאין לה אלא פה אחת בלבד אבן פינה כיצד זה ה"ח ששנה מדרש והלכות בזמן שת"ח נכנס אצלו וא"ל הלכות וא"ל זהו אבן פינה שאין לה אלא שתי פיות בלבד אבן פסיפס כיצד זה ה"ח ששנה מדרש הלכות והאגדות ותוספתות בזמן שת"ח נכנס אצלו שאלו במדרש א"ל זהו אבן פסיפס שיש לה ארבעה פאות מארבעה רוחותיה ע"כ. והגהתי ע"פ הכ"י אבן פנה שאין לו אלא שתי פיות תחת שיש לו שתי פיות שבספרים ומצאתי פוסקא זו גם בהקדמת המדרש הגדול כ"י והנסתרא הוא משונה קצת וחכמי איתא התם ר"ש בן אלעזר אומר שלש מדות בת"ח אבן גזית וכו' אבן גזית כיצד זה ה"ח שאין בידו אלא מ"ש נ"ה בלבד אבן פנה כיצד זה ה"ח ששנה מדרש ומשנה בזמן שת"ח נכנס אצלו שאלו במשנה אומר לו במדרש אומר לו זהו אבן פינה אבן פינה אבן פינה אבן פסיפס כיצד זה ה"ח ששנה מדרש הלכות ואגדות ותוספתות כשת"ח נכנס אצלו שאלו במדרש אומר לו בהלכות אומר לו שאלו בהאגדות אומר לו זהו אבן פסיפס שיש לה ארבעה פנים לארבע רוחותיה. ועי' גויב פמ"ז פמ"ז. (כ) בכ"י ודרך ארץ מפילה בעוה"ז עושין אותו עיקר בעולם הבא (ובכ"י איתא) ובספרים בעולם הזה והתומי מחק למלת הזה ובכ"י איתא וכו' וכו' וכו' ע"פ כ"י. (כא) גם כאן בספרים בעולם הזה והגהתי על פי כ"י וכדלעיל ועי' אבות פ"א מ"טו וברובי יונה שם ועי' לעיל פ"ג ובהערות שם אות ג'. (כב) בכ"י משלו משל למתיד לסרמא העוברת בין שני דרכים אחד של אור ואחד של שלג אם מהלך כנגד האור הרי זה נכוה כאור (מלת באור ליתא בכ"י) ואם מהלך כנגד השלג הרי זה לוקה בצנינה כיצד יעשה הוא מהלך כצ"נ א"ל ה"ס (ובכ"י איתא) והיו זהו בעצמך שלא יכוה כאור (ובכ"י איתא) וזהו זהיר ה"ב ליתא) והיו זהיר בעצמו שלא יא לוקה בצנינה (ובכ"י איתא) ועתומי ובעיקר הדברים עי' תוספתא פ"ב בהגיגה וירושלמי שם פ"ב ה"א ובמכילתא יתרו מסכת דבבב"ש פ"ד ב"פ מפני אשר ירד ובספרי פ"י ש"מ"ג ב"פ א"ש דת ובתנחומא יתרו ב"פ ודבר אלהים ויוצא מכל הך דוגמאות דהשני דרכים הם בתורה עצמה ודלא כקצת מפרשים וקרוב בעיניי שכל פוסקא זאת מקומה לעיל בסוף פ"ב. והנה בספרים איתא עוד כן ר"ש בן אלעזר אומר אל תרצה את הבירך וגוי ומחתקו ע"פ הכ"י ועי' לקמן פ"ב.

הערות לנ"ב

(טז) עי' תד"ר פמ"ו ודרך ארץ רבה פ"ב. והגהתי ע"פ הדוגמאות ומצאתי בספר מגורת המאור כ"י (דף ש"ב) ע"א שכתבתי שם פוסקא זאת בשם האר"י ובהך דבב"ג ג' גרים התם המנאצים והמחרפים ומלוי ובעלי מחלוקת עתידים להיות בקרה וכו'.

והלמד תורה בנערותו למה'ד לנוטל קנקנו ליתן בו יין והוא זפות כל זמן שישותה בו הוא משיבה כא):

פרק לו

בעשרה מאמרות נברא העולם ומה תלמוד לומר והלא במאמר אחד יכול להבראות אלא להפרע מןדרשעים שמאכרין את העולם: בעשרה מאמרות נברא העולם ואלו הן. ויאמר אלהים יהי אור (בראשית א' ג.) ויאמר אלהים יהי רקיע (שם שם ה'.) ויאמר אלהים יקו המים (שם שם ט'.) ויאמר אלהים תדשא הארץ (שם שם י"א.) ויאמר אלהים יהי מאורות (שם שם י"ד.) ויאמר אלהים ישרצו המים (שם שם כ"ו.) ויאמר אלהים תוצא הארץ (שם שם כ"ד.) ויאמר אלהים הנה נתתי (שם שם כ"ט.) ויאמר אלהים נעשה אדם (שם שם כ"ז.) ויאמר אלהים לא טוב היות האדם לבדו (שם כ"ח.) רבי ירמיה הוה מקיים ויברא אלהים את התנינים (שם א' כ"א) (וגורע) לא טוב היות. וכי מה צורך לכל באי עולם שיבואו לכאן. ללמדך שכל המאמר נפש אחת מישראל כאילו אחד עולם מלא וכל המקיים נפש אחת מישראל מעלה עליו הכתוב כאילו קיים עולם מלא א):

הערות לנ"ב

כא) אולי יש לגרוס כ"ז ששונה בו וכ"ז ועי' ד"א וז"א פ"א ונ"א פ"ד ופ"א המשל דקנקן: זפותה שמשמרת את ינה. פ"ד) או ע"י אבות פ"ה מ"א ונ"א פ"א וע"ע ר"ה ל"ב ע"י פנ"ס בראשית רבה פ"ז מ"א ע"ש ובפרקי ר"א א' ונ"ע כמנן אבות כמשה שם שכתב ובאדר"ג לא מיה בראשית מאמר והשלים העשרה בויאמר להם פ"ו ו' ב' א' ויאמר אלהים לא טוב היות האדם תחלקו כי הבריאות הכניסה אותו כמנן ורבי ירמיה היה מקיים ויברא אלהים את התנינים וגורע לא טוב ע"כ והנה נראה מזה שהנוסחא באדר"ג היתה לפניו משונה קצת וכן היתה הנוסחא בפרד"א שלפניו משונה ע"ש כמנן אבות והנה הוספתה מלת ו' ג' ר' ע' ספרא ואולי היה ג"כ להקדים מאמר דנעשה אדם למאמר דנתתי לכם וכבפרד"א שם.

מעוטה המדבק בעוברי עבירה אעפ"י שלא עשה כמעשיהם הרי זה מקבל פורענות קל וחומר למדת הטוב מרובה ו): רבי שמעון אומר כך עונשו של בראי שאפילו דובר אמת אין שומעין לו. שכן מצינו בבניו של יעקב שכיזבו לאביהן בתחלה האמין להם שנאמר ויקחו את כתונת בני וישחטו שעיר עזים (וגו') ויכירה ויאמר כתונת בני (בראשית ל"ו ל"א ול"ג) אבל באחרונה אף על פי שדברו אמת לפניו לא האמין להם שנאמר ויגידו לו לאמר עוד יוסף חי וגו' ויפס לבו כי לא האמין להם וירא את העגלות (וגו') (שם מ"ה כ"ו וכ"ז) ויש אומרים רוח הקודש שנסתלקה מיעקב אבינו שרשה עליו באותה שעה שנאמר ותחי רוח יעקב אביהם (שם ט):

רבי אחאי בן יאשיה אומר הלוקח תבואה מן השוק למה הוא דומה לתניוק שמתה אמו ומחזירין אותו על פתחי מניקות אחרות ואינו שבע. הלוקח פת מן השוק למה הוא דומה כאלו חפור וקבור. האוכל משלו דומה לתניוק המתגדל על שדי אמו ט):

הוא היה אומר כזמן שאדם אוכל משלו דעתו מיושבת עליו. ואפילו אוכל אדם משל אביו ומשל אמו ומשל בניו אין דעתו מיושבת עליו אין צריך לומר משל אחרים ו):

פרק לא

בעשרה מאמרות נברא העולם א) וכי מה צריך לבאי עולם בכך אלא ללמדך שכל העושה מצוה אחת וכל המשמר שבת אחד וכל המקיים נפש אחת (מישראל)

הערות לנ"א

ו) בכ"י ר"ע וכ"ז אעפ"י שיעשה כמעשיהם מקבל פורענות וכ"ז כמעשיהם מקבל שבר וכ"ז כיצד שנים שמעירין באחד ואומרים אדם זה הרג את הנפש תמצאו וזמננו נגמר דינן שמוציאין אותן לזכות הסקילה אהר ר"ן ובא אהריהם ואמר אני יודע בקרית זו ואומרים לו בא והעד ערוךך אף הוא נכבד וזמס נגמר דינו ליהרג כיון שמוציאין אותו לזכות הסקילה אכר אלו ובכ"י א' ואמר (שלו) לא באתי אני נגמר דיני עס אלו ליהרג (בכ"י א' דינו להרוג את אלו) וכי איזה טדה מרובה מרת הטוב (בכ"י א' הטיבה) או מרת הפורעניות הוי אומר מרת הטוב ואם מרת פורעניות מועטת המדבק בעוברי עבירה אעפ"י שלא עשה כמעשיהם מקבל פורעניות בני ברם (כיוצא בהם לוחא בכ"י א') ק"י למדת הטוב (בכ"י א' הטובה) מרובה ע"כ וע"ע הגוי"א שבתומ"י. והנה כל הנוסחאות אינם אליבא דהילכתא והנ"א היתה כיצד שנים מעירין באחד ואומרים אדם זה הרג את הנפש ועד שלא נגמר דינו אדם ר"ן אהריהם וכ"ז וע"ע ועי' מכתב ה' ע"כ במשנה שם ותו"כ שם ב"ד"ה ר"ע אומר. ז) בספרים שיעיר עזים וכתוב והגהתי ע"ש המשמעות שבהב"ל. ח) בכ"י ע' ר"ש אומר עונשו של בראי אפי' אם אמר אמת אין שומעין לו שכן מצינו בבני יעקב שכיזבו ליעקב אביהן בתחילה והאמין להם שנאמר ויקחו את כתונת בני וישחטו ויעיר עזים וישחטו עזים וישלחו את כתונת הפסים ויבואו אל אביהם ויאמר כתונת בני אבל באחרונה שדברו אמת לא האמין להם שנאמר ויגידו לו לאמר עוד יוסף חי וכי הוא מושל וי"א רוח הקודש נסתלקה מיעקב אבינו שרשה עליו באותה שעה שנאמר וי' ובכ"י ד' ר' של בראי שא"ש אומר וכ"ז בכ"י ע' אבל וכ"ז שדברו לו אמת וכ"ז ובספרים ע"כ כן ב' נוסחאות והגהתי ע"ש ספרים ישנים והכ"ז ועי' בראשית רבה פ' ס"ג ובתנאים ובילקוט ובספוקים אלו ופנהדירוס פ"ב ע"כ והנ"א היתה ויפס לבו כי לא האמין להם וי"א את העגלות וי"א רוח הקודש ר"ב ועי' בתרגום יונתן ובפסוקים אלו למקרא זה. ויש להעיר עוד שבספרים ובכ"י כסיום כאן הפרק והפרק הבא מתחיל במאמר רבי אחאי בן יאשיה אבל כל טבע הענין והסידור הנכון מתנגד לזה וכאשר כבר העיר על זה הבי' ולכן נכמכתו על הפרק בנוסחא ב' והצנתי כיום הפרק אהרי ספקא זאת דרי אחאי. ט) בכ"י רבי אחי בר יאשיהו אומר וכ"ז דומה לתניוק וכ"ז על פתחי מניקות (בכ"י א' מניקות אחרות) ואינו שבע הלוקח פת כאלו חפור קבר האוכל פת שלו דומה וב"ז ועתומ"י ובילקוט אבות כ"ז גרוס כאלו חפורו וקברוהו ועי' בפתחתא דאסתר רבה ובנ"ש קצת טענין זה. י) בכ"י כל זמן שאדם אוכל משלו דעתו וכ"ז אבל אוכל משל אמו או משל בנו ובכ"י א' משל בתו ליתא) אין דעתו מיושבת עליו וכ"ז והנה המסך המאמר כאן הוא קשה קצת ועי' מפרשים וראונו בילקוט אבות כ"י סמפסך דברים אלו לאבות פ"ד מ"ג יאתא התם ענין אחר אדם שאין לו שעה שלוקח תבואה דומה לתניוק וכ"ז וע"ע. פ"ל"א בכ"י ומה ת"ל והלא במאמר אחד יכול להבראות אלא להפרע מן הדרשעים שמאכרין את העולם שנברא בעשרה

עשרה דורות מאדם ועד נח להודיע
 כמה ארך אפים לפניו שכל הדורות מורחים
 את מעשיהם עד שהביא המקום את מי המבול
 עליהם (ב) :

באדם זה אנוני של אדם (י). ברא רוח בעולם ברא רוח
 באדם זה חוטמו של אדם (ז). כמה בעולם כמה באדם זה
 פדתו של אדם (ז). מים סרוחים בעולם מים סרוחים באדם
 זהו מימי חוטמו של אדם (טו). מים מלוחים בעולם מים מלוחים
 באדם זהו מימי רגליו של אדם (טז). נחלים בעולם נחלים באדם

אלו דמעות [של אדם] (יז). חומות בעולם חומות באדם אלו שפתותיו של אדם (יח). דלתות בעולם דלתות
 באדם זה שיניו של אדם. רקיעים בעולם רקיעים באדם זה לשונו של אדם (יט). מים מתוקים בעולם ומים מתוקים
 באדם זהו רוקו של אדם (כ). לסתות בעולם לסתות באדם זה לחיו של אדם (כא). מגדלים בעולם מגדלים
 באדם זה צוארו של אדם (כב). סתידראות בעולם סתידראות באדם זה זרועותיו של אדם (כג). יתדות
 בעולם יתדות באדם זה אצבעותיו של אדם (כד). מלך בעולם מלך באדם ראשו [של אדם] (כה). אישכולות
 בעולם אישכולות באדם זה רדיו של אדם (כו). יועצים בעולם יועצים באדם כליותיו [של אדם] (כז). ריחים
 בעולם ריחים באדם זה קרקבנו של אדם (כח). נימסים בעולם נימסים באדם זה מחולו של אדם (כט). כורות
 בעולם כורות באדם זה מיבורו של אדם (ל). מים חיים בעולם מים חיים באדם זה דמו של אדם (לא). עצים
 בעולם עצים באדם זה עצמותיו של אדם. גבעות בעולם גבעות באדם זה ענבותיו של אדם. עלי ומכתשת
 בעולם עלי ומכתשת באדם זה ארכובותיו של אדם (לב). סוסים בעולם סוסים באדם זה שוקיו של אדם.
 מלאך המת בעולם מלאך המת באדם זה עקיבו של אדם (לג). הרים ובקעות בעולם הרים ובקעות באדם
 עומד דומה להר נופל דומה לבקעה. הא למדת שכל מה שברא הקב"ה בעולמו ברא באדם (לד) :

פרק לב

עשרה דורות מאדם ועד נח וכי מה הוצרך לבני עולם בכך אלא ללמדך שכל הדורות היו מעסיין
 וכאין ולא הביא עליהן מי המבול בשביל צדיקים וחסידים שהיו בהם א'. ויש אומרים כל זמן שיהיה מתושלח
 חי לא ירד מבול לעולם וכשמת מתושלח עוד נתלה להם שכעת ימים לאחר מיתתו שנאמר ויהי לשבעת
 הימים [ומי המבול היו על הארץ] [בראשית ז' י"ג]. מה שיבן של שבעת ימים הללו אלו [שבעת] ימי אבולו
 של [מתושלח] הצדיק שעיכבו את הפורעניות [מלבא לעולם] לפיכך נאמר ויהי לשבעת הימים (ב) : דבר אחר
 ויהי לשבעת הימים מלמד שקבע להם הקב"ה זמן לאחר מאה ועשרים שנה שמא יעשו תשובה ולא עשו

הערות לנויא

ועי' בערך ערך כנמא א' ובכ"א פטמוני של אדם. (יב) בכ"ע כרצום ובכ"א (ב) עי' אבות שם משנה ב' ונויא פרק ל"ב.
 נרצום ועי' ב"י ובשבט מ"ס שם ולא איתפריש לי ובכאן עוד בבא אחרת
 בכ"י מירוקן (ובכ"א מוקין) בעולם מירוקין כאנוניו של אדם ואולי צ"ל מים ירוקין בעולם מים ירוקין באדם כאנוניו וכי' ועי' מכשירין פ"ז
 מ"ה. (יג) בבא זו היא בכ"י אחר בבא דנחלות לקמן וגרס' שם רוח בעולם רוח באדם ועפי"ה הגהתי ובספרים ר"ח וב"י. (יד) כן הוא
 בכ"י ובנויא שבחמומי ובספרים אדרו של אדם ועי' שבת שם. (טו) בנויא שבחמומי מימי רגליו אבל עי' תתחומא ר"ח חוקק ובמכר
 רבה פ"ה ס"ב ובכ"י בבא זו אחר בבא דרוח לקמן (עי' לעיל) אית (יז) וגרס' שם מחוטמו ובכאן שם בבא ימים בעולם ימים באדם עינו
 של אדם ובכ"א מים בעולם וכו'. (טז) בבא זו ליתא כאן בכ"י ועי' הגהתי ובספרים דמעות של עינים והוא לקמן אחר
 בבא דבארות וגרס' והו מימי רגליו של אדם. (יז) בכ"ע דמעינו ובכ"א דמעות של אדם ועי' תתחומא ובמדר' שם ולא
 איתברר לי (יה) בכ"ע וכן בניא שבחמומי חותמות בעולם וכו' ועי' ערכין פ"ו ע"ב. (יט) בכ"י רוחים בעולם וכו' ועי' ערוך
 ערך רהטון וענוניו מנהיגים ושרים או אולי יש להגיה ימים בעולם ימים חיים באדם זהו לשונו של אדם ועי' ארת עולם קמן שם
 אלפא ביתא דר"ע ביהמיד חדר ג' צד י"ג. (כ) בכ"ע מו פ"ו של אדם. (כא) פ"ה הביי ר"ל כוכבים כדאיתא במ"י שבת דף קכ"א
 והכוכבים אלו הלסתות ע"ש והגריא הגיה ג"כ לפי זה כוכבים בעולם כוכבים באדם זהו הלסתות שבאדם. (כב) כן הוא בכ"ע
 ובספרים מגדלים באדם והוא על שם התבואה כמגדל הד' צוארך [בית אברהם]. (כג) בכ"י וכן בניא שבחמומי סרדיונות
 בעולם וכו' ולא רדעתי לכוין. (כד) עי' החובות ה"ו ר"ש ע"ב. (כה) הוספזי ע"פ כ"ע ובספרים ליתא וכן לקמן ובכ"א לבו של אדם
 (כו) בכסא רחמים. (כז) הגהתי ע"פ הביי וכן הגיה הבית אברהם ובספרים דמו והוא על שם הכחוב בשיר השירים ז' ח'.
 (כח) עי' ברכות ס"א ע"א ולקמן ר"פ ל"ג. (כט) עי' ברכות שם ע"ב. (ל) עי' אלו ציל מססים ועי' ברכות שם. (לא) עי' שו"ת כבוד אי
 נמי שהתינוק במעי אמו טבורו פתוח כדאיתא בנדה דף ל' (בין יהושע). (לב) הגהתי ע"פ הביי וכן הגיה הגריא ובספרים
 מים חיים בעולם מים חיים באדם זה מימי רגליו של אדם חיים בעולם ימים חיים באדם זה דמו של אדם ובשבט מוכר שם בניו של
 אדם. (לג) בכ"י וכן בניא שבחמומי ציבים בעולם ציבים באדם שוקיו של אדם סיסים בעולם
 סוסים באדם עקבותיו של אדם מלאך המת וכו' רגליו של אדם ועי' סיכה ג"ג ע"א. (לד) בכ"י נופל שייב דומה לבקעה הא
 לכדת שכל מה שברא הקב"ה בעולם ברא באדם ע"כ ובכ"א איתא עוד לך נאמר ע"כ שכולו כמין עפר.

פ"ב א) בכ"י עשרה דורות ועד נח להודיע כמה ארך אפים לפניו שכל הדורות מורחים עליון מבול בשביל וכו' ועי' אבות
 פ"ה מ"ב. (ב) בכ"ע ו"א כל זמן שמשולח הצדיק חי לא ירד מבול לעולם עד שמת מתושלח ולא שתלה להם בחייהם
 אלא במיתתו שנאמר ויהי וכו' ובכ"א ו"א כל זמן וכו' בכ"ע עד שמת מתושלח הצדיק ולא צער עליהם אלא
 במיתתו שנאמר ויהי וכו' והוספתיה הבל ע"פ הביי וגם הגהתי שעיכבו במקום [ועתומי]. ובקער הדברים
 עי' תוספתא סוטה פ"י ופגהרין ק"ח ע"ב ובקערין פ"ב פ"ב ר"ש ויחשמו מועד קמן פ"ב ע"ג ומדרש תהלים כ"ו ופ"ז.

אברהם אבינו והלך בדרכי הקב"ה שנאמר עקב אשר שמע אברהם בקולי וישמור משמרת מצותי חקותי ותורותי (בראשית כ"ו ה'). תורה אחת אין כתיב כאן אלא תורות הרבה. מנין לו. אלא מלמד שזימן הקב"ה לאברהם אבינו שתי כליותיו כשני חכמים והיו מכינות אותו ויועצות אותו ומלמדות אותו חכמה כל הלילה שנאמר אברך את ה' אשר יעצני אף לילות יסרוני כליותי (תהלים ט"ו ב'). ולא עוד אלא שהיה אברהם אבינו עושה צדקה תחלה ואח"כ משפט שנאמר כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט (בראשית י"ח ט'). בזמן שישני בעלי דינין באין לפני אברהם אבינו לדין ואמר אחד על חברו זה חייב לי מנה היה אברהם אבינו מוציא מנה משלו ונותן לו ואמר להם סדרו דיניכם לפני. וסדרו דיני. כיון שנתחייב אחד לחברו מנה אמר לזה שכירי המנה תן המנה לחבירך. ואם לאו אמר להם חלקו מה שעליכם והפטרו לשלום. אבל דוד המלך לא עשה כן אלא עושה משפט תחלה ואחר כך צדקה שנאמר ויהי דוד עושה צדקה ומשפט לכל עמו (שמואל ב' ח' ט"ו). בזמן שבעלי דינין באין לדין לפני דוד המלך אמר להם סדרו דיניכם. כיון שנתחייב אחד לחברו מנה היה מוציא מנה משלו ונותן לו ואם לאו אמר להם חלקו מה שעליכם והפטרו בשלום ד):

עשרה נסיונות נתנסה אברהם אבינו לפני הקב"ה וכוונתו נמצא שלם. אלו הן שנים בלך לך. ב' בישני בניו.

עשר נסיונות נתנסה אברהם אבינו (ועמד כנולם) להודיע כמה היא גדולתו של אברהם אבינו ואלו הן (באור כשדים) לך לך מארצך וממולדתך. ביציאת חרן ויהי רעב בארץ. ושנים בשרה (אחד בפרעה ואחד באבימלך) ד) ואחד של מילה ושל בתרים ושל יצחק ושל ישמעאל ה). וכי מה צורך לכל באי העולם שיבואו לכאן. ללמדך כשיבוא אברהם אבינו עליו השלום ליטול את שכרו יהיו באי עולם אומרים תיר מכן (היתה שמה) (היה שזה ליטול) ז):

עשרה נסים נעשו לאבותינו במצרים ועשרה על הים להודיע חבתן של ישראל:
עשר מכות הביא הקב"ה על המצרים במצרים ועשרה על הים. להודיע כחו של מקום. אלו שלקו במצרים דצ'ך עד"ש כאח"כ (ומכת בכורות) ז). ואלו שלקו על הים. ר"ס. שב"ט. תתצ"ו. ר"ס רמה ירה מרכבות. שב"ט שלישי בים טובעו. תתצ"ו תדרוס קמ"ך תשלח חרוניך צללו כעופרת וכוונת אשך נערמו מים וכו' ח):

פרק לו

חמשה זקנים כתבו את התורה לתלמי המלך יזנית ועשרה דברים שינו בה.

ואלו הן אלהים בראשית (בראשית א' א'). (ויאמר אלהים) אעשה אדם בצלם ודמות (שם שם כ"ו). זכר (ונקובי בראו) (ונקוביו בראם) (שם שם כ"ו). הבה (אדרה) (ארד ואכלה שם שפתם) (שם י"א ד'). ותישחק שרה בקרובה לאמר (שם י"ח י"ב). כי באפם הרגו ישור וברצונם עקרו אבום (שם ט"ו). (ויקח משה את אשתו ואת בניו) וירכיבם על נושא אדם (שמות ד' כ'). (ומיושב בני ישראל) אשר ישבו במצרים וכארץ כנען (ובארץ נושן שלשים שנה וארבע מאות שנה) (שם י"ב מ'). לא חמד אחד מהם נשאתי וכמדבר ט"ו ט"ז. ואת צעירת הרגלים (ויקרא י"א י'). אשר חלק ה' אליהם אותם להאיר בהם לכל העמים תחת כל השמים (דברים ד' י"ט) א):

הערות לג

ב) בכ"ע אלא מלמד שכל אדם הוא מכניסם ונאים ולא היה אחד בהם שהולך בדרכי המקום (וכן ולא עד המקום הוא על הגליון) עד שיבא אברהם ובכ"א אלא מלמד וכו' ככ"ע ולא היה אחד בהם שהיה בדרכי המקום שנאמר וע"ע בפסרשים ולא אחד ראו דוקא. ג) הגהתי ע"ס התומכי ובכ"ו תורה אחת תורות הרבה מנין שיוכחן לו הקב"ה לאברהם שתי כליותיו כשני רבנן שהן מביעין אותו ומלמדות אותו וכו' ובפסרים וכו' תורה אחת שמה והלא תורות הרבה שמר אלא מלמד וכו' ועי' יומא כ"ח ע"ב ונתן לו אמר להם סדרו דיניכם סיד ובניש בענין דידע אברהם תורה שבע"ס וע"ע ב"ר פס"א ס"א ובניש הדרשה על המקרא דאברך את ה'. ד) בכ"ו אלא שהיה אברהם עושה צדקה ואח"כ עושה משפט וכו' לדין אבר אחד לחברו זה נתחייב לי מנה הוא היה מוציא מנה משלו ונתן לו אמר להם דיניכם וסדרו דינכם וכו' א"ל למי שכירי מנה תן לו ואם לאו וכו' אבל דוד וכו' אלא עושה משפט תחילה ואח"כ עושה צדקה וכו' באים לפני דוד המלך אמר האחד זה נתחייב לי מנה וכו' ובפסרים היה בכבא דאברהם כיון שהאחד מתחייב לחבירו אמר לזה וכו' ולקמן גבי דוד אמר להם סדרו דיניכם והגהתי ע"ס ההמשך והכ"ו. והנה הסיום ואם לאו אמר להם חלקו וכו' קשה מאד והג"א גרים

הערות לנ"ב

ד) כן הוא בכ"ה ובכ"ו אמר אבימלך ואחר פרעה וסדר הכייה ישר יותר. ה) בכ"ה ושל מילה ושל בין הבתרים וכו' והנה לא ימצאו כאן רק ט' ועי' נ"א ובהערת שם את ה' וע"ע במגן אבות. שגראה שהנוסחא לפניו באר"י היתה משינה קצת ע"ש. ו) הגהתי כן מסבא ועי' נ"א ובהערת שם את ה'. ז) הסברתי זה ע"פ כ"ה. דליתא שם אבל חוששני שכל העשר סכות מדרשו כאן בפרוטרות כיון פירוש להסימן והמלות ומכות בכורות הם עירוב מניסחא זו. וע"ע שמות רבה פ"ה ס"ז. ח) עי' אבות שם ובנ"א שם וע"ע היטב במגן אבות לכל דבריו משינה זו ועי' מבולתא סככת דשרותא בבלת ע"ב וכמ"ע שם את י"ח ובספר הספר דף קכ"ב ע"ב ס"ט והנה העשרה ניסוח דנעשו להם על הים הכתובים כאן ויש להשליכם ע"פ פ"ח לקמן ע"ש ונראה שכל פיסקא זו שם ובגמרא עשה הקב"ה עשרה ניסוחים על הים ויש להציגה כאן. פ"ח"ז א) הגהתי והשלמתי כל פיסקא זו ע"ש הגול' ובכ"ו חמשה עשרה זקנים אשר ישבו וברצונם עקרו אבום לא חמד אחד מהם לקחהו אשר ישבו ישראל בארץ

במצרים ובארץ כנען וירכיבם על נושא אדם ואת צעירת הרגלים וכו' והוא מסודר בבכ"ה ע"ד ה' זקנים כתבו התורה לתלמי המלך ועשרה דברים שינו בה אלהים בראשית. נעשה אדם בצלם ודמות. זכר ונקוביו. הבה נרד. ותצחק שרה בקרובה

עשרה דברים עלו במחשבה ירושלים. ורוחות האבות. ואור הצדיקים. וניהנם. ומי המבול. ולוחות השנים. והשבת. והמקדש. והארון. ואור העולם הבא ז:

עשרה דברים נבראו בין השמשות [הקשת]. והזיקים. והעננים. הבאר. והמץ. והמטה. ופי הארץ. ופי האתון. ומקלו של אהרן. והמערה. ויש אומרים אף לקברו של משה רבינו. ואילו של אברהם אבינו ג. רבי נתן אומר אף כתב והמכתב והלוחות. רבי יהושע אומר אף [והעד] [העור] והשמיר. רבי נחמיה אומר אף האור והפרדה ד:

עשרה שמות נקראת נבואה משא. משל. מליצה. חידה. המיפה. צווי. דיבור. אמירה. חזון. נבואה ה:

עשרה שמות נקרא נביא עבד. מלאך. שליח. צופה. חוזה. חולם. ציר. רואה. נביא. איש האלהים ו:

עשרה נקראו איש האלהים משה. אלקנה. שמואל. דוד. ערו. שמעיה. אליהו. אלישע. מיריהו. [עמוס] [אמוץ] ז: משה

ב' בשתי נשיו. אחד עם המלכים. ואחד בין הכתרים. ואחד באור כשרים. ואחד כבדית מילה ה. וכל כך למה כדי כשיבא אברהם אבינו ליטול שכרו ויהיו אומות העולם אומרים יותר מכלנו יותר מכל שיהו אברהם ליטול שכרו ועליו הוא אומר לך אכול בשמחה את לחמך ושתה כלב טוב יינך [קהלת ט' ז'] ו:

כנגד עשרה נסיונות שנתנסה אברהם אבינו ובכולם נמצא שלם. כנגדן עשה הקב"ה עשרה נסים לבניו במצרים. כנגדן הביא הקב"ה עשר מכות [על המצרים במצרים]. כנגדן נעשו לישראל עשרה נסים על הים. כנגדן הביא עשר מכות על המצריים בים ז:

מצרים הרעימו עליהם כקולם אף הקב"ה הרעים עליהם קולו שנאמר ירעם מן שמים ה' ועליון יתן קולו [שמואל ב' כ"ב י"ד] ה. מצרים באו עליהם בקשת ובחצים אף הקב"ה בא עליהם בקשת וחצים שנאמר עריה תעור קשתך [חבקוק ג' ט'] ואומר וישלח חציו ופיצם [תהלים י"ח ט"ו] ט. מצרים באו עליהם בחרבות אף הקב"ה בא עליהם בחרבות ומחים שנאמר וישלח חציו ופיצם וברקים רב ויהם [שמואל ב' כ"ב ט"ו] ואין ברק אלא חרב שנאמר חרב חרב הוחדה וגם מרוטה [למען טבוח טבח הוחדה] למען היה לה ברק מרטה [יהושעא כ"א י"ד וט"ו] ז. מצרים נתנאו במגן וצנה ואף הקב"ה עשה כמו כן שנאמר

הערות לנ"ב

הערות לנ"א

לאמר. כי באדם הרגו שור וברצונם עקרו אבוס. לא חמד אחד מהם לקחתו. וירכיבו על נושא האדם. אשר ישבו בארץ כמצרים ובארץ כנען. ואת צעירת הרגלים אשר חלק ה' אלהיך אותם להאיר לכל העמים ע"כ. ובעיקר הדברים עי' מגילה ט' ע"א ובירושלמי שם פ"א ה"ט ומכילתא בא ביר פ"ח ופ"ד ותחומא פ' שמות מס' סופרים פ"א ה"ז וע"ע במפרשים למכילתא ועי' מאור עינים ה"ג פ"ז ומ"ג במפרשים למכילתא במדות סופרים ומ"ע שם. ב' עי' פדריא פ"ג ושם מונה ארחת הצדיקים במקום אור הצדיקים ולא איתפריש ל"י ג' כ"ה בכ"ה ובכ"ד וי"א אף מרעים קבורה אילו וכ"ו. ד' עי' אבות פ"ה מ"ז ופסחים נ"ד ע"א ומכילתא בשלה מס' ד' פ"ה וספרי דברים פ"י שניה וכמ"ע אות ט' ופדריא פ"ט כשינויים. ה' עי' נ"יא פ"ד ובהערות שם אות מ"ב ונסתחתנו כאן מסכתא יותר על ע"ב ה"ב שרמוע עליו שם. ו' עי' נ"יא ובהערות שם מ"א וע"ע בני"יש. ז' עי' ספרי דברים פ"י קמ"ב וע"פ תקתו.

ואם לא אמר להם תפטר בשלום והביי והאהיר וכ"ד נזמים למחוק כל זה ובלים שרק אגב שיטתא נכתב כאן. ועי' סנהדרין ו' ע"ב ודברים רנה פ"ה ס"ג. ה' בכ"יע ב' מלך לך ב' משתי נשיו ב' משני בניו ואי מן המלכים וכ"ו ואחד כבדית ועי' פדריא פכ"ו ומדרש תהלים צ"ה והפיוט ל"ים ב' דריה אשר כ"ו ועשה ומפרשים קדמונים לאבות ופירוש פסוקא זאת לרעת הביי והאהיר וגם לרעת האברבנאל בפירושו למשנה זאת ב' בלך לך שגאלץ ללכת בית אביו ולענוב ג"כ אח"כ אר"ב כנגדן וב' בשתי בניו הם עקדת יצחק וגירוש ישמעאל מביתו וב' בשתי נשיו הם לקחת שרה לבית פרעה וגירוש הנר מביתו ע"פ ציוו ה' והשאר ספורי וע"ע תנחומא לך לך ובר"ר פניו ס"יא וביפא תואר שם והגרא ג"ס ב' באשתו [במקום ב'] בשתי נשיו וע"ע ג"ב פל"ו. ו' בכ"יע וכל כך למה כדי שיטול אברהם אבינו שכרו והיו בני העולם אומרים יתר מכאן היה לו לאברהם ליטול שכרו שנאמר לך אכול וגו' ובנ"יא שבתוכי' יהיו אומות העולם אומרים יתר מכן ויתר מכן יש לו לאברהם ליטול שכרו שנאמר לך אכול ובלוקט אבות כ"י מצאתי וכל כך למה כדי שיבא ויטול שכרו ואומות העולם יאמרו יותר שיהו לאברהם ליטול שכרו ועליו הוא אומר לך אכול בשמחה לחמך ונוסחת ספרים ישנים כשבא אברהם ליטול שכרו היו מלאכים אומרים וכ"ו שנאמר לך אכול והנה ע"פ תנ"כ' וכל כך למה כדי כשיבא אברהם ליטול שכרו לפי שהיא קרובה לה ביותר ובעיקר הרברים עי' מדרש תהלים י"ח בפסוק כי בך ארוץ גרוד [אבל ע"ע תנחומא וירא וסנהדרין פ"ט ע"ב] וע"ע קהלת רבה פ"ט ס"א ובני"ש דרד"ש שם התבונן דלך אכול על אברהם ע"ש. ז' נכ"י כנגד י" נסיונות וכ"ו אברהם אבינו לפני הקב"ה ועמד [בכ"יא ובמצא] שלם ככולם כנגדן עשה הקב"ה עשר נסים לישראל במצרים כנגדן עשה הקב"ה לישראל ע"ש. ו' נכ"י כנגד י" נסיונות וע"ע מדרש וישע [ביהמ"ד חדר א']. ח' כן הוא בכ"יא ובכ"יע מצרים וכ"ו קולס וכ"ו שנאמר וירעם מן וגו' ורבה נסים מצרים וכ"ו הרעים עליהם קולו על הים שנאמר וירעם כל הים כנגדן עשה הקב"ה לישראל ע"ש. ט' בספרי מ"ב על הים ב"ב קשת וב' והקב"ה נגלה עליהם וכ"ו והגהתי ע"פ הכ"י וההמשך. ובכ"י עוד וכתוב וישלח חציו ופיצם וברקים רב והומוס [בכ"יא וברקים ויהם]. י' בספרי מצרים באו על הים וכ"ו ובכ"יע עוד שנאמר וברקים רב והומוס [והוא הפסוק בתהלים כ"ב] ואין ברק וכ"ו והגרא סתק מלת ורמזים ולשון המקרא הוא למען היה לה ברק וגו'.

וכ"ו שנאמר לך אכול והנה ע"פ תנ"כ' וכל כך למה כדי כשיבא אברהם ליטול שכרו לפי שהיא קרובה לה ביותר ובעיקר הרברים עי' מדרש תהלים י"ח בפסוק כי בך ארוץ גרוד [אבל ע"ע תנחומא וירא וסנהדרין פ"ט ע"ב] וע"ע קהלת רבה פ"ט ס"א ובני"ש דרד"ש שם התבונן דלך אכול על אברהם ע"ש. ז' נכ"י כנגד י" נסיונות וכ"ו אברהם אבינו לפני הקב"ה ועמד [בכ"יא ובמצא] שלם ככולם כנגדן עשה הקב"ה עשר נסים לישראל במצרים כנגדן עשה הקב"ה לישראל ע"ש. ו' נכ"י כנגד י" נסיונות וע"ע מדרש וישע [ביהמ"ד חדר א']. ח' כן הוא בכ"יא ובכ"יע מצרים וכ"ו קולס וכ"ו שנאמר וירעם מן וגו' ורבה נסים מצרים וכ"ו הרעים עליהם קולו על הים שנאמר וירעם כל הים כנגדן עשה הקב"ה לישראל ע"ש. ט' בספרי מ"ב על הים ב"ב קשת וב' והקב"ה נגלה עליהם וכ"ו והגהתי ע"פ הכ"י וההמשך. ובכ"י עוד וכתוב וישלח חציו ופיצם וברקים רב והומוס [בכ"יא וברקים ויהם]. י' בספרי מצרים באו על הים וכ"ו ובכ"יע עוד שנאמר וברקים רב והומוס [והוא הפסוק בתהלים כ"ב] ואין ברק וכ"ו והגרא סתק מלת ורמזים ולשון המקרא הוא למען היה לה ברק וגו'.

שמן ודבש לתוך פיהו של תינוקות והן יונקין מהן שנאמר ויניקדו דבש מסלע (דברים ל"ב י"ג). ויש אומרים היה יוצא להם מים חיים מן הים ושותין בתוך הגזרים לפי שמימי הים מלוחים הן שנאמר נוזלים. ואין נוזלים אלא מתוקים שנאמר באר מים חיים ונוזלים מן לבנון (שיר השירים ד' ט"ז) כה) וענני כבוד למעלה מהם שלא ישלוש בהן השמש ועברו ישראל כזו כרי שלא יצטערו כו). רבי אלעזר אומר תהום כפה עליהם שלמעלה ועברו כו. ישראל כרי שלא יצטערו. רבי אלעזר ורבי שמעון אומרים מים העליונים והתחתונים היו מנעוין את המצריים שנאמר וינער ה' את מצרים בתוך הים (שמות י"ד כ"ז) כז) :

פרק לד

עשרה נסיונות ניסו אבותינו להקדוש ברוך הוא במדבר א) ואלו הן. במדבר. בערבה. מול סוף. בין פארן. ובין תפל. ולבן. וחצירות. ודי זהב כחורב (דברים א"א ב). במדבר שעשו את העגל שנאמר יעשו עגל כחורב (תהלים ק"ז י"ט ג). בערבה על המים שנאמר ויצמא שם העם למים (שמות י"ז ג) ד). וי"א זה פסלו של מיכה ה). מול סוף על שהמרו על ים סוף. רבי יהודה אומר המרו על הים המרו בתוך הים שנאמר וימרו על ים

תולדות ישמעאל (שם כ"ה י"ג). (אלה) ואלה תולדות עשו (שם ל"ז א'). (אלה) ואלה תולדות אהרן ומשה (במדבר ג' א') ל) :

הנסתרות לה' אלהינו וה'ג'לו'ת לנו ולבנינו עד עולם (דברים כ"ט כ"ח) והלא אינו נקוד אלא עד (הא) [הענין] יכול שהן גלויין לנו בעולם הזה ובעולם הבא אינן גלויין לנו (שנאמר) את'ל הנסתרות לה' אלהינו והנגלות לנו ולבנינו לפי שבועולם הזה אינן גלויין לנו אבל גלויים לנו לעתיד לבוא כו). וכד'יא ויהונתן בן גרשום בן מנשה (שופטים י"ח ל') וכי בן מנשה היה והלא בן משה היה אלא לפי שעשה כמעשיו של מנשה לפיכך נתלה כמו מנשה כו). אמר רבי שמעון בן אלעזר עתידה היא הגון הואת ליעקר ממקומה לעתיד לבוא כח). ולמה נקוד על כל האותיות הללו אלא כך אמר עזרא אם יבוא אליו ויאמר [למה] כתבתה אומר אני לו כבר נקדתי עליהם ואם יאמר (לו) [לוי] יפה כתבתה אותה הריני מסלק נקודותיהן מעליהן כס :

עשר תולדות בתורה אלה תולדות השמים והארץ (בראשית ב' ד'). אלה תולדות נח (שם ט' ט'). אלה תולדות ישם (שם י"א י'). (אלה) ואלה תולדות תרח (שם י"א כ"ז). (אלה) ואלה תולדות אהרן ומשה (במדבר ג' א') ל) :

פרק לח עשר נסיונות ניסו אבותינו להקדוש ברוך הוא במדבר שנאמר וינסו אותי זה עשר פעמים (במדבר י"ד כ"ב) מה ת"ל זה אלא זה האחרון קשה מכולם היה. רבי יהודה אומר אחת עשרה הוא א). רבי אלעזר בן יהודה אומר אמר הקב"ה אילו עשו ישראל תשובה לפניי הייתי מוחל להם על עשרה נסיונות. ואלו הן הראשון במדבר שנאמר וכאז באתי אל פרעה (שמות ה' כ"ג). ואחר על הים שנאמר וימרו על ים סוף (תהלים ק"ז י"ג). רבי יהודה אומר אחד על הים ואחד כים סוף ואחד ברפידים שנאמר מה תריבון עמדי (ומה) [מה] תנסון את ה' (שמות י"ז ב'). ואחד במרה שנאמר שם ישם לו חק ומשפט [וגו'] (שם שם כ"ה). ואחד בשליו שנאמר מי יתן מותנו ביד ה' (אחד במצרים) [בארץ מצרים] (שם ט"ז ג') ב) ואחד במן שנאמר ונפשנו קצה בלחם הקלוקל (במדבר כ"א ה'). ואחד בתבערה ואחד במסה ואחד בקברות

הערות לנ"א

הגריא ועי' תימ"י. כה) בכי נודות של שמן ודבש ירדו לתוך פיהו של תינוקות והיו יונקים שנאמר כזו וי"א מים היו נובעים להם מן הים ושותין כפינו שמימיהם מלוחין הן ובתומדי היא הבקיע להם וכו' ועי' מכלתא ותחומא שם ומדרש תהלים שם ובפדר"א פ' מ"ב. כו) מן וענני עד שלא יצטערו ליתא בכי. כז) בכי ר"א כיד ועקב אומר תהים קפה (ובכ"א קפא להם) למעלה ועברו בניו כרי שלא יצטערו וכו' ועי' מדרש תהלים שם ומכלתא ותחומא שם ובפסקי קפאו תהימות.

פ"ד א) עי' אבות פיה מיד ועי' ופי' נ"ב ריש פ"ה הגהתי. ובפסחים עשרה נסיונות ניסו הקב"ה את אבותינו ובכולן לא נמצאו שלימים. ובכ"ע עשרה ניסו לעשו לאבותינו במצרים ועשרה על הים עשר סבות הביא הקב"ה על המצרים במצרים ועשר על הים עשר נסיונות ניסו אבותינו להקב"ה במדבר ובכלם לא נמצאו שלימים ובכ"א עשרה ניסו וכו' בכ"ע עשר נסיונות נתנסו אבותינו לפני הקב"ה ובכולן נמצאו שלימים. ברבים היו כאן והסופרים כתבו אב שישפא ב) בכ"א אלו הן וכו' ובניקדו הרברים עי' פסחי דברים פ"א ערבין ט"ז ע"ב מדרש תהלים צ"ה וילקוט שם ודברים ולעיל פ"ט ועי' חרגום יונתן בפסוק זה ובקדמוני המפרשים למשנה זאת. ג) בפסחים עשו להם עגל מסכה ובכ"ע במדבר שעשו העגל שנאמר ויעשו עגל במדבר ובל"ס צ"ל ויעשו עגל כחורב וכמו שהגהתי בסנים ועי' מדרש תהלים ק"ז ועי' במדבר כ"ד א' בחרגום וינתן שם והגריא הגיה לפי הפסרי וא"י. ד) עי' מפרשים והגריא הגיה בערבה מה שעשו במרה וכו' וצ"ע. ה) כל וי"א זה ליתא בכי ועי' הגריא ובעיקר הרברים עי' סהדרון ק"ג ושמות רבה פ' כ"ד ס"א ובג"ש.

הערות לנ"ב

כו) עי' גי'א ובדרוגמאות הרמזות שם באות כ' ולא מצאתי כעין זה ור"ל עי' ולא עד בכלל. כז) בכ"ה נתלה הנוין של מנשה. כח) עי' גי'א ובהערות שם אות י"ז ואולי חסר כאן הענין דשני סימנים (כלומר ב' נונין) ועלה קאי שיעקרו הנונין וזה הוא גלוי' לעתיד לבא וצ"ע. כט) הגהתי מסבירא ועי' בגרא ובהערות שם אות כ"ט. א) אינם כמאן ק"ח ועי' לעיל אות י"ג. פ"ד א) עי' אבות פיה מ"ד וכנו"א פליד ובתרגומא הרמזות שם באות כ' ולא ימצא בהן כ"עין דברי ר' יהודה ואפשר דנשתרבו מרביו ר' יהודה לקמן דמוכח ב' על הים ועי' דבא"ש במדבר י"ד כ"ב וצ"ע. ב) הגהתי מסבירא וכמו שהיה במקרא שם.

נמצאו שלימים ע"כ ואנו למרון סכאן שכלבול ועי' בוב ברבים היו כאן והסופרים כתבו אב שישפא ב) בכ"א אלו הן וכו' ובניקדו הרברים עי' פסחי דברים פ"א ערבין ט"ז ע"ב מדרש תהלים צ"ה וילקוט שם ודברים ולעיל פ"ט ועי' חרגום יונתן בפסוק זה ובקדמוני המפרשים למשנה זאת. ג) בפסחים עשו להם עגל מסכה ובכ"ע במדבר שעשו העגל שנאמר ויעשו עגל במדבר ובל"ס צ"ל ויעשו עגל כחורב וכמו שהגהתי בסנים ועי' מדרש תהלים ק"ז ועי' במדבר כ"ד א' בחרגום וינתן שם והגריא הגיה בערבה מה שעשו במרה וכו' וצ"ע. ה) כל וי"א זה ליתא בכי ועי' הגריא ובעיקר הרברים עי' סהדרון ק"ג ושמות רבה פ' כ"ד ס"א ובג"ש.

ביום סוף (תהלים ק"ז י) בין פארן במרגלים (שנאמר) וישלח אותם (משנה) מדבר פארן (במדבר י"ג ז) ובין תופל אלו דברי תפלות שתפלו על המן (ח) ולבן זה מחלוקותו של קרח (ט) וחצירות על השליו דרי שבעה (ו) ובמקום אחר הוא אומר ובתבערה ובנסה ובקברות התאווה (דברים ט"ז כ"ג) ודי והב אמר להם אהרן דייכם חטא והב שהבאתם לענל י"א רבי אליעזר בן יעקב אומר די הוא עון זה שילקו בו ישראל ככאן ועד שיחיו המתים (י):

עשרה שמות של שבח נקרא הקדוש ברוך הוא אלו הן: שם אלף דל"ת. יוד הא ואו' הא. אלהים. אלוה. אלהיך. אלוהים. א"ל. אלוה. שד"י. צבאות י"ג. אמר רבי יוסי חלוק אני על צבאות שנאמר ופקדו שרי צבאות בראש העם (שם כ"ט יד):

עשרה שמות של גנאי נקראת ע"ז אלו הן: שקוצים. גילולים. מסכות. פסילים. אלילים. אשרים. חמנים. עצבים. און. ותרפים (טו):

שני סמניות אמורות בתורה בפרשה קטנה ואיזו היא פרשה קטנה ויהי כנסוע הארון ויאמר משה ובנוחה יאמר (במדבר י" ל"ה ל"ו טז) רבן ישמעון בן גמליאל אומר עתידה פרשה זו שתעקר ממקומה ותכתב במקום אחר (טז):
כיוצא בו וירוגנתו בן גרשום בן מנשה ושופטים י"ח ל"ז יז)
 וכי בן מנשה היה והלא בן משה היה אלא לפי שלא נדמו מעשיו למשה אביו לפיכך תולין במנשה י"ח. כיוצא בו אלה

התאווה שנאמר ובתבערה ובנסה ובקברות התאווה וגו' (דברים ט"ז כ"ג). ואחד במדבר פארן שמרגלים את הארץ (ג):
 וכנגדם עשה להם הקב"ה עשרה נסים על (הס"ד) עשאו חומות חומות. אין חומה שאין בה מגדל. אין מגדל שאין בה שומר. שהיו מלאכי השרת משמרים את ישראל כישביל שלא ינזקו. אמר להם משה בואו ועבורו. אמרו לו הואך אנו יכולים לעבור בין החומות האלו שנאמר והמים להם חומה מימינם ומשמאלם (שמות י"ד כ"ט). הקיף לבו של ים ועלה הים והיה ממלא את כל גדותיו כלשם שלכות בני אדם עם הקפה שתי ידות מלמטה ואחד מלמטה בן גרשום י"ח. עשאו הים והיה ממלא את כל גדותיו ה'. עשאו כמין (כפוס) וכיפין (י) שנאמר נקבת במימי ראש פרזו (חבקוק ג' י"ד). אמר להם משה בואו ועבורו. אמרו לו כשהיו המים מלמטה ואויר מלמעלה לא היינו יכולים לעבור ועכשיו שהמים מלמעלה ואויר מלמטה על אחת כמה וכמה ז'. עשאו כמין פלמיות שנאמר ראש פרזו אין פרזו אלא פלמיות שנאמר פרזות תישב ירושלים (זכריה ב' ח').

הערות לנו"ב

ג) ע"י בניא ובהערות לכל פוסקא זו ובכל הדוגמאות הרמזות שם אין גם אחת מסכמת עם הדברים כאן גם כל סידור הדברים היא זר ומסורם מאד ובמגן אבות במשנה שם כתב וכן שנו שם (באדר"ג) ועל כולו הוביחן משה שנאמר אלה הדברים אשר דבר משה אל כל ישראל במדבר זה כישה העגל בערבה על המים זה פסל מיכה שערב כים שנאמר ועבר כים צרה. בין פארן מרגלים ובין תופל דברים שנתפלו על המן ולבן זה מחלוקותו של קרח שהוא אומר באותו פרק והנה פרק משה אהרן וחצירות על העריות בוכה למישפחתיו על עסקי משפחתיו ובתבערה ובנסה ובקברות התאווה הרי כאן עשרה ע"ב. ד) אין פסק שכל פוסקא זו אין מקומה כאן וע"י נ"א פליג ובהערות שם אות י"ח (ה) ע"י נ"א שם ובהערות שם אות כ"ג (ו) והדברים כאן מסבמים עם מדרש תהלים קי"ד אלא שהם מדולדלים קצת וע"י מביילת בשלח בפסוק בלב ים. (ו) הגהתי ע"פ מדרש תהלים. ז) ע"י מדרש תהלים ובהאר הרא"ש שם ודחוק.

הערות לנו"א

(ו) בכ"י מול סוף לשום מה שעשו על ים סוף (בכ"י שעשו על הים) ר"י אומר אף על הים המרו שנאמר וימרו על ים ביום סוף וע"י ערכין וספרי שם. (ז) מן שנאמר עד פארן ליתא בכ"י והוספתי בספרים ע"פ ההמשך ובסברא. (ח) בכ"י ובין תפל אלו תפילין שתפלו על המן ובכ"י ובין תפל שתפלו וכו'. וע"י בספרי שם. (ט) ע"י הגר"א דמגוה ובין תופל שתפלו על השליו ראשון ולבן במן ובפירוש אבות כ"י מצאתי שכתב כעליו בראשון ובא ואת לפי שבאותו פרק פרה מקלו של אהרן וע"י בתומי ובספרים וצ"ע. (י) בניא שבתומי ובכ"י וחצירות זה עריות וגם זה קשה ובפירוש אבות כ"י מפרש לפי שנאמר וישמע את העם בוכה למישפחתיו. וע"י בתרגום יונתן למקרא זה והוא כסבוב עם נוסחת המספרים. (יא) בכ"י דייבם תמא והב וכו'. ובכ"י מן דייבם עד לעגל ליתא וע"י פרק א' דשקלים הלכה א'. (יב) כן הוא בכ"י ובספרים די הוא ע"ז זה ש"ל קו ישראל וב"י וע"י מדרשין ק"ב ע"ב וירושלמי העיגת פיר ה"ח. וע"י מפרשים שנתדלתו לכון פה מספר העשר ולא נתיישב דעתו בדבריהם וכבר כתב המאירי על פוסקא זו ואף באבות דר"ב נתבלבלו הדברים וע"י ג"ב פליח ובהערה ג' שם. (ג) בספרים ויוד היא י"ה והגהתי ע"פ כ"י"ע ושם עוד אל אלוה אלהים אלהך אלוהים הי שדי צבאות ובכ"י יוד הי אל וכו' בכ"י"ע אלוהים אלוהה י"ה וכו' וע"י שבעות לית ע"א

וירושלמי מגילה ע"ה ע"ד ומכילתא דמשפטים מסכת דכספא פ' כ' וכו' ספרים פיר וע"י מפרשים ונוסחת הגר"א ויותר נראה לתקן הכל ע"פ ג"ב פליח הקרובה לסיגנון המבולהא ע"ש. (יד) הצנתי נוסחת הכ"י והיא שבתומי ובספרים אמר ר' יוסי הלקנו על וכו' ונוסחתנו קרובה יותר לנוסחת הירושלמי והמס' סופרים ע"ש. (טז) בספרים עשרה שבות נקראו אלילים שם נגאי והצנתי נוסחת הכ"י ובספרים ישנים עשר שמות נקראו ע"ד שם נגאי ועתומי. ובכ"י עור שקוצו ס' גלולים אלילים מסכת פסילים אשרים המנים און ותרפים (בכ"י עול ותרפים) ובניא שבתומי טלאים ותרפים ולא איתפריש לי. וע"י ת"כ ריש פ' קדושים ובמסורת התלמוד שם אות ל' ובמכילתא במשפטים שם ובמעי שם אות קל"ה ע"ש וע"י בני"ב שם. (טז) הוספתי זה ע"פ הכ"י. (יז) כן הוא בכ"י ובספרים ישנים והוגה ע"י נ"א שבתומי ראויה היתה פרשה זו וכו' ואצ"ו שבת קט"ז ע"ב ספרי בהעלותך פי פיר ובילקוט בפסוק זה ומס' פ"ו ע"ע בספר מנחת ש"ע על פ"שה זו. ואני הוסיף שהיו בכאן מנים כל המ' נונין המנוזרות שבמקרא שה' כ"ז המנחת ש"י שם והב"ים כאן תחת מספר עשר לפי שאין דרכו לדיוק בון ט' לעשר ופוסקא זאת שלפנינו היא רק שיוור קמן מהמאמר הזה. (יח) בכ"י"ע כל פוסקא זאת ליתא ובכ"י מן ויהונתן עד תולין במנשה ליתא. וע"י ב"ב ק"ט ע"ב וירושלמי בריכות פ"ט ושור

כיוצא בו ונשים עד נופח אשר עד מידכא (שם כ"א ל') נקוד
 על ר"ש שבאש"ר למה מלמד שהחריבו האומות ולא החריבו
 המדינות (כו). [כיוצא בו] ועשרון עשרון (שם כ"ב ט"ו) של
 יום טוב הראשון של חג הסוכות נקוד עשרון כיו"ו למה
 מלמד שלא יהא שם אלא עשרון אחד (כח). כיוצא בו
 הנסתרות לה' אלהינו והנגלות לנו ולבנינו (דברים כ"ב כ"ח).
 נקוד על לנו ולבנינו ועל ע' שבעד למה אלא כך אמר
 עזרא אם יבא אליהו ויאמר לי מפני מה כתבת כך אומר
 אני לו כבר נקדתי עליהן ואם אומר לי יפה כתבת אעבור
 נקודה מעליהן (כט):

אחת עשרה היא כתיב בירד בתורה (ל). הראשון
 הוא ומלך בלע היא צוער (בראשית י"ד ב'). הלא הוא אמר
 לי אחותי הוא והיא גם הוא אמרה אחי הוא (שם כ"ה ה')
 הוא מוצאת והיא שלחה אל חמיה לאמר (שם ל"ח כ"ה).
 וכי ימות מן הבהמה אשר היא לכם לאכלה (ויקרא י"א ל"ט).
 והיא הפכה שער לבי (שם י"ג ט'). ואם יראנה הכהן [וגו'] והיא
 כהה (שם שם כ"א). והיא תראה את ערותו (שם כ"י י"ז). את
 אביה היא מחללת (שם כ"א ט'). בקנאות ונסתרה והיא
 נטמאה [וגו'] והיא לא נתפשה (במדבר ה"ג) או עבר עליו
 רוח קנאה וקנא את אשתו והיא לא נטמאה (שם שם י"ד לא):

דיין. ה' שהוא רחמן (כ). אהיה אשר אהיה.
 אהיה [לגאולה לשעבר. אשר אהיה לגאולה
 לעתיד] (ג). חנון שהוא נותן מתנות חנם.
 אך אפים שהוא מאריך (פנים) [אפים] עם
 הרשעים. [ורב] חסד שהוא מטה כלפי חסד.
 דבר אחר ורב חסד שהוא מרבה גמילות חסד
 עם כל באי עולם (ד). שדי שדייו לעולם
 שהוא מלך (עולם) [עליו]. ד"א שדי כשברא
 המקום את העולם הולך ומהלך עד שנאמר
 לו ד.י. לכך נקרא אל (ט). צבאות שהוא
 צבא על כל צבאות (צבאות) שהכל צבויים.
 צבאות שכל המצות בו (ט):

עשרה שמות נקראו גלולים אחרים
 באחרונה נעשו בימי אנוש וכן הוא אומר
 חדשים מקרוב כאו לא שערום אבותיכם
 (דברים ל"ב י"ז) עליהם כדרך שעמדו על הר
 סיני שנאמר ורוח על פני יחלוף וכו' יעמוד
 ולא אכיר מראוה תמונה לגנדי עיני דממה
 וקול אשמע (איוב ד' ט"ו וט"ז) יו. גלולים שהם
 עומדים בגלולים (י). חמנים שהם עומדים בחמה.
 אשרים שהם מתאשרים לעובדיהם (ט). פסילים

שהם פוסלים את עובדיהם. אלילים שהם מביאים אליא וכבא לעובדיהם (כ). חללים שהם חלולים (כא). פרקים שהם
 מתפרקים (כג). תרפים שהם (מתרפים) [מתרפים] (כג). מצבות שמציבים אותם מצבה (כד). מסכה שמסכיין אותה:
 עשרה דברים שקולים כנגד כל (חכירות) [עבירות] שבתורה. שמע. ותפלין. וציצית. שבת. ועבודה.
 ומילה. מעשרות. דין. וצדקה. וריחוק עבודה זרה (כה):

יא יודות שבתורה. (מלך) [ומלך] בלע היא צוער (בראשית י"ד ב'). הלא הוא אמר לי אחותי היא והיא גם
 היא אמרה אחי הוא (שם כ"ה ה'). היא מוצאת והיא שלחה אל חמיה (שם ל"ח כ"ה). וכי ימות מן הבהמה אשר היא

הערות לנ"א

נקוד על ה"א שבהקויה מלמד שלא דרך החוקה כטש אלא וכו'.
 ובכ"א נקוד על ח' ללמד וכו' וע' במקומות הנ"ל וע"ע בפסחים צ"ג
 ע"ב ובירושלמי שם פ"ט ה"ד וברבה שם הוא בכ"א וע' בירי משה
 שם וע"ע בסנהדרין ש"י. (כו) ובכ"א נקוד על ר"ש של אשר מלמד
 שהראיבו האומות ולא החריבו המדינות ובכ"א נקוד על ד' שבעד
 מלמד שהחריבו האומות וכו' וכן הוא ג"כ בגו"א שבתומי וקיימתי
 גירסא זו ובספרים הוא שלא החריבו האומות אלא המדינות וע' ברבה
 שם וע"ע במפרשים ובנוסחת הגר"א ובמדרש הגדול כ"י פ' הוקת
 מצאתי מלמד ששיירו מצות ולא החריבו הכל וקרב לזה הוא במדרש
 משלי וע"ע בגו"ב שם. (כח) בכ"י כיוצא בו עשרון עשרון לכבש האחד
 נקוד על עשרון אחד של י"ט של פסח מלמד שלא היה שם אלא
 עשרון אחד בלבד וע' במקומות הנ"ל וע"ע במנחות פ"ז ע"ב והמפרשים
 פירשו זה י"ט דברי ר' יוסי שם וע"ע בתומי כאן ובכ"א ובספרי שם
 אות נ"ד ובמנחת שי בפסוק זה והוספתי בפנים ע"ג הרמשך וע"פ הכ"י.
 (כט) בכ"י לבה נקוד וכו' של ע"ד וכו' אליה ויאמר מפני מה כתבת אותה
 אומר לו אני כבר וכו' כתבת (כסאן בכ"ע מלה שאינה יכולה להקראות
 ובכ"א אסלך נקודיון) לי נקודיהם מעליהם וע' במקומות הנ"ל וע"ע
 סנהדרין מ"ג ע"א והנה אין ספק שאינה קושטא יש כאן ויש להשליכה
 ע"פ גר"ב ע"ש. (ל) בספרים היה אחת עשרה הוא בתורה והוגה ע"י
 ע"פ התומי כפנים ובכ"ע י"א ה"א בתורה דכתיב יו"ד ובכ"א מלת
 יו"ד חסר. לא בכ"י ומלך בלע היא צוער הראשון. הלא הוא אמר לי
 אחותי היא. היא מוצאת והיא שלחה (בכ"א עוד אל חמיה לאמר).
 וכי ימות מן הבהמה אשר היא לכם (בכ"א עוד לאכלה). היא הפכה.
 והיא כהה. והיא תראה את ערותה. היא מחללת. בקנאות ונסתרה והיא

הערות לנ"ב
 (יב) בכ"יה אלוה שהוא וכו'. (יג) כן הוא בכ"יה ובנו"ש
 ובכ"י אשר אהיה לשעבר לגאולה לעתיד.
 (יד) בכ"יה שהוא מרבה ג"ח בעולם. (טו) בכ"יה ד"א
 שברא את העולם הולך ומהלך עד שנאמר לו די
 וע' חגיגה י"ב ע"א בב"ר פ"ה ס"ח ובני"ש. (טז) אולי
 יש להגיה שהכל צבויים לו ובנו"ש שכל צבוינות שלו
 שכל המצות וכו' וע' שור השירים רבה פ"ב ס"ז.
 ובקו"ק הדברים ע"י גו"א פ"ד ובהקדמות אות י"ד שם
 ונוסחא זו מסכמת ביותר עם המכילתא הרמזיה שם.
 (יז) ע"י סכילתא יתרו בפסוק אלהים אחרים וספרי
 דברים פ"י מ"ג ובמ"ע שם ופ"י ש"ח ובמ"ע שם ופ"י
 ש"ח ובמ"ע שם אות כ"ד. והפירוט של הרי"ם פה
 מסכים עם דברי רבי ואולי יש להשלים ולתקן ד"א
 לא שערום לא שעו אליהם ולא נתיירו מהם כדרך
 שעמדו וכו' ובכפ"קא ש"ח בספרי שם וע"ע.
 יח בכ"יה כגלולים ודומן. (יט) ע"י גו"א שם ובהקדמות
 אות ט"ו ובפרט בתורת חכמים הרמזו שם ואולי יש
 להגיה מתאשרים מעובדיהם שולוא הם היו נופלין לארץ
 וע' בראב"ד תלויכ שם. כ' בכ"יה וב"בא. (כא) אולי יש
 להגיה כאן ד"א אלילים שהם חלולים וע' תוי"כ שם.
 (כב) אולי יש להגיה נעצבים שהם נעשבים פרקים
 ובכתיב שם. (כג) בתוי"כ תרפים שהם מרקיבים.
 (כד) בכ"יה שמציבים אותה ומלת מצבה ליתא.
 (כה) ע"י פסקתא רבתי כ"ט ע"ב דאיתא תהם ז' מצות

[עשרה דברים נאמרו בירושלים] ג) אין ירושלים מטמאה בנגעים ר). ואין נידונית בעיר הנדחת ה). ואין מוציאין בה זיזין ונזושראות וצניורות לרה מפני אהל טומאת הצמט ו). ואין מלינין בה את המת ו). ואין מעבירין בתוכה עצמות אדם ח). ואין עושין בה מקום לגר תושב ט). ואין מקיימין בה קברות ואין עושין מקברי בית דוד והולדה הנבואה

כיון שהיו צולין את פסחיהם היתה [הארץ] בולעת ב). ולא לן אדם חוץ מפתחה של ירושלים. ולא אמר אמר אדם לחכירו אין לי לולב אין לי סוכה ג) אם היה הזוקר שם כיון שהיו נכנסים היה הזול. לא נפגע אדם

שהיו שם מימות נביאים הראשונים. וכשפינו את הקברות מפני מה לא פיגום אמרו מחילה היתה שם שהיתה מוציאה הטומאה לנחל קדרון ו). ואין נוסעים בה נמיעות. ואין עושין בה ננות ופרדסין חוץ מגנות ורדים שהיו שם מימות נביאים הראשונים יא). ואין מגדלין בה אווזין ותרנגולין. ואין ציל חזירים יב). אין מקיימין בה אשפתות מפני הטומאה יג). ואין מקיימין בה סודר ומורה דברי רבי נתן שנאמר ותפשו בו אביו ואמו והוציאו אותו אל זקני עירו ואל שער מקומו דברים כ"א י"ט) אין זה עירו ואין זה מקומו יד). אין מוכרין בה בתים אלא מן הקרקעות ולמעלה טו). ואין הבית צמיתות בה לאחר י"ב חודש. ואין לוקחין בה שכר טמות. רבי יהודה אומר אף לא שכר טמות מוצעות. לא היו לוקחים בה עורות קדשים. מה היו עושים מהם רשביג אומר נותנין אותם לבעלי אושפזין. אכסניין חזן שרויין מבפנים ובעלי אושפזין מבחוץ. אכסניין מערימין ונוטלים כבשי מצרים שעורותיהן יפן בארבע ובחמש סלעים ובהם היו אנשי ירושלים משתכרין טז):

כתוב אחד אומר באחד שנכרך דברים י"ב י"ד). וכתוב אחד אומר מכל שבמכס (ש שם ה'). באחד שבכרך זו שבת יהודה ובנימין. מכל שבמכס זו ירושלים שכל ישראל שותפין בה וי). מה היה בחלקו של יהודה הר הבית והלשכות והעזרות. ומה היה בחלקו של בנימין ההיכל והאולם ובית קדשי הקדשים וכראש תור היה יוצא ונכנס והיה חוזר לאחוריו ועליו מזבח בני י"ח) זכה בנימין ונעשה אושפזיכנא

הערות לניא

הערות לניב

אמר אדם לחבירו צר לי המקום שאלין בירושלים ע"כ ובכ"א ליתא לכל מיסקא זו ועיין מפרשים לניסחת הגריא שהשתדלו להשלים המנין באופנים שונים ובלקוט אבות כ"י שהביא שם רוב דברי פרק זה איתא הכי עשרה נסים נעשו לאבותינו בירושלים ולא נזוק אדם לא (אולי צ"ל על ידו) כותי בירושלים מעולם ולא לן אדם בירושלים וכידו עון לפי שהטמא שהטמא בלילה קרבן שחרית היה מתכפר ומה שהטמא ביום קרבן ערב מתכפר ולא נכשל אדם בירושלים מעולם ולא נפלה דליקה בירושלים מעולם ולא אמר אדם לחבירו לא מוצאתי מטה בירושלים שאישן עליה לעולם לא הווק נחש ועקרב בירושלים מעולם לא אמר אדם לחבירו צר לי המקום שאלין בירושלים ולא הפילה אשה בשר הקדש בירושלים מעולם ע"כ ואעפ"י שגם הדברים כן הם משוכשים ומגובגבים מ"ם יש ללמוד מהם האך להשלים נוסחתנו כאן ועי' פסיקתא דריב"ז נ"ה ע"כ ותנחומא פתח בענין לינה בלא עון ועי' נ"ב פ"ט. ג) תוספתא ע"כ ילקוט אבות כ"י וכן הגיה האחר ובעיקר הדברים עיין בעד כל מיסקא זאת ב"ק פ"ב ע"כ ותוספתא דנגעים פ"ו. ד) בכ"י ירושלים אינה (בכ"א אין) מטמא בנגעים ועי' במקומות הנ"ל ועי' נגעים פ"ב ס"ד ויומא י"ב ע"א ומגילה כ"י ע"א וירושלמי ערלה פ"א ה"ב. ה) בכ"י ואינה נידונית וכו' עי' במקומות הנ"ל ועי' נגעים פ"ב דברים פ"י צ"ב וסנהדרין ק"יב ע"ב. ו) הגהתי ע"כ ילקוט אבות כ"י ובספרים מפני אהל הכת והטומאה ובכ"י ואין מוציאין מטמא זיזין ונזושראות מפני המת ומפני אהל הטומאה ועי' במקומות הנ"ל. ז) עי' במקומות הנ"ל ועי' בתוי"ט פ' בחקתי ס"ד ולעיל פ"ד. ח) בכ"י ואין מעמידין בתוכה עצמות של עצמות אדם ובכ"א ואין מעמידין בתוכה וכו' כבספרים ובגמרא שם ליתא לבבא זאת ובתוספתא איתא ואין צוברין בתוכה אבל בתוספתא דפוס רבי'ם צוקעין באמצעל הוא בכב"י ועי' בשיטה מקובצת בגמרא שם. ט) כבספ"ס לגר ותושב והגהתי ע"פ התומי והכ"י ועי' בתוספתא שם ובגמרא ליתא לבבא זו. י) בכ"י ואין מקיימין וכו' שהיתה שם בימות נביאים וכו' שהיתה מוציאה טומאה וכו' ועי' בתוספתא שם ובגמרא ליתא ליתא ועי' תוספתא ב"ב פ"א ירושלמי נזיר ג"ט ע"ד וכו' שכתבת פי"ד. יא) בכ"י ואין נוסעין בה נמיעות אלא מנגים ופרדסים שהיתה שם וכו' ובכ"א ואין נוסעין בה נמיעות אלא מנגים ופרדסים שהיתה שם וכו' ועי' ב"ק שם ועי' נגעים פ"ב כבספ"ס שם פ"ח ותוספתא שם פ"ח ואחין ליתא שם ותוספתא שם פ"ח לבבא זאת. יב) נוסחת הגריא. יג) עי' במקומות הנ"ל. יד) עי' תוספתא שם פ"ו ובגמרא ליתא. טו) בכ"י ומוכרין בה בתים מן הקרקעות ולמעלה ובכ"א ומוכרין בה בתים וקרקעות ולמעלה ועי' מפרשים ולא נתברר לי כל צרכו. טז) הצנתי פתח נוסחת כ"י ע"כ לפי שהיא ישרה יותר אם שיש לגמגם בה קצת לפי הדוגמאות ובספרים ואין הבית צמיד בתוכה לאחר י"ב חודש (והגהת בספרים חדשים ע"פ התומי' ואין מוכרין הבית בתוכה לצמיתות וכו') ואין לוקחין בה שכר טמות מוצעות ר"י אומר אף שכר המטות והמצעות לוקחין. והגהתי ע"פ התומי' לא היו לוקחין עורות קדשים כה היו עושין בהם נותנין אותן לבעלי אושפזין רשביג אומר לאכסניא שהיו (והגהתי ע"פ התומי' וקרקעות ולמעלה ועי' מפרשים ולא נתברר לי כל צרכו. טז) הצנתי פתח נוסחת כ"י ע"כ כבשים המצוירים שעורותיהן יפן כד' או בה' סלעים ונותנים לבעלי ירושלים ובהם היו משתכרין ע"כ ובכ"א ואין הבית צמיד בתוכה לאחר י"ב חודש ולקחת בה שכר טמות ומצעות ר"י אומר אף שכר טמות ומצעות לא היו לוקחין בה עורות מה היו עושין לחן רשביג אומר נותנין אותן לבעלי אושפזין וכו' כבפנים. ועי' מפרשים ונוסחת הגריא ובעיקר הדברים עי' תוספתא דמשע' שני פ"א ירושלמי שם פ"ג ה"ה ויומא י"ב י"ג ע"א ומגילה כ"י ע"א ועי' ספרי דברים פ"י צ"ב ב"ד' ל' ט' ח' וי) בכ"א מן מכל שבמכס עד שותפין בה ליתא ועי' ספרי דברים פ"י ס"ב ובהם נזד וק"יב ע"כ וילקוט דברים רכז תתע"ט ותתקנ"ז ויומא ומגילה שם פ"ג ה"ה והגריא שרק למלח ירושלים ואי"י. יח) בכ"י ומה היה בחלקו של יהודה וכו' בחלקו של בנימין האולם וההיכל ובית קה"ק וכנגד ראש תור היה נכנס ויוצא לאחוריו ועי' ביומא ומגילה שם ועי' ירושלמי מגילה פ"א

ובקערות שם אות א'. ב) כן הוא בכ"י ובכ"י היה בולעתן נסים היו נעשים. ג) בכ"י אין לי סוכה אין כותי בירושלים מעולם ולא לן אדם בירושלים מעולם ולא נפלה דליקה בירושלים מעולם ולא אמר אדם לחבירו לא מוצאתי מטה בירושלים שאישן עליה לעולם לא הווק נחש ועקרב בירושלים מעולם לא אמר אדם לחבירו צר לי המקום שאלין בירושלים ולא הפילה אשה בשר הקדש בירושלים מעולם ע"כ ואעפ"י שגם הדברים כן הם משוכשים ומגובגבים מ"ם יש ללמוד מהם האך להשלים נוסחתנו כאן ועי' פסיקתא דריב"ז נ"ה ע"כ ותנחומא פתח בענין לינה בלא עון ועי' נ"ב פ"ט. ג) תוספתא ע"כ ילקוט אבות כ"י וכן הגיה האחר ובעיקר הדברים עיין בעד כל מיסקא זאת ב"ק פ"ב ע"כ ותוספתא דנגעים פ"ו. ד) בכ"י ירושלים אינה (בכ"א אין) מטמא בנגעים ועי' במקומות הנ"ל ועי' נגעים פ"ב ס"ד ויומא י"ב ע"א ומגילה כ"י ע"א וירושלמי ערלה פ"א ה"ב. ה) בכ"י ואינה נידונית וכו' עי' במקומות הנ"ל ועי' נגעים פ"ב דברים פ"י צ"ב וסנהדרין ק"יב ע"ב. ו) הגהתי ע"כ ילקוט אבות כ"י ובספרים מפני אהל הכת והטומאה ובכ"י ואין מוציאין מטמא זיזין ונזושראות מפני המת ומפני אהל הטומאה ועי' במקומות הנ"ל. ז) עי' במקומות הנ"ל ועי' בחקתי ס"ד ולעיל פ"ד. ח) בכ"י ואין מעמידין בתוכה עצמות של עצמות אדם ובכ"א ואין מעמידין בתוכה וכו' כבספרים ובגמרא שם ליתא לבבא זאת ובתוספתא איתא ואין צוברין בתוכה אבל בתוספתא דפוס רבי'ם צוקעין באמצעל הוא בכב"י ועי' בשיטה מקובצת בגמרא שם. ט) כבספ"ס לגר ותושב והגהתי ע"פ התומי' והכ"י ועי' בתוספתא שם ובגמרא ליתא לבבא זו. י) בכ"י ואין מקיימין וכו' שהיתה שם בימות נביאים וכו' שהיתה מוציאה טומאה וכו' ועי' בתוספתא שם ובגמרא ליתא ליתא ועי' תוספתא ב"ב פ"א ירושלמי נזיר ג"ט ע"ד וכו' שכתבת פי"ד. יא) בכ"י ואין נוסעין בה נמיעות אלא מנגים ופרדסים שהיתה שם וכו' ובכ"א ואין נוסעין בה נמיעות אלא מנגים ופרדסים שהיתה שם וכו' ועי' ב"ק שם ועי' נגעים פ"ב כבספ"ס שם פ"ח ותוספתא שם פ"ח ואחין ליתא שם ותוספתא שם פ"ח לבבא זאת. יב) נוסחת הגריא. יג) עי' במקומות הנ"ל. יד) עי' תוספתא שם פ"ו ובגמרא ליתא. טו) בכ"י ומוכרין בה בתים מן הקרקעות ולמעלה ובכ"א ומוכרין בה בתים וקרקעות ולמעלה ועי' מפרשים ולא נתברר לי כל צרכו. טז) הצנתי פתח נוסחת כ"י ע"כ לפי שהיא ישרה יותר אם שיש לגמגם בה קצת לפי הדוגמאות ובספרים ואין הבית צמיד בתוכה לאחר י"ב חודש (והגהת בספרים חדשים ע"פ התומי' ואין מוכרין הבית בתוכה לצמיתות וכו') ואין לוקחין בה שכר טמות מוצעות ר"י אומר אף שכר המטות והמצעות לוקחין. והגהתי ע"פ התומי' לא היו לוקחין עורות קדשים כה היו עושין בהם נותנין אותן לבעלי אושפזין רשביג אומר לאכסניא שהיו (והגהתי ע"פ התומי' וקרקעות ולמעלה ועי' מפרשים ולא נתברר לי כל צרכו. טז) הצנתי פתח נוסחת כ"י ע"כ כבשים המצוירים שעורותיהן יפן כד' או בה' סלעים ונותנים לבעלי ירושלים ובהם היו משתכרין ע"כ ובכ"א ואין הבית צמיד בתוכה לאחר י"ב חודש ולקחת בה שכר טמות ומצעות ר"י אומר אף שכר טמות ומצעות לא היו לוקחין בה עורות מה היו עושין לחן רשביג אומר נותנין אותן לבעלי אושפזין וכו' כבפנים. ועי' מפרשים ונוסחת הגריא ובעיקר הדברים עי' תוספתא דמשע' שני פ"א ירושלמי שם פ"ג ה"ה ויומא י"ב י"ג ע"א ומגילה כ"י ע"א ועי' ספרי דברים פ"י צ"ב ב"ד' ל' ט' ח' וי) בכ"א מן מכל שבמכס עד שותפין בה ליתא ועי' ספרי דברים פ"י ס"ב ובהם נזד וק"יב ע"כ וילקוט דברים רכז תתע"ט ותתקנ"ז ויומא ומגילה שם פ"ג ה"ה והגריא שרק למלח ירושלים ואי"י. יח) בכ"י ומה היה בחלקו של יהודה וכו' בחלקו של בנימין האולם וההיכל ובית קה"ק וכנגד ראש תור היה נכנס ויוצא לאחוריו ועי' ביומא ומגילה שם ועי' ירושלמי מגילה פ"א

לגבורה שנאמר ובין כתפיו שכך (שם ל"ג י"ב) (י"ט). אמר יהושע בן לוי שעה יודע אני שבית הבחירה עתידה לקבץ בין תחמו של יהודה לבנימין אלך ואתקן דושנה של ריחונו (כ). ומי אכלה כל אורה השנים בני קני חותן משה שנאמר ובני קני חתן משה עלו בעיר התמרים (שופטים א' י"ז) (כא). אמרו כשיגלה הקב"ה את שכינתו עתיד לשלם שכר טוב ליתרו ולבניו (כב). ומנין הם מתפרנסין בניו של יתרו מן היצירה שנאמר ומשפחות סופרים יושבי יעבץ (דהיי"א ב' ג'ה) ואומר המה היוצרים יושבי נטעים וגו' (שם ש"ד ר' כ"ג). בני אדם גדולים היו ובעלי בתים ובעלי שדות וכרמים היו ובשכיל מלאכתו של מלך מלכי המלכים הקב"ה הניחו הכל והלכו. להיכן הלכו. אצל יעבץ ללמוד תורה ונעשו עם למקום. באותה שעה היה יעבץ איש טוב וכשר ואיש אמת וחסיד ויושב דורש בתורה שנאמר ויקרא יעבץ לאלהי ישראל לאמר אם ברח תברכני וגו' ויבא אלהים את אשר שאל וגו' (שם ש"ה י"ג):

עשרה נסים נעשו בבית המקדש לא הפילה אשה בירושלים מעולם. ולא התליע בשר הקדש בירושלים מעולם. ולא אירע קרי לכהן גדול ביום הכפורים. ולא נמצא פסול בעומר ובשתי הלחם ובלחם הפנים. ולא נמצא זכוב בבית המטבחים. ולא נמצא [שם] שרץ. ולא עבר (העורף) (העורף) (ה) על גביו. ולא נצחה הרוח (על) [את] ענן הקמרת. ופתחו של אילם נזכרו מ' אמה ורחבו כ' אמה וארבעים אלתה היו יוצאים בו. והנס העשירי היה קשה מכולם. כשהיו עומדים ומתפללים היו צופים וכשהיו משתחוים היה נותן ריח ד' אמות בין אחד לאחד. (צדו) (צירו) של היכל אחד משמונה לתחום והוא היה מכבה את כל

לחם עם הגמון אחד ונתזה צינורא מפיו ונסלה על בגדיו ונכנס אחיו ושמש בכהונה גדולה תחתיו וראתה אותן אבן בו ביום שני כהנים גדולים. ראוה חכמים ואמרו מה זכות היה בידך ואמרה מעולם לא ראו קורות ביתי שער ראשי בה). מעולם לא נפגע אדם בירושלים. ולא ניוזק אדם ולא נכשל במקדש מעולם. לא הפילה אשה מריח בשר הקודש מעולם (כ). ולא פיגלו כהנים בקדשים מעולם. וכשהיו מרבים לאכול בשר הקדשים היו שותים את מי השילוח ומתעבל במיעוהו כדרך שהמזון מתעכל (כו). מעולם לא נמצא פסול

עשרה נסים נעשו לאבותינו בבית המקדש מעולם לא נראה זכוב בבית המטבחים. ולא אירע קרי לכהן גדול ביום הכפורים (כד) חוץ מרבי ישמעאל בן קמחית. שיצא

להסירה עם הגמון אחד ונתזה צינורא מפיו ונסלה על בגדיו ונכנס אחיו ושמש בכהונה גדולה תחתיו וראתה אותן אבן בו ביום שני כהנים גדולים. ראוה חכמים ואמרו מה זכות היה בידך ואמרה מעולם לא ראו קורות ביתי שער ראשי בה). מעולם לא נפגע אדם בירושלים. ולא ניוזק אדם ולא נכשל במקדש מעולם. לא הפילה אשה מריח בשר הקודש מעולם (כ). ולא פיגלו כהנים בקדשים מעולם. וכשהיו מרבים לאכול בשר הקדשים היו שותים את מי השילוח ומתעבל במיעוהו כדרך שהמזון מתעכל (כו). מעולם לא נמצא פסול

הערות לנו"א

הלכה ייד ובספרי דברים פ"י שניב ובספרי הוגה עור כאן ע"פ התומי ועליו מזכר בגני ובכ"י ליתא. (י"ט) בכ"י וזכה בנימין הצדיק ונעשה אושפיון לבגדור. (כ) בספרי אמר ר' יהושע בן לוי ותקנתו ע"פ כ"י"ע ושם עוד שבית הבחירה עתיד ליבנות בשבט יהודה ובנימין אלך וכי וכן הוא גם בכ"א שבתומי ובכ"א אמר ר' יהושע וכי ככ"י"ע אלך ואתקן דושנה על ידיהם וכל הנוסחאות הם מנומנות ועכ"פ יש לכוין כי יהושע בן נון אמר שהשבט אשר בחלקו יבנה הבית המקדש לו תנתן העיר ריחונו וע"י בספרי שם. ובכ"י וכן מן הצדקה וכי ובשכיל מלאכתו של משה הקב"ה ישבו שם עם המלך במלכותו ישבו שם להיכן הלכו וכי. ובכ"י ובני מתפרנסין מן היצירה שנאמר היוצרים יושבי נטעים בני אדם גדולים היו בעלי בתים היו בעלי שדות היו בשכיל מלאכתו של משה הקב"ה לאן (בכ"א לאן ליתא) הלכו אצל יעבץ ללמוד תורה ונעשו עם למקור (אם למקור ליתא בכ"א) באותה שעה היה (בכ"א כי היה) יעבץ איש טוב וכשר וחסיד איש אמת (בכ"א וכשר וחסיד ואיש אמת) יושב דורש בתורה וכי ובעיקר הדברים ע"י ספרי במדבר פ"י ע"ה ודברים פ"י שניב ומכילתא יתרו מסכת דעמלק סיב ופגהרין ק"ו ע"א ותמורה מ"ז ע"ב ב"ר פ"ח ס"ו רות רבה פ"א סיב וילקוט במדבר רמז ש"ז שופטים רמז ל"ח דברי הימים רמז תתע"ז ורד"ק ברה"י שם. ובמדרש הגדול כ"י פ' יתרו מצאתי ד"א שהיו מתפרנסין מכלי יצירה ע"כ. ואולי יש להגיה הפיסוקא כאן ומנין הן מתפרנסין מן היצירה שנאמר המה היוצרים. ד"א מושבי לשכת הגזית היו (וקבלו שרן מקושת הלשכה) בני אדם גדולים היו וכי ובשכיל מלאכתו של משה הקב"ה הניחו הכל והלכו שנאמר ע"כ המלך במלאכתו ישבו שם (ד"ה א"ד' כ"ג) להיכן הלכו וכי שנאמר ויקרא יעבץ וגו' ואומר ומשפחות סופרים יושבי יעבץ וגו' וצ"ע. (כד) בכ"י נסים נעשו במקדש לא וכי ולא נראה קרי לכ"ג ביוה"כ ושם כבא זא ע"ד שער ראשי אחר שני דגליו. ובעיקר הדברים ע"י אבות פ"ה ס"ה ובקדמוני המפרשים שם וע"י יומא כ"א ע"א ובקדוקי סופרים שם. (כה) בכ"י שפ"א יצא לשוח וכי בגדיו ושמש אחיו בכהונה וראתה אמן של אלו שני כהני ביום אחד אמרו לה כפני מה זכות לך אמרה להם סימיו לא ראו קורות ביתי שערות ראשי. ובכ"א חוץ מרי' ש' מ' ע"ן בן קמחית וכי ככ"י"ע ונסלה לו על בגדיו וכי וראתה את שני כהנים ביום אחד אכרו לה פסני כה זכתה לך וכי ככ"י"ע. ובעיקר הדברים ע"י יומא כ"א ע"א ובקדוקי סופרים שם אות ה' וירושלמי שם פ"א ותוספתא שם פ"ג ויקרא רבה פכ"ו ובמדרש סיב. ובכל אלה הדינאמות (חוץ מיומא בבלי) הנוסחא שמעון. (כו) מן מעולם לא נפגע עד בשר הקודש מעולם ליתא בכ"י"ע. ובכ"א ותרבה נסים נעשו במקדש מעולם לא ניוזק אדם בבקדש ולא פיגלו (ע"י לקמן) וע"י נוסחת הגר"א וצ"ע. (כז) בכ"י"ע: הורכה נסים נעשו במקדש מעולם לא פגלו הכהנים בקדשים ורבים מרבים לאכול היו שותין מושלה ומתבטל במיעוהו כדרך שהמזון מתעכל (כז) ובכ"י"ע אלו מתחלת שם הפיסוקא והי"כ נסים נעשו וכי לא נראה וכי ע"ד שערות ראשי וכו' הוא נ"כ הסדר בכ"א ע"י לעיל אות כ"ד.

לו לולב. (ד' ע"י אבות פ"ה ס"ה וגו"א שם וע"ע במגן אבות כמשה שם. (ה) ע"י אבות וגו"א ובהערות שם ולא מצאתי באחד הדינאמות שמנוים העשרה נסים

בעומר ובשתי הלחם ולחם הפנים (כו). כלי חרס שנשבר במקומו נבלעין שכרוי (נט). ולא נצחה הרוח בעמוד עשן (ל) וכזמן שעמוד עשן יוצא ממזבח העולה היה מתמר ועולה ומקבל עד שמגיע לרקיע. ובזמן שעמוד הקמורת יוצא ממזבח הוזהר היה נכנס כדרכו לבית קדשי קדשים לא. עומדין צפופין ומשתחווין רווחים. בזמן שישראל עולין להשתחוות לאביהן שבשמים כשהן יושבין וישבין דחוקים ואין כל בריה יכולה להושיט אצבעו ביניהם וכשהם משתחווים משתחווים רווחים. גם גדול מכולם אפילו מאה בני אדם נכפפים בבית אחת אין חזן הכנסת מכריז ואומר פנו מקום לאחיכם (לב). נסים נעשו בעזרה שאפילו כל ישראל נכנסים בעזרה עזרה מחזיקתן. גם גדול מכולן כשישראל עומדים בתפלה דחוקים ואין כל בריה יכול להושיט אצבעו ביניהם וכשהן משתחווין נעשה ריוח ביניהם כמלא קמט אדם (לג). רשב"ג אומר עתירה ירושלים שיתקבצו ותוכה כל הגוים וכל הממלכות שנאמר ונקוו אליה כל הגוים לשם ה' (לירושלים) (ירמיה ג' י"ז). ולהלן הוא אומר יקוו המים (כתחת השמים) (בראשית א' ט') מה קווי האמור להלן לכנס כל מימי בראשית למקום אחד אף קווי האמור כאן לקבץ כל הגוים והממלכות לתוכה שנאמר ונקוו אליה כל הגוים (לד).

הקולות (ו) מיריחו היו שומעין קול השיר. מיריחו היו שומעין קול (חצר) הציר. מיריחו היו שומעים קול השופר וקול השפופרת (ז). מיריחו היו שומעים קול החצוצרות. מיריחו היו שומעים קול כהן גדול ביום הכפורים אומר אנה השם. מיריחו היו מריח'ס ריח פטום הקמרת. ויש אומרים אף כהרי מכבר. אומר רבי אלעזר בן דלגי עזים היו לבית אבא כהרי מכבר והיו מתעטשות מריח פטום הקמרת (ח). הנס של מגרפה היה קשה מכולם (ט) כשהיו מטילין (אותן) (אותה) בין אולם ולמזבח אין אדם שומע קול חבירו בירושלים מקול המגרפה. ושלשה דברים היתה משמשת (כהן) כהן שהוא שומע את קולה ויהא יודע שחיו הכהנים עומדים להשתחות והוא רץ וכא. ובן לוי שהוא שומע את קולה יודע שחיו הלויים עומדים על הדוכן והוא רץ וכא. וראש המעמד היה מעמיד את הטמאים לשער המזרח (י): עשרה שמות נקראת ירושלים לשם

פרק לו אנשי סדום לא חיין ולא נדונין שנאמר ואנשי סדום רעים וחמאים לה' מאד (סם י"ג י"ג).
 רעים זה עם זה. וחמאים בבילוי עריות. לה' זה חילול השם. מאוד שהיו מתכוונין לעבירות דברי רבי אלעזר. רבי יהושע אומר באין הן לדין שנאמר על כן לא יקומו רשעים כמשפט וחמאים בעדת צדיקים (תהלים א' ה') בעדת צדיקים אינן עומדין אבל עומדין הן בעדת רשעים. רבי נחמיה אומר אפילו בעדת רשעים אינן באים שנאמר יתמו חמאים מן הארץ ורשעים עוד אינם (שם ק"ד ל"ה א):

הערות לנו"א

(כח) בכ"י נסים נעשו במקדש מעולם לא וכ"ו. (כט) בכ"י ונו"א שבתומי וכלי חרס שנשבר הריסין נבלעין במקומו וע"ש ביומא כ"א וזבחים צ"ו ע"א משמיה רבב שמעיה. (ל) בא זו ליתא בכ"י. ובספרים כעמוד עשן הקמורת ומחקתי מלת הקמורת ע"פ התומי ואין ספק אצלי שמלות בעמוד א ש שם הוא רק מילת הדפוס וצ"ל בעמוד עשן וכן הגיה הב"י ע"ש וכן הוא בנוסחת הגר"א וע' במשנה אבות ובמפרשים שם. אבל ע"ע נויב פליט. (לא) בכ"י בזמן שעמוד עשן יוצא ממזבח הוזהר היה מתמר ועולה עד שמגיע ובספרים ישנים בזמן שיוצא ממזבח היה מתמר ועולה עד שמגיע לרקיע ובבא ב' ליתא שם ליתא שם והונה והושלם בספרים ע"פ התומי

הערות לנו"ב

בדרך כזה. (ו) ע"י וימא ליט ע"ב אמר רבה בר בר חנה מירושלים ליריחו עשרה פרסאות וציר דלתות התיכל נשמע בשמנה תלומי שבת ע"כ ובל"ס יש להגיה ע"פ האמבר שלפנינו. (ז) בכ"י מיריחו היו שומעין קול השופר מיריחו היו שומעין השפופרת ולא ארע לכיון הפירוש. (ח) ע"י תמיד פ"ג מ"ח וימא כ' ע"ב וליט ע"ב וירושלמי סוכה פ"ה ה"ג. (ט) בכ"י מלת היה ליתא. (י) בכ"י היה מוליך טמאים לשער וכ"ו

וזמן שיוצא עמוד עשן מן המזבח העולה היה מתמר וכ"ו והוא כגומגם. והלשון בתומי הוא וזמן שעמוד עשן ממזבח העולה היה וכ"ו וע"פ הנה"י בתוספת מלת יוצא שאין ספק שרק חמט סעות הדפוס נשמטה. (לב) בכ"י נסים נעשו במקדש מעולם בזמן שכל ישראל נכנסים לבית קדשי הקדשים להשתחות לפני אבות שבשמים כשהן יושבים והיו דחוקים ואין כל בריה יכולה לשום אצבע ביניהם גם נס גדול מכולם שאפילו מאה בני אדם בבית אחת אין חזן הכנסת אומר להם פנו מקום לאחיכם ע"כ. ובכ"י נסים נעשו וכ"ו בכ"י נכנסים במקדש להשתחות לפני אבות שבשמים כשהן יושבים עומדים צפופים גם גדול מכולם שאפילו מאה בני אדם בבית אחת וכ"ו בכ"י. ובספרים קבלו נוסחת התומי ובספרים ישנים הנוסחא אפילו מאה בני אדם נכפפים בבית אחת חזן הכנסת מכריז ואומר פנו מקום לאחיכם (לב) בכ"י נסים נעשו בעזרה מעולם מלמד (בכ"י מעולם מלמד ליתא) שאפילו וכ"ו גם זה גדול מכולם שאפילו לא ישראלי נכנסת להשתחות כשהן עומדין עומדין דחוקין ואין כל בריה יכולה לשום אצבע ביניהם וכשהן משתחווין (בכ"י וכשמשתחווין נותר לכל אחד אחד מהם מלא קמטו ע"כ וע"ע תומי. ואין ספק שנוסחאות שונות באו לכאן גם בספרים וגם בכ"י. וצ"ל שיש להשלים פה ואף לעתיד לבא כן שנאמר ונקוו אליה כל הגוים וע"י ביר פ"ה ס"ז וקרא רבה פ"י ס"ט ומכאן נשתרבה למקף הפרק י"א אין לו שום סיבן. (לד) בכ"י רשב"ג אומר עתירה ירושלים לקבץ את כל הממלכות והגוים לתוכה שנאמר ונקוו וגו' נאמר כאן ונקוו ונאמר להלן מה קווי האמור כאן לכנס כל מימי בראשית (בכ"י את כי בראשית) וכ"ו לקבץ את כל הגוים ואת כל הממלכות לכך נאמר ונקוו וגו' והוספתי בלשון המקראות ע"פ הכ"י וע' בב"ר ובויקרא רבה שם וע"ע פסיקתא דר"כ ק"ח ע"א ופסיקתא רבתי ק"ג ע"ב וביב ע"ה ע"ב.

פ"ל"א (א) בכ"י אנשי סדום וכ"ו רעים הם זה עם זה וכ"ו מאד שמתכוונין וחמאין (וכן בנו"א שבתומי) ר"י אומר באין הן (בכ"י הן לדין) וכ"ו בעדת צדיקים הוא שאינם עומדין אבל עומדין הן (בכ"י הן ליתא) בעדת רשעים ר"י אומר וכ"ו ע"כ. ובספרים ישנים באים

קטנים בני רשעה לא חיין ולא נידונים שנאמר כי
הנה יום בא בווער כתנור והיו כל זדים ועושי רשעה קש
ולתם אותם היום הבא אמר ה' צנאות אשר לא יעזוב להם
שורש וענף (מלאי ג' י"ט) דברי רבי אליעזר. רבי יהושע
אומר באים ועליהם הוא אוטר קרי בחיל וכן אמר גורו אילנא
וקציצו ענפיה אתרו עפיה וברדו איגיביה (דניאל ד' י"א) ואומר
ברם עיקר שרשויה בארעא שבוקו ובאסור די פרול ונחש
(שם שם י"ב). נאמר כאן שורש שול אילן אף שורש האמור כאן
שרשויה האמור להלן כגופו של אילן אף שורש האמור כאן
כגופו של אדם הכתוב מרבר. אם כן מה אני מקיים אשר
לא יעזוב לו שורש וענף שלא תמצא להם זכות שיסמכו
עליה. ואחרים אומרים באים הם ועליהם הכתוב אומר זה
יאמר לה' אני וזה יקרא בשם יעקב וזה יכתוב ידו לה' ובשם
ישראל יכנה (ישעיה מ"ד ה'). זה יאמר לה' אני אלו צדיקים
גמורים. וזה יקרא בשם יעקב אלו קטנים בני רשעה. וזה
יכתוב ידו לה' אלו רשעים ששירשו מררכיהם וחזרו בהם
וטשו תשובה. ובשם ישראל יכנה אלו גרי אמת (ב)
קרח ועדתו לא חיין ולא נידונים שנאמר ותכס עליהם
הארץ ויאכדו מתוך הקהל (במדבר ט"ז ל"ג) דברי רבי אליעזר.

שבח. עיר. קריה. נאמנה. בעולה. דרושה.
חפצי בה. ה' שמה. צדק. שלום. יבואי:
ועשרה לשם גנאי. אלמנה. זונה. שכולה.
גלמדה. גולה. וסורה. עזובה. ושנואה. ענייה.
סוערה:
בעשרה דברים ירושלים משובחת
מכל שאר ארצות. שאין משכרין בתים
בתוכה. ואין פורין בתוכה מעשר שני. ואוכלין
בתוכה קדשים קלים. ואין מוציאין זיוון
(כצוצריות) וגיזמרות מתוכה לרשות הרבים.
ואין מוציאין זבלה לתוכה. ולא עושין אשפתות
מתוכה לרשות הרבים. ואין מגדלין תרנגולים
בתוכה. ואין צריך לומר בהמה דקה. ואין
קוכרים את המת בתוכה. ואין מלינין את המת
בתוכה חוץ מקברי מלכי בית דוד וקבר ישעיה
וקבר חולדה. ואין נוטעים בתוכה כל נטע
חוץ מגנת ורדים (כשהיתה) (שהיתה) נטועה
מימות הנביאים הראשונים יא): ממגדל עדר

רבי יהושע אומר באין הן ועליהם הוא אומר ה' ממת ומחיה מוריד שאול ויעל (שמואל א' ב' י') נאמר כאן שאול.
וירדו הם וכל אשר להם חיים שאולה (במדבר ט"ז ל"ג). ונאמר להלן שאול. מה שאול האמור להלן מוריד
ומעלה אף שאול האמור כאן ירדו ועתידין לעלות. אמר לו רבי אליעזר מה אתה מקיים ותכס עליהם
הארץ ויאכדו מתוך הקהל. אמר לו מתוך הקהל אכדו מן העולם הבא לא אכדו (א)
ודור המדבר לא חיין ולא נידונים שנאמר במדבר הזה יתמו ושם ימותו (שם י"ד ל"ה) ואומר אשר
נשבעתי כאפי אם יבואו אל מנוחתי (תהלים צ"ה י"א) דברי רבי אליעזר. רבי יהושע אומר באין הן ועליהן
הוא אומר אספו לי חסידו כורתי כריתי עלי זבח (שם נ"ה ד'). אמר לו ר"א מה אתה מקיים אשר נשבעתי
כאפי. אמר לו אלו מרגלים וכל רשעי הדור כולן. אמר לו רבי יהושע ומה אתה מקיים אספו לי חסידו.
אמר לו זה משה ואהרן וכל חסידו הדור משכמ לוי (ה): משיבין על דבריו רשעים נאמר בהם שם וצדיקים

הערות לנו"א

הערות לנו"ב

הם בעדת רשעים לדון דין וחשבון אבל אינם עוסדים בעדת צדיקים וע' חמ"ד פ"ה מ"ו. יא) ע' נ"יא פ"ה ובתעורת שם
ר"ז אומר וכו' והנהי' ע"פ התוס' ובעיקר הרברים ע' סנהדרין ק"ז
ע"ב וק"ט ע"א וירושלמי שם פ"ט ע"ב ותוספתא שם פ"ג. וע"פ אר"ה הרובנאמות היה נ"ל להגיה אנשי סדום לא היוין ולא נידונין שנאמר
ואנשי סדום רעים וחמאים לה' מאד. רעים והמאים בעולם הזה. לה' מאד בעולם הבא דברי ר"א (ובתוספתא שם ובתלמוד בשינוי
קצת) דבר אחר רעים וחמאים וגו' רעים זה עם זה וכו' ר' יהושע אומר וכו'. ור"א זה הוא אגב גררא והעיקר היא הדרשא הראשונה.
ובתוספתא הר"א הוא מוגה באופן אחר וא"כ וצ"ע לעיל פ"ב ובתעורת שם אות מ"ה וע"ע תנחומא וירא וילקוט שם ותוי"ב פ'
בהקדוה בפסוק דאם לא תשמעו לי. (ב) בכ"י קטנים בני רשעה וכו' דברי ר"א ר' יהושע אומר אינם באים ועליהם הוא אומר
ודי הוית מלאך עיר וקדיש מן שמיא נהית ואמר גורו אילנא ותבלוהי ברם עיקר שרשויה בארעא שבוקו דניאל ד' כ"ו) וכו' אף
שורש האמור להלן כגופו של אדם (בכ"י אדם מדבר) א"כ הא מה אני מקיים וכו' מלמד שלא וכו' אחרים אומרים באים ועליהם
הוא אומר וכו' אלו הקטנים בני רשעה וכו' אלו רשעים ששבו מררכיהם הרעים וחזרו ועשו תשובה וכו' והנה בספרים היה ר"א
א"כ באים והגהתי זה ע"פ הכ"י וכן היה שם נאמר כאן ש"ו ונאמר להלן חמאי סה ש"ו האמור וכו' והגהתי
זה ע"פ הכ"י וכן הוספתו בלשון המכרז ע"פ הכ"י. ובעיקר הדברים ע' סנהדרין ק"ז ע"ב ובתוספתא שם ובילקוט מלאכי בפי' זה
והגריא הגיה קטנים בני רשעים וצ"ע. וע"ע מבילתא משפטים מסכת דניקין פ"ה ובמ"ע שם אות י"ד ומ"ו. ולעיל נו"ב פ"ח
בפי' גר"ם. ג) בכ"י קרח ועדתו וכו' נאמר כאן שאול ונאמר להלן שאול (וכן הוא גם בספרים ישנים והולסם המסוק ע"פ התוס' וכו'
מה שאול האמור להלן מוריד שאול ויעל א"ל כאן מוריד שאול ויעל א"ל ר"א אי"כ מה אתה (ובכ"י א"כ וכו' בספרים א"כ והגהתי
ע"פ כ"י ע"פ התוספתא) מקיים וכו' א"ל מתוך הקהל הוא אכדו ולא מן העוה"ב (ובכ"י מתוך הקהל אכדו ולא מן העוה"ב).
ובעיקר הרברים ע' סנהדרין ק"ח ע"א במשנה שם וק"י וירושלמי הדלק ה"ד ותוספתא שם ובמדבר רבה פ' קרח ובמדרש
שמואל א' ב' וכו' ואלה הדוגמאות אינו מדבר רק מחלק לעוה"ב את מעתידיו לעלות (וע"ע בירושלמי שם) וצ"ע וכו' מושב זה
דוכה למוש' ואין תיבתו למשנה הג"ל וצ"ע. ד) בכ"י עיר וקדיש דור המדבר וכו' ר"א אומר באין הן ועליהם וכו' ותי' סנהדרין
ק"י ע"ב וירושלמי הדלק ע"ב ובתוספתא שם ששניה שם מהלוקת זו בין ר"ע ור"א. ה) בכ"י אומר לו ר"א ומה אתה מקיים
כורתי בריתי עלי זבת אלו משה ואהרן וכל שבט לוי וכל חסידו הדור ע"כ. ואין ספק שד"ל המוסר מן מה אתה מקיים האי
למה אתה מקיים ה"ב. וע' בדוגמאות שם ואנכי בחרתי בהנ"א שבתוס' ובספרים היה א"ל קבל את דבריו מה אתה מקיים.

במצרים לא אשים עליך כי אני ה' רופאיך (שמות ט"ז כ"ז) אין לו חלק לעולם הבא יד'. וכן אמרים כל תלמיד חכם שישנה ופירש אין לו חלק לעולם הבא שנאמר כי דבר ה' בזה (במדבר ט"ז ל"א) ואומר מה מצאו אבותיכם כי עול כי רחקו מעלי (דמיה ב' ה') טו'. ר"מ אומר כל שיש לו בית המדרש בעירו ואינו הולך לשם אין לו חלק לעוה"ב טו'. ור"ע אומר אף מי שאינו משמש בתלמודי חכמים אין לו חלק לעולם הבא יז' :

פרק לו

שבעה בריות זו למעלה מזו וזו למעלה מזו. למעלה מכולם ברא רקיע. למעלה מן הרקיע ברא כוכבים שמאירין לעולם. למעלה מכוכבים ברא אילנות שאילנות עושין פירות וכוכבים אינם עושין פירות. ולמעלה מן האילנות ברא ווחות רעות שרוחות רעות הולכות לכאן ולכאן ואילנות אינם זזים ממקומן. למעלה מרוחות רעות ברא בהמה שבהמה עושה ואוכלת ורוחות רעות לא עושות ולא אוכלות. למעלה מן הבהמה ברא אדם שנאדם יש בו דיעה וכבהמה אין בה דיעה. למעלה מן האדם ברא מלאכי השרת שמלאכי השרת הולכין מסוף העולם ועד סופו ובני אדם אינן כן א' :

ששה דברים נאמרו בבני אדם שלשה כבהמה ושלשה כמלאכי השרת : שלשה כבהמה אוכלין ושותין כבהמה פרין ורבין כבהמה ומוציאין ריעי כבהמה : ג' כמלאכי השרת יש בהן כינה כמלאכי השרת ומהלכין בקומה זקופה כמלאכי השרת ומספרין בלשון הקודש כמלאכי השרת ב' :

ששה דברים נאמרו בשדים ג' כבני אדם וג' כמלאכי השרת : ג' כבני אדם אוכלין ושותין כבני אדם פרין ורבין כבני אדם ומתים כבני אדם : ג' כמלאכי השרת יש להם כנפים כמלאכי השרת ויודעים מה עתיד להיות כמלאכי השרת ומהלכין מסוף העולם ועד סופו כמלאכי השרת. ויש אומרים אף הופכין פניהן לכל דמות שרצו והאין ואינם נראין ג' :

שבעה פרושים הם. פרוש ישכמי. פרוש נכפאי. פרוש מקצואי. פרוש מכובאי. פרוש מלאכה היתה לו. פרוש מחופתו עשאני. ופרוש מן היצרא. ופרוש בן היראה ד' :

שבעה דברים רובן קשה ומיעוטן יפה. יין. מלאכה. ושינה. ועושר. ודרך ארץ. ומים חמין. והקזת דם ה' :

הערות לגמרא

בהכ"ו נוחספו ע"פ הבריות שהובא בבבלי ק"א ע"ש. יד' בכ"ז ה"א אף המנענע קולו בשיר השירים והלחוש על הסכה ואומר וכו' ונוסחא זאת קרובה יותר לנוסחת המשנה שם ע"ש ונוסחת הספרים קרובה יותר להוספתא וע"ע נוסחת הגר"א. טו' ע"י פסחים מ"ט ע"ב ומדרש משלי ה"י בענין שנה ופירש. טז' ע"י ספרי במדבר פי' ק"יב נ"ע"י סנהדרין צ"ט ע"ב ודרך ארץ רבה פ"א ולפי' יהיה הפירוש שאינו נכנס לבהמ"ד כדי ללמד שם לאחרים וצ"ע. יז' בכ"א שאינו משמש הפירוש שאינו תלמוד חכם ו"י סיטה כ"א ע"ב ור"א"ר שם.

(פ"ל"ז א) בכ"ז שבע בריות זו למעלה מזו ברא הקב"ה רקיע למעלה. למעלה מן הרקיע ברא כוכבים שמאירין בעולם למעלה מן הכוכבים ברא אילנות שהם עושין פירות טובים (טובים ליהא בכ"א) וכוכבים אינם עושין פירות למעלה מן האילנות ברא ווחות רעות שהרוחות הולכות לכאן ולכאן ואילנות אינם זזים ממקומם למעלה מן הרוחות ברא בהמה שבהמה אוכלת ועושה (וכ"א שבהמה עושה ואוכלת) ורוחות רעות אינם עושין ואוכלות למעלה מן הבהמה ברא אדם שאדם יש בו דיעה ובהמה אין בה דיעה למעלה מן האדם וכו' (ומהאדם בכ"א) שמלאכי השרת מהלכין מסוף העולם ועד סופו ע"כ והשאר ליתא. והנה כל הנוסחאות הם בגומגומות ומקוטעות ויש לתקן ע"פ ג' נ"ב ע"ש בפרק מ"ג. ב' בכ"ז ע"ש ששה דברים וכו' ג' כמלאכי השרת וג' כבהמה אוכלין וכו' מהלכין בקומה וכו' ומדברין בלה"ק וכו'. ובכ"א ה' דברים נאמרו בבני אדם שלשה כבהמה אוכלין וכו' בכ"ע. ו"י הגיה ט"ז ע"א ויש הכהר הפוך (ו"י בדקדוקי סופרים שם) ובמעשה תורה הסדר כמו בגמרא ובפירקא דרבינו הקדוש וגם בחפ"ת אליה רבה הסדר כמו שהוא כאן ובליקוט אבות כ"י מצאתי ש ב' ע' ה' דברים נבראו בבני אדם בשלשה מהן דומין כבהמות וב' א' ר' ב' ע' ה' מהן כמלאכי השרת. שלשה כבהמה אוכלין ושותין פרין ורבים ומוציאין ריעי. ארבעה כמלאכי השרת ויש בהם כינה ודעה והיכול ומהלכין בקומה זקופה ומורא שמים עליהן ע"כ. ג' בכ"ז ה' דברים וכו' ופרין ורבין וכו' יודעין מה שעתיד להיות כמה"ש (ובבא זו ליתא בכ"א) וכו' וי"א הופכין את פניהם רואים ואינם נראים ע"כ. והנוסחא שקיימתי היא נוסחת הספרים ובפי התומי' ו"י בהגומגומות הרבות באת כ"י מצאתי שם וי' נוסחת החובט א"ר הוא היותר קרובה להאדר"כ אבל המלות רואין ואינם נראין לא נמצאו גם שם. ובליקוט אבות כ"י מצאתי ש ב' ע' ה' דברים נאמרו בשדים ג' כבני אדם אוכלין ושותין פרין ורבין ומתין כבני אדם. ו' א' ר' ב' ע' ה' כמלאכי השרת יש להם כנפים ויודעים מה עתיד להיות ומהלכין מסוף העולם ועד סופו ומחפזין פניהם ורואין ואינם נראים ע"כ. ד' בכ"ע שבעה פירושין הן (והשאר הוא נוסחא ביותר והמעתיק לא היה יכול לקרות) ובכ"א פירש שבבוא פרוש נכפאי פרוש מקצואי פרוש מכובאי פרוש מלאכה היתה לו פרוש מכובאי פרוש מלאכה היתה לו פרוש מן המצוא ופרוש בן הירא ע"כ. והתומי' כ"בא נ"א א' פרושים הם פרוש ישכמי פרוש נכפאי פרוש מרוביאי פרוש סה חובתי ואע"שנה פרוש מן היראה פרוש מן היצירה ע"כ ואין כאן רק ששה. ו"י כוטה כ"ב ע"ב ובפירוש' שם וירושלמי פ"ט דברכות ה"ז ובג"כ פמה בערך ערך פרוש. ובספרים שםנה פרושים והגהתי זה ע"פ הרוממות והכ"י וג"כ מטעם שכל הפרק בשיעויות מדבר אבל כל השאר הגהתי כמו שהיה לפי שכל הנוסחאות הן מנוסחות ומגומגומות וכבר האריכו החכמים האחרונים בביאור דברים אלו. ה' בספרים ה' דברים ומני מים חמין ותשמיש הקזת דם. ובכ"י שמונה דברים כבספרים אבל לא מני תשמיש והתומי' כהב ג"א שבעה ולא מנה תשמיש כי הוא ד"א האמורה וע"פ הגהתי וכן הוא ג"כ בנוסחת הגר"א. ובליקוט אבות כ"י מצאתי שבעה רובן קשה ומיעוטן יפה יאלו הן יין שנה עושר הולך (אולי צ"ל הולך דרך ודרך ארץ) דרך ארץ מים חמין הקזת דם ויש אומרים מלאכה ע"ב ו"י ע"א ו"ע"ע ריבות ל"ד ע"א ע"ש וצ"ע.

חכם אינו מדבר לפני מי שגדול ממנו בחכמה ובמנין זה משה שנאמר וידבר אהרן את כל הדברים אשר דבר ה' אל משה ויעש האותות לעיני העם (שמות ד' ל') וכי מי ראוי לדבר משה או אהרן. הוי אומר משה שמשה שמע מפי הגבורה ואהרן שמע מפי משה. אלא כך אמר משה אפשר שאדבר במקום שאחי גדול ממני עומד שם לפיכך אמר לו לאהרן דבר. לכך נאמר וידבר אהרן את כל הדברים אשר דבר ה' אל משה (י').

ואינו נכנס לתוך דברי חבירו זה אהרן שנאמר וידבר אהרן וגו' הן היום הקריבו את חטאתם ועולתם וגו' (ויקרא י"ט) אלא ששתק עד שיימים משה את דברו ולא אמר לו קצר דבריך ואח"כ אמר אל משה הן היום הקריבו ואוננים אנחנו. ויש אומרים משנו אהרן מתוך הצבור לחוץ ואמר לו משה אחי ומה מעשר הקל אסור לאונן לאכול ממנו חטאת חמור לא כ"ש שתהא אסורה לאונן. מיד הודה לו שנאמר וישמע משה ויישב בעיניו (שם שם כ') ובעיני הגבורה: (כיוצא בו ויקצוף משה על אלעזר ועל איתמר בני אהרן (שם שם ט"ז). מכאן אמרו כשאדם עושה משתה לתלמידיו אינו נותן פניו אלא בגדול. וכשהוא קוצף אינו קוצף אלא על הקטן שנאמר ויקצוף על אלעזר ועל איתמר מלמד שאף אהרן היה בקצפון. אהרן היה גדול ומשה וגדול מאהרן הקב"ה. ולמה לא דבר עם אהרן על שלא היו לו בנים עומדים בפרץ שאלו היו לו בנים עומדים בפרץ אלעזר ואיתמר לא גרם חטא לנדב ואכיהוא): כיוצא בו באברהם אבינו כשהיה מתפלל על אנשי סדום אמר לו הקב"ה אם אמצא בסדום חמשים צדיקים ונשאתי לכל המקום בעבורם (בראשית י"ח כ"ו) נלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שאלו היו מצוין בסדום ג' או ה' צדיקים לא גרם בה עון אלא המתין הקב"ה את אברהם עד שסיים דבריו ואח"כ השיבו שנאמר וילך ה' כאשר כלה לדבר אל אברהם (שם שם ל"ג) כביכול אמר לו הרי אני נפטר שנאמר ואברהם שב למקומו (שם שם טו):

ואינו נבהל להשיב זה אליהו בן ברכאל הבזי שנאמר אמרתי ימים ידברו (איוב ל"ב ז') מלמד שהיו יושבין ושותקין לפני

לפניו שנאמר וידבר אהרן את כל הדברים [האלה] (שם ד' ל'). (שם שם י"ג) נתנו עיניהם במיכאל שהוא גדול מכולם (יא):

מעולם הוא כהיל לדבר. ונכנס לתוך דברי חבירו. ומדבר לפני גדולים ממנו. ונבהל להשיב. ושואל שלא כראוי ומשיב שלא כענין. ואומר על דבר שהוא ראשון (ראשון) [אחרון] ועל אחרון שהוא ראשון. ואינו מודה על האמת. וכוש ללמוד. וכוש לומר לא ישמעתי: (הדה היא קמיתא והדה היא תנייתא ז').

ועשרה בחכם החכם אינו כהיל לדבר זה אליהו שנאמר כתר לי זעיר ואחוק (איוב ל"ו ב').

ואינו נכנס לתוך דברי חבירו זה אהרן כשעה שאמר לו משה מדוע לא אכלתם את החטאת במקום הקדש (ויקרא י"י) לא רצה לומר לו משה אחי אוננים אנו ואי אפשר לאונן לאכול מקדשי שמים שהם קדשים קלים והרי דברים קל וחומר ומה אם קדשים קלים אסורים לנו לאונן חטאת שהיא חמורה על אחת כמה וכמה. כל כך דן אהרן קל וחומר (משה ח'). גדול מכולן זה (הקדש ברכי) (הקדוש כבוד הוא) ט' שלא רצה ליכנס לתוך דבריו של אברהם אבינו ע"ה כשעה שהיה עומד ומבקש על הסדומיים ואינו מוצא אלא המתין לו עד שייים ואחרונה חזר והשיבו שנאמר וילך ה' כאשר כלה לדבר אל אברהם ואברהם שב למקומו (בראשית י"ח ל"ג). והרי הדברים קל וחומר ומה אם הקב"ה שלו עולם ומלואו לא רצה ליכנס לדבריו של אברהם אינו אדם עפר רמה ותולעה דין הוא שלא יכנס לדבריו של חבירו:

ואינו מדבר לפני גדולים ממנו זה משה בשעה שאמר לו הקב"ה ועתה (לך) (לכה) ואשלחך אל פרעה (שמות ג"ה). אמר לפניו רבון העולמים אהרן אחי גדול ממני ואין לי אפשר ל' לדבר לפניו. מה עשה הלך וסדר את הדברים. וכן הוא אומר בי ה' שלח נא ביד תשלח

הערות לנויא

הוא קטוע ועי' אבות פ"ה ט"ז ובקדמוני המפרשים שם ובנויב פ"מ. וניע דרך ארץ וזכא פ"ז ובסכת כלה (קורניל) י"ג. יד' בכ"ז חכם אינו מדבר לפני מי שגדול ממנו בחכמה זה וכי לעיני העם מי ראוי לדבר אהרן אל משה (בכ"יא לדבר משה ואהרן) הוי אומר משה שמע מפי הגבורה ואהרן שמע מפי משה אלא כך אמר משה אי אפשר שבמקום שאחי הגדול שם עומד ואני אדבר לכך אמר לו לאהרן (בכ"יא עומד שם ואני משה אדבר לכך אמר לו משה לאהרן דבר) לכך נאמר וכי. ובספרים הוא בסוף הדבור שנאמר וידבר והגהתי ע"פ התומי והכ"י. והנה מלת בחכמה הוא קשה להולמה פה ועי' במשנה שם ובמפרשים. ובכ"י עוד כאן כיוצא בו ויקצוף על אלעזר ועל איתמר

הערות לנויב

הגהתי מסברא. ז' לא ידעתי לכון מלות אלו פה וע"כ הסתרתים ואולי מקום הלחן גבי אומר על ראשון ראשון ועל אהרון אהרון והיו שם כעין פירוש ונשתרבו לכאן. או אולי זה הוספת איזה סופר שהעיר שהפסקא מתהלת בגולם ואח"כ מפורשים מעלות החכם ובבבשנה. ח' ע' בנייא ובדוגמאות הנרמזות שם ואין ספק שמלה זאת כשעות באה לכאן ואולי צ"ל למשה ועי' לקמן אות י"ט. ט' הגהתי מסברא. י' בכ"יה ואי אפשר לי. יא' עי' שמות רבה פ"ג ס"ד

בני אהרן מכאן אמרו כשאדם שונה לתלמידיו אינו נותן פניו אלא בגדולים כשהוא כועס אין כועס אלא בקטנים לכך נאמר ויקצוף על אלעזר ואיתמר מלמד שאף אהרן היה עומד בקצפים ע"כ ובספרים כל זה הוא לקמן בבבא דואין נכנס והכנסתי בין שני סתרים ע"ש. ט"ו בכ"י אינו נכנס לתוך דברי חבירו זה אהרן שנאמר וידם אהרן הן היום הקריבו היה לו לאהרן שיאמר למשה משה אחי קצר עלינו כי

איוב. עמד היו עומדין. ישב היו יושבין. אכל היו אוכלין. שתה היו שותין. עד שנשאל מהם רשות וקלל את יומו שנאמר ואחרי כן פתח איוב את פיו וקלל את יומו וכו' ויאמר יאבד יום אולד בו והלילה אמרו הורה גבר (שם א' ב' ג'). יאבד יום שבא אבי אצל אמי ואמרה לו אני הרה. ומנין שלא עני בערכוביא שנאמר ויען איוב ויאמר. ויען אליפו התימני ויאמר. ויען בלדר השוחי ויאמר. ויען צופר הנעמתי ויאמר. ויען אליהו בן ברכאל הכזי ויאמר. סדרן הכתוב אחד אחר. אלא להודיע לכל באי עולם שאין חכם מדבר לפני מי שגדול הימנו בחכמה ואינו נכנס לתוך דברי חבירו ואינו נבהל להשיב לו: שואל כענין זה הורה שאמר אנכי אערכבנו (בראשית מג ט'): שואל שלא כענין זה ראובן שנאמר ויאמר ראובן אל אביו את שני בני תמית (שם מ"ב ל"ז י'): ואומר על ראשון ראשון זה יעקב. ויש אומרים זו שרה. ועל אחרון אחרון אלו אנשי חרן (י'): ומודה על האמת זה משה שנאמר ויאמר ה' אלי הפיכו אשר דברו (דברים י"ח י'). וכן הקב"ה הורה על האמת שנאמר כן בנות צלפחד דוברות (במדבר כ"ז ד' ט):

ושואל שלא כראוי ומשיב שלא כענין זה ראובן שנאמר ויאמר ראובן אל אביו לאמר את שני בני [תמית] אם לא אביאנו אליך (בראשית מ"ב ל"ז) וכי אבינו יעקב הורג נפשנו היה והלא אין משיבין אותו על דברי הכמלה (ב): רבי נחמיה ורבי מרינוס בשם רבי נהוראי בשעה שהיה אומר דבר תקף (ג) לפני רבי מרפון היה אומר כפתור ופרח. וכשעה שהיה אומר דבר של הכמלה היה אומר לא יוד בני עמכם (שם ט"ז ל"ח):

ושואל כענין ומשיב כהלכה זה הורה שאמר ויאמר יהודה אל ישראל אביו שלחה הנער אתי [וגו'] אנכי אערכבו מידי תבקשנו (שם מ"ג ח' ו'):

ואומר על דבר שהוא ראשון ראשון ועל אחרון אחרון זו רבקה בת בתואל ושנאמר ויאמר בת מ' את היש בית אביך מקום לנו ללין ותאמר אליו בת בתואל:

אנכי וגו' ותאמר אליו גם תבן גם כספוא ארב עמנו גם מקום ללון (שם כ"ז כ"ז ו' ז'): ועל שהוא יודע ועל שאינו יודע אינו יודע (ט) אלו אנשי חרן בשעה שאמר להם יעקב אחי מאין אתם ויאמרו מחרן אנחנו ויאמר להם הידעתם את לבן בן נחור ויאמרו ידענו ויאמר להם הישלוס לו ויאמרו שלום (שם כ"ט ד' ה'). ואם השיחה אתה מבקש והנה רחל בתו באה עם הצאן (שם ט"ז ט): ומודה על האמת זה משה (במדבר כ"ז י'). כן משה בני יוסף דבורים (שם ל"ו ה') ויאמר ה' שלחתי כדברך (שם י"ד כ'). מכאן אמרו חכמים אשרי מי ישקב"ה מודה על דבריו (ה): ואינו בוש ללמד זה משה שנאמר ויקרב משה את משפטן לפני ה' (שם כ"ז ח'): ואינו בוש לומר לא שמעתי (ט) זה משה שנאמר ויאמר אליהם משה עמדו ואשמעה מה יצוה ה' לכם (שם ט' ח):

הערות לנו"א

אוננים אהנו ויא משכן אהרן למטה מתוך הקהל ואמר לו משה אהו מה עשיר הקל אסור לאונן המאה הכורה לא כ"ש ששהא אסורה לאונן מיד הורה לו ואמר שנאמר (בכ"א ד' כ') וישמע משה וישב בעיניו מלמד שאף משה בעיני הנבורה טוב. גדול כמשה אהרן גדול כאהרן הקב"ה כסדרו מלמד עד הקביה ליתא בכ"א) כיוצא בו ויאמר ה' אם אמצא בשרם מלמד שגלו היה לפני מי שאמר והיה העולם שאפילו נתבקשו כסדרם חמשה או ארבעה צדיקים אין בה לפיכך המתין לו הקב"ה לאברהם עד שסיים (בכ"א שמיים) את דבריו ואח"כ השיב לו (בכ"א השיבו) שנאמר וילך ה' כאשר כלה לדבר עם אברהם ואברהם שב למקומו ע"כ ויען תומני. וע' ובחיים קרא ע"א בענין ק"ו זה ובחיים פ' שמיני ע"ש ויען ספרי במדבר פ"י ק"ג. (ז) בכ"א אינו נבהל זה וכי שנאמר ויען אליהו בן ברכאל הכזי ויאמר צעיר אני לימים ואתם ישישים אמרתו וימס ודברו ורוכ שנים יודיעו החכמה מלמד שהיו יושבין ושותקין לפניו של איוב עומדין וישב וישבין אוכל אוכלק שותה שותין עד שנמל מהם רשות וקלל את יומו ויאמר יאבד יום אילך בו והלילה אמר הרה גבר יאבד יום שבא אבא אצל אבא ואמרה לו הרה אנכי מנין שלא דברו בערכוביא וכי סדרן הכתוב להודיע לכל באי עולם (בכ"א לכל באי עולם ליתא) שחכם אינו מדבר בפני מי שגדול וכו'. (ז) בכ"א אינו שואל כענין וכו' וע' שמות רבה פ"א ס"ט ובתהוות הר"ל שם את מ"ו. (ח) בכ"א ואומר וכו' זה יעקב אבינו ויאמר וכו'. (ט) בכ"א אף הקב"ה מודה על וכו' והנה אין ספק שכל פוסקא זאת היא גם בנוסחת הספרים גם בנוסחת הכ"י קטועה ומשובשת וע' בנו"ב שיש לתקן ע"פ הנוסחא שם כמה דברים מה ובפרטות ע"פ פרק השלוס כ"ע שהעתיקתי שם באות י"ש ויע' נוסחת הגר"א.

הערות לנו"ב

וע"ע בראשית רבה פ' מ"ח ס"י ע"ש. (ב) ע' ב"ר פ"א ס"ט וע"ע לקמן אות י"ט. (ג) בב"ר שם דבר מתוקן. (ד) הנוספתו בלשון הכתוב מספרא. (ז) בכ"א ועל שיעוד שיעוד ושאני יודע שאינו יודע. (ז) ע' ב"ר פ"ע ס"א. (ז) ע' ת"כ פ' שמיני וקרא רבה פ"ג בחיים ק"א ע"א ומגן אבות למשנה זו ובכ"א הוא וישב הרבר בנינו פ"ע והוא בל"ס מ"ס והגהתי ע"פ הרוממאות. (ח) ע' מכלתא יתרו מסכת דכחודש פ"ט וספרי במדבר פ' קל"ד ובמ"ע שם אות ג'. (ט) בכ"א לא למדתו וע' בנו"א ובכל הערות שם. ולחומר הענין הנני מתייק מה מה שמצאתי בפרק השלוס כ"ע ששניהו שם כל פוסקא זאת ובל"ס תועיל לבידור הדברים פה. והכי איתא התם שבעה דברים בגולם ושבעה בחכם. הנו"ב קושין לדברי חברו נבהל להשיב ומדבר לפני מי שגדול ממנו בחכמה ומשיב על אהרן ראשון ועל ראשון אחרון ואינו מודה על האמת וב"ש ללמוד וב"ש מלמד וב"ש מלמד לא שמעתי. אבל החכם אינו כן. אינו פוסק ליתוך ד' ב' ר' ה' ב' ר' זה אהרן הכהן שבעים משה כנגדו והיה מצוה לו לאכול פסולי המוקדשים לא כעס כנגדו ולא אמר אוננים הם קצר דברך ואלא המתין לו עד שסיים דבריו ואח"כ השיבו שנאמר ויאמר אהרן אל משה הן היום וגו' היום פתו בני ואני אקריב קרבן היום פתו בני ואנו אוכלים ורח"ל. ומה אם מעשר

פרק לח

שבעה מיני פורעניות באות לעולם על שבעה גופי עבירות. מקצתן מעשרין ומקצתן אינן מעשרין רעב של בצורת באה. מקצתן תורמין ומקצתן אינן תורמין רעב של מהומה באה. מקצתן מפרשישין חלה ומקצתן אינן מפרשישין חלה רעב של כלייה בא (א). גמרו ולא עשור עצרו (את) השמים מלהוריד מל וממרו ובני אדם יגיעים ואינן מסתפקין (ב): רבי יאשיה אומר בעון חלה אין הברכה נכנסת בפירות וכני אדם יגיעים ואינן מסתפקין (ג): בעון תרומות ומעשרות נעצרו השמים מלהוריד מל וממרו והעם נמסרות למלכות (ד): דבר בא לעולם בעון לקט שכחה ופאה ומעשר עני: מעשה באשה אחת שהיתה יושבת בשכונת של בעל השרה ויצאו שני בניה ללקט ולא הניחו בעל השרה. אמר היתה אומרת מתי יבואו בני מן השרה שמא אמצא בידם כלום לאכול והם היו אומרים מתי נלך אל אמנו שמא נמצא

פרק מא

שבעה מיני פורעניות באין לעולם על ז' גופי עבירות. מקצתן מעשרין ומקצתן אינן מעשרין רעב של בצורת באה לעולם (שנאמר) על כן עליכם כלאו שמים ממטל (תני א' י'). גמרו מלעשר א' כל עקר רעב של כלייה באה לעולם שנאמר ואכלתם בשר בניכם ובשר בנותיכם תאכלו (ויקרא כ"ז כ"ט). אמר להם הקב"ה אני נותן לכם פירות מרובים שתפרישו לי מעשרות (ב) ולא רציתם אני אתן לכם דבר שהוא פסור מן המעשרות. מקצתן מפרשישין חלה ומקצתן אינן מפרשישין רעב של מצודה (ג) באה לעולם שנאמר בשברי לכם מטה לחם (שם שם כ"ז). גמרו מלהפריש כל עקר רעב של מהומה בא שנאמר אתה תזרע ולא תקצור אתה תאכל ולא תשבע וישחק

בקרבו ותסג ולא תפליט (מכה ו' י"ד וט"ו) (ד). אמר להם הקב"ה אני נותן לכם עסיות מרובות שתפרישו לי חלה ולא רציתם אני נותן לכם דבר שהוא פסור מן החלה (ומרו בשך בניכם ובנותיכם) (ה): שלוח היה רעה באה לעולם על שבעות שוא ועל עדות שקר ועל חילול השם:

הערות לנויא

פליח (א) בכ"ע ז' מיני פורעניות באים לעולם מקצתן מעשרין ומקצתן אינן מעשרין רעב של כלייה בא התלה ומקצתן אינן מפרשישין את החלה רעב של מהומה בא ע"כ וככ"א ז' מיני פורעניות באין לעולם מקצתן מעשרין ומקצתן אינן מעשרין רעב של בצורת באה מקצתן מעשרין ומקצתן אינן מעשרין רעב של כלייה באה מקצתן מפרשישין את החלה וכ"כ בכ"כ"ע ובעיקר הדברים עי' אבות פ"ה מ"ה ובמפרשים שם ושבת ל"ב ע"ב וליג ע"א ותורת הגנים פ' בתקוה פ"ה ובפירושי הראב"ד שם. (ב) הוספתי מלת את וגם הגהתי מלהוריד במקום להוריד ע"פ הכ"י ושם ע"ג ובני אדם ע"ש י"ם ואינם מספקים וכן הוא גם בכ"ה שבתומ"י. (ג) בכ"י ואין מספקין. (ד) בכ"י ובעת תרומת ומעשרות עצרו את וכ"י העם כמורדן (כמורדן) ליתא בכ"ה) נמסרין למלכות ונראה שכל זה מדברי ר' יאשיה הוא וא"כ

הערות לנו"ב

הקל אסור לאונן תמאת חמורה לא כ"ש שתהא אסורה לאונן מכאן דן אהרן ק"ו. גדול מאהרן הקב"ה שנאמר ויאמר ה' אם אמצא בשרים בשרים צדיקים וגו' ויען אברהם ויאמר הנה נא הואלתי לרבר והלא כבר גלוי לפני הקב"ה שאם נתבקשו בשרים עשרה צדיקים ואינן אלא המתין עד שסיים אחיכ השיבו שנאמר וילך ה' כאשר כלה לדבר אל אברהם והלא דבריו ק"ו ומה אם הקב"ה שהעולם ומלואוהו שלו אינו רוצה ליכנס לתוך דבריו בשר דם שהוא רמה ותולעה ועפר ק"ו שיהא אדם זרין חתיר שלא יכנס לתוך דבריו חבורו. ו א י נ ו ב ה ל ה ש י ב כנון אליהוא בן ברכאל הכווי דכתיב כתר לי זעיר ואח"כ ד"א זה אלעזר ואיתמר שאמר להם משה טרוע לא אכלתם את התמאת

ולא השיבוהו עד שבא הגדול והשיבו שנאמר וידבר אהרן אל משה וגו' כ"כ כעס משה על בני אהרן כ"ד להשמיע את כלתו שבקב"ה. וכשהיה הרב שונה לתלמידיו נתן עיניו בגדול שבהם שנאמר ויאמר משה אל ה' שלח נא ביד תשלח נתן עיניו במיכאל שהיה גדול מכולם. ואינו מדבר לפני מי שגדול ממנו בחכמה זה משה כשהיה רואה שהיה ראו לרבר ואמר לאהרן אחיו שידבר והוא שומע מפי הקב"ה ואהרן מפי משה אמר להם הקב"ה ומה שמעו ומה שמעו וידבר אהרן את כל הדברים האלה ויאמן העם. ומ"ש י"ב בענין זה ויהודה שאמר אנכי אעריבנו וגו'. שלא כע"נ זה ראובן שאמר את שני בני תמות וכי הורג נפשות היה יעקב אבינו מכאן אמרו חכמים אין משיבין על (הפלצה) (צ"ל הפלגה). וא"ר אלעזר א"ר מרינוס אומר לפני רבינו כשהיה אדם אומר דבר מתוקן לפני ר' טרפון היה אומר ר' טרפון כפתור ופרח וכשהיה דבר של הפלגה היה אומר לא יחד בני עמכם. ומ"ש י"ב על ר"א ש"ן ד א ש"ן ועל אחרוניו זו רבקה שנאמר ויאמר בת מי את וגו' ותאמר אליו בת בתואל אנכי ותאמר אליו גם הבן גם מספוא רב עמנו. ד"א אלו אנשי הורן שאמר להם יעקב אחי מאין אתם ויאמרו מהן אגתנו ויאמר להם הודיעתם את לבן בן נתור וגו' ויאמר להם השלום לו ויאמרו שלום. ומ"ד על האמת זה משה רבינו דכתיב וישמעו משה ויטיב בעיניו את הודה לבנות צלפחד שנאמר כן בנות צלפחד דוברות ואמר כן משה רבינו ויסף דבורים שר"ל יפה דברו ועל הסדר דברו אשרי אדם שהמקום הודה לדבריו. ואינו בוש מל"מ"ד זה משה רבינו שנאמר ויערב משה את משפטן לפני ה'. ואין בוש לו מ"ר לא ש"מ ע"ת זה משה רבינו שנאמר עמרו ואשמעה מה יצוה ה' לכם ע"כ.

פ"מ"א (א) בכ"ה שלא לעשר ועי' אבות פ"ה מ"ה ונויא פליח ובהערות אות א' שם. (ב) בכ"ה אני נתתי לכם וכ"י שתפרישו מטה מעשרות. (ג) בכ"ה רעב של בצורת וגו' קשה דהא קתני לילי לבצורת ואולי יש לפרש מצודה מענין מצור וכשהמשך הבתובים שם ונאספתם אל אויביכם וגו' בשברי לכם מטה לכם וגו' ועי' תרגום יתגן שם. (ד) בכ"ה אתם תזרעו ולא תאכל וגו' אתם תאכל ולא תשבע וגם זה הוא מסודר ובמקרא שם אתה תאכל ולא תשבע וישחק בקרבך ותסג ולא תפליט וגו' אתה תזרע ולא תקצור. (ה) הוספתי זה ע"פ מנורת המאור כ"י שהובאה

בירה כלום לאכול. היא לא מצאה בידם כלום והם לא מצאו בידה כלום לאכול והניחו ראשיהם בין ברכי אמם ומתו שלשת ביום אחד. אמר להן הקב"ה אין אתם גובין מהן אלא נפשות. חייכם אף אני אגנה מכם נפשותיכם. וכן הוא אומר אל תגזל דל כי דל הוא ואל תדכא עני בשער כי ה' יריב ריבם וקבע את קובעיהם נפש (משלי כ"ב וכ"ג ה) :

חרב בא לעולם על עיני הרדין ועל עיוות הרדין ומפני המורין בתורה שלא כהלכה (ו) : וכשתפשו את רשביג ואת רבי ישמעאל ליהרג מה רשביג יושב ותודה ברעתו ואומר או לנו שאנו נהרגין כחללי שבתות וכעובדי ע"א וכמגלי עריות וכשופכי דמים. אמר לו רבי ישמעאל בן אלישע רצונך שאומר לפניך דבר אחד. א"ל אמור. א"ל שמא כשהיית מסיב כסעודה באו עניים ועמדו על פתחך ולא הנחתם שיכנסו ויאכלו. אמר לו השמים אם עשיתי כן אלא שומרים היו לי יושבין על הפתח כשהיו העניים באים היו מכניסין אותן אצלי ואוכלין ושותין אצלי ומברכין לשם שמים. א"ל שמא כשהיית יושב ודורש ברה הבית והיו כל אוכלים ישראל יושבין לפניך וזה דעתך עליך. אמר לו ישמעאל אחי מוכן אדם שיקבל את פנעו. והיו מתחננין לאספקלמור זה אמר (לח) אני כהן בן כהן גדול הרגני תחלה ואל אראה במיתת חברי. וזה אמר לו אני נשיא בן נשיא הרגני תחלה

חרב בא לעולם על עיוות הרדין ועל עני הרדין (ו) : מעשה ברבן שמעון בן גמליאל ורבי ישמעאל שהיו יוצאים ליהרג. והיה רבי שמעון בן גמליאל בוכה. א"ל רבי שמעון רבי (ז) מה אתה בוכה והלא (א' ב' כ') פסיעות אתה נתון בצד אבותיך. א"ל וכי תעלה על דעתך שאני בוכה שלא הייתי עוד קטמון שנים. א"ל והרי הוא אומר מתוקה שנת העובד אם מעט ואם הרבה יאכל (קהלת ה' י"א ח). א"ל ולא אככה שאני יוצא ליהרג כעובד ע"ז וכמגלי עריות וכשופכי דמים וכמחללי שבתות (ט). א"ל רבי ישמעאל על חנם מימך לא באת אשה לשאול לך על נדתה והאיש על נדו והיית יושן או (מועד) (מועד) או שמא לא היתה שעה פניה או שמא לא הניחו השמש ליכנס. א"ל בין ישן בין (מועד) (מועד) (מצויים) (מצווה) היה השמש כל אדם כל ימנע מלהכנס (י). א"ל ולא על חנם. (א"ל) (יא) פעם אחת הייתי יושב ובני אדם עומדין עלי ונגס לבי עלין (יב). א"ל כד"י אנו שאנו יוצאין

ואל אראה במיתת חברי. אמר להם הפילו גורלות. והפילו ונפל הסוד על רשביג. מיד נטל החרב וחתך את ראשו. נטלו ר"י בן אלישע והניחו בחיקו והיה בוכה וצועק פה קדוש פה נאמן פה קדוש פה נאמן פה שמוציא סנדלפונין טובות ואבנים טובות ומרגליות מי המטיבך בעפר ומי טילא לשונך עפר ואפר עליך הכתוב אומר חרב עורי על רעי ועל גבר עמיתי (זכריה י"ג ז'). לא הספיק לגמור הדבר עד שננטלו החרב וחתכו את ראשו. ועליהם אמר הכתוב וחרה אפי והרגתי אתכם בחרב (והיו נשיכם אלמנות ובניכם יתומים) (ישות כ"ב ג') (ז) : ממשמע שנאמר והרגתי אתכם בחרב אני יודע שהגשמים נעשו אלמנות. אלא אלמנות ולא אלמנות

הערות לניא

הערות לניב

אין צורך להגיה ועי' נוסחא הרי"א וז"ל (ה) בכ"י דבר בא וכו' מעשה וכו' ויצאו בניו ללקוט ולא הניחו בעל השרה אמרה אמן אימתי יבואו שני בני ושמא אמצא בידם כלום היא לא מצאה בידיהם כלום והם לא מצאו בידיה כלום הניחו ראשן בין וכו' א"ל הקב"ה הואיל א אתם גובים מהם אלא נפשות אף אני אגנה מכם אלא נפשות וכו' וכו' ובכ"י דבר בא וכו' מעשה וכו' אמרה אמן אימתי יבואו בני שמא אמצא בידם כלום לאכול והם אמרו מתי תבא אבנו שמא נמצא בירה לאכול היא לא וכו' בכ"י ועי' אבות שם ש"ס. (ז) בכ"י חרב בא לעולם מפני עיניו הרדין ובפני המורין בתורה שלא שמעו (אחר מלה זאת איזה מהך בכ"י) וכ"י שבתומ"י שלא הי' שם מ"ע ויש לתקן ע"פ כ"י. (ז) בכ"י וכשתפשו וכו' היה רשביג יושב וצוח ואמר (בכ"י) היה ר"ג צועק ואומר) אי לנו שאנו נהרגין כעלילה וכמגלי עריות וכשופכי דמים (בכ"י) נהרגין כעולם כעובדי ע"ז וכשופכי דמים) א"ל ר"י רצונך אומר לפניך דבר אחד א"ל אמור א"ל שמא כשהיית מסיב באבילה באו עניים ועמדו על הפתח ולא הניחו השמים שיכנסו אותם וכמניסין אותם עניים עומדים על הפתח וכו' לשיש א"ל שמא כשהיית יושב ודורש ברה הבית וכל חכמי ישראל עומדין לפניך שמא גסה דעתך עליך (בכ"י) לפניך דעתך עליך) א"ל ישמעאל אחי לא אלא מכאן לאדם שיקבל את פנעו (בכ"י) שיקבל מה שגזר עליו (הבורא) והיו מתחננין (בכ"י) והיו שנייה מתחננין לאספקלמור זה אומר לו (בכ"י) זה אמר לו) אני כ"ג בן כ"ג הרגני תחלה ואל אראה במיתתו של חכם (בכ"י) במיתת חברי) והוא אומר לו אני נשיא בן נשיא הרגני תחלה ולא אראה במיתתו של חכם (בכ"י) במיתת חברי) והוא אומר להם היו מסולין ביניהם גדולות) ונפל הגורל (הגורל ליתא בכ"י) על רשביג מיד נטלו את החרב וחתכו את ראשו מה עשה ר"י נטלו ונתנו בחיקו (בכ"י) נטל את ראשו והניחו בחיקו) פה קדוש פה נאמן פה שמוציא סנדלפונין טובות ואבנים טובות ומרגליות מי המטיבך בעפר (בכ"י) א מ ר פה קדוש פה מוציא סנדלפונין טובות וכו' מי המטיבך בעפר) וכו' מלא לשונך (בכ"י) את לשונך) אבק ועפר ועליך הכתוב אומר (בכ"י) ועליך הוא אומר) הרב על רועי ועל גבר עמיתי נאם ה' צבאות ה' את הרועה ותפוצנה הצאן וגו' (מן הך עד הצאן ליתא בכ"י) ולא הספיק לגמור את הדבר שננטלו (בכ"י) עד שננטלו) את החרב וחתכו את ראשו

שם כר"ג י"ב ע"ב סוסקא זו. (ז) עי' במשנה שם ושם הסוד באופן אחר. (ז) בכ"י שמעון רבי ליתא. (ח) בכ"י מן א"ל וכי תעלה ער הרבה יאכל ליתא. אבל בגי'ש איתא ע"ש ואילו צ"ל שלא הייתי קטמון שנים כדומר עור איות שנים. ועי' שם בקהלת רבה לפסוק זה ובגי'ש. (ט) בכ"י וכמחללי שבתות ליתא. (י) הגהתי ע"ש הגי'ש. (כ) בכ"י בין ישן בין אוכל מוספק היה השמש כל ימנע אדם מלהכנס. (יא) הוספתי ע"פ הגי'ש. (יב) כן הוא בכ"י ובכ"י ובכ"י גס לבי וע"ע

פרק לט

חמשה אין להם סליחה. המרבה לשוב. ומרבה לחטוא. והחוטא ברור זכאי. וחוטא על מנת לשוב. וכל מי שיש בידו חלול השם א) : בעונו אין ספק לאדם לידע מה דמות למעלה. ואלמלא כן היו מוסרין לו מפתחות ויודע כמה נבראו שמים וארץ ב) : הוא היה אומר הכל צפוי והכל גלוי והכל לפי דעתו של אדם : הוא היה אומר הכל נתון בערבון ומצודה פרוסה על

בעון החלה אין כרכה כמכונם ומאירה נשלחת בפירות ואחרים אוכלין את עמלן : בעון שבועת שוא ועדות שקר וחילול השם שילוח היה רעה נאה לעולם והבהמה כלה ובני אדם מתמעטין והדרכים נשמות שנאמר והכריתה את בהמתכם והבעיטה אתכם ונשמו דרכיכם (שם שם ט"ב) : בעון בטול תורה נעוטים הדין חרב נא לעולם והבוה רבה והם נמורים למלכות : בעון גזל (החוב) (הגנבאי) י) עולה והיוקר הווה והם אוכלים בשר בנים ובנות :

בעון השמטות יושבי הארץ הן גולים ממקומם ואחרים באין ממקומן ויושבין תחתיהן במקומן : בעון לשון הרע הצרעת נשלחת בבני אדם שנאמר זכור את אשר עשה ה' (אלהדן) למרים (דברים כ"ד ט"ו). והרי הדברים ק"ו ומה מרים הנביאה שלא היתה כוונתה אלא לשבחו של משה ולכבודו של משה אף על פי כן נענשה עונש גדול אבל לא דבר מועט י) המדבר בגנאי של חבריו והמקש רעתו על אחת כמה וכמה שיתבע הדבר מידו :

פרק מב

רבי מאיר אומר שלשה נכנסו לדין מתחלת ימי בראשית ויצאו (ארבעה) חייבין א). אדם וחיה ונחש נכנסו לדין והארץ נתקלקלה בעבורם שנאמר ארורה האדמה כעבורך (בראשית ג' י"ו). אדם בו כיום נברא. בו כיום נתפקד. בו כיום חטא. בו כיום מת. בו כיום נוצר. בו כיום נכנס לגן עדן. בו כיום נצטווה. בו כיום אכל שנאמר כי כיום אכלך ממנו מות תמות (שם ב' י"ז) ב) : ביטעה ראשונה עלה במחשבה. בשניה נתייעץ עם מלאכי השרת. בשלישית גבלו. ברביעי רקמו. בחמישי נפח בו נשמה. בששית העמידו על רגליו. בשביעית הכניסו לגן עדן. בשמינית נתפקד. בתשיעית חטא. בעשירית עבר על צוורו. כאחת עשרה נגלה עליו. בשנים עשר נטרד מגן עדן ג) : היה אדם הראשון מוטל גולם מסוף העולם ועד סופו והיה המקום מעביר עליו דור ודור ויופסו דור ודור ומכחישי ומכשפיו מזידיו וגזלניו. והיה מוטל גולם ומעבירין לפניו כבני מרון. הראהו צדיק וטוב לו צדיק ורע לו רשע וטוב לו רשע ורע לו. וכיון שהראדו הקביה הצדיקים שהן עתידין לצאת מכנו נתן לו יום אחד משלו שהוא אלף שנים שנאמר כי אלף שנים בעיניך (ההלים צ' ד') ומנע המקום ממנו שבעים שנה ונתנם לבניו ולבני בניו עד סוף כל הדורות שנאמר ימי שנותינו בהם שבעים שנה וגו' (שם שם י') נמצאו חיי אדם אשר חי תשע מאות ושלשים שנה ד) :

עשרה גזירות נגזרו על אדם הראשון ועשרה על חיה ועשרה על נחש ועשרה על הארץ : עשרה גזירות נגזרו על אדם הראשון ה) האחד שהיה לכוש כלי חמדה והפשיטה הקביה ממנו ו). השנייה שהוא מתפרנס בצער. השלישית שהוא אוכל טוב ומוציא רע ז). הרביעית שבניו גולים ממדינה למדינה. החמישית שיש בו רוח (ריח) זיעה ח). הששית שיש בו יצר הרע. השביעית (ששולמה) (ששולמת) בורמה

הערות לנ"א

פ"ט א) בכ"ע חמשה וכ"ו סליחה לעולם אלו הן מרבה לשוב ומרבה לחטוא וכ"ו והחוטא על מנת לשוב וכל מי שיש בידו חילול השם ובכ"א חמשה אין להם סליחה מרבה וכ"ו בכ"ע ועי' מפרשים ולא איהפושיו והג"א הוסיף והחוטא על מנת שיום הבפורים מכפר והמחיה את הרבים ומתן חוטא על מנת לשוב וצ"ע. ב) בכ"י כע"ג אין ספק וכ"ו ואלמלא כך וכ"ו ויודע כמה נבראו שמים וארץ ע"כ ובכ"א בעונם אין ספק לידע וכ"ו למעלה היו מוסרין לו וכ"ו בכפסרים. ור"ל שאלמלא שגרם העון היה האדם יודע כמה ויע' לעיל פ"א ובהערות שם אות נ"א ודקאמר בו ביום מת אילוי יש לפרש דקאי איובו של הקביה ועי' בראשית רבה פ"ט סיח. ג) אולי יש להגיה עבר על ציוויו (במקום על צוורו) ולהגיה במקום חטא ע"ו למטה ועי' לעיל פ"א ובהערות שם אות י"ב ונ"א פל"א ועי' פסוקתא רבתי קס"ז ע"א ובמ"ע שם אות י"ב והלשון כאן הוא קצת מגומגם ובג"ש היה אדה"ר מוטל גולם וכ"ו והיה הקביה כועביר עליו דור דור והכבדו דור דור ונכבדו דור דור ויופסו וכיון שראה המקום הצדיקים והצדיקות שעתידין לצאת ממנו ונתן לה הקביה יום אחד משלו שהוא אלף שנים ומנע ממנו שבעים שנה ונתן לבניו ולבני בניו עד סוף כל הדורות נמצאו ימי אדם וכ"ו. ה) בכ"ה" על האדם. ו) ע"י תרגום ונתן בראשית ג' ד' וילקוט בראשית רמז ל"ד מה שהביא שם בשם האב"ר. ז) בכ"ה שאוכל טוב ומוציא רע. ח) עי' לעיל פרק ל"ד.

הערות לנ"ב

שהובאה שם פסקא זו. יז) עי' שבת ל"ב ע"א ועי' הגהתי. יח) עי' ספרי במדבר פ"י צ"ט ואולי היה לעיל ולא למעט בפריה ורביה אלא לרבות ונשתרבבו הדברים למטה ונשתבשו ועי' ספרי דברים פ"י רע"ה ובנ"ש במ"ע. פ"ב א) הנהתי עי"פ הגויש ועי' כ"ר פ"ה ס"ט בשם ר' נתן. ב) עי' נ"א פ"א ובהערות שם אות ס"ד ונ"ב פ"א בסוף ונראה דב' נוסחאות נותעברו כאן הא' אדם בו כיום נברא וכ"ו ה"ב בו כיום נוצר וכ"ו ועי' לעיל פ"א ובהערות שם אות נ"א ודקאמר בו ביום מת אילוי יש לפרש דקאי איובו של הקביה ועי' בראשית רבה פ"ט סיח. ג) אולי יש להגיה עבר על ציוויו (במקום על צוורו) ולהגיה במקום חטא ע"ו למטה ועי' לעיל פ"א ובהערות שם אות י"ב ונ"א פל"א ועי' פסוקתא רבתי קס"ז ע"א ובמ"ע שם אות י"ב והלשון כאן הוא קצת מגומגם ובג"ש היה אדה"ר מוטל גולם וכ"ו והיה הקביה כועביר עליו דור דור והכבדו דור דור ונכבדו דור דור ויופסו וכיון שראה המקום הצדיקים והצדיקות שעתידין לצאת ממנו ונתן לה הקביה יום אחד משלו שהוא אלף שנים ומנע ממנו שבעים שנה ונתן לבניו ולבני בניו עד סוף כל הדורות נמצאו ימי אדם וכ"ו. ו) ע"י תרגום ונתן בראשית ג' ד' וילקוט בראשית רמז ל"ד מה שהביא שם בשם האב"ר. ז) בכ"ה שאוכל טוב ומוציא רע. ח) עי' לעיל פרק ל"ד.

כל החיים והחנות פתוחה וההגוני מקנה והפנקס פתוח והדיין יושב והגבאיין מחזירין ונפרעין מן האדם תמיד בכל יום בין מדעתו ובין שלא מדעתו (א):
 תשובת רשעים מעכבת וגור דינם מחותם. ושלות רשעים סופה רעה. והרשות קוברת את בעליה. תשובה תולה ויום הכפורים מכפר. תשובה מכפרת עד יום המיתה. ויום המיתה בתשובה (ד):

ותולעה. השמינית שיהא נכסר לחיה שימות בה. התשיעית (קוצר) [קצר] ימים ושבע רוגז [שנאמר אדם קצר ימים ושבע רוגז] (איוב י"ד א). העשירית [שהוא עתיד לעמוד בדין שנאמר] שמה בחור בילדותך ויטיבך לכך בימי בחורותיך וגו' (קהלת י"א ט):
 ועשרה על חרה אחת דם נדה וגרושה מביתה (ונקופה) [ונקופה] מבעלה. השנייה הרביעית שבעלה שולט בה. החמישית מקנא לה שלא תדבר עם כל אדם. הששית שהיא מזקנת מהרה. השביעית שהיא עומדת מליד אבל האיש מוליד לעולם (י). השמינית שהיא יושבת בתוך הבית ואינה מתפרנס כאיש (יא). התשיעית יוצאה [לשוק] ראשה מכוסה כאבל [לפיכך הנשים יוצאות בתחלה לפני המטה מה הן אומרות אנו נמרנו מיתה לכל באי עולם] (יב). העשירית אם היתה כשרה בעלה קוברתה (יג) שכן מצינו כאבותינו אבינו אברהם קבר את שרה אמנו. יצחק קבר את רבקה אמנו. יעקב קבר את רחל ואת לאה:
 עשרה על הנחש האחת שנסתם פיו (יד). השנייה שנתקצצו ידיו ורגליו. השלישית שהוא אוכל עפר. הרביעית שהוא כפשיט ומצמער כיולדה (טו). החמישית ואיבה אשית (בראשית ג' ט"ו). הששית אוכל פטומים ושותה כל מתוקים הם נעשים כפיו עפר שנאמר ונחש עפר לחמו [ישעיה ס"ה כ"ה] (טז). השביעית שהוא מוליד לשבעה שנים. השמינית שאדם רואה בהמה ואינו מקפיד וכיון שהוא רואה נחש הוא מקפיד עליו להורגו (יז). התשיעית שרכל מתברכין והוא עומד בקלקולו (יח). העשירית עליו היה רבי מאיר אומר בקבלה והשבתה חיה רעה מן הארץ (ויקרא כ"ו י') (יט):

ועשרה על הארץ האחת שהיתה שותה מים מאיליה מכאן והילך ואד יעלה מן הארץ [והשקה את כל פני האדמה] (בראשית כ"ו י'). השנייה שהוא לוקה בפירותיה. השלישית שהוא לוקה בשדפון ובירוקן. הרביעית שנברא בה (שרצים) [שרשין] וקסקשין כא. החמישית שנבראו בה הרים וגבעות. הששית שעלו בה איילי סרק. השביעית שיעלו בה הדרדרים וקרנים כב. השמינית שזורעים הרבה ועושה מעט שנאמר זרעתם הרבה והבאתם מעט (הגי' א' כג). התשיעית שהיא לעמוד ולעיד על הרגויה שנאמר וגלתה הארץ את דמה [ישעיה כ"ו כ"א]. העשירית שהיא עתידה לבלות כשלמה שנאמר ככגד תבלה [שם י"א י'] (כד):
 מפני מה מ' גזירות הללו. כנגד מ' יום שהולך נוצר ולא עוד אלא כיון שאדם נכנס לדן והוא מתחייב לוקה מ' כנגד מ' הללו (כה): אדם דמו של עולם היה בשביל שגרמה לו מיתה לפיכך נתחייבה בדם נדה. אדם חלתו של עולם היה בשביל שגרמה לו ליטמא נתחייבה מחלה. אדם נרו של עולם היה בשביל שגרמה לו ליכבה לפיכך נתחייבה בנר. מכאן אמרו חז"ל על שלש עבירות נשים מתות בשעת לדתן על שאינן זהירות בנדה ובחלה ובהדלקת הנר (כו):

הערות לנו"א

נבראו וכו'. ג) בספרים ההיא וכו' על כל החיים וכו' והוספתי מן והחנות עד שלא מדעתו ע"פ כ"ע. ובכ"א ההיא וכו' והפנקס כותב והגבאיין נפרעין האדם בכל יום תמיד שלא מדעתו ע"ב ועי' אבות פיג מטיז ועי' במפרשים שם. ד) בכ"ע והרשות אוברת בעליה. ובכ"א תשובת רשעים מעכבת וגור דינם סותם. ועי' יומא פ"ו ע"ב והגרי"א הגיה ע"פ הנמרא וע"ע כאיש אבל הקריאה היא כסופקת לו. יב) בכ"ה שהיא יוצאה לשוק ראשה מכוסה כאבל ע"ב והשאר ליתא והוא בליס תוספת אייה כעתיק ועי' לעיל פ"ט ובהערות שם אות י"ז. יג) בכ"ה שכן מצינו כאבותינו אברהם יצחק ויעקב שקברו נשותיהם ע"ב והשאר ליתא. יד) פירש כהר"ט"ץ שאינו מדבר. טו) בכ"ה שהוא כפשיט וכו' וקולו הולך מסוף העלם ועד סופו. טז) בכ"ה י' אמר ר' הילפאי אפינו אוכל פטומין ושותה הם נעשין וכו' ועי' בראשית רבה פ"ב ס"ה וע"ע יומא ע"ה ע"א וע"ע בגו"ש. יז) בכ"ה ח' שאדם רואה וכו' ואינו מקפיד רואה נחש והוא מקפיד עליו להורגו. יח) עי' ב"ר פ"ב ס"ה הכל מתרפאין הוין מן הנחש וע"ע בג"ש. יט) בכ"ה היה ר' מאיר אומר עליו בקבלה והשבתה וגו' ובגו"ש שעליו היה ר' מאיר מפרש בקבלה והשבתה וגו' ועי' תורת כהנים פ' בחקותי פ"ב והוא מעין דברי ר' יהודה שם וע"ע במכילתא פ' בא פרק י"ב וע"ע בתרגום יונתן בראשית ג' ט"ו. כ) עי' בראשית רבה פ"ג ס"ט וקהלת רבה פ"א ס"ו: מכנה היתה הארץ שותה תחילה וחזר בו הקב"ה שלא תהא שותה אלא מלמעלה וכו' ע"ש. כא) עי' ערוך ערך קש' ו' וערך אקושא אבל ע"ע ב"ר פ"ב ס"ח. כב) בכ"ה שיעלו בה קוצים ודרדדים ובגו"ש תהוין וע"ע בב"ר שם ס"י ולפ"י היה נראה להגיה כאן וקרנים במקום וקרנים ועי' בערוך ערך קרנס. כג) בכ"ה והיא עושה מעט. כד) בכ"ה להבלאת כשלמה וכו'. כה) עי' במדבר רבה פ"ד ס"ד ופרקי דריא פ"ד ובבבאור הר"ל שם ע"ש ולעיל פ"א. כו) עי' לעיל פ"ה ובהערות שם אות י"ח וכל דברים אלו אינם רק הוספה כאן ובגו"ש ליתגו וכן אינם בכ"ה.

הערות לנו"ב

ט) הצנתי נוסחה כ"ה וכב"ד שולדת השנייה לשבעה השלישית יולדת לתשעה ומניקה וכו' ונוסחת הגו"ש מסכים עם נוסחת הכ"ה ע"ש ופירש כהר"ט"ץ שאם לא היתה חוטאת היתה מתעברת ויולדת תמיד ולא היתה מצטערת ט' חדשים. י') בכ"ה מה שאין כן האיש שהוא מוליד לעולם. יא) בכ"ה מתרפסת האשה כשנאמר מוליד לעולם (בראשית ג' ט"ו). יב) בכ"ה שכן מצינו כאבותינו אברהם יצחק ויעקב שקברו נשותיהם ע"ב והשאר ליתא. יג) בכ"ה שכן מצינו כאבותינו אברהם יצחק ויעקב שקברו נשותיהם ע"ב והשאר ליתא. יד) פירש כהר"ט"ץ שאינו מדבר. טו) בכ"ה שהוא כפשיט וכו' וקולו הולך מסוף העלם ועד סופו. טז) בכ"ה י' אמר ר' הילפאי אפינו אוכל פטומין ושותה הם נעשין וכו' ועי' בראשית רבה פ"ב ס"ה וע"ע יומא ע"ה ע"א וע"ע בגו"ש. יז) בכ"ה ח' שאדם רואה וכו' ואינו מקפיד רואה נחש והוא מקפיד עליו להורגו. יח) עי' ב"ר פ"ב ס"ה הכל מתרפאין הוין מן הנחש וע"ע בג"ש. יט) בכ"ה היה ר' מאיר אומר עליו בקבלה והשבתה וגו' ובגו"ש שעליו היה ר' מאיר מפרש בקבלה והשבתה וגו' ועי' תורת כהנים פ' בחקותי פ"ב והוא מעין דברי ר' יהודה שם וע"ע במכילתא פ' בא פרק י"ב וע"ע בתרגום יונתן בראשית ג' ט"ו. כ) עי' בראשית רבה פ"ג ס"ט וקהלת רבה פ"א ס"ו: מכנה היתה הארץ שותה תחילה וחזר בו הקב"ה שלא תהא שותה אלא מלמעלה וכו' ע"ש. כא) עי' ערוך ערך קש' ו' וערך אקושא אבל ע"ע ב"ר פ"ב ס"ח. כב) בכ"ה שיעלו בה קוצים ודרדדים ובגו"ש תהוין וע"ע בב"ר שם ס"י ולפ"י היה נראה להגיה כאן וקרנים במקום וקרנים ועי' בערוך ערך קרנס. כג) בכ"ה והיא עושה מעט. כד) בכ"ה להבלאת כשלמה וכו'. כה) עי' במדבר רבה פ"ד ס"ד ופרקי דריא פ"ד ובבבאור הר"ל שם ע"ש ולעיל פ"א. כו) עי' לעיל פ"ה ובהערות שם אות י"ח וכל דברים אלו אינם רק הוספה כאן ובגו"ש ליתגו וכן אינם בכ"ה.

פרק מג

עשרה נתנבאו ולא ידעו מה נתנבאו.
 אכרהם נתנבא ולא ידע מה נתנבא שנאמר
 ואני והנער נלכה עד כה ונשתחוה ונשובה
 אליכם (בראשית כ"ב ה') [ואשובה אליכם] אין
 כתיב כאן אלא ונשובה אליכם נתנבא
 שאבינו יצחק עתיד לחזור א': לכן נתנבא
 ולא ידע מה נתנבא שנאמר ויברכו את
 רבקה [וגו'] ויירש זרעך את שער שונאיו
 (שם כ"ד ט') נמצאו מקללין את עצמן ומברכים
 את רבקה אחותם: יעקב נתנבא ולא ידע מה
 נתנבא שנאמר ושלח לכם את אחיכם אחר
 ואת בנימין (שם מ"ג י"ד). אחיכם זה שמעון.

אחר זה יוסף. ואת בנימין זה בנימין כמשמעו ב': השבטים נתנבאו ולא ידעו מה נתנבאו שנאמר (הנה) [הנה]
 הקמון את אבינו היום והאחד איננו (שם מ"ב י"ג) נתנבאו שיוסף בינותם עומד ב': יוסף נתנבא ולא ידע
 מה נתנבא שנאמר כי טוב כל ארץ מצרים לכם הוא (שם מ"ב כ') נתנבא שעתידין לנצל את מצרים: פרעה
 נתנבא ולא ידע מה נתנבא שנאמר ונלחם בנו ועלה מן הארץ (שמות א' י') נתנבא שעתידים ישראל לעשות
 עמו מלחמה ולהעלות לשלום את הארץ ד': ואיוב נתנבא ולא ידע מה נתנבא שנאמר גם את הטוב נקבל
 מאת האלהים ואת הרע לא נקבל (איוב ב' י') נתנבא שהקב"ה עתיד לחזור עליו את המובנה ה': משה נתנבא
 ולא ידע מה נתנבא שנאמר תביאמו ותמעכו כהר נחלתך (שמות ט"ו י"ז) אין כתיב כאן תביאנו ותמענו אמרו
 הבנים נכנסין והאבות אינן נכנסין ו': נחזי נתנבא ולא ידע מה נתנבא שנאמר ויאמר נחזי נער אלישע
 איש האלהים [וגו'] ולקחתי ממנו מאומה (מלכים ב' ה' כ') מומה דהוה ביה נתנבא שהוא עתיד ללבוש הצרעת ז':
 חנה נתנבאה ולא ידעה מה נתנבאה שנאמר כל הימים אשר היה הוא ישאל לה' (שמואל א' א' כ"ח) אמרה חנה
 כל הימים ששמואל בני קיים מלכות ישאל קיימת ב': כתיב אחד אומר וימת (ישאל) (שמואל) (שם כ"ח א')
 וכתוב אחד אומר ושמואל מת (שם כ"ח ג') וימת שמואל זה מיתה נבל וט ושמואל מת זו מיתה ודאי שנאמר
 ויקבצו לו כל ישראל ויקברוהו בעירו ברמה. וכי אין אנו יודעים שעירו היתה רמה אלא שהיו כל ישראל
 מספידים לו בכל מקום כדרך שמספידין לו בעירו ו':

משלמין לרשעים ומקיפין לצדיקים. משלמין לרשעים
 כבני אדם שעשו את התורה בעין יפה ולא נמצא בהם
 דבר רע מעולם. ומקיפין לצדיקים כבני אדם שעשו את
 התורה בעין רעה ולא נמצא בהם דבר טוב. נותנין לאלו
 ולאלו קמעה והשאר מונח להם מרובה ה':
 הוא היה אומר הכל יוצא והולך ערום והלואי שתהא
 יציאה כביאה ו':

רבי מאיר אומר חביב אדם שנברא בצלם אלהים
 שנאמר כי בצלם אלהים עשה את האדם (בראשית ט"ו ו') :
 חביבין ישראל שנקראו בנים למקום שנאמר בנים אתם
 לה' אלהיכם (דברים י"ד א'): חביבין ישראל שניתן להם כלי
 חמדה שבו נברא העולם שנאמר כי לקח טוב נתתי לכם
 חרותי אל תעזבו (משלי ד' ב' ז) :

הערות לניב

פ"ג א) הוספתי מסברא ובכיה מן ואשורה עד
 ונשובה אליכם ליתא ועי' ביר פניו סיב ותחומא פי
 וירא ופסיקתא רבתי קיע ע"ב. ב) עי' בראשית רבה
 פ' צ"ב סי' ג) בנו"ש שנאמר כולכו בני אים אחד
 אנהנו שיתפו לאחד יוסף עמיה ועי' בב"ר פ' צ"א סי'.
 ד) עי' סוטה י"א ע"א י"ג. ה) הוספתי זה ע"פ כיה
 ושם עוד ג' בלות גם לחזיר בניו אבל נסתפקתי
 בקריאתם כי הם מחוקים מאד ולזה לא הצגתיים
 בפניה וע"ע בנו"ש. ו) בכיה אבותינו נתנבאו ולא
 מסכת דשריתא פי ובמי"ע שם אות א'. ז) עי' תנחומא
 כצורע וילקוט מלכות רמז רכ"ט ע"ש. ח) עי' אדרת
 שמואל פ"ג ובולקוט שמואל רמז פ' ע"ש. ט) בכיה
 זה מיתה ישאל ועי' לקמן. י) עי' קהלת רבה פ"ז
 והכי איתא התם כתוב אחד אומר וימת שמואל וכתוב
 אחד ושמואל מת אבר רב אסי ושמואל מת מיתה
 ודאית וימת שמואל אין הדברים אמורים אלא לענין
 נבל שנאמר וימת שמואל ואיש במעון א"ר שמואל
 ב"ר נחמן הכל ספידין וטופהין על מיתה הצדיק
 וזה הרשע עושה לו מרוחין ע"כ ועפ"ז יש לתקן
 הנוסחא הבא וע"ע אדרת שמואל פ"ג וילקוט שמואל רמז קל"ד אבל ע"ע בתוספתא דסוטה פ"א (והדברים שם מסורסים
 קצת) ולפיז יש מקום גם לניסחת הכיה.

הערות לנייא

לעול פכ"ט. ה) בספרים משלמין לרשעים וכי שעשו את התורה
 בעין רעה ולא נמצא בהן דבר טוב מעולם ומקיפין לצדיקים
 כבני אדם שעשו את התורה בעין יפה ולא נמצא בהם דבר
 רע נותנין וכו' ובכיע משלמין וכו' משלמין את הרשעים כבני אדם
 שעשו את התורה וכו' ולא נמצא להם דבר טוב ומקיפין לצדיקים וכו'
 ולא נמצא בהם דבר טוב ובכיה ככיע אלא שחסר שם כבא
 דמקיפין לצדיקים והגהתי בפנים ע"פ כ"ע ומסברא ובסוף הפסיקא
 און ספק לי שצ"ל והשאר מונח להם לעוה"ב אבל לא נמצאתי ספק
 לזה ובספרים ישנים היה והשאר מתה להם מריבה והנה ע"פ התוס' .
 וע"ע נוסחת הגרי"א. ובקיע הדברים עי' פסיקתא דריב ע"ג ע"א
 וביר פליג ס"א ויקרא רבה פכ"ז ס"א ובני"ש עוד וקידושין ל"ט ע"א
 וירושלמי פ"א ה"א. וע"ע קידושין מ' ע"א דאיתא התם ה' ג' נ
 ה' מ' און מקיפין הילול השם וע"ש בתוספות ד"ה אין מקיפין ואולי
 היו הדברים בפסיקא איתא כאן בעוה"ב ועלה קאי תמן החם וצ"ע.
 ו) ע"ש ביומא והנה המסמר ע"כ קסוע כאן שלא נזכר שום
 תנא וקתני התיא ועי' בפשיטת והיעיקר שיש לתקן ע"פ נ"ב ע"ש
 בפרק מ"ד. ז) ככ"ז חביב אדם שנברא בצלם חכה יתירה נודעת לו
 שנברא בצלם שנאמר וכו'. כלי המדרש ש' ב נברא העולם וכו' ועי'
 אבות פ"ג מ"ד בשם ר"ע ועי' בפשיטת קדמונים שם ובמסניות דפוס

הנוסחא הבא וע"ע אדרת שמואל פ"ג וילקוט שמואל רמז קל"ד אבל ע"ע בתוספתא דסוטה פ"א (והדברים שם מסורסים
 קצת) ולפיז יש מקום גם לניסחת הכיה.

רבי אליעזר בר צדוק אומר למה הצדיקים דומים בעולם הזה. לאילן שעומד במקום טהרה וסוכה יוצא ממנו למקום טמא. מה הם אומרים קוצו סוכה זו מן האילן ויהיה כולו טהור כדרכו. למה רשעים דומים בעולם הזה. לאילן שעומד במקום טמא וסוכה יוצא ממנו למקום טהור. מה הן אומרים קוצו סוכה זו מן האילן ויהיה האילן כולו כדרכו טמא (ח) : ששה שמות נקרא הארץ ארץ. כפיר. לכיא. ליש. שחל. שחץ (ט) :

ששה שמות נקרא נחש שרף. תנין. צפעוני. אפעה. עכשוב (י) :

ששה שמות נקרא שלמה ידידיה. קהלת. בן יקה. אגור. למואל (יא) :

פרק מ

ארבעה דברים אדם עושה אותן אוכל פירותיהן בעולם הזה והקץ קיימת [לו] לעולם הבא. אלו הן. כבוד אב ואם. ונמילות חסדים. והבאת שלום בין אדם לחבירו. ותלמוד תורה כנגד כולם (א) :

עשרה שמות נקראת ארץ (א) אדמה. יבשה. חרבה. תבל. חלד. ארקא. ראשית. גיא. שדה. ארץ. נקראת ארץ (לשם) [על שם] רצתה. מלהד למלך שקרא לפמליא שלו ורץ אחד ועמד לפניו ועשאו המלך שלטון כך מרא הקב"ה לכל באי העולם ורצתה ארץ ועמדה לפניו (ב). אדמה שממנה נוצר אדם הראשון שנאמר ויצר ה' אלהים [את האדם] עפר מן האדמה (בראשית ב' ז). יבשה שהובישו מימיה את מי המבול (ג). חרבה שהחריבו מימיה את מי המבול. תבל שהיה מתובלת בדת אבל ארץ ישראל אינה חסירה כלום שנאמר לא תחסר כל בה (דברים ח' ט"ו יד). חלד שכל באי עולם חולדים בה שנאמר האוינו כל יושבי חדרל [חלד] (תהלים מט ב'). ארקא מנין שנאמר כדנא תאמרון להון אלהיא די שמיא וארקא לא עבדו (ירמיה י"א). ראשית מנין שנאמר בראשית כרא אלהים [וגו'] (בראשית א' א' טו). גיא מנין שנאמר מן

גו יגורשו וגו' (איוב ל' ה'). שדה מנין שנאמר ראה ריח בני כריח שדה אשר ברכו ה' (בראשית כ"ז ז) :

בעשרה דברים נברא (האדם) [העולם] בחכמה. וברעת. בתכונה. ובכח. ובערה. וברין. בתולד. ובכריה. בחסד. וברחמים. בחכמה מנין שנאמר ה' בחכמה יסד ארץ כונן שמים בתכונה (משלי ג' י"ט). ברעת מנין שנאמר ברעתו תהומות נבקעו (שם שם כ'). בכח מנין שנאמר עושה ארץ בכחו מנין תבל בחכמתו (ירמיה ג' ט"ו). בנערה שנאמר עמודי שמים ירוספו [ויתמהו מנערתו] (איוב כ"ז י"א). ברין מנין שנאמר בראשית ברא אלהים (בראשית א' א' טו). בתולד מנין שנאמר אלה תולדות השמים והארץ (שם ב' ד'). בכריה מנין שנאמר וברחמים גדולים אקבצך (ישעיה נ"ד ז) :

שני דברים שמהלך ת"ק שנה. הגהרות מהלך ת"ק שנה. הישיבה ת"ק שנה וכולם שרשיו שרויים על עץ חיים שנאמר והיה כעץ שתול על סלגי מים (תהלים ג' י"ח) :

הערות לנויא

קאמברודגע בענין הנוסחאות וע"ע ג"כ שם. (ח) בכ"י למה צדיקים דומים וכו' במקום טהרה וסוכה יוצא למקום טמאה הוא אומר קוצו סוכה זו מן האילן זה יהא אילן כדרכו טהור ולמה רשעים וכו' במקום טמאה וסוכה יוצא אימנו למקום טהור והיא אומר קוצו סוכה של אילן זה יהא אילן כדרכו טמא. ובכ"י למה הצדיקים וכו' שעומד במקום טהרה וסוכה יוצא וכו' הוא אומר קוצו סוכה של אילן ואילן ויהא כולו טהור וכו' ככ"י וע"ע נכ"י וכו' הנמשל וע"ע נוסחת הגרי"א. וע"ע קידושין מ' ע"ב ושם יש גם הנמשל וע"ע נוסחת הגרי"א. (ט) בכ"י ו' שמות נקרא ארץ כפיר ליש ולביא שחל ושחץ. וע"ע סנהדרין צ"ה ע"א ובפירש"י שם וע"ע בולקוט משלי כ' דכני שם ז' שמות לארי וע"ע אברבנאל בפירושו לשופטים פי"ד וע"ע ג"כ פס"ג ע"ש. (י) בכ"י אפעה עכשוב צפע שרף ותנין וע"ע ג"כ ובהערות שם. (יא) בכ"י בן יקה ליתא וע"ע במדבר רבה פ"ו סוף ס"ג וריש שה"ש רבה וקהלת רבה דכ"ז ז' ומוסיף איתאל ואולי יש להוסיף גם פה השם איתאל ואו יהיו פה ששה וע"ע מפרשים.

הערות לנויב

(א) בכ"י עשרה שמות ואלו הן וע"ע נויא פרק ל"ז ובהערות שם אות י"ג ונוסחא שלנו פה מסבמת בהכספר עם המדרש משלי. (ב) בכ"י מלהד למלך שקרא לפמליא שלו וכו' ועמדה לפניו ונקראת לשם רצתה וע"ע בראשית רבה פ"ה ס"ח. (ג) בכ"י את מימיה המבול (ד) ע' ספרי עקב פ"ו ל"ז רשב"י תבל זה ארץ ישראל וכו' למה נקרא שמה תבל שהיא מתובלת בכל שכל הארצות יש בו כוון שהן בוון ויש בוון מה שאין בוון אבל ארץ ישראל אינה חסירה כלום שנאמר ארץ אשר לא במסכנות וגו' ד"א ארץ וכו' תבל זה ארץ ישראל ולמה נקרא שמה תבל על שם תבלין שבתוכה אינה תבלין שבתוכה זו תורה ע"כ ומה יש לדון ע"ה השיבוש והקטעא שכתבא. ואולי גם לעיל בבבול דחריבה ויהו הלל שם קמיירו ור"ל דלא היה בה המבול וע"ע זבחים ק"ג ע"א וע"ע ר"ל ובראשית רבה פרק ל"ג ס"ז. (ט) במדרש משלי שם שהיא ראשית לכל מעשה בראשית וע"ע הגה"ה י"ב ע"א והוא כשיסת בית הלל שם. (ז) מלת אלהים קרייך וע"ע בראשית רבה ריש פרשה י"ד. (ח) ע"ע נויא פרק ל"ז ובהערות שם אות ו' ואות ז'.

(א) בכ"ע ד' דברים אדם עושה אותם ונפרעין פירותיהן בעוה"ז והקץ קיימת לו וכו' לעוה"ב כבוד אב וכו' וככ"א ד' דברים וכו' בכספרים לו לעוה"ב כבוד אב וכו' וע"ע פ"א מ"א וכו' וכו' שם וקידושין מ' ע"א וע"ע שבת קכ"ז ע"א ויבמות ק"ט ע"ב ובתוס'

(ח) ע"ע בראשית רבה פ"ז סימן ו' קצת מעין זה וע"ע בהגהות הרד"ל שם אות ה' וע"ע במדרש כונן ופרק גן החיים בית המדרש חדר ה' צר מיט.

ושמנה עשר אלו נקראו עבדים. אברהם נקרא עבד (זו) שנאמר והרכיבתי את זרעך בעבדו אברהם עבדי (בראשית כ"ז כ"ד). יעקב נקרא עבד שנאמר ואתה אל תירא עבדי יעקב (ישעי' מ"ד ב') כח). ישראל נקראו עבדים שנאמר כי לי בני ישראל עבדים (ויקרא כ"ה נ"ה). משיח נקרא עבד שנאמר הן עבדי אתמך בו (ישעי' מ"ב א'). מלאכים נקראו עבדים שנאמר הן בעבדיו לא יאמין (איוב ד' י"ח). משה נקרא עבד שנאמר לא כן עבדי משה (במדבר י"ב ז'). יהושע נקרא עבד וכתב וימת יהושע בן נון עבד ה' (יהושע כ"ד כ"ט). כלב נקרא עבד מנין שנאמר ועבדי כלב עקב היתה (במדבר י"ד כ"ד). דוד נקרא עבד שנאמר (ועבדי דוד) ודוד עבדי נשיא להם לעולם (יהוקאל ל"ז כ"ד). ישעיהו נקרא עבד שנאמר ויאמר ה' כאשר הלך עבדי ישעיהו (ישעי' כ"ג כ"ט). אליקים נקרא עבד שנאמר וקראתי לעבדי לאליקים (שם כ"ב כ'). איוב נקרא עבד שנאמר השמת לבך אל עבדי איוב (איוב כ"ג ג'). דניאל נקרא עבד שנאמר דניאל עבד אלהא חייא (דניאל ו' כ"א). חנניה מישאל ועזריה נקראו עבדים שנאמר שדרך מישך ועבד ננו עבדויה די אלהא עילאה (שם ג' כ"ז). נבוכדנצר נקרא עבד ולא הוה שוה לו שנאמר אל נבוכדנצר מלך בבל עבדי (ירמיה כ"ה ט') ל). זרובבל נקרא עבד שנאמר בעת ההיא נאם ה' אקחך זרובבל בן שאלתיאל עבדי (חגי ב' כ"ג) :

שנים עשר אלו נקראו בחורים ואלו הן אברהם נקרא בחור מנין אשר בחרת באברהם (נחמיה ט' ז'). יעקב נקרא בחור שנאמר יעקב אשר בחרתך (ישעי' כ"א ח'). ישראל נקראו בחורים שנאמר וישורון בחרתי בו (שם מ"ד ב'). שאול נקרא בחור כנבעת שאול (בחור) [בחר ה'] (שמואל ב' כ"א ו'). שבט לוי נקרא בחור שנאמר ובחור אתו מכל שבטי ישראל (שמואל א' ב' כ"ח). משה נקרא בחור שנאמר לולי משה בחורו (תהלים ק"ו ג'). משיח נקרא בחור שנאמר בחירי רצתה נפשי (ישעי' מ"ב א'). יהושע נקרא בחור שנאמר משרת משה מבחוריו (במדבר י"א כ"ח). יהודה נקרא בחור [שנאמר כי ביהודה בחר לנגיד] (דתי' א' כ"ח ז'). יהודה [אדור] נקרא בחור שנאמר ויבחר (ביהודה) [אדור] עבדו (תהלים ע"ח ע'). שלמה נקרא בחור שנאמר ויבחר בשלמה בני (דתי' א' כ"ח ה'). ירושלם נקראה בחורה שנאמר העיר אשר (בחרתיה) [בחר ה'] (מלכים א' י"ד כ"א) לא) :

וששה אלו נקראו ידידים. הקב"ה נקרא ידיד שנאמר אשירה נא לידידי (ישעי' ה' א'). אברהם נקרא ידיד שנאמר מה לידידי בביתי (ירמיה י"א ט"ו). ישראל נקראו ידידים שנאמר ונתתי את ידידות נפשי (שם י"ב י'). בנימין נקרא ידיד שנאמר לבנימין אמר ידיד ה' (דברים ל"ג י"ב). שלמה נקרא ידיד שנאמר ויקרא את שמו ידידיה (שמואל ב' י"ב כ"ה). ירושלים נקרא ידידה שנאמר מה ידידות משכנותיך (תהלים פ"ד ב'). יבא ידיד כן ידיד ויבנה בית לידיד כחלקו של ידיד. יבואו ישראל שנקראו ידידים ויבנו בית המקדש שנקראת ידידה כנבול בנימין שנקרא ידיד לב) :

[חמשה] אלו הן נקראו אהובים לג'. אברהם נקרא אהוב שנאמר זרע אברהם אהבי (ישעי' מ"א ח'). יעקב נקרא אהוב שנאמר ואהב את יעקב (מלאכי א' ב'). ישראל נקראו אהובים שנאמר (ואהב) [אהבתי] אתכם אמר ה' (שם ט' ל'). שלמה נקרא אהוב שנאמר אהוב לאלהיו היה (נחמיה י"ג כ"ז). שערי ירושלם נקראו אהובים [לה] שנאמר אהובכם שיערי ציון (תהלים פ"ו ב') :

ארבעה נקראו אש לוי. הקב"ה נקרא אש שנאמר כי ה' אלהיך אש אוכלה (דברים כ"ד). התורה נקראת אש שנאמר מימינו אש דת למו (שם ל"ג ב'). ישראל נקראו אש שנאמר והיה בית יעקב אש (עובדיה א' י"ח). העולם הבא נקרא אש שנאמר מי יגור לנו אש אוכלה (ישעי' ל"ג י"ד) :

די דגלים לכסא הכבוד. צדק. ומשפט. חסד. ואמת. שנאמר צדק ומשפט מנין כסאך חסד ואמת יקדמו פניך (תהלים פ"ט ט"ו) לו) :

שנים עשר נקראו חיים. והקב"ה נקרא חיים שנאמר הוא אלהים חיים ומלך עולם (ירמיה י"י). התורה נקראת חיים שנאמר עין חיים היא למחזיקים בה (משלי ג' י"ח). ישראל נקראו חיים שנאמר חיים כולכם היום (דברים ד' ד') לח).

הערות לנוסחא ב'

שטפא שהיתה לנגד עיני הכותב המסנה הנ"ל וצ"ע. (זו) בכ"ה בכל המקומות (חיץ מהכנות דישעיה ואליקים) מנין שנאמר וביקר הרברים עי ספרי ואתהנן פ"י כ"ז ובילקוט שם ובמדרש תהלים י"ח וכל הענין בכמה שונים וחילופים ע"ש. והגהתי ע"פ הגו"ש. כח) עי בספרי שם ובמ"ע שם ואתה יעקב ובמקראות שלנו ליתא מלת ואתה. (כט) בכ"ה דכתיב ויאמר וגו'. ל) בכ"ה נבוכדנצר נקרא עבד מנין שנאמר נבוכדנצר עבדי ובספרי וילקוט ומדרש תהלים לא השיב נבוכדנצר ועי בראשית רבה פמ"ד סיכ לישן ביה (לא שוה לו) גבי גרעון. (לא) כן הוא בכ"ה ובכ"ד נקרא בחור ובכ"ה הסדר שם אברהם יעקב ישראל משיח משה יהושע שאול לוי יהודה דוד שלמה ירושלים וע"ע בנימין. לב) עי ספרי דברים פ"י שניב בדה לבנימין אמר ובמ"ע שם והגהתי ע"פ הגו"ש ובספרי שם. לג) הגהתי ע"פ הגו"ש וההמ"שך ובכ"ה אלו חמשה נקראו אהובים. לד) לא מצאתי נקרא כזה וע"כ הגהתי. לה) בגו"ש שיערי ציון נקראו וכו'. לו) בכ"ה ד' אלו נקראו וכו'. לז) עי גו"א פל"ז ובהערות שם אות ז' ושם סדבר מ"ז מרות וע"ע מדרש תהלים פ"ט. ובכ"ה ובגו"ש הנוסחא ד' רגלים לכסא הכבוד וע"ע במדבר רבה פ"ב ס"י סיקתא רבתי קפ"ח ע"א ומדרש כונן ולפ"ז יש מקום לניסחת דג ל"ב. לח) בכ"ה ליתא לבבא זו.

ארץ ישראל נקראת חיים שנאמר כי נתתי את חתימתם בארץ חיים (ל). תורת חכם נקראת חיים שנאמר תורת חכם מקור חיים (בשלי י"ג י"ד ט). פי צדיק נקרא חיים שנאמר פי צדיק מקור חיים (שם י"א י"א מא). חסד נקרא חיים שנאמר כי טוב חסדך מחיים (תהלים ס"ג ד). העולם הבא נקרא חיים שנאמר אתה ה' לפני ה' בארצות החיים (שם קמ"ז ט"). גן עדן נקרא חיים שנאמר ועץ החיים בתוך הגן (בראשית ב' ט'). מים נקרא חיים שנאמר יצאו מים חיים (זכריה י"ד ח'). ירושלים נקראת חיים שנאמר כל הכתוב לחיים בירושלים (ישעיה ד' ג'). ברכה נקראת חיים שנאמר כי שם צוה ה' את הברכה חיים עד העולם (תהלים קל"ג ג) (מב) :

ששה אלו נקראו מלאים. הקב"ה נקרא מלא שנאמר הלא את השמים ואת הארץ אני מלא (יזמיה כ"ג כ"ד). יהושע נקרא מלא שנאמר ויהושע בן נון מלא רוח חכמה (דברים ל"ד ט'). כלב נקרא מלא שנאמר ועבדי כלב עקב היתה רוח אחרת עמו וימלא אחרי (במדבר י"ד כ"ד). בצלאל נקרא מלא שנאמר וימלא אותו רוח אלהים בחכמה (שמות ל"ה ל"א). אהליאב נקרא מלא שנאמר מלא (אותם) חכמת לב (שם שם ל"ה). [חיים נקרא מלא שנאמר מלא חכמה] וכליל יופי (יחזקאל כ"ח י"ב) :

ארבעה אלו נאמר להם (שואל) [שואל]. אברהם נאמר לו שאל שנאמר ויאמר ה' אלהים מה תתן לי (בראשית ט"ו ב'). אין אדם אומר מה תתן לי אלא אם כן נאמר לו שאלו. שלמה נאמר לו שאל שנאמר ויאמר אלהים שאל מה אתן לך (מלכים א' ג' ה'). אחז נאמר לו שאל שנאמר שאל לך אות (ישעיה י"א א). (משה) [משיח] נאמר לו שאל שנאמר שאל מטני ואתנה גוים נחלתך (תהלים ב' ח) (מג) :

ג' אלו נאמר להם בשיבה טובה. אברהם נאמר לו בשיבה טובה שנאמר ואתה תבוא אל אבותיך בשלום תקבר בשיבה טובה (בראשית ט"ו ט'). גדעון בן יואש נאמר לו בשיבה טובה שנאמר וימת גדעון בן יואש בשיבה טובה (שופטים ה' ל"ב). דוד נאמר לו בשיבה טובה שנאמר וימת דוד בשיבה טובה (זקן ושבע) [ושבע] ימים (דברי א' כ"ט כ"ח). צדקיהו נאמר לו בשיבה טובה שנאמר בשלום וכמשרפות אבותיך המלכים הראשונים (ירמיה ל"ד ה) (מז) :

ג' אלו נקראו כושים. ישראל נקראו כושים שנאמר הלא כבני כושים אתם לי (עמוס ט' ז'). צפורה נקראת כושיה שנאמר על אודות האשה הכושיה (במדבר י"ב א'). שאול נקרא כושי שנאמר על דברי כושי בן ימיני (תהלים ז' א'). עבד מלך נקרא כושי שנאמר וישמע עבד מלך הכושי (ירמיה ל"ח ז') ואין אתה יודע אם העבד נקרא כושי ואם המלך נקרא כושי. אמור מעתה עבד נקרא כושי ולא המלך נקרא כושי. וכה"א אל לשכת בני חנן בן גדליהו איש האלהים (שם ל"ה ד') ואין אתה יודע אם חנן נקרא איש האלהים ואם גדליהו נקרא איש האלהים. אמור מעתה חנן נקרא איש האלהים. ולמה נקרא שמו גדליהו אלא שגדלו המקרא (מח) :

ז' שמות נקרא אריה. אריה. כפיר. לביא. ליש. שחל. שחץ. אריה בנערותו. ארי בזקנותו. כפיר שהוא כופר כאביו וכאמו. לביא שהוא חומץ [לבן] של בריות כשהוא שואג. ליש שהכל נעשין בפיו כמין בצק (טו). שחל שהכל משחלין לפניו. שחץ שהכל משתחין. ד"א שחץ שהוא שוחץ בפיו (מז) :

ז' שמות נקרא עני. עני. אביון. מסכן. מך. דל. דך. רש. עני כמשמעו. אביון שהוא מתאוה לכל רואה דבר ואינו אוכל דבר ואינו שותה (מח). מסכן שהוא מסוכן כנפשו (טו). מך שהוא מך עד האסקופה (ג). דך שהוא מדוכך. דל שהוא דל מנכסיו. רש שהוא מתרושש. ד"א שהוא ירושת בירו (נא) :

ז' שמות נקרא נחש. [נחש]. פתן. אפעה. ירף. צפעוני. תנין. שפיפון. נחש שנשיכתו דומה לנחש (נב). פתן שכל חי שהוא נושכו הוא צועק מלפניו. ירף שכל מי שהוא נושכו הוא שורף את דמו ומיבש את בשרו (נג). צפעוני שכל מי שהוא נושכו נשערו פורח עליו וכשרו מתמוסס. תנין שכל מי שהוא נושכו (מתהלך) [מתהלך]. שפיפון שכל מי שהוא נושכו חושף על מעיו (דו) :

הערות לנוסחא ב'

(ל) בכיה בארץ החיים אבל גם זה אינו במקרא וביחזקאל ל"ב כ"ד אשר נתנו חתימתם בארץ חיים ושם ליג כי נתתי את חתימו (לפי הקרו) בארץ חיים. (ט) בכיה תורה נקראת חיים וכי. (מא) במקרא שם מקור חיים פי צדיק ובכיה ליתא לכל בבא זו וכן לבבא דהסדר שאחר זה. (כ) עי' נ"א פליד ובהערות שם אות מ"ד. (מג) עי' בראשית רבה פ' מ"ד ס"ה ובגמרא שם ומדרש תהלים ב' ע"ש. (מז) עי' בראשית רבה פמ"ד ס"ב ובג"ש וליהא ישרק ג' דלא קהשיב צדקיה. (מח) עי' מועד קמ"ז ט"ז ע"ב ופסרי במדבר פ"י צ"ט ופסקתא רבתי ק"ל ע"ב ובמ"ע שם אות מ"ט וע"ע ילקוט שמואל רמז צ"א בסוף ע"ש. (מט) בכיה כמו בצק. (נו) בכיה הוא כמנומם. (מז) בכיה שהוא תאב וסתאוה לכל תאב דבר ואינו אוכל והשאר ליתא. (מס) בכיה שהוא מסוכן כנפשו. (ג) בכיה שהוא כן ונמוך עד האסקופה התחתונה. (נא) בכיה שהוא ירושה בירו. ועי' ויקרא רבה פליד ותנומא שם ומדרש משלי פ"ב ובערך ערך אביון וצ"ע. (נב) רומה לנהושת וכן בגו"ש ועי' נ"א שם. (נג) בכיה שהוא שורף נפשו ומיבש את בשרו ועי' תנחומא חוקת בפסוק וישלה ה' בהם את הנחשים. (נד) בכיה שהוא שופף את בשרו ועי' נ"א שם וע"ע בערך ערך שף ג'.

חביבין ישראל שנבראו בצלם. אילו לא נבראו ולא נאמר להן חביבין היו. חיבה יתירה נודעת להם שנקראו בניו למקום שנאמר בניו אתם לה' אלהיכם (דברים י"ד א) ב) ;
 חביבין ישראל שניתן להם כלי שבו נוצר (האדם) העולם. אילו לא נבראו (לא) (ולא) נאמר להם חביבין היו. חיבה יתירה נודעת להם שנתן להם כלי שבו נוצר העולם זו התורה שנאמר ואשים דברי בספך ובצל ידי כסיתוך (ישעיה נ"א ט"ו) כא) ;

ישראל נקראו עבדים [שנאמר כי לי בני ישראל עבדים] (ויקרא כ"ה ג') ומלאכי השרת נקראו עבדים (ואומר) [שנאמר] הן בעבדיו לא יאמין (איוב ד' י"ח) ואין את יודע איזה חביב [זה] מזה. כשהוא אומר כי עבדי הם אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים (ויקרא כ"ה ג') ישראל אתם חביבין לפני יותר ממלאכי השרת ;
 ישראל נקראו בניו שנאמר בניו אתם לה' אלהיכם (דברים י"ד א) ומלאכי השרת נקראו בניו שנאמר ויבואו בני האלהים (איוב א' י') ואי אתה יודע איזה אהוב מהם כב). כשהוא אומר בני בכורי ישראל (שמות ד' כ"ב) [ישראל] אתם חביבין לפני יותר ממלאכי השרת ;

ישראל נקראו מלכים ומלאכי השרת מלכים. ישראל נקראו מלכים שנאמר כי מלכים ימלוכו (משלי ח' ט"ו) ומלאכי השרת נקראו מלכים שנאמר מלכי צבאות יודון יודון (תהלים ס"ח י"ג) אי אתה יודע איזה מכובד זה מזה. כשהוא אומר ואתם תהיו לי ממלכת כהנים (שמות י"ט ט"ז) [ישראל] אתם מכובדים לפני יותר ממלאכי השרת ;

ישראל נקראו צבאות ומלאכי השרת נקראו צבאות. ישראל מנין שנאמר כי בעצם היום הזה הוצאתי את צבאותיכם (שם י"ב י"ז) ומלאכי השרת מנין שנאמר מלכי צבאות יודון (תהלים ס"ח י"ג) אי אתה יודע איזה גדול זה מזה. כשהוא אומר והוצאתי את צבאותי את עמי בני ישראל (שמות י"ד ז') [ישראל] אתם גדולים לפני יותר ממלאכי השרת ;

ישראל נקראו מדושים ומלאכי השרת נקראו קדושים. ישראל מנין שנאמר קדש ישראל לה' (ירמיה כ"ג ג') ומלאכי השרת מנין שנאמר בגזרת עידן פתגמא ומאמר קדישין שאלתא (היאל ד' י"ד) ולא ידעת איזה מקודש זה מזה. [כשהוא אומר קדש ישראל לה' ישראל] אתם מקדושים לפני יותר ממלאכי השרת כג) ;

ישראל נותנים זמרה ומלאכי השרת נותנים זמרה. ישראל מנין שנאמר שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד (דברים י"ד) ומלאכי השרת מנין שנאמר בן יחד כוכבך בקר ויריעו כל בני אלהים (איוב ל"ח ז') ואי אתה יודע איזה שבה משובח [יותר] [כשהוא אומר משיח אלהי יעקב ונעים זמירות ישראל] ישמאל ב' כ"ג א') השבח שאתם משבחים לפני משוכה יותר ממלאכי השרת וכה"א ואתה קדוש ויושב תהלות ישראל (תהלים כ"ד) כד) ;

פרק מה

ז' פרושים הם. פרוש שכמי. פרוש קווי. פרוש מדוכיא. פרוש נקפי. פרוש (ארבע חובות) [אדע חובתי]. פרוש יראה כאיוב. פרוש אהבה כאברהם א) ;

כל שיש בו ג' דברים הללו [מתלמידיו] של אברהם. וג' דברים הללו [מתלמידיו] של בלעם כ. של אברהם עין טובה רוח נמוכה נפש שפלה. עין טובה מנין שנאמר ואל הבקר רץ אברהם ויקח בן בקר (בראשית י"ח ז'). בן שלש רך בן שתיים וטוב בן שנתו ג'. רוח נמוכה מנין שנאמר גר ותושב אנכי עמכם (שם כ"ג ד'). נפש שפלה מנין שנאמר עפר ואפר (שם י"ח כ"ז). [וחילופיהן בתלמידיו] ד' של בלעם עין רעה ורוח גבוהה ונפש רחבה. עין רעה מנין עד שלא יצאו ישראל ממצרים היו כל אומות העולם כאים ונמלכים בו כז' ;

הערות לנוסחא ב'

כ) עי' אבות פ"ג מ"ד ונ"א שם ח"ל המגן אבות במשנה שם וכן נראה מאבות דרי נתן שיש שנו בלשון הזה שאם לא נברא בצלם היה חביב וכשהוא נודעת לו חיבה יתירה וכן בכ"ו ל"ם ש"נ בן הגה נראה שכתבויאה עצמה בקריאתה ובנתינתה נראית החבה היתירה לא בתודעת הטובה ע"כ. ועפ"ז יש לפרש הדברים כאן ואילו צ"ל ולא ניתן להם במקום ולא נאמר להם וכן לקמן. כא) עי' הירושלמי פ"ד דתענית הלכה ב' ובולקט שם למקרא זו. כג) כתיבה חביב זה מזה. כג) כתיבה ואי אתה יודע אינו מקודש זה מזה כשהוא זכוי. כד) עי' קצת כענין זה בליקוט דברים רמזו בחי"ק חביב בשם הירושלמי מצינו שחייב זכוי וע"ז מכלתא ב' פ"ט ב"ד הוצאתי את צבאותיכם וספרי דברים פ"ו ש"ו ופריא פכ"ב. והנה מצאתי כל ספקא זו בשם האדר"ג במגרת המאור כ"י בר"ק מ"ט ע"ב באיזה שינוי נקלים וסס"ים בה וכל זמן שישראל מקלטים להקב"ה הוא יתברך שבו מקלסן מלמעלה הם אומרים שמע ישראל והיא אובר שמועה ע"ב ואדרבה הם אומרים ה' אלהינו ה' אחד והוא אומר וכו' כעסק ישראל גוי אחד בארץ הם אומרים ושנתם לכניך והיא אובר וכל בניך למדי ה' ע"כ. פ"מ"ד א) עי' נ"א פ"ז ובהערות שם אות ד' ונוסחא זאת מסכתא יותר ע"ס הירושלמי ה"כ"ז שם והנהתי מסברא. ב) כתיב כל שיש בו ג' דברים הללו תלמידיו של אברהם וג' דברים הללו תלמידיו של בלעם. ואנכי הנהתי ע"ס כ"ה. ג) עי' לעיל פ"ג ובהערות אות ד' והי' ד' הנהתי ע"ס כ"ה ובכ"ו וחילופו תלמידיו של בלעם.

שיצאו ממצרים היתה שפחה שבישראל חכמה יותר ממנו התחיל מיצר עין רעה (שבישראל) [בישראל] שנאמר הנה העם היוצא ממצרים (במדבר כ"ב י"א) ה', וכדאי והוא יושב ממולי (שם שם ה'), רוח גבורה כי מאן ה' לתתי להלוך עמכם (שם שם י"ג) וכי עמכם אני אלך והלא עם הגדולים מהם אני הולך ובסוף הענין מהו אומר ויוסף עוד בלק שלוח שרים רבים ונכבדים מאלה (שם שם ט"ו), נפיש רחבה מנין שנאמר אם יתן לי בלק מלא ביתו כסף וזהב וכי' (שם כ"ד י"ג) ז':

כל המזכה את הרבים אין חטא בא על ידו וכל המחטיא את הרבים אין זכות בא על ידו ז':
 ד' שגו ברואה ח' אלו הן, אדם, וקין, כלעם, וחזקיהו, אדם שגה ברואה שנאמר ויקרא ה' אלהים אל (אדם) [האדם] ויאמר לו איכה ויאמר את קולך שמעתי [וגו'] ויאמר מי הגיד לך כי ערום אתה (בראשית ג' ט"ו וי"א) ובסוף הענין מה הוא אומר ויאמר [האדם] האשה אשר נתת עמדי היא נתנה לי מן העץ ואוכל (שם שם י"ב), קין שגה ברואה שנאמר ויאמר ה' אל קין אי הכל אחיך ויאמר לא ידעתי [השומר אחי אנכי] (שם ד' ט') וני מסרתו לי אילו מסרתו לי הייתי משמרו ט' ובסוף הענין מהו אומר ויאמר קין אל ה' גדול עוני מנשוא הן גרשת אותי היום (שם שם י"ג וי"ד), כלעם שגה ברואה שנאמר ויבא אלהים אל כלעם ויאמר מי האנשים האלה עמך ויאמר כלעם אל האלהים בלק בן צפור מלך מואב שלח אלי הנה העם היוצא ממצרים ויכם (במדבר כ"ב ט"ו וי"א) י' ובסוף הענין מה הוא אומר ויאמר אלהים אל כלעם לא תלך עמהם לא תאור את העם כי ברוך הוא (שם שם י"ב), חזקיהו שגה ברואה שנאמר ויאמר אליו מה אמרו האנשים האלה וגו' ויאמר מה ראו בביתך ויאמר חזקיהו את כל אשר בכיתי ראו [וגו'] ויאמר ישעיהו אל חזקיהו שמע דבר ה' (אלהי) צבאות הנה ימים באים (נאם ה') ונשא כל אשר בביתך ואשר אצרו אבותיך [וגו'] (ישעיה ל"ט ג' עד ז') אף דברים שנתתי לך מדר סיני וילכו עמם כבלה ובסוף הענין מהו אומר ויאמר חזקיהו אל ישעיהו טוב דבר ה' (אשר דברת [וגו']) (שם שם ח') יא':

ג' חשבו מחשבה [רעה] וגלה הקב"ה מחשבתם לכל באי עולם, קין ועשו ואבשלום, קין חשב בלבו יב' ואמר אני הורג את אחי ואירש את העולם שנאמר ויקם קין אל הכל אחיו ויהרגו (בראשית ד' ח') וגלה המקום מחשבתו לכל באי עולם שנאמר ועתה ארור אתה מן האדמה אשר פצתה את פיה [וגו'] כי תעבוד את האדמה (שם שם י"א וי"ב), עשו חשב בלבו ואמר אני אהרוג את אחי וגלה המקום מחשבתו לכל באי עולם שנאמר ויגד לרבקה את דברי עשו בנה הגדול [וגו'] הנה עשו אחיך מתנחם לך להרגך (שם כ"ו ט"ב), אבשלום חשב בלבו ואמר אני אהרוג את אבי יג' ואירש את המלכות שנאמר (ויגנוב) [ויגנב] אבשלום את לב אנשי ישראל (שמואל ב' ט"ו) ומנין שגלה המקום מחשבתו לכל באי עולם שנאמר ויאמר אבשלום מי ישימני שופט בארץ (שם שם ט"ד) יד':

ג' חשבו מחשבה טובה וגלה המקום מחשבתם לכל באי עולם ואלו הן, ראובן ותמר, ראובן חשב להציא את יוסף שנאמר ויאמר אליהם ראובן אל תשפכו דם (בראשית ל"ב) ומנין שגלה המקום מחשבתו לכל באי עולם שנאמר יחי ראובן [ואל ימות] (דברים ל"ו ז') [יחי ראובן] בזכות יוסף ואל ימות כמעשה בלהה טו', תמר חשבה בלבה אמרה אספר לצאת חוסיא (טו) מכיתו של צדיק הזה ומנין שגלה המקום מחשבתה לכל באי עולם שהלכה ונשאת ליהודה וילדה ממנו פרץ וזרח, רות חשבה בלבה אמרה לחמותה עמך עמי אלהיך אלהי ושם אקבר (רות א' ט"ז וי"ז) ומנין שגלה המקום מחשבתה לכל באי עולם שהלכה ונשאת לבעז שנאמר ובעז הוליד את עובד ועובד הוליד את ישי וישי הוליד את דוד (שם ד' כ"ב) ודוד מלך בעולם הזה ומלך לעולם הבא :

ג' דברו אמת ואברו מחיי העולם הזה ומחיי העולם הבא ואלו הן, המרגלים [ולקח], ודואג [על עסקי דוד], ובני

הערות לנוסחא ב'

ה) בכיה מוסף עוד ויכם את עין הארץ ועתה לכה קבה לי ועוד שהיתה עינו רעה בישראל יותר מבלק שאמר ארה לי היה מקלל וכפרש ואמר וגרשתיו לעקרו מן העולם ובלק היה מקלל ויוצא לגרושו מן הארץ ועוד כתוב יושב סבלי חסר מפני שישראל קרוב להכחידו עיב ועי' במדבר רבה פ"כ ס"ז וס"ט ותנחומא שם קצת מזה ועי' מכליתא בשלח ומדרשים כפסוק זה אלי ואנוהו. ז' ע' אבות מיה מייט ובמנין אבות שם עיש ועי' ברבה ותנחומא שם. ז' ע' אבות שם פרק ה' משנה י"ח וגויא פרק מ' ובהערות שם אות ד', ח) בכיה שגו ברואה וכן לקמן. ט) בכיה וכי מסרתו לי לשומרנו אלו מסיתו לי הייתי שומרנו. י) בכיה בלעם שגה וכי מלך מואב שלח אלי אין אני חשוב בעיניך בעיני כל המלכים אני חשוב ובסוף הענין וכי ועי' בניש, יא) בכיה דברים שנתתי לך וכי בבלה זאת התורה שנתקראת עוד מחמר עיניך ומקנך אשר יצאו ובסוף הענין וכי ועי' בראשית רבה פ"ט ס"א וילקוט מלכים רמז רמיה ועי' במדבר רבה פ"כ ס"ז ועי' תנחומא בלק בענין בלעם ותנא דבי אליה רבה פ"ח ופד"א פ"ב בענין חזקיהו, ועי' סנהדרין ק"ב ע"ב בענין מחסד עיניך דדושי ליה שם אספר תורה, יב) בכיה חשב בלבו לית דין ולית עולם אחרן אני הורג וכי, יג) בכיה אני הורג את אבי, יד) עי' בראשית רבה פ"ח ע"ה ס"ט בענין זה. טו) בכיה כמעשה יוסף ועי' ספרי דברים פ"י ש"מ"ט ובמ"ע שם. טז) בכיה חלוקה ובניש הליצה ועי'

ארבע מדות באדם האומר שלי שלך ושליך שלי זו מדה בינונית. ויש אומרים זו מדת סדום. שלי שלך ושליך שלי עם הארץ. שלי שלך ושליך שלך חסיד. שלך שלי ושלי שלי רשע (ז):

ארבע מדות בתלמידים הרוצה שילמדו וילמדו אחרים עין טובה. ילמוד ולא ילמדו אחרים עין רעה. ילמדו אחרים והוא לא ילמדו זו מדת בינונית. ויש אומרים זו מדת סדום. לא ילמדו ולא ילמדו אחרים הרי זה רשע גמור (ז):

ארבע מדות בהולכי לבית המדרש מתקרב ויושב יש לו חלק. מתקרב ויושב אין לו חלק. מתרחק ויושב יש לו חלק. מתרחק ויושב אין לו חלק: שואל ומשיב יש לו חלק. ושואל ומשיב אין לו חלק. יושב ושותק יש לו חלק. יושב ושותק אין לו חלק: מתקרב ויושב בשביל שישמע וילמדו יש לו חלק. מתקרב ויושב בשביל שיאמרו איש פלוני מתקרב ויושב לפני חכם אין לו חלק. מתרחק ויושב בשביל שינהוג כבוד כמי שהוא גדול (ממנו) יש לו חלק. מתרחק ויושב בשביל שיאמרו איש פלוני לחכם זה אין לו חלק: שואל ומשיב בשביל שישמע וילמדו יש לו חלק. שואל ומשיב בשביל שיאמרו איש פלוני שואל ומשיב לפני חכמים אין לו חלק. יושב ושותק בשביל שישמע וילמדו יש לו חלק. יושב ושותק בשביל שיאמרו איש פלוני יושב ושותק לפני חכמים זה אין לו חלק (ח):

רמון הבאותי על עסקי שהמיתו למפיושת. ויש אומרים אף בן איש נר עמלקי כשביל שבישר מיתת שאול (י):

ג' (ויודו) ואבדו מן העולם הזה ונחלו חי העולם הבא. ואלו הן דמקושש והמקלל ועקב: ג' שמרדו ויודו ונחלו העולם הזה והעולם הבא ואלו הן. המילדת ורחב וגבעונים. ויש אומרים אף חושי הארצי (י):

ד' מדות בנשים אבל לא באנשים. הנשים גברניות (קנאותניות) ועצלניות צוותניות. גברניות שנאמר ותרא האשה כי טוב העין למאכל וגו' (בראשית ג' י'). קנאותניות מנין שנאמרותקנא רחל באהותה(ש"ל א'). צוותניות שנאמר ושרה שומעת פתח האהל והוא אחריו (שם י"ה י'). עצלניות מנין שנאמר מדרי שלש סאים (שם ש"ג י'). ר' יוסי אומר כשם שנתנו ד' מדות בנשים כך נתנו באנשים. האנשים גברניים קונאניים צוותניים ועצלניים. גברניים מנין שנאמר וישבו לאכל לחם (שם ל"ז כ"ה). קונאניים מנין שנאמר ויקנאו בו אחיו (שם כ"י י"א). צוותנים מנין שנאמר והם לא ידעו כי שומע יוסף (שם מ"ב כ"ג). עצלניים מנין שנאמר מהרו ועלו אל אבי (שם מ"ה ט'):

ד' מדות להולכי לבית המדרש הולך ועושה חסיד. לא הולך ולא עושה רשע. הולך ואינו עושה יש לו שכר הליכה. עושה ואינו הולך יש לו שכר עשייה (כ):

ד' מדות בנותני צדקה נתן ורוצה שיתנו אחרים חסיד. לא נתן ולא רוצה שיתנו אחרים רשע. נתן (ורוצה) ואינו רוצה שיתנו אחרים עינו רעה כישל אחרים. לא נתן ורוצה שיתנו אחרים עינו רעה בשלוי (א): ד' מדות בתלמידים נוח לשמוע וקשה לאבד זכה. קשה לשמוע ונוח לאבד אלא זכה. נוח לשמוע ונוח לאבד יצא שכרו בהפסדו. קשה לשמוע וקשה לאבד יצא הפסדו בכשרו כג':

ד' מדות באדם. שלי שלי ושליך שלך מדה בינונית. ויש אומרים זו מדת סדום. שלי שלך ושליך שלי עם הארץ. שלי שלי ושליך שלי רשע. שלך שלך ושלי שלך חסיד (ג):

הערות לנויב

הערות לנויב

השלמתי ע"פ הכ"ז ועי' אבות פ"ה כ"י ובמפרשים ועי' גי' פ"ה ס"ז. (ז) בכ"ה ג' דברו וכו' (ז) בכ"ה ד' מדות וכו' ר' ז' צ'ה שילמדו וכו' ולא ילמדו אחרים זה רשע גמור. ועי' אבות פ"ה מ"ג ושם ד' הלוקות כאלה גבי נותני צדקה וכן בגי' פ"ה ס"ח ועי' במדרש שמואל שם והנריא גורם בכל המקומות שילמדו מבנין פעל והב' נוטה להגיה הכל ע"פ המטענה שם לפי שהחלוקה הג' אין לה שום פירוש גבי תלמידים ע"ש ובפרקא דרבינו הקדוש (כ"ה ע"ב) איתא ד' מדות בלומדים וכו' ילמדו ולא ילמדו אחרים הרי זה נוטל לו קרנים וילמדו אחרים והוא לא ילמד הרי זה בינוני לא ילמדו וכו' והמלות וי"א זו מדת סדום ליתא שם ועי' גי' פ"ה ס"ז. (ח) בכ"ז ד' מדות ביושבין לפני חכמים מתקרב ויושב יש לו חלק. מתקרב ואינו יושב אין לו חלק. מתרחק ויושב וכו'. מתרחק ואינו יושב אין לו חלק. שואל ומשיב וכו' שואל ואינו משיב אין לו חלק. יושב ושותק וכו' יושב ואינו שותק אין לו חלק (בכ"ה ליתא לבבא זו) מתקרב ויושב וכו' יש לו חלק. מתקרב וישב בשביל שיאמרו איש פלוני יושב ויושב ליתא בכ"ה) וקרב לפני חכמים אין לו חלק (בכ"ה חלק לעוה"ב) מתרחק ויושב וכו' מתרחק ויושב בשביל שיאמרו איש פלוני אין ספק לו חכם אין לו חלק (בכ"ה חלק לעוה"ב) וכו' ככפנים יושב ושותק בשביל שלא ישמע וילמדו אין לו חלק (ובכ"ה שואל ומשיב בשביל שיאמרו איש פלוני חכם יש לו חלק שואל

בראשית רבה פ' פ"ה ס"ז. (ז) בכ"ה ג' דברו וכו' ודואג על עסקי דוד ובני רימון וכו' בשביל שבישר על מיתת שאול ע"כ ועי' במדרש מעשה תורה ועי' פרקא דרבינו הקדוש ושם מונה גי' כ' דשוקרו ונחלו העוה"ב והעוה"ב רחב הזונה ומילדת והגבעונים ע"כ. (ח) בכ"ה וי"א אף חושי הארצי רעה דוד ועי' לעיל אות י"ז. (ט) עי' בראשית רבה פ"ה ס"ה ופ"ה י"ח ס"ב ובג"ש הוא סמדרם קצת. (כ) עי' אבות פ"ה מ"ד. (כא) עי' אבות שם משנה י"ג ועי' פ"ה הגהתי. (כב) עי' אבות שם משנה י"ג והגהתי ע"פ ומסברא. (כג) עי' אבות שם משנה י"ג ועי' גי' פ"ה בהערות שם אות ו' וה'. ובכ"ה הביא בכאן בבא (מיד לאחר בבא דר' סדור בנשים) ד' מדות בדעות קשה לבעות וכו' זכה נוח לבעות וקשה לרצות לא זכה נוח לבעות ונוח לרצות וכו' ע"כ ונראה שנסתק בהבחיבת האחרות על המשנה ולפי חסירה איתה בבא דר' מדות בדעות ויש להשלימה ע"פ אבות פרק ה' משנה י"א ומשיב בשביל שיאמרו איש פלוני שואל ומשיב לפני

ד' מדות ביושבים לפני חכמים. משפך. ספוג. נפה. משמרת. משפך שהוא מכנים כזו ומציא כזו זה ת"ח נכנס לביהמ"ד שמע מדרש הלכות ואגדות וכשהוא יוצא אין בידו כלום. ספוג שהוא סופג את הכל זה תלמיד חכם שהוא נכנס לביהמ"ד שמע מדרש הלכות ואגדות כשהוא יוצא יש בו כלום כשהוא מוציאן מוציאן מעורבבין. נפה שהיא מוציאה את הקמח בפני עצמו ואת הסלת בפני עצמו ואת הסובין בפני עצמו זה תלמיד חכם שנכנס לבית המדרש שמע מדרש הלכות ואגדות כשהוא יוצא ויש בידו כלום מוציאן כל אחד ואחד בפני עצמו. משמרת שאינה מוציאה אלא שמרים זה ת"ח כשהוא נכנס לביהמ"ד שמע מדרש הלכות ואגדות כשהוא יוצא אין בידו כלום כשהוא שומע (שומע) דברי הבטלה הרי הוא בידו כו' :

ארבע מדות ביושבים לפני חכמים יש דומה לספוג. ויש דומה לנפה. יש דומה למשפך. ויש דומה למשמרת : דומה לספוג כיצד. זה תלמיד ותיק שיושב לפני חכמים ולמד מקרא ומשנה מדרש הלכות ואגדות כשם שספוג סופג את הכל כך הוא סופג את הכל. (דומה) לנפה כיצד. תלמיד סיקח שיושב לפני תלמידי חכמים ושמע מקרא ומשנה מדרש הלכות ואגדות כשם שנפה מוציאה את הקמח וקולטת את הסולת כך הוא מוציא את הרע וקולט את היפה. (דומה) למשפך כיצד. זה תלמיד טיפש שיושב לפני ת"ח שמע מקרא ומשנה (מדרש) הלכות ואגדות כשם שהמשפך ממיל מכאן ויוצא מכאן כך הוא כל דבר ודבר שטמילין באוניו נכנסים מכאן ויוצאן מכאן ראשון ראשון נשטמט והולך לו. (דומה) למשמרת כיצד. זה תלמיד רשע שיושב לפני חכם ושמע מקרא משנה מדרש הלכות ואגדות כשם שהמשמרת מוציאה היין וקולטת השטרים כך הוא מוציא את היפה וקולט את הרע טו. רבי אליעזר בן יעקב קורא אותן קרן נקוב קיטועה י'. קיטועה כיצד. זה תינוק שנותנין לו מרגליות וחזרין ונותנין לו פת זורק את הפת ונוטל את הפת חזרין ונותנין לו כלי חרס זורק את הפת ונוטל את הכלי חרס (הרי) לא נמצא בידו כי אם כלי חרס בלבד יא) :

לענין התלמידים דרש רבן גמליאל הזקן ארבעה דברים דג טמא דג מן הירדן דג מן הים הגדול : דג טמא כיצד. בן עניים שלמד מקרא ומשנה הלכות ואגדות ואין בו דיעה. דג מהור כיצד. זה בן עשירים שלמד מקרא ומשנה הלכות ואגדות ויש בו דיעה. דג מן הירדן כיצד. זה תלמיד חכם שלמד מקרא ומשנה מדרש הלכות ואגדות ואין בו דעת להשיב. דג מן הים הגדול כיצד. זה תלמיד חכם שלמד מקרא ומשנה מדרש הלכות ואגדות ויש בו דעת להשיב יב) :

הערות לנו"ב

הערות לנו"א

(כד ע' אבות שם משנה ט"ז ובמגן אבות שם וע"ע נ"א ובהערות שם אות י"א והס'רתי מסבא. לבית המדרש מתקרב ויושב כפי כפנים מתקרב ויושב ספוגי שיאמרו וכו' כפנים בני שהוא גדול יש לו חלק וכו' מתרחק ויושב בשביל שיאמרו וכו' פלוני יושב וישואל ומשמש לפני חכם אין לו חלק יושב וישמע וילמד זה שם יושב ושותק וכו' יושב ושותק כשיאמרו איש פלוני וישואל בשביל שיאמרו וכו' חלק ע"כ וע"ע בנ"א שבתומי וכל הנוסחאות הם מגומגמת ואנכי תקנתי והוספתי בפנים ע"פ צירוף כל הנוסחאות וע"פ ההמשך בהפסיקא בעצמה. וע"ע בפירקא דרבינו הקדוש שם וע"ע נוסחת הגרי"א ט) בכ"ע ד' מדות בתלמיד חכם יש שדומה לספוג ויש שדומה לנפה ויש שדומה למשפך ויש שדומה למשמרת וכו' כיצד תלמיד ותיק וכו' ולומד מקרא משנה הלכה ואגדות וכו' כשם שהספוג וכו' דומה לנפה כיצד ת"ח סיקח שיושב לפני חכמים ולמד מקרא משנה הלכות ואגדות כשם שהנפה מוציאה וכו' דומה למשפך כיצד זה תלמיד טיפש שהיה יושב לפני חכמים ולמד מקרא משנה הלכות ואגדות כשם שהמשפך כל דבר ודבר שטמילין בתוכו נשטמט והולך לו כך הוא כל דבר ודבר ששמע ראשון ראשון נשטמט והולך לו דבר ודבר שטמילין באוניו נכנסים מכאן ויוצאן מכאן ראשון ראשון נשטמט והולך לו. (דומה) למשמרת כיצד. זה תלמיד רשע שיושב לפני חכמים ולמד מקרא משנה הלכות ואגדות וכו' ע"כ ובספרים היה דומה לספוג כיצד זה ת"ח שיושב וכו' והנהתי ע"פ כ"ע וכן הוספתי ע"פ הכ"י וההמשך. וע' אבות פ"ה מ"ט ובספרים שם ובנ"ב וע"ע ספרי עקב פ' מ"ח רבי יהודה אומר תלמיד שחבו יפה דומה לספוג וכו' ע"ש י' בכ"ע היה קורא אותו קרא נקובה וקטע. ועל הגליון שם נ"א קרן קוטע וקוטע קוטע. ובנ"א ר"א בן יעקב ודג טמא קרן קוטע וקוטע קוטע. וע' כפרשים והגרי"א הגיה קרן נקוב קרן קוטע ואפשר שנוסחת הכ"ע היא הנכונה וע' בערוך ע"ד קרא ד'. יא) הגהתי ע"פ כ"א ובספרים זורק את הפת ונוטל את החרס לא נמצא וכו' ובכ"ע הו' לא נמצא בידו אלא כלי חרס וכן הוא בכ"א אלא כלי חרס. והנה הפירוש לקרן נקוב חסר כאן ואם נגרוס קרא נקוב בכ"ע אפשר שהמטעם הפירוש משום שהוא דבר מגונה ביותר ע"ש בערוך וצ"ע. יב) בכ"ע לענין ארבעה תלמידים גדול וכו' דג טמא ודג מהור ודג מן הירדן ודג מן הים הגדול דג טמא וכו' ואין בו דעת להשיב דג מהור וכו' מקרא ומשנה ומדרש הלכות ואגדות ויש בו דעת דג מן הירדן כיצד זה ת"ח שלמד מקרא משנה הלכות ואגדות ואין בו דעת להשיב דג מן הים כיצד זה ת"ח שלמד מקרא משנה הלכות ואגדות ויש בו דעת להשיב. ובכ"א לענין ד' ת"ח דרש וכו' ודג טמא גדול דג טמא כיצד זה ת"ח שלמד מקרא משנה הלכות ואגדות ואין בו דעת דג מהור כיצד זה בן

החכים אין לו חלק יושב ושותק בשביל שיאמרו איש פלוני יושב ושותק לפני חכמים אין לו חלק. וכו' ובספרים ישנים ד' מדות בהולכי לבית המדרש מתקרב ויושב וכו' בכ"ע מתרחק ואינו יושב אינו לו חלק שואל ומשיב יש לו חלק יושב ושותק אין לו חלק וכו' מתרחק ויושב בשביל שיאמרו וכו' אין לו חלק יושב וישואל בשביל שיאמרו איש פלוני יושב וישואל ומשמש לפני חכם אין לו חלק יושב וישמע וילמד זה שם יושב ושותק וכו' יושב ושותק כשיאמרו איש פלוני וישואל בשביל שיאמרו וכו' חלק ע"כ וע"ע בנ"א שבתומי וכל הנוסחאות הם מגומגמת ואנכי תקנתי והוספתי בפנים ע"פ צירוף כל הנוסחאות וע"פ ההמשך בהפסיקא בעצמה. וע"ע בפירקא דרבינו הקדוש שם וע"ע נוסחת הגרי"א ט) בכ"ע ד' מדות בתלמיד חכם יש שדומה לספוג ויש שדומה לנפה ויש שדומה למשפך ויש שדומה למשמרת וכו' כיצד תלמיד ותיק וכו' ולומד מקרא משנה הלכה ואגדות וכו' כשם שהספוג וכו' דומה לנפה כיצד ת"ח סיקח שיושב לפני חכמים ולמד מקרא משנה הלכות ואגדות כשם שהנפה מוציאה וכו' דומה למשפך כיצד זה תלמיד טיפש שהיה יושב לפני חכמים ולמד מקרא משנה הלכות ואגדות כשם שהמשפך כל דבר ודבר שטמילין בתוכו נשטמט והולך לו כך הוא כל דבר ודבר ששמע ראשון ראשון נשטמט והולך לו דבר ודבר שטמילין באוניו נכנסים מכאן ויוצאן מכאן ראשון ראשון נשטמט והולך לו. (דומה) למשמרת כיצד. זה תלמיד רשע שיושב לפני חכמים ולמד מקרא משנה הלכות ואגדות וכו' ע"כ ובספרים היה דומה לספוג כיצד זה ת"ח שיושב וכו' והנהתי ע"פ כ"ע וכן הוספתי ע"פ הכ"י וההמשך. וע' אבות פ"ה מ"ט ובספרים שם ובנ"ב וע"ע ספרי עקב פ' מ"ח רבי יהודה אומר תלמיד שחבו יפה דומה לספוג וכו' ע"ש י' בכ"ע היה קורא אותו קרא נקובה וקטע. ועל הגליון שם נ"א קרן קוטע וקוטע קוטע. ובנ"א ר"א בן יעקב ודג טמא קרן קוטע וקוטע קוטע. וע' כפרשים והגרי"א הגיה קרן נקוב קרן קוטע ואפשר שנוסחת הכ"ע היא הנכונה וע' בערוך ע"ד קרא ד'. יא) הגהתי ע"פ כ"א ובספרים זורק את הפת ונוטל את החרס לא נמצא וכו' ובכ"ע הו' לא נמצא בידו אלא כלי חרס וכן הוא בכ"א אלא כלי חרס. והנה הפירוש לקרן נקוב חסר כאן ואם נגרוס קרא נקוב בכ"ע אפשר שהמטעם הפירוש משום שהוא דבר מגונה ביותר ע"ש בערוך וצ"ע. יב) בכ"ע לענין ארבעה תלמידים גדול וכו' דג טמא ודג מהור ודג מן הירדן ודג מן הים הגדול דג טמא וכו' ואין בו דעת להשיב דג מהור וכו' מקרא ומשנה ומדרש הלכות ואגדות ויש בו דעת דג מן הירדן כיצד זה ת"ח שלמד מקרא משנה הלכות ואגדות ואין בו דעת להשיב דג מן הים כיצד זה ת"ח שלמד מקרא משנה הלכות ואגדות ויש בו דעת להשיב. ובכ"א לענין ד' ת"ח דרש וכו' ודג טמא גדול דג טמא כיצד זה ת"ח שלמד מקרא משנה הלכות ואגדות ואין בו דעת דג מהור כיצד זה בן

מעשה ברבי שמעון בן אלעזר שבא ממגדל עדר
 מבית רבו והיה רוכב על החמור ומטייל על שפת הים ראה
 אדם אחד שהיה מכוער ביותר א"ל ריקה כמה מכוער אתה
 שמא כל בני עירך מכוערין כמותך? א"ל ומה אעשה. לך
 לאומן שעשאני ואמור לו כמה מכוער בלי זה שעשית.
 כיון שידע רבי שמעון שחטא ירד מן החמור והיה משתמח
 לפניו (ד). אמר לו ענתי לך מחול לי. אמר לו איני מחול
 לך עד שתלך לאומן שעשאני ותאמר כמה מכוער בלי
 זה שעשית (ה). רץ אחריו שלשה מילין. יצאו אנשי העיר
 לקראתו אמרו לו שלום עליך רבי (ו). אמר להם למי אתם
 קוראים רבי. אמרו לו למי שמטייל אחרך. אמר להם אם
 זה רבי אל ירבו כמותו בישראל (ז). אמרו לו חס ושלום ומה
 עשה לך. אמר להם כך וכך עשה לי. אמרו לו אף על פי
 כי מחול לו. אמר להם הריני מחול ובלבד שלא יהא רגיל
 לעשות כן. אותו היום נכנס רבי שמעון לבית המדרש הגדול
 שלו ודרש. לעולם יהא אדם רך כקנה ולא יהא קשה כארו.
 מה קנה זה כל הרוחות באות ונושבת בו הולך וכא עמהם
 דמנו הרוחות חוזר הקנה עומד במקומו. ומה סופו של קנה זה וכה לישול הימנו קולמוס לכתוב ספר תורה (ח).
 אבל ארו אינו עומד בקיובו אלא כיון שנשבה רוח דרומית עוקרתו והופכתו על פניו (ט). ומה סופו של
 ארו באים עליו סתתין ומסתתין אותו ומסככין ממנו בתים והשאר משליכין אותו לאור. מכאן אמרו יהא אדם
 רך כקנה ואל יהא קשה כארו (י):

זה כתרו של דוד שנאמר הלא לכם לדעת
 כי ה' אלהי ישראל נתן (המלוכה) וממלכה
 לדוד (דהיי"ג ה'). כתר שם טוב עולה על
 גביהן. כל מי שזכה (ב) לתורה יבא וימלנה.
 אהרן לא זכה לכהונה אלא בזכות התורה
 שנאמר כי שפתי כהן ישמרו דעת התורה
 יבקשו מפיהו (מלאכי ב' ז'). דוד לא זכה
 למלכות אלא בזכות התורה שנאמר זאת
 היתה לי כי פקודיך נצרתי (תהלים קי"ט נ"ה) (ג):
 כל אהבה שהיא תלויה בדבר בטל
 דבר ובטלה אהבה ושאינה תלויה בדבר זו
 אהבת דוד ויהונתן. אין לך אהבה קשה בעולם
 חוץ מאהבת נשים (ד):

רבי שמעון אומר כל המשיא את בתו
 קטנה הרי זה ממעט פריה ורביה ומאבד את
 ממנו וכא לידו שפיכות דמים (ה):

דמנו הרוחות חוזר הקנה עומד במקומו. ומה סופו של קנה זה וכה לישול הימנו קולמוס לכתוב ספר תורה (ח).
 אבל ארו אינו עומד בקיובו אלא כיון שנשבה רוח דרומית עוקרתו והופכתו על פניו (ט). ומה סופו של
 ארו באים עליו סתתין ומסתתין אותו ומסככין ממנו בתים והשאר משליכין אותו לאור. מכאן אמרו יהא אדם
 רך כקנה ואל יהא קשה כארו (י):

שלושה דברים נאמרו בבני אדם. הנותן צדקה תנא עליו ברכה. והמלוה טוב ממנו. הנותן למחצה

שלוש מדות בתלמיד חכם. שואל ומשיב חכם. שואל ואינו משיב למטה הימנו. אינו שואל
 ואינו משיב זה למטה מכולם (י):

שלוש זיעות הן יפות לגרם. זיעת חולה. זיעת מרחץ. זיעת מלאכה. זיעת חולי מרפא. זיעת מרחץ אין
 לך כיצא בו (י):

הערות לנויא

כ"ע דאן סברא לומר שיקרא לביקור חולים דברים בטלים והמפרשים
 נדהקו בפירוש הדבר ע"ש. (ג) כ"ע מעשה ברשביא שהיה בן
 ממגדל עדר וכו' על שפת הים וראה אדם אחד וכו' ועי' תענית ב'
 ע"א ועי' ודרך ארץ רבה פ"ד ומס' כלה (דפוס ר"ג קורניל) י"ג ע"א.
 (ד) כ"ע כיון שידע ר"ש בן אלעזר שחטא ירד ר' שמעון מן החמור
 וכו'. (ה) כספרים ע"ד שתאמר לאומן שעשיתי כמה וכו' והגהתי ע"ש
 כ"ע. (ו) כ"ע יצאו אנשי עירו לקראתו וכו'. (ז) כספרים אם רבי זה אל וכו' והגהתי ע"ש כ"ע. (ח)
 יצאו ארבעה הרוחות הולך וכו' וכספרים לפיכך זכה קנה וכו' ובהרתי בהנוסחא שבכ"ע זכ"א
 שבתומי לפי שהיא מסבמת יותר עם החמור וכן הוא ג"כ בדארז ובמסכת כלה שם. (ט) כ"ע אבל ארו זה אינו כן
 אלא שישבא רוח צפונית ונפקד מצבו ורוח דרומית נעקר כצדו האחד נמצא ארו זה מוטל על שרשיו ע"כ ובכ"א כיון שנשבה רוח
 עוקרתו ובג"א שבתומי רוח צפונית ועי' בהרובאות. והנוסחאות הם מסופקות ומשונות שם זו מזו ע"ש. (י) כ"ע
 ומה סופו של ארו משליכין אותו מכאן אמרו וכן היה כספרים ישנים והגהתי ע"ש התומי והגהתי ע"ש
 כ"ע ומסבמת ממנו וכעיקר הדברים עי' בהרובאות שם. ובענין המשך דברים אלו לכאן נהגה במסכת כלה
 מחילי שם פ"א לעולם תהיה נאה בכניסתך ותהא נאה בציאתך ועלוב לאנשי ביהרץ ותהא מבעט את הנסקך
 ותפוק בתורה (ובדארז שם בבא ב' ל') הרי כאן שלש כבות ואין לו ספק שגם בכאן
 היו כל השלישה כבות ולפיכך נקט להו הכא משום המספר שלשה) רק בסדר הפוך היינו
 בבא א' הוי עכל בדיח' ואל תתעסק בדברי בטלה עם המעשה דרשבי'. כבא ב' הוי עלוב לאנשי ביתך
 עם המעשה דרשביא אבל נשכט המאמר ולא נשאר רך המעשה. כבא ג' הוי נאה בכניסתך וכו'
 עם המעשה דר' מרפון שיטב וישנה לתלמידים וכו' וכאשר הוא לקטן אבל נשכט המאמר וגם המעשה נאה שלא
 במקומו. (יא) כ"ע הנותן מחצית שכר וצ"ע. (יב) כ"ע זה למטה מכולן. ובכ"א ג' מרות
 מציא שואלין ומשיבין חכם שואל ואינו משיב זהו למעלה מכולן. וע"ע בפירקא דרבינו
 הקדוש והוא קרוב לנוסחת כ"א. (יג) כ"ע שלש זיעות הן יפות לגרם זיעת מרחץ אין לך כיצא בוה ע"כ.
 והתומי כתב ג' זיעות הן יפות לגרם זיעת וכו' וע"ש הגיהו כספרים. ובכ"א ג' זיעות הן יפות לגרם זיעת חולי זיעת מלאכה זיעת חולי מרפא זיעת

הערות לנויב

זכרו וגו'. (ב) ככ"ה שזכה. (ג) עי' אבות פ"ד משנה י"ג
 ונ"א פרק מ"א ובהערות שם אות א'. (ד) עי' אבות פ"ה
 כ"ט'. ונראה שפוסקא זאת מקומה לעיל בריש פמ"ו ועי'
 נ"א פ"מ ובהערות שם אות כ"ה. עי' יבמות י"ב בענין
 שלש נשים וכו' שםא תתעבר ותמות ונדה י"ג ע"ב

שש דמעות הן. שלש יפות ושלוש רעות. של ככי וישל עשן וישל בית הכסא רעות. ישל סם וישל שחוק וישל פירות יפות יד):

שלשה דברים (נאמרו) בכלי חרס בולע ואינו פולט ואינו מכאיש כל מה שבתוכו (ט):

שלשה דברים (נאמרו) בכלי זכוכית אינו בולע ואינו פולט ומראה כל מה שבתוכו. במקום חס חס במקום צונן צונן (ט):

ארבעה דברים קשה להם תשמיש המטה. הבא מן הדרך. והעומד מלפני הספר. והעומד מן החולי. והיוצא מבית האסורין (י):

כל המקבל עליו ארבעה דברים מקבלין אותו להיות חבר. אינו הולך לבית הקברות. ואינו מגדל בהמה דקה. ואינו נותן תרומה ומעשר לכהן עם הארץ. ואינו עושה מהרות אצל עם הארץ ואוכל חולין במהרה (ח):

כסף מצרים הזר למקומו שנאמר וינצלו את מצרים (שמות יב ל). ואומר וילקט יוסף את כל הכסף (בראשית מז יד). ואומר ויהי בשנה החמישית למלך רחבעם עלה שישק מלך

ג' דמעות קשות לעינים. דמעת העשן. ודמעת הדקר. וישל בכיה קשה מכולם. וישל אומרים אף של בצל גדול:

ג' דמעות יפות לעינים. דמעת החסית. ודמעת הקלורית. וישל שחוק יפה משניהן. ויש אומרים אף של בצל קטן (ז):

ג' דברים מגדלין את הגוף. יין ישן. וכשר שמן. והסולת. ויא אף בשר עוף (ז):

ג' דברים מרבים את הזרע. השום. והביצים. ישחלים. והגרניו (ח):

ג' דברים ממעטין את הזרע. פת שעורים. הפיגר. והגר (ט):

ג' דברים מרבינין את הזבל פת שעורים ופת קיבר תירוש וידק (י):

ג' דברים נכנסים לנוף כמית שהם. הפול. והתורמוסין. והעדשים. ויוש אומרים ג' אחרים גם כן השומשמן וזרע פשתן וכסניות של תמרה (יא):

ג' אוקיארות (יב) ג' בארות בעולם. שתיים כמזרח ואחת ככל העולם (יז):

עשרה חלקים בריות בעולם. ט' בסדקין ואחד ככל העולם. עשרה חלקים של כשפים בעולם ט' במצרים ואחד ככל העולם. עשרה חלקים של זנות בעולם ט' באלכסנדריא ואחד ככל העולם. עשרה חלקים של נוי בעולם ט' בירושלים ואחד ככל העולם. עשרה חלקים של יסודין בעולם ט' בירושלים ואחד ככל העולם. עשרה חלקים של יטמות בעולם ט' בכבליים ואחד ככל העולם. עשרה חלקים של עונות בעולם (יד) ט' בלוד ואחד ככל העולם. עשרה חלקים של גבורה בעולם ט' ביהודה ואחד ככל העולם. עשרה חלקים של חכמה בעולם ט' בירושלים ואחד ככל העולם שנאמר ולך לך אל ארץ המדינה ונו' (בראשית כ"ב טו). עשרה חלקים של חנופה בעולם ט' בירושלים ואחד ככל העולם שנאמר כי מאת ה' נביאי ירושלים יצאה חנופה לכל הארץ (יחזקאל כ"ג טו). עשרה חלקים של תורה בעולם ט' בירושלים ואחד ככל העולם שנאמר כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים (ישעיה כ' ג) טו):

הערות לנו"ב

בענין והמשחקין בחינוקות ע"ש (ז) בכיה ודמעה של שחוק וכו' ועי' נרא פמ"א ובגרמזו שם בהערות אות י"ד ואילו יש להגיה ודמעת ה ק בר (במקום דמעת הדקר) ובבאביה רבה שם לפי ניתת העירוק. ז) ע"י פסחים כ"ב ע"ב באופן א"ר. ח) בכיה ד' דברים וכו' ועי' יומא מ"ח ע"א וע"ב כעין זה. ט) בכיה והגד ואילו צ"ל והגדרנות ועי' גיטין ע"א וע"ע בערך ערך גדרנות. י) ע"י פסחים שם. יא) ע"י קצת מזה ברכות נ"ז ע"ב. יב) כן הוא בכ"ז ואין ספק שאיזה י"ד) אולי צ"ל עשרה חלקים של עניות. טו) ע"י ב"ר פניה ס"ז ותענית ס"ז ע"א וירושלמי ברכות פ"ד היה ופסקתא רבתי קס"ט ע"ב ובמנין שם אות מ"ה ואילו יש להשלים כאן חס ריה שסבכו וצאת ה"דאה לעולם. טז) ע"י בפסקתא רבתי שם וצ"ע ובעיקר הדברים ע"י נ"יא פ"ח ובהערות שם והגימטא כאן מסכתא יותר ע"ש הדגמאת בקידושין ואסתר רבה הרמזות שם.

הערות לנו"א

מרחץ וכו'. יד) בכ"י דמעת הים ודמעת החרדל יפות לעינים ודמעת שחוק יפה מכולם וישל בכי וישל עשן וישל כתיב רעות. ובניא שבתוכי דמעת סם דמעת חרדל יפות לעינים של שחוק וכו' ועי' שבת קמ"א ע"ב ובמפרשים שם ואיכה רבתי פ"ב סמ"ז ובמפרשים שם ובערך ערך הסית ע"ש וע"ע נ"ב. טז) הוספתי מלת נאמרו ע"ש ב"ע וכן לקמן. טז) בכ"י זכרה כל מה שבתוכה ועי' נוסחת הנ"א וע"ע כן אברהם שהביא בשם המדברי מס' פסחים הביא בשם הראב"ה וראה ג' דברים נאמרו בכלי חרס וג' בכלי זכוכית כ"ה בולע ומפליט ומשמר מ"ה שבתוכו וכו' שאין כן בכלי זכוכית ע"כ והגה אין ספק שהנוסחא כאן היא קטועה במקצת ובפירקא דרבינו הקדוש ולא ע"א) איתא שלשה נאמרה בכלי חרס בולע ופולט ומכאיש מה שבתוכו שלשה בזכוכית אינו בולע ואינו פולט ואינו מכאיש שלשה בכלי כתבות בולע ואינו פולט ומכאיש מה שבתוכו כלי זכוכית הם מקצתו הם כולו ע"כ וצ"ע. יז) כן הוא נוסחת כ"י אלא שכתוב שם מן האסורין והגהתי ע"פ נוסחת כ"א ושם ובמפרשים הנוסחא ארבעה דברים קשין לתשמיש המטה וכו' מלפני הספר והיוצא מבית האסורין (במפרשים היסורין) ע"כ וכבר הוספתי בספרים ב"ב דהעומד מלפני

ההולה ע"ש התומ"י ועי' בענין הבא מן הדרך בגיטין ע"א. יח) בכ"י וכל המקבל עליו וכו' ואינו מגדל בהמה ואינו נותן תרומה וכו' כבפנים ובמפרשים שנים כל המקבל עליו ארבעה דברים להיות חבר וכו' בהמה דקה והשאר חסר ובמפרשים השלימו ע"ש התומ"י אינו נותן תרומה לכהן עם הארץ אינו עושה מהרות אצל עם הארץ אוכל חולין במהרה ע"כ ואין ספק שהוא מוטעה. ובעיקר הדברים

מצרים וגו' ויקח את אמוצרה ביה' ה' וגו' (דברי הימים ב' י"ב כ"ו).
 כתב שמים חזרה למקומה שנאמר העתף ענין כו ואינו כו
 עשה יעשה לו כנסים כנשר יעוף השמים (בשלי כ"ג ה' י"ט):
 רבי יהודה בן תימא אומר הו עז כנמר וקל כנשר
 ורין כצבי וגבור כארי לעשות רצון אבך שבשמים כ):

יהודה בן תימא אומר הו עז כנמר וקל
 כנשר ורין כצבי וגבור כארי לעשות רצון
 אבך שבשמים י"ו. וכן הוא אומר רצון יריאיו
 יעשה וגו' (תהלים קמ"ה י"ט):

הוא היה אומר הו אהב את השמים ירא מן השמים חרד ושש מכל המצות. ואם עשית לחכרך רעה
 קימעה ירא בעיניך הרבה. ואם עשית לחכרך טובה הרבה ירא בעיניך מעט. ואם עשה לך חכרך טובה
 קימעה תהא בעיניך הרבה. אם עשה לך חכרך רעה הרבה תהא בעיניך קימעה:

ספוג וקנקנה זפותה אלו תלמידי חכמים. משפך ושפופרת אלו הרשעים:
 הו כנור שאין בו פתח להכניס את הרוח. הו למוד לקבל את הצער. והו מוחל על עלבונך כא):
 חמשה דברים העשוין וגנוזין. אלו הן. אהל מועד וכלים שבו. ארון ושברי לוחות (שבו). צנצנת המן.
 וצלוחית של שמן המשחה. והמטה. ומקלו של אהרן שקדיה ופרחיה. ובגדי כהונה ובגדי כהן משיח. אבל
 מכתשת של בית אבטינס שלחן ומנודה ופרוכת וציץ עדיין מונחין ברומי כב):

מעשה ברבי טרפון שישב ושנה לתלמידים ועברה כלה לפניו צוה עליה והכניסה בתוך ביתו ואמר
 לאמו ולאשתו רחצוה וסכוה וקשטוה ורקדו לפניו עד שתלך לבית בעלה כג):

אלו שהותנו חכמים שאין להם חלק לעולם הבא חמשה מלכים וששה מבקשי גדולה קין
 וקרה ובלעם ואחיתופל ודואג וגחזי כד):

רבי יוסי אומר צדיקים נמורים אין מצרפין אותם. רשעים נמורים אין מצרפין אותם. את מי הן מצרפין
 כינונים. אנא ה' מלטה נפשי (תהלים קמ"ז ד') מדינה של גידנם. בית שמאי אומרים יורדין לתוכה ונצרפין בה
 ומכצנצין ועולי' הימנה שנאמר והכאתי את השלישית כאש וצרפתים כצרוף את הכסף וכחנתים ככחון

הערות לנ"א

הערות לנ"ב

ע"י תוספתא דמאי פ"ב (ושם ואינו נותן תרומה ומעשר לעם הארץ) וע"ע
 במשנה שם פ"ב מ"ג ובכורות ל' ע"ב. והנה הגריא מחק לבבא דולא
 יגדל ואולי היה להגיה פה כנה כל המקבל עליו וכו' להיות חבר אינו נותן תרומה ומעשר וכו' ואינו עושה טהרות וכו' ואוכל חזקין
 בטהרה ואינו מתארח אצל ע"ה ו"א אף אינו הולך לביה"ק ואינו מגדל בחמה דקה. ובספרים ישנים לא נשאר רק ה"א שהיה
 באמת בסוף הפסקא וצ"ע. י"ט) כ"ב"ע חסורים כאן איזה שריות ומתחיל אמרה לו בתו של פלוני אהובך אמר המלך לעבדיו
 הפשיטו כליה והלבישוה על מלות והושיבוה על מלות של כסף ושל זהב הלכו עבדיו ועשו כן לימים סדרה אותה הגערה
 על המלך אמר המלך איני מכה אותה ואיני הורגה אלא טלו מה שעליה והלבישוה כליה ותלך לבית אביה לקיים מה
 שנאמר ועמיה הגלו לבבל כסף מצרים חזר למקומו שנאמר וינצלו את מצרים ואומר וילקט יוסף את כל הכסף הנמצא בארץ
 מצרים ובארץ כנען ואומר בשנה החמישית למלך רחבעם עלה שישק מלך מצרים על ירושלים כי מעלו בה' באלף ומאתים
 רבב ובששים אלף פרסים ואין כספר אשר באו עכוו מצרים לובים כספים וכושים וגו' וחק את אצרות בית ה' ואת אצרות
 בית המלך את הכל לקח ויקח את כל מגיני הזהב אשר עשה שלמה וגו' כתב שמים חזר למקומו וכו' והנה אין ספק
 שהפסקא התחילה ג' דברים חזרו למקומו ישראל כסף מצרים כתב שמים ונשכמה הכבא הראשונה ובכ"ע (וכן בהעתקה
 שלפני התומ"י ע"ש) יש עוד שיעור מננה ויש להשלים הכל ע"פ גוי' פמ"ז ע"ש. ובעיקר הדברים ע"י מכולתא בשלח מסכת
 ד'מטק פ"א פסחים ס"ז ע"ב וילקוט משלי פ"ג בספוק שם. כ) ע"י אבות פ"ה מ"ב. וע"ע פסחים ק"ב ע"א וברקדוקי
 סופרים שם א"ת צ"י. ובכ"ע כל זה על הגליון ובכ"א ורין כצבי ליתא ונוסחא זו נראית ישרה יותר. כא) ככ"ע ר"י בן תימא
 אומר הו וכו' ובספרים אהוב את השמים הדרוש של כל המצות ותקנתו בכ"ע ובכ"א הו עוד א"ס עשית לרעך טובה היא
 בעיניך קימעה א"ס עשה לך חבירך וכו' ואם עשה לך חבירך וכו' הו כנאר שאין נפתח להכניס וכו' והו מוחל את עלבונך
 ובכ"א ואם עשה לך חבירך טובה קימעה ירא בעיניך הרבה ספוג וקנקנה זפותה אלו תלמידי חכמים וכו' הו לקבל את הצער וכו'
 וכן היה גם כספרים ישנים וכבר הוגה ע"פ התומ"י. ובעיקר הדברים ע"י ד"א זוטא פ"ב ואולי יש להגיה הו כנאר שאינו
 בקוץ להכניס בו הרוח ובקנקנה זפותה וע"ע עוד בפ"א ובמסכת כלה (דפוס ר"ג קורניל) ד' ע"ב וצ"ע והיו בכ"א ג' כאמרים
 מתחילים כשהו ומיטום וכן תני להו הכא וצ"ע וע"ע לעיל פרק י"ד. כב) הגהתי והוספתי ע"פ כ"ע ובכ"א ג' ובספרים ישנים
 מלת חמשה ליתא ומתחיל דברים העשויים אליו הן אהל מועד וכלים שבו וארון ושברי לוחות וצנצנת המן והמטה ומקלו
 של אהרן וכו' כהן משיח של אבטינס וכו' ופרכת עדיין מונחין בארון ע"כ. והוגה ע"פ התומ"י והמטה צלוהית של
 שמן המשחה ומקלו של וכו' ואין ספק שנוסחת הכ"ע ישרה יותר ויותר נקל לבחון בה כספר המשנה. ובעיקר הדברים ע"י
 מכולתא בשלח מסכת ד' פ"ה ותנחומא שם יומא נ"ב ע"ב ובג"ש וסוטה ט' ע"א ותוספתא דמאי פרק י"ג
 ותנא דב"י אליה רבא ומסכת כלים (בית המדרש הדר ב') מ"א ובפרקא דרבינו הקדוש ל"ב ע"א באופנים אחרים וע"ע
 ילקוט תהלים רמז תתס"ח בשם הילמרנו בפסוק משה עורך בענין גניזת המטה והוא המטה של משה. וע"ע יומא נ"ז ע"א
 ומעולה י"ז ע"ב בענין דברים המונחים ברומי. כג) כ"ב"ע מעשה ברבי טרפון שישב ושנה לתלמידיו ועברה וכו' לתוך ביתו וכו'
 והנה הגריא מחק לפיסקא ושא כאן וע"י בהערות לעיל אות י' וצ"ע. כד) בספרים ישנים וכן בכ"א אלו שאין להם חלק
 לעולם הבא ה' מלכים ואתה חזקת קין וכו' ובספרים הוגה ע"פ התומ"י וכו' שחקנו חכמים שאין להם וכו'
 ואכ"י הצנתי נוסחת כ"ע ואולי צ"ל אלו שנכמו חכמים וכו' והנה ע"י לעיל פל"ז אלו הדרגמאית ליתא ר"ג מלכים

את הזהב (זכריה י"ג ט'). בית הלל אומרים אין רואין אותה כל עיקר שנאמר כי טוב חסדך מחיים שפתי ישבחונך (תהלים ס"ג ד'). ואומר וחוסה עליהם כרוב חסדך (נחמיה י"ג כ"ב) כדי שינצלו מדינה של גיהנם כה):

כל מה שברא הקב"ה בעולמו לא ברא אלא לכבודו שנאמר כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו אף עשיתיו (ישעיה ס"ג ז'). ואומר ה' ימלוך לעולם ועד (שמות ט"ו י"ח) (כו):

אמר רבי חנניא בן עקשיא רצה הקב"ה לזכות את ישראל לפיכך הרבה להם תורה ומצות שנאמר ה' חפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר (ישעיה מ"ב כ"א) (כז):

הערות לנ"א

הערות לנ"ב

ע"ש וכן הגיה הגר"א אבל נראה יותר שכללו כאן הנך דבקשו למנות ולא מנו אותם משום כבוד אבותם או בניהם ע' סנהדרין קיד ע"א וע"ב ומשום האי טעמא לא נקבו בשמות גם כאן. ואולי יש להגיה מבקשי עלילה במקום מבקשי גדולה וע' סנהדרין ק"א ע"ב ושה"ש רבה פ"א. כה) בספרים וכן בכ"א ר"י אומר צדיקים גמורים אין כצטרפין אותם (בכ"א אינן כצטרפין) רשעים גמורים אין כצטרפין את (את ליתא בכ"א) מי הן כצטרפין בינונים אלא ה' מלטה נפשי מדינה של גיהנם שמא אם יורדין לתוכה ומסתפסין ועולין (בכ"א ונפלין) היכנו ומסתפסין שנאמר והבאתי וכי. והנה הצגתי בפנים נוסחה הכ"ע וכן הוא גם כן בתוכי ע"ש אבל אין ספק שגם נוסחא זו קטועה ומסורסת היא ובתוספתא דסנהדרין פ"ג גרסינן בית שמאי אומרים ג' כתות הן אחת להי עולם ואחת להרפת ולדיראון עולם אלו רשעים גמורים שקולין שבהן יורדין לגיהנם ומצפצפין ועולין הימנה ומתרפאים שנאמר והבאתי וגו' ובית הלל אומרים רב חסד כלסי חסד ועליהם אמר דוד אהבתי ועליהם נאמרה כל הפרשה ע"כ. והובא בגמרא ר"ה ט"ז ע"א ע"ש וע"פ הדברים האלה נראה שיש להגיה פה ר"י אומר שלש כתות הן וכי' ואת כו' הן כצטרפין בינונים בית שמאי אומרים וכי' בית הלל אומרים אין רואים אותה כל עיקר שנאמר אלא ה' מלטה נפשי כדי שינצלו מדינה של גיהנם ואומר כי טוב וגו' ואומר חסה עליהם כרוב חסדך ע"כ. וע"ע בנוסחת הגר"א ושם הוא גם כן קרוב לזה ע"ש. ויש להעיר עוד שלשון המקרא נחמיה הוא חוסה עלי כרוב חסדך. (כו) ע' יומא ל"ח ע"א וסוף פרק קנין תורה. (כז) ע' מכות כ"ג ע"ב ובסוף פרק קנין תורה ובמפרשים שם והנה בכ"י שתי פיסקות אלו ליתנהו ואין ספק שניתוספו בכאן על ידי המעתיקים או המדפיסים כדי לסיים בדבר טוב.

ית' ע' ברכות ס"ד ע"א ובג"ש והוא סיום נהוג בכמה מסכתות.

הוספה א לנוסחא א

ונכללו בה

- (א) לקומים מכ"י שונים מקדמונים שהביאו נוסחא זו אשר לא העירותי עליהם בפנים בהערות.
- (ב) תיקונים והשטמות אל ההערות.
- (ג) תיקוני טעיות שנפלו בדפוס.

פרק א' (דף א' ע"א בהערות אות ה') ואנכי מוסיף עוד שמצאתי מעשה זאת מובאת בס' יחומי האמוראים כ"י וז"ל שם (בכרך ב' דף ק"ט ע"ב) בתחילת אבות דר' נתן מעשה בר' יאשיהו זר' מתיא בן חרש אף על פי שאתה רבי ואני תלמידך אי אפשר לעזוב דברי אלהים חיים ולשטוף בדרך ארץ ע"כ. ויש להעיר עוד על דברי הרב מהר"ז פראנקל בספרו דרכי המשנה צד קליא בהערה ו' שם ובהערה ח' ע"ש: (שם שם ע"ב שורה * ו') נרשם במעות רות א' כ"ה וצ"ל א': (שם שורה ט"ז) נרשם במעות משלי כ"ה וצ"ל כ"ה: (שם שורה כ"ט) צ"ל משלי ז' ז'—כ': (שם שורה ל"א) נרשם במעות ז' י"א וצ"ל ז' י"ב וי"ג. (שם שם בהערות אות ט"ז) יש להעיר עוד על פירוש אבות כ"י מר' יעקב בר'יש לפ"א מ"א וז"ל משה קבל תורה מסיני שנאמר ויתנם ה' אלי ואומר זכרו תורת משה עבדי יהושע קבל כמשה שנאמר ונתת מהודך עליו זקנים קבלו מהיושע שנאמר ויעבדו העם את ה' וגו' וכל ימי הזקנים אשר האריכו ימים אחרי יהושע שופטים קבלו מזקנים וכו' חגי זכריה ומלאכי קבלו מנביאים ע"כ: (שם שם בהערות אות כ') ע"ע ביא'הרבנדך להרב מהר"ז ברילל שנה ג' צד ק' וק"א: (שם שם אות כ"ב) אבל ע"ע בכתב יד וואטיקאן בהוספה ב' וע"ע מדרש שמואל פ"ה יצא עתק מפנים ר' יהושע דסיכניו בשם רבי לוי דבריכם סותרים את דבריכם היך מה דאת אמר ויעתק משם הרהר וע"ע ילקוט נביאים סוף רכ"ז פ"ג ע"ש וא"כ יש להסתפק עוד מאד אם צדקו המפרשים. וגם בפירוש אבות כ"י הנ"ל שם מביא תחילת פיסקא זאת וז"ל וכו' ברייתא מפורש ישכן מצינו בא נשי כנה ג' וכו' אלא שהמתינו ע"כ וכן הביא לדברים אלו ה"ר יצחק בר'יש בפירושו על אבות כתב יד וז"ל בפ"א משנה א' וכן מפורש בכרייתא הנקראת אדר"ג ישכן מצינו בא נשי כנה ג' וכו' אלא שהמתינו:

(שם דף ב' ע"א) (שם שם בהערות אות ל"ה) יש להעיר כי הובאה כל פיסקא זו (עוד חגים ינקופו) בילקוט המכירי וצ"ל ט"ז ו"ז: (שם בהערות אות ל"ה) יש להעיר כי הובאה כל פיסקא זו (עוד חגים ינקופו) בילקוט המכירי תהלים מזמור ל"ו וז"ל איזהו סיג וכו' הריני נוגע בו ואינו מת ואפילו אם תנעי בו וכו' רבי אומר זה מימסו הרשע שיישחקו עצמותיו וכו' ובשאר הדברים הכל כככ"ע: (שם אות ט"ב) ע"ע נתחומא להרב מהר"ש בובער פ' כי תצא סי' י"ד ובהערות י"ס אות כ"ד ובביאורו הנכון ממלת זמורה ואם כן נוסחא זו היא העיקרית ושינוי אח"כ המעתיקים או מחמת חסרון ידיעה או משום תיקון מופרים:

(שם דף ג' ע"א שורה כ"ד) נרשם במעות תהלים מ"ט כ"ד וצ"ל כ': (שם שורה ל"ג) צ"ל שמות כ"ד י"א: (שם בהערות אות ס"ד) ע"ע בתנחומא שהו"ל הרב מהר"ש בובער פרשת בראשית אות כ"ה ובהערות ותיקונים שם אות קצ"ה. והנה הובאו דברים אלו גם בילקוט המכירי מזמור מ"ט וז"ל כיצד נכרא אדם הראשון שעה ראשונה הוצנר עפרו שניה נעשה גולם שלישית נמתחו איבריו וכו' שתים עשר נמרד והלך לו לקיים מה שנאמר אדם ביקר כל ילין רבי שמעון בן יוחאי אומר אמשול לך משל למה אדם הראשון דומה וכו' ויש להסתפק עוד אם באמת הך פיסקא דיום ראשון מהו אומר וכו' והמשל דר"ש בן אלעזר לא היתה בנוסחתו של האדר"ג או שהוא השמיט אותה מפני הקיצור וכדרך המלקטים: (שם ע"ב שורה כ"ה) נרשם תהלים מ"ט כ"ד צ"ל כ': (שם בהערות אות ס') הובא משל זה בילקוט המכירי ובדלעיל וז"ל רשב"י אומר וכו' והקיפו בצמיד פתיל וכו' מה עשתה האשה עיניו וכו' בעלה מן השוק אמר מה זה א"ל ידי הושטתי וכו' אמר לה כתי' לא כך וכו' אף אדם הראשון כך דומה וכו' כככ"ע. וע"ע המזכיר ח"ד צד פ"ה:

(שם דף ד' ע"א שורה ה') צ"ל שם י"ט: (שם שורה י"ד) מח ש"ד צ"ל מח ש"ד: (שם בהערות אות צ"א) הובאה פיסקא זו ואותה שאחריה עוד סוף הפרק בילקוט המכירי מזמור קי"ט וז"ל כיון שבא לעת ערב וכו' וא"ל שהעלה אברהם תחת יצחק בנו על גבי המזבח וכו' קרנותם קודמות לפרסותם וכו': (שם בהערות אות צ"ב) בילקוט המכירי שם באותה שעה וכו' ונבלים וכלי שיר וכו' זה העולם הזה שמשול ללילות שנאמר וכו': (שם בהערות אות צ"ה) בילקוט המכירי שם הפיסקא מתחלת אמר הקב"ה (והמלות באותה שעה

(* מנן השורות בסתם הוא מלמעלה למטה.

הוספה א לנוסחא א

ליתנהו (שם) וכו' ככביע נמצאתי מחריב את העולם ואמר זה שהמלכתי מלך וכו' ככביי: (שם ע"ב שורה ח') נרשם שמות מ"ו י"ח וצ"ל י"ו: (שם שורה י') נרשם שמות מ"ו י"ט וצ"ל י"ח: (שם בהערות אות צ"ח) בילכות המקרי שם ד"א ותשת עלי כפך נטל לו אחת מהן ע"כ:

הערה לכל הפרק אמר המו"ל ראיתי בהמחזור וויטרי כ"י שבאקספארד קובץ 1100 ברשימת הרב מהר"א ניבויער (Opp. 59) שנמצא בתוכו גם כן מדרש עשרת הדברות והוא מיושנה עד מאד מהנמצא בידינו ונכללו בו גם כן כמה דברים שידועים אצלנו מהמדרש כונן אותיות דרע וכו' והוא מתחיל (דף קמ"ט ע"א) בזה"ל ועל עשרת הדברות יש אנדה על כל פסוק ופסוק וכן שיבת אנבי ה' אלהך אשר הוצאתך המתרגם אומר עד קדמיה והדורש אומר ראשון דברינו ופתחון סינו חייבין ליתן הודאה ושכחה למי שכרא את התורה בעשרים ושנים אותיות וכו'. ונשתקעו בו גם כן כמה דברים כענין נריאת האדם וחסאן והקללות. ואחרי כי אקוה כי בעזר ה' עוד יעלה בידי להרפסנו כולו ולדבר שם על מיכו ויחסו לשאר כ"י עוד ממין זה לכן אסתפק פה להעתיק רק סדר הדברים אשר אישער כי מקצתם לקוחים הם מהאר"נ והם מתחילים בדף קנ"ג ע"ב מהקובץ בהמלות: ביום ששי מה עשה ברא בהמות חיות ועופות וכתות של מלאכים וביקש עצה למלאכיו לבראות אדם וכו' שנים עשרה ישעות הוא היום ישעה ראשונה עפרו וכו' אמרו חכמים כשכרא הקב"ה בהמה חיה ועופות העבירו לפני המלאכים ואמר להן קראו לו שמות. אמר להן (האדם) הריני קורא לפניך וכו' אמר הקב"ה למלאכים זה האדם שאתם מרננים עליו וכו' הרי חכמתו מרובה משלכם. מיד התחילו המלאכים להתקנאות בו וכו' מיד ירד סבאל עם כל ביתו מן השמים ונסתכל בכל הכריות ולא ראה ערום להרע כמו הנחש וכו' בתחילה שהכניס הקב"ה אדם בנן ערן מינהו על כל עין הגן לאכול חוץ מעץ הדעת שהזהירו עליו כי ביום אכלך והוא לא הבין הדבר וכו' וכשכרא אצל אשתו א"ל הקב"ה ציוני לאכול מכל עץ הגן ומלננע בו והוא לא צוה מכאן אמרו חכמים כל המוסף גורע. שישמע הנחש כן אמר בלבו באלה הדברים אוכל לפתות אדם וכו' והלך אצל האי"ן וחכמו עד שהפיל מפריו כשראתה חוה כך שננע לאילן ולא מת אמרה הדברים שאמר לי אדוני רבי כזבין הן יבן מצינו בנישים קדמוניות שקוראות לבעלי רבי שנאמר בשדה ואדוני זקן ומתרגמי ורבוני סיב כיון שראתה חוה הפרי שהוא נאה ומשובח וכו' המעימה לכל חיה ועוף שבעולם עד שהגיעה לעוף אחד שישמו חיל וכו' אמרו אדם הראשון קודם ישחמא היה כל עורו מפרסה וכו' כיון שראה הקב"ה מקבל שבנים שלא חזרו שפך חמתו על הנחש ואיררו וכו' הוסף עליו עשר קללות וכו' ולחווה נתן עשר קללות ואילו הן וכו' ואדם קללו בעשר קללות וכו' והאר"ן נתקללה בעשר קללות וכו' (ומסכים ברוב עם נו"ב סמ"ב) ומפני מה נתן עליו הקב"ה אילו גזירות כנגד מ' יום שהולך נוצר במעי אמו לפיכך אדם שנתחייב ככ"ד לוקה מ' כנגד מ' ואדם לא היה יודע מנהגו של עולם כשהגיע הערב והחשיך נצטער אדם צער גדול ובכה ואמר אוי לי בשיביל שמרחתי עולם חושך בערי זהו מיתה שנקנסה עליה ראה לו הקב"ה עמוד של אש ושמח כלבו עמד וברך ברוך מאוויי האיש וכשעלה עמוד השחר וכו' הבין שצמנהגו של עולם הוא להיות ערב ובוקר ושמח שמחה גדולה והקריב שור שקרניו קודמים לפסותיו שנאמר לה' מישור פה מקרין מפריש ע"כ:

פרק ב' (דף ד' ע"ב שורה י"ב) נרשם ויקרא י"ח וצ"ל י"ט: (שורה מ"ו) נרשם מ"ו ל"ה וצ"ל ל"ג: (שורה כ"ב) נשמט אחר מלות ואורך ימ"ך הציון דברים ל' כ':

(שם דף ה' ע"א שורה כ"ו) צ"ל שמות י"ט י': (שם בהערות אות י"א בשורה ד') צ"ל בית ז' שער ב' (בפנים במעות בית ד' שער ז') ונ"ל כעת שהנוסחא העיקרית היא על אותן ימים הראשונים מהו אצלך כלי שום מספר. וע"ז ככ"י וואמיקאן בהוספה ב': (שם שם ע"ב שורה כ"ט) נרשם תהלים ס"ח מ"ט וצ"ל י"ט:

(שם דף ו' ע"א שורה י"ט) נרשם דברים מ' י"ז וצ"ל מ"ז: (שם שורה כ') אחר המלות והיו שם כאשר צוני נשמטו המלות דברים י' ה': (שם שם ע"ב שורה כ"ב) צ"ל שמואל א' ב' כ"ז: (בהערות שם אות נ"ז) ע"ע פרקא דרבינו הקדוש (שה"ל הרב מהר"ש שאנבלום) דף כ"ד ע"א סימן ל"ה שם: (שם בהערות אות ס"ד) יש להוסיף עוד כי הובאה כל פיסקא זאת דנולד מהול במדרש תרי עשר כ"י קובץ 5704 Hebr. בדברישיש מחזקאום וז"ל שם (דף קכ"ו ע"ב) איש תם וישר מלמד שיצא איוב מהול וכו' אף יוסף יצא מהול שנאמר אלה תולדות יעקב יוסף והלא היה ראוי לו מר אלה תולדות יעקב ראובן ומה ת"ל יוסף וכו' עד שאלתיאל עכרי נאם ה' ע"כ. ויש להעיר עוד שבפירוש הר"ב על רש"י על התורה כפי ויצא כפסוק ותאמר לאה בא גד (בראשית ל' י"א) מביא שם בשם אנדה שנד נולד מהול:

(שם דף ז' ע"א בהערות אות ע"א) מובאה כל פיסקא זו במדרש תרי עשר כ"י וז"ל שם (כ"ח ע"ב) איזה סיג שעשו נביאים וכו' לא כאריה אחד בלבד אלא ככל האריות שבעולם וכו' וברא את העליונים ואת התחתונים על אחת וכו' עד מה שיכולה לשמוע. (שם שם ע"ב שורה י"ח) צ"ל שם כ"ז. וע"ע על כל הפרק ככ"י וואמיקאן הוספה ב':

פרק ג' (שם שם בהערות אות א') ע"ע לקמן פ"מ ובהערות שם אות י"ב: (שם דף ח' ע"א בהערות אות י"ד) ע"ע תנחומא ח"י שרה סימן ח' ובהערות שם: (שם ח ע"ב בהערות אות ל') ובילקום אבות כ"י לאבות פ"ג מט"ז לבבא והכל לפי רוב המעשה ז"ל וכן אמר ר"ע כל הנוטל פרוטה מן הצדקה בזמן שאינו צריך לו אינו יוצא מן העולם עד שיצטרך לבריות והמכריך סמרטוטין על עיניו ועל שוקיו ואומר תנו לסומא זה. תנו למוכה שחין זה וכו'. וה"א החובט פתו לארץ והמפור מעותיו לארץ אינו נפטר וכו' לבריות והקורע בגדים בחמתו והמשכר כלים בחמתו סוף הוא עובד ע"א שכך מנהגו של יצה"ר וכו'. וה"א הנותן עיניו באחיו שימות וירשנו או שימות וישא אשתו וכן הנותן עיניו באשתו שתמות וירשנה או שתמות וישא אחותה סוף שקוברין אותו בחידון ועליו הכתוב אומר חופר גומץ בו יפול. ר' דוסתאי כ"ד ינאי אומר אם נתת פרוטה לעני שחרית ויבא אליך ערבית אם יש בידך ליתן תתן לו ואם לאו פטרוהו מיד ואל תאמר איני נותן שכבר נתתי לך בשחרית כי אינך יודע איזה יכשר איזה מדה הגון, וכן רבי יהושע אומר נשאת אשה בילדותך שא אשה בזנותך ותוליד בנים ובנות כי אינך יודע איזה יכשר זה או זה שנאמר כתוב זרע זרעך וגו'. ה"א אם לאמת תורה בעושרך אל תשב בשעת עניות אם למדת תורה בעושרך אל תשב בשעת הרחוק לפי שטוב לאדם שיעשה מעט בריוח יותר ממאה פעמים בריוח ע"כ. ובפ"א אבות כ"י לר' יעקב ב"ר שמשון אבות פ"ג מ"ב בן עזאי וכו' ועבירה גוררת עבירה וכו' שכך דרכו של יצה"ר היום אומר לו עשה כך ולמחר עשה כך עד שהולך ועובד ע"ז כמו ששינינו במשנת רבי נתן ובפ"א האורג ע"כ: (בפנים שורה י"ח) צ"ל כנוי רבי אליעזר ורבי יהושע [ורבי טרפון] ורבי עקיבא (במקום ר"ע ור"ט) וע"ע בכ"י וואמיקאן בהוספה ב':

(שם דף ט' ע"א בהערות אות כ"ו) ילקום אבות פ"ב מ"ב לבבא דמרכה צדקה מרכה שלום מביא שם בבא זאת וז"ל מעשה בר"ע שראה אדם שהיה רגיל בצדקה ונכנס בספינה בתוך הים עמד עליהם רוח ומכעה הספינה והיה ר"ע בספינה אחרת וראה אותה ספינה אחרת שטבעה בים והיה מכיר את אשתו לימים בא ר"ע להעיד על אשתו שתהא מותרת לינשא לכל והמתין לו ר"ע עד שלשה חדשים לראות אם היא מעוברת או לא. לסוף זמן בא בעלה אמר לו ר"ע בני לא אתה הוא שמטעת בים א"ל הן. א"ל מי העליך מן הים. א"ל רבי צדקה שמעתי קול רעש אמר זה לזה נרוצה ונעלה את האיש שנמצא בו צדקה מיד העלוני והמילוני ליבשה. באותה שעה פתח ר"ע ואמר ברוך ה' אל ישראל שבהר ברברי תורה ובדברי חכמים ובפירושיהן שכן כתוב שלח לחמך על פני המים ע"כ:

פרק ד' (ט' ע"ב) לפסקא דעל התורה בפירוש אבות כ"י לר"י ב"ר שמשון פ"א מ"ב על התורה מפורש בברייתא שנאמר אם לא בריתי יומם ולילה ע"כ. וליתא לפנינו:

(שם י' ע"א בהערות אות ט"ז) ע"ע תנחומא ח"י שרה סימן ב': (שם י' ע"ב שורה א') צ"ל דברים י"א י"ד י"ג וט"ז: (בהערות שם אות כ"ו) יש להוסיף עוד שהובאה פסקא זו בפירוש אבות כ"י הנ"ל במשנה שם וז"ל ועל העבודה על עבודת בית המקדש אמרו כל זמן שבית המקדש קיים היה העולם מתברך ליושביו והגשמים יורדים בזמנם שנאמר והיה אם שמוע תשמעו וגו' אשר אנכי מצוה אתכם היום ולעבדו וגו' ואילו זו עבודת בית המקדש בזמן שאין עבודת בית המקדש קיימת וכו'. ועצר את השמים ולא יהיה מטר וכן כנאות חגי הוא (היה) אומר מהיותם בא אל ערמת עשרים והיתה עשרה יען ביתי אשר הוא חרב וגו' ע"כ. וגם במדרש תרי עשר מביא פסקא זאת וז"ל (דף קכ"ה ע"א) על העבודה וכו' והגשמים יורדין בזמנן וכו' מפני מה לא ביקב עשרים והיתה עשרה כשם שאמר בחמים והיתה עשרה לפי שהיקב סימן הוא יותר בחמים וכו' ככ"ע מפני מה עשית לנו כל כך וכו' ורוחק יען מה אמר ה' צבאות יען ביתי וגו' אכרך אתכם מתחילה וכו' ככ"ע:

(שם י"א ע"א בהערות אות כ"ט) בפירוש אבות כ"י הנ"ל שם ועל גמילות חסדים שנאמר כי חסד חפצתי ולא זכה העולם מתחילתו לא נברא אלא בגמילות חסדים שנאמר עולם וגו':

(שם י"ג ע"א בהערות אות פ"ט) במדרש תרי עשר כ"י הובא כל פסקא זאת וז"ל (ק"ס ע"א וע"ב) וכשבא אספסינוס וכו' אלא שתשגרו לי קשת אחת וחץ אחד ואלך לי מכם אמרו לו כשם שיצאנו על שלפנך והרגננו וכו' כך נצא עליו ונהרגהו היו רואים לאספסינוס ולעם שרוים נגד חומותיה וכו' היו כותבין על החץ וחוקקין חוץ לחומה וכו' ככ"ע ר"א אחז בראשו ור' יהושע אחז ברגליו וכו' עד שהגיעו לשערי ירושלים וכו' והיו מוליכים אותו עד שקיעת החמה וכו' הביאו ראש חוזר וכו' והיה משליך אותו כנגד המזבח וכו' ככ"ע עד זה אליהו ואלישע. וע"ע בכ"י וואמיקאן הוספה ב' ובפרט בענין מלת ותיפא (ע' הערות אות ע"א):

פרק ה' (דף י"ג ע"ב בהערות שם אות ט') בפירוש אבות כ"י הנ"ל פ"א מ"ג כרמפירש בברייתא שהיו יושבין לפניו שני תלמידים צרוק וביתום וכששמעו כך פירשו והלכו להם ונעשו אומה לעצמן:

הוספה א לנוסחא א

פרק ק' (דף י"ד ע"א בהערות אות ח') בפירוש אבות כ"י הג"ל פ"א מ"ד יוסה בן יעזר איש צרידה אומר וכו' מפורש בכרייתא שיהא ביתו של אדם מזומן לחכמים לבית וועדס כאדם האומר שמור לי בבית פלוני ע"כ. וע"ע לקמן בדברי הילקוט אבות. (שם) לפיסקא דהוי מתאבק בפירוש אבות כ"י הג"ל שם כיצד בזמן שת"ח נכנס לעיר וכו' לך אצלו ושב לפניו ואל תשב לפניו על הכסא ולא על הספסל ולא על המטה אלא על הקרקע ע"כ. וע"ע לקמן בדברי הילקוט אבות כ"י :

(שם דף ט"ז ע"ב בהערות אות ל') ביחומי האמוראים (כרך ג' דף שע"ג ע"ב) ובאדר"ג אמרו בן מ' שנה היה רבי עקיבא כשהלך ללמוד תורה לסוף י"ח שנה לימד ברבים. אמרו לא נסטר מן העולם עד שהיו לו שולחנות של כסף ושל זהב ועולה למטתו כסולם של כסף עד שהיתה אשתו יוצאת בקורדיקסין של זהב וכו' ע"כ. והנה אנכי הגדתי בפנים ע"פ הכ"ע בקרדו מ"ן והרנא כי כעת וכן מצאתי במדרש הגדול כ"י פ' שמות ונסחא דגרים הכי וצ"ל בפנים בקורדיקסין וע' בערוך ערך קרדקייס.

הערה לכל הפרק הנני מעתיק בזה את כל דברי הילקוט אבות כ"י למשנה זו כפי שהם נוגעים להאדר"ג בפרק זה וז"ל יוסי בן יוחנן איש צרידה ויוסי בן יוחנן איש ירושלים יהי ביתך בית וועד לחכמים שיהיו רגלים להוועד בביתך מדברי תורה ויהא ביתך מזומן להם להיוועד כמו שאדם אמר לחכיו שמור לי בית פלוני. ד"א יהא ביתך בית וועד לחכמים כיצד בזמן שהתלמיד חכם בא אצלך ללמוד תורה ויאמר לך שנה לי אם יש לך לשנות שנה לו ואם לא פטרנו מיד ותקבל מה יצא מפיךם ביראה ובחלחלה שנאמר עבדו את ביראה וגילו ברעדה. ע"א יהי ביתך בית וועד לחכמים שיהא מצוי בקביעת חכם בביתך שתלמוד אתה ובניך ספיו מקרא ומשנה ותלמוד ואגדה ודרך ארץ למען יברכך ה' אלהיך וכן נתברך בית לכן כגלל יעקב כמו שנאמר נחשתי ויברכני ה' בגלליך וגם בית המצרי כגלל יוסף וכו'. והוי מתאבק בעפר רגליהם כלומר בזמן שתלמיד חכם יכנס לעיר אל תשמט תשב לפניו על הארץ ואל תאמר איני צריך ממנו אלא בין תבין דבריו וכל אשר יצא מפיו תשמע כי תשמע ה' קרובה על ידם למוכיח עובדא שהיה על יד נקדימון בן גוריון שפעם אחת עלו ישראל לירושלים לרגל ולא היה מים לשותות הלך נקדימון בן גוריון אצל ההגמון אחד שהיה שם אמר לו הלויני שתיים עשרה מעיינות מים שקל צווישטון ואני נותן לך שתיים עשרה מים כנגדן ואם לא הריני נותן לך שתיים עשרה כבר כסף קצין לו מעות וקבע לו זמן כיון שהגיע זמנו שלח לו שגר לי מים או מעות שלח לו עדיין יש שהות ביום בצדדים שלח לו שגר לי המים או מעות שלח לו עדיין יש שהות ביום במנחה שלח לו שגר לי מים או מעות שלח לו עדיין יש שהות ביום ליגליג עליו אותו ההגמון אמר לו כל השנה כולה לא ירדו גשמים וכו' (ומסכים לרוב עם נוסחת הגמרא בתענית שם.) ולמה שמו נקדימון שנקרא לו החמה בעבורו אמרו על בתו של נקדימון בן גוריון שהיתה מסתה מוצעת בשנים עשר אלפים דינרי זהב ושנים עשר אלפים דינרי זהב היתה נקרא בן כלבא והיה מתפאר לפרנס כל אנשי ירושלים כ"ב שנים בחימים ובשעורים אחיה עשיר אחד בירושלים שמתפאר לפרנס כל אנשי ירושלים כ"ב שנים וכן עשיר אחד שמתפאר לפרנס כל אנשי ירושלים כ"ב שנים במשח' ושבו רבנן העשיר בצ"בי על כולן :

פרק ק' (י"ז ע"א בהערות אות ג') פירוש אבות כ"י פ"א מ"ה * מפורש בכרייתא שיהא ביתך פתוח לעוברים ולשבים כדרך שהיה ביתו של איוב פתוח וכו' ולמערכ ולמה עשה איוב ד' פתחים וכו' מצטערים עד שיקפו את כל הבית אלא כל הבא יכנס כדרכו ויצא כפתח השני שלא יראוהו העומדים דרך בניסתו ויתכיש מהם ע"כ. ובספר יחומי האמוראים כרך ג' (קפ"ד ע"ב) ז"ל כי בן מצינו בכרייתא מפרש יהי ביתך פתוח לצפון וכו' ולמערכ כדרך שהיה ביתו של איוב כדי שלא יהיו עניים מצטערים עד שיקפו כל הבית ע"כ; (שם ע"ב סוה"א) נרשם איוב ל"א מ"ז וצ"ל י"ז; (שם אות י"ד) בפירוש אבות כ"י שם ובכרייתא מצינו לא בני ביתך ממש אלא שיהיו עניים משיחין מה שאוכלין ושותין על שולחנך ע"כ. וביחומי האמוראים שם ויהיו עניים בני ביתך למד לבני ביתך עונה כדי לכשיהיה עני בא וסועד על פתחו של בעה"ב א"ל איכס כאן. א"ל הן הכנס נכנס הגישו שלחן לפניו אכל ושתה ובירך לשם שמים ונעשית לו נחת רוח גדולה ע"כ. ובספר מרפא הנפשות כ"י מ"ר עקנין (צ"א ע"א) וקלוא מלמד שיהא ביתו של אדם וכו' ויהיו עניים בני ביתך ולא בני ביתך ממש וכו' ושותין בביתך וכו' בביתו של איוב וכשפגשו זה בזה אומר אחד לחבירו וכו' אתה הולך לתוך ביתו של איוב וכשבאה עליו פועעניות גדולה הרוא וכו' עדיין לא הגעת לאברהם וכו' אבל אברהם לא עשה כן אלא שממהרה בעולם וכנה פלטרין על הדרכים והניח מאכל ומשקה כל הבא נכנס אוכל ושותה ומכרך לשם שמים לפיכך נעשית לו נחת רוח גדולה כל מה שהפסד שואל מצוי בתוך ביתו של אברהם וכו' ע"כ :

(שם דף י"ח ע"א בהערות אות ל"ו) בפירוש אבות כ"י שם באשתו נדה וכו'. וכן בספר יחומי האמוראים דף קפ"ה ע"א אל תרבה שיהא עם האשה וכו' וע' בעד כל זה במבוא פ"ד :

(* פירוש אבות כ"י סתם הוא מ"ר יעקב ב"ר שמשון הגזכר לעיל כמה פעמים.

הוספה א לנוסחא

פרק ח' (י"ח ע"ב שורה י"ז) נרשם קהלת ד' י' וצ"ל מ' י' : (בהערות אות ה') בפירוש אבות כ"י פ"א מ"ז מפורש כברייתא כיצד שיעשה את רבו קבוע שילמד ממנו מקרא וכו' ואגדות טעם שהניח לו במקרא סופו ליכר לו במשנה וכו' (ובכל פעם ולומר לו במקום שי"א מרו לו) עד באגדות נמצא אותו אדם יוצא מלפניו מלא טוב וברכה ע"כ. ובילקוט אבות כ"י למשנה הנ"ל עשה לך רב קבוע שילמד לך מקרא ומשנה ומעמיה תורה הכל הלכות ואגדות ומעם שלא למד בהלכה סופו ילמוד במשנה באגדה ילמד במדרש נמצא תלמיד שיושב לפני רבו יהיה מלא כל טוב וברכה ע"כ. וע"פ כל הנך דוגמאות אין ספק שצ"ל בראש הפרק רבו קבוע וכבנוסחת הגר"א ע"ש : (בהערות אות מ"ז) בפירוש אבות כ"י במשנה שם מפורש כברייתא שנים שיושבים ועוסקים בתורה מעה אחד מהם הלכה או פסוק או שאמר על הממא מהור ועל המהור ממא וחבירו מחזירו יש להם שכר טוב בעמלם ע"כ. ובמדרש תרי עשר כ"י מ"ד ע"ב וקנה לך חבר וכו' ויגלה לו כל סתריו כל סתרי תורה וכל סתרי ד"א וכו' :

(שם י"ח ע"א שורה ג') נרשם איכה ג' כ"ז וצ"ל כ"ח : (בהערות שם את כ"א) במדרש תרי עשר כ"י כל פיסקא זו ח"ל שלשה שיושבת וכו' שרכן מתקבל שנאמר או וכו' וישמע אלו הן שנוזרין וכו' (שם ע"ב אות ל"ג) צ"ל ועי' באו"ז היא כ"ע ותר' הלכות ר"ה : (בהערות אות מ"א) ביהוסי האמוראים דקפ"ה ע"ב כמו שמפרש באגדה כשם שהיו הראשונים חסידים כך היתה בהמתן כגון חמור של ר' פנחס בן יאיר וחמור של רבי חנינא בן חמור של ר' יוסי דמן יודקרת ע"כ וצ"ע. וע"ע בכ"י וואטיקאן הוספה ב'. ויוצא משם דמעשה זו מקומה בפ"ח והוא נכון יותר : פרק ט' (כ"י ע"א בהערות אות ד') בפירוש אבות כ"י פ"א משנה ז' מפורש כברייתא אחד שכיניו של בית ואחד שכיניו שבשדה שאין הנגעין באין אלא מחמת ביתו של רשע עונותיו נרמו לסתור כותלו של צדיק כיצד נראה נגע בכותל שבין רשע לצדיק סותרין כותלו של צדיק אמר רבי ישמעאל בנו של רבי יוחנן בן ברוקא אוי לרשע וכו' נרמו שיסתר כותלו של צדיק ע"כ ובל"ס זאת היא הנוסחא הנכונה : (שם ע"ב שורה ב') וע"ל צ"ל ע"ל :

(דף כ"א ע"א בהערות אות כ"ט) כל פיסקא זו עד המלות רפא נא לה היא במדרש תרי עשר כ"י (דף כ"א ע"ב ע"א) וח"ל רבי שמעון בן אלעזר על מספרי לשון הרע נגעים באים וכו' ולא היו דנין אותו בוראי ספק אם דעתו נסה עליו ספק וכו' בככ"ע המדבר דברים בחבירו ומביישו וכו' בככ"ע א"ל משה וכו' הברית שבינינו לבינך במלנו מפני כן הברית כרותה לאהרן ולבניו שנאמר ולא זכרו ברית אחים באותה שעה עג משה וכו' : (שם ע"ב בהערות אות מ') בענין עוזרו שם ע' בדברי הרב מאור עינים דף י"ז ע"א וע"ב דפוס ווילנא תרכ"ז מאמר קול אלהים. ובילקוט אבות כ"י לפ"א מ"ז רבי שמעון בן אליעזר אמר אף המספרים לשון הרע נגעים באים וכן משה רבינו נלקח בצרעת כיד מפני לשון הרע שנאמר וישב ידו אל חיקו והגה מצרעת כשלג. וכן מצינו באהרן ובמרים שסיפרו במשה לשון הרע על כן לקו כפורעניות שנאמר ותדבר מרים ואהרן במשה על אודות האשה הכושית אשר לקח. כיצד הלכה ציפורה ודברה דברים במרים ומרים סיפרה לאהרן כיון שדברה לאהרן דברו שניהם בצדיק ולקו כפורעניות שנאמר ויפן אהרן למרים והגה מצרעת ואף אהרן לקח שנאמר ויחר אף ה' בס וילך לפי שקיבל אהרן לשון הרע בכלל גם הוא כפורעניות ובשביל שהיה כהן גדול לא דיבק בו הנגע כמו במרים ומרים נתעסקה בדברים תחילה שנאמר ותדבר מרים ואהרן במשה ומה אמרה עלי היה הדיבור ולא פירשתי מבעלי ואתה גם עליך היה הדיבור ולא פירשת מאשתך ואבותינו הראשונים עליהם היה הדיבור ולא פירשו מנשותיהן אבל משה לפי שדעתו נסה עליו לכך פירש מאשתו. ולא היו דנין לפניו אלא שלא בפניו ולא דנו אותו כודאי אלא כספק. ספק דעתו נסה עליו ספק אין דעתו נסה עליו. והלא דברים קל וחומר ומה מרים ולא דברה אלא בחיבה ולא דברה בפניו נעשה כי הדיוס המדבר דברים בפני חבירו ומביישו על אחת כמה וכמה שילקו. באותה שעה אמר אהרן למשה משה אחי אתה סבור שאותו צרעת על מרים היא אינו כתובה על מרים היא אינה כתובה אלא על אבא מרים שנאמר אל תהי נא כמת אשר בצאתו מרחם אמו והכל כדי לפייסו : רבי שמעון בן אליעזר אמר אף על כל המספרים לשון הרע נגע' באין שכן מצינו בנחזי שסיפר לשון הרע דבקה בו צרעת עד יום מותו שנאמר צרעת נעמן תדבק בך ובזרעך לעולם ויצא מלפניו מצורע כשלג. רבי שמעון בן אליעזר אמר אף על נסי דרוח נגעים באין שכן מצינו בעוזרה המלך שנאמר ובחזקתו גבה לבו וגו' וע"ע כ"י וואטיקאן הוספה ב'. ומנה"מ נר' ב' ח"ב פ"א מה שמביא שם בשם מדרש השכם : (שם בהערות אות מ"ז) בפירוש אבות כ"י שם ובבריתא שנינו אל תתיאש מן הפורעניות מלמד שיהא אדם מתפחד בכל יום ואומר שמא היום תבוא עלי פורעניות שמא למחר תבוא עלי פורעניות כדרך שהיה איוב מתפחד בכל יום וכו' : (שם אות נ"ה) בפירוש אבות כ"י ד"א כיצד וכו' רואה את ביתו שהוא מצליח אל יאמר בשביל וכו' ונתן לי מאכל ומשתה בעוה"ז והקין קיימת לי לעוה"ב אלא יאמר אוי לי שמא לא נמצא לי לפני המקום אלא זכות אחד והוא נתן לי מאכל ומשתה בעוה"ז כדי שיאבד שכרי לעוה"ב ע"כ : פרק י' (כ"ב ע"א בהערות אות ב') ע"ע מגן אבות כאבות פ"א מ"ח. ובפ"א אבות כ"י במשנה שם

הוספה א לנוסחא א

ובכריתא כך שנינו אל תעש עצמך כעורכי הדינין כיצד מלמד שאם באת לכהימ"ד ושמעת מעם או דבר הלכה אל תבהל להשיב ואל תהא יושב ושותק אלא שאל באיזה מעם אמרו באיזה עינין הדין ע"כ. ובילקוט אבות כ"י למשנה שם אל תעש עצמך כאילו אתה יודע הדבר שנשאל בכימ"ד רק שאול באיזה ענין ובאיזה מעם הוא ע"כ: (שם אות ט') בילקוט אבות כ"י ענין אחר אם אחד עני ואחד עשיר אל תאמר האיך אני מזכה את העני ומחייב את העשיר או האיך אני מזכה את העשיר ומחייב את העני והתורה אמרה לא תכירו וגו' ועוד הפסוק אמר קמטן כגדול תשמעון שלא יהא אחד עומד ואחד יושב ואחד אמר כל צורכו ואל תאמר לאחד קצר דבריך אמר רבי יודא שמעתי שאם רוצה להשיב שניהם משיבין ואיזה אסור שלא אחד עומד ואחד יושב ויהו עליך דין גדול קמטן ודין קטן כגדול ודין של פרוטה כדין מאה דינרי זהב ע"כ: (שם אות י"ד) בילקוט אבות כ"י שם היו זהיר בדבריך שמתוך דבריך ישמעו ויסיפו עליך לשרק מפני שמא הן רמאין יתחזקו בדבריהם ע"כ:

פרק י"א (שם ע"ב שורה ד') נרשם שמות כ' י' וצ"ל מ': (בהערות אות ד') בילקוט אבות כ"י כשם שניתנה תורה כברית כך ניתנה את המלאכה כברית ע"כ:

(שם דף כ"ג ע"א בהערות אות י"ג) בפירוש אבות כ"י פ"א מ"י ובכריתא שנינו ר"י בן בתירה אומר הרי שאין לו מלאכה שיעשה והיה לו חצר חריבה ושרה חריבה מנין שילך ויתעסק בה תלמוד לומר ששת ימים תעבוד וגו' מה ת"ל כל מלאכתך להביא את שיש לו חצר חריבה שילך ויתעסק בה ע"כ: (שם ע"ב אות כ"ו) בפירוש אבות כ"י ובכריתא שנינו מלמד שלא יניח אדם עמרה לעצמו אלא יניחו לו אחרים עמרה וכן הוא אומר יהללך זר ולא פיך מצינו בשאול בשעה שאמרו עלה למלכות היה מתחבא בין הכלים שנאמר ויאמר הנה הוא נחבא אל הכלים ע"כ. וע' לעיל פ"י בהערות שם אות י"ג. ובילקוט אבות כ"י למשנה שם ושנא את הרבנות מלמד שלא יניח אדם עצמו עמרה אלא אחרים יעלו אותו וכן הוא אומר יהללך זר ולא פיך נכרי ואל שפתוך ואל יוציא עליו שם המלכות שמתוך שמוציא לו שם מלכות סוף נותנין בו עיניהם ותופסין אותו ונוטלין ממנו רבי עקיבא אמר כל המגביה עצמו בדברי תורה דומה לנכילה שמושלכת בשוק והיה עובר ושב מניח ידו על חוטמו עד שהוא עובר ממנו שנאמר אם נבלת בהתנשא ואם זכותה יד לפה. אמר לו בן עזאי רבי דרשהו בענינו אם נבלת בהתנשא אם מנבל אדם עצמו ואוכל רק תמרים וחרוכין ולובש בגדים צואים ויושב ומשמר פתחיהן של חכמים והיה כל עובר ושב אמר זהו שומה לסוף יבצא בו כל התורה כולה. רבי יוסי אמר רד למטה ותעל למעלה כל המגביה עצמו בדברי תורה סוף שמשפילין אותו וכל המשפיל עצמו בדברי תורה סוף שמגביהין אותו. ושנא את הרבנות לפסוק ולעשות הוראה לרבים. ושנא את הרבנות פ"י שררה כל מי שיאמר קודם שאכנס לגדולה הכנס לגדולה זו הייתי רצה שארד עמו לחיי ועכשיו שנכנסתי בו כל מי שיאמר לירד ממנה הייתי חפץ שיפיל עליו קומקמא של חמין פ"י לשון יון הוא מוסף מפני שהגדולה היא קשה לעלות בה כך היא קשה לירד ממנה שכן מצינו בשאול המלך בשעה שאמרו לו עלה למלכות היה מתחבא בין הכלים שנאמר ויאמר ה' הנה הוא נחבא בין הכלים ובשעה שיאמרו לו רד ממנה היה מחזר אחר דוד להרגו ע"כ: (שם אות כ"ז) בפירוש אבות כ"י שם שנינו בכריתא מלמד שלא יוציא לו אדם שם מבלכות שמתוך שמוציאין לו שם סוף שנותנין בו עיניהם והורנין אותו ונוטלין ממנו את כל ממונו ע"כ:

(שם דף כ"ד ע"א שורה ג') נרשם שם כ"ד א' וצ"ל משלי כ"ז י"ד: (שם בהערות אות כ"ד) בילקוט אבות כ"י למשנה שם איתא ואל תתודע לרשות רשות פ"י המושל כיצד מלמד שלא יוציא אדם עצמו שם ברשות שמתוך שמוציא עליו שם גדול ברשות סוף נותנין בו עיניהם והורנין אותו ונוטלין את כל ממונו כיצד שהוא יושב עם חבירו בשוק ואמר ברוך המקום שהכניסו לבית פלוני היום מאה כורין חומטין ומאה כורין שעורין ושבע ממנו לסמים אחד הלך והגיד לחבירו לשהרית יבואו ויקיפו הבית ונוטלין את כל ממונו לעריכת אין להם כלום ועליו הוא אמר כבוד רעהו בקול רם קללה תחשב לו. ע"א היה חבירו יושב בשוק ואמר האלהים חנן את פלוני היום יוצא מביתו מאה שורין ומאתים רחילים שמע ממנו סרדיוס הלך ומגיד למושל ולשהרית באים ומקיפין את הבית ונוטלין ממנו הכל ולעריבת אין לו כלום ועליו הוא אמר כבוד רעהו בקול רם קללה תחשב לו: ד"א אל תתודע לרשות מלמד שלא יאמר אדם אני שר העיר אני שר המשרה מפני שיהיה גולן לישראל: ד"א שלא יבין אדם לעול את הרשות. שאע"פ שכראשונה פותחין לו פתח ובלוין אותו באחרונה קשה לו: (שם ע"ב בהערות אות ל"ח) בפירוש אבות כ"י פרק א' מ"ב שנינו י"א מפורש בכריתא ראו שלא תורו דבר שלא כדברי תורה ותתחייבו עליו ועוד הוזהרו למי אתם שונים שתאמרו דברים לתלמידים ידא ה' ולא להדיוטות שמהם יורו שלא כדברי תורה ותחייבו עליהם גלות ותגלו למקום מים הרעים אלו הגוים שנאמר הן גוים כמר מדלי וישתו התלמידים הבאים אחריכם לאחר שתגלו וילמדו ממעשי הגוים וימותו כמה שנאמר ויתערבו וגו' ונמצא שם שמים מתחלל על ידכם שגרתם לעצמיכם גלות

ואומות העולם מונים ואומרים שאין כח בשכינה להציל כדרכיב וקרשתי את שמי הגדול אשר חללוהו בית ישראל באמור להם עם ה' אלה ומארצו יצאו ע"כ. וכלי ספק גם פירוש המעתיק נתערבב כאן בלשון הכרייתא. ובילקוט אבות כ"י למשנה שם הודרו בדבריכם שלא תאמרו דבר שלא מדברי תורה ושמא תחייבו עליו גלות ואף התלמידים הכאים אחריכם יזמרו משמיכם דבר שלא מדברי תורה ומחייבו עליו גלות גם הם ויגלו למקום מים הרעים ואיזה מים הרעים הרי הוא אמר אלו הגוים ויתערבו בגוים וילמדו מעשיהם מים הרעים כמשמעם וי"א שמא יגלו לעברה קשה ע"כ. וכן הובאה פסקא זאת בפירוש אבות כ"י לר' יצחק ס"ט בר' שלמה למשנה זאת וז"ל ובכרייתא מפורש הודרו שלא תורו דבר בדברי תורה ותתחייבו עליו גלות ותגלו למקום מים הרעים אלו הגוים שנאמר הן גוים כמר מדלי וישתו התלמידים הכאים אחריכם וימותו לאחר שתגלו וילמדו מעשה הגוים אז ימותו כמו שנאמר ויתערבו בגוים וילמדו מעשיהם וכו' כבפירוש אבות כ"י לעיל:

פרק י"ב (כ"ה ע"א שוה"ס) נרשם במדבר כ' ב' וצ"ל כ' כ"ט : (שם בהערות אות י"ב) בפירוש אבות כ"י פרק א' משנה י"א אוהב שלום שנינו בכרייתא מלמד שיהא אדם אוהב שלום ורודף שלום כדרך שהיה אהרן רודף שלום בישראל וכו' הרי ששני בני אדם עושין מריבה זה עם זה הלך אהרן ויושב לו אצל אחד מהן ואומר לו בני ראה חבירך מהו או' הרי הוא מטרף את לבו מחנק את דעתו ומתלש את שערו ואומר או' לי היאך אשא את עיני ואראה את חבירי בושתי הימנו וכו' קנאה מלבו שוב הולך אצל חבירו ואומר לו כך עד שמתפייסו זה לזה ומנשקין זה לזה ע"כ. וכן הובאה פסקא זאת במדרש תרי עשר כ"י (דף קפ"ד ע"א) וז"ל אוהב שלום כיצד וכו' כככ"ע נמצא אותו האיש מונע עצמו מעון ומעבירה וכן שני בני אדם וכו' כככ"ע. וכן הובאה פסקא זאת בפירוש ר' יצחק בר' שלמה כ"י למשנה זאת כ' ד ת נ י א הו שני בני אדם עושין מריבה זה עם זה הלך אהרן ויושב לו אצל אחד מהם ואומר בני ראה חבירך מהו אומר הרי מטרף את לבו מחנק את דעתו מתלש את שערו ואוי לי איך אשא את עיני ואראה את חבירי בושתי ממני שאני הוא שסרחתי עליו והוא יושב אצלו עד שמוציא קנאה מלבו שוב הולך אצל חבירו ואומר לו כך עד שמפייסין זה עם זה ונושקין זה עם זה ע"כ. ובספר מרפא הנפשות כ"י לר"י עקנין (דף פ' ע"א) הלל אומר הוי מתלמידיו וכו' כשהיה אהרן מהלך בדרך וראה שנים שעשו מריבה זה עם זה הלך לו אהרי וישב לו אצל אחד מהם וכו' מטרף על לבו וקורע בגדיו ומחנק את עצמו ואומר היאך אשא את עיני ואראה את חבירי בושתי הימנו שאני סרחתי עליו הוא יושב אצלו עד שמסיר קנאה מלבו שוב הלך אהרן וישב לו אצל חבירו וא"ל כך וכשפגעו זה את זה וכו' לכך נאמר ויבכו את אהרן וגו' ע"כ. וענין נ"ב סכ"ד : (שם ע"ב שוה"ס) נרשם דברים ל"ב ג"א וצ"ל ג' : (שוה"ס) נרשם שמות ל"ג כ"ב וצ"ל כ"א : (כשוה"ס האחרונה) צ"ל איוב כ"ב י"ג וי"ד :

(שם דף כ"ז ע"א בהערות אות ל"ה) בפירוש אבות כ"י במשנה שם ורודף שלום כמה שנאמר וכו' בקשהו ממקומך ורדפהו למקום אחר ע"כ : (שם ע"ב בהערות אות ס"ה) בפירוש אבות כ"י מצינו בכרייתא שכן אנשי מגדל שמתוך שהיו אוהבין זה את זה לא רצה הקב"ה לאכבדן אלא לבלבלו אבל אנשי סדום וכו' איכרן מן העולם שנאמר ואנשי סדום רעים וחמאים לה' רעים זה לזה וחמאים בניע ע"כ. וכן הוא גם כן בפירוש ר' יצחק בר' שלמה למשנה זאת. ובמרפא הנפשות כ"י ע"ו ע"ב מצינו באנשי וכו' ככפנים :

(שם דף כ"ז ע"א בהערות אות מ"ו) בפירוש אבות כ"י ומקרבן לתורה שנינו בכרייתא שיהא אדם מקפח את הבריות ומקרבן תחת כנפי השכינה ע"כ : (שם אות נ"ו) במדרש תרי עשר כ"י דף קנ"א ע"א בשם שאין אדם חולק וכו' לכה כתיב אין להם מנחם ב' פעמים וכו' ואה אין לו וכו' ממור שלמד תורה ושנה לתלמידים והוי התלמידים בירושלים היה בא ויוצא עד שמגיע לאשרוד ואומר או' לי שאלו לא הייתי ממור לא כבר הייתי יושב ושונה בין התלמידים שלמדתי לפי שאין ממור נכנס לירושלים וכו' עד גאון פלשתים ע"כ. וע"ע בשיטה מקובצת לבכא קמא פ"ב ע"א מה שמביא שם בשם הרב המאירי ויש מי שאמר שאין דין בן סורר ומורר בירושלים וכן שאין ממור נכנס לירושלים ע"כ : (שם שם ע"ב אות ט"ו) בפירוש אבות פ"א מ"ד מפורש בכרייתא אם אין אני לי מי לי וכו' ואם אין אני זוכה לעצמי בחיי מי הוא שזכה לעצמי לאחר מיתה וכן הוא אומר כי טוב לכלב חי מן האריה המת זה רשע שמתקיים בעולם שאם יעשה תשובה הקב"ה מקבלו אבל צדיק וכו' :

(שם דף כ"ה ע"א אות ע"ב) פירוש אבות כ"י שם מ"ג שנינו בכרייתא הה"א ד' דברים בלשון הבבלי נגד שמה אבר שמה כיצד מלמד שלא יוציא לו לאדם שם במלכות שכיון שיצא לו שם הורגין אותו ונוטלין ממנו את ממונו ע"כ. יש לפסקא זו ודלא מוסיף וכו' שנו רבותינו שאם שנה אדם מסכת אחת או שתי מסכתות ואינו מוסיף ומחזר עליהן סוף שהוא משבח את כולו ע"כ. (שם אות ע"ה) כפי' אבות כ"י שם ובכרייתא שנינו ודאי שתמש וכו' עד לעוה"ב ע"כ. וכן ביחומי האמוראים כ"י (כרך ב' דף קכ"ז ע"ב) ובאדר"ג מפרש ודאי שתמש

הוספה א לנוחא א

בתנא וכי עד לעולם הבא. ובפירוש רבי יצחק ב"ר שלמה למשנה שם איתא דבר אחר המשתמש בשמות הקדושים ע"כ:

הערה לכל הפרק בילקוט אבות במשנה שם הלל ושמי קבלו מהם ואותו הלל אומר הרי מתלמידיו של אהרן אוהב שלום ורודף שלום. כיצד תלמד שיהא אדם אוהב שלום ורודף שלום בישראל כדרך שהיה אהרן וכי רבים השיב מעון. רבי מאיר אמר מה ת"ל רבים השיב מעון תלמד שיהיה אהרן הכהן מהלך בדרך ופגע באדם רע או באדם רשע נתן לו שאילת שלום למחר ביקש אותו האיש לילך ולעבוד ע"ז אמר אוי לי איך אשא עיני ואראה את אהרן בושתי הימנו ישלום נמצא אותו האיש נמנע לילך ולעבוד ע"ז וכן בני אדם שעושין מרינה זו עם זו וכי היה יושב אצל האחר עד שהוציא מלכם כל קנאתם ושנאתם זו על זו ולמחר שנפגשו זה בזה גופפו וחבקו ונשקו זה לזה ועליו נאמר ויבנו את אהרן שלשים יום כל בית ישראל. למשה לא בנו כי אם אנשים בלבד מפני שמוציא את הדין לאמיתו ומימיו לא אמר איש סרחתי ולאשה סרחתי אבל משה היה מוכיחן בדברים. כמה אלפים שנקראו בישראל אהרן אהרן אלו חיבתן של אהרן לא באו לעולם. ויש אומר כיצד ויבנו את אהרן שלשים יום כל בית ישראל ומי שהיה רואה משה רבינו בכה מי לא בכה. ומי שהוא ראה פנחס ואלעזר שני כהנים גדולים בוכים ומי לא יבכה. באותה שעה נטל הקב"ה ארונו של אהרן והפריחו באויר ומלאכי השרת מספרין עליו ואת תורת אמת היתה בפיהו ועולה לא נמצא בשפתיו. בשלום ובמי הל' אתה השיב מעון. באותה שעה ביקש משה מיתה כמיתתו של אהרן. וכי לפני בני אדם שאל והלא לא שאל אלא בנינו וכן עצמו ושמע הקב"ה לחיבתו שנאמר ומות בהר אשר אתה ישמה והאסף אל עמך כאשר מת אהרן אחיך כמיתה שחימתו וכשהגיע שעה משה למות אמר הקב"ה למלאך המות מהר והביא נשמתו של משה הלך וביקש אותו במקומו ולא מוצאו הלך אצל הים אמר לים ראית משה בן עמרם אמר לו מיום שהעלה את ישראל ממצרים ועוברי בתוכה שוב לא ראיתיו הלך אצל הים ונבעות אמר להן ראיתם משה בן עמרם. אמרו לו מיום שקבלו ישראל את התורה כמיני שוב לא ראינו אותי הלך אצל ישראל ואמר להן ראיתם משה בן עמרם. אמרו לו משמו שמענו ממנו ואותו לא ראינו. הלך אצל מלאכי השרת אמר להן ראיתם משה בן עמרם בא לכאן. אמרו לו לאו לך אצל בני אדם. הלך אצל בני אדם אל מצודתם אמר להן משה בן עמרם בא לכאן. אמרו לו אלהים הבין דרכו והוא יודע את מקומו. בא מלאך המות למשה ואמר לו תן לי נשמתך מיד גער בי משה והוציאו בגזיפה ואומר לו במקום שאני יושב אין לך רשות לעמוד ואתה אמר תן לי נשמתך הלך והשיב הדבר לפני הגבורה. אמר לו הקב"ה רב לך אל תוסף לדבר עוד אלי בדבר הזה כבר מקומו מוכן מששת ימי בראשית שנאמר ויאמר ה' הגה מקום אתי ונצבת על הצור אמר הקב"ה למשה תן לי נשמתך ואשמרנה לך לעולם הבא מיד נמלה בנשיכה שנאמר וימת שם משה עבד ה' בארץ מואב על פי ה' ולא נשמתו של משה לבד נגזו תחת כסא שנאמר והיתה נפש אדוני צרורה בצרור חיים את ה' אלהיך. יכול אף נשמתו של רשעים ואומר שני' את נפש אויביך יקלענה בתוך כף הקלע ואלהים נגזו תחת כסא הכבוד לחיי העולם הבא ואין כל בריה יודע בו שנאמר והחכמה מאי תמצא בארץ החיים. ורודף שלום כיצד תלמד שיהא אדם מרדף שלום בין כל אחד מישראל מור מעו ועשה טוב בקש שלום ורדפו כיצד בקשו במקומו ורדפו במקום אחר אף הקב"ה עשה שלום במרום בלא קרא עשרה גבריאל עשרה מיכאל ורפאל וסמאל שבני אדם דרכם ליקרא ראובי עשרה שמעון עשרה ישאלמלא עשה כן כשהיה קורא לאחד מהם לבא יבואו כלם ויתקנאו זה בזה אלא קורא אחד בשמו זה עושה שליחתו ומשגרו: אוהב את הבריות. אוהב את הבריות שכן מצינו באנשי מגדל שהיו אוהבין זה את זה לפיכך לא רצה הקב"ה לאכבדן אלא לכלבלבן בארבע רוחות העולם. אבל אנשי סדום שנאו זה את זה ואיבדן הקב"ה מן העולם הזה ומן העולם הבא שנאמר והנני רעים וחמאים לה' מאוד וחמאו בגלוי ובסתר הא למדת בשביל ששנאו זה את זה ואיבדן הקב"ה מן העולם. וגם אכרם אוהב את הבריות כיצד עשה כשהיא אדם מקפח את הבריות ומקרבן תחת כנפי שכינה ולא אכרם אבינו בלבד עשאו כן אלא אף שרה אמנו היתה מקפחת הבריות ומכניסין תחת כנפי שכינה שנאמר ואת הנפש אשר עשו בחרן. והלא אם כל העולם מתקבצין לא היו יכולין לבראות אפילו יתוש אחד. מה ת"ל ואת הנפש אשר עשו בחרן אלא תלמד שהעלה אליהם הבתוב כאלו עשאו וכבראם. כשם שאין חולק בעולם הזה שכר חביו כך אין אדם חולק שכר חביו לעולם הבא שנאמר הנה דמעת עשוקים ואין להם מנחם. מיד עושקיהם כח ואין לה מנחם מה ת"ל אין לה מנחם שתי פעמים אלו בני אדם שאוכלין בעולם הזה ומצליחים בבנים בעולם הזה לעולם הבא אין להם כלום. אבל אם נגנבה לאדם נביכה או שמת לו מת בנים באים ואחיו וקרוביו ומנחמין אותו. יכול אף לעולם הבא כן ת"ל יש אחד ואין שני גם בן ואח אין לו ואין קץ לכל עמלו. ד"א עבירה עבר אומרין לו ריקה כך חבלת כעצמך באים בנים ומנחמין אותו.

יכול אף לעהיב ת"ל גם בן זאח אין לו וכי: הוא היה אומר נגד שמא אבד שמייה. תניא בפרקי אבות דרבי נתן ארבע דברים בלשון בבלי נגד שמא אבד שמייה פי' הרודף אחר הכבוד לעשות לו שם גדול. אבד שמייה וישפיל מלמד שלא יוציא לו אדם שם במלכות הואיל שיגדל שמייה הורגין אותו ונוסלין הונו וכי. מעשה באדם מבית רינתא שניהג בעצמו מדת חסידות שלח רבי יוחנן בן זכאי תלמיד אחד לכרכון. הלך ומצאו שהיה נותן שמן על גבי כיריים והיה נוטלה מן הכיריים ונתנו על מקפה של גריסין. אמר לו מה אתה עושה כן. אמר לו כהן אני ותרומה במהרה אני אוכל. אמר לו וכי כיריים זה טמא או טהור. אמר לו וכי יש בתורה על הכיריים שהוא טמא והלא לא אמרה תורה אלא על התנור שהוא טמא דכתיב וכל אשר בתוכה תטמא ואותה תשבירו. אמר לו כשם שאמרה על התנור שהוא טמא כך אמרו על הכיריים שנאמר תנור וכיריים יותץ איך לא אכלת תרומה במהרה מימך מחמת דלא יליף לא אכל תרומה במהרה כל ימיו: הוא היה אומר אם אין אני לי מי לי. אם אין אני זכה כי מי יזכה בי. וכשאני לעצמי מה אני. אם אני לא זוכה בעצמי מי הוא שיזכה לעצמי. אם לא עבשיו אימתי. אם אני לי לא זוכה בחיי מי יזכה לי אחר מותי. וזה שאמר קהלת כי לכלב חי טוב לו מן האריה המת. וגם מי שמרח בערב שבת יאכל בשבת. אם לא טרח בערב שבת מה יאכל בשבת וכן פירשו כי לכלב חי הוא טוב מן האריה המת כלב חי הוא רשע שמתקיים בעולם הזה שאם יעשה תשובה הקביה מקבלו בתשובה מן האריה המת אפילו מאברהם יצחק ויעקב ששוכבין בעפר ע"כ. וע"ע כ"י וואטיקאן הוספה ב':

פרק י"ג (שם כ"ח ע"ב שורה כ"ז) ושמתם לעשות מעות וציל לעשותם. גם בפירוש אבות כ"י פ"א מ"ו ו"ל ובכרייתא שינינו עשה תורתך קבע כיצד וכי ער לעשותם. ובפירוש ר"י בר שלמה מביא כגון למשנה זו ואמרו ז"ל כל העושה תורתו עיקר ומלאכתו מפילה עושין אותו עיקר לעולם הבא וכל העושה מלאכתו עיקר ותורתו מפילה עושין אותו מפיל לעולם הבא וע"ע בהערות אות ג':
 (שם כ"ח ע"א) לכל הפסקא דאמור מעט ועשה הרבה ובאחרונה בוא וראה כמה הביא לפניהם מהרי שלש סאים באברהם וכי פת חריבה אתם סיעדים וכי וסערו לבכם ובאחרונה בוא וראה כמה הביא לפניהם מהרי שלש סאים ויקח המאה וחלב וגו' אבל הרשעים אומרים הרבה ואפילו מעט אינם עושים וכי שקל כסף ובאחרונה כששקל אברהם את הכסף מהו אומר וישקול אברהם לעפרון [וגו'] עובר לסוחר ע"כ. ובספר מרפא הנפשות כ"י (פ"ב ע"א) פ"א ע"ב) לר"י עקנץ וקאלוא הצדיקים אומרים מעט ועושין הרבה וכי הרשעים אומרים הרבה וכי שאמר להם למלאכי השרת אתם סועדים עמי היום וכי אבל באחרונה בוא וראה מה עשה להם ג' שוורים ותשע סאים שנאמר ואל הבקר רץ אברהם ויקח בן בקר אחד רך שנים וטוב שלשה וי"א וטוב ארבעה ג' סאין כמשמען קמח הרי שש סלת הרי תשע ואף הקביה אומר מעט ועושה הרבה שנאמר ויאמר לאברהם ידוע תרע וגו' ולא אמר לפרע מהן אלא בדלית ג' אבל באחרונה כשנפרע מהן נפרע מהם כע"כ אותיות שנאמר או הנסה אלהים לבא ומנין שהרשעים וכי כששקל לו את הכסף מה נאמר עובר לסוחר ע"כ. וע"ע תנחומא הוצאת מהר"ש בובער וירא סימן ה' ובהערות שם אות מ"ב: (שם בהערות אות ט') בפירוש אבות כ"י למשנה שם שנו רבותינו מלמד שאם נותן אדם לחבירו כל מתנתו שבעולם ופניו כבושות לארץ כאלו לא נתן לו כלום. ובמרפא הנפשות שם והוי מקבל כיצד וכי בדלעיל אבל וכי מעלין עליו כאלו נתן לו כל מתנות שבעולם ע"כ:

פרק י"ד (כ"ט ע"א שורה ד') (מתחילת הפרק) איתא ותוספתות וצ"ל ותוספות. (בהערות אות ד') ובספר יחסי האמוראים (כרך ג' קכ"ח ע"א) ז"ל ומייתי להא גדול שבכולם יונתן בן עוזיאל ביש נחלין ובסוכה פ' הישן ובאדר"ג אהריא דריב"ז קבל מהלל ושמאי אבל הברייתא דר"ג כפ' שמונים תלמידים היה לו להלל הזקן ל' מהן שתשרה עליהן שכינה ולי' ראוין לעבר שנים ולקבוע חרשים ולא תניא ראוים שתעמוד להם כמה כיהושע ועשרים מהם בינונים גדול שבכולן יונתן בן עוזיאל ע"כ. ובילקוט אבות כ"י פ"ב מ"ח מביא ג"כ לפיסקא זו אמרו עליו על ריב"ז שלא הניח מקרא משנה מדרש וכי וכל מדות של חכמים וסופרים שלא לבד וכל דבר שלא למרו רבו לקיים מה שנאמר וכי: (שם ע"ב שורה כ"ט) ואמר ליה צ"ל לו. (בהערות אות ט') בילקוט אבות כ"י שם שמעון בן גתנאל קורא לו ירא חטא ערוגה שמחוקת את מימיה אשרי לתלמיד שרבו מעיד עליו. אלעזר בן עריך קרא לו מעיין המתגבר נחל שומף שמימי מתגברין ויוצאין לקיים מה שנאמר יפוצו מעיינותיך החוצה ע"כ: (שם אות י"ג) ביחסי האמוראים (כרך ג' קמ"ז ע"א) ובכרייתא דר"ג מפרש יוסי הכהן קרא חסיד ישבדור ועוד מפרש שם כשאמר להם צאו וראו וכי נכנס ר"א וכי עד ואשה טובה ע"כ:

(שם ל' ע"א בהערות אות כ') צ"ל י"ב במקום י"ב. (שורה כ"א) רב"י צ"ל רבי. במנורת המאור כ"י לר"י אנקאוה כל פיסקא זו וז"ל (רל"ה ע"א וע"ב) כשמת בנו של רבי יוחנן וכי אלא שהוכרתי לעצרו של אדם הראשון נכנס רבי יהושע וישב לפניו. אמר לו רבי רצונך וכי איוב וכי וקיבל עליהם תנחומין

הוספה א לנוסחא א

ומנין שקיבל עליהם תנחומין שנאמר ה' לקח וגו' אף את קבל עליך תנחומין. אמר לו לא די וכו' אלא שהזכרתני לצערו של איוב וכו' שנאמר וידם אהרן אף אתה קבל תנחומין וכו' שהזכרתני לצערו של אהרן נכנס רבי שמעון וישב לפניו. א"ל רבי רעונך אומר לפניך דבר. א"ל אמור וכו'. א"ל דוד היה לו בן ומת וקבל עליו תנחומין שנאמר וינחם וגו' אף אתה קבל עליך תנחומין וכו' שהזכרתני לצערו של דוד וכו' אמר לשמשו מול כלים לפני מפני שאדם גדול הוא וכו' לאדם שהפקיד המלך אצלו ספקו וכל יום ויום היה בוכה וצועק ואומר לוי אימתי אוציא מבין ידי פקדון זה בשלום אף אתה היה לך בן קרא תורה נביאים וכתובים שנה משנה הלכות ואגרות ונפטר מן העולם בלא חטא. א"ל בני נחמתני כדרך שבני אדם מתנחמים ע"כ. ואין ספק שכמה נוסחאות כאן הן ישרות עד מאד. ובילקוט אבות כ"י מביא גם לפיסקא זו בפ"ד מ"ח לבכא דואל תנחמהו בשעה שמתו מוטל לפניו ח"ל וכן עשו חכמים לריב"ז כשמת בנו וכו' נכנסו תלמידיו אצלו לבקרו ולנחמו וכו' אדם הראשון מת לו בן ונהרג וקיבל עליו תנחומין וכו' אהרן הכהן נשקף לו שני כנים ביום אחד וכו' דוד המלך מת בנו שהיה לו מבת שבע וכו' אף אתה היה לך בן קרא תורה וכו' הלכה ואגדה ושימש ת"ח הרבה וכו' ועתה נפטר מן העולם בלא חטא וכו' והשאר ע"פ הרוב כמו כספרים: פ"ד מ"ז (ש"ס ש"ס שורה א') (מתחילת הפרק) ר' אלעזר צ"ל א"ל י"ע ז': (ש"ס ש"ס ע"ב) לפיסקא דיהו כבוד חבירו וכו'. בפירוש אבות כ"י פ"ב מ"ט שנו רבותינו מלמד שכשם שאדם רואה כבודו כך רואה כבוד חבירו כשם שאין אדם רוצה להוציא שם רע על עצמו כך לא ירצה להוציא שם רע על חבירו ע"כ וכוה גם בילקוט אבות כ"י למשנה זו: (ש"ס אות ד') דעתו כעת שיש להגיה בפנים כמו בנוסחת הגר"א והיה חוסף את ראשו: (ש"ס ל"א ע"ב שורה ז') באמרו אבדני צ"ל בקש לאבדני: (שורה ה') אבדני צ"ל לאבדני: (ש"ס בהערות אות כ"ד) במרפא הנפשות כ"י לר"י עקנין דף ק"ג ע"ב קצת ממעשה זו ומסיים נולדו לו שני בנים אחד קראו הלל ואחד קראו גמליאל והיו קוראין אותם של הלל ע"כ: (בהערות אות כ"ד) ע"ע קהלת רבה פ' ז' בפסוק טוב ראשית דבר ובילקוט אבות כ"י למשנה שם מביא גם כן לכל הנך מעשים ונכללו נוסחותיו ע"פ הרוב בנוסחת הגמרא בשבת שם והמעט מהם כמו באדר"ג: (ש"ס אות כ"ו) וע"ע מדרש תהלים מזמור צ': פ"ד מ"ז (ש"ס ש"ס שורה ה' התחונה של העמוד) צ"ל שמות ל"א י"ד (במקום י"א): (ש"ס בהערות אות א') בפירוש אבות כ"י פ"ב משנה י"א שנו רבותינו כשם שאדם רואה את אשתו ואת בניו ואת ביתו כך יהא רואה ביתו של חבירו ע"כ:

(ש"ס ל"ב ע"א בהערות אות ז') אבל ע"ע בכ"י וואטיקאן הוספה כ' (בהערות אות ח') בילקוט כ"י למשנה שם רוב לפיסקא זאת וז"ל ויצר הרע גדול י"ג שנה על יצר טוב ממעי אמו והוא גדול ובא עמו התחיל מחלל שבת אין ממחין בידו הורג נפש אין ממחין בידו לאהר י"ב שנה נולד יצר טוב וכו' מחלל את הישבת וכו' הרי הכתוב אומר מחלליה מות יומת הלך לרבר זימה אומר לו הרי הכתוב מות יומת הגואף והגואף הרג את הנפש אומרים לו הרי הכתוב אומר שופך (בכאן ל' ע"ב בכ"י חסירים איזה דפוס.) (ש"ס בהערות אות י"ט) במנורת המאור כ"י קמ"ד ע"א מביא לכל מעשים אלו ז"ל כשנשבה רבי צדוק לרומי וכו' בכותל והיה יושב וישנה כל הלילה לשחרית הלכה אצל נבירתה ואמרה לה וכו' עם אישה הזאת כדרך וכו' א"ל ממישפחה ומכהונה גדולה אני וכו' דבריו פטרתי בכבוד גדול וכו' אכלי קורצא לפני ההגמון וכו' ככלות לחתנים וכו' חוזר אצלי והוא יושב ומרסק לשחרית הלכו לפני ההגמון ואמרו לו שוה לנו המות ממה שנתתנו לאיש הזה וכו' שבני אדם עושים ימות הן לא מבני אדם כמותך הם ולא שבנרא אותך ברא אתהן א"ל ומה אעשה וריחן רע עלי מכשר נבילות ומכשר חזירים ואל תתמה וכו' במטה אחת עד שבאו וכו' א"ל והלא אמתך לרחוץ רגלי תלמידך וכו' עד ובא עליה ע"כ. ובילקוט אבות כ"י פ"ד מ"א לבכא דהכובש את יצרו ואל תתמה וכו' שדרי רבי צדוק וכו'. אמר לה כהן אני ומשפחה גדולה אני אילו כאתי עליה ומצאתי הרבה ממזרין ואל תתמה על רבי צדוק שהרי רע וכו' והקבילו פני ההגמון זאת אומרת שוה לי המות וכו' וזאת אומרת כמותם וכו' ריחן בא עלי ככשר נבילות מוסרחות וכבשר חזיר וכו' הלא אמתך שפחתך לרחוץ רגלי תלמידך וכו' ע"ע תנחומא (הוצאת מהר"ש (ש"ס ש"ס ע"ב שורה כ"ב) צ"ל תהלים ק"ג י"ד (במקום מ"ו): (בהערות אות כ"ה) ע"ע תנחומא (הוצאת מהר"ש בובער) בשלח סימן ג' ובהערות שם אות י"ג ע"ש: (ש"ס בהערות אות ל') בילקוט המכירי רשב"י אומר וכו' והשכירוהו ממנו וכו' ולא הבניסו ממנה אלא כור חמים אחד וכו' ובפירוש ר"י בר' שלמה לאבות פ"א מ"ד איתא ומשלו משל למה"ד למלך שחבר שדה לעבדו ופסק עמו לתת לו ל' כורים לשנה טרח בה הרבה ולא הוציא כי אם חמשת כורים א"ל המלך והלא ל' כורים פסקת עמי א"ל אדוני השדה שנתת לי זבורית היתה טרחתי בה הרבה ולא הוצאתי ממנה יותר מה' כורין ע"כ. וע"ע ג"כ ל"ב ע"א.

פ"ד מ"ז (ש"ס ל"ג ע"א בהערות אות ב' ה') בפירוש אבות כ"י פ"ב מ"ב כיצד מלמד וכו' ד"א כיצד אם בא ת"ח אצלך ואומר שנה לי פרק אחד אם יש בידך ללמדו למירו מיד ואם לאו וכו': (ש"ס ע"ב שורה כ"ז) צ"ל רבי אלעזר (במקום רבי אלעזר):

הוספה א לנוסחא א

פרק י"ח (שם ליד ע"ב שורה ט"ו) צ"ל וּלְרַבִּי יוֹחָנָן בֶּן נוּרִי:

הערה לכל הפרק בספר יחסי האמוראים (כרך ג' קל"ט ע"א) כבר יתא דרבי ר' יהודה מונה שבחן של החכמים וקרא להן שמות לר"ם לר"ע לר"א לר"י וכו' וכו' לר' יוסי הגלילי קרא לו מלמך יפה שאחז בה מדת חכמה מהר סיני והיה משנה בה לכל חכמי ישראל ע"כ. ובילקוט אבות כ"י לפרק קנין תורה משנה ט' רבי יודא הנשיא היה מונה שבחן של חכמים קרא לר"ם גל אבנים וי"א גל אגוזין אם אדם נטל אחד כולן מתגלגלין וכאין כך דומה ר"ם כשנכנס תלמיד אצלו וישאל ממנו דבר מביא לו מקרא משנה אנדה הלכה נמצא תלמיד ההוא מלא כל טוב וברכה. קרא לר' עקיבא אוצר באולם דומה לר' עקיבא לפועל שיצא בשדה ליקח קופתו מצא חטים נותן בו שערין נתן בו פולין ועדשים וכל מיני קמנית נותן בו. כיון שנכנס לתוך ביתו הודר כל אחת חמין שעורה וכולן מין ומין בפני עצמו. כך עשה ר"ע וכו' עושה כל התורה מטביעות מטביעות. קרא לרבי אליעזר בן עזריה קופה של רובלין לפי שדומה לרוכל שנמל קופתו ונכנס למדינה אמרו לו שמן טובה עמך אומריין לו וכי אפרסמון עמך עמד אמרו לו הן. אמרו לו פולסין עמך. אמרו לו הן. כך דומה רבי אליעזר בן עזריה כשנכנס תלמיד אצלו וישאלו מקרא משנה הלכה מדרש אנדה כשיצא אדם ההוא יצא מלפניו מלא כל טוב וברכה. אמרו שאין הדור יתום שראב"ע שריו בתוכה. קרא לר"י בן נורי קופה של הלכות. קרא לרבי יוסי מלאה קרא בלא גסות הרוח שאחז מדת מהר סיני והיה משיב בו לכל חכמי ישראל. איסי בן יהודה קרא לחכמים שמות קרא לרבי מאיר חכם סופר. קרא לרבי יהודה חכם כשירצה. קרא לרבי יוסי נמקו עמו. לרבי מרפון גל של אבנים. לרבי עקיבא אוצר בלום. לרבי אליעזר קופה של רובלין. לרבי יוחנן בן נורי קופה של הלכות. ולרבי יוסי הגלילי מלמך יפה בלא גסות. לרבן שמעון בן גמליאל חנות מוכרת ארגמן סב. לרבי שמעון שונה הרבה ומשכח קיטעא ע"כ. וע' בהערות שם אות כ':

פרק י"ט (דף ל"ה ע"א וע"ב) ע"ע בכתב יד וואַטיקאַן הוספה ב':

פרק כ' (שם ע"ב שורה ט') מתחילת הפרק צ"ל מעבירין (וכבכ"ע במקום מבליין):

דף ל"ו ע"א שורה ט') נרשם דברים כ"ה וצ"ל כ"ח: (שם בהערות אות ז') הובא דבר זה גם בילקוט המכריז מזמור י"ט וז"ל שם ר"ח סגן הכהנים וכו' וכל שאינו נותן ד"ת על לב נותנין עליו הרהורי חרב (וכן היה בספרים) הרהורי שמות הרהורי רעב הרהורי זנות הרהורי יצו הרב הרהורי דברים במלית הרהורי עול בשך ורם שכך כתוב על ידי משה רבינו וכו' עד כורעך עד עולם ע"כ. וכן מצאתי לזה במנורת המאור עול מע"ב ע"ב ר"ח סגן הכהנים וכו' וכל מי שאינו נותן וכו' הרהורי אשת רעה שכר כתוב במשנה תורה תחת אשר לא עבדת את ה' אלהיך משמחה מטוב לב מרוב כל. רבי שמעון בן אלעזר אומר משום רבי מאיר כל השוקד על ד"ת מוסרין לו שקדנין וכו' עד שופטים בארץ (ע' לקמן פכ"ט ובהערות שם אות ז') וצ"ע אם באמת היה סידור הדיברים לפניו באר"ג כך או שהוא סידר אותם באופן כזה. וע"ע בכ"י וואַטיקאַן הוספה ב': (שם ע"ב שורה א') הוא היה אומר צ"ל הרי הוא אומר: (דף ל"ו ע"א שורה ב') צ"ל שם כ"ד ז' במקום ח':

פרק כ"א (שם בהערות אות ד') בפירוש אבות כ"י פיג מ"י שנו רבותינו שינה של שחרית כיצד

וכו' עד שתעבור עליו זמן קריאת שמע ונמצא במל וכו': (שם ע"ב שורה כ') נרשם שם כ"ז א' וצ"ל כ"ה': (שם בהערות אות ט') בפירוש אבות כ"י במשנה שם כיצד מלמד שלא יתכוין אדם לשתות יין בצהרים ונמצא במל מד"ת שנאמר אי לך ארץ שמלכך גער וכו' ולא בשתי שאינן מרכיזן בשתייה ע"כ: (שם אות י"ט) בילקוט אבות כ"י במשנה שם מלמד שלא ישב אדם עם יושבי משחקי קרנות בשוק שכל זמן שאדם יושב עם משחקי קרנות נמצא במל וכו' ר"מ אומר וכו' שבהם דנין דיני נפשות (וכן היה בספרים) שנאמר שנאתי קהל מרעים ועם רשעים לא אשב ומה הוא פורענתן של רשעים שנאמר כי הנה היום בא בעור כתנור וכו'. מעשה בר"ע וכו' נזכר מה שעשה בלודית אחת אומר מודה אני וכו' ע"כ וכן הובא במדרש תרי עשר קצ"ט ע"א מן ואין מרעים עד סוף הפרק ומסכים עם כ"ע וכן הובאה פסקא זאת בילקוט המכריז מזמור כ"ז ומסכים ברוב עם כ"ע. וכן הובאה תחילת הפסקא בפירוש אבות כ"י לר"י ב"ר שלמה במשנה שם וז"ל ואמרו לא ישב אדם עם יושבי קרנות ונמצא במל מד"ת ע"כ:

פרק כ"ב (שם שורה ד') (מתחילת הפרק) חסר הציון שמות כ"ד ז':

(שם דף ל"ה ע"א שורה י"ט) צ"ל משלי י' י"ט (במקום משלי י"ט כ"א): (שורה כ') צ"ל שם י"ז כ"ח (במקום ז' כ"א): (שם בהערות אות ג') בסוף ההערה צ"ל וע"ע בנר"ב פלא. ובפירוש אבות כ"י שם פיג מ"ט ורבותינו שנו חכם וירא חמא וכו' ירא חמא ואינו חכם מהו א"ל הרי זה אומן אלא אין כלי אומנות בידו. ג"ל שהכיראת משובשת וכך ראוי לגרום אין זה אומן אלא כלי אומנות בידו ע"כ:

פרק כ"ג (שם שורה ד') (מתחילת הפרק) צ"ל במדבר י"ב ג' (במקום ל"ג): (שורה ה') צ"ל תהלים קכ"ח ב'

הוספה א לנוסחא א

(במקום א'): (שורה ו') צ"ל משלי מ"ז ליב (במקום ל"ג): (בהערות אות ד') צ"ל ב ס פ ר י ס (במקום בספרי) בילקוט המכירי כ"י מזמור ק"ג איזהו עלוב וכו' כבכ"ע: (שם ע"ב שורה ג') צ"ל משלי י"ג (במקום כ"ג): (שם דף ל"ט ע"א בהערות אות י"ז) במרפא הנפשות כ"י ע' ע"ב כל פיסקא זו וקאלו רבי נהוראי אומר הלמד תורה בילדותו למה"ד לעגלה שכבשה וכו' והלמד תורה בזקנותו למה"ד וכו' לפרה שכבשה ולא כבשה אלא כשהיא זקנה וכו' ר"ג מוסיף וכו' היא מתנפלת עליו והוא אין מתנפל עליה שנאמר כחצים ביד גבור כן בני הנעורים רבי שמעון בן אלעזר אומר הלמד תורה בילדותו וכו' יש לו איזמל ויש לו סממנין וכו' אף כך וכו' כבכ"ע. וגם בילקוט אבות כ"י לאבות פ"ד מ"ב הוכחא פיסקא זאת אבל בקיטוע ובסירוס והחילופי נוסחאות שבה כלולים באותם שהעיוותי עליהם בפנים: אבל ע"ע בכ"י וואמיקאן הוספה ב' וליתא שם לדברי רשב"א כלל:

פרק כ"ד (דף ל"ט ע"ב) נרשם שם בראש העמוד פרק כ"ג וצ"ל כ"ד: (בהערות שם אות י"ב) בילקוט אבות כ"י במשנה שם וכן מתל אומר בנערותך לא קפצת מינה איך תשיגה בזקונותך: (שם אות כ"י) צ"ל שם (בשורה ראשונה מההערה) כאלו לא ע"ש אה (במקום עשה): בילקוט אבות כ"י פ"ד מ"ד אחר שמביא שם כמה מאמרים מבן עזאי איתא הה"א (בן עזאי לפי זה) כל העושה מצוה בחבירו מעלה עליו הכתוב כאלו הוא עושה בנפשו ע"כ:

פרק כ"ה (דף מ"א ע"א שורה מ"ז) צ"ל שמות ל"ב (במקום כ"י): (בהערות אות ה') כל זה בילקוט אבות כ"י במשנה שם באיזה שינוי נוסחאות אבל נכללו כמה שהעיוותי בפנים: (שם ע"ב בהערות אות מ"ז) בילקוט אבות כ"י רוב פיסקא זאת ומסכים יותר עם נוסחאות הגמרא ומן במשה הוא אומר עד סוף הפיסקא ליתא שם. וע"ע בכ"י וואמיקאן הוספה ב': (שם אות י"ט) בילקוט אבות כ"י שם הה"א מת אדם כישוב דעת סימן יפה לו מתוך הטיורף סימן רע הוא לו. מת בדברי תורה סימן יפה הוא לו מתוך דברי שיחה סימן רע הוא לו מת מתוך דבר מצוה סימן יפה לו מתוך דברים בטלים סימן רע לו מת מתוך השחוק סימן יפה לו מתוך בכיה סימן רע לו בע"ש סימן יפה וכו' ע"כ. וע"ע בכ"י וואמיקאן הוספה ב':

(דף מ"א ע"א בשורה האחרונה) צ"ל בשלי כ"ה (במקום כ"ח): (בהערות אות מ"ד) יש למחוק המלות נור"א: (שם אות נ"ז) בילקוט אבות כ"י מביא לפיסקא זאת ומתחיל אמר ר"א לחכמים תמיה אני על תלמידי הודו שלא יענשו אותה וכו' ושנה לו נ' מאות הלכות בכהרת עזה וכו' מיד קרע ראב"ע בגדיו ויצא ואמר לחכמים רבותינו ראו את מאוריני ר"א שמהור הוא לעולם הבא וכו':

פרק כ"ו (דף מ"א ע"א שורה כ"א) צ"ל רבי שמעון בן א"ל ע"ז (במקום אליעזר): (בהערות אות י"א) במדרש הגדול כ"י פ' ויחי מביא לפיסקא זו בשם עזאי: (בהערות אות מ"ז) ע"ע נ"ב פל"ה:

פרק כ"ז (דף מ"ב ע"ב שורה י"ג) צ"ל רבי א"ל ע"ז בן חסמא וכבכ"ע: (שורה י"ד) הוספתי שם ע"פ הכ"ע: (שם בהערות אות ו') כל הפיסקא בילקוט אבות כ"י פ"ד משנה ו' ומסיים וכו' יקלו זה מנחריב שנהג בבזיון לפני מי שאמר והיה העולם לפיכך ביזהו הקב"ה שנאמר ביד מלאכיך וגו' נפרע הקב"ה ממנו ע"י מלאך וגילח ראשו וזקנו וחזר כבושת פנים שנאמר וישב כבושת פנים וגו' ע"כ: (שם אות מ"ז) המלות בסוף ההערה, "אבל ע"ע בערוך ערוך ככד א' ע"ש" מקומם בסוף הערה שאחרי זה אבל ראיתי להעיר שבערוך כ"י באקספארד קובץ 1512 לפי רשימת הרב מהר"א נייבויער (Opp. Add. Fol. 42). הגירסא יהי כבוד תלמידך ח"ב ע"ל י' כש"ך מפורש באדר"ג בפרק רבי יוסי וכו' וכן הוא גם כן בקובץ 1413 (Can. Or. 2.) : (דף מ"ג ע"א בהערות אות י"ז) בפירוש אבות כ"י פ"ד משנה י' הומה לדומה במשנת רבי נתן ע"כ. ובפירוש אבות לר"י כ"ד שלמה במשנה שם ויש גורסים חביב עליך כשלך וכן מפורש בכרייתא ומפרש וילמד כל אדם ממשוה וכו':

פרק כ"ח (שם שורה ד') (מתחילת הפרק) צ"ל זכריה ח' (במקום ה'): (בהערות אות ו') במדרש תרי עשר ק"ג ע"א מביא לפיסקא זו רבי נתן אומר וכו' חכמה כחכמת אי' וכו' ואין לך גמות הרוח כגמות וכו':

פרק כ"ט (דף מ"ד ע"א בהערות אות ו') בפירוש אבות כ"י פ"ד משנה י' שנו רבותינו במשנת רבי נתן הה"א כל היושק על ד"ת הרבה שקדנין יש כננדו ואלו הן בטלנין כננדו וכו' ונחשו וגושה באין וכו'. ובפירוש ר"י כ"ד שלמה במשנה שם ובכרייתא מפרש כל הבוטל מ"ד' מוסרים בטלנים כננדו זאב ארי וכו' וליסמין באין ונפרעין ממנו שנאמר וכו' וע"ע נ"ב פל"ג: (שם אות י"א) בילקוט אבות כ"י פ"ד משנה ה' אבא בן שאול נסים יש לך אדם שלמד לעצמו ואינו לומד לאחרים ויש שלומד לאחרים וכו' ויש שלומד לעצמו ולאחרים ויש שאינו לומד לא לעצמו וכו' (ושם בב' כנות הראשונות פרק במקום סדר) הלמד לאחרים ולעצמו וכו' ושונה אותם לאחרים וכו' ולא שכחן תפשמם הוא והת פ"ש ש זהו שלמד לעצמו ולאחרים וכו': (שם אות מ"ז) וע"ע נ"ב פל"ד: (שם ע"ב שורה מ"ז) צ"ל ירמיה ג' כ"ג: (שורה י"ח) צ"ל ויקרא מ"ז (במקום מ"ז): (שם אות כ"ז) בילקוט אבות כ"י פ"ד משנה ז' על ד' חלוקי כפרה הלך רבי מתתיהו בן חרש וכו' ללוקיא א"ל וכו' א"ל שמעתי ג'

הוספה א לנוסחא א

עשר ירדות וכו' ונכללו השינוים בהדוגמאות שרמזתי עליהם ובפרט בהפדר'א: (להערות אות מ"ב) בילקוט אבות כ"י עשר שמות נקראת רוח הקודש וכו' :

(דף נ"ב ע"ב בהערות אות מ"ג) בילקוט אבות כ"י שם עשר שמות נקראת שמחה וכו' :
פרק ל"ה (דף נ"ב ע"ב בהערות אות ג') צ"ל הוספתי ע"פ משמעות נ"ב פ"ט ומשמעות ילקוט אבות כ"י: (שם אות י"ד) בילקוט אבות כ"י מסיים וירושלים לא נתחלקה לשבטים: (בהערות אות מ"ז) בכ"י הג"ל רבי יהודה אומר בשכר ממות ומצעות היו לוקחין עורות קרשים:

(דף נ"ג ע"ב בהערות אות כ"ב) יש להעיר עוד כי סיום המקרא ויבא אלהים וכו' ליתא בכ"י ובספרים חסר מאם ברך תברכני ונשלם אח"כ ע"פ התומי ויבא א ל יו ה' כל אשר שאל ואנכי הנהתי לפי לשון המקרא ובכנסת הגר"א: (שם אות כ"ה) ביחומי האמוראים כרך ג' דף ת"ז ע"ב איתא ותניא באדר"ג בפרק בעשרה סאמרות בתחלתו עשרה נסים נעשה בבית המקדש לא קרה קרי לכהן גדול ביום הכפורים חוץ מישמעאל בן קמחית וכו' עם הגמון ונתזה וכו' ונספל על בגדיו ונכנס אחיו תחתיו ושימש ככהונה גדולה ע"כ:

פרק ל"ו (שם ע"ב בהערות אות א') בילקוט אבות כ"י שם ואנשי סרום לא חיים ולא נידונים ואינם באים בעדת צדיקים וכו' (ונכללו שאר הנוסחאות בהדוגמאות שהבאתי):

(דף נ"ד ע"ב בהערות אות ב') בכ"י הג"ל קטנים בני רשעים וכו' מה שורש האומר גופו של אילן וכו' כאן גופו של אדם וכו' שלא תוציא להם זכות שיסמכו עליהם אחרים אומרים באים בעדת רשעים ועליהם הוא אומר וכו' אלו קטנים בני הרשעים וכו' אלו גירי אומות העולם: (שם אות ג') בכ"י הג"ל קרח ועדתו וכו' אמר לו ר'א א"כ אני מקיים וכו' א"ל מתוך הקהל אכדו בתוך עוה"כ לא אכדו ע"כ: (שם ע"ב בהערות אות ז') דור המדבר וכו' ושם ימותו יתמו בעולם הזה ושם ימותו בעולם הבא ואומר וכו' מנוחתי דברי ר"ע ר'א אומר באין הן לעולם הבא שנאמר אספו לי חסדי וכו' (ומסכים יותר עם נוסחת הגמרא ע"ש) משיבין על דבריו אתה אומר יתמו ושם ימותו אלו הרשעים רשעים נאמר בהם וכו'. רבי יוסי הגלילי אומר דור המדבר אינם באים שנאמר במדבר הזה וכו' יתמו ושם ימותו נאמר כאן שם ונאמר שם בעגלה ערופה שנאמר וערפו שם את העגלה בנחל וכו' ואחרים אומרים באים שנאמר הלוך וקראת באוזני ירושלים וגו' השתא לאחרים נוכחות לאחרים לא כל שכן (ע' בגמרא שם): (שם אות ח') בכ"י הג"ל עשרת השבטים וכו' כהיום הזה ומה היום הולך ואינו חוזר אף עשרת השבטים הולכין ואינו חוזרין דברי ר"ע ר'א אומר מה היום הולך ומאפיל אף אפילה שלהן עתידה להאיר ע"כ. והנה באמרי שנוסחת הספרים קרובה לנוסחת המשנה היינו בענין ולא בשמות החולקים ויש לספק אם דברי הכ"י הם מהאדר"ג (וכפי שנראה כסידור הענינים) או שלקח אותם מהמשנה: (שם אות י"ג) בכ"י הג"ל אבות פ"ה משנה ה' שבעה שאין להם חלק לעולם הבא וכו' ר"י אומר מנשה כבר שב ויש לו חלק לעולם הבא וכו' אמר לו אלו היה אמר וכו' הייתי אומר וכו' ר"מ אין לו חלק לעולם הבא. תניא רשב"א אומר משום ר"מ וכו' וכל המלכים שהרשיעו שכתוב מעיד בהם ויעש הרע בעיני ה' אין להם חלק לעולם הבא. אבא שאול אומר אף הנוגה את השם באותיותיו בחוץ לארץ אין להם חלק לעולם הבא ע"כ:

פרק ל"ז (דף נ"ה ע"ב בהערות אות ט' אות י') בכ"י הג"ל ר"מ אומר שבעה שמות נקראו שמים וילון וכו' שבעה שמות נקראו לארץ וכו' :

(דף נ"ז ע"ב שיהיה ד') צ"ל שם ב' א' ב' ו' : לכל פיסקא דז' דברים בגולם. כפירוש אבות כ"י פ"ה משנה ז' ובמשה רבי נתן כך מפרשם חכם אינו מדבר וכו' זה משה וכו' וכי מראוי לדבר וכו' אומר זה משה ששמע מפי הנבורה אלא כך אמר משה אי אפשר שבמקום שאחי גדול ממני אי אפשר לי לדבר לפיכך אמר לו לאהרן דבר שנאמר וידבר אהרן וגו'. ואינו נכנס זה אהרן שתק עד שסיים משה את דברו ולא א"ל קצר בדבריך וכן הק' א' לאברהם במעשה סרום ואע"פ שהכל גלוי וידוע לפניו ואינו נבהל להשיב זה אליהו בן ברקאל הבתי שנאמר אמרתי ימים ידברו ומנן שלא ענו בערבוביא וכו' ולא סדרן הכתוב אלא להודיע לכל באי עולם שאין חכם מדבר וכו' ואינו נבהל להשיב וכו' ואינו נכנס בענין זה יהודה ואומר על ראשון ראשון זה יעקב ועל אחרון אחרון אלו אנשי חרץ ומורה על האמת זה משה וכן הקב"ה הודה על האמת שנאמר כן בנות צלפחד דוכרות. וגם בילקוט אבות כ"י הובאו דברים אלו במשנה שם ועוד יותר בשיבוש וקישוע וז"ל חכם אינו מדבר לפני מי שגדול ממנו זה משה רבינו שנאמר וידבר אהרן וגו' הייטב בעיני ה' וכי מי היה ראוי לדבר משה או אהרן הוא אומר משה שמע מפי הנבורה ואהרן שמע מפי משה אלא כך אמר משה במקום שאחי גדול עומד ממני אי אפשר לדבר לפיכך אמר לו משה אהרן דבר שנאמר וידבר אהרן את וי'א אהרן שתק עד שדבר משה דבריו ולא א"ל קצר בדבריך ואחרי כן השיב איש משכו דבריו מתוך הצבור לחוץ א"ל משה אחי הקל אסור לאיש לאכול ממנו חמאת חמורה לאכול

לא כ"ש וכו' ובעיני הנבורה היטיב ביוצא בו וכו' היה עמדם בקיצופן גדול ממשוה זה היה אהרן גדול מאהרן הקב"ה ית' שנאמר ויאמר ה' וכו' נלוי וידוע היה לפני מי שאמר והיה העולם שאלו מתבקשים בסדרם אפילו ג' צדיקים לא היו כתובה אלא דמתין לו הקב"ה לאברהם עד שסיים דבריו ואח"כ השיבו ונפטר ממנו שנאמר ואברהם שב למקומו ואינו נבחל להשיב זה אליהו בן ברכאל הבחי שאמר לחבריו צעיר אנכי לימים וכו' מלמד שהיו יושבין לפני איוב ושותקין עמד היו עומדין וכו' סדרו הכתוב כל אחד ואחד אחר חבריו ללמדך שאין חכם מדבר וכו' שואל כענין זה יהודה שאמר ליעקב אבינו אנכי אערבנו וגו' אבל ראובן שאל שלא כענין שנאמר ויאמר ראובן וגו' ואומר על ראשון ראשון זה יעקב שנאמר ויען יעקב ויאמר אל לבן כי אמרתי סן תנזול בנותיך ממנו עם אשר תמצא אלהיך וגו' ועל אהרן אלו אנשי על של זה שמע אינו כתבייש לומר לא שמעתי ומודה על האמת זה משה רבינו שנאמר ויאמר האל שמעת את קול דברי העד הזה אשר דברו אליך המיכו כל אשר דברו והקב"ה ית' הודה לדבריו שנאמר כן בנות צלפחד דוברות נתון תתן להם אחוזה בתוך אחי אביהם ע"כ:

פרק ל"ח (דף נ"ח ע"א בהערות שם אות ח') הובאה פסקא זאת במדרש תרי עשר כ"י קס"ו ע"כ וכשתפשו את רשב"ג ור"י ליהרג היה רבי שמעון בן גמליאל יושב וצועק בדעת (ברמעות) ואמר אוי לנו שאנו נהרגין כעובדי ע"ז וכמגלי עריות וכשופכי דמים וכו' ככ"ע ובפירושו אבות כ"י במשנה שם ומוסיף עליו במשנת רבי נתן שלכך היה מצטער מפני שדומה לעובד ע"ז ומחלל שבתות ומגלה עריות א"ל ר' ישמעאל מימך לא בא אדם אצלך לדין או לשאלה ושהיתו עד שתהא ג' ס"א כוסך או עד שתהא נועל סנדלך או עד שתהא עושה ואתה תורה אחד עיניו מרובה ואחד עיניו מועט ע"כ. ובל"ס יש לתקן עפ"ז נוסחת האדר"ג בפנים והוא כסכים למכילתא וע' עוד בהוספות שם ק"ז ע"כ פ"ח אות י"ח: (שם אות י"ב) ככ"י הנ"ל במשנה שם על גילוי עריות א"ר ישמעאל כ"ר יוסי וכו' עד סוף הפרק. ואיחא עוד בכ"י זה למשנה זו הא למדנו שהגזול כתנות ומעבבן חייב מיתה ואף במשנת רבי נתן שנינו כן בפירושו בפרק ז' בריות ע"כ ויש ללמוד מזה שסידור ומנין הפרקים היה לפנינו באופן אחר כמו שהוא לפנינו:

פרק ל"ט (שם ע"ב בהערות אות ב') בילקוט אבות כ"י (אבות פ"ה מ"ח) אין אדם יכול לראות מה דמות למעלה לכן מוסרין לו כפתחות של חכמה ויודע מה דמות למעלה כמה שנבראו שמים וארץ ויודע דעת עליון אם הולך בנתיב ישר אשריו וטוב לו ע"כ ויש לשער קצת שפסקא זו מסודרת הוא ובאה על ידי מעתיק אחר כעין הוספה ופירושו למאמר דהכל צפוי והכל בא וכו' וא"כ פירוש צפוי הוא על ידי האדם. וע"ע כ"י וואסמיקאן הוספה ב':

(שם דף ע"ב בהערות אות ה') בכ"י הנ"ל שם תשובת רשעים מעכבת פורעניות ולא אותם שבשעת הצרה חוזרין כחמת אימה ולא מפני אהבה וגו' דינם כחותם ושלות רשעים סופה רעה כי אין מעשה בידם והרשות קוברת את בעליה כשלמין לרשעים כעוה"ז ככני אדם רשעים שעסקו בתורה בעין טובה ולא נמצא בהם שזולזו בתורה מעולם מקיפין וממתינין לצדיקים ככני אדם צדיקים שעסקו בתורה בעין רעה ולא נמצא בהן שנהגו בתורה דבר טוב כמשפט נותנין לאילו ולאילו קימעא ושאר מתנותיה כי ישוב לאיש כפעלו ע"כ:

פרק מ' (שם ע"ב) בפירושו אבות כ"י לר"י כ"ר שמשון במשנת ר' נתן שנינו כל המזכה את וכו' עד סוף הפסקא:

(דף ס' ע"ב בהערות אות ג') ע"ע ספרי דברים פ"י שכ"ד:
(דף ס"ג ע"ב בהערות אות ו') בילקוט אבות כ"י במשנה פ"ח מ"ב. ד' מדות בתלמידים הרוצה שילמד וכו' עין טובה ילמוד הוא ולא ילמדו אחרים עין רעה באחרים וכו' לא ילמדו וכו' הרי זה רשע ע"כ:
(דף ס"ד ע"ב) ביחוס האמוראים כ"י כרך ג' שע"ג ע"א איתא וגרסינן נמי באדר"ג פרק בעשרה מאמרות הוואה ריב"ג בחלום וכו':

פרק מ"א (דף ס"ו ע"א שם בהערות אות י"א) בחופת אליהו רבה שאצל ס' מנורת המאור כ"י בדף שמ"ח ע"א ג' מדות טובות נוהגות בעולם הגותן צדקה הוא משובה בעיני המקום ובעיני הבריות והמלוה לכל אדם גדול כזה ונותן למחצה ולמותר הוא למעלה מכולן פ"י הגותן מעות לחבירו הנצרך להתעסק בהם וחולקין הריח ע"כ:

(דף ס"ז ע"א בהערות אות ס"ד) במדרש תרי עשר כ"י קס"ח ע"ב אלו שדתנו עליהם חכמים שאין להם חלק לעולם הבא חמשת מלכים וכו':

הוספה ב לנוסחה א

ההוספה הזאת מהוקת העתקה מאת שיוור אהר מהארדינ' שנמצא בכ"ז בקובץ ארבעים וארבעה באוצר הספרים שבבנוואטיקאן אשר ברומי רבתי. ונתעוררתי עליו ע"י דברי הרב כוהר' שלמה בובער בהקדמתו להתנחומא דף ע"ט ע"ב ופי' ע"א. אבל לא באה לידי ההעתקה הזאת שהכונה למעני' ר' מרדכי קפוי תושב העיר הזאת עד קרוב לגמר הדפסת שתי הנוסחאות עם ההערות. והנני נותנה פה לפני הקוראים כמות שהיא בלי שום תיקון והנה. כי זאת היא כונתי להראות למעני' עד היכן הפרעות והשיבושים מנעוים כפסכת זאת, אבל גם משיבושים אלה נוכל ללמוד לפעמים איזה היקון ופה בעד דברי נוסחא א' כפנים. וכאשר העירותי עליהם פעמים בהוספה א'. ולפיכך הנתתי אותה כמות שהיא לפני המעיון וישמעו חכם ויוסף לקח. ואעיר כי מנין הפרקין הסכומים בין שתי הצאי עגולה על ידי נעשה.

פרוש אבות

(פרק א) משה נחבא בתוך הענן וקבל תורה מסיני שנאמר וישכון כבוד ה' ונו' ששת ימים למשה היה לטהר זה היה אחר דברות ר' יוסי דגלילי ר' עקיבה אטר ויכפרו הענן ששת ימים למשה מראש החדש ויקרא אל משה ביום השביעי בתוך הענן לחלק לו כבוד למשה. אמר נתן מפני מה נתעכב משה כל ששת ימים ישרה עליו כבוד בשביל למרק כל אכילה ושתיה שבמעיו עד שיתקשר יהיה כמלאכי השרת. א"ל ר' מתיא בן חרש רבי לא אמרו אלא לאיים עליו בשביל לקבל כל דברי תורה באימה ובראה וכתרת וכו' שנאמר עבדו את ה' ביראה :

מעשה אירע בר' יאשיה ובר' מתיא בן חרש שדיו שניהם יושבין ועוסקין בתורה פרש לו ר' מתיא יאשיהו בדרך ארץ. א"ל ר' מתיא בן חרש (שהיו שניהן יושבין) רבי מה לך לעזוב דברי אלהים ולישטף בדרך ארץ אעפ"י שאתה רבי ואני תלמידך אפשר כן לעזוב דברי אלהים חיים ולישטף בדרך ארץ. כשהיו יושבין ועוסקין בתורה היו עשויין כקנאין וכשנספרין זה מזה דומין לרעים שהן אהבין מנערותן :

על ידי משה נתנה תורה בסיני שנאמר ויתנם ה' אליו. ובמקום אחר הוא אומר אל' הקים והמשפטים והתו' אשר נתן יו" ונו' תורה שנתנה הקב"ה לישראל לא נתנה אלא ע"י משה לפיכך זכה משה להיות שליח למקום. משה עשה איל המלואים ושמן המשחה שמתנו נמשח אהרן וכניו כל שבעת ימי המלואים וממנו נמשחו כהנים גדולים ומלכים. אלעזר ירף פר החטאת שיממנה ממאין ומטהורין לדורות. אמר לעזר גדולה שנתנה לדורות שהרי אהרן וכניו לא נתקדשו אלא בשמן המשחה : יהושע קבל משה שנאמר ונתתה מהדרך עליו. זקנים קבלו מיהושע שנאמר ויעבדו העם את יו" כל ימי יהושע וכל ימי הזקנים אשר האריכו ימים אחרי יהושע. ימים ולא שנים. שופטים קבלו מזקנים שנאמר ויהי בימי שופט השופטים. נביאים הראשונים קבלו משופטים שנאמר והיו מלעיבים כמלאכי אלהים כוונם בדבריו ומתעתעים בנביאיו. חגי זכרי' ומלאכי קבלו מנביאים הראשונים. אנשי כנסת הגדולה קבלו מחגי זכריה ומלאכי והם אמרו שלשה דברים היו נתונים בדין והעמידו תלמידים הרבה ועשו סיג לתורה. היו מתונין בדין כיצד מלמד שיהא אדם מתון בדין שכל המתון בדין מיושב בדין שכן מצונו באנשי כנהג שהיו מיושבין בדין שנאמר גם אלה משלי ילמא אשר העתיקו אנשי חזקיהו מלך יהודה ולא יעהתיקו אלא שהמתינו בדין. אבא שאול אומר לא שהמתינו אלא ישפישו :

בראשונה היו אומרים משלות שיה"ש וקהלת גנוזין היו שהיו אומרים משלות הן ואינן נכתבין עמרו אנשי חזקיה מלך יהודה ונגזום עד שבאו אנשי כנהג ופירשו. מה כתוב בהן וארא כפתאים וארא בכנים נער חסר לב עובר בשוק אצל סנה דרך ביתה יצעד כנשף יום אישון לילה ואפילה הנה אשה לקראתו שית זונה ונצורת לב הומיה היא וסורת בכיתה לא ישכנו רגליה פעם בחוץ פעם כרחובות ואצל כל סנה תארכ. החזיקה בו ונישקה לו העזה פניה ותאמר לו זכחי שלמים עלי היום שלמתי נדרי על כן מצאתי יצאתי לקראתך לשחר פניך ואמצאך מרכבים רכדתי ערשי חטובות אטון מצרים. נפתי משככי מור ואהלות וקנמון לכה נרוה דודי עד הבקר נתעלסה באהבים כי אין האישי כבתי הלך בדרך מרחוק. צורו הכסף לקח בירו יום הכסא יבא ביתו :

כתוב בקהלת שמח בחור בילדותך וישיב לבך בימי בחורך והלך בדרך לבך ובטרי עיניך אשר תראה :

כתוב בשיר-השירים שמאלו תחת וגו' אני לדודי וגו' ובמקום אחר הוא היה אומר ויעתק משם ולאשר העתיקו אי לאשר המתינו. ד"א היו מתונין בדין כיצד מלמד שהיה אדם מתון בדברו ואל יהיה מקפיד על דברו ומשכח את דברו והיכן מצינו במרע"ה שישכח את דברו שנאמר ויאמר אלעזר הכהן אל אני דצ' הבי' למל' זאת חק' הת' אש' צוה יו" את משה. את כשה צוה ואותי לא צוה והיכן מצינו במשה שהקפיד על דברו שנאמר ויקצוף משה על פקודי החיל וגו' ויאמר אליהם משה החיי' וגו' ומה ת"ל כל נקבה אלא זו עצה שיעיץ בלעם הרשע על ישראל שנאמר לכה איעצך אמר לו עם זה שאת רואה רעב הוא לאכילה וצמא הוא לשתיה אין להם מה יאכלו אלא בא ותיקן להן קובות והניח בהן מאכל ומשתה והשיב בהן נשים כנות מלכים יפות כדי שיטעו העם לבעל פעור ויפלו ביד מקום. הלך בלק ועשה כל מה שיאמר לו בלעם הרשע. ראה מה גרם בלעם הרשע לישראל שנפלו מהם ד' ועשרים אלף שנאמר ויהיו המתים וגו'. והלא דברים ק"ו ומה משה חכם הנמים וגדול הגוילים שמשעת שהקפיד על דברו שכח את דברו אנו עאכ"כ שיהא אדם מתון בדברו ואל יהיה מקפיד על דברו שכל המקפיד על דבר משיב דברו:

בן עזאי אומר היו זהיר בדבריך מיבטלתן:

ועשו סיג לתורה. עשה סיג לדבריך כדרך שעשה הקב"ה סיג לדב'. אדם הראשון עשה סיג לדבריו. תורה עשתה סיג לדבריה. משה עשה סיג לדבריו. איוב עשה סיג לדבריו. אף נביאים ואף כתובים ואף חכמים עשו סיג לדבריהם. איזהו סיג שעשה הקב"ה לדבריו הרי הוא אומר ואמרו כל הגוים על מה וגו' מלמד שגלו היה לפני מי שאמר והיה העולם שהבריות עתידות לומר כך לפיכך אמר הקב"ה למשה וחשב לדורות הבאים ואמרו על אש' עזוב את בר' יו" וגו' וילכו ויעבדו וגו'. מלמד שנתן הקב"ה שכר שלם. איזה הוא סיג שעשה אדה"ר לדבריו הלא הוא אמר ויצו יו"י אלהים על הא' לא ומכל עץ וגו' לא רצה אדה"ר לאמר לא' לחוה בדרך שאמר לו הקב"ה אלא אמר לה מפרי העץ אשר בתוך הגן אמר אלהים לא תאכלו ממנו וגו' הלאך ישעה נמל נחש הרשע עצה בלבו ואמר הואיל ואינו יכול לרנחיש את אדם אלך ואכחיש את חוה. הלאך וישב אצלה והרבה שיחה עמה ואמר לה אם לנגיעה אתם אומרים צוה עלינו הקב"ה לא תגעו בו הריני נוגע בו ואינו מת. אך את נעי בו ואי את מתה. הלאך נחש הרשע ונגע באילן בפיו וכיריו וכרגליו עד שהרתיע ונשכו מפרותיו לארץ. וי"א לא נגע בו כל עיקר אלא כיון שחזה אותו היה צוה עליו ואומר לו רשע אל תגע בי שנאמר אל תבואני רגל נאווה זה מימים הרשע בן אשתו של אספספו וישתחקו עצי' בק' שאחוזו חרב בידו והיה מכה בה על גבי המזבח. א"ל אתה מלך ואני מלך בוא ועשה עמי מלחמה גדאים נשחטו עליך כמה עופות נתחלקו עליך כמה שוורים נשחטו עליך כמה יינות נתנסכו עליך כמה בשמים נתקמרו עליך אתה ארי שמחריב את כל העולם כילו שני' הרי אריאל קרית חנה דוד. טוב אמר לה אם לאכילה אתם אומרים צוה עלינו הקב"ה לא תאכלו ממנו הריני אוכל ממנו ואינו מת אף את אכלי ממנו ואי את מתה באותה שעה מה אמרה חוה בדעתה כל דברים שפקדני ר' מתחלה שקראן. לפי שאין חוה קורא לאדם מתחלה אל' רבי נסלה ממנו ואכלה ונתנה לא לאדם ואכל שני' ותקח מפיו ותא' ות' גם וגו' :

עשרה קללות נתקללה חוה באותה שעה. אל האשה אמר הרבה ארבה. אלו שתי רביעיות של דם אחד צער דם נדה ואחד צער דם בתולים. עצבונך צער גדול בנים, והרוגך זה צער העיבור. בעצב תלדי בנים כמשמען ואל אייך תשוקתך בלמד שהאשה משתקקת אל בעלה כשעה שהוא יוצא לדרך. והוא ימשל כך בזמן שהאיש תובע בפה האשה תובעת בלבה עמופה כאבל וחבושה בבית האיסורין ומנודה מכל אדם. מי גרם ליגיעה או סיג ישגן אדה"ר לדבריו מכן אמרו מן אדם סיג שאין יכול לעמוד בו. גזר אדם נורה על עצמו שאין יכול לעמוד בה. מכן אמרו אל יוסף אדם על דברים ששומע. ר' יוסי אמר טוב עשרה טפחים ועומד ממאה אמה ונופל. מה חשב נחש הרשע באותה — אמ' אהרוג את האדם ואשא את חוה ואהיה מלך על כל בהמה וחיה ואהלוך בקומה זקופה ואכל כל מעדני עולם. א"ל הקב"ה אתה אמרת אהרוג את האדם ואשא את חוה עכשו ואיכה אשית וגו'. אתה אמרת אהיה מלך על כל בהמה וחיה עכשו ארוך אתה מכל בהמה וחיה. אתה אמרת שתלך בקומה זקופה עכשו על נחונך תלך. אתה אמרת אכל כל מעדני עולם, עכשו עפר תאכל וגו'. ר' שמעון בן מנסיא אומ' חבל על שמש גדול שאבד מן העולם אלמלא לא נתקיים נחש לאותה שעה היה לו לכל אחר ואחר מישר' שני נחשים בתוך ביתו אחד משגרו לשדה ואחד למערה והיו מביאין לו הבדוכים טובים ואבנים טובים ומגליות וכל חמדה טובה שבעולם ואין כל בריה יכולה לעמוד. ולא עוד אלא שהיו מכניסין אותו לתחת הפרד ולתחת החמר ולתחת הגמל ומציא הימנו זבלין לנגות ולפרדסין. ר' יהודה בן תימא אומ' אדם הראשון מיסב בג'ע היה. ומלאכי השרת עומדין לפניו וצולין לו בשר ומצננים לו י"ן בא נחש וראה איתו והציף בכבירו ונתקנא בו. כיצד

נברא אדה"ר שעה ראשונה הוצמד עפרו. שניה נברא צורתו. ג' נעשה גולם. ד' נתקשרו אבריו. ה' נתפתחו נקביו. ו' נתנה בו נשמה. ז' העמיד על רגליו. ח' נזדונה לו חוה וקרא שמות. ט' צוה לו על הגן. י' הכניס לגן ועבר על צוי השם. י"א נידון. י"ב נמרד והלך לו לקיים שני' ואדם ביקר וגו':

ביום הראשון מהוא אומ' לויי הארץ וגו' היא קונה והוא מקנה והוא דין את עולמו. ביום שני מהוא אומ' גדול יוי' וגו' חלק את מעשיו נתעלה וישב ברובו של עולם. ביום ג' מהוא אומ' אלהים נצב וגו' ברא את הים ואת היבשה ונתגלה ארץ ממקומה ונעשה מקום לעדונו. ביום ד' מהוא אומ' אל נקמות יי' וגו' ברא את החמה ואת הלבנה ואת הכוכבים ואת המזלות שהן מאירים בעולם. ביום ה' מהוא אומ' הרנינו וגו' והוא ברא העופות והדגים והתנינים הגדולים שהן מרננין בעולם. ביום ו' מהוא אומ' יי' מלך וגו' נמר את מעשיו ונעשה מלך על עולמו. ביום ז' מהו אומ' מומור שיר ליום השבת ליום שכלו שבת. אין בו לו אכילה ולא שתיה ולא משא ולא מתן ולא פריה ורביה אלא צדיקים ויושבין ועוסקים בתורה ועמרותיהן בראשיהן ונהנין מזיו השכינה כמאכל ומשתה. שני' ויחזו את אלהים וגו'. בששי ברא את אדם למה כדי שיכנס לסעדת שבת מיד. ר' שמעון בן אלעז' אומ' משלו משל למהיד לאחד שנשא גיורת והיא יושב ומפקדה ואומ' לה בתי אל תאכלי מן הפסח בשעה שירך מומאות. ואל תאכלי פירות שאין מעושרין ואל תחלל שבת ואל תפרצי בגדרים ואל תלכי עם איש אחר. מה עשה אותו האיש עמד ואכל מן הפסח בשעה שידיו מומאות ואכל פירות שאינן מעושרין וחלל השבת ופרץ בגדרים והוציא לה פרט. באותה שעה מה אמרת גיורת כל דברים שפקדני רבי מתחלה שרק הן מיד עמדה אף היא ועברה על כולן. מכאן לאדם ולמקדש שנבראו בשתי ידים. ומנין לאדם שנברא בשתי ידים שני' ירך עשוני ויכוננוני הבינני ואלמ' מצוי'. ומנין למקדש נברא בשתי ידים. מקדש יי' כוננו ירך ירך יי' מלך יי' מלך יי' מלך לע' וע'.

ישלם פרק ראשון.

(פרק ב') אי זה הסיג שעשתה התורה לדבריה ררי הוא אומר ואל אשה נגדת מומאתה לא תקרב, יכול יאכל עמה וישתה עמה וידבר עמה דברים במלים ת"ל לא תקרב לגלות וגו', יכול תרוץ לו פניה ותכחול לו עיניה ותשאול ממנו שאלת הכוס, ת"ל לא תקרב, יכול תישן עמו בכנדיה על המטה ת"ל והרהר בנדתה וגו' כל ימים שהוא בנדתה תהא בנדתה סכן אמרו כל המנו לה עצמה בימי נדתה אין רוח חכמה נוחה המנה:

מעשה בתלמיד אחד שקרא הרבה ושנה הרבה ושימש ת"ח הרבה ומת בחצי ימיו וככל יום יום היתה אשתו צועקת בכתי כנסיות וכבתי מדרשות ואומר להם רבותי כתוב בתורה כי היא חייך ואורך ימך בעלי שקרא הרבה ושנה הרבה ושימש ת"ח הרבה למה מת בחצי ימיו ולא היה אדם שאמר לה דבר עד שנודטן לה אליהו ז"ל אמרה לה בתי מה לך אמרה לו בעלי קרא הרבה ושנה הרבה ושימש ת"ח הרבה למה מת בחצי ימיו אמר לה בתי כשאת נדה כל אותן הימים הראשונים מהו אצלך אמרה לו לאו אלא היה אומר לי הזורר שלא תנעי בי ובכלים שלי שמא תבואי לידי ספק ולא היה נוגע בי אפילו באצבע קמנה אבל כל אותן ימים האחרונים מהו אצלך אמרה לו הוא אצלי ואוכל עמי ושותה עמי וישן עמי על המטה וכשרו נוגע בבשרי אבל אין דעתו לרבר אחר אמר לה ברוך המקום שנהנו ולא נישא פנים לתורה שכן כתוב בתורה ואל אשה נגדת וגו'. הרי הוא אומר שדרך אנן הסדר וגו' בשושנים אלו שבועים וקנים. ד"א סוגה בשושנים שכל זמן שישראל עושין אותן כסתרים מביאות אותן לחיי העולם הבא כיצד אישתי נדה עומד בבית עמה רצה שמשש מי ראוהו ומי יאמר לו מה תעשה אין מתירא אלא ממי (שפקדו על הגדה פירותיו כמכל רצה תורם רצה אינו תורם מי ראוהו ומי יאמה לו מה תעשה אין מתירא אלא ממי) שפיקד על התרומה ראה קרי רצה מוכל רצה אינו מוכל מי ראוהו ומי יאמר לו מה תעשה הא אין מתירא אלא ממי שפיקד על הקרי. וכן אתה אומר בחלה וראשית הגז אלו מצות קלות שהן רבות כשושנים שכל זמן שישראל עושין אותן בסת' מבי' אות' לחיי העה"ב. אי זה היא סיג שעש' משה לרברו הרי הוא אומ' ויאמ' יי' אל משה לך אל העם וקדשתם היו וגו'. לא רצה משה לומ' להן לישר' כדרך שאמר לו הבה אלא כך אמר להן היו נכונים לשלשת ימים וגו' אמ' שמא ילכו ישר' איש אצל אשתו ביום השלישי ויהיו טמאים ונמצאו מקבלין ד"ת בטומאה מדר סיני. אלא כדי שלא ילכו איש אצל אשתו ביום ג' ויהיו מורוץ ונמצאו מקבלין ד"ת בטומאה מדר סיני. וזה אחר מן הדברים שעשה משה מדעתו ק"ו והסכימה דעתו כדעת המקום הוסיף לה יום אחד והסכימה דעתו לד' המקום. פרש מן האשה והסכימה ד' לד' המק'. שיבר את הלחות והם' דע' לד' המק'. פרש מן האשה כיצד. אמ' ומה ישר' שלא נתקדשו אלא לפי שעה לקבל עשרת הדברות אמ' לו הבה לך אל העם וקדשתם שאני מומן לכך ואיני יודע אימתי מדבר

הוספה ב לנוסחה א

עז

עמי אם ביום אם בלילה עאכו"כ. פרש מן האשה והס' דע' לדעת המ': ר' יהודה בן כתיבא או' לא פרש משה מן המחנה אלא שנאמר לו מפי הנבונה שנ' פה אל פה אדבר בו. אמרתי לו פרש מן האשה ופרש' אחרים אומרי' לא פרש משה מן האשה אלא שנאמר לו מפי הנבונה שנ' פה אל פה וגו' (אומ' לא פרש משה מן האשה אלא שנאמר לו מפי הנבונה) לך אמור להם וגו' ואתה פה עמוד וגו' חזר לאחריו ופרש והסכי' דע' לדע' המ'. פרש מאהל מועד כיצד אמרו מה אהרן אחי שנמשח בשמן המשחה ונתרבה בכנדים ונשתמש בהן בקדש אמ' לו הב"ה דבר אל אהרן אחיך וגו' אני שאני מזמן לך עאכו"כ פרש מאהל מועד וס' דע' לד' מק'. שיבר הלוחות כיצד אמרו בשעה שעלה למרום לקבל את הלוחות שהן כתובות ומנוחות מששת ימי בראשית בענן שנ' והלוחות מע' אלהי' המה והמכ' מכ' אלהי' הו' חר' על הלוחות. אל תקרי חרות אלא חירות שאין לך בן חורין לעולם. אמרו מלאה'ש לפני הב"ה רבש"ע מה אנוש כי תזכרנו וגו' ותחסרהו וגו' תמשילוהו וגו' צונה ואלפי' וגו' צפור שמי' וגו'. אמרו מלאה'ש לפני הב"ה רבש"ע מה סיבו של ילוד אישה כענין עליות למרום שבית שבי וגו' נטלן משה ויורד והיה שמח שמחה גדולה כיון שראה את ישר' שסרחו כמעשה העגל אמ' היאך אתן להן לישר' לוחות הללו ומקיקני אותן למצות חמורות ומחייבני אותן מיתה לשמים שכך כת' בהן לא יהיה לך אלהים אחרים על פני. מיד חזר לאחרי. ראו אותו שבעים ורצו אחריהו הוא אחו בראש הלוח והן אוחזין בראש הלוח חוק בידו של משה יתר מכולן שנ' ולכל היד החזקה וגו'. נסתכל בהן בלוחות וראה אותן שברח כתבן מעליהן. כיון שראה שפרח כתבן מעליהן אמ' היאך אתן להן לישר' לוחות הללו שאין בהן ממש אלא יחזור ואשברם לעיניכם:

ר' יוסי הגלילי אומר משלו משל למדה למלך ב"ז שאמ' לשלוחו צא וקדש לי אשה יפה וחסידה ומעשיה נאים. הלך אתו וקדשה. מאחר שקדשה הלך ומצאה שזנתה תחת אחר אמ' אם אני פוטרה ומעכשיו מתחייב אני מיתה למלך והרי נפטרה מרבני לעולם. כך היה משה הצדיק דן ק"ו כעצמו אמ' היאך אתן להן הלוחות הללו שמקיקני אותן למצות חמורות ומחייבני אותן מיתה לשמים שכך כת' בהן זוכח לאלהים יחרם וגו' אלא אחזור ואשברם ואחזור למוטב שמא יאמרו שנ' היכן לוחות שהורדת ואין דברי' אלא ודאי: ואי זה הוא סיג שעשה איוב לדבריו הרי הוא אומ' איש תם וישר ירא אלהים וסר מרע. מלמד שהרחיק איוב את עצמו מדבר המביא לידי עבירה מן הכיעור ומן הדומה לו. ומה ת"ל איש תם וישר ירא אלהים וגו' אלא מלמד כיצא איוב ממעי אמו יצא מהול. ולא איוב בלבד יצא מהול אלא אף אדה"ר נברא מהול שנ' ויברא אלהים את האדם בצלמו. אף שת נולד מהול שנ' ויולד ברמותו כצלמו. ואף נח יצא מהול שנ' נח איש צדיק תמים. ואף שם יצא מהול שנ' ומלכי צדק מלך שלם. ואף יעקב יצא מהול שנ' ויעקב איש תם. ואף יוסף יצא מהול שנ' ואלה תולדות יעקב יוסף והלא אינו ראוי לומר אלא תולדות יעקב ראובן. אלא שכשם שיעקב יצא מהול כך יוסף יצא מהול. אף משה יצא מהול שנ' ותרא אותו כי צעק הוא. אלא מה ראת אמו של משה שהוא נאה ומשובח מכל בני אדם אלא מלמד שראת אמו יצא כשהוא מהול. אף בלעם יצא מהול שנ' נאם שומע אמרי אל. אף שמואל יצא מהול שנ' והעזר שמואל הולך וגדול. אף דוד יצא מהול שנ' מכתם לדוד. אף בלאב בן דוד יצא מהול שנ' חכם בני ושמח לבי ואשיבה חורפי דבר. אף ירמיה יצא מהול שנ' בטרם אצרך וגו'. אף זרובבל יצא מהול שנ' כיום הוא נאם וי צבאות אקחד זרובבל וגו' כל המהולים ט"ו. מלמד שהחמיר איוב על עצמו מלהסתכל אפ" בבתולה. והלא דברים ק"ו ומה אם בתולה זו שאם ירצה אדם ישאנה לעצמו או לבנו או לאחיו או לקרובו החמיר איוב על עצמו מלהסתכל בה המסתכל באישה איש עאכו"כ. ומפני כה החמיר איוב על עצמו מלהסתכל בבתולה. אמ' שמא אני מסתכל בה היום ולמחר יבוא איש אחר ונמצאתי מסתכל באשת איש לך נאמ' איש תם וישר ירא אלהים וסר מרע. ואי זה הוא סיג שעשו נביאים לדבריהם הרי הוא אומ' וי כגבור יצא כאיש מלחמות יעיר קנאה יר' אף יצר' על אוי' יתג' לא כגבור אחר בלבד הכתוב מדבר אלא ככל הנבוכי' שבעולם. כיוצא בו והנה כבוד אלהי' ישראל כא מדרך הקדים וקולו כקול מים רבים והארץ האירה מכבודו ואלו פני הישכינה והלא דברים ק"ו ומה נבריא אל המלאך שהוא אחד מאיף אלפי אלפים ורבי רבבות שהן עומדים לפניו בכל יום קולו הולך כסוף העולם ועד סופו ממה הב"ה ברא את כל העולם כולו וברא את העליונים ואת התחתונים עאכו"כ אלא מראין את העין מה שהיא יכולה לראות ומשמעין את האוזן מה שהיא יכולה לשמוע. ואי זה הוא סיג שעשו כתובים לדבריהם הרי הוא אומ' הרחק מעליה דרכך ואל תקרב אל פתח ביתה. הרחק מעליה דרכך זו המינות שאם אומרי' לו לאדם אל תלך לבין המינים ואל תשמש לדבריהם שמא תכשל בהן. אל יאמר מה אכפת לי במח אני בעצמי ואעפ"י שאני הולך שם אני נכשל בהם. אלא אלא ש' שהוא במח בעצמו אל ילך שם שמא יכשל בהם. ושמא יאמר שובע הוא לדבריהם יחזור. ת"ל כל באיה לא ישובן ולא ישינו אורחות חיים. מבחנה מבחנה מסכה יינה אף עובדה שלחנה אלו המינים הרשעים הללו שבוטן שאדם נכנס לביניהם מאכילין אותו ומשקין אותו ומכסין אותו ונותנין לו ממון

הוספה ב לנוסחא א

הרבה וכיון שהווה כאחד פרס. כל אחד ואחד בא ומכיר את שלו ונוטל. ועליה אמ' שלמה בחכמתו עד יפלה חץ כבדו כמדר צפור אל פח ולא ידע כי בנפשו הוא. ד"א הרחק מעליה דרכך זו זונה שאם אומר' לו לאדם אל תלך בשוק הזה ולא תכנס במבוי זה שזונה יש שם נאה היא משובחת אל יאמ' מה אכפת לי בטח אני בעצמי [אעפ"י שאני הולך שם איני נכשל בה אלא שהוא בטוח בעצמו] אל ילך שם שמא יכשל בה. ואל תקרב אל פתח ביתה אל ירגיל אדם עצמו לעבור על פתח זונה שנאמ' כי רבים חללים הפילה ועצומים כל הרגויה: ואי זה הוא סיג שעשו חכמים לדבריהם. שהחכמי' אומר' ק"ש ערבית עד חצות הלילה. ורבן גמליאל אומ' עד שיעלה עמוד השחר. כיצד אדם בא ממלאכתו בערב אל יאמר אלך לביתי אוכל קמעה ואישתה קמעה ואישן קמעה ואח"כ אקרא ק"ש ואתפלל. ואנחתו שנה ונמצא בטל מק"ש ומן התפלה אלא כיון שבא אדם ממלאכתו ילך לביה"כ אם היה רגיל לקראת קורא לשנות שונה ואח"כ קורא ק"ש ומתפלל. וילך לביתו ויאכל פתו וישן. וכל העובר על דברי חכמים חייב מיתה: רשב"ג אומר פעמים שאדם קורא ק"ש שתי פעמים ביום אחד קודם הנוץ החמה ואחת לאחר הנוץ החמה. ויוצא בה ידי חובתו. אחת של יום ואחת של לילה. פעמים שאדם קורא ק"ש שתי פעמ' בלילה. אחת קודם שיעלה עמוד השחר. ואחת לאחר שיעלה עמוד השחר ויוצא בה ידי חובתו אחת של יום ואחת של לילה. עמדו חכמים הרבה ועשו סיג לדבריהם. ובית שמאי אומר' אל ישנה אדם אלא למי שהוא חכם וענו ושוסף רוח וכן אבות ועשיר וכה"א לכל אדם שהרי פושעין היו בהן כישור' וכיון שהתקרבו להן לתלמוד תורה יצאו מהן חסידים וצדיקים:

נשלם פרק שני.

(פרק ג') ר' עקיבא אומ' כל הנותן פרוטה מן הצדקה בזמן שאינו צריך לה אינו נפטר מן העולם עד שיהא צריך לה ולבריות. והכורך סמרטוטין על עיניו ועל שוקיו ואומ' תנו לסומא ולמוכה שחין סוף שהוא כורבן לאמתו והחובט פתו בארץ והמפזר מעותיו בחמתו סוף הוא מצטרף לבריות. הוא היה אומ' הקורע בגדיו בחמתו והמשבר כליו בחמתו סוף הוא עובר ע"ז. והנותן עיניו כאשתו שתמות וירשנה וישא את אחותה. ובאחיו שימות וירשנו וישא את אשתו סוף שקוברין אותו כהיהן ועליו הוא אומ' חוסר גומץ בו יפול וגו'. ר' דוסתאי ברכי ינאי אומ' כיכרתה וזרעתה ברביעה ראשונה אל תשב לך. ברביעה שנייה ירד כרד לעולם. נלכדו ראשונה נתקיימו אחרונות ואם נכרתה וזרעת ברביעה שניה אל תשב לך. ברביעה שלישית בא שדפון לעולם נשדפו הראשונות נתקיימו האחרונות. כי אינך יודע אי זה יוכשר הזה או זה ואם שניהם נתקיימו בידך ואם שניהם כאחד טובים שנ' בבקר זרע זרע וגו' כי אינך יודע אי זה יוכשר הזה או זה ואם שנ' כאח' מו'. רבי ישמעאל אומ' למוד תורה בילדותך ולמד תורה בזקנותך והיו לך תלמידים בילדותך ובזקנותך. אל תאמר איני למד תורה. אלא למוד תורה כי אינך יודע אי זה יכשר וגו' שנ' בבקר זרע וגו'. הוא היה אומ' אם למדת תורה בשעת העושר אל תשב בשעת העוני. ואם למד' תו' בשע' שאת' שמת' אל תש' בשע' שאת' עצב. ואם למדת תורה בשעת הריח אל תש' בשעת הרחק. לפי שטוב לו לאדם ד"א בעער ממאה בריח כי אינך יודע אי זה יכשר וגו': ר' מאיר אומ' אם למדת תורה מרב אחד ומצאתו אל תאמר די. אלא לך אצל חכם אחר ולמד תורה ואל תלך אצל מי שהוא קרוב לך מתחלה שני שותה מים מבורך וגו' וכי חובה על אדם שישמש בשלישה תלמידים הללו כנונר' אליעזר ור' יהושע ור' עקיבא. ר' יהושע אומר שא אשה בילדו' ושא אשה בזקנ' והיו לך בנים בילדות ויהיו לך בנים בזקנ'. ואל תאמ' איני נושא אשה אלא שא והוליד בנים ובנות בעולם ורכה פריה ורביה כי אינך אי זה וגו':

הוא היה אומ' אם נתת פרוטה לעני שחרית ובא לך עני אחר ועמד לפניך. אם יש בידך ליתן לו תתן לו. ואם לאו תפסור אותו מיד. ואל תאמר איני נותן לך אלא תן לו כי אינך יודע אי זה יכשר וגו': מעשה בחסיד אחד שנתן דינר זהב לעני בשנ' בצורת והקניטתו אשתו והלך ולן בבית הקברות בין שתי נפשות ושמע שתי רוחות שהן מדברות זו עם זו ואמרת אחת לחברתה. חברתי בואי ונשום בעולם ונראה מה אמרין מאחורי הפרגוד. אמרה לה חברתי אין אני יכולה לצאת מפני שאני קבורה במחצלת קנים אלא לכי [מה את] שומעת [מאחורי הפרגוד] פורענות בא לעולם. אמרה לה כל הזרע ברביעה ראשונה כרד מלקה אתו. הלך זרע הוא ברביעה שניה שכל העולם כלו נלכד ושלו נמלט. לשנה אחרת הלך ולן בבית הקברות ובין שתי נפשות ושמע שתי רוחות שהן מדברות זו עם זו ואמ' אחת לאחת צאי ונשום בעולם ונשמ' מה שהן אומריו מחו' הפרג' אמ' לה איני יכולה לצאת אלא לכי את ואמרי לי שמעת הלכה וכאת ואמ' לה כל הזרע ברביעה שניה שרפון מלקה אותו הלך הוא זרע ברביע' שלישית שכל העולם כולו נשדף ושלו נמלט. אמרה לו אשתו מפני מה הפרענות שהיא באה לעולם כל העני

הוספה ב לנוסחא א

עח

נשרף ושלך נמלט שח לה כל הרבני' ששמעו. לאחר ימים היתה קטמה בין אשתו של חסיד לאמה של ריבה אמרה לה אראך בבתך שהיא קבורה כמחצלת קנים. לשנה אחרת הלך ולן בבית הקברות בין שתי נפשות שמע שתי רוחות אומ' זו לזו חבורתי צאו ונשטו בעולם ונראה מה אומרין מאחורי הפרגוד. אמרה לך (הניחו לי) כל הדברים שביני ובינך נשמעו בין החיים:

ומעשה באדם אחד שהיה רגיל בצדק' פעם אחת הלך לו בספינה נשבה הרוח וטבעה ספינתו בים ראהו ר' עקיבא ובא להעד על אשתו שתנשא כיון שהגיעה עת להעד בא אותו האיש ועמד לפניו. א"ל בני לא אתה שמכעת כים. א"ל הין ומי העלך מן הים. א"ל צדקה שעשיתי היא העליתני מן הים. ולא עוד אלא כשירדתי לעמק מצולה שמעתי קול רעש גדול שזה אומ' לזה וזה אומ' לזה רוצו ונעלה את האיש הזה כי נמצא הוא בצדקה. מיד פתח ר' עקיבא ודרש ברוך יי' אלהי ישראל שבת' בדב' תו' וכדברי חכמים קיימ' לעולם ולעולמי' עלמים שני' שלח לחמך ע"פ המים וגו' :

ומעשה בבנימין הצדיק שהיה ממונה על הקופה של צדקה פעם אחת באה לפניו אשה אלמנה. אמרה לו ר' פרנסני. אמ' העבודה שאין בקופה של צדקה כלום. אמרה לו ר' אם אין אתה מפרנסני נמצא אתה הורג אלמנה ו' בניה עמד ופרנסה משלו. לאחר ימים חלה בנימן הצדיק והיה מצטער צער גדול על המטה אמרו מלאהיש לפני הבה' רבשע' ברוך שמך אתה אמרת כל המקיים נפש אחת כאלו מקיים עולם מלא. וכל המאבד נפש אחת מעלין עליו כאלו אבד עולם מלא בנימן הצדיק קיים אלמנה ו' בניה והוא מצטער בצער הזה מיד בקשו עליו רחמים וקרעו לו גזר דינו והוסיפו לו עשרים ושנים שנה על שנותיו :

סליק פראק.

נשלם פרק ב'

(פרק ד') נתאי הארכלי אומר הרחק משכן רע. אחד שכן בבית ואחד שכן בחוץ ואחד שכן בשדה. ואין הנגעים באים אלא על ביתו של רשע ועונותיו של רשע גרמו לסמוך כותלו של צדיק. כיצד כותל שכן רשע לבין צדיק נראה ננע ככתלו של רשע ובכותלו של צדיק וסותרים כותלו של צדיק בנינו של רשע: ר' ישמעאל בנו של ר' יוחנן בן ברוקה אומ' אוי לו לרשע אוי לו לשכנו. הא עונותיו של רשע גרמו לסתור כותלו של צדיק:

וכשם שהצדיק' הראשונים היו חסידים. כך בהמות שלהם היו חסידים כמותן. אמרו גמלים של אאעיה לא נכנסו לבית ע"ז מימיהן שנ' ואנכי פניתי הבית וגו'. מלמד שלא נכנסו לבית לכן הארמי עד שפינו כל ע"ז מפניהם. ומעשה בחמורו של ר' חנינא בן דוסא שגנבו אותו לסמים וחבשו אותו בחצר אחת הניחו לה שעורים ותבן ומים ולא היתה אוכלת ולא היתה שותה. אמרו מה אנו מניחין זו עד שתמות ותכאיש עלינו את החצר. מיד פתחו לה את הדלת והוציאוה והיתה משחקת והולכת עד שהגיעה לפתח של ר' חנינא בן דוסא שמע בנו קולה ואמ' לאביו אבא דומה קולה לקול בהמתנו. א"ל עמוד ופתח לה את הדלת והכניסוה והניחו לה שעורים ותבן ומים והיתה אוכלת ושותה לפיכך אמרו חכמי' כשם שהצדיק' הראשונים חסיד' כך היו בהמתן חסידה כמותן:

עשרה נסיונות נסו אבותינו את המקום במדבר ולא נענשו אלא על לשהז. אלו הן שנים בים. שנים במים. שנים כמן שנים בסליו ואחד כמעשה העגל ואחד במדבר פארן. שנים בים אחת בירידה. ואחת בעליה. בירידה מנין שנ' המבלי אין קברים במצרים וגו'. בעליה מנין שנ' וימרו על ים בים סוף. שנים במים אחת במרה ואחת ברפידים. במרה מנין שנ' ויבואו מרתה וגו'. ברפידים מנין ויחגו ברפידים ואין מים. ב' כמן לא תצאו. ויצאו. ולא תותירו. ויתירו. שנים בסליו. אחת בסליו ראשון. ואחת בסליו שני. בסליו ראשון מנין בשבתנו על סיר הכשר. בסליו שני מנין והאספסוף אשר וגו'. כמעשה עגל מנין אלה אלהך ישראל. מדבר פארן מנין זה מעשיהן של מרגלים שני ויוציאו דבת הארץ וגו' זה מרגלים קשה מכולן שנ' וינסו אותי זה עשר פעמים וגו' אלו עשרה נסיונות שנסו אבותינו את המקום במדבר:

ר' שמעון בן אלעזר אומ' אף על מספרי לשון הרע נגעין באין שכן מצינו באהרן ומרים שספרו לשהז במרע"ה מיד באת עליהם את הפורענות שנ' ותדבר מרים ואהרן במשה וגו' הלכה צפורה ושחה לה למרים הלכה מרים ושחה לו לאהרן עמדו שניהם ודברו על אותו צדיק. וכיון שעמדו שניהם ודברו על אותו צדיק מיד נענשו שנ' והענן סר מעל האהל וגו'. ואף על אהרן באת עליו הפורענות שנ' ויחד אף ה' בם וילך מלמד שנסתלק מאהרן ונדבק במרים אבל מרים עסקה בדברים היתה שכן דרך נשים להיות משיחות זו לזו. מרים אמרה עלי היה דבור לא פרשתי מאצל בעלי. אהרן אמר עלי היה דבור לא פרשתי מאצל אשתי. אבותינו הראשונים עליהם דבור לא פרשו מנשותיהם הוא שדעתו גסה עליו פרוש מאצל אשתו. ולא היו דנין בפניו אלא שלא בפניו. ולא היו דנין כודאי אלא כספק. ספק דעתו גסה עליו ספק אין דעתו גסה עליו למה מרים שלא דברה אלא באחיה וחביבה ולא דברה

הוספה ב לנוסחא א

אלא שלא בפניו מיד נענשה] ק"ו כל אדם המדבר דברים כנגד חברו ומכיושו עאכ"כ הוא עונשו. כאותה שעה אמ' אהרן למשה. משה אחי כסבור אתה שצרעת זו על מרים נתונה היא אינה נתונה אלא בכשרו של אבא עמרם. משלו משל למה"ד לאחד שנתנו לו נחלת לתוך ידו אע"פ שרו מוסנה ממקום למקום בשרו נכוח שנ' אל נא תהי כמת וגו'. התחיל אהרן לפיים את משה. אמ' לו משה אחי כלום עשינו [רעה] לאחד מן העולם. א"ל לאו. ואם לאחד מן העולם לא עשינו רעה אתה אחינו והיאך נעשה עמך רעה אלא מה נעשה שגנה היא שהיתה בדינו אל תבטל ברית שהיתה בינינו לכניך. מפני שברית כרותה לאחים. ומנן שברית כרותה לאחים שנ' ולא זכרו ברית אחים. באותה שעה ענ עונה קמנה ועמד בתוכה ואמ' לפניו רבש"ע איני זו מכאן עד שתרא מרים אחותי שנ' ויצעק משה אל יו' ויאמר וגו'. מכאן אמרו כל המאריך בתפלתו אל יאריך יתיר ממשה. וכל המקצר בתפלתו אל יקצר יתיר ממשה. והיכן מצינו במשה שהאריך בתפלתו שנ' ואתפלל לפני יו' את מ' היום ואת מ' הלילה אשר התנפלתיו וגו'. והיכן מצינו במשה שקיצר בתפלתו שנ' אל נא רפא נא לה. באותה שעה אמ' הכיה למשה. משה אילו אביה נזף בה כדאי היא שתכלם שבעה. אני ממ"ה כ"ה לא דין הוא שתכלם ליד אלא למענך אני מוחל לה על הסגר השני שנ' ויאמר יו' אל משה ואביה וגו'. והאיש משה עניו מאד וגו' יכול היה ענו אבל היה נאה ומושוכח אבל לא היה נכור בקומה ת"ל ויפרוש את האהל המישכן מה משכן עשר אמות כן נבחרו של משה עשר אמות יכול שיהא ענו ממלאכי השרת. באותה שעה עמד משה בתפלה לפני הכיה אמ' לפניו רבש"ע אני אי אתה מעליני לארץ ישראל הניחני עוד שאחיה בעולם ולא אמות ולא איגנח בעפר. משיב הכיה ואמר לו למשה משה לא כך כתבת בתורתך על ידך אני זמית ואחיה וגו' ואם אין אני ממת אותך בעולם הזה היאך אני מחיה אותך בעולם הבא ולא עוד אלא שתעשה תורתך פורח באיור ומלקמך בכל יום מורסנו מן משה ואמ' לפני הכיה רבש"ע אם לא הניחני בעולם כעוף שהוא פורח באיור ומלקמך בכל יום מורסנו מן הקרקע ושותה מים הנהרות ואחיה בעולם ולא אמות ולא איגנח בעפר. א"ל רב לך. שוב אמ' לפניו רבש"ע ואם לאו עין אחת שלי יניח תחת עקב הרלת שלישה פעמים בכל יום. וכשינה אראה בה את העולם ולא אמות ולא איגנח בעפר. א"ל רב לך. ומהו. רב לך שדרכת כבר נגזרה גזרה ונחתם גזר דין. כיון שראה משה הקב"ה שלא נשא לו פנים ולא נתן לו חיים פתח פיו ואמר הצור תמים פעלו וגו'. באותה שעה אמ' הקב"ה לסמאל ולכל מלאכי השרת. אמר סמאל להביה רבש"ע כל מלכי עולם אלך אצלם ואקח את נפשם ואת נשמתם ולא אחר את דברך אבל לפני כן עמרם אין אני יכול לעמוד אצלו. קצף עליו הכיה ואמ' צא והביא נשמתו של משה. מה עשה סמאל מלאך המות שלף את חרבו מתערה ועמד לפני משה מיד. עמד משה בחימה גדולה ונפל את מטה האלהים בידו שחקוק שם המפורש שבו בקע הים ועשה נסין גדולים ועור את עיניו ושגרו מלפניו כבושה וכלימה גדולה. מיד עמד משה בתפלה לפני הכיה ואמ' לפניו רבש"ע זכור לי אותו היום שנגלית עלי בסנה ואמרת לי לך ואשלחך אל פירעה. וזכור אותו היום שעליתי לפניך על הר סיני והייתי עומד לפניך מ' יום ומ' לילה לחם לא אכלתי ומים לא שתיתי עד שקבלתי תורתך ונתתיה לעמך. כבקשה ממך אל תמסרני ביד מלאך המות. יצתה בת קול ואמרה לו. משה משה דיך העה"ז שהרי העה"ב מתוקן לך כבר נתקבלה תפלתך שהרי הכיה בעצמו מיטפל בך וקוברך. מיד עמד משה וקדש את עצמו כשרפי הוד באותה שעה נגלה הכיה משמי מרום העליונים ורד באהלו לקבל את נשמתו. כיון שראה משה להביה עמד בתפלה ונפל על פניו ואמ' לפניו רבש"ע כמדת רחמים בראת את עולמך כמדת רחמים אתה מנהג את עמך תתנהג עמי כמדת רחמים. יצתה ב"ק ואמרה משה משה אל תתירא כי הלך לפניך צדקך וגו'. שלישה מלאכים ירדו עם הכיה באותה שעה ואלו הן נבריא"ל ומיכאל וזנוגנאל. נבריא"ל צוה עליו הקב"ה להציע למשה את המטה. מיכאל צוה עליו הכיה לפרוש עליה פורש ארנסן. וזנוגנאל צוה עליו הכיה להניח לו ביסר של מעלת במראשותיו מיד נפל הכיה ששמתו בנשיקות פה ונתנה תחת כסא כבוד שנ' וימת שם משה וגו'. באיתה שעה פתח עליו הכיה ואמ' מי יקום לי עם מרעים ומי יתעב לי עם פועלי און. ומלאכי השרת מספידין עליו ואמרין והחכמה באין תמצא ואי זה מקום בינה. וישמים היו בוכין עליו [ומספידין ואומרין אבד חסיד מן הארץ. והארץ היתה בוכה עליו ומספדת ואמ' וישר בארם אין] וכל סדרי כראשית היו בוכין עליו וצועקין [ואומרי] הצדיק אבד ואין איש שם על לב. וחמה ולבנה בוכין עליו ומספדין ואמ' וכסילים מתי תסכיל על הצדיק אנו בוכים]. ורוח הקדש היתה בוכה עליו ומספדת ואומרת ולא קם נביא וגו'. ויהושע משרתו מבקש משה רבו ולא מצאו והיה בוכה עליו ומספיד ואו' הושיעה ה' כי גמר חסיד וגו'. וכל ישראל בוכין עליו ומספדין ואמ' ויתא ראשי עם וגו'. ועד אן לא היה יודע סמאל מלאך המות שמת משה עבד יו' ונגזרו החת כסא כבורו והלך למקומו בקשו ולא מצאו. הלך אצל הכיה אמ' לו ים משה ראוי אצלך. א"ל

שוטה שבועולם מיום שגזרני לשנים עשר גזרים והעביר ישר' בתיכו שוב לא ראיתי אותו שנ' תרום אמר לא בי היא. הלך אצל גיהנם אמר לה גיהנם משה ראוי אצלך אמרה לו קולו שמעתי באזני ואותו לא ראיתי. והלך לו אצל שאול ואברון אצל שערי מות אצל שערי צלמות אצל טיט היון ואמ' להם משה ראוי אצלכם. אמרו לו שמענו מפרעה מלך מצרים ואותו לא ראינו שנא' הלך כל אצל שבועולם ואמר' משה ראוי אצלכם אמרו לו קולו שמענו ולא ראינו. הלך אצל ג'ע ובקש ליכנס בתוכה היו מלאכי שרת ממנין על שערי ג'ע היו דוחפין אותו וסורדין אותו ואומר' לו רשע רשע לא כך כתו' זה השער ליוי וגו' אין לך רשות ליכנס בג'ע. באותה שעה פרח בכנפיו מעל דלתי הגן כשיעור ארבעת אלפים פרסה נכנס ואמ' ג'ע משה ראוי לך אמרה לו מיום שבא אצלי עם גבריא'ל לראות מתן שכרן של צדיקים לעתיד לבא שוב לא ראיתה. והלך לו אצל הים כיון אותו קרא לו ממרחק ש' מאות שנה אמ' לו מה מיכך לכאן אין לך רשות ליכנס אצלי שנ' אמ' לו משה ראוי לך. א"ל מיום שנמל ממני מטה וקולמס שוב לא ראיתי אותו. הלך לו אצל מדברות אמ' להם משה ראוי לכם אמרו לו מיום שניהג ישר' בצדק בנו שוב לא ראיתי. הלך אצל הרים אמ' להם משה ראוי לכם. אמ' לו מיום שפסל ממנו שני לוחות אבנים שוב לא ראינו. הלך אצל הר סיני אמ' לו משה ראוי לך. א"ל מיום שקיבל את התורה מימינו של הבה' שוב לא ראיתי. הלך אצל עופות אמר להם משה ראוי לכם אמרו לו מיום שהבדילנו בין טמא לטהור שוב לא ראינו. הלך אצל חיות השדה אמ' להם משה ראוי לכם. אמרו מיום שהפרישנו בין כשר לאכילה בין פסול לאכילה לא ראינו. הלך אצל הצר מות אצל דומה המלאך שהו ממנה על הנשמות ואמ' לו משה ראוי לך. א"ל קול הספרו שמעתי ואותו לא ראיתי. הלך אצל מלאכי הישרת אמרו לו כמו הרבר. הלך אצל בני אדם אמ' להם משה ראוי לכם. אמרו לו וכי משה רבינו ככני אדם הלא לא היה אלא כמלאכי הישרת אלהים ננו לחיי העוה"ב שנ' ולא ידע איש את קבורתו וגו'. ואף יהושע היה מצמער עליו ובוכה ומתאבל ואומ' אבי אבי רבי רבי שגדלני מנעורי עד היום הזה. ר' שלמדי תורה. עד שא"ל הבה' יהושע מה אתה מצמער על משה רבך כבר מוכמח לו שהוא בן עולם הבא שנ' ויאמר יזי למשה הנך וגו'. ולא נשמתו של משה אלא נשמת כל הצדיקים כולן נגזות תחת כסא הכבוד שנ' והיה נפש אדוני צרורה בצרור החיים נחך יזי אלהיך תחת כסא כבודו:

סליק פרקא

נשלם פרק רביעי.

(פרק ה') ש'מאי אומר עשה תורתך קבע. כיצד מלמד שאם שמע אדם דבר כפי חכם בנית המדרש אל יעשהו עראי אלא קבע ומה שילמוד אדם יעשה ואח"כ ילמד אחרים שנ' ולמדתם אותם ושמ'. וכן בעזרא הוא אומ' כי עזרא הבין לבבו וגו'. אמור מעט ועשה הרבה כיצד מלמד שהצדיקי' אומר' מעט ועושים הרבה ורשעים אומרים הרבה ואפילו מעט אינם עושים. ומנין שהצדיקי' אומרים מעט ועושים הרבה שכן מצינו באברהם אבינו שאמ' להם למלאכי הישרת פת חרבה אתם סועדים עמי היום שנ' ואקחה פת להם וגו' אבל בוא וראה באחרונה מה עשה להם שלשה שורים ותשע סאין. ומנין שעשה להן תשע סאין שנ' וימרו אברהם האהלה וגו' שלש סאין כמשמען קמח הרי שש סולת הרי תשע. ומנין שעשה להם שלשה שורים שנ' ויקח בן בקר רך וטוב בן אחד בקר ב' רך ג'. וי"א וטוב ג'. ויתן אל הנער וגו' נתן ביד ישמעאל אמר כדי שאחנך את בני כמצות. אף הבה' אומר מעט ועושה הרבה שנ' ויאמר יזי לאברהם ידוע תדע כי נר וגו'. וגם את הגוי וגו' דן אנכי. לא אמ' אלא כדלית' נוין אבל בוא וראה כשנפרע הבה' משונאיהם של ישר' לא נפרע מהן אלא בשבעים ושתים אותיות שנ' או הנסה אלהים וגו' שכן מצינו עד ובמזמורים גדולים ע"ב אותיות. אם תאמר שיש בהן יתר הוציא מהן גוי האחרון שאינו עולה מן המנין. [הא למדת כשפרע הקביה משונאיהם של ישר' לא נפרע אלא ע"ב אותיות.] ומנין הרשעים אומרים הרבה ואפילו מעט אינם עושים. מצינו בעפרון שאמ' לאברהם ארבע מאות שקל כסף ביני ובינך מה היא. אבל בוא וראה באחרונה כיששקל לו הכסף אשר דבר באזני וגו' :

ש'מאי והלל אומ' אל תפרוש מן הצבור ואל תאמין בעצמך עד יום מותך : הוא היה אומר כל המרבה מעשים טובים משים שלום בנופו. וכל המרבה תורה מרבה חכמה:

רבן יוחנן בן זכאי קבל מהלל ומש'מאי פ' זוגים תלמידים היו לו להלל הזקן לי מהן ראויין שתשרה עליהן שכניה כמרעיה. ולי מהן ראויין שתעמוד להם חמה כיהושע. וכי בנינונים. הגדול שבכולן יונתן בן עוזיאל הקטן שבכולן ריבז. בשעת פטירתו של הלל הזקן נכנסו תלמידיו וישבו לפניו. אמ' להם בני כלום נשתתיר מכם בשוק. אמרו לו ריבז. אמ' שלחו וקראו לו. אב לחכמה הוא. אב לדור הוא. ומה קטן שבכולן כך. גדול שבכולן עאכ"כ. אמרו עליו על יונתן בן עוזיאל כשהיה יושב ועוסק בתורה כל עוף שהוא פורח עליו נשרף. אמרו עליו על ריבז שלא הניח מקרא ומשנה מדרש תלמוד הלכות והגדות

דקדוקי תורה דקדוקי סופרים קלין וחמורין גזרות שוות תקופות ונימטריא מטשלות כוכסין מטשלות שועלין שיחת דקלים שיחת שידין שיחת מלאכי השרת כל מדות חכמים כל מדות סופרים כל דבר ודבר שבתורה שלא למדו לקיים שני להנחיל אודחי יש ואוצרותיהם אמלא : ה' תלמידים היו לריבז. וקרא להן שמות אלעזר בן הורקנוס [קרא לו בור ת"ח שאינו מאבד מפה קנקן וזפתה שהיא משמרת יינה] יהושע בן חנניה קרא לו החוט המשולש. יוסי הכהן קרא לו חסיד יבכדור. שמעון בן נתנאל קרא לו ערונה במדבר שמחוקת מימיה. אלעזר בן ערר קרא לו נחל. יוסיף. אשרי תלמיד ישרו מעיד עליו :

כשמת בנו של ריב"ז נכנסו תלמידיו לנחמו. נכנס ר' אלעזר וישב לפניו. א"ל רבי רצונך אומ' לפניך דבר אחר. א"ל אמור. א"ל אדם הראשון היה לו בן ומת וקבל עליו תנחומין שני וידע אדם עד את שמו. ואף אתה רבי קבל עליך תנחומין. א"ל בני לא ר"י שאני מצטער בעצמי אלא שהזכרתני צערו של אדתי. נכנס ר' יהושע א"ל רבי רצונך אומ' לך דבר אחר. א"ל אמור. אמ' איוב היו לו בנים ובנות ומתו כולם כיום אחר וקבל עליהן תנחומין. ומנין שקבל עליהן תנחומין שני? וי' נתן וי' לקח וני רבי קביל עליך תנחומין. א"ל בני לא ר"י שאני מצטער בעצמי אלא שהזכרתני צערו של איוב. נכנס ר' יוסי הכהן אמ' רבי רצונך אומ' לך דבר אחר. א"ל אמור. א"ל רבי אהרן הכהן היו לו בנים ומתו ב' מהן כיום אחד וקבל עליהן תנחומין. ומנין שקבל עליהן תנחומין שני? וידום אהרן. ואין שתיקה אלא תנחומין. ואף אתה רבי קביל עליך תנחומין. א"ל לא ר"י שאני מצטער בעצמי אלא שהזכרתני צערו של אהרן. נכנס שמעון א"ל רבי רצונך אומ' לפניך דבר אחר. א"ל אמור. אמ' דוד המלך היה לו בן ומת וקבל עליו תנחומין. אף אתה רבי קבל עליך תנחומין. לא ר"י שאני מצטער בעצמי אלא הזכרתני צערו של דוד המלך. נכנס אלעזר בן ערר ישב לפי. כיון שראוהו אמר לשמש מול לפני כלים והולך לבית המרחץ מפני שאדם גדול הוא ואינו יכול לעמוד. א"ל רבי אמשול לך משל למדוד לאדם אחד שהפקיד המלך אצלו פיקדון ככל יום ויום היה כוכה וצועק ואומר אימתי אצא ידי הפקדון הזה בשלום. אף אתה רבי היה לך בן קרא מקרא תנ"ך. ושנה משנה ומדרש הלכות והגדות ונפטר מן העולם בלא חטא. עמד ונשק על ראשו. א"ל אלעזר בני אמת נחמתני כדרך שבני אדם מנחמין. כשיצא מלפניו אמ' אלך למקום יפה וימים יפים וזה שאמרו למקום שת"ח מרובין ואוהבין את התורה :

עקביא בן מהללאל אומר כל הנותן ארבעה דברים על לבו שוב אינו חוטא. מאין בא. ולאן הולך. ומי הוא דינו. ומה עתיד להיות. מאין בא ממקום טמא. והולך לטמא את אחרים. בא ממקום חשכה והולך למקום חשכה ואפילה. ולאן הולך לשאול לדון בגדיהם ולישטף באור. ומי הוא דינו ממ"ה הקב"ה. ומה עתיד להיות עפר רמה ותולעה שני אף כי אנוש רמה ובן אדם תולעה כמותו זה שמרחיש :

ר' שמעון בן אלעזר אומר משלו משל למה אדם דומה למלך בזו שבנה פלטורין ושכללה והיתה יפה נאה ומשובחת וביב של בורסקי קבוע בתוכה והיה כל עובר ושב אומ' כמה נאה מרקלין זו אילמלא ביב של בורסקי לא היה קבוע בתוכה. כך אדם נאה ומשובח ומוציא דבר מגונה אילו מוציא אדם ממעיו פלימן או אפרסמן [מסך דהן אלבלסמן] או אחד ואחד מכל מיני בישמים עאכ"כ שמתנאה על הבריות :

בשעת פטירתו של ר' אלעזר נכנסו תלמידיו לפניו ואמרו לו רבינו למדנו דבר אחר. אמ' להם בניי הזהרו איש בכבוד חבירו וכשאתם עומרים להתפלל היו יודעים לפני מי אתם מתפללים :

א"ר אלעזר בן עזריה חטשה דברים למדנו מר' אלעזר בן עזריה בשעת פטירתו ושמתו בהן. ואלו הן כסת עגול הכדור והאמין הקמיע ותפילה מקבלין טומאה ומטבילין אותן כדרך הזהרו בהן שהן הלכות גדולות שנאמרו לו למשה בסיני :

(פרק ו') ר' נחוניא אומר כל הנותן ד"ת על לבו. מעבירין ממנו הרהורי חרב והרהורי רעב והרהורי שמת והרהורי יצר הרע והרהורי דברים בטלים והרהורי עול כשר ודם שכן כתו' בספר תלים ע"י דהע"ה פקודי יי' ישרים משמחי לב. וכל שאינו נותן דברי תורה על לבו נותנין עליו הרהורי חרב והרהורי רעב. שכן כתוב על מישה רבינו תחת אשר לא עבדת וגו' ועבדת את אויבך וגו'. ברעב כיצד הוא מבקש פת קיבו ואינו מוצא ואומות העולם מבקשין ממנו פת נקיה ובשר שמן. ובצמא כיצד הוא מבקש מפה של יין ושיפה של שכר ואינו מוצא ואומות העולם מבקשין ממנו משובחין. כערום כיצד הוא מבקש חלוק של צמר וישראל פשתן ואינו מוצא. ואומות העולם מבקשין ממנו השראין והכלך. בחוסר כל כיצד בלא נר ובלא שמן ובלא שלחן : ד"א בחוסר כל בלא חומץ ובלא מלח. וזו היא קללה שמקללין בה בני אדם אל יהא לו חומץ ומלח בתוך ביתו :

הלמד תורה בילדותו דומה לאשה שלשה בחמין. והלמד תורה בזקנותו דומה לאשה שלשה בצונן :

הוספה ב לנוסחא א

ר' אליעזר בן יעקב אומר הלמד תורה בילדותו למה הוא דומה לכתב שנכתב על נייר חדש והלמד תורה בזקנותו לכתב שנכתב על נייר ישן:

ר' שמעון בן גמליאל אומר הלמד תורה בילדותו למה הוא דומה לבחור שנשא בתולה הוא הגון לה והיא הגונה לו. הוא מתנפל עליה. והיא מתנפלת עליו. הלמד תורה בזקנותו למה הוא דומה לזקן שנשא בתולה. היא אינה הוגנת לו והוא אינו הגון לה. היא מתרחקת ממנו. והוא מתרחק ממנה. שני כחצים ביד גבור וגוי אשרי הגבר וגו': שנה ושכח דומה לאשה שזילתה וקוברת שני' כי אם יגדלו את בניהם ושכלתים מאדם. אית שכלתים אלא שכחתים:

אלישע בן אבויה אומר אדם שיש לו מע"ט ולמד תורה למהיד לבנאי שבנה אבנים מלמטה ואח"כ לבנים שאין באין מים הרבה ועומדין בצרין אין מזיזין אותו ממקומו. אדם שאין בו מע"ט ולמד תורה למהיד לבנאי שבנה לבנים מלמטה ואח"כ אבנים שאם באין קמעה ועומדין בצדו נמוך והלך: הוא היה אומר אדם שיש בו מע"ט ולמד תורה למה הוא דומה לכוס שיש לו פסיפס. אדם שאין בו מעשים טובים ולמד תורה למה הוא דומה לכוס שאין לו פסיפס כיון שנתמלא נהפך על צדו ונשפך כל מה שכתובו:

הוא היה אומר אדם שיש בו מע"ט ולמד תורה למה הוא דומה לכוס שיש לו בלונס. אדם שאין בו מע"ט ולמד תורה למהיד לכוס שאין לו בלינס כיון שאדם רוכב עליו זורקו בכתראש:

הוא היה אומר יכול אדם לקנות תורה בעשרים שנה ולשכחה בשתי שנים. כיצד יושב ששה חדשים ואין שוניה לאחוריו. נמצא מחליף חכמה זה בזה. י"ב חדש ואין שוניה לאחוריו. נמצא על טהור טמא ועל טמא טהור. ח"י חדש ואין שוניה נמצא משכיח ראשי מסכתותיו. מתוך שמחליף חכמה זה בזה ואומ' על טמא טהור ועל טהור טמא ומשכיח ראשי פרקים יושב דומם לפי שאין חרבון תלוי אלא בראשו שני' על שרדה איש עצל עברתי ועל כרם אדם חסר לב והנה עלה כלו קמשונים וגו'. כיון שנפול כתלו של כרם חרב כל הכרם: הוא היה אומר כל העושה מצוה בחכירו עליו כאילו לא עשאה אלא בנופו. משל למהיד למלך ב"ו שצד צפור ונתנה ביד עבדו. אומר לו הוי זהיר בצפור לבני. אם אתה משמרה לו מוטב. ואם לאו הריני נוטל את נשתיך ממך. כך אמ' להן הקב"ה לישרי. בני ד"ת שנתתי לכם אם אתם משמרין אותם מוטב. ואם לא הריני נוטל נשמתכם תחתיה שני' רק השמר לך ושמור וגו': סליק פראק

(פרק ז') בן עזאי אומר כל שדעתו נוחה מפני סימן יפה לו. אין דעתו נוחה מפני חכמתו סימן רע לו. כל שדעתו נוחה מפני יצרו סימן יפה לו. אין דעתו נוחה מפני יצרו סימן רע לו: כל שרוח חכמה נוחה הריבנו בשעת מיתתו סימן יפה לו. אין רוח חכמה נוחה הימנו סימן רע לו. הנותן עיניו בכותל סימן רע לו. כל שפתיו זקופות למעלה בשעת מיתתו סימן יפה לו. כל שפניו מצהיבות למעלה בשעת מיתתו סימן יפה לו: כל שפניו מצהיבות למעלה בשעת מיתתו סימן יפה לו:

ב) הוא היה אומר מת מתוך הישוב סימן יפה לו. מתוך המירוף סימן רע לו. מתוך הדבור סימן יפה לו. מתוך השתיקה סימן רע לו. מתוך ד"ת סימן יפה לו. מתוך דברים במלים סימן רע לו. מתוך דבר מצוה סימן יפה לו. מתוך דבר שיחה סימן רע לו. מתוך שימחה סימן יפה לו. מתוך עצבות רע לו. מתוך צחוק יפה לו. מתוך כני רע לו. מת בע"ש סימן יפה לו. כמוצאי שכת רע לו. בערב יז"ח סימן רע לו. כמוצאי יז"ח יפה לו:

ג) בשעת פטירתו של ריב"ז היה מנביה קולו ובוכה. אמרו לו תלמידיו עמוד נכוה נר העולם. פשיש החזק מפני מה אתה בוכה. אמ' להם וכי פני מלך ב"ו אני הולך להקביל שאם כועס עלי אין כעסו אלא בעה"ז. ואם מיסרני אין יסורו אלא בעה"ז. ואם ממתני אין מיתתו אלא בעה"ז. ולא עוד אלא לגונבו בדברים ולשחרו בממון. אלא שאני הולך להקביל פני מ"ה ברוך הוא שאם כועס כעסו לעה"ב. ולא עוד שאין אני יכול לגונבו בדברים ולא לשחרו בממון. ולא עוד אלא שאני עומד בין שני דרכים בין גיהנם לבניע. עליו הוא אומ' לפניו יכרע כל יורדי עפר וגו':

ר' יהושע אומר עין רעה ויצר הרע ושנאת חנם מוציאין את האדם מן העולם. עין רעה כיצד. מלמד שכשם אדם רואה את ביתו כך רואה בית חבירו. וכשם שאין רוצה להוציא שם רע על אשתו. כך רואה אשת חבירו. עין רעה כיצד שלא תהא עיני של אדם צרה במשנתו ואם צרה במשנתו נתקצרו ימיו ונפטר והלך לו. יצר רע כיצד אמרו י"ג שנה גדול יצר רע מיצר טוב ממעי אמו של אדם היה גדל ובא עמו התחיל מחלל שבתו ואינו ממחה בידו. ילך לדבר עבירה ולא ימחה בידו. לאחר י"ג שנה נולד לו יצר טוב. כיון שמתחיל שבתות ד"ן היה כתו' אומ' מחלליה מות יומת. הורג נפשות אומ' הכת' שופך דם האדם באדם וגו'. הלך לדבר עם זמה אמ' הכתוב מות יומת הנואף והנואפת. וכזמן שאדם מחמם עצמו

הוספה ב לנוסחא א

והולך לדבר עבירה היו כל איבריו נשמעין לו. הולך לדבר נצוה התהילו מתאננין לו כל איבריו לפי שיצר הרע שבמעיו מלך הוא על רמ"ח איברים שיש בו ויצר טוב אינו דומה אלא למי שחבש בבית האסורים שנ' כי מכת אסורים יצא למלוך זה יצר טוב. וי"א זה יוסף הצדיק וכשכבאת עליו אתה רשעה היתה מענה אותה בדברים. אמרה לו אני אחבשך בבית האסורים. אמ' יוי מתיר אסורים. אמרה לו אני אנקר את עיניך אמ' לה ה' פקח עוריים. אמרה לו אני אעשה אותך רשע. אמ' לה יוי אהב צדיקים. אני אעשה אותך ארמי. אמ' לה יוי שומר את נרים. עד שאמ' לה ואיך אעשה הרעה הגדולה הזאת וגו'. אל תתמה על יוסף הצדיק שהרי ר' צדוק גדול הימנו כשנשכח לרומי נמלתו מטרונית אחת ושגרה לו שפחה אחת יפה זכין שראה נתן עיניו בנותל היה יושב ושונה כל הלילה כולו. לשחרית הלכה והקבילה פני נבירתה. אמרה לו שווה לי מות מישנתני לאיש הזה. שלחה וקראה לו. אמרה לו למה לא עשית עם האשה בדרך שבני אדם עושים. אמ' לה ממשפחה גדולה אני ומכהונה גדולה. אם אמרתי שכא אבוא עליה והרכיתי ממורים בעול' זכין ששמעה דברין ציוהה עליו ופטרתי בכבוד גדול:

עקביא בן מהללאל אומר הסתכל בשלשה דברים אי אתה בא לידי עבירה. עקביא ביקש להרבות יראות באדם ונתן כנגד לב האדם מורא שלש עולמות. עולם של רחם בשר ודם. והזהיר ואמ' לאדם בני הסתכל בשלשה דברים ואין אתה בא לידי עבירה. [ואלו הן הדברים שחונך שפלותך שפטן שמתך שחתה טבאת של רחם. אם שפלותך שפלות ירדת הקבר שפט עמית יום הדין לך. אמ' דע מאין באת מטיפה סרוחה דכת' אשה כי תזויע. כך שנו חכמים האיש מזויע לזכין והאישה מזויע אודם ומתעברין זה בזה מכן ומיכן טפה סרוחה זה שחות של אדם. ולאן אתה הולך לעפר דכת' וישוב אל העפר] ר' זעירא בשעה שנגזר המות על אדם נתאנח האם על מיתת הבן. וכאותה שעה אמר הב' ארורה האדמה בעבורך [והארץ יראה ושקמה דכת' משמים השמעת דין זה גזרת של כות]. והארץ יראה ושקמה על מה יראה ועל מה שקמה על מיתת אדם נתאנחה ויראה על תחיית המתים. וכך אמרו ז' עולמות יעברו באדם. ב' עולמות אדם הולך כילדותו מילדותו ועד בן כ' שנה. ג' עולמות אדם הולך בערות כחיותו מכן כ' שנה ועד בן ג' שנה ועד ע' שנה שני עולמות אחרים בוקנות מכן עשרים. עד אשר לא יבואו ימי הרעה אלו ימי זקנותו של עשרים שנה. מכאן ואילך והגיעו שנים אשר תאמר אין לי בהם חפץ אלו למעלה מן ע' ופ' שנה שנ' ימי שנותינו וגו'. עד אשר לא תחשך השמש. שמש זה לבו של אדם כשם שהשמש מאיר את כל העולם כך לב אדם מאיר את כל הגוף. [את כל האדם] והאור והירח ב' כליות שני אור וירח מאירים את כל העולם כלילה. כך ב' כליות של אדם [ועוצין ומיסרין את האדם כלילה דכת' אברך את יי וגו'. והכבכים אלו בני מעים של אדם יועצין ומיסרין [את האדם כלילה] כך כשם שרכבכים מבשלין את פירי אלנות [של התקשרי ממדינת כימה] כך מעים מבשלין אכילת בני אדם: ושבו העבים אחר הגשם זה הסכת מימי הגלים. כיצד אדם בוקנותו ככל יום ובכל לילה יהיה צריך להסך מי רגלים. [ובים ישויעו שומרי הבית אלו ז' דברים שהן שומרי הגוף:

ובשעת פטירתם של אדם מזדעזען: והתעותו אנשי החיל. אלו ראשי וידים ורגלים. כיצד יעשה אדם מעשה בחיל וכה. לא יעשה אלא ביד וברגל וכראשי כל של אדם יראנו כראשי ויד ורגל ובשעת פטירתו של אדם יתכשלו כולם מחיל] ובטלו המתנות כי מעט. אלו שיניו של אדם שהן מוחנין אכילה. ובשעת זקנותו של אדם מתמעטין. וחשכו הרואות בארובות. אלו עיניו האדם שהן ראין את העולם ובשעת זקנותו יתחשכו. וסוגרו דלתים בשוק. אלו מ' נקובות הפה ב' עינים ב' אזנים ב' דלתות של אף וב' תחתונות. ובשעת פטירתו של אדם ירו סגורים: בשפל קול המחנה. המסים ובית הכוסות שהן מוחנין אכילה כמעט אדם. ויקום לקול הצפור. זו נשמה. וכשם שצפור פורח באויר למעלה. כך בשעת מיתתו של אדם יפרח נשמתו למעלה דכת' מי יודע דרך רוח בני אדם: וישחו כל כנות השיר. קרים כלם שבמעט אדם וכשעה יצתה הנשמה כולן משתוחחין: ר' אמי ור' אסי. ר' אמי אומ'. גם מנחה יראו. אדם בוקנותו אינו יכול לעלות במקום גבוה וכל עצמותיו מתיראין [ומתחתתם בדרך. אם ילך מעיר לעיר כמה תחתין יהיו לו וכמה פעמים ישב בדרך] ויגץ השקר. שלא ישקר לילך ממקום למקום: ויסתכל החגב. אדם בוקנותו יסתכל גופו על המשענת. ואם אין משענת בידו לא יכול לזוז ממקומו: ותפר האכזינה. זה תאוה של אדם שתופר מלבו: למה כי הולך אדם אל בית עולמו. עולמו כלכד המעשים שני' עצמותיו מלאו: וסבבו בשוק. שסודרים בו: ר' אסי אבר גם מנחה יראו כשעת מיתת בני אדם עצמו' מתיראין מן מלאך המות שהוא גבוה על בני אדם: והתחתים בדרך. כשעת מיתתו חתה נבורתו ופילו עליו אימים דכת' לבי יחיל בקרבי וגו' זו מסלה מפני שהיה יתן אל לבו אמן ומחר בקבר: וינאץ השקר. אדם בחייו יכול לעמוד מצל ולשב לחמה ומחמה לצל. אבל במיתתו ינאץ בו שקדותו. ויסתכל החגב. זה הגוף שסיסתכל על המטה ותפר האכזינה. זה תאוה הלב שיתרחק מן האדם בשעת פטירתו. למה כי ילך האדם אל בית עולמו. עולמו

בלבד בלא קרביז. וסבכו בשוק הסוככים אלו רמה ותולעה דכת' אף כי אנוש רמה וגו' עד אשר לא ירתך ככל הכסף וגו' זה חוליות שבשדרה שהן דומין כחבל הכסף. בשע' פטיר' בן אדם יהיו כרתיקות : ותרוץ גלת הוהב. זה גלה של צואר. ובפט' בני אדם אתרוצו : ותשבר כד על המכוע. זה גופו של אדם שנתחלקה מן המכוע של ארץ. ובפט' תשבר למכוע. ונרוץ אל הגלגל אל הכור. אדם נוצר מן דארמה וישוב אל האדמה. דכת' וישוב העפר על הארץ כשהיה והרוח תשוב אל האלהים אשר נתנה זה שאמרו חכמי' ולסני מי אתה עתיד ליתן את דין וחשבון לפני מטה ב"ה שאין לפניו לא עולה ולא שכחה וגו'. דכת' כי יי אלהיכם הוא אלהי האלהים וגו' :

ר' חנניא בן תרדיון אומ' שנים שיושבין ואין ביניהן ד'ת מושבן מושב לצים. שכך הזהיר יהושע מפי הנבורה לא ימוש ספר התורה מפיך וגו'. מכן שצריך ישר' להנות בד'ת לילה ויום כדי שלא ימוש מפיכם. דכת' מה אהבתי תורתך. ואם יושבין ואינן עוסקין בד'ת מושבותם מושב לצים שנ' אשרי האיש אשר לא הלך בעצת רשעים. מה כת' אחריו כי אם בתורת יי חפצו וגו'. פירשו חכמים. אשרי האיש זה ת"ח לא הלך בעצת רשעים שעוזבין תורת קוראין רשעים דכת' זלעפה אחוזתי מרשעים וגו' ולא עוד אלא שעוזבין תורתך מהללים את הרשעים ומנין שהאכל צדיק מברך שנא' ואכלת ושבעת וברכת : למה בירכו ג' ברכות להזכיר זכות האבות ואלו הן : הזן את הכל. על הארץ ועל המזון. בונה ירושלים. הזן את הכל להזכיר זכות אברהם. כיצד היה מכנים עובדי דרכים לביתו לפרנסו ולכלכלו למי שאינו צריך לאכילה לא כל שכן. הקב"ה בירכו ככל שנ' ואברהם זקן בא וגו'. על המזון להזכיר זכות יצחק שזרע בארץ ומצא מזונו מאה שערים דכת' על הארץ על המזון שכירכתו יצחק בארץ ובמזון. הכונה ברחמי' להזכיר זכות יעקב שעמד בבית אל ואמ' מה נורא המקום הזה וירא ויאמר זה שער השמים זה ירושלים שעמד לבנות לכך אומרי בונה ירושלים לבני יעקב : ר' אלעזר בן עזריה אומ' אם אין תורה אין דרך ארץ. ופירוש תורה בין וכתב דכת' ירושל לנו למים ואין מים אלא תורה : ועוד אמרו חכמי' כל שחכמתי מרובה ממעשיו למה הוה דומה לאילן שגופו מרובה ושרשיו מעטין. אמ' רבא אילן שענפיו מרובין ושרשיו מעטין פתאום יפול והיו גודדים יושבי בצלו. וכל מי שחכמתו מרובין ומעשיו טובים מרובין למה הוה דומה לאילן אנו שענפיו מרובין ושרשיו מעטין ומקומו ואין הרוח יכול לזוז ממקומו וישבו בצלו בני אדם להתנצל נפשם מן החמה. ואין אילן אנו אלא בעלי תורה דכת' אל גנת אנו ידתי וגו' אמר נית אנו מסיבת חכמים. איבי הנחל אלו תלמידיהם :

סליק פירקא

ועתה מתחיל פרק ז.

(פרק ח') ר' חנניא בן חכניאי אומ' הנעור בלילה ומפנה לבו לבטלה זו היא דרך ארץ. איד חנניא צריך אדם מכן י"ח שנה ליקח אשה כדי שלא יפנה לבו לבטלה. שכך הזהיר ירמיה ואמ' קחו נשים והולידו בנים. מהו נשים תמימות לא אילוניות ולא עקרות שאין מולידות בנים ואת בנותיכם תנו לאנשים. מה אנשים אנשים תמימים לא סריסים ולא סרים חמה ולא סרים ממש ולא מומטום ולא אנדרוניגים ואל תמעטו : מלמד שהיה אהרן ופגע בו באדם רע נתן לו שלום ולחחר כשהיה אתו האיש היה לילך לעבוד עבודה אמ' אוי לי היאך אשא עיני ואראה את אהרן בושתי הימנו שנתן לי שלום. נמצא אדם ההוא נמגע מלעבוד עבודה וכן ב' בני אדם שעשו מריבה זה עם זה הלך אהרן וישב אצל אחד מהן. א"ל בני ראה חבירך מה שהוא עושה היה מטרף על לבו וקרע את בגדיו וחונק את עצמו. ואומ' היאך אשא עיני ואראה חבר'. בושתי הימנו שאני הוא שסרחת' היה יושב אצלו עד שמסיר קנאה מלבו. ואח"כ הולך אצל חבירו. אומ' לו בני ראה חבירך מה הוא עושה הוא מטרף על לבו וקרע בגדיו. ואומ' היאך אשא עיני ואראה את חביר'. והוא יושב עד שמסיר קנאה מלבו. וכשפוגעין זה בזה מחבקי' ומנשקי' זה את זה. לכך נאמ' ויבכו את אהרן שלשים יום כל בית ישראל : הקב"ה בחר באדם הראשון מכל הבריות ומאדם ומדורותיו בחר בנח וקרא איש צדיק תמים דכת' אלה תולדות נח וגו'. ומנח ומבניו בחר בשם דכת' ברוך יי אלהי שם. ואומ' וישכון באהלי שם. ומשם ומדורות אחריו בחר בעבר לכך נקרא אברהם על שמו דכת' ויבא הפליט ויגד וגו'. ומאברהם ובניו בחר ביצחק דכת' כי ביצחק יקרא לך זרע. וביצחק ובניו בחר ביעקב וישראל דכת' כי יעקב בחר לו יה וגו' לכך אמ' הגת' ובך בחר ה' להיות לו לעם סגולה : חביבין ישראל' שנ' בנים אתם למקום. ומנין שנקראו בנים למקום שנ' מפי הנבודה בני בכורי ישראל. דכת' ואמרת אל פרעה וגו' לכך אמ' משה בנים אתם לה' אלהיכם :

אמר רבא חביבין ישראל' שכשעת כעסו קרויין בנים. ואם בשעת כעסו קרויין בנים. ואף בשעת שאמ' הکتו' שיהיה לו לא בניו וגו'. בנים לא אמון בס. בנים משחיתים. לכך שנו חכמים שנקראו בנים למקום. בנאולה הראשונה נקראו בני בכורי. ולא כל הככור יהיו חביבין ויקריין. יש בכור שהוא חביב ויקיר ויש בכור שאינו חביב ויקיר. אבל בנולה האחרונה יהיו קרויין חביבין ויקירין דכת' הבן יקיר לי אפרים :

חביבין ישר' שניתן להם כלי שבו נברא העולם. ומה הוא כלי זה זו תורה שבה נברא העולם מנין שכך אמרה תורה יוי קנני ראשית דרכו, ראשית דרכו שבריאת עולם קנני קדם מפעליו מאז. קדם מפעלות בראשית. מעולם נסכתי מראש שלא היה העולם. מקדמי ארץ שלא יוסר ארץ עד שלא עשה ארץ בהכינו שמים. כך אמ' חכמי' מ' מאות ע"ד דורות שעלו במחשבה ולא נבא קודם העולם. קודם בריית העולם התורה נגזרה בנגזי החכמה. דכת' זכר לעולם ברייתו: ר"ץ ל"ג ר"ץ ע"ד דורות שעלו במחשבה ולא נברא קודם העולם. כ"ב דורות מאדם עד משה הרי אלף דור ובה נברא העולם מנין דכת' יוי בחכמה יסד ארץ וגו'. יצפוי לישרים תושיה. לכך שנו חכמי' ישר' שנאמ' להם כל ישבו נברא העולם: הכל צפוי והרשות נתונה כך אמרו חכמים משעה שחטא אדם צפוי לכו היה מאור החכמה ועכשיו בניו אינם יודעי' מה למחר דכת' אל תתהלל ביום מחר וגו'. ועוד בחכמת חכמים אל תצור צורת מחר כי לא תדע מה ילד יום. ומנין שנחסר וצפוי אור חכמה של אדם דכת' ואדם ביקר ולא יבין נמשל כבהמות נדמו. והרשות נתונה לרגל בני האדם ומי' הוא הרשות זה רשת ומלכות וכה שטמן בארץ לאדם דכת' טמיו בארץ חללו: ובטוב העולם נדון בטובו ובחסרו מכלכל את כל העולם כלו. ונותן לחם לכל בשר לצדיק ולרשע בעה"ז דכת' נותן לחם לכל בשר. אבל על פי מעשה. אבל בעה"ב הכל אוכל לפי מעשה צדיק על פי מעשיו. דכת' אוי לרשע רע וגו'. אמרו צדיק כי טוב כי פרי מעלליהם יאכלו: הוא היה אומ' הכל נתון בערבון ומצודה פרוסה:

איר ישמעאל הכל נתון בערבון כל בני אדם מסובין לערב. ומי הוא ערב של אדם. מות. דכת' מי גבר יחיה וגו'. משעה שחטא אדם מות ערב לאדם ויכבשהו וימסרהו לשואל ואין מי שימלט נפשו מיד שואל דכת' אדם שליש ברוחו: ומצודה פרוסה על כל החיים של מצודה של מות. המות שהוא פרוסה לאדם שפתאום ילכד בה דכת' כי גם לא ידע האדם את עתו והחנות פתחה בסנגנון סנקסין וכפרין שנכתבו בהן מעשה בני האדם. בין לטובה בין לרעה בין לזכות בין לחובה. ומנין שנכתבו מעשי בני האדם שכך אמ' הכת' בנהר דינור נגד ונפק וספרין פתיחין אלו מעשים לרעה ולחובה. לטובה ולזכות מנין אז נדברו. ורפנסק כותב זה קטגור של אדם הרשע שכתב שני פינקסו רשת רשעים בכל יום יום בשעת מיתתו חותם כידו דכת' כיד כל אדם יחתום וגו' ככל מקום ומקום שהרשעים עושים בו עבירה בסתר אכני המקום ועצי הקורה צועקים להעיד בהם דכת' כי אבן מקור תצעק וגו'. זה הוא שאמרו חכמים והחנוני אכ"ך ופינקס כותב והגבאיין מחזירין תדיר:

והוא מתאפק בעפר רגליהם כיצד בזמן שת"ח נכנס אצלך ואמ' לך שנה לי פרק אחד אם יש בידך לשנות לו שנה לו ואם לאו פוסט הוא מיד אל ישב לפניך לא על המטה ולא על הכסא ולא על הספסל אלא על הארץ. וכל דבר ודבר שיוצא מפיו קבלודו עליך כאימה ביראה ברמת ובויע והוי שותה בצמאה את דבריהם:

מה היה תחלתו של ר' עקיבא. אמרו בן מ' שנה הוא ולא היה למד כלום. פעם אחת היה עומד על פי הבאר בלוד ראה את האבן שהיא חקוקה ונתונה על פי הבאר. אמ' מי חקק את האבן הזו אמרו חבל שתדור עליה כל היום. אמרו לו אי אתה קורא אבנים שחקו מים תשמוף ספיחיה עפר ותקות אנוש האבדת. מיד היה ר' עקיבא דן ק"ו בעצמו אמר דבר רך פוסק את הקשה. דברי תורה שהן קשין כבדול לא כל שכן שיהקקו את לבו של אדם מיד הלך ללמוד תורה. הלך הוא ובנו והלך וישב אצל מלמד תינוקות. א"ל רבי למדני דברי תורה. הוא אחז בראש הלוח ואותו אחז בראש הלוח. כתב לו אלף בית ולמדה. אלף תאו ולמדה. תורת כהנים היה למד והולך עד שלמד כל התורה כולה. כיון שלמד כל התורה כולה הלך וישב לו לפני ר' אליעזר ור' יהושע אמ' להם רבאתי פתחו לי טעם משנה כיון שאמרו לו דבר אחד מן התורה הלך וישב בינו לבין עצמו ואמ' אלף זו למה נכתבה דבר זה למה נאמר חזר ושאל והחזירן בדברים. ר' שמעון בן אלעזר אומר משלו משל למה עקיבא דומה לסוית שהיה מסתת כהרים פעם אחת נמל קרדומו בידו והלך וישב לו הדו היה מנתז ממנו צירוות דקות באו בני אדם וראו אתם ואמרו לו מה הוא זה אמ' להם הריני עוקר ומטילו לתוך הירדן. עוף שהוא עוקר את כל הדר ומטילו לתוך הירדן. אמרו לו אי זה מקומך אלא מקום זה כך עשה להם ר' עקיבא לר' אליעזר ולר' יהושע. א"ל ר' מרפון עקיבא עליך הכתוב אומר מכני נהרות חבש ותעלומה יוציא אור. דברים שהן סתורין מבני אדם הוציאן ר' עקיבא לאורה. ככל יום ויום היה מביא חכליה של קוצים חציה מוכר ומפרנס בה וחציה משתמש לאורה. עמדו עליו שריני אמרו לו עקיבא אבדתנו בעשן א"ל מבור אותה לנו וטול זמן ברמיה ושנה לאור הגר. אמ' להן הרכה סיפוקן שאני מסתפק הימנה. אחד שאני שונה בה. ואחת שאני מרחמם כנגדן. ואחד שאני יכול לישן עתיד ר' עקיבא לחייב כל עניי ישראל בדין אומר' להן מפני מה לא למדתם תורה. אם אומר' מפני שעניים היינו. אומ' להם והלא ר' עקיבא עני ומדולדל היה. אם אומ' מפני שהיו

לרם בנים ובנות ולא זכתו אלא רחל אשת. אמרו בן מ' שנה היה ורועה של בן כלכא שבוע היה. ראתהו בתו שהיה צנוע מכל רועי של בית אביה אמרה ראוי זה שיהא מודה הוראה בישר. ותיקרא תורה על שמו הלכה ונתקדשה לו בצניעה. כיון שנדלה באו עליה כל גדולים ועשירים ולא היתה מתקדשת להם. אמר לה אביה מפני מה אי את מתקדשת. עמד אביה אימן כל גדולי הדור. אמ' לה התנשאי לכל מי שתדעה. אמרה לו מתקדשת אני לעקיבא רועך כיון שאמרה כך הוציאה מביתו והורידה הנאה מנכסיו. הלכה וישבה אצל אמו של ר' עקיבא והיתה שכרת לחברותיה. חצי שכרה אוכלת ושותה וחצי שכרה משגרת לר' עקיבא שהיה למד תורה מפי ר' אליעזר ור' יהושע והיה חגר אחד בשכונתה שהיה מכזה ומכיישה ברברים. אמ' ראי שומה זו שכפרה בכבוד בית אביה. הלכה והיתה ונתקדשה לאחד שאין פחות בעולם כמותו ולא עוד אלא שמשלכת שחוק על עצמה ואומרת תורה הוא למד. לאחר כמה שנים בא ר' עקיבא עד שהוא למד כל התורה כולה וכאין לפניו כ"ד אלפים זוגים תלמידים ובא בראשם כנבדיל בראש קדושים כיון שראה אותו חיגר באותו כבוד אמ' תמיה אני אם נושא אותך ר' עקיבא אמרה לו שומה מי שהוא דומה למלאכי השרת כופר בעניה בת עשירים שהיא נשכרת לחברותיה ומשגרת לו לבית רבו כשיצאת לקראתו היתה לובשת סמרטוטין אמרו לה חברותיה שאלי לך כלים נאים ולבשי וצאי לקראתו. אמרה להן יודע צדיק נפש ברמתו נפלה על רגליו והיתה מנשקתו והיו תלמידין מטפחין לה בנימה אמ' להן הניחו לה שרתורה שלי ושלכם שלה היא. נכנס ר' עקיבא לבני ברק והיה מלמד תורה ברבים מתוך הדחק שמע בן כלכא שבוע שנכנס אדם גדול לבני ברק אמ' אלך לפניו אתי את נדרי. הלך ועמד לפניו ואמר ר' בת היתה לי ונשאת לרועה אחד שאני מכיר בדכרי תורה כלום. והוצאתיה מתוך ביתי והרתיה הנאה מנכסאי. ועכשיו צר לי עליה ורצוני שתתיר את נדרי. א"ל אילו הייתה יודע שהוא למד פרק אחד כלום הדרתה מנכסיך. א"ל ר' אילו למד כרכה אחת לא הידריתיה. א"ל אני הוא עקיבא חתנך נתן לו סימן מיוחד עמד ונפל על פניו וחבקו ונשקו. ואמ' אשריך בתי שאהבת צדיק כזה ונחלת העה"ז והעה"ב וקרא עליה המקרא הזה שקר החן והכל היופי אשה יראת ה' היא תתהלל. מיד נתן לו לר' עקיבא כל נכסיו:

הלל ושמאי קבלו מהם הלל אמ' הוי תלמידיו של אהרן אהוב שלום ורודף שלום. אהוב את הבריות ומקרבן לתורה. מלמד שהיה אהרן מהלך בדרך ופגע בו באדם רע או באדם רשע נתן לו שלום ולאחר כשהיה אותו האיש לילך לעבוד עבודה אמ' הוי לי האיך אשא עיני ואראה את אהרן בושתי הימנו שנתן לי שלום. נמצא אדם שהוא נמנע מלעבוד עבודה. וכן ב' בני אדם שעשו מריבה זה כזה. הלך אהרן וישב אצל אחד מהן אמ' לו בני ראה חבירך מה שהוא עושה היה מטרף על לבו וקורע את בגדיו וחונק את עצמו ואומ' האיך אשא עיני ואראה חבירי בושתי הימנו שאני הוא שמרחתי היה וישב אצלו עד ששמסר קנאה מלבו. ואח"כ הולך אל חבירו. אמ' לו בני רואה חבירך מהו עושה היה מטרף על לבו וקורע בגדיו וחונק את עצמו ואומ' האיך אשא עיני ואראה את חבירי בושתי הימנו שאני הוא שמרחתי עליו והוא יושב עד שמסר קנאה מלבו וכשפוגעין זה בזה גופסין וגושקין זה את זה לכך נאמר ויבכו את אהרן שלשים יום כל בית ישראל:

ד"א מפני מה בכו את אהרן כל בית ישר' ומשה לא בכו אלא בני ישראל. מפני שרן דין אמת לאמתו ואהרן מימיו לא אמ' לאיש סרחן ולאשה סרחנית. כמה אלפים היו בישר' שנקראו אהרן אהרן שהוא אומ' אילמלא אהרן לא בא זה לעולם. וי"א מי שהוא רואה את משה שהוא עומד וכוכה הוא לא יבכה. מי שהוא רואה את אלעזר ואת איתמר שני גדולים שהן עומדין וכוכין והוא לא יבכה. באותה ביקש משה רבינו מיתה כמיתתו של אהרן מפני מה מפני שראה את ממתו מוצעה בכבוד גדול ומלאכי שרת סובכין אותה. וכי בינו לבין אדם שאל והלא שאל בינו לבין עצמו ושמע המקום לחישתו שני' ומות ברר אשר אתה עולה שמה והאסף אל עמיד גם אתה כאשר מת אהרן אחיך בחור ההר ויאסף אל עמיו. הא למדת שביקש משה רבינו מיתה כמיתתו של אהרן ושמע המקום לחישתו: סליק פסקא

(פרק ט') יוסי בן יוחנן איש ירושלים אומר יהי ביתך פתוח לרוחה ויהיו עניים בני ביתך. ולמד את בני ביתך ענוה. אל תרכה שיחה עם האשה. יהי ביתך פתוח לרוחה כיצד מלמד שיהא ביתו של אדם פתוח לצפון ולדרום למזרח ולמערב כדרך שהיה ביתו של איוב פתוח לצפון ולדרום למזרח ולמערב. ומפני מה עשה איוב ארבעה פתחים בתוך ביתו. אמ' כדי שלא יהיו עניים מצטערין עד שיקיפו את כל הבית כלו. אלא הבא מן הצפון יכנס בדרכו לצפון הבא מן הדרום יכנס בדרכו לדרום למערב כזאת לפיכך עשה איוב ארבעה פתחים בתוך ביתו. ויהיו עניים בני ביתך. לא בני ביתך ממש. אלא שהיו עניים משיחין מה שאוכלין ושותין בתוך ביתך כשם שהיו אוכלין ושותין ופסחין בתוך ביתו של איוב וכשפוגעין זה בזה אומ' אחד לחבירו מאין אתה בא. מביתו של איוב. ולאן אתה הולך אל ביתו של איוב. כך וכך

האכילנו איוב וכך וכך השקיני איוב. כך וכך נתן לי איוב. וכשבאת עליו פורענות גדולה אמ' לפניו רבשע ברוך שמך לא הייתי מאכיל רעיבים ומשקה צמאים. שני' אם אכלתי פתי לכדי ולא אכל יתום ממנו. לא הייתי מלביש ערומים שני' ומנות כבשי אתחמסם. א"ל הקב"ה עד אן לא הגעת לאברהם. אתה יושב ושותק בתוך ביתך ואורחים נכנסים אצלך את שדרוכו לאכול חטים האכלתו חטים. את שדרוכו לאכול בשר האכלתו בשר. את שדרוכו לשתות יין השקייתו יין אבל אברהם לא עשה כן אלא מתכוון ויצא לדרך עד שמוצא את האורחים ומכניסם לתוך ביתו. את שאין דרכו לאכול חטים מאכילו חטים. ואת שאין דרכו לאכול בשר מאכילו בשר. ואת שאין דרכו לשתות יין משקהו יין. ולא עוד אלא בנה בלמורין על הדרכים והניח בן מאכל ומשתה כל הבא נכנס ואכל ושתה וכךך לשם שמים ונעשית לו נחת רוח גדולה כל הבא ושא' למצוי בתוך ביתו של אברהם שני' ויטע אשל כבאר שבע ויקרא שם בשם ה' אל עולם :

מה היה תחילתו של איוב מלמד שהעיד עליו הקב"ה בעצמו איש תם וישר ירא אלהים וסר מדע. מלמד שבנה בלמורין על הדרכים ועשה להן ד' פתחים כל עובר ושב נכנסם אוכל ושותה ומברך לשם שמים נסתכל בו סמן ונתקנא בו. הלך סמן ואמ' לפני הקב"ה רבשע שמת' בכל העולם כולו ולא מצאתי אדם אוהב לפיך אלא איוב כלכד ואתה העדתה עליו ג' פעמים איש תם וישר ירא אלהים וסר מדע. מעתה תן לי רשות עליו ואסיר את לבו ממך. א"ל הקב"ה סמן סמן מלך אצל איוב עבדי כי אין כמוהו בכל הארץ. אמר לפניו רבשע תן לי רשות עליו ואסיר את לבו ממך. א"ל הקב"ה הנה כל אשר לו בידך. הלך סמן ברמות איוב ושבה צאנו ונקרו ונמלו והכה הרועים והבקרים בא הפליש להגיד לו. אמ' לאיוב הבקר היו חורשות והאתונות רועות על ידיהן. מיד פתח איוב ואמ' ה' נתן וה' לקח ידו שם ה' מבורך. שוב הלך ומצא בניו ובנותיו אוכלין ושותין יין בבית אחיהן. הבכור רכין על הדג והפילו עליהם. בא כפליש להגיד לו. אמ' לאיוב בניך ובנותיך אוכלין ושותים יין בבית אחיהם הבכור והנה רוח גדולה וגו' פתח איוב ואמ' ה' נתן וה' לקח יהי שם ה' מבורך. חזר סמן ועמד לפני הקב"ה אמ' לפניו רבשע שמת' בכל העולם כולו ולא מצאתי אדם אוהב לפיך אלא איוב כלכד. א"ל הקב"ה ונתתה עיניך כאיוב עבדי. אמ' לפניו רבשע עוד בעד עור מעתה תן לי רשות עליו. א"ל הקב"ה הנה בידך רק את נפשו שמור. אמ' לפניו רבשע משל למח' למלך כיון שאמר לעבדו צא ושכור את החבית ושמור יינה היאך יכול אני לשמור את נפשו. א"ל הקב"ה הכבד אמרתי לך נפשו שמור. מיד ירד סמן בשמחה גדולה והכה אותו בשחין רע לקח לו חרש להתגורר בו. אמרה לו אשתו עודך מחזיק בתומתך. נזף בה ואמ' לה כדבר אחת הנבלות תדברי. כיון שסרה הבית עליו והלך וישב כאשפה עד שסרח כשרו עליו. והיה יורדין ממנו תולעים והיו תולעים עושים נקבים נקבים כבשרו עד שעשת תולעים עם חברתה מריבה מה עשה איוב נטל אחת והניחה על חור שלה. ואחת הניחה על חור שלה. אמ' להן בשר שלי הוא ואתם עושים עליו מריבה. מיד כעס עליו לבו. ואמ' לפני הקב"ה רבשע לא יש בינינו מוכיח ישית ידו על שנינו יסר מעלי שבטו ואמתו אל תבעתני היה מודה ומשבח לפני ה' על כל מדותיו ועליו הוא אומר אודך ה' כי אנפת בי ישוב אפך ותנחמני. באותה שעה האמינו כל באי העולם שאין כמותו בכל הארץ. א"ל הקב"ה לסמן. סמן סמן. לא כך אמרת תן לי רשות ואסיר את לבו מיד גער בו ה' גערה גדולה שני' ויאמר ה' אל השמן יגער ה' כך השמן. נזף בו והשליכו מן השמים שני' אכן כאדם תמותו וכאחד השרים תפולו. זה סמן שהפילו הקב"ה מן השמים. באותה שעה כנס ה' כל מלאכי השרת ואמ' להם הרי אתם כמה נגעים וכמה מכות הכאתי על איוב ולא חטא אפי' בסו' ולא הסיר את לבו ממני עמדו ובקש רחמים כדי שיתרפא ממכתו מיד עמדו וקשרו תפלה לפני ה' בעד איוב מיד חמל עליו הקב"ה ורפא אותו ממכתו לאחר י"ב חדש ונתן לו רפואה שכך אמרו חכמי" מכת מצרים י"ב חדש מכת איוב י"ב חדש. רשעים בניהגם י"ב חדש שני' והיה מדי חדש בחדשו ומדי שבת בשבתו וגו' והוסיף לו ה' ה' כרכה כפלים שני' וה' כך את אחרית איוב מראשיתו ויהי לו י"ג אלה צאן וישית אלפים גמלים ואלף צמר בקר ואלף אתונות ויהי לו שבעה בנים ושלוש בנות ויקרא שם האחת ימימה. ושם השנית קציעה ושם השלישית קרן הפוך : ולמד את בני ביתך ענה כיצד בזמן שאדם ענותן בני ביתו ענותין. הלך למדינת הים אמ' מודה אני לך ה' אלהי שאשתי ובני אין עושיין מריבה עם אחרים לבו אינו מתפחד עליו. ורעתו מתישבת עליו עד שעה שהוא חוזר. ובזמן שאדם ענותן ובני ביתו קסרנין הלך למדינת הים. אמ' לפניו רבשע יהי רצון מלפניך שאשתי ובני אל יעשו מריבה עם אחרים וגו' : אל תרבה שיחה עם האשה ואינו צריך לומר עם האשה אחרת אלא אפילו עם אשתו שלו. מכאן אמרו כל המרבה שיחה עם האשה גורם רעה לעצמו וביטל מדברי תורה ולבסוף יורש ניהגם : דא אל תרבה שיחה עם האשה כיצד נכנס אדם לביהמ"ד ולא נהגו בו כבוד או שארע עם חבריו אל ילך ויאמר לאשתו כך וכך ערערתי עם חברי כך אמר לי וכך אמרתי לו מפני שהוא מבוה אתו ועצמו ומבוה את אשתו ומבוה את חבריו. הא כיצד אשתו שהיא נוהגת בו כבוד עומדת

הוספה ב לנוסחא א

לפני ומשמשותו. וכיון ששח לה כל אותן הדברים עומדת מלפני ומשחקת עליו. וכיון ששמע הכינוי או לי שכל הדברים שביני לבניו הלך והשיחן לאשתו ונמצא אדם שהוא מכה עצמו ומכה אשתו: שמעון הצדיק היה משירי כנסת הגדולה הוא היה אומ' על ג' דברים העולם עומד על התורה ועל העבודה ועל נמילות חסדים. על התורה כיצד דרי וזא אומ' כי הפץ הפצתי ולא זכה ודעת אלהים מעולות מכן לאהבה שהיא חביבה מזכחים מפני שכל העולם גלה כליל לאשים שנ' והקמיד הבהן את הכל המזכחה וגוי. על העבודה כיצד אמרו כל זמן שעבודת בית המקדש קיימת עולם מתברך על יושביו ונשמים יורדין בזמן שנ' לאהבה את ה' אלהיכם ולעבדו בכל לכבכם ובכל נפשכם ונתתי מטר ארצכם בעתו וגו' ובזמן שאין עבודת בית המקדש קיימת אין העולם מתברך על יושביו ואין הנשמים יורדין בזמן שנ' השמרו לכם פן יסתה לכבכם וגו' :

על נמילות חסדים כיצד דרי הוא אומ' כי הפץ הפצתי ולא זכה ודעת אלהים מעולות העול לא נברא מתחילתו אלא כנמילות חסדים שנ' כי אמרתי עולם חסד יבנה שמים תבין אמנתך ברה"ק אמרו פעם אחת היה ריב'ז מהלך בירושלם והיה ר' יהושע מהלך אחריו וראה בית המקדש שהוא הרר אמ' אוי לנו על בידמ'ק שהוא חרב. מקום שמתכפרין בו עונותינו. אמ' לו בני אל ירע לך שירי יש לנוכם אחת שהיא כמותו ואי זה זה נמילות חסדים. לכך נאמר כי חסד הפצתי ולא זכה ודעת אלהים מעולות וכשבא אספינוס להתריב את ירושלם היו ישר' שרויין נגד חומותיה של ירושלם. אמ' להן שופ'ן ורקי מסני מה אתם מתרבים את העיר הזאת ואתם שורפין את הבית הזה באש. וכי מה אני מבקש מכם. אין אני מבקש מכם אלא שתשגרו לי קשת אחת או חץ אחד. מיכן ואילך אמרו לו כשם שיצאנו על הראשונים שלפניך והרגנום. כך נצא עליך ונהרגך. קמולין של אספינוס שרויין נגד חומותיה של ירושלם וכל דבר ודבר שהיו שומעין היו כותבין באגרות ומרוין בראש החצים שריב'ז מואהבי קצור. וכיון שפ'ן ריב'ז ב' וגי פעמים ולא קבלו היבנו שלח וקרא לתלמידיו. ר' אליעזר ור' יהושע אמר לרם בני עמך והוציאנו מיכן. עשו לו ארון וישב בתוכו. ר' אליעזר אחז בראשו. ור' יהושע אחז ברגליו והיו מליכין אותו עם שקיעת החמה עד שהגיעו שערי ירוש'. כיון שהגיעו אצל שערי ירוש' עמדו השוערים ואמרו להן מרו זה. אמרו להם כת. אמרו להם וכי אי אתם יודעים שאין מלינין את המת בירוש' כל עקר. אמרו להם אי מת זה הוציאורו. היו מוליכין אותו עם שקיעת החמה עד שהגיעו והוציאוהו אצל אספינוס. כן שהגיעו אצל אספינוס פתחו ארון ועמד לפניו. אמ' לו אתה יחנן בן זכאי. א"ל הין. אמ' שאל מה אתן לך. א"ל אין אני מבקש ממך כלום אלא שתתן את יבנה לי ואשנה בה לתלמידי חכמי. ואקבע בה תפלין. ואעשה בה כל מצות. א"ל לך כל דבר שאתה רוצה לעשות עשה. א"ל הכי אתה עומד במלכות שכן מסרו לנו הראשונים שאין הבית הזה נמסר ביד הריוס אלא ביד מלך שנ' שמת קיסר וגזרו עליו ועמד במלכותו והלבנון באדיר יפול. אמרו היו ב' ג' ימים עד שבאת לו אגרת מרומי שמת קיסר וגזרו עליו ועמד במלכותו הביא לו קשת של זורין ותופפה נגד חומת ירוש' וכל דבר ודבר היו מליכין בה על גב החומה עד שפרצו בה פרצה הביאו לו נסרין של ארז ונתנו לתוך קשת של זורין. הביאו לו ראש החזיר ונתנו לתוך הקשת של זורין והשליכו על גבי החומה שעל גבי המזבח באותה שעה נלכדה ירושלם. והיה ריב'ז יושב ומצפה שנ' ויבא והנה עלי יושב וגו'. וכיון ששמע ריב'ז שחרבה קרע בגדיו הוא ותלמידיו. והיו בוכין וצועקין וסופדין ואומרין פתח לבנון דלתך ותאכל אש בארזיך. מהו פתח לבנון דלתך תלמד שכל מ' שנה היו נועלין דלתות היכל ערבית ומשכימין ומציאיין אותן כשהן פתוחות מאליהן. א"ל ריב'ז היכל היכל את תבהל עצמך כבר נגזר עליך שתמסר ביד אומות העולם:

דיא פתח לבנון דלתך. זה ביהמ'ק. ותאכל אש בארזיך אלו כהנים שהיו שם שהיו נוטלין מפתחותיהן וזורקין אותן כלפי מעלה ואומרי' לפניו רבשע' אי לך מפתחותיך שטמרת לנו הואיל ולא היינו גזרי' נאמנים לפניך לעשות במלאכת המלך ולאכל משלחן המלך. אכררם ויצחק ויעקב ושנים עשר שבטים בוכים וצועקים וסופדים ואומרים הליל בראש כי נפל ארז אשר אבירים שודרו הלילו אלוני בשן כי ידה יער הבציר. הליל ברוש כי נפל ארז זה ביהמ'ק. הלילו אלוני בשן זה משה ארזן ומרים. כי ירד יער הבציר זה בית קדש הקדשים. קול יללת הרעים כי שגנה אדרתם זה דוד ושלמה בנו. קול שאנת כפירים כי שדר נאון הירדן זה אליהו ואלישע. באותה שעה אמר לו ריב'ז אספינוס המלך אל תזוח דעתך ארי קטילא קטלת. עמא קטילא קטלת. היכלא קליא קלת. אילמלא אין רצונו של הבה' להחריב את ביתו ולגלות בניו אין כל בריה יכולה לעשות כך:

בשלושה דברים שינה הקב"ה את בני אדם זה מזה בקול. כמוראה פנים. וכדעת. בקול כיצד אילמלא לא שינה הקב"ה קולות בני אדם זה מזה כבר היתה זנות מרובה בעולם. כיון שאדם יוצא מבייתו אחר בא וכובש את אשתו בתוך ביתו לפיכך שינה הקב"ה קולות בני אדם זה מזה. קולו של זה אינו

דומה לקולו של זה. וקולו של זה אינו דומה לקולו של זה: במראה פנים כיצד שאילמלא לא שינה הב'ה בני כהמה חיה ועוף זה מזה שהאשה מכרת פני בהמה ובהמה מכרת פני בעלה. כדעת כיצד שאילמלא לא שינה הקב"ה דעת בני אדם זה מזה. דעתו של זה אינה דומה לדעתו של זה. ודעתו של זה אינה דומה לדעתו של זה. ונשמות חכמים ננוזין ולא נשמתו של משה לברו אלא נשמות כל הצדיקים כולן ננוזות תחת כסא הכבוד שנ' והיתה נפש אדוני צרורה בצרור החיים את ה' אלהיך ונ'. אף של רשעים כך. ת"ל ואת נפש אויביך יקלענה בתוך קף הקלע. כשל למה'ד לאהר שנמל את האבן ונתנה לתוך קף הקלע. אע"פ שהופכה ממקום למקום אינה יודעת על מי שתסמוך כך נשמתן של רשעי' וזממות והולכות ושומטות בעולם ואינן יודעות על מי נסמכו:

ר' דוסא בן הרבינס אומר שנת שחרית ויין צהרים ושיחת ילדים וישיבת כנסיות של עמי הארץ מוציאין את האדם מן העולם. שנת שחרית כיצד מלמד שלא יתכוין אדם לישן עד שתעבור עליו זמן ק"ש ונמצא במל מדברי תורה שנ' הדלת תסוב על צידה ועצל על ממתו:

ב) ויין צהרים כיצד מלמד שלא יתכוין אדם לשנות יין בצהרים כדי שנמצא במל מד'ת שנ' אי לך ארץ שמלכך נער ושריך ונ'. אשריך ארץ שמלכך בן חורין ושריך בעת יאכלו. אי זה היא עת היו אומ' לעתיד לבוא שנ' אני ה' בעתה אחישנה. ואומ' כעת יאמר ליעקב ולישר' ונ'. כך אומ' הקב"ה לבלעם הרשע כעת ולא בעת. כעת שאתה עתיד עומד זה. ולא כעת שאני עתיד לעשות גאולה לישר' לעתיד לבוא:

ג) שיחת ילדים כיצד. מלמד שלא יתכוין להיות אדם יושב ושותה בתוך ביתו ומשיח עם בניו ועם בני ביתו כדי שנמצא במל מד'ת שנ' לא ימוש ספר התורה הזה מפיך והגית בו ונ':

ד) ישיבת כנסיות של עמי הארץ. כיצד מלמד שלא יתכוין אדם להיות עם יושבי קרנות בשוק שכל זמן שאדם עושה בן במל מדברי תורה שנ' אשרי האיש אשר לא הלך בעצת רשעים ובדרך חמאים לא עמד ובמושב לצים לא ישב:

אלישע בן אבויה אומר אדם שיש בו מעשים טובים ולמד תורה למה'ד לבנאי שכנה לבנים מלמטה ואח"כ אכנים שאם באין מים קימעה ועומדין בצרו נמוך והלך לו:

ר' יהושע אומר עין הרע ויצר הרע ושנאת חנם מוציאין את האדם מן העולם:

עין רעה כיצד מלמד שכשארם רואה את ביתו כך יהי אדם רואה את ביתו של חבירו. וכשם שאין רוצה להוציא שם רע על אשתו ועל בניו כך יהי אדם רוצה שלא להוציא שם רע על אשתו ועל בניו של חבירו:

עין רעה כיצד שלא תהא עינו של אדם צרה במשנתו. ומעשה באדם אחד שהיתה עינו צרה במשנתו נתקצרו ימיו נפטר והלך לו:

יצר רע כיצד אמרו י"ג שנה גדול יצר רע מיצר טוב ממעי אמו של אדם היה גדול ובא עמו. התחיל מחלל שבתות ואינו ממחה בידו הורג נפשות ואינו ממחה בידו. ילך לדבר עבירה ולא ימחא בידו לאחר י"ג שנה נולד לו יצר טוב. שמחלל שבתות אומ' לו רקה הבת' אומ' מחלליה מות יומת: הורג נפשות אומ' לו רקה הבת' אומ' שופך דם האדם באדם דמו ישפך. הלך לדבר זמה אומ' לו רקה הבת' אומ' מות יומת הנואף והנואפת: יהי רצון מלפניך ה' אלהי שישמט חלקי מיושבי בתי כנסיות ובתי מדרשות ולא שמת חלקי מיושבי קרנות. אמן נ"ס:

סליק פרקא

הוספה ג והוא לנוסחא ב

ונכללו בה :

- (א) חילופי נוסחאות מכתב יד פארמא שהעריכו עכורי החכם הנפלא והמלומד המפורסם ה'פ. פייראָ נר'ו סוכן בית אוצר הספרים שם.
- (ב) לקוטים מכ"י שונים לקדמונים שהביאו נוסחא זו אשר לא העידותי עליהם בפנים.
- (ג) תיקונים והשמטות אל ההערות.
- (ד) תיקוני טעויות שנפלו בדפוס.

פרק א (דף א' ע"א שורה ט') צ"ל שמות כ"ד מ"ז (במקום מ"ז) : (שורה ט"ו) בכ"י פארמא כיון משה נתקדש וכו' : (שורה כ') בכ"י מלת ושנה ליתא : (אל השורות כ' כ"א כ"ב) בכ"י ו' א מ ר' יוסי זו היא המהרה הנוהגת בדורות מכאן אמרו וכו' משתה כל ז' : (שורה כ"ד) צ"ל שם מ"ז י"ג (במקום י"ז) : (שורה ל"א) צ"ל במדבר י"ט מ"ז (במקום מ"ז) : (שורה ל"ב) צ"ל בראשית ג' י" (במקום י"א) : (בהערות שם אות ז' וח'). ע' סדר עולם ס"ז וספרי במדבר ס" מ"ד ויוצא משם בכיור שנוסחת כ"ה היא העיקרית. אבל העירני הרב מהר"א עפשטיין נר'ו שבכ"י שלו מהסדר עולם הנוסחא: בשנים בניסן שרף אלעזר את הפרה וסדר את כל ישראל. שנו רבותינו ב"ד בו שחטנו ישראל את פסחיהם ויום השבת היה ע"כ : (באות י"ב) צ"ל ובג"ש (במקום ובג"ש) : (ע"ב שורה ה') המלות ג' דברים בכ"י ליתא : (שורה י"א) בכ"י אשר לו אבל לא : (דף ב' ע"א שורה ו') בכ"י בכ"תובין : (שורה י"ח) צ"ל (אדון) אב : (לשורות כ"א וכ"ב) בכ"י למשה רבי צוה לא צוה אותי דברים ק"ו מה אם משה וכו' : (שורה כ"ה) במלות ועשו סיג לתורה מתחיל פרק חדש בכ"י : (שורה כ"ח) בכ"י שכך (שכך) מצינו וכו' : (שורה ל"ה) המלות עשה ה' ליתא בכ"י : (ע"ב שורה ג') בכ"י הרי לכך וכו' : (שורה ו') צ"ל דברים כ"ט כ"ד (במקום כ"ג) : (שורה י"ז) בכ"י בינו ובין (לבין) : (אל שורות י"ח י"ט י"ז) בכ"י ואומר לחוה שאם יודע שהוא שומעת לי שהנשים נשמעות לכל אדם :

(דף ג' ע"א שורה י"ט) בכ"י אם היו וכו' : (שורה כ"ג) בכ"י ש נ א מ ר אל תבואני וכו' : (ע"ב שורות ז' וח') בכ"י מ מ י ת ומחיה (להמית ולהחיות) : (שורה כ"ב) בכ"י לכרוא אחרת (לבראות) : (שורה ל"ג) בכ"י כל הדורות (הבריות). ע' פדריא סוף פרק י"ג אבל בכ"ז נ"ל שהנוסחא הבריות היא העיקרית ור"ל שהאכילו גם לכל בהמה חיה ועוף כדי שימותו גם הם פעלה קאי כשם שקרו וכו' וע' ב"ר פ"ט מ"ד ובג"ש : (דף ד' ע"א) בכ"י שלי נתון בדרך : (שורה י"ג) בכ"י שיש לו (אצלו) : (שורה י"ד) בכ"י נתון בדרך (לך) : (שורה ט"ז) בכ"י מבקש לישא לו אשה אחרת : (שורה י"ז) בכ"י ופתחה את החבית : (ע"ב שורה ד') בכ"י אדם הראשון : (שורה י"ג) בכ"י ב"א דנו (נידון) : (שורה י"ד) צ"ל שם כ"ד (במקום כ"ו) : (להערות אות ג') וע"ע החלוץ ח"י צד נ"ז השערה בפירוש מלת שואלת חומץ :

פרק ב (דף ה' ע"א שורה ב') בכ"י ובין עצמו ואומר ומה : (ע"ב שורה א') בכ"י ונמצאו כל ישראל : (שורה ב') בכ"י הוסף יום אחד משלו : (שורה י"ט) בכ"י משלו משל למהד' : (דף ו' ע"א) צ"ל שמות כ"ב (במקום י"ב) :

פרק ג' (דף ו' ע"ב שורה א') בכ"י מנין שעשת (שעשתה) : (שורה ג') צ"ל ויקרא י"ח (י"ז) : (שורה ד') בכ"י לא תקרב (תקרבו) : (שורה כ"א) בכ"י חכמים ונביאים (ותלמידים) : (שורה כ"ד) בכ"י נדה עמו בבית (נדה בבית עמו) : (שורה כ"ו) בכ"י מעושרין (מעושרות) : (דף ו' ע"א) בכ"י ימחה בידיו (ממחה) : (שורה ח') בכ"י בשביל שתימה (שתנוח) וכן בשורה י"ג : (שורה י"ט) בכ"י ולא תכנס בדרך (במכר) : (שורה כ"ב) בכ"י במוח אני אעפ"י (לפי) : (שורה כ"ז) בכ"י לדרביהם (את דבריהם) :

פרק ד' (שם ע"ב שורה כ"ו) בכ"י משלו משל : (דף ה' ע"א בהערות אות ב') צ"ל כענין ששנינו (במקום כעין). ובפירוש ר"י ב"ד שלמה למשנה זו בית שמאי אומרים אין תלמודין אלא לתלמוד הגון וכו' לפי שאינכם יודעים איזה יוכשר הזה או הזה משל למהד' לאשה שמושבת ביצים תחת התרנגולים מתוך הרבה היא מוציאה מעט מתוך מעט וכו' : (שם ע"ב שורה י') בכ"י סופו קוברה (לקובריה) : (שורה י"ב) בכ"י סופו ליצרן (וסופו) : (שורה י"ג) בכ"י

הוספה ג לנוסחא ב

הזרק את מעותיו והמורק את פתו: (שורה י"ד) בכ"פ והמקרע את (והקורע): (שורה ט"ז) בכ"פ שהיום יצרו אומר לו (שהיום אומר לו יצרו):

(דף ט' שורה ה') בכ"פ וברעימה (ובנעימה): (שם בהערות אות ט') מצאתי דברים אלו בהמעשה תורה שבחמחזור ויטרי כ"י שבאקספאָרד ומסיים שם (קל"ו ע"ב) אם אין הרחמים אין העולם עומד אם לא נתנה לנו תורה מהיכן אנו חיין ע"כ:

פרק ה' (שם ע"ב שורה י"ז) בכ"פ חמת אפו (חמה): (שורה י"ח) בכ"פ גלתה הארץ (גלת): (שורה כ"א) בכ"פ שכל זמן וכו' קיימת (קיים): (שורה ל') ציל שם ב' מ"ז (כמקום ט"ז): (שורה ל"ב) בכ"פ אלא מפני שדורכים שם וכו'. וצ"ל אחד המקרא דזרעם הרבה והביא מעט שם א"ו: (שורה ל"ג) בכ"פ משכחלו נסכים (הנסכים): (שורה ל"ד) בכ"פ והמשתכר ישתג'ר (משתכר): (שורה ל"ז) בכ"פ ממכלא (ממכלה): (בהערות אות ד') עלי להעיר עוד כי בכ"ר ככאן הוא סיום פרק ד' ופרק ה' מתחיל בהמלות ועל העבודה וכו' וכן הוא ג"כ בכ"פ. ואנכי פסקתי הפרקים בפנים לפי טבע הענינים וכמו שיוצא ג"כ ע"י ההערכה עם נוסחא א' (אות י') ע"ע בתנחומא דוצאות הרב מרדכי בוכער ובהערות שם אות ע"ד ובנ"ש. ואין ספק שהנוסחא כזו היא ישרה יותר ויש לתקן כל הנוסחאות האחרות על פיה:

פרק ו' (דף י" ע"א שורה ח') בכ"פ שברו מ"ני (ממנו): (שורה י"ד) בכ"פ על כל דבר: (שורה ט"ז) בכ"פ כשרים היו בותבים: (שורה ט"ז) בכ"פ וכו' רכים איתם (וקושרים): (שורה כ"א) בכ"פ אמרו לו לא נפתח (אמרו להם השוערים לא נפתח): (שורה כ"ה) בכ"פ א"ל הגיע תני (הגיתני): (שם בהערות אות ט"ז) ע"ע מדרש משלי פמ"ו מעשה היה באפססינום קיסר שואל אני ממך וכו' ואע"פ שא"ל

צצית וכו' ואין ספק שיש לתקן הנוסחא שם ע"פ הרברים כאן:

פרק ז' (דף י" ע"ב שורה ב') בכ"פ הסיקרון (הסיקרון): (שורה כ"ז) בכ"פ לקיים עלי: (שורה כ"ז) בכ"פ כמין גרפנה (גרפנא): (שורה ל"א) בכ"פ כן קדמני (כאן):

(דף י"א ע"א שורה י') בכ"פ נקטא בדוררי (בדור): (שורה י"ב) בכ"פ דיפלו (דיפלי): (שורה י"ג) בכ"פ אוכל בפני ונכנס עד: (שורה ט"ז) בכ"פ שתי ליטרין (תרין): (שורה י"ח) אמר ר"א בר' יוסי:

(שורה כ') בכ"פ דהוה שהא (שהה): (שורה כ"א) בכ"פ פרח נפשיה (פרחיה): (שורה כ"ג) בכ"פ היה ר"י בן זכאי. (שם) כדרך של בעלי (שנאמר בעלי): (שורה כ"ז) בכ"פ שקיים את המצוה מראש

(המצות בראש): (שורה ל"ב) בכ"פ נועלין את הדלתות מבערב: (שורה ל"ד) בכ"פ המפתחות שמסרת לנו (שנתת לנו):

פרק ח' (שם ע"ב שורה ו') ונמצאו דברי תורה (לדברי): (שורה ט') בכ"פ חביבים הם: (שורה י"א) בכ"פ שנמילות חסד שהיא מלאה (שג"ח מלאה): (שורה ט"ז) בכ"פ או לנו שאי בדנו (שאבד):

(שורה י"ז) בכ"פ א"ל מה היא (הוא): (שורה י"ח) בכ"פ ועבר המת הזה הכלה לפיהם אם יש והמת לפניו או הכלה): (שורה כ"א) בכ"פ עם הכלה הזו: (שורה כ"ד) בכ"פ שקורין לגדלת בנותה

(לגדלייתא בנייתא): (שורה כ"ז) בכ"פ כשברא המקום (הקב"ה): (שורה כ"ז) בכ"פ איזהו ספר (איזה ספר): (שורה כ"ח) בכ"פ כשברא המקום את אדה"ר: (שורה כ"ט) בכ"פ בריית של (בריתו):

(דף י"ב ע"א שורה ב') בכ"פ אתה דורש ואין אתה דורש מה למעלה וכו' (ויש לתקן עפ"ז):

פרק ט' (שם ע"ב שורה כ"ה) בכ"פ נבראת מן האיש (העצם): (שם בהערות ד') נראה לי כעת שנוסחת כזה היא העיקרית וכן הוא בכ"פ ויש להציג אותה בפנים:

(דף י"ב ע"א בהערות שם אות י"ד) מכאן עד סוף פרק י"ג בהכ"י חסר בכ"פ:

פרק י' (שם ע"ב שורה כ"א) צ"ל שם מ"ב י"ח (כמקום ט"ח):

פרק י"א (דף י"ד ע"ב שורה כ"א) צ"ל שם שם ל"ג:

פרק י"ג (דף ט"ז ע"ב בהערות אות ג') ע"ע מדרש משלי סוף פרשה כ"ד כעין זה: (שם אות י"א) צ"ל בכ"ה ומדקן (במקום ומדבקן). ונ"ל שהנוסחא ומדקן היא העיקרית וענינה כמו חזון מתורה לנביאים ומנביאים לכתובים וע"ע ערוך ערך חזו"ב:

(דף י"ז ע"א שורה ה') צ"ל שם ק"ט קב"ח (כמקום ק"ח):

פרק י"ד (שורה ו') יוסי בן יוחנן בכ"פ (יוסף): (שורה י"ז) בנדי בוד (שקין וע' אות ד' שם):

(שורה כ"א) בכ"פ יתחמם אינו אומר כן אלא מ"ז כבשי יתחמם ממלתין: (שורה כ"ה) בכ"פ אלא שכל מי שהוא ענו: (שורה ל') בכ"פ וכל מי שאשתו קופדנית יוצא למקום חרד (קפדנית יוצא למקום קטטה): (שם ע"ב שורה ב') שאשתו קופדנית (קפדנית): (שורה ג') זעפתו וסלקתו

בניספה: (שורה ד') בכ"פ שאשתו ענותנית (ענוה): (שורה ה') בכ"פ ל"ת כעו (למצעו):

(שורה ז') בכ"פ ברך עליהן (מברך עליהן): (שורה ט"ז) צ"ל בין שומאה וכו' (במקום כ"ן): (שורה י"ז) בכ"פ פרוסה לעני המקום מכ"א (לעני לפני המקום):

פרק ט"ז (אל השלש השורות הראשונות של הפרק) בכ"פ אל תרכה שיחה עם האשה משל אדם הולך לביהמ"ד והשיבוהו ראש בביהמ"ד והשיבוהו ראש בבית המשתה שלא ילך לו לתוך ביתו להיות משתבח ואומר אני הייתי ראש בביהמ"ד אני הייתי ראש בבית המשתה אם היה חכם נמצא בטל מחכמתו פועל נמצא בטל מפועלו בן תורה נמצא בטל מתלמודו וכו'. וע"ש בהערות אות ב':

(שם י"ח ע"א שורה כ"ג) בכ"פ מי גרם לו ש ת ב ו א (שיכוא): (בהערות אות ב') בענין בן תורה הוא כמו התואר בר אודין בתלמוד: (אות י"ד) בפירוש ר"י בר"ש לאבות למשנה אבות פ"א מ"ה באבות דר"ג שכן מצינו באשת שמשון מי גרם לו וכו':

פרק ט"ז (שם שורה כ"ה) בכ"פ ר' יהושע בן פרוחיה וניתאי הארכלי קבלו מהם יהושע בן פרוחיה אומר (ויש לתקן כן בפנים): (י"ח ע"ב שורה ב') בכ"פ מעל אהלי האנשים הרשעים (ויש לתקן עפ"ז בפנים): (שורה ג' י"ד) בכ"פ ר"ש אומר אף הנגעים אינן באין (אין הנגעים באים):

פרק י"ז (דף י"ט ע"א אל השורות ט"ז וט"ז) בכ"פ בעשרים ושבע אלף שבע שרים וחמשה סטנו של יהויכין וכו': (שורה ל') יש לתקן מלכי נזים כלם שכבו: (שם ע"ב שורה ה') צ"ל מלכים כ' כ"ה כ"ח: (שורה י') צ"ל שם שם כ"ט: (שורה י"ד) צ"ל שם שם ל': (שורה י"ב) בכ"פ של ריוח (סלרין וע' בהערה שם):

פרק י"ח (דף כ"ע"א אל השורות ו' ז' ח' ט') בכ"פ הלמד מרב אחד דבר שנחלוהו בהלכות ישמענו הלכות שמעו מבני הלכות דבר שנחלוהו במדרש ישמענו שמעו ממנו מדרש דבר שנחלוהו באגדות ישמענו אגדות שמעו ממנו אגדות נמצא זה שומעו מכל מקום ע"כ: (שורה כ"ה) בכ"פ אלא לך אצל רב אחר: (שם ע"ב שורה ז') צ"ל ומגלה (במקום ומגלה): (שורה י"ג) בכ"פ אם יש שם אחר: (שורה ב') בכ"פ ליראי ה' (יראי):

פרק י"ח (שם שורה כ"ב) בכ"פ חמה אינו קנויה הלך לו אצל אביו ואמר לו שטא וכו': (שורה ל"ב) בכ"פ ואמר לו (ל'): (שורה ל"ג) בכ"פ ומציא לי (ומצאני): (שם בכ"פ מה הייתה אומר עלי (מה אמרת עלי):

(דף כ"א ע"ב שורה י"ג) בכ"פ מעשה באשה אחת שהיתה נאה באשקלון: (שורה כ"ב) בכ"פ הייתם אומרים עלי כשהגבהתי את כלי וכשחלצתי את תפילין מה הייתם אומרים עלי אמרו לו: (שם ע"ב שורה ג') בכ"פ ונגעלתי את הרלת: (שורה ז') בכ"פ עד שאדבר לה (עמה): פרק כ" (שם שורה ט"ז וי"ז) בכ"פ לחקור את העדות והיו זהיר וכו' השומעים שלא מתוך דברין ישמעו וישקרו:

(דף כ"ב ע"א שורה א') בכ"פ וכן אתה מוצא: (שורה ו') בכ"פ משנכנסתי (כשנכנסתי): (שורה ז') בכ"פ אם יורד (אני): (שורה ח') בכ"פ בקק כיות (בקבקות): (שורה י"א) בכ"פ ומשנכנס (וכשנכנס): (שורה י"ד) בכ"פ שני בעלי הדין: (שורה ט"ז) צ"ל יהיו בעיניך (במקום יהיה): (שורה י"ח) בכ"פ ואחד שאינו כשר (לא היה כשר):

פרק כ"א (שם ע"ב שורה ל') בכ"פ היה בטל ביום הראשון וביום השלישי ואין לו מה יאכל: (דף כ"ג ע"א שורה ג') בכ"פ שכל הגזול לחבירו (את חבירו): (שורה י"א) בכ"פ שכוון משל ההקדש (מן ההקדש):

(לכל פרק זה) ר' ישראל בפירושו לאבות בשפת ערבית בכ"י מביא במשנה זאת (פ"א מ"א) כמה דברים שנראה שהם לקוחים מפרק זה וז"ל שכשם שנצטוו ישראל על השבת כך נצטוו על המלאכה שנאמר ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך (סיום המאמר ליתא שם) גדולה מלאכה שלא שרתה שכינה בישראל ער שעשו מלאכה שנאמר וירא משה את המלאכה והנה עשו אותה כאשר צוה ה' את משה כן עשו ויברך אותם משה . . . גדולה מלאכה שהגזול מחבירו עושה כרומה וזליכנו אחריו אפילו למדי והפועל עמו אוכל ואפילו בכתבת. גדולה מלאכה שכל הגנה מן ההקדש שוה פרוטה מעל והפועלין שעשו מלאכת ההקדש נוטלין שכוון מתרומת הלשכה וכל שאינו עוסק במלאכה הכל משיחין עליו מנין הוא אוכל מנין הוא שותה ע"כ. ותחילת דברים אלו הובאו גם בפירוש נכרו לאבות ר"י בר שלמה וז"ל ואמרו גדולה מלאכה שכשם שנצטוו ישראל על השבת וכו' ששת תעבוד ע"כ.

הוספה ג לנוסחא ב

פרק כ"ב (שם ע"ב שורה ט"ו) בכ"פ ר' יוסי אומר ירד למטה עלה למעלה ירד למטה
 אם השפיל (ירד למעלה עלה למטה אם): (שורה כ"ד) בכ"פ יהושע היה הקטן (קטן): (שורה כ"ו) בכ"פ
 היה הקטן (קטן): (שם) קוברת לבעליה (את בעליה): (שורה ל"א) בכ"פ לאבול היי העולם הזה
 (לחיי העוה"ב): (שם) בכ"פ זה רשע וכו': (בהערות שם אות ה') ע"ע מנן אבות למשנה זו ונראה לי להגיה
 עפ"ז בספנים (שורה י"ט וכו') או לה ל"ה לרבנות וכו' (במקום אלא שהרבנות):

(דף כ"ד ע"א שורה ח') בכ"פ מתחיל כאן (אצל המלות ואל תתודע לרשות) פרק כ"ד וכ"ב
 רומי פרק כ"ג ואנכי סדרתי הרברים ע"פ טבע הענינים וכפי שיוצא ג"כ מסדר נוסחא א': (שורה כ"ז) צ"ל
 וילמדו מעשיהם (במקום ממעשיהם): (שם) בכ"פ ד"א אלו המים הרעים שלא תחובו
 לגלות לאיבוד קשה (ו"א המים הרעים לגלות לאיבוד קשה): (שורה כ"ב) בכ"פ יצא מנחם
 ונכנס שמי (הלל):

פרק כ"ג (שם שורה כ"ט) בכ"פ בשעה שבאו (כשבאו): (ע"ב שורה ה') צ"ל כמדבר כ"ב ט"ז וי"ז:

פרק כ"ד (שם שורה כ"ה) דבר אחר אוהב שלום יש להשיג המלות דבר אחר בין שני סוגרים
 כי לא בא שום פירוש לפניו:

(דף כ"ה ע"א שורה י"ב) בכ"פ איזהו בכורו של עולם (כבורו של עולם): (שורה כ"א) בכ"פ
 ומשפרן (ומפשרן): (שורה כ"א) דבר אחר הוא כתלמידיו של אהרן. יש להכניס המלות דבר אחר בין
 שני סוגרים כי לא נמצא שום פירוש לפניו: (בהערות שם אות י') ע"ע ברכות י"א ע"א. וע"ע ספרי במדבר
 פ"סקא מ"ב ובמ"ט שם אות כ"ג אבל ע"ע ילקוט תורה רמז תשי"א וילקוט נביאים רמז ש"כ"ד. וע"ע בספרי
 של הרב באכער על אגרת התנאים היא דף ג"ו ובהערות שם: (שם ע"ב שורה א') בכ"פ את חבירך (רעך):
 (שורה ד') בכ"פ והולך לו אצל אחר חבירו: (שורה כ') בכ"פ בזכות אהרן והיה קורא שמו אהרן:

פרק כ"ה (דף כ"ו ע"א שורה י') בכ"פ מה ת"ל אלא (מה ת"ל וראו אלא): (שורה כ"ב) בכ"פ לא
 היה יוכל (לא היית יכול): (שורה כ"ד) בכ"פ את נשמת: (שורה ל') אחר מלת בזקים יש להוסיף עוד
 מלת (וגו'): (שורה ל"א) צ"ל תהלים קמ"ט ה'—מ' (במקום ח'): (שורה ל"ד) בכ"פ בנחלת בני ראובן:
 (שם ע"ב שורה ח') צ"ל תהלים י"ח ח' (במקום ה'): (שורה ט') צ"ל שמות י"ד ט"ז (במקום ט"ז): (שורה י"ד)
 בכ"פ שמי עומד (שהוא עומד): (שורה כ"ג) בכ"פ ריש בן יוסף (יוס'): (שורה כ"ה) בכ"פ שמי עומד

פרק כ"ו (שם שורה כ"ו) בכ"פ חייב הוא אדם וכו' את חבירו וחלק לו כבוד הרי (חייב אדם
 וכו' לחלוק לו כבוד והלא). וע"ע לקמן בהוספות לפרק כ"ט: (שורה כ"ו) בכ"פ שיש בהן יצר (כינורם):
 (שורה ל') את גדולה ממני (גדולה את ממני):

(דף כ"ז ע"א שורה כ"ו) בכ"פ רחם ורחם עליך (נאמן ומרחם): (בהערות אות י"א) צ"ל גיש תרבו
 מדלעיל (במקום נשמטו מדלעיל): (שם ע"ב שורה י"א) בכ"פ כנפי המקום (שמים): (שורה י"ד) בכ"פ שהיה
 אברהם אבינו ע"ה מאכילם ומשקים ומגירים וכך אבינו אברהם מגיירת וכו' (אברהם
 אבינו ע"ה מגייר את האנשים ושרה מגיירת וכו'): (שורה כ"ז) בכ"פ מי זכה לי (יזכה לי): (שורה כ"ח) צ"ל תהלים כ"ט מ' (במקום י'):
 פרק כ"ז (שם שורה כ"ז) בכ"פ שם שם מ' ח': (שורה כ"ז) בכ"פ לאבל לעת יד (לאבל לחיי העוה"ב):
 (דף כ"ח ע"א שורה כ"ו) בכ"פ אם יש לאדם כור אחד של חטים או דיגד יגד של זהב
 אחד אם זוכה מתפרנס (כור אחד אם זכה הוא מתפרנס וכו') וע"ע בהערות אות מ' ויש לתקן שם
 דיגד (במקום נר): (שורה כ"א) בכ"פ לא תזור (תזוע): (שורה כ"ז) בכ"פ שאנו או שחיינו (ושכחינו):
 (שורה ל"א) בכ"פ והפוך בה ובה תהוי ומינה לא תזור (והפוך בה דכולה בה ומינה וכו'): (שורה ל"א) בכ"פ
 ועד אמאום (אמאום): (בהערות שם אות י"ה) יש להוסיף עוד כי גם בכ"פ סדר הפרקים הוא כמו בכ"ד:
 (שם ע"ב) בכ"פ א"ל בשלשה (בשלוש): (שורה ר') בכ"פ רגלי חמורך (הבהמה): (שורה ח') בכ"פ ימיון
 ואין לה להטפת סוף מטיפין ימיון (כל זה ליתא בכ"ד וע"ע בהערות אות כ"ג): (שורה י"ח)
 צ"ל יגמור (במקום גמור): (שורה ל') בכ"פ ברמת בית ענת (בני ענת):
 (דף כ"ט ע"א שורה ט') בכ"פ ולא מקיים (קיים):

פרק כ"ח (שם ע"ב בהערות אות ג') ויש לעיין עוד בסידור עבודת ישראל עם פירוש הרב מר"י באר
 שכתב שם בפירושו על אבות פ"ב מ"ט בכ"י אחר כתוב אחר משנה זו ושמנים תלמידים וכו' כל הברייתא
 של סוכה כ"ה ע"ד מיד נשרף ע"ש:

פרק כ"ט (שורה ט"ו) בכ"פ יהושע בן חנניה אשרי יולדתו אבא שאול אומר משום ר'
 עקיבה ולא היה אומר כן אלא אליעזר בן הורקנס אשרי יולדתו יושיע בן

חנניה כערונה שהיא מקבלת את מימיה במדבר שמעון בן נתנאל חסיד ש בדורו יוסף הכהן ירא חטא אליעזר בן ערך מעין המתנבר ונחל שוטף שמימיו נובעין (ע' בפנים וע' שם בהערות אות ב' ובל"ס היתה זאת גם נוסחת כ"ר והסופר דלג ממלת אבא שאול א' למלת אבא שאול ב' וא"כ בשתיים נחלק ועפ"ז יש לתקן הנוסחא בפנים):

(דף ל' ע"א שורה ט') בכ"ס אמרו אנה נלך (אמר אנה אלך): (שורה י') בכ"ס שאמר נלך לנו למאוס (אלך למאוס): (שורה י"ד) בכ"ס שמם לח כמה (בחכמה): (שורה כ') בכ"ס הוא לא נתגדל (הוא נתמעט): (שורה כ"ג) בכ"ס אל צאו וראו (אל ראו): (שורה כ"ה) בכ"ס רביהו שע (ר שמעון וע' בהערות אות ד' ואת ח'): (שורה כ"ו) בכ"ס חבר טוב ר' ש' אומר שכן טוב (כ"ז ליתא בכ"ר): (שורה ל"ה) בכ"ס יהי כבוד חבירך (תלמידך וע' בהערות שם אות ט'): (שם ע"ב שורה ט"ו) בכ"ס וזנבה ארוך שמש על כל בשרה (ומשמשה עמו על כל בשרה): (שם בהערות א"ת י') במנורת המאור כ"ז דף ש"ז ע"ב איתא הכי וגרסינן באדר"ג ועוד ג' דברים היה ר"א אומר יהי כבוד חבירך חביב עליך כשלך הוי חס וכו' אם רוצה אתה וכו' אף אתה לא תהי נוטל את של חבירך אם רוצה וכו' אף אתה לא תאמר אחרי חבירך דבר אחר הלל אומר הוי מתלמידיו של אהרן אוהב שלום ורודף שלום אוהב את הבריות ומקרבן לתורה חייב אדם לאהוב את חבירו וכו' (כדלעיל ריש פרק כ"ו) ב"ד שיש ביניהם יצה"ר אין חולקין כבוד זה לזה שנאמר וקרא זה אל זה ואמר וכו' בשבחו של מקום תחילה וגרסינן בגמילת חסדים את רוצה להדבק לך אוהב וכו' ע"ש בראשית חכמה שער הענוה פרק ד': (שורה י"ו) לפיסקא ואל תהי נוח לכעוס. ע"כנן אבות למשנה זאת ונראה משם שיש להשלים כאן מלמד שיהא עניו כהלל וכו' וכבנו"א: (בהערות אות י"ד) יש לתקן בכ"ה (במקום בכ"ה):

(דף ל"א ע"א שורה ו') בכ"ס אפריקי (אפריקה): (שורה י"ג) בכ"ס בית הלל (כאן הלל): (שורה י"ז) בכ"ס מתמלאות עליהם (מים עליהם): (שורה כ"א) בכ"ס לי שנספיד (שאפסיד): (שורה כ"ז) בכ"ס שמאי ה זקן (הזקן ל'): (שורה כ"ט) בכ"ס הגר הוא הקל זעפו (היתל בזעפו וע' בהערות אות ל' ויש לתקן ע"פ זה): (שורה מ"א) בכ"ס איני מאמינך (אני מאמינך): (שם ע"ב שורה ב') איני מאמינך (אני מאמינך): (שורה ז') בכ"ס כשקבלתה (כשם שקבלת): (שורה ט"ו) בכ"ס אמרו לו רבי וכו' יודע (אמרו וכו' אדם יודע): (שורה י"ט) בכ"ס ומה היא פירושו (וזה פירושו): (בהערות אות ל"ה) צ"ל ולמעשה ראשונה (במקום ולמעלה). וע"ע להרב מהר"ש ביבער בכמוא שלו להתנחומא דף ע"ב ב"ד"ה היה ר' יהושע אומר שוב יום אחד וכו':

פרק ל' (שם שורה כ"ז) בכ"ס עין רעה (רע):

(דף ל"ב ע"א שורה י"ג) בכ"ס לאריס גויה (גרה וצ"ל גררה): (שורה י"ד) בכ"ס קצרה דשה זרה ברורה: (שורה כ"א) בכ"ס שגזרקה (שזרקה): (בהערות אות ד') צ"ל לחכמה (במקום לחוכמה): (שם ע"ב שורה ז') בכ"ס ערוות. לה' עבודה זרה. מאד וכו' (עריות מאד ויש לתקן ע"פ זה): (דף ל"ג ע"א שורה ד') בכ"ס אל תיטול את של חבירך (את שלו): (שורה ט"ו) צ"ל במדבר כ"ז ט"ז וי"ז: (בהערות אות י"ב) וע"ע במגן אבות למשנה זאת: (שורה י"ו) בכ"ס איקו ניות (אוקיינות) (שורה י"ב) בכ"ס סלירא (סלידה): (שורה י"ט) מתחיל פרק חדש בכ"ס: (שם בהערות אות י"ח) ע' לעיל פ"ז ובהערות ישם אות י"ב והוא ממש מלת סלרין ופתרונו סכום כסף קצוב:

פרק ל"א (שורה ל"א) בכ"ס שלל בדנים (של אננים):

(דף ל"ד שורה כ"ג) בכ"ס בעון ארבעה דברים (ג' דברים): (שורה כ"ז) בכ"ס ונותנין משואים על העניים ונותנין העול והמם וכו'): (שורה ל"א) בכ"ס ואל תפרוש עצמך מן: (בהערות א"ת ה') צ"ל כן הוא בכ"ה וככ"ר וכו': (שם ע"ב שורה ט') בכ"ס כל זמן שאת שפן ומרקן היו מצחצחין (כ"ז שהוא מרקן הם מצחצחין): (שורה כ"ז) בכ"ס הוי מתפלל ל שלומה של מלכות וכו' שאילולי מוראה (בשלומה וכו' שאילמלא): (להערות מן אות י"ז ער אות כ"א) במנורת המאור כ"ז קס"ה ע"ב וגרסינן באדר"ג נמשלו ד"ת בכלי זרב מה כלי זהב כ"ז שאדם שפן ומרקן הם מצחצחין ומאירין כך ד"ת כ"ז שאדם שונה בהן ומשלוש מצחצחין ומאירין את פניו וכו' אבל ישב לו מהן נוחין לאבד ככלי זכוכית וכו' חבר לפני ע"ה וכו' השיח עמו הרי הוא ככלי זכוכית כל הכלים עוברין בשוק וכו' עבר כלי זכוכית בני אדם יודעין אשר בתוכו כך הוא ת"ח ניכר בין עמי הארץ בעשיפתו ובהליכתו בשוק וכמשאו ומתנו וככל עניניו ע"כ. ואולי רק קיצר בלשון:

פרק ל"ב (שם שורה ט') בכ"ס הוי זהיר לתמיד (כתלמיד): (שורה מ"א) בכ"ס בנו של ר' יוחנן בן ברוקה (ר' חנינא בן ברוקה): (בהערות אות ב') צ"ל נ"א פכ"ז ובהערות שם אות ט':

(דף ל"ה ע"א שורה י"א) בכ"פ את המפוסלות (המפושלות): (שורה כ') בכ"פ דיון כל המעשים (לכל המעשים): (בהערות אות ז') צ"ל אבות פ"ב מ"ד: (שם אות י"ב) צ"ל וע"ע במלאכת שלמה לאבות פ"ב מ"א שכתב וכו': (שם ע"ב שורה ו') בכ"פ על גוף גדול (לגוף גדול): (שורה ד') בכ"פ ולא המדרש (מדרש): (שורה ה) הכל לפי המעשה (הכל שם לפי וכו'): (שורה כ"ז) בכ"פ שורה על הצבור (עם הצבור): (שורה כ"ט) בכ"פ ואתם מעלים עליכם שכר (מעלה אני עליכם): (שורה ל"ב) בכ"פ פגום ש בא"י (פגום שהוא בן א"י): (שורה ל"ד) צ"ל מבטקמות (במקום שהמקומות): (שם בהערות אות י"ח) צ"ל ובנו"א ליתא:

(דף ל"ו ע"א שורה ט"ו) בכ"פ אין אתה (א"י): (שורה י"ט) צ"ל מדנים (כהנים): (שורה כ') צ"ל (בעוה"ז) (בהערות אות ל"ו) צ"ל וע' אבות פ"ב מ"ד:

פרק ל"ג (שם שורה כ"ג) בכ"פ סייג לתורה מסורות (מסורת): (שם ע"ב בכ"פ לירי שבועות (שבועה): (שורה כ"א) צ"ל ואם ירדת (ירד): (בהערות אות ה') צ"ל ונו"א פכ"ג:

(דף ל"ו ע"א שורה ט"ו) בכ"פ יקימוך בידך (יקיימוה בידך): (שורה ט"ז) בכ"פ דתקן עצמך מן פירוהור (בפירוהור): (שורה י"ח) בכ"פ בתשובה ומעשה הטוב (ומעשים טובים): (שורה כ"ח) בכ"פ הוי מעט עם ק ועסוק בתורה וזרז למצות (ממעט בעסק וכו' וזרז למצות): (להערות אות ט"ו) וע"ע נו"א פכ"ג: (שם אות י"ח) וע"ע נו"א פכ"ט:

פרק ל"ד (שם ע"ב שורה ה') בכ"פ ר"א ביר יצחק (כ"ר צדוק): (שורה י"ח וי"ט) בכ"פ סרויים (במקום פרוחים): (בהערות אות ב') צ"ל שם מ"ב:

(דף ל"ה ע"א להערות אות ו' וזאת ז') וע"ע נ"א פכ"ט: (שם ע"ב שורה ה' ושורה ז') בכ"פ וכליגם (וכלונם): (שורה ל"ו) בכ"פ בשאול בית מנוס (מנוח): (להערות אות י') צ"ל אבות פ"ב: (שם אות י"ב) צ"ל אבות פ"ד מ"ג: (שם אות י"ג) ר"ל שם כי פסקא דהמקלל יש להציג אותה אחרי מאמר ר"א הקשר הבא אחרי זה (וככנו"א פכ"ט שם) ולשים בראשה המלות הה"א:

(דף ל"ט ע"א שורה ג') ליתן דין וחשבון (ליתן חשבון): (בהערות אות ט"ו וכו') יש לחוק: (שם בהערות אות א') צ"ל ע אבות פ"ד מ"ב ונו"א פכ"ד:

פרק ל"ה (שם ע"ב שורה א') בכ"פ בן אר בולוס (אצטרוכלי):

(דף כ"ו ע"א) בכ"פ יש אלולי הם (שאלמלא): (שורה ד') בכ"פ בן חכינאי (חכילאי): (דף מ"א ע"א שורה א') בכ"פ לפי הפורעניות (כפני): (שורה ג') בכ"פ חשורים לא על (חשורים על): (שורה ט') אבל אם הרגן (אבל הרגן): (שורה ו') בכ"פ וכו' כך לא גראו לו לזכות (כל זה ליתא בכ"ר): (שם ע"ב שורה ב') בכ"פ לעשותה (לעשותה): (שורה ו') בכ"פ לשכחה אלמד לצרכה אין סופו לשכחה והמשכיה וכו' (כל זה ליתא בכ"ר): (שורה ז') בכ"פ עתיד לכשו (לבקש):

(דף ט"ב ע"א) בכ"פ בקול מורי (לקול): (שם ע"ב שורה ט') בכ"פ ובעל המלאכה דחוק (ובעל הבית): (דף ט"ג ע"ב שורה ג') בכ"פ ומלבזו (ומלבינים)? (והמכונים): (שורה ו') בכ"פ ואוצרים פירותי הם (הפירות):

(דף מ"ד ע"א שורה ו') בכ"פ והקדשים והמועדות: (שורה ז') בכ"פ ואינו מיסר בריתו (וימסר בריתו): (שורה ה') בכ"פ וכל המכבד את התורה (וכל המכבד את התורה): (שורה ט') בכ"פ והקדשים וחמועדות (וזאת המועדים): (בהערות אות י"ח) צ"ל ובנו"א פכ"ו. והנה לפי נוסחת כ"פ הכל ניהא ונצטרך לפרש שבכתות שונות קמירי כת אחת שזולזה בתורה וקדשים ומועדות ודקרה במצות מילה וכת אחרת שכבדה תורה וכו' אבל זולזה במצות מילה וצ"ע: (שם ע"ב שורה ב') בכ"פ למה"ד לרווק שנשא רווק (לרווח שנשא רווח וע' בהערות אות י"ט):

(דף מ"ה ע"א שורה ג') בכ"פ ליטול בו יין (ליתן בו): (שם ע"ב בהערות אות כ"א) צ"ל וע"ע ד"א זומא פ"א ואבות פ"ד מ"ב ונו"א פ"ד ופכ"ג:

פרק ל"ו (שם שם שורה י"ז) בכ"פ היה מקיים (היה מקיים): (להערות אות א') וע"ע היטב בפסיקתא רבתי דף ק"ח ע"א וע"ב וכמ"ע שם אות ק"ח:

(דף מ"ז ע"ב) בכ"פ מאור כשרים (כאור כשרים):

פרק ל"ז (שם שורה כ"ג) בכ"פ נעשה אדם (אעשה אדם): (שם) בכ"פ בצלם וברמות (ודמות): (שורה כ"ה) בכ"פ עקרו אבוס לא חמד אחד מהם לקחת וירכיבם על נושא אדם (ע' בפנים ובהערות שם אות א'): (דף כ"ח ע"ב שורה י"א) בכ"פ ר' נחמיה אומר אף הצבת רכי יהודה אומר אף האור והפרדה

הוספה ג לנוסחא ב

(ר"ג אומר אף האור וכו') : (שם ע"ב שירה . . .) בכ"פ אף מנין שנאמר (וכן בכ' שורות שאח"ז) : (שם בהערות אות י"ג) צ"ל ע' במדבר רבה פ"ב אות כ"א ופי"ד וכו'. וע"ע בתנחומא הוצאת הרב מהר"ש בובער פ' בראשית ובהערות שם אות קכ"א וקכ"ב :

(דף ט"ז ע"א שורה י"א) להפליג דעתו (מדעתו) : (שורה כ') בכ"פ כל מעשה עשו (מעשיו של עשו) : (שורה כ"א) צ"ל לרעות את צאן (כמקום לראות) : (שורה כ"ה) גרשם במעות שם כ"ח י"ג וצ"ל שם כ"ט מ"ג : (שם ע"ב שורה ג') צ"ל על העיין (עד העיין) :

פרק ל"ח (שורה כ"ד) בכ"פ נסו אבותינו את המקום (להקביה) : (שורה כ"ז) הראשון במצרים ומאז (הראשון במאז) :

(דף ג' ע"א שורה י"א) בכ"פ הקיסוהו לבו (הקף) : (שורה י"ג) בכ"פ שליבו בני אדם (שלכות בני אדם) : (שורה ט"ו) בכ"פ והיה מתמלא (ממלא) : (שורה ט"ז) בכ"פ כמין כיפין (כמין כפוס וע' בהערות אות ו') : (שם ע"ב שורה א') בכ"פ ישראל ובהמתם :

(דף נ"א ע"א שורה ג') בכ"פ לעתיד לבא : (שורה ו') בכ"פ נמילות חסדים (חסד) : (שורה ט"ו) בכ"פ ולא שערום (לא) : (שורה כ"ד) בכ"פ כל המצות שבתורה (כל עבירות) :

(דף נ"ב ע"א שורה א') בכ"פ שלשה בתוך עשרים ושנים דור (כ' עמדו בתוך כ"ד דור וע' בהערות אות כ"ז שם) :

פרק ל"ט (שם ע"ב שירה ב') בכ"פ בולעתן (כולעת) : (דף נ"ג ע"א שורה י"ב) בכ"פ על הענן (את הענן) : (שורה ט"ז) בכ"פ היה ניתן (נותן) : (שם ע"ב שורה ח') בכ"פ בהרי מכוור (מככר וכן לקמן) : (שורה ט"ז) בכ"פ ובא לוי (ובא וכן לוי) : (שורה י"ח) בכ"פ היה מוליך מטאים (מעמיד את המטאים) :

(דף נ"ד ע"א שורה א') עיר הקדש קריה (עיר. קריה) : (שורה ו') בכ"פ משוכחת יתר : (שורה י"א) בכ"פ זבלים לתוכה (זבלה) : (שורה ט"ז) בכ"פ הולדה הנביאה : (שם ע"ב שורה ב') צ"ל לא לחולין מכרתיה (וכבנויש) : (ובשורה ג') אין ספק שיש להגיה ראה ללוקח לומר לא לחולין לקחתיה :

פרק מ' (דף נ"ה ע"ב שורה ד') ושואל כהלכה ומשיב כענין (שואל כענין ומשיב כהלכה) : (שורה ו') שהוא אחרון (ליתא בכ"ר) : (שורה ח') בכ"פ גולם כשומעו (גולם פשוטו וע' בהערות אות ה') :

(דף נ"ו ע"א שורה א') בכ"פ כן הוא כהיל (מעולם הוא כהיל) : (שורה ה') בכ"פ ראשון על שהוא יודע אינו יודע ועל שאינו יודע יודע : (שורה ט') בכ"פ בחכם אינו מדבר :

(שורה ט"ו ט"ז) בכ"פ מקדשי קדשים והרי דברים (מקדשי שמים שהם קדשים קלים והרי דברים) : (שורה י"ז) בכ"פ אסורים לאונים (אסורים לנו לאונן) : (שורה כ') בכ"פ הקדוש ברוך הוא (הקדוש ברבי וע' בהערות אות ט') : (שורה כ"ב) בכ"פ על הפדומים וכי אין אנו יודעים שאילו היה מבקש אחד מן הסדומיים ואינו מוצא (כל זה ליתא בכ"ר) : (שורה ל"ג) בכ"פ רכון העולם

(העולמי) : (שם ע"ב שורה ז') דבר תקין (תקף) : (שורה י"א) בכ"פ ושואל כהלכה ומשיב כענין (ושואל כענין ומשיב כהלכה) :

פרק מ"א (דף נ"ז ע"א שורה י') בכ"פ נותן לכם (אתן) : (ע"ב שורה א') בכ"פ על עיוול הדין (עוות הדין) : (שורה ה') צ"ל א"ל רבי ישמעאל מפני מה (א"ל ר'ש רבי מה אתה בוכה והגדתי ע"פ הגו"ש

ובכ"פ א"ל רבי ישמעאל בן רבי) : (שורה ז') בכ"פ ואתה נתון (אתה) : (שורה ח') בכ"פ וכי עלתה (תעלה) : (שורה ט"ו) בכ"פ והיתה ישן או סוער (והיית ישן או סוער) :

(דף נ"ח ע"א שורה י') בכ"פ חצין לקיים עליו מה שנ' ויגרם (יש להשלים זה בפנים וע"ע בנו"ש) : (שם ע"ב שורה י') בכ"פ החגב עולה (הגובאי) :

פרק מ"ב (שם שורה כ"ט) בכ"פ נגזר על (נגזרו) : (שורה ל"ב) בכ"פ שישלטה בו (ששולטת בו) : (דף נ"ט ע"א שורה ז') בכ"פ הראשונה דם נדה (אחת) : (שורה י"א) בכ"פ מתפרנסת כאיש

(מתפרנסת) : (לשורה י"ג וי"ד) בכ"פ את שרה אבינו יצחק קבר את רבקה אבינו יעקב וכו' (את שרה אמנו יצחק קבר את רבקה אמנו יעקב וכו') : (שורה כ"א) בכ"פ הראשונה שהיתה (האחת) : (שורה כ"ג) בכ"פ שנבראו בה טרשין וקשקשין (שנבראו וכו' וקשקשין) : (שורה כ"ה) בכ"פ ולוקה מ' (לוקה) :

(בהערות שם אות כ"ז) צ"ל לעיל פ"ט (ס"ה). וע"ע רשימת אסטמאני I. צד 138 מספר 29 מזכיר שם פרק אדם הראשון ולפי הגרסא הוא פרק זה :

פרק מ"ג (דף ס' ע"ב שורה י"ב) צ"ל ומשא ומתן (בכ"פ ולא משא ומתן) : (שורה י"ט) בכ"פ כח גאוי (גוי) : (שורה כ"ח) בכ"פ ג' כחות הם (כתים) : (שורה ל') בכ"פ ואחת אינה רואה לא את המלך ולא את הפנים (לא את הפנים ולא את המלך) :

דף סי' ע"א שירה י"א) בכ"פ ולא היה שוה (הוה): (שורה ל') בכ"פ אשר בחר לו (בחר ה'): (שורה ל"ז) בכ"פ נקראו (ואוהבים): (שורה מ"א) ארבעה אלו: (שם ע"ב שורה י"ז) צ"ל א ר ב ע ה אלו נאמר להם כשיבה טובה (כמעוות ג'): (שורה כ"א) צ"ל א ר ב ע ה אלו נקראו כושים (כמעוות נ'): (שורה ל') בכ"פ חושף לבו (לבן): (בהערות אות מ"ו) ע"ע דברי ר"י רי"פמאנן בבית תלמוד שנה א' צד שפ"ב כמה שרמז שם על דברי הפרחן ואולי צ"ל גור אריה: (באות י"א) ע"ע תנחומא הוצאת הרב מהר"ש בוכער פ' בדר סימן ו' וברערות שם אות י"ח:

פרה מ"ד (דף ס"ב שורה א') בכ"פ צריכים הכריע (הכרע): (שורה ט') בכ"פ קו ל' חומרים (קלי): (שורה ט"ז) בכ"פ נעלסה אם אברה חסידה וננצה: (שורה כ"ט) בכ"פ המוחלמים (המלטים): (שורה ל') בכ"פ שכבר נזר (ננזר): (שורה ל"א) בכ"פ ואלו (והלואי): (בהערות שם אות י"ט) יש לשער שחסידה כאן כל פסקא זאת דהמשה אין להם סליחה ויש להשלימה ע"פ ג"א פליט קודם דברי ר"א בנו של ריה"ג ואגבה באו שכלים כל דברים אלו כאן רק משום דורא ד ח מ ש ה קתני להו: (שם ע"ב בהערות אות כ"ד) צ"ל וע' נכילתא כא וכו' וספרי דברים פסקא ש"ו בפסוק כי שם ה' אקרא ומצאתי עוד כעין זה במדרש הגדול כ"י פ' ראה בפסוק בני ישראל נקראו בני ישראל וכו' ישראל נקראו עבדים וכו' ישראל נקראו כזמרים וכו' ישראל מזכירים את השם אחר ב' רברים וכו' ע"כ:

פרק מ"ה (שורה כ"ד) בכ"פ פרוש מצו ד' (מדוכיא): (שורה ל"ג) צ"ל כיון (כיו):

(דף ס"ג ע"א שורה ז') בכ"פ שישנו בדומה (שנו ברואה):

פרק מ"ז (דף ס"ה שורה כ') בכ"פ וגלגל נקק (ינקח):

פרק מ"ח (דף ס"ז ע"א שורה ג') צ"ל דה"י ב' י"ב ה': (שם ע"ב שורה י"ב) הפיגס והגד (הפיגר והגר):

(שורה י"ט) בכ"פ ג' אויקאות:

(דף ס"ז ע"ב שורה א') רבי חנינה בכ"פ הוא מסיים במלה זאת. וכתוב שם עוד חסל אבות דר"ג

חזק זכינו להתחיל ולהשלים. ע"כ:

הוספה ד

כוללת דברי הרשב"ץ ורואן בחבורו מגן אבות על כפי אבות פ"א מ"ה ומ"ב וי"ג החסרים בספרי הדפוס. ונתקפו עכורי הלוקומים האלה ככ"י אחר כפירוש זה הנמצא באוצר הספרים בפארזי (מספר 739* ברישיכה) "בהשתדלות הרב מדר"א לא"ב. וקבעתים כאן מפני שנזכרו בהם האדר"ג איזה פעמים ויועילו ג"כ להשלים על פיהם הספרים.

(* ואל תרבה שיחה. להזהיר שלא יביאוו הנכנסין בביתו להתבטל מ"ת שזו מצוה הבאה בעבירה היא שאם ירבה עניינים בתוך ביתו יצטרך להזהיר עליהם לאשתו תמיד ויבא להרבות שיחה עמה ומתוך אותה שיחה יבא לידי שיחה במלה ויתבטל מ"ת ויהיה עבירה גזרת עבירה שיבא לידי גילוי עריות ויירש גיהנם כמו שיפרשו ואפי' באשתו אסור להרבות שיחה עמה כמיש בא' מתגייה אפי' שיחה קלה שבין אדם לאשתו עתיד ליתן את הרץ עליה שנאמר ומניד לאדם מה שיחו אלא איב לצורך פיוס לדבר מצוה כמיש שם ובסוף ברכות . . . באשתו אברה. במשניות קדומות מצאתי באשתו נדה אמרו וכתב רש"י ז"ל באבות דר"י נתן מוקי לה באשתו נדה ואנן גרסי' אפי' באשתו מהורה מפני שנתבטל מ"ת וכן פ"י הרמב"ם ז"ל ור"י יונה ז"ל וכתבו שזוהו סמדת פרישות כמיש בפי' טובה שתקנו טבולת בעלי קריון שלא יהיו ת"ח מצויים אצל נשותיהם כתרנגולין וכמיש בפי' מי שמתן. ק"ו באשת חבירו לפי דברי אבות דר"י נתן הקיז הוא שאם באשתו נדה אסור שאם היום מטאה מהורה ואין היצר מתאוה אליה ודומה לכי' שיש לו פת בסלו כמיש בא' ואחרון פיומא ובפי' ההולץ ובפי' אע"פ ובפי' שני שעירין כ"ש באשת חבירו שהיצר מתגבר בו עליה כענין שנאמר מוס נגזבים ימתקו וגו' כמיש בסוף נדרים. ולפי פירושינו הוא יותר פשוט תקיז שאם באשתו מהורה אסור להרבות שיחה כ"ש באשת חבירו ולא ריבוי מסש אסור אלא אפי' תיבה יתירה אסור וכמיש ברוריה לרי' יוסי הגלילי בשאל מתיבין נלך ללוד אל' גלילי שומת לא כך אמרו חכמים אל תרבה שיחה עם האשה הי"ל לומר מתיבין ללוד כמו שהוא מוזכר במס' ערוכות פ' ביצד מערבין ואמר בגדרים

(* ע' מגן אבות פ"א מ"ה הוצאת הרב מדר"א יעללינעק דף ו' ע"ב.

בסיס ואלו כותרים אל תרבה שיתח עם האשה שסופך באתה לידי ניאוף. ח"ש אחיו אמרו חכמים וכו' אמרו סוף דבר התנא הם ויש גורמים מכאן אמרו חכמים שההכמים האחרונים למרו כדבריו זה החכם כן שכל הטרבה שיתח עם האשה גורם רעה לעצמו שסמסר לה כך אירע לי עם פלוני בבית הנכנסת או בבית המדרש או בשוק והוא מתחרתת ריב ביניהם כמו שאירע לקרבן שספר לאשתו שמששה הלביש בגדי כהונה לאהרן - וצוה להעביר תער על כל בשרו של קרבן ולהניף אותו והוא אמרה לו כל הדולה לאחיו ואתם משרתים אותו והתחיל לערער על הכהונה וגרם רעה לעצמו שנשרף ונבלע ועליה נאמר ואלת בידיה תהרסנו כפי' ש ב' חלק ובולמדרנו ובמדרש משלי. ובבריתא מ' ש'הרעה שגירם לעצמו היא שמתוך שמרבה שיתח עמה איך ביישוהו תבירו אף היא מבוה אותו. ובשול כרית שמישחק עמה ומתעסק כדברים במלים ומתוך כך יירש גיהנם ששתוק וקלות ראש כרגילין איתו לערוה שמתוך שהוא שנוף בהתר יבא לידי אסור שכך דרכו של יצהיר כסית הארס בהתר ואחיב מכשילו באיכור וכיא משלי קהלת שהיצה"ר אומר לאדם ראה חיים עם האשה אשר אהבת זו היא אשתו ואחיב אומר לו והלך כדרכי לבך ובמראה עיניך להכשילו בעריות ואם ישיב לו איך אעשה הרעה הגדולה הזאת והצאתי לאלהים איך אשא פני ביום הדין כשאתן דין וחשבון לפני הקב"ה ואמר לו דע כי לית דין ולית דיון עלם אהרן וזהו שהשלים היצה"ר ואמר כי אין מעשה וחשבון ודעת וחכמה בשאלו אשר אתה הולך שמה ועכ"א שסופו יורש גיהנם ירושת עולם וכיא רז"ל ב' חלק וב' הליל אבר קמני יש כאדם כשביעו רעב כרעיבו שבע כלו' כשביעו כן ההתר רעב לאיסור ומתאהה לו כרעיבו כהתתר שבע כהאיכור ואינו כמתאהה לו והרבה הזהיר שיעיה על האשה ב' משלי שנאמר לשמרך מאשה וזה מכריה אמרית החלוקה. להזהיר שלא ירבה שיתח עמה שמה תפתנו בשפת חלקות כי נופת תסופנה שפתיה וחלק משמן חבה ואחריתיה דרכי מות ליורש גיהנם ועמקי שאלו קרואיה כי היא כרה כלענה בסופה ואם היא מתוקה בתהילתה וכן ב' קהלת אמרה וכוצא אני כר מכות את האשה כי המות אינו שולט אלא על הגוף והאשה מאבדתו כהיי העה"ב ועכ"א אשר היא כצודים וחרמים לבה אסורים ידיה טוב לפני אלהים ימלט ממנה והוא ילכד בה לטורדו מהעה"ב והעה"ז וקראו חכ"א לשון שגגה כי שגגתו להרבות שיתח עמה ואינו בעיניו לאיסור גדול וביאנו לילכד בה וכ"א הפייט יונה פיתה שיעיה כמדבר רואה את הבר ואינה רואה את המכמר. ואזהרתיו יותר חזקות כאהרות התנא. וב' הזהב אמר ההולך אחר עצת אשתו נופל בגיהנם שנאמר לא היה כאחאב וגו' אשר הסתה אותו ואזל אשתו.

* וחלילה שיהא אהרן יותר שלום כמשה אלא לפי שאהרן היה כ"ג וכמכר עינוותיהם של ישראל נכסר לו לעשות כן כדי שלא יבאו לידי עבירה והיו צריכין לכפרה אבל כרעיה היה כלך שגא' והיו בישראל מלך ופירשוהו בולמדרנו ובמ' היות על משה וחייב להטיל איבה שנאמר שום תשים עליך מלך שתהא אימתו עליך כפי' ש ב'א' מקדוש' ובסנה' פ' כ"ג והיה לו שיאמר יקוב הדין את התר וכיא בא' מסנה' כי משה היה אומר יקוב הדין את התר וכוה היו נהרין הבריות מלעבור על דת נמצא אהרן מקרב הבריות לתורה מתוך אהבה ושלוש ומשה כרוחיקם מהעבירה כותך אימה וכן פ' זה באבות דר' נתן וכן נראה כפי' כנמ' בא' מסנה' ואתה הלל לכל אדם שאין לו ממשלה כמשה שיאחו צדיק דרך אהרן והלל הזקן היה נאה דורש ונאה מקיים שהיה מקרב את הבריות תחת כנפי השכינה ולא מקפיד לעולם על שום אדם כפי' ש בשבת פ' במה מדליקין בגרים שבאו לשמאי הא' איל גייריני על מנת שתלמדני תורה שבכתב בלבד והשני א'ל גייריני על מנת בענותנותו קרבן עד שידעני שא"א ללמוד תורה שבכתב בלא תורה שבע"פ וצריכה פ' ארוך וא"א ללמדה על רגל א' ושאסור לכל ישראל אפי' לדה מלך ישראל ללבוש בגדי כהונה ואמ' אותם גרים קפדנותו של שמאי בקשה לטורדנו מן העולם וענותנותו של הלל קרבתנו תחת כנפי השכינה ואמ' כפרקי דרך ארץ לעולם לא יהיה אדם קפדן בתוך ביתו ומעשה בהלל שעשה כעודה לאדם א' ובא עני ועמד על פתחו אמר לאשתו בתי אשה אני צריך להכניס ואין לי פרנסה כלום יש לך פרנסה נטלה כל הסעודה ונתנה לו ואחיב לשה עיסה אחרת ובשלה אלפס אחר וכאה והניחה לפניה א"ל כתי משני מה לא הבאת לנו לסעוד מיד שתה לו כל המעשה א"ל בתי אף אני לא דנתך אלא לכף זכות שכל מה שעשית לא עשית אלא לשם שמים :

הוא היה אומר נניד שמו אבד שמו ודלא מוסיף יסף
ודלא יליף קמלא חייב ודאשתמש בתנא חלף.

הפ"י הלל היה בבלי ולשון בבלי הוא תרגום כספר רניאל (עזרא בלשון כשרים ואמרו אעפ"י שיבוי אמוראים נשתנה ללשון פרסי כפי' ש' מרובה ובסוף סופה ובאותו לשון אמר הלל דברים אלו ושמאי בהיותו בבבל קדם עלותו לארץ ישראל היה רגיל לומר אותם וכיא כברייתא ד' דברים אמר הלל בלשון בבלי והם הגו' באת הבבא ובאבות דר' נתן שנויה בלשון אחרת ה' דברים אמר הלל בלשון הבבלים נגד שמא אבד שמי' ודלא כוסף ו' יוסוף ודלא יליף קמלא חייב ודלא שמש חכמיא קמלא חייב ודשמש ולא מקיים חייב קמלי קמליו. נגד שמא ומ' כלומר מ' שנמשך שמו למרחוק מתוך שררה מפלחו תבא

* ע' סגן אבות פ"א כסנה י"ב וי"ג (הוצאה הגיל דף י"ב ע"א וע"ב) :

מתרה ויאבר שמו. נגד לשון משיכה תרגום משכו נגידו וזה מפני שהרכבות מקברות את בעליה כמיש למעלה. וכן הירדף אתר השררה שררה בורתת מטנו מניל מקרה ואבשלום וארניה; וכן אם לומר תורה שלא לשמה כרי להתגדל ולהמשיך שמו יאבר שמו כי יבא לירי שפלות כמו שדרשו פי' כיצד מערבין ובגדרים פי' הנודר כן הירק כן ובמות הגיא. וכיא בירושלמי דיבמות אם נבלת בהתנשא מי גרם לך להתנבל על שהתנשאת בד"ת וכבר כתבנו מדרי' אחר על זה הפסוק והכל אמת שאם ישפיל אדם עצבו לפני חכמים עולה לגדולה ואם יתגאה בגדולתו נופל ממנה וכבר אמר שאם הוור בו הוור לגדולתו שנא' כל גיא ינשא. ודלא מוסיף יוסף מי שאינו מוסיף על למודו ואומר כבר למדתי הרבה מה לי לטרות עוד ויוסף יהיה מובטח שישכח הלמודו שכבר למדו ויוסף מפי' ויש לפרשו לשון קללה כלו' יהי רצון שיוסיף כי לא נברא האדם אלא ללמוד וכיון שזה שנה ופירש למה לו היים. וכבר פי' בגמ' באהרון מתענית ובפי' יש נהלין אמר רב יוסף תקרינה אימיה ואמר זה על מי שאין מוסיף בהלילות על הימים כט"ו באב ואולך שהתחילו הלילות להאריך. ודלא יליף קטלא הייב כל מי שלא למד כלל לא תפיק לו קללה כמי שלא הוסיף אלא הייב הכל להורגו. וכמיש בפי' ואלו עוברין עם הארץ מותר לנותרו ביום הכפורים שכל כרותיה של תורה סכלל הן אתה שומע לאו זכתי' כי היא הייך ואורך ימיך לעוסק בה ומי שאינו עוסק בה לא יהיה ולא יאריך ימים ובתיב ושמתם את דברי אלה וכי' זכה נעשה לו סס היים לא זכה נעשה לו סס ביתה כמיש ביומא פי' בא לו ובאבות דרי' נתן פי' שאם לא למד לא ידע דיני טהרות ואוכל קדשים בטומאה ותייב מיתה ובמדרי' דרך ארץ שנו שריע נטפל במת מצוה בדי מילין להביא לבית הקברות ולא ידע כי מת מצוה קנה מקומו וסכן בנפשו ואיל כל פסיעה ופסיעה שפסעת כאלו שפכת דמים. ואמר אם בשעה שנתכוונתי לזכות נתחייבתי בשעה שלא נתכוונתי לזכות עאי". ועזיא ושלא שימש תיח קטלא הייב וכן היא שנויה בירושלמי דניירות ובאבל רבתי. ודישתמש בתנא הלף בפי' בן זוסא היא מתפרשת משנה זו על כי שעשה מהתורה כלי למעשהו ואינו עוסק בה אלא להגאתו וכיון שהוא משתמש בכתרה כמו שנתחמש בשאר כליו והוא מבזה את התורה ראוי לו שיעבור ויחלוק בן העולם. פי' תנא כתר בלשון ישמעאל ושם נאריך יותר ביה. ובגמ' מגילה פי' בני העיר פי' זה במי ששתמש בתיה דאמר ריש לקיש ודישתמש בתנא הלף זה המשתמש במי שסונה הלכות. וכן אמרו בגדרים מפני מה נעניש אברהם אבינו מפני שעשה אנגריא בתיה פי' שהציאם שנאמר וירק את חניכיו. וכיא באסא פי' מסוטה לפי שתיח הם כלי תשמישו של מלכו של עולם וכמו שאין רוכבין על סוסו של מלך כמיש בסנהרי' פי' כיג ואין משתמשין בשרביטו כן אמר להשתמש בתיה ועל כן אמרו בפי' בני העיר לישמש אינש וכי' כמיש בגדפס) :

In the pursuit of that task there is no better country to work in than England. For Hebrew literature its libraries are replete with priceless treasures both in MSS. and in early editions of printed works. All of them without exception are invariably placed at the disposal of the student with the most generous courtesy. Even in this small treatise, many a "thought", which I had imagined to be "lost" for ever has suddenly from the page of a fresh MS. flashed its true and full meaning upon me. The Bodleian Library of Oxford, and the British Museum of London are, and always will be, the promised land of the Hebrew scholar.

Had it not been for your kindness, I should never have gathered of its fruits. How far my present attempt has been successful, scholars must decide. But its worth, whatever it may be, is due to you. For without your aid and sympathy my literary activity would have found no outlet, and no chosen scheme of work been realized.

As a mark of my sincere gratitude for the good fortune which has befallen me — a fortune of which better and wiser men than I have been deprived — let this, my first larger attempt in the field of Hebrew literature, be herewith dedicated to you.

S. SCHECHTER.

London, October 12th 1886.

ABOTH
DE
RABBI NATHAN

**HUJUS LIBRI RECENSIONES DUAS COLLATIS
VARIIS APUD BIBLIOTHECAS ET PUBLICAS ET
PRIVATAS CODICIBUS EDIDIT,**

**PROOEMIUM NOTAS APPENDICES INDICESQUE
ADDIDIT**

SALOMON SCHECHTER.

**LONDINI
D. NUTT**

**VINDOBONAE
CH. D. LIPPE**

**FRANCOFURTI
J. KAUFFMANN**

**EX OFFICINA MAURITII KNÖPFLMACHER
MDCCLXXXVII.**

TO

CLAUDE G. MONTEFIORE.

This book, which with a few words of preface I now place in your hands, attempts to put forward for the first time a correct and readable text of the ABOTH DE RABBI NATHAN, one of the so-called "Minor Tractates" usually printed with the Babylonian Talmud. It will not be denied that such a work was needed. For, although the ABOTH DE RABBI NATHAN has been frequently issued, each new edition has only served to increase the number of corrupt and meaningless passages.

To secure as correct and intelligible a text as possible, I have diligently collated all the MSS. in which the tractate is either wholly or partially contained. Two different recensions, one of which has hitherto existed only in Manuscript, are printed in opposite columns. In the notes I have pointed out the parallel passages to either recension. A somewhat elaborate introduction seeks to explain the genesis of the tractate, its relation to contemporary Rabbinic literature, and the character of the MSS. The copious notes and appendices are intended to supply the student with helpful material towards a better understanding of the text.

Professor Jowett has wisely said: — "More often than we suppose, the great sayings and doings upon the earth, 'thoughts that breathe and words that burn', are lost in a sort of chaos to the apprehension of those that come after." The older Rabbinic literature is a striking illustration of the Professor's dictum. Than it there is no chaos more chaotic. To introduce a little order into this chaos, to modify the darkness, to track out the "lost thoughts" through the mazes of the labyrinth — this is the task which the modern Rabbinic scholar must put before himself.